

ISSN 1817-3772

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК ДОНБАСУ

науковий журнал

2020 № 2(60)

Київ – Старобільськ

Економічний вісник Донбасу Economic Herald of the Donbas

Науковий журнал № 2 (60) 2020

Заснований у 2004 році

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14442-3413 ПР видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 року, перереєстрований 20.02.2020 року – Свідоцтво КВ №24385-14225 ПР.

Журнал внесений до переліку наукових фахових видань України (економічні науки) Постановою Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4. Наказом МОН України від 14 травня 2020 року № 627 (Додаток 2) журнал включено до категорії «Б».

Рекомендований до друку рішеннями Вчених рад

Інституту економіки промисловості НАН України (протокол № 6 від 11.06.2020 р.)

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 11 від 26.06.2020 р.)

Журнал індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних "Україніка наукова" (угода про інформаційну співпрацю №30-05 від 30.03.2005 р.). Видання включено до міжнародної наукометричної бази

"Наукова електронна бібліотека E-Library.Ru (Російського індексу наукового цитування – РИНЦ)" – договір №571-09/2013 від 16.09.2013 р. Видання індексується вільно доступною системою GoogleScholar.

У 2016 році журнал включено до наукометричної бази Research Bible (Токіо, Японія).

Статті видання індексуються в наукометричній базі IndexCopernicus (Польща) з 2015 р.

Засновники:

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка",
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України

Міжнародна наукова рада

Голова Ради – Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор,
директор Інституту економіки промисловості НАН України (Україна);

Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка (Україна);

Пономаренко В. С., доктор економічних наук, професор, ректор Харківського національного
економічного університету ім. С. Кузнеця (Україна);

Иван Марчевски, PhD (Economics), доцент, професор Господарської академії ім. Д. А. Ценова (Болгарія);

Шимов В. М., доктор економічних наук, професор Білоруського державного економічного університету (Білорусь);

Вольчик В. В., доктор економічних наук, професор Південного Федерального університету (Росія);

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор Іжевського державного університету (Росія);

Фатеев В. С., доктор економічних наук, професор Гродненського державного університету (Білорусь);

Краузе Г., DrHab (Technique), президент Міжнародного центру науки і техніки (Німеччина);

Хагеманн Н., PhD (Economics), Центр дослідження навколишнього середовища ім. Гельмгольца (Німеччина);

Данило Лучес, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Богдан Надолу, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Кушнірович Н. О., PhD (Economics), доцент, Академічний центр Руппін (Ізраїль);

Столяров В. Ф., доктор економічних наук, професор, ректор Буковинського університету (Україна);

Пайонк К., DrHab (Economics), професор, Інститут розвитку міжнародної співпраці (Республіка Польща)

Редакційна колегія:

Головний редактор

Трушкіна Н. В., кандидат економічних наук

Заступник головного редактора

Чеботарьов В. А., доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар

Чеботарьова Н. М., кандидат економічних наук, доцент

Члени колегії:

Александров І. О., доктор економічних наук, професор

Булеев І. П., доктор економічних наук, професор

Глінковська-Краузе Б., DrHab (Management), доцент, Лодзький університет (Лодзь, Республіка Польща);

Джвігол Х., DrHab (Economics), професор, Сілезький технологічний університет (Глівіце, Республіка Польща);

Драчук Ю. З., доктор економічних наук, професор

Дубницький В. І., доктор економічних наук, професор

Квілінський О., доктор економічних наук, професор, Лондонська академія науки і бізнесу (Лондон, Англія)

Колосов А. М., доктор економічних наук, професор

Ляшенко В. І., доктор економічних наук, професор

Макогон Ю. В., доктор економічних наук, професор

Омельяненко В. А., кандидат економічних наук, доцент

Осадча Н. В., доктор економічних наук, доцент

Пушак Я. Я., доктор економічних наук, професор

Хандій О. О., кандидат економічних наук, доцент

Чеботарьов Є. В., кандидат економічних наук

Шевцова Г. З., доктор економічних наук, доцент

E-mail: slaval.aenu@gmail.com

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/index.html

<http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd>

<http://www.evd-journal.org/>

© Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, 2020

© ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2020

© Акіндєєв Д. В., Ляшенко В. І., дизайн обкладинки, 2020

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

1. Коритько Т. Ю., Осадча Н. В., Толмачова Г. Ф. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу..... 4
2. Заблодська І. В., Гречана С. І. Розбудова об'єднаних територіальних громад Луганщини за допомогою інструментів ідентифікації..... 10

Економічна теорія та історія

3. Скорік К. А. Сучасні теорії та концепції промислової політики в західній науковій літературі 19
4. Задорожний Г. В. Гуманізм или человечность? Хозяйствовидческие спасительные методологические размышления..... 29

Міжнародна та регіональна економіка

5. Підричєва І. Ю. Україна у науково-технологічному та інноваційному просторах Європейського Союзу: проблеми, позитивні зрушення та напрями інтеграції 36
6. Швец Н. В., Шевцова Г. З. Розвиток підприємництва та його роль у реалізації підходу smart-спеціалізації в Україні..... 53
7. Савченко М. В., Витяганець І. М. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності Вінницької області в умовах євроінтеграції 67
8. Гулиєв Р. Г. Перспективи розвитку лікувально-оздоровителного туризму в Азербайджане..... 78
9. Солдак М. О. Оцінка інноваційної активності галузей економіки Придніпровського економічного району в контексті формування регіональних інноваційних екосистем 84

Фінанси

10. Колосов А. Н. Исследование соотношения доходов и расходов домохозяйств в Украине методом точечного отображения 96
11. Тимошенко О. В., Кузьменко О. К., Тимошенко А. Г. Оцінка сучасного стану виконання бюджетних програм як об'єкту управління бюджетними видатками 108
12. Бившев Р. О., Черненко Л. С., Петросян Г. А., Грибоедова І. В. Проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні 115
13. Фоміченко І. П., Баркова С. О. Інвестиційний аспект розвитку економіки суб'єктів підприємництва України в умовах фінансової глобалізації..... 123
14. Бившева Л. О., Кондратенко О. О., Самсоненко Ю. А., Харасайло М. В. Стратегічні напрями фінансування соціальних послуг в умовах децентралізації 131
15. Дробязко А. О., Любич О. О. Компаративний аналіз кредитного забезпечення потреб галузей економіки..... 143

Маркетинг і логістика

16. Пілецька С. Т., Петровська С. В. Інструменти маркетингу в антикризовому управлінні 158
17. Берсуцька С. Я., Козичева Т. О. Сучасний стан і перспективи розвитку ринку органічної продукції..... 165
18. Латишева О. В., Баранов Р. Р., Зверєв В. В., Проніна О. О. Можливості застосування бізнес-моделей для управління діяльністю автотранспортного підприємства 173
19. Кочешкова І. М. Зарубіжний досвід утворення та використання доменних шлаків 181

Менеджмент персоналу

20. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Шастун А. Д. Перспективи змін у трудовій сфері при цифровізації економіки за інерційним та цільовим сценаріями розвитку України 187
21. Іванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. І. Проблеми відтворення наукових кадрів старопромислових регіонів Донбасу і Придніпров'я для забезпечення їх інноваційної модернізації 200
22. Білецький О. В., Дороніна О. А. Трансформація підходів до формування кадрової політики як складової ефективного оборонного менеджменту..... 209

Цифрова економіка та інформаційні технології

23. Вишневський О. С. Національна цифрова платформа стратегування: користувачі, блоки, архітектура 216

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

24. Чеботарьов В. А. COVID-19: нові виклики перед маркетингом й актуалізація його ролі у розвитку суспільства 225
25. Міночкіна О. М. Дослідження інституту власності в контексті сучасних трансформацій соціально-економічних систем..... 229

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

26. Столяров В. Ф. Державне регулювання соціально-економічного відновлення Українського Донбасу (хроніка альтернативних варіантів державних рішень, прийнятих у 2014–2019 рр.). Частина 1. Загальна характеристика викликів державності і напрямів їх подолання 238

НАШІ ЮВІЛЯРИ

27. ОЛЕКСАНДРУ МИКИТОВИЧУ БУТУ – 80! 247

НАУКОВІ СТАТТІ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

УДК 334.7

doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-4-9

Т. Ю. Коритько,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0002-4251-1971,

taniakorytko@gmail.com,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ,

Н. В. Осадча,

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0001-5066-2174,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Дніпро,

Г. Ф. Толмачова,

кандидат економічних наук,

anna_ier@ukr.net,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Постановка проблеми. Становлення ринкових відносин в економіці України, її стійке економічне зростання багато в чому пов'язане з розвитком малого підприємництва. Як показує досвід економічно розвинених країн, мале підприємництво відіграє винятково важливу роль в економічному і соціальному житті суспільства. На його частку припадає до 50-70% валового внутрішнього продукту економічно розвинених країн, частка малих фірм становить до 80-90% від загального числа комерційних організацій.

Малий бізнес як соціально-економічне явище зачіпає безліч об'єктів і породжує між ними певні зв'язки (структурні, функціональні, організаційні, ресурсні та технологічні), що дозволяє досліджувати його розвиток з точки зору системного аналізу. У просторовому аспекті, будучи підсистемою регіону, малий бізнес здатний швидко реагувати на економічні зміни, обслуговувати вузькі і специфічні сегменти ринку і легко адаптуватися під «нові умови функціонування економічних сегментів», сприяючи швидкому перерозподілу ресурсів в економічній системі. Матеріальні та фінансові обмеження стимулюють малий бізнес шукати конкурентоспроможні переваги в когнітивному потенціалі наявних можливостей. Динамічний і сталий розвиток даного сектору економіки регіону направлено на формування ефективного конкурентного середовища та підвищення якості життя населення.

Специфічна сутність малого бізнесу, наділеного як сильними, так і слабкими сторонами, зумовлює необхідність у державній підтримці, оскільки остання хоча і є фактором зовнішнього середовища, але виконує фільтраційну функцію, спрямовану на нейтралізацію негативного впливу одних факторів

зовнішнього середовища і посилення позитивного впливу інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників проблем розвитку малого та середнього підприємництва можна виділити роботи: А. Бутенка [1], В. Ляшенка [2], С. Жукова [3], Г. Толмачової [4; 5] та ін. Однак в сучасних умовах реформування економіки виникає необхідність поглибленого дослідження проблем та перспектив розвитку малого бізнесу, що дозволить розробити комплекс заходів щодо забезпечення його розвитку.

Метою статті є дослідження проблем, перспектив малого підприємництва в Україні, визначення шляхів забезпечення його розвитку.

Систематичний аналіз форм, методів та інструментів взаємодії кожної з підсистем зовнішнього середовища з підприємницькою структурою дозволить оцінити поточний стан неоднорідного середовища, виявити з невизначених і мінливих стратегічних чинників, що сприяють (можливості) або перешкоджають (загрози) досягненню цілей підприємницької структури, скорегувати або розробити адекватну на них реакцію з боку підприємницької структури, що буде визначати модель її поведінки у зовнішньому середовищі як активну. Активна модель передбачає, в свою чергу, необхідність прогнозувати можливі ситуації на ринку, поведінку і характер впливу обраних стратегічних факторів середовища на підприємницьку діяльність, підвищення гнучкості самої підприємницької структури, побудову імітаційних моделей, трендів, програм конкретних дій по відношенню до суб'єктів середовища, тобто управляти ними.

Зовнішнє середовище малого і середнього підприємництва Донецької області включає такі під-

системи: економічну, політичну, правову, соціально-демографічну, науково-технічну й інституційно-організаційну, кожна з яких у свою чергу характеризується системою відповідних показників. Проведений аналіз показав, що щорічно за період 2015-2018 рр. кількість середніх і малих підприємств в Донецькій області знижується на 17,22%. За даний період чисельність зайнятих у середньому та малому підприємстві знизилася на 16,7%. Також в цьому році відзначений інтенсивний

приріст обсягів реалізації середніх і малих підприємств – на 15,91%. Протягом аналізованого періоду детальність середніх та малих підприємств збитковою, так в 2018 р. фінансовий результат до оподаткування підприємств зменшився на 19560266 тис. грн порівняно з 2015 р.

На основі використання PEST-аналізу проведемо узагальнення зовнішніх факторів, що впливають на діяльність малих підприємств (табл. 2).

Таблиця 1

**Основні показники підсистеми зовнішнього підприємницького середовища
Донецької області за 2015-2018 рр.**

Показники	2015	2016	2017	2018
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	11723	10451	10423	9704
Кількість зайнятих працівників, осіб	202094	188038	161362	168342
Обсяг реалізованої продукції, тис. грн	108840582,9	112834669,7	125591517,4	126160715,3
Фінансовий результат до оподаткування, тис. грн	-25211568,4	-12967039,6	-3782107,6	-5651302,6
Валовий регіональний продукт, млн грн	115012	137500	166404	192256

Таблиця 2

PEST-аналіз середніх та малих підприємств Донецької області [6; 7]

Політичні фактори	Економічні фактори
<ol style="list-style-type: none"> 1. Військові дії на сході України та анексія Криму. 2. Активізація співпраці з країнами Європейського Союзу. 3. Погіршення торгівельних стосунків з Росією та іншими країнами СНД. 4. У зв'язку зі вступом до СОТ можливості державного регулювання в питаннях стосовно конкуренції значно обмежені. 5. Законодавчі пільги для заохочення інноваційної діяльності 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Негативні тенденції в розвитку економіки України та Донецької області. 2. Низький платоспроможний попит на внутрішньому ринку. 3. Відсутність належної державної підтримки МСБ. 4. Недосконала податкова та митна політика. 5. Недостатність інвестицій та фінансових ресурсів. 6. Низька інноваційна активність
Соціальні фактори	Технологічні фактори
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення кількості працездатного населення. 2. Відтік кваліфікованого персоналу за кордон та в інші галузі. 3. Недостатня кількість кваліфікованого управлінського, інженерно-технічного та виробничого персоналу. 4. Недостатній рівень оплати та мотивації праці в галузі. 5. Відсутність належного кадрового резерву 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низький рівень конкурентоспроможності галузі через технологічне відставання. 2. Високий рівень зношеності основних фондів. 3. Залежність від поставок сировини та комплектуючих з інших підприємств чи інших країн. 4. Випуск нових видів продукції. 5. Впровадження енергозберігаючих та природо-охоронних заходів. 6. Відповідність організації виробництва умовам ринкового середовища

1. Політичні фактори (P – political).

1.1 Проведення військових дій на сході України. Політична ситуація, яка склалася на Донбасі призвела до втрати російського ринку та зменшення поставок до різних країн СНД, а також до втрати частини експортних потужностей за рахунок скорочення чисельності підприємств на 2019 одиниць у 2018 р. порівняно з 2015 р.

1.2 Розширення співпраці з країнами ЄС. Підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, а також введення в дію з боку ЄС односторонніх торгових преференцій для України з квітня 2014 р. не сприяло збільшенню обсягу експорту окремих видів продукції та зменшенню від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі Донецької області з країнами ЄС. У 2018 р. від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі Донецької області з країнами ЄС

склало 2148,2 млн дол. США, що на 3702,4 млн дол. США більше порівняно з 2015 р.

2. Економічні фактори (E – economic).

2.1 Несприятливі економічні умови для розвитку економіки України та Донецької області. Критеріями розвитку й успіху справ у середньому та малому підприємстві є рівень доходів і кількість охочих займатися середнім та малим бізнесом. В Донецькій області у 2015 р. 11,7 тис., а у 2018 р. їх кількість скоротилася та склала 9,7 тис. підприємств, тобто частка малого бізнесу у 2018 р. склала 94,5%.

2.2 Відсутність належної підтримки проведення структурно-технологічної модернізації підприємств малого та середнього бізнесу. Основні документи, що формують державну політику у сфері статистики МСП, – це Стратегія розвитку статистики до 2017 року [8] та Стратегія розвитку малого

й середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [8]. Незважаючи на те, що відносини в сфері малого підприємництва регулюються значною кількістю законодавчих актів: законами України, указами Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, в умовах економічних криз цей вид діяльності потребує більшої правової підтримки, що сприяло б подальшому розвитку малого підприємництва як на рівні країни в цілому, так і на рівні окремих її регіонів.

Важливу роль у підвищенні ефективності малого бізнесу в межах регіону належить місцевим органам влади. Малі підприємства, як найбільш численна, динамічна та гнучка форма бізнесу відіграють значну роль у соціально-економічному розвитку. В сучасних умовах не спостерігається очікуваної результативності малого бізнесу в економіці як країни, так і регіону. В Донецькій області недостатньо залучаються до реалізації інвестиційних проєктів малі та середні підприємства.

2.3 Низька інноваційна активність. Відсутність дієвих стимулів для інноваційної діяльності спричиняє низьку сприйнятливості підприємств до інновацій, що загрожує нарощуванням технологічного та інноваційного відставання підприємств МСБ Донецької області від розвинутих країн, гальмуванням структурних перетворень в економіці, подальшою втратою її конкурентоспроможності. Відсутність дієвих стимулів для інноваційної діяльності спричиняє низьку сприйнятливості підприємств до інновацій, що загрожує нарощуванням технологічного та інноваційного відставання Донецької області від розвинутих країн, гальмуванням структурних перетворень в економіці. Аналіз статистичних даних наукової та інноваційної діяльності в Донецькій області показав, що протягом 2015-2018 рр. частка підприємств, що впроваджували інновації, коливалась від 11% [10], а частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВРП Донецької області у 2018 р. склала 0,0084%, що на 0,006 в.п. менше, ніж у 2015 р.

2.4 Недосконала податкова політика. Незважаючи на проведення реформи податкової системи, яка розпочалася у 2011 р. в Україні зафіксовані такі ставки податків: податок на прибуток – 18%, єдиний соціальний внесок роботодавця – 22%, податок на доходи фізичних осіб – 18%, ПДВ – 20%, а також ПДВ для фармакологічної продукції у розмірі 7% та 0% для експортерів. Крім того, у зв'язку з появою додаткових непередбачуваних видатків на проведення АТО/ООС урядом було введено обов'язковий військовий збір у розмірі 1,5% [11]. Отже, виходом для країни є спрощення податкової системи з метою стимулювання міжнародних компаній/інститутів працювати в даному середовищі, поступова інтеграція податкового законодавства в європейське, створення більш дієвих методів боротьби з корупцією. Як приклад можна взяти досвід Китаю щодо вдосконалення системи податкового регулювання шляхом

упровадження сучасних інформаційних систем моніторингу [12].

2.5 Недостатність обсягу інвестування. У цілому обсяг капітальних інвестицій у підприємства Донецької області у 2018 р. порівняно з 2015 р. зріс на 18675 млн грн [10]. Однак наявного обсягу капітальних інвестицій недостатньо для повноцінної технологічної модернізації підприємств МСБ.

2.6 Висока облікова ставка НБУ, високі ставки кредитування комерційних банків. Соціально-економічна нестабільність призвела до того, що Національний банк України був змушений проводити дуже жорстку грошово-кредитну політику, що призвела до підвищення процентних ставок. У даний час середньозважена процентна ставка складає 13,5%, що виступає негативним фактором при міжнародному зіставленні. Високі процентні ставки здійснюють негативний вплив на підприємства МСБ, який проявляється у скороченні обсягів інвестицій та зниженні рівня міжнародної конкурентоспроможності, що призведе до зниження попиту на продукцію та послуги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

3. Соціальні фактори (S – social). У 2018 р. порівняно з 2015 р. спостерігається зростання рівня економічної активності населення з 69,0 до 69,5%, так кількість економічно активного населення скоротилася з 872,9 тис. чол. у 2015 р. до 834,7 тис. чол. у 2018 р. Рівень безробіття в Донецькій області збільшився у 2018 р. порівняно з 2015 р. з 14,4% до 15,2% [10].

Наявні статистичні дані засвідчують зростання середньомісячної номінальної заробітної плати у 2018 р. порівняно з 2015 р. на 94,5%, з 4980 грн до 9686 грн, але темп зростання реальної заробітної плати склав 89,6% у 2015 р. до попереднього року, а у 2018 р. темп приросту реальної заробітної плати склав 10,2%.

4. Технологічні фактори (T – technological). Технологічні фактори дають змогу виявити тенденції технологічного розвитку підприємства, забезпечити підприємство інформацією щодо вчасного реагування на нові розробки в науці та техніці.

З встановлених технологічних факторів випливає, що потрібно кардинально змінити вектори інноваційної політики, спрямувавши їх на активізацію інноваційних процесів на підприємствах, підвищення рівня створення та використання передових технологій, оцінити інноваційні можливості машинобудівних підприємств та розробити на цій основі заходи з підвищення інвестиційної активності, розробити і реалізувати програми дій з відновлення активної частини основних фондів, стимулювати впровадження сучасних методів менеджменту.

На основі отриманих результатів можна зазначити, що малий і середній бізнес, звичайно, не завжди може скласти конкуренцію великим підприємствам, тому що у власності регіональних та місцевих органів влади немає достатньої кількості вільних

площ, які можуть бути надані на пільгових умовах малому бізнесу. Для малих підприємств нездоланим адміністративним бар'єром стає участь в державному замовленні, тоді як великим підприємствам легше гарантувати виконання більш вигідних умов. Складнощі у малого і середнього бізнесу порівняно з великими підприємствами в регіоні складаються із отриманням кредитів, а також при оформленні лізингових угод, оскільки у суб'єктів малого підприємництва відсутній достатній обсяг заставного забезпечення та кредитна історія. Підприємці-початківці часто не уявляють всіх труднощів, які

пов'язані з веденням бізнесу, яке вимагає професійних знань, знань по веденню бухгалтерського обліку та звітності, з менеджменту та маркетингу.

Для визначення проблем у розвитку підприємств МСБ необхідно провести оцінку на основі SWOT-аналізу. Даний метод дозволяє провести оцінку сильних та слабких сторін внутрішнього середовища відносно можливостей та загроз зовнішнього середовища та проаналізувати вплив факторів на розвиток діяльності підприємств МСБ. Матриця SWOT-аналізу підприємств МСБ Донецької області, яка дозволяє визначити можливі напрями розвитку їх діяльності в сучасних умовах наведена у табл. 3.

Таблиця 3

SWOT-аналіз підприємств МСБ Донецької області [13; 14]

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність промислового комплексу. 2. Високий науково-освітній та дослідницький потенціал. 3. Вигідне географічне розташування. 4. Активне використання потенціалу: природних ресурсів, науково-технічних кадрів і т.п. 5. Створення науково-технічних центрів. 6. Мобільність в організації малих підприємств 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Неприятлива макроекономічна ситуація. 2. Недостатня обізнаність підприємців з чинним законодавством, оподаткуванням, відсутність управлінського досвіду. 3. Відсутність довгострокового кредитування. 4. Слабкий фінансовий потенціал. 5. Зростання цін на сировину та енергоресурси. 6. Слабка ланка держзамовлень і коопераційних зав'язків з великими підприємствами. 7. Низька купівельна спроможність
Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Легка реєстрація бізнесу. 2. Високоякісний людський капітал. 3. Можливість пожвавлення внутрішнього ринку. 4. Мале підприємство адаптивне та оперативно реагує на зміни кон'юнктури ринку. 5. Орієнтується на місцевий ринок та індивідуальне споживання. 6. Створює робочі місця. 7. Спрощена система управління, швидке прийняття рішень 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень інфляційних ризиків кредитування. 2. Технологічна обмеженість виробництва, необхідність переозброєння та модернізації. 3. Нестабільність ринку енергоресурсів. 4. Нестабільне законодавство. 5. Недосконалий рівень конкурентоспроможності малих підприємств. 6. Низька диверсифікація експорту

На основі табл. 3 можна зазначити, що аналіз макrorівня і чинників зовнішнього середовища діяльності підприємств показує, що економіко-політична ситуація на ринку, що характеризується істотною залежністю підприємств від зарубіжних поставачань продукції, формує передумови для переорієнтації попиту на користь вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. Ключову роль в підвищенні конкурентоспроможності підприємств МСБ відіграють підприємства, діяльність яких має бути спрямована на технологічну модернізацію виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції, вдосконалення маркетингово-збутової політики, зниження витрат, диверсифікацію й інновації.

Висновок. За підсумками проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що за останні кілька років суб'єкти малого підприємництва продовжують розвиватися, однак існують певні проблеми в їх діяльності. Для їх вирішення органи регіональної влади розробляють програми підтримки, надають субсидії, створюють фонди стимулювання суб'єктів малого підприємництва. Слід зазначити, що розвиток підприємницької активності можливий при по-

слідовному зниженні рівня оподаткування, посиленні контрольних функцій держави та забезпеченні правоохоронними органами безпеки ведення малого бізнесу. Збільшення числа сумлінних платників податків виведе з тіні значні фінансові потоки, збільшить податкові надходження суб'єктів малого підприємництва до бюджетів різних рівнів. Таким чином, основними напрямками стимулювання діяльності малого підприємництва є: удосконалення законодавчої бази, спрощення процесу реєстрації, реалізація інноваційної активності в різних сферах діяльності, збільшення обсягів фінансової підтримки, спрощення податкової системи і доступу малих підприємств до кредитних ресурсів.

Література

1. Бутенко А.І., Шлафман Н.Л. Напрямки дерегуляції діяльності малих підприємницьких структур в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2012. № 1 (21). С. 30-33. 2. **Модернізація** механізмів розвитку малого та середнього бізнесу : моногр. / А.І. Бутенко, М.П. Войнаренко, В.І. Ляшенко та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2011. 326 с. 3. **Жуков С., Дюгованець О., Балко О.** Мале підприємни-

цтво в Україні: роль, стан і перспективи розвитку в період соціально-економічних потрясінь. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 40-43. 4. **Толмачова Г. Ф.** Мале і середнє підприємництво як чинник виходу економіки Донбасу з кризи. *Вісник економічної науки України*. 2015. № 1. С. 146-154. 5. **Толмачова Г.Ф., Ляшенко В.І., Колеснікова Г.В.** Регулювання розвитку малого і середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 157-185. 6. **Болгарин П. Н., Ільяшенко С. Н.** Аналіз риночних можливостей розвитку трубопрокатного виробництва на ПАО «СМНПО ім. М.В. ФРУНЗЕ». *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. №1. С. 13–33. 7. **Стрільчук Р.М.** Управління стратегічними можливостями машинобудівних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / М-во освіти і науки України, Луцький нац. техн. ун-т. Луцьк, 2016. С. 226. 8. **Стратегія розвитку статистики до 2017 року: Розпорядження КМУ від 20 березня 2013 року № 145-р.** URL: [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-%D1%80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-%D1%80). 9. **Стратегія розвитку малого й середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 24 травня 2017 року № 504-р.** URL: [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80). 10. **Головне управління статистики у Донецькій області.** URL: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php>. 11. **Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI.** URL <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page4>. 12. **Організація виробничої та маркетингової діяльності малого і середнього бізнесу : монографія / за наук. ред. д.е.н., професора, академіка АЕНУ К. С. Жадька. Дніпро : УМСФ, 2019. 224 с.** 13. **Чечетова-Терашвілі Т. М.** Стратегічний аналіз розвитку малого підприємництва в Харкові. *Бізнес Інформ*. 2013. №8. С. 237–242. 14. **Ковальчук І. С.** Аналіз економічного розвитку малого підприємництва в Україні. *Економічні науки*. 2017. Вип. 1 (16). Ч. 1. С. 32-40.

References

1. Butenko A.I., Shlafman N.L. (2012). Napryamky derehulyatsii diyalnosti malykh pidpryyemnytskykh struktur v Ukraini [Directions of deregulation of small business structures in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (21), pp. 30-33 [in Ukrainian].
 2. Butenko A.I. Войнаренко, В.І. Lyashenko et al. (2011). Modernizatsiya melhanyzmiv rozvydku maloho ta serednoho biznesu [Modernization of small and medium business development mechanisms]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine. 326 p. [in Ukrainian].
 3. Zhukov S., Dyuhovanets O., Balko O. (2019). Male pidpryyemnytstvo v Ukraini: rol, stan, I perspektyvy rozvydku v period sitsiako-ekonomichnykh potryasin. [Small business in Ukraine: role, state and prospects of development in the period of socio-economic shocks]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (36), pp. 40-43 [in Ukrainian].
 4. Tolmachova G.F. (2015). Male i serednye pidpryyemnytstv yak chynnyk vyhodu ekonomiky Donbasy z kryzy [Small and medium business as a factor in the exit of the Donbass economy from the crisis]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1, pp. 146–154 [in Ukrainian].
 5. Tolmachova G.F., Lyashenko V.I., Kolesnikova G.V. (2015). Rehulyuvannya rozvytku maloho i serednoho

pidpryyemnytstva dosvid zarybizhnykh krayin dlya Ukrainy [Regulation of small and medium business development: the experience of foreign countries for Ukraine]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (47), pp. 157-185 [in Ukrainian].

6. Bolgarin P.N., Ilyashenko S.N. (2013). Analiz rynokhnykh vozmozhnostey razvitiya truboprokatnoho proizvodstva na PAO “SMNPO” im. M.V. Frynze” [Analysis of market opportunities for the development of pipe rolling production at PJSC "SMNPO IM. M.V. FRUNZE"]. *Marketing and innovation management*, 1, pp. 13–33 [in Russian].

7. Strilchuk R.M. (2016). Upravlinnya stratehichnymy mozhlyvostyamy mashynobudivnykh pidpryyimstv. [Management of strategic opportunities of machine-building enterprises]. *Doctor’s thesis*. Lutsk, Lutsk National University tech. un-t. 226 p. [in Ukrainian].

8. Stratehiia rozvytku maloho y serednoho pidpryyemny-tstva v Ukraini na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia KМУ від 24 travnia 2017 roku № 504-r [Strategy for the development of small and medium enterprises in Ukraine for the period up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of May 24, 2017 № 504-r]. Retrieved from [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-%D1%80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-%D1%80) [in Ukrainian].

9. Stratehiia rozvytku maloho y serednoho pidpryyemny-tstva v Ukraini na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia KМУ від 24 travnia 2017 roku № 504-r [Strategy for the development of small and medium enterprises in Ukraine until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of May 24, 2017 № 504-r]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80> [in Ukrainian].

10. Main Department of Statistics in Donetsk Region Retrieved from <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php> [in Ukrainian].

11. Tax Code of Ukraine [Electronic resource]: Law of Ukraine of December 2, 2010 № 2755-VI. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page4> [in Ukrainian].

12. Zhadko K. S. (Ed.). (2019). Organization of production and marketing activities of small and medium business. Dnipro, UMSF [in Ukrainian].

13. Chechetova-Terashvili T.M. (2013). Stratehichnyy analiz rozvydky maloho pidpryyemnytstva v Kharkovi. Strategic analysis of small business development in Kharkiv]. *Business Inform*, 8, pp. 237–242. [in Ukrainian].

14. Kovalchuk I.S. (2017). Analiz ekonomichnoho rozvytku maloho pidpryyemnytstva v Ukraini. [Analysis of economic development of small business in Ukraine]. *Economic sciences*, 1 (16), pp. 32-40 [in Ukrainian].

Коритько Т. Ю., Осадча Н. В., Толмачова Г. Ф. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу

Статтю присвячено діагностиці основних тенденцій та характеристик проблем розвитку малого і середнього бізнесу в Донецькій області. Малий та середній бізнес – найбільш динамічніший елемент структури національної економіки та вагома складова її системи економічних відносин. Він сприяє встановленню конкурентних засад, оскільки є антимонопольним за своєю економічною суттю. Мале та середнє підприємництво як провідний сектор ринкової економіки, забез-

печуючи ринок товарами та послугами, є автономним у здійсненні своєї господарської діяльності, розпоряджається готовою продукцією та прибутком, який залишається після сплати податків та інших зобов'язань.

Проведено аналіз основних показників, що визначають стан малого та середнього бізнесу Донецької області: кількості зареєстрованих підприємницьких осіб, частки малого та середнього бізнесу в економіці, кількості зайнятих осіб у малому та середньому бізнесі. В ході проведення SWOT-аналізу підприємств малого та середнього бізнесу Донецької області визначено сильні та слабкі сторони, можливості розвитку та загрози. Саме вони потребують найбільшої уваги і концентрації зусиль регіональної влади для їх усунення. Оцінюючи можливості, встановлюється потенційна привабливість Донецької області та ймовірність їх реалізації, а також те, чи заплановані вигоди можуть перевершити ймовірні втрати внаслідок реалізації можливостей. Іноді можливості можуть нести в собі як велику привабливість, так і великий ризик. Залежно від ситуації один і той самий чинник здатний бути як загрозою, так і можливістю. На основі проведення PEST-аналізу визначено вплив зовнішніх факторів на діяльність підприємств малого та середнього бізнесу. Зазначено, що упродовж тривалого періоду розвиток малого та середнього підприємництва уповільнюється негативно діючими чинниками: кризовим станом вітчизняного товарного виробництва, зростанням цін, інфляцією, низьким рівнем платоспроможності населення, корупцією тощо.

Ключові слова: мале підприємництво, суб'єкт малого підприємництва, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, середній бізнес.

Korytko T., Osadcha N., Tolmachova A. Problems of Small and Medium Business Development

The article is devoted to the diagnosis of the main trends and characteristics of the problems of small and medium business development in the Donetsk region. Small and medium business is the most dynamic element of the structure of the national economy and an important component of its system of economic relations. It contributes to the establishment of competitive principles, as it is anti-trust in nature. Small and medium enterprises, as the leading sector of the market economy, providing the market with goods and services, are autonomous in carrying out their economic activities, dispose of finished products and profits that remain after taxes and other obligations. The analysis of the main indicators that determine the state of small and medium business in Donetsk region: the number of registered entrepreneurs, the share of small and medium business in the economy, the number of employees in small and medium business. A SWOT-analysis of small and medium-sized businesses in Donetsk region was conducted and its strengths and weaknesses, development opportunities and threats were identified. They need the greatest attention and concentration of efforts of regional authorities to eliminate them. Assessing the opportunities, the potential attractiveness of the Donetsk region and the probability of their realization, as well as whether the planned benefits

may outweigh the probable losses due to the realization of opportunities. Sometimes opportunities can carry both great attractiveness and great risk. Depending on the situation, the same factor can be both a threat and an opportunity. Based on the PEST-analysis, the influence of external factors on the activities of small and medium enterprises is determined. It is noted that over a long period of time the development of small and medium enterprises is slowed down by negative factors: the crisis of domestic commodity production, rising prices, inflation, low solvency, corruption and more.

Keywords: small business, small business entity, SWOT-analysis, PEST-analysis, medium business.

Коритько Т. Ю., Осадчая Н. В., Толмачова А. Ф. Проблемы развития малого и среднего бизнеса

Статья посвящена диагностике основных тенденций и характеристике проблем развития малого и среднего бизнеса в Донецкой области. Малый и средний бизнес – наиболее динамичный элемент структуры национальной экономики и весомая составляющая ее системы экономических отношений. Он способствует установлению конкурентных основ, поскольку является антимонопольным по своей экономической сути. Малое и среднее предпринимательство как ведущий сектор рыночной экономики, обеспечивая рынок товарами и услугами, является автономным в осуществлении своей хозяйственной деятельности, распоряжается готовой продукцией и прибылью, которая остается после уплаты налогов и других обязательств. Проведен анализ основных показателей, определяющих состояние малого и среднего бизнеса Донецкой области: количества зарегистрированных предпринимательских лиц, доли малого и среднего бизнеса в экономике, количества занятых лиц в малом и среднем бизнесе. Проведен SWOT-анализ предприятий малого и среднего бизнеса Донецкой области и определены его сильные и слабые стороны, возможности развития и угрозы. Именно они требуют наибольшего внимания и концентрации усилий региональных властей по их устранению. Оценивая возможности, устанавливается возможная привлекательность Донецкой области и вероятность их реализации, а также то, запланированные выгоды могут ли превзойти вероятные потери вследствие реализации возможностей. Иногда возможности могут нести в себе как большую привлекательность, так и большой риск. В зависимости от ситуации один и тот же фактор способен быть как угрозой, так и возможностью. На основе проведения PEST-анализа определено влияние внешних факторов на деятельность предприятий малого и среднего бизнеса. Отмечено, что на протяжении длительного периода развитие малого и среднего предпринимательства замедляется негативно действующими факторами: кризисным состоянием отечественного товарного производства, ростом цен, инфляцией, низким уровнем платежеспособности населения, коррупцией.

Ключевые слова: малое предпринимательство, субъект малого предпринимательства, SWOT-анализ, PEST-анализ, средний бизнес.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

І. В. Заблодська,
доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-1410-6194,

С. І. Гречана,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-4669-3258,
ДУ «Інститут економіко-правових досліджень
НАН України ім. В. К. Мамутова», м. Київ

РОЗБУДОВА ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЛУГАНЩИНИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНСТРУМЕНТІВ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Реформа децентралізації, яка високо оцінена вітчизняними та іноземними фахівцями, підходячи до своєї заключної фази, за п'ять років з активного початку охопила територію всієї країни, досягла конкретних соціально та економічно значущих результатів, не уникнувши, однак, значної кількості проблем та викликів. Більш ніж тисяча створених об'єднаних територіальних громад (ОТГ), враховуючі й ті, що очікують призначення перших виборів, де-юре одержали повноваження і ресурси для їх виконання, а де-факто отримали складне завдання виживання, оскільки власних коштів для повного виконання переданих повноважень бракує. І головна проблема полягає в тому, що якщо бюджетні податкові та неподаткові надходження громадам вдається більш-менш спланувати, але їх вистачає, в кращому випадку, на поточні потреби та невеличкі проекти, то розмір субвенцій від держави на реалізацію цільових програм, інфраструктурних проектів та, в тому числі, на виконання переданих повноважень, законодавчо не закріплений, а чимдалі все більше залежить від рішень центральної влади.

Для адекватної відповіді на ці та інші зовнішні виклики органи місцевого самоврядування мають вдаватися до більш ретельного середньо- та довгострокового планування розвитку власних об'єднаних територіальних громад. Однак без наявності постійних джерел фінансування ефективна реалізація прийнятих стратегій та планів стає практично неможливою. Сьогодні з цією метою вибір органів місцевого самоврядування лежить у площині пошуку більших чи додаткових субвенцій від держави, залучення коштів інвесторів, участі в різноманітних грантових програмах чи конкурсах на здобуття фінансування від міжнародних донорів тощо. Але на отримання позитивного рішення за обрання будь-якого з цих варіантів більше шансів має та ОТГ, яка чимось вирізняється на фоні інших таких само «нужденних», хоч і спроможних об'єднаних територіальних громад. Найчастіше, представлена ідея, програма, проект, концепт тощо, мають бути не тільки ефективними та креативними, з якісно підготовленими документами та ефектною візуалізацією, що вже є достатньо складними умовами для біль-

шості громад, але й самі ОТГ, що подають такі заявки повинні бути впізнаними чи «на слуху», мати власний позитивний імідж.

Отже, в умовах сучасної жорсткої конкуренції за інвестиційні чи донорські ресурси об'єднані територіальні громади мають перетворитись зі звичайних адміністративно-територіальних одиниць у своєрідний товар зі своїми властивостями і вартістю та обов'язковою «родзинкою», якою є локальна ідентичність. Вона формує імідж (образ) громади, який вирізняє саме це місце і самих мешканців від інших подібних місць, та забезпечує жителям почуття спокою, безпеки та гордості, поки вони живуть у цьому місці [1, с. 28]. Але побудова позитивного образу ОТГ, який є важливим компонентом її розвитку та неабияким чинником привабливості, – це тривалий процес, старт якому дає якісна ідентифікація, результати якої виражають конкурентні переваги і недоліки, потенційні точки росту та упущені вигоди, внутрішні резерви тощо. Її дані широко використовується в контексті побудови та реалізації стратегій, наближаючи їх ефективність до специфіки певної ОТГ, стаючи підґрунтям стабільної успішної розбудови громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Така значущість та практична цінність здійснення ідентифікації ОТГ для забезпечення наступності розвитку, збереження місцевих традицій, закладення почуття дому та безпеки у місцевих жителів, не призвела, однак, до її широкого запровадження в життєдіяльності сучасних громад в Україні. Це, а також відсутність офіційного методичного контенту в цій царині, певним чином пояснюють незначну кількість робіт у національному науковому просторі за цією тематикою. В контексті перебігу реформи децентралізації значна частина вчених-економістів спрямовує свої дослідження на вивчення питань передумов, фінансового забезпечення та особливостей розбудови об'єднаних територіальних громад [2-6], вагомими дослідницькі зусилля сконцентровані на розробці аспектів впровадження та використання стратегічного планування в ОТГ [7-13], і тільки досить невелика кількість вчених зосереджує свою увагу на вивченні маркетингового інструментарію розвитку об'єднаних громад. Слід відмітити роботи І.Я. Бер-

нацької [15], О.О. Брух [15], А.М. Гаврилюк [14], С.С. Гринкевич [15], Я.В. Котенка [16], А.Ф. Ткачука [16], Ю.С. Рогозян [17], К.І. Серебряк [17], В.А. Устименка [18] та інших. Однак у вказаних дослідженнях основна увага приділяється маркетинговому середовищу розвитку об'єднаних територіальних громад, їх позиціонуванню та використанню бренду громади для її просування, але процеси ідентифікації висвітлюються достатньо загально або з акцентуванням на сутності та формуванні локальної територіальної ідентичності, крім того майже без уваги залишається визначення кореляції використання інструментів ідентифікації з розвитком громади.

Мета статті – сформулювати результати моніторингу нормативно-правових актів локального характеру щодо розвитку об'єднаних територіальних громад Луганської області в контексті використання інструментів ідентифікації, з'ясувати вплив такого використання на розбудову відповідних громад.

Викладення основного матеріалу. За умов обмеженості фінансових ресурсів важливим підходом є розвиток, який орієнтований на громаду, оскільки він зменшує навантаження на урядові установи шляхом оптимізації використання місцевих фінансів, але разом із тим результати такого підходу можуть покращити життя великої кількості бідних людей [19]. Історія розвитку успішних країн показує, що найбільш ефективно місцеві проблеми можуть вирішуватися тільки на відповідному місцевому рівні, підкреслюючи важливість та своєчасність реформи децентралізації. Не повинна держава визначати та вирішувати питання поточної життєдіяльності кожного населеного пункту. На думку одного з авторів польської реформи самоврядування Єжи Стемпеня [20], централізована система влади гальмує цивілізаційний розвиток суспільства, а децентралізація, навпаки, дозволяє зробити стрибок у напрямку західних демократій і будувати сильну та динамічну економіку країни, як це за два десятиріччя зробила Польща.

Оцінивши переваги та зваживши ризики, які несе в собі реформа децентралізації, громади Луганської області одними з перших прийняли участь у кропіткій роботі зі створення та розбудови ОТГ. Так, Новопсковська селищна об'єднана територіальна громада була першою, створеною не тільки в Луганській області, а й в Україні. На початок 2020 року в області функціонує 18 ОТГ, ще 5 очікують призначення перших виборів (Новоайдарська СОТГ з 2015 року, Гірська ОТГ з 2017 року, Широкивська та Нижньотеплівська СОТГ з 2018 року, Новорозсошанська СОТГ з 2019 року). Крім того, в утвореній ще 22.10.2015 року Щастинській міській об'єднаній територіальній громаді створено військову цивільну адміністрацію. І хоча за кількістю функціонуючих ОТГ Луганщина серед інших регіонів країни займає місце ближче до кінця списку, однак в рейтингу областей щодо формування спроможних громад де-

кілька років поспіль впевнено тримає середні позиції (на 10.01.2018 – 15 місце, 10.01.2019 – 10 місце, 10.01.2020 – 12 місце) [21].

Ці дані свідчать про постійну роботу в регіоні щодо підтримки обраного курсу реформування, в якій задіяні не тільки органи місцевого самоврядування, але й представники бізнесу, громадських організацій та активних мешканців. Вказані об'єднані територіальні громади регіону пройшли складний шлях свого створення, повною мірою виконавши всі чинні на той час організаційно-правові процедури та нормативи, та були визнані спроможними. Однак після розробки та прийняття в 2020 році більш чітких критеріїв формування спроможних громад [22] з'ясувалося, що частина вже існуючих чи запланованих до формування громад не змогли довести, що мають перспективи розвитку. На думку Міністерства розвитку громад та територій, якщо в ОТГ відсутня «інституційна спроможність вирішувати всі питання місцевого значення – нарощувати доходи до бюджету громади, втілювати проекти розвитку території, створювати нові робочі місця, залучати інвестиції, забезпечувати якісні та доступні послуги, ... і подальших таких перспектив не проглядається, значить була допущена помилка, яку потрібно виправляти» [23]. Тому після консультацій з громадськістю та регіональними органами влади було прийнято рішення приєднати 5 громад в Луганській області до більших та сильніших. В основному це ОТГ, перші вибори в яких пройшли тільки у червні 2019 року (Калмиківська, Красноталівська, Великочернігівська Веселівська об'єднані територіальні громади), однак до цього переліку потрапила і Привільська ОТГ, життєдіяльність якої розпочалася ще у 2017 році.

Для того, щоб визначити, які фінансові ресурси мають у своєму розпорядженні об'єднані територіальні громади Луганщини та яка частина з них спрямовується на розбудову ОТГ та покращення рівня життя мешканців, проаналізуємо їх основні бюджетно-фінансові та інші показники, виключивши громади, які функціонували менше одного року (табл. 1).

Дані в табл. 1 згруповані у відповідності до строків створення ОТГ, що дає окрім аналітичного порівняння можливість співставити функціонування «нових» та «старих» об'єднаних територіальних громад області. Постійно зростає дохідна база всіх ОТГ, окрім Привільської у 2019 році. Причому, якщо порівнювати темпи зростання доходів ОТГ, створених найпершими (Білокуракинська та Новопсковська), то хоч вони за останній рік нижчі ніж у громад, створених пізніше, але такого рівня росту за перший рік функціонування (38,73 та 38,43% відповідно) не змогла повторити жодна з «нових» громад. Хоча, слід відзначити рекордний стрибок на 41,75% доходів у Чмирівській ОТГ у 2019 році, тоді як найнижчим він був у Привільській ОТГ – падіння на 9,46%.

Таблиця 1

Окремі бюджетно-фінансові показники ОТГ Луганської області*

Рік	Доходи на одного мешканця, грн	Рівень дотаційності бюджетів, %	Капітальні видатки на одного мешканця, грн	Питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ, %	Доходи на одного мешканця, грн	Рівень дотаційності бюджетів, %	Капітальні видатки на одного мешканця, грн	Питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ, %
	Білокуракинська ОТГ				Новоковчанська ОТГ			
2016	2523,0	1	1478	15	2115,0	0	816	10
2017	3500,2	0	3586,5	23,7	2927,9	-0,9	1852,9	15,1
2018	4225,7	9,8	1181,9	24,4	3511,5	6,3	1150,4	18,8
2019	4723,5	11,4	1453,0	23,9	3743,8	9,4	2833,3	18,9
	Чмирівська ОТГ				Троїцька ОТГ			
2017	1881,6	13,7	1515,3	28,5	х	х	х	х
2018	2234,0	31,8	1402,7	51,7	4750,2	0	1122,4	18,2
2019	3166,6	29,9	1507,6	39,2	5779,2	-0,6	2493,3	19,1
	Біловодська ОТГ				Красноріченська ОТГ			
2018	3517,8	38,8	2425,5	34,5	1850,2	29,1	1768,2	33,7
2019	4149,2	44,3	3403,6	38,7	2253,3	34,5	792,2	40,8
	Привільська ОТГ				Нижньодуванська ОТГ			
2018	5926,2	-7,1	1768,2	33,7	3474,9	2,5	894,8	29,5
2019	5365,4	20,7	1845,1	52,7	4012,5	5,8	1467,7	33,5
	Лозно-Олександрівська ОТГ							
2019	4226,6	14,6	5020,2	36,5				

* Складено авторами за даними джерел [24-27].

Позитивні результати децентралізації щодо зростання дохідної бази супроводжуються, однак, збільшенням питомої ваги видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах, окрім Білокуракинської та Чмирівської ОТГ у 2019 році, що може розглядатись вже як недолік. Крім того, повністю самодостатньою, тобто незалежною від базової дотації з бюджету, є тільки Троїцька ОТГ. Серед інших тільки три не дотувалися державою в окремі одиничні періоди (Білокуракинська, Новоковчанська та Привільська). Привертає увагу, значний різниця рівнів дотаційності бюджетів та зростання його розриву. За повільного чи стрибкоподібного зростання капітальних видатків (в Красноріченській – падіння) виявлені негативні тенденції результатів децентралізації, що потребують більш детального розгляду деяких витрат (див. рисунок).

Як видно на діаграмі, майже всі громади мають приблизно однакову частку заробітної плати у витратах, яка коливається в межах 72-78%, що відповідає середньо-високій межі таких видатків в громадах всієї України. Частка капітальних видатків у за-

гальній сумі видатків у середньому трохи нижча ніж в сусідніх регіонах, але має значний розбіг за громадами. Наведені дані відображають стан розбудови громад на відповідну дату та демонструють тільки напрям фінансово-бюджетної діяльності, тому вони не є повними та показовими. Однак у сукупності з попередніми оцінками вони можуть свідчити про наявність недоліків стратегічного планування та пошуку необхідних ресурсів, що пов'язані з невикористанням інструментів ідентифікації.

Ідентифікація ОТГ – це процедура встановлення схожості/відмінностей ОТГ за допомогою визначених критеріїв і відповідних ознак, комбінування яких і відбиває унікальність конкретної ОТГ на фоні інших [18, с. 45]. У результаті її проведення окреслюється сукупність цінностей громади, що відповідно характеризує її типовість та відмінність, визначаючи передумови та особливості розвитку ОТГ, будуючи підґрунтя для формування образу (іміджу) громади та локальної ідентичності в майбутньому. Тобто ідентифікація стає відповідною точкою для просування локальної території, коли

маркетинг використовується для підтримки ухвалення управлінських рішень у сфері економічного розвитку об'єднаної громади та повинен стати ре-

зультативним моментом стратегії розвитку території: засобом просування закладених у стратегії ідей і її невід'ємною частиною [28, с. 104].

Рисунок. Питома вага капітальних видатків та заробітної плати у видатках ОТГ Луганської області у 2019 році [27]

Оскільки стратегія соціально-економічного розвитку є тим нормативно-правовим актом локального характеру, що визначає життєвий шлях громади на найближчі роки, саме при її розробці мають бути максимально використані результати ідентифікації ОТГ, або якщо цього не було зроблено, то закладені інструменти для її подальшого проведення та врахування її висновків. На нашу думку, це забезпечить постановку адекватних реалістичних цілей та завдань, реалізація яких прискорить ефективну розбудову громади, закладе підґрунтя для формування позитивного образу (іміджу) громади та її подальшого позиціонування та просування.

Для з'ясування фактичного стану використання такого підходу (його елементів) в системі стратегічного планування в об'єднаних територіальних громадах Луганської області було проведено моніторинг стратегій розвитку ОТГ регіону. Його предметом виступили закладені до текстів затверджених нормативно-правових актів локального характеру щодо планування розвитку територій (стратегій та стратегічних планів соціально-економічного розвитку) інструменти ідентифікації, а також підґрунтя, що закладалось за рахунок їх майбутнього застосування для формування позитивного образу (іміджу) громади. До розгляду приймалися програмно-цільові документи тільки тих ОТГ, що функціонували більше одного року, тобто мали час розробити такі документи у відповідності до чинної нормативно-правової та методичної бази. Результати моніторингу представлені в табл. 2.

Як засвідчили результати моніторингу стратегій розвитку ОТГ Луганської області, що функціонують понад один рік, більшість з них використовують інструменти ідентифікації для планування та здійснення розбудови власних громад. В чотирьох з них є затверджені стратегії розвитку (Білокуракинська, Біловодська, Новопсковська, Чмирівська), де прописані визначені положення. Білокуракинська ОТГ на момент розробки Стратегії соціально-економічного розвитку не планувала використання інструментів ідентифікації, але в Програмі соціально-економічного розвитку Білокуракинської ОТГ на 2019 рік непрямі посилення на це наявні. Стратегія прийнята також і в Троїцькій ОТГ, але вона не містить не тільки прямих посилень на використання інструментів ідентифікації, але й непрямих.

Інші громади, враховуючи й ті, що поки не скористалися можливостями ідентифікації, сформуvalи тільки плани соціально-економічного розвитку, які різняться між собою горизонтом планування: від одного року до трьох. Тут слід відзначити Красноріченську та Лозно-Олександрівську селищні ОТГ, як розробили трирічні Стратегічні (перспективні) плани розвитку, заклавши в них ідентифікацію базових умов чи перешкод розвитку. До негативних ознак віднесено відсутність стратегії у Привільській ОТГ, яка була створена ще у 2017 році, тому мала час для цього, але спромоглася затвердити тільки План соціально-економічного розвитку громади на 2019-2021 рік.

**Результати моніторингу стратегій розвитку ОТГ Луганської області
в контексті використання інструментів ідентифікації***

Назва ОТГ	Інструменти ідентифікації в стратегії розвитку	Акценти формування позитивного образу (іміджу)
Білокуракинська (селищна)	Виконання SWOT-аналізу на основі ідентифікації проблем розвитку	Операційною ціллю А.3.2. «Маркетинг території та активна інвестиційна діяльність» передбачено формування привабливого іміджу території громади. Поступове формування нового іміджу як інвестиційно привабливої території
Новопсковська (селищна)	Ідентифікація як принцип при виконанні SWOT-аналізу. Використання результатів ідентифікації для реалізації проєкту в рамках реалізації Операційної цілі А.3.3 «Розбудова соціальних мереж сільської громади шляхом встановлення ділових зв'язків, пропагування локальних ініціатив, фандрайзинг»	Старт процесу ідентифікації мешканцями себе як представників нової спільноти (об'єднаної громади) в межах реалізації проєкту В.1.6.1. Створення хаб-центру «Від ініціативи до дій»
Чмирівська (сільська)	Визначення особливостей та точок зростання під час SWOT-аналізу	Відсутність локальної ідентичності за результатами дослідження методом стандартизованого інтерв'ю. Створення цілісного образу громади з розробкою головних складових ідентичності закладено операційною ціллю А.2.1 «Розробка символіки громади»
Троїцька (селищна)	-	Операційною ціллю А.4.3. «Розробка бренду та маркетингової стратегії громад» передбачено формування привабливого іміджу території громади
Біловодська (селищна)	Ідентифікація проблем громади на підготовчому етапі партисипативного стратегічного планування. Формування ідентичності громади при сценарному моделюванні	Поступове формування власного іміджу за напрямками: зростання впізнаваності в Україні, визначення якірних точок розвитку, інвестиційно приваблива територія
Красноріченська (селищна)	Ідентифікації базових умов, які матимуть суттєвий вплив на подальшу суб'єктність ОТГ	Поступове формування нового іміджу як інвестиційно привабливої території: високотехнологічної та екологічної
Привільська (сільська)	-	Підвищення рівня інвестиційної привабливості
Нижньодуванська (селищна)	-	Підвищення рівня інвестиційної привабливості. Підвищення соціальних стандартів та покращення умов життєдіяльності сільського населення
Лозно-Олександрівська (селищна)	Ідентифікація перешкод для розвитку	Підготовка до формування позитивного образу через оцінювання мешканцями власної громади, як сприятливого місця для ведення бізнесу

* Складено авторами.

Стосовно визначення акцентів щодо формування позитивного образу громади всі ОТГ, що підлягали спостереженню, продемонстрували більшу обізнаність та врахували різні можливості в цій площині. Найбільш відзначились Білокуракинська, Новопсковська, Чмирівська та Троїцька громади, які заклали в операційні цілі не тільки роботу над побудовою (покращенням) образу, але й створили підґрунтя для формування локальної ідентичності, яка

дозволить більш успішно позиціонувати та просувати ОТГ, а відповідно більше дбати про її розбудову.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши бюджетно-фінансові показники розвитку об'єднаних територіальних громад Луганської області та використання ними інструментів ідентифікації для власної розбудови можна зробити висновки про відсутність прямого кореляційного зв'язку між цими про-

цесами. Однак найбільш спроможні громади мають в своїх стратегіях більш чіткі та перспективні вказівки щодо використання інструментів та результатів ідентифікації у власній розбудові. На підтвердження цього можна навести успіхи Новопокровської та Біловодської громад. Подальші дослідження авторів пов'язані з проведенням періодичного спостереження змін у програмно-цільових документах ОТГ регіону та стані їх розвитку з метою визначення більш явних кореляційних зв'язків між ними.

Література

1. Shao Y., Lange E., Thwaites K. Defining Local Identity. *Landscape Architecture Frontiers*. 2017. Vol. 5 (2). Pp. 24-41.
2. Антонюк В.П. Вплив внутрішньо переміщених осіб на розвиток територіальних громад: проблеми та перспективи. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2. С.8-13.
3. Борейко В.І. Напрями забезпечення фінансової децентралізації в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2. С. 32-35.
4. Двигун А.О., Чумакова І.Ю. Підвищення ефективності управління комунальним господарством об'єднаних територіальних громад у контексті нових регуляторних вимог. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2(56). С. 30-37. doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-30-37.
5. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання: наукова доповідь / наук. ред. Сторонянська І. З. Львів: ІРД НАНУ, 2018. 144 с.
6. Маркіна І.А., Прилипко І.О., Свириденко С.І. Соціально-економічний розвиток об'єднаних територіальних громад як складова інноваційного потенціалу. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 24. С. 50-53.
7. Ахромкін Є.М., Серебряк К.І., Белоусова Л.І., Літвінова І.М. Оцінювання підприємницького клімату об'єднаної територіальної громади в контексті розробки стратегії розвитку. *Економіка та право*. 2019. № 1. С. 51-57. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2019.01.051>.
8. Беззубко Б.І., Беззубко Ю.І. Проблеми сучасного етапу стратегічного планування розвитку територіальних громад у Донецькій області. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 17-20.
9. Берданова О.В., Вакуленко В.М., Гринчук Н.М., Колтун В.С., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф. Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі: навч. посіб. Київ. 2017. 129 с.
10. Кріпак А.П. Партисипативна модель стратегічного розвитку територіальної громади як інструмент забезпечення її спроможності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 127-133. doi: 10.32702/2306-6814.2019.5.127.
11. Мартинюк О.І., Студеннікова І.В., Громоздов В.В., Малярєвський В.М. Наукові методологічні підходи до розробки стратегій сталого розвитку територіальних громад. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2019. № 20. С. 71-80. doi: 10.33813/2224-1213.20.2019.7.
12. Сментина Н.В. Стратегічне планування на рівні добровільно об'єднаних територіальних громад. *Економічні інновації: збірник наукових праць*. 2017. Вип. 64. С. 287-292.
13. Хірівський Р., Бернацька І., Брух О., Мігюшкіна Х. Методологічні аспекти стратегічного планування у контексті розвитку об'єднаних територіальних громад України. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12. № 3-4. С. 17-24. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2019.03.017>.
14. Гаврилюк А.М. Про ціннісні засади маркетингового конструкту "образ – імідж – бренд – репутація території" як пріоритету державної політики в сфері туризму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 76–83. doi: 10.32702/2306-6814.2019.1.76.
15. Гринкевич С., Брух О., Бернацька І. Вплив маркетингового середовища на розвиток об'єднаних територіальних громад. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. № 1-2. С.59-69. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2018.01.059>.
16. Котенко Я.В., Ткачук А.Ф. Локальна ідентичність і об'єднані територіальні громади. Київ: ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2018. 56 с.
17. Рогозян Ю.С., Серебряк К.І. Аналіз наукових підходів до проблематики визначення та систематизації параметрів позиціонування територій локального рівня. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 6–10. doi: 10.32702/2306-6806.2020.5.6.
18. Устименко В.А., Заблодська І.В., Бурбело С.О., Заблодська Д.В., Сасенко П.О. Ідентифікація та позиціонування об'єднаних територіальних громад: методичний інструментарій. *Економіка та право*. 2019. № 1 (52). С. 44-50. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2019.01.044>.
19. Nnanta N.E., Innocent E.O. Community driven development in the local government system: a new strategy. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*. 2013. Vol. 1(3). Pp. 1–15.
20. Війна за децентралізацію для України важливіша від війни на сході – польський реформатор. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27322618.html>.
21. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Офіційний сайт Децентралізація влади. URL: https://https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info (дата звернення: 21.05.2020).
22. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#n10>.
23. Мовою цифр, фактів і здорового глузду про 120 начебто ліквідованих об'єднаних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12510>.
24. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад за 2016 рік. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/finansovo-analitichni-materiali-byudzheti-159-ob-yednanih-teritorialnih-gromad-u-2016-rotsi/>.
25. Оцінка фінансової спроможності 366 об'єднаних територіальних громад за 2017 рік (у розрізі областей). URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/183/366.pdf>.
26. Експерти проаналізували бюджети об'єднаних громад кожної області за 2018 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10674>.
27. Експерти проаналізували фінансові показники 806 ОТГ окремо по кожній області. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12277>.
28. Інструменти регіонального розвитку в Україні : навч. посіб. За ред. В. М. Вакуленка, О. В. Берданової. Київ: НАДУ, 2013. 286 с.

References

1. Shao Y., Lange E., Thwaites K. (2017). Defining Local Identity. *Landscape Architecture Frontiers*, Vol. 5 (2), pp. 24-41.
2. Antoniuk V.P. (2016). Vplyv vnutrishno peregreshenykh osib na rozvytok terytorialnykh hromad: problemy ta perspektyvy [The impact of internally displaced persons on the development of territorial communities: problems the prospects], *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2, pp. 8-13 [in Ukrainian].
3. Boreiko V.I. (2016). Napriamy zabezpechennia finansovoi detsentralizatsii v Ukraini [Directions of ensuring of financial decentralization in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2, pp. 32-35 [in Ukrainian].
4. Dvyhun A.O., Chumakova I.Yu. (2019). Pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia komunalnym hospodarstvom obiednanykh terytorialnykh hromad u konteksti novykh rehuliatornykh vymoh [Improving the efficiency of municipal management of the united territorial communities in the context of new regulatory requirements]. *Ekonomichni visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(56), pp. 30-37. doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-30-37 [in Ukrainian].
5. Storonianska I. Z. (Ed.). (2018). Detsentralizatsiia v Ukraini ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichni rozvytok terytorii: metodychni pidkhody ta rezultaty otsiniuvannia [Decentralization in Ukraine and its impact on the socio-economic development of territories: methodological approaches and evaluation results]. Lviv, IRD of NAS of Ukraine. 144 p. [in Ukrainian].
6. Markina I.A., Prylypko I.O., Svyrydenko S.I. (2017). Sotsialno-ekonomichni rozvytok obiednanykh terytorialnykh hromad yak skladova innovatsiynoho potentsialu [Socio-economic development of united territorial communities as a component of innovation potential]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, Issue 24, pp. 50-53 [in Ukrainian].
7. Akhromkin Ye.M., Sieriebriak K.I., Bielousova L.I., Litvinova I.M. (2019). Otsiniuvannia pidpriemnytskoho klimatu obiednanoi terytorialnoi hromady v konteksti rozrobky stratehii rozvytku [Evaluation of entrepreneurial climate of the united territorial community in the context of working-out strategy of development]. *Ekonomika ta pravo – Economics and law*, 1, pp. 51-57. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2019.01.051> [in Ukrainian].
8. Bezzubko B.I., Bezzubko Yu.I. (2018). Problemy suchasnoho etapu stratehichnoho planuvannia rozvytku terytorialnykh hromad u Donetskii oblasti [Problems of the modern stage of strategic planning of the development of territorial communities in the Donetsk region]. *Ekonomichni visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2(52), pp. 17-20 [in Ukrainian].
9. Berdanova O.V., Vakulenko V.M., Hrynychuk N.M., Koltun V. S., Kuibida V. S., Tkachuk A. F. (2017). Upravlinnia rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad na zasadakh hromadskoi uchasti [Management of development of the united territorial communities on the basis of public participation]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kripak A.P. (2019). Partysypatyvna model stratehichnoho rozvytku terytorialnoi hromady yak instrument zabezpechennia yii spromozhnosti [Participatory model of strategic development of a territorial community as a tool to ensure its capacity]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 5, pp. 127-133. doi: 10.32702/2306-6814.2019.5.127 [in Ukrainian].
11. Martyniuk O.I., Studennikova I.V., Hromozdov V.V., Maliarevskiy V.M. (2019). Naukovi metodolohichni pidkhody do rozrobky stratehii staloho rozvytku terytorialnykh hromad [Scientific methodological approaches to the development of strategies for sustainable development of territorial communities]. *Problemy innovatsiino-investytsiynoho rozvytku – Problems of innovation and investment development*, 20, pp. 71-80. doi: 10.33813/2224-1213.20.2019.7 [in Ukrainian].
12. Smentyna N.V. (2017). Stratehichne planuvannia na rivni dobrovolno obiednanykh terytorialnykh hromad [Strategic planning at the level of voluntarily united territorial communities]. *Ekonomichni innovatsii: zbirnyk naukovykh prats – Economic innovations: a collection of scientific papers*, Issue 64, pp. 287-292 [in Ukrainian].
13. Khirivskiy R., Bernatska I., Brukh O., Mitushkina Kh. (2019). Metodolohichni aspekty stratehichnoho planuvannia u konteksti rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad Ukrainy [Methodological aspects of strategic planning in the context of development of amalgamated territorial communities in Ukraine]. *Ahrarna ekonomika – Agrarian economy*, Vol. 12, 3-4, pp. 17-24. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2019.03.017> [in Ukrainian].
14. Havryliuk A. M. (2019). Pro tsinnisni zasady marketynhovoho konstruktivnogo "obraz – imidzh – brend – reputatsiia terytorii" yak prioritetu derzhavnoi polityky v sferi turizmu v Ukraini [On the value principles of the marketing construct "image - image - brand - reputation of the territory" as a priority of the state policy in the field of tourism in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 1, pp. 76–83. doi: 10.32702/2306-6814.2019.1.76 [in Ukrainian].
15. Hrynkevych S., Brukh O., Bernatska I. (2018). Vplyv marketynhovoho seredovyscha na rozvytok obiednanykh terytorialnykh hromad [Marketing environment influence on the development of united territorial communities]. *Ahrarna ekonomika – Agrarian economy*, Vol. 11, 1-2, pp. 59-69. <https://doi.org/10.31734/agrarecon2018.01.059> [in Ukrainian].
16. Kotenko Ya.V., Tkachuk A.F. (2018). Lokalna identychnist i obiednani terytorialni hromady [Local identity and united territorial communities]. Kyiv, YUSTON Publishing House LLC [in Ukrainian].
17. Rohozian Yu.S., Sieriebriak K.I. (2020). Analiz naukovykh pidkhodiv do problematyky vyznachennia ta systematyzatsii parametriv pozytsionuvannia terytorii lokalnoho rivnia [Analysis of scientific approaches to the problems of determining and systematizing the parameters of positioning of local level territories]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 5, pp. 6–10. doi: 10.32702/2306-6806.2020.5.6 [in Ukrainian].
18. Ustyenko V.A., Zablodska I.V., Burbelo S.O., Zablodska D.V., Saienko P.O. (2019). Identyfikatsiia ta pozytsionuvannia obiednanykh terytorialnykh hromad: metodychni instrumentarii [Identification and positioning of united territorial communities: methodological tools].

Ekonomika ta pravo – Economics and law, 1 (52), pp. 44–50. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2019.01.044>.

19. Nnanta N.E., Innocent E.O. (2013). Community driven development in the local government system: a new strategy. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, Vol. 1(3), pp. 1–15.

20. Viina za detsentralizatsiiu dlia Ukrainy vazhlyvisha vid viiny na skhodi – polskyi reformator [The war for decentralization is more important for Ukraine than the war in the east – the Polish reformer]. (n.d.). *radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/27322618.html> [in Ukrainian].

21. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government]. *Official site Decentralization of power*. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main_info [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannya spromozhnykh terytorialnykh hromad: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 08.04.2015 r. № 214 [On approval of the Methodology for the formation of affluent territorial communities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 08.04.2015 № 214]. Retrieved from zakon.rada.gov.ua. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#n10> [in Ukrainian].

23. Movoiu tsyfr, faktiv i zdorovoho hluzdu pro 120 nachebto likvidovanykh obiednanykh hromad [In the language of numbers, facts and common sense, about 120 supposedly liquidated united communities]. *decentralization.gov.ua*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/12510> [in Ukrainian].

24. Detsentralizatsiia. Mistsevi biudzhety 159 obiednanykh terytorialnykh hromad za 2016 rik [Decentralization. Local budgets of 159 united territorial communities for 2016]. Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/finansovo-analitchni-materiali-byudzhety-159-ob-yednanih-teritorialnih-groma-d-u-2016-rotsi/> [in Ukrainian].

25. Otsinka finansovoi spromozhnosti 366 obiednanykh terytorialnykh hromad za 2017 rik (u rozrizi oblastei) [Assessment of the financial capacity of 366 united territorial communities for 2017 (by regions)]. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/183/366.pdf> [in Ukrainian].

26. Eksperty proanalizuvaly biudzhety obiednanykh hromad kozhnoi oblasti za 2018 rik [The experts analyzed the budgets of the united communities of each region for 2018]. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/10674> [in Ukrainian].

27. Eksperty proanalizuvaly finansovi pokaznyky 806 OTH okremo po kozhnii oblasti [Experts analyzed the financial performance of 806 OTGs separately for each region]. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/12277> [in Ukrainian].

28. Vakulenko V. M., Berdanova O. V. (Eds.). (2013). *Instrumenty rehionalnoho rozvytku v Ukraini* [Instruments of regional development in Ukraine]. Kyiv, NAPA [in Ukrainian].

Заблодська І. В., Гречана С. І. Розбудова об'єднаних територіальних громад Луганщини за допомогою інструментів ідентифікації

У статті охарактеризовано процес розбудови об'єднаних територіальних громад Луганської області. Відзначено активність громад та підтримку обраного курсу децентралізації. Вказано на негативні перспективи майбутнього функціонування деяких громад через зміни нормативно-правової бази щодо визначення спроможності ОТГ. На основі аналізу бюджетно-фінансових показників ОТГ визначено розмір фінансових ресурсів, якими оперують громади, та яка частина з них спрямовується на розбудову та покращення рівня життя мешканців. Обґрунтовано, що в умовах зростання конкуренції між громадами за фінансові ресурси для розбудови ОТГ мають формувати власний позитивний образ (імідж), який стає не стільки компонентом розвитку та неабияким чинником привабливості, а дає можливість позиціонувати та успішно просувати локальну територію. Доведено, що найкращі стартові умови для його формування надає використання інструментів ідентифікації, результати якої виражають конкурентні переваги і недоліки, потенційні точки росту та упущені вигоди, внутрішні резерви, тощо. Відзначено, що для реалізації таких вигід результати ідентифікації мають бути максимально враховані при розробці стратегії соціально-економічного розвитку ОТГ, як нормативно-правового акту локального характеру, що визначає життєвий шлях громади. Виходячи з цих положень, виконано моніторинг стратегій розвитку ОТГ Луганської області в контексті використання інструментів ідентифікації. Результати структуровано з врахуванням терміну функціонування громад та акцентів щодо формування їх позитивного образу. Аргументовано, що більшість ОТГ тільки починають використання інструментів ідентифікації, але вони наявні у програмно-цілевих документах найбільш спроможних громад, що сприяє їх успішній розбудові. Прямого кореляційного зв'язку між цими процесами не виявлено, в тому числі і через обмежений час функціонування більшості громад регіону.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, ідентифікація, імідж, моніторинг, стратегія, розвиток.

Zablodska I., Hrechana S. Developing of Amalgamated Territorial Communities of Luhansk Region with the Help of Identification Tools

The article analyzes and characterizes the development state of amalgamated territorial communities of the Luhansk region. The activity of communities and support for the chosen course of decentralization was noted. The negative prospects for the future functioning of some communities due to the changes in the legal framework for determining the capacity of ATC are pointed out. Based on the analysis of budget and financial indicators of ATC, the amount of financial resources used by the communities is determined and part of them is aimed at developing and improving the living standards of residents.

It is substantiated that in the conditions of growing competition between the communities for financial resources for ATC development they should form their own positive image, which becomes not so much a component

of development and a great factor of attractiveness, but gives an opportunity to position and successfully promote local territory. It is proved that the best starting conditions for its formation are provided by the use of identification tools, the results of which express competitive advantages and disadvantages, potential growth points and lost profits, internal reserves, etc. It is noted that in order to realize such benefits, the results of identification should be taken into account as much as possible when developing a strategy for socio-economic development of ATC, as a legal act of a local nature that determines the way of community life. Based on these provisions, monitoring of ATC development strategies of the Luhansk region in the context of using identification tools was performed. The results are structured taking into account the term of communities functioning and emphasis on the formation of their positive image. It is argued that most ATCs are just beginning to use identification tools, it is available in the program-target documents of the most affluent communities, which contributes to their successful development. Direct correlation has been not found between these processes, including due to the limited functioning of most communities in the region.

Keywords: amalgamated territorial communities, identification, image, strategy, monitoring, development.

Заблодская И. В., Гречаная С. И. Развитие объединенных территориальных общин Луганщины с помощью инструментов идентификации

В статье охарактеризован процесс развития объединенных территориальных громад Луганской области. Отмечена активность громад и поддержка выбранного курса децентрализации. Указано на негативные перспективы будущего функционирования некоторых громад из-за изменений нормативно-правовой базы определения состоятельности ОТГ. На основе анализа бюджетно-финансовых показателей ОТГ определен

размер финансовых ресурсов, которыми оперируют громады, и какая часть из них направляется на развитие и улучшение уровня жизни жителей. Обосновано, что в условиях роста конкуренции между громадами за финансовые ресурсы для развития ОТГ должны формировать собственный положительный образ (имидж), который становится не столько компонентом развития и важным фактором привлекательности, а дает возможность позиционировать и успешно продвигать локальную территорию. Доказано, что лучшие стартовые условия для его формирования оказывает использование инструментов идентификации, результаты которой выражают конкурентные преимущества и недостатки, потенциальные точки роста и упущенные выгоды, внутренние резервы, и тому подобное. Отмечено, что для реализации таких выгод результаты идентификации должны быть максимально учтены при разработке стратегии социально-экономического развития ОТГ, как нормативно-правового акта локального характера, который определяет жизненный путь общины. Исходя из этих положений, выполнен мониторинг стратегий развития ОТГ Луганской области в контексте использования инструментов идентификации. Результаты структурированы с учетом срока функционирования громад и акцентов по формированию их положительного образа. Аргументировано, что большинство ОТГ только начинают использовать инструменты идентификации, но они закреплены в программно-целевых документах наиболее состоятельных громад, что способствует их успешному развитию. Прямой корреляционной связи между этими процессами не обнаружено, в том числе и из-за ограниченного времени функционирования большинства громад региона.

Ключевые слова: объединенная территориальная громада, идентификация, имидж, мониторинг, стратегия, развитие.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

К. А. Скорік,

аспірант,

ORCID 0000-0001-7894-5491,

e-mail: ks.skorik@gmail.com,

ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАХІДНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Постановка проблеми. Дискусія сьогодні серед науковців, урядовців та представників громадськості й бізнесу для визначення мети, цілей та методів реалізації промислової політики характеризується варіативністю поглядів, наявні різні концепції та теоретичні погляди, що потребують аналізу. Оновлений інтерес до теми дослідження промислової політики можна відмітити з початку 2000-х років, що характеризується зміною теоретичних та концептуальних засад і великою кількістю наукових праць, які потребують систематизації, аналізу та вивчення.

Метою даного дослідження є систематизація основних теорій та концепцій промислової політики наявних у сучасній європейській та американській науковій літературі.

Виклад основного матеріалу.

1. Науковці які досліджували питання промислової політики

Серед іноземних дослідників питаннями промислової політики та шляхами, якими вона може бути здійснена, займалися Аліса Амсен (1989), Ха Джун Чанг (1994), Рікардо Хаусман (2003), Санджая Лалл (2006), Дені Родрік (2008), Маріо Сімолі (2009), Роберт Вайд (2012), Брюс Грінвальд і Джо-сеф Стигліц (2013, 2016). Дослідження країн, що розвиваються, також проводили Ха Джун Чанг (1986, 1994, 2010), Джосеф Стигліц (2009), а також Лінь Іфу (2013). Досліджувала досвід США та Європи Маріана Мацукато (2010, 2013), яка підкреслила необхідність широкої ролі «трансформаційних» дій громадськості в інноваціях та промислових змінах. Щодо Європи, оцінки та аргументи також були запропоновані Бенджаміном Коріатом (2004), Патріціо Біанчі, Сандрін Лаборі (2006, 2011), науковцями Віденського інституту міжнародної економіки (2013), Карлом Аїгінгером (2014), Адамом Амброзіяком (2017).

Більшість теоретичних розробок промислової політики в країнах Заходу спрямовані на обґрунту-

вання політики подоланням невдач ринкового регулювання. Також внески та пропозиції зробили, що спираються на: (1) еволюційну економіку – Джованні Дозі (1988), Річард Нельсон та Сідні Вінтер (1982), Кеун Лі (2016); (2) на класичну економіку розвитку та структуралістську школу – Альберт Хіршман (1958), Джастін Лін (2009), Антоніо Андроні та Роберто Сказієрі (2014), Антоніо Андроні та Ха Джун Чанг (1994, 2016); (3) аналіз промислових кластерів та політики – Патріціо Біанчі та Нікола Белліні (1991), Антоніо Андроні (2016) ставлять під сумнів парадигму проблеми невдачі ринкового регулювання [1, с. 1].

Серед українських дослідників питанням промислової політики, її значенню для розбудови економіки та аналізу ситуації в Україні приділяли увагу такі науковці: О.І. Амоша, В.П. Вишневський, В.М. Геєць, В.П. Горбулін, Л.О. Збаразська, Ю.В. Кіндзерський, О.М. Кондрашов, А.Є. Никифоров, М.М. Якубовський та інші.

2. Визначення термінів політики та ефективності політики в українській науці

Українські дослідники Олександр Кілієвич та Валерій Тертичка¹ зазначають, що в науковій термінології визначення терміна «політика», яке відповідає двом поняттям (policy та politics). *Політика (politics) – це «сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання своїх суспільно значущих інтересів і потреб».* *Політика (policy) взагалі – це план, курс дій або «напрямок дій, прийнятний і дотримуваний владою, керівником, політичною партією тощо».* Саме в такому розумінні вживається слово «політика», коли кажуть про державну політику та про її напрямки (зовнішня, внутрішня, економічна, соціальна).

Леслі Пал² визначає «державну політику – напрям дій або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємопов'язаних проблем»³. У даному контексті не заперечується, що до критичного ана-

¹ Український Інститут аналізу політики та стратегій. Кафедра економічної політики української академії державного управління при Президенті України.

² Пал Леслі А. Аналіз державної політики / пер.з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 1999. 422 с.

³ У даному визначенні «державна політика» є ближчою до поняття «public policy» і не відповідає сфері вживання англійського варіанту «state policy». Компрімісним варіантом між державною та публічною політикою може бути варіант – суспільна політика, що підкреслює, що політика проводиться в суспільстві і для суспільства.

лізу має долучитись і недержавний сектор. Моделі розробки та вироблення політики вивчали Грегори М. Скотт, Розенфельд, А. Раймонд, Леслі Пал, М. Говлет, М. Рамеш.

Критеріями оцінки політики є ефективність і результативність. Щодо ефективності, то можна знайти два різні терміни «effectiveness» та «efficiency». *Перше поняття «effectiveness» – це міра досягнення проголошених цілей політики, яка показує, наскільки результати наблизились до задекларованої мети. Друге поняття (efficiency) – це співвідношення між затратами на проведення політики й досягнутими результатами, яке може вимірюватись як у натуральних показниках (продуктивність праці), так і у вартісних – якщо можливо дати грошову оцінку всім затратам і результатам.*

В українських варіантах в рамках однієї книги, можна зустріти суміжні трактовки (ефективність, дієвість, продуктивність, результативність, успішність). Загалом більшість дослідників використовують термін українською мовою «ефективність» з другим визначенням (efficiency), а за терміном «результативність» закріплюють перше поняття (effectiveness). Розрізнення цих понять є важливим (чого не має в українській урядовій практиці), оскільки політика може бути результативною (результат досягнуто) і водночас неефективною (якщо виявиться що результат досягнуто занадто високою ціною)¹ [2, с. 3-9].

3. Оновлений інтерес до промислової політики в наш час

Використовуючи дослідження Кена Уорвіка можна виділити основні причини важливості серед

країн світу промислової політики: 1) відповідь багатьох країн на негативні економічні та фінансові показники, пошук шляхів зростання після кризи; 2) сумніви щодо неоліберальських підходів ринкового саморегулювання та спроможності подолати структурні диспропорції; 3) довготривале використання запозичених коштів для подолання стагнаційних явищ в секторах економіки; 4) виявлення структурних дисбалансів економіки, що потрібно виправити; 5) реагування на успішну політику швидкого зростання економік азійських країн та Китаю [2, с. 10].

4. Визначення промислової політики серед західних науковців

У передмові до відомої в ЄС книги про промислову політику Bianchi та Labory в 2006 році зазначали: «значення терміна «промислова політика» з часом змінилося. До 1980-х років цей термін означав пряме втручання держави в економіку, безпосередній контроль уряду великої частини виробничого апарату та публічні заходи, спрямовані на обмеження ринку та формування продуктивної організації. Сьогодні термін «промислова політика», навпаки, вказує на різні політики, що реалізуються різними інституціональними суб'єктами з метою стимулювання створення фірм, сприяння агломерації, інноваційному та конкурентному розвитку у контексті відкритої економіки» [4, с. 211].

Карл Аїгінгер (2007) та Кен Уорвік (2013), прослідкувавши визначення промислової політики за останні 30 років, подають хронологію представлену в табл. 1 [3, с. 15].

Таблиця 1

Еволюція визначення промислової політики в працях західних авторів

<p>«Промислова політика стосується сприяння промислового зростанню та ефективності» (OECD, 1975).</p> <p>«Промислова політика може бути визначена як урядовий захід або комплекс заходів, спрямованих на заохочення чи запобігання структурним змінам» (Curzon-Price, 1981).</p> <p>«... термін "промислова політика" вказує на відносини між бізнесом і владою на мікроекономічному рівні ...» (Wachter and Wachter, 1981).</p> <p>«... все, що корисно для поліпшення зростання та конкурентоспроможності» (Adams and Klein, 1983).</p> <p>«Промислова політика ... означає державну політику, спрямовану або мотивовану проблемами певних секторів» (Tyson and Zysman, 1983).</p> <p>«Промислова політика означає ініціювання та координацію урядових ініціатив, спрямованих на підвищення продуктивності та конкурентоспроможності всієї економіки та окремих галузей у ній» (Johnson, 1984).</p> <p>«Промислова політика відноситься до політик, які мають на меті певним чином впливати на галузі виробництва чи сферу послуг» (Graham, 1986).</p> <p>«... широкомасштабний, анти-кризовий набір ініціатив, покликаних покращити продуктивність ринку в різні періоди, інколи взаємно суперечливими способами» (Geroski, 1989).</p> <p>«Промислова політика – це спроба уряду стимулювати перерозподіл ресурсів до окремих галузей, які з точки зору уряду важливі для майбутнього економічного зростання» (Krugman and Obstfeld, 1991).</p> <p>Промислова політика – це політика «спрямована на конкретні галузі (і фірми як їх складові) для досягнення результатів та очікується державою, що вони будуть ефективні для економіки в цілому» (Chang, 1994).</p> <p>Промислову політику «можна визначити як будь-яку політику, що впливає на розподіл ресурсів промисловості та охоплює макроекономічну політику та більш традиційні сфери мікроекономічної політики» (Sharp, 1998).</p>

¹ Аналіз державної політики. Збірник додаткових матеріалів до курсу «Основи аналізу державної політики» за Програмою парламентського стажування «Помічник

Голови Комітету Верховної Ради України» / Укл. О.І. Кілієвич, В.В. Тертичка. Київ, 2009. 98 с.

<p>Промислова політика – це «будь-яка форма втручання держави, яка впливає на промисловість як на окрему частину економіки» (Foreman- Peck and Frederico, 1999).</p> <p>Вузьке визначення: «обмежити увагу до політик, спрямованих на конкретні фірми та галузі». Широке визначення: «будь-яка політика, яка формує або впливає на конкурентоспроможність фірм та галузей країни» (Beath, 2002).</p> <p>«... реструктуризаційна політика на користь більш динамічної діяльності в цілому, незалежно від того, розташовані вони в межах промисловості або виробництва» (Rodrik, 2004).</p> <p>Промислова політика – це «діяльність, яка створює сприятливе середовище для європейського бізнесу в цілому, зокрема у виробничому секторі та його галузях» (Aiginger and Sieber, 2005).</p> <p>«Промислова політика означає комплекс заходів уряду, спрямованих на підвищення продуктивності країни до бажаної мети» (Pitelis, 2006)</p>

Поширеними для багатьох використаних визначень є намір змінити структуру економіки. Як можна побачити з табл. 1, деякі визначення є більш загальними [3, с. 15]. Визначення запропоноване Шарпом (2001), промислова політика – це політика, що включає широкий набір сфер політичного регулювання (конкурентної, торгової, наукової, приватизаційної, регуляційної, державних закупівель), які лежать на перетині з науково-технологічною політикою. Таким чином, промислова політика не існує ізольовано, а інтегрована з багатьма іншими політиками [5, с.10]. В.П. Вишневський (академік НАН України), аналізуючи теоретичні праці, робить висновок, що в питанні визначення промислової політики та її цілей (що залежить від економічної школи) спостерігається невизначеність. До важливіших цілей можна віднести: структурну трансформацію економіки, стимулювання створення фірм та

інноваційного процесу, забезпечення конкурентоспроможності підвищення короткострокової зайнятості, збільшення обсягів виробництва, покращення розподілення доходів, підвищення технологічної потужності тощо [6, с. 9].

5. Еволюція концепцій промислової політики в науковій літературі

Період після другої світової війни визначився розвитком нових теорій в сфері промислової політики. Кен Уорвік характеризує фазу розвитку післявоєнного мислення про промислову політику як традиційну теорію щодо промисловості, а потім ближче до ринково-регулюючої, що далі перетворюється в неокласичну теорію. Потім це розширюється, визнаючи роль держави та влади у створенні систем, будівництві інституцій та сприянні координації. В світовій практиці різні автори залежно від умов пропонували відмінні способи регулювання промисловості [3, с. 18].

Таблиця 2

Еволюція теорії та практики промислової політики

Період	Основні ідеї	Представники
1940-ві – до кінця 1960-х	<ul style="list-style-type: none"> Індустріалізація необхідна для розвитку. Невдачі ринкового саморегулювання перешкоджатимуть цьому автоматично. Промислова політика необхідна, переважно як захист нових секторів, координація державної власності 	Rosenstein-Rodan (1943) Hirschman (1958) Prebisch (1959) Myrdal (1957)
1970-ті до 1990-х	<ul style="list-style-type: none"> Практичні перешкоди для промислової політики вважаються значними. Помилка уряду є гіршою, ніж ринкова невдача. Лібералізація торгівлі (експорт), приватизація та залучення ПІІ разом з макроекономічною стабільністю і мінімальне державне втручання є основними вимогами до зростання та індустріалізації. Епоха вашингтонського консенсусу, особливо після боргової кризи початку 1980-х років, розповсюдженість програм структурної перебудови 	Baldwin (1969) Krueger (1974;1990) Pack (1993; 2000)
2000-ті до сьогодні	<ul style="list-style-type: none"> Збої в ринкових та державних механізмах регулювання присутні. У промисловій політиці важливим є "як", а не "чому". Інституційний механізм має важливе значення, але існує складність його розробки. Важлива гнучкість в практиці промислової політики. Відмінності існують щодо того, наскільки необхідно мати порівняльну перевагу Не суперечив, а не принцип Інновація та технологічне вдосконалення повинні бути головною метою промислової політики. Сприяння національній інноваційній системі має стати важливою метою промислової політики 	Amsden (1989) Dosi (2009) Rodrik (2004; 2007) Chang (2002; 2003; 2009) Lall (2004) Lin (2009) Nelson (1993) Robinson (2009).

Два полюси підходів до промислової політики – ліберальних (неоліберальних) і кейнсіанських (структуралістів). Кейнсіанський структуралістський погляд заснований на вірі у спроможність урядів здійснювати ефективні втручання, поліпшити владні спроможності у сфері промислової політики. Ліберальне вчення було майже скрізь відхилено відразу після II світової війни. Держави по всьому світу провадили економічну політику і здійснювали активну й селективну промислову політику, держава часто ставала виробником для реконструкції промислової системи та економіки. А вже з кінця 1970-х і 1980-х років інтервенціонізм стали критикувати через неефективність та промислові лоббі [7, с. 302].

У наш час дослідники Коен та Валіла (2006) виділи такі підходи до промислової політики: (а) неокласичний підхід, де серед дослідників розглядаються проблеми ринкового регулювання; (б) структурний підхід, де обговорюються умови глобальної конкурентоспроможності; (в) прагматичний підхід, де розглядаються практичні умови, щоб державні та приватні суб'єкти могли більш ефективно вирішувати поточні економічні труднощі; (г) поліпшення справедливості (наприклад, підтримка відсталих секторів або міст на основі соціального або регіонального розподілу доходів, а не економічної ефективності).

Інші дослідники – Глукой та Пайтс (2011) – пишуть про два підходи промислової політики: (а) неокласичний підхід, що базується на ринковому регулюванні (або ефективному розподілі дефіцитних ресурсів); (б) системний підхід – створення ресурсів як загальнодержавної цінності, головним чином за рахунок сприяння інноваціям.

Усі вищеперераховані підходи в зарубіжній літературі згрупував Кен Уорвік таким чином:

▪ *Невтручання (laissez-faire)*

Політика, сформована в 1980-х і 1990-х роках, відома як вашингтонський консенсус була близькою до laissez-faire. Відповідно до цього погляду, немає потреби в «активній» промисловій політиці, роль уряду полягає у забезпеченні кращого середовища для бізнесу та макроекономічної й фінансової стабільності, хоча вона рідко зустрічалась у чистій формі.

▪ *Традиційний, надання державної допомоги / перерозподіл власності.*

Політика стимулювання певних секторів економіки через виробничі субсидії або інші форми державної допомоги, або через націоналізацію, заохочення злиття або пільгових закупівель.

▪ *Неокласичний підхід, корегування помилок ринкового регулювання, заснована на податках / субсидіях.*

Така політика може бути горизонтальною за дією. Виділяють також три найрозповсюджені типи ринкових «невдач», які потребують корегування: проблеми підтримки, фінансування та становлення нових секторів та галузей; агломераційна економіка

(*agglomeration economies*); підтримка окремих секторів стратегічною торговою політикою (*supporting specific industries via strategic trade policy*).

▪ *Нове зростання, засноване на технологічних можливостях.*

У цьому підході основна різниця з неокласичним в тому, що увага приділяється ролі інвестицій в НДДКР, технології, освіту та навчання, пов'язане з накопиченням знань.

▪ *Інституціоналістський, нео-шумпетеріанський, еволюціоністський, системний.*

Цей підхід включає в себе елементи шумпетеріанства, еволюціоністів та інституціоналістичного мислення. Роль промислової політики, пов'язана з інноваційною політикою, полягає у створенні та розвитку інститутів та розробки стратегій [3, с.20-22].

Зважаючи на велику невизначеність в багатьох питаннях дослідження теорії промислової політики В.П. Вишневський робить висновок: 1) важкість визначення предмету дослідження та визначення меж промислової політики; 2) відсутність однозначності, що варто розуміти під промисловістю як об'єктом політики; 3) важкість визначення дій, які відносяться до змісту промислової політики; 4) та цілей, що ставить перед собою промислова політика, тобто який результат потрібно досягти [8, с. 153].

6. Способи проведення промислової політики – горизонтальна та вертикальна політика

Найбільш відома класифікація промислової політики стосується розрізнення між галузевою (vertical / strong) та загальною (horizontal / weak). Адам Амброзіак (2017) визначає три типи промислової політики, спрямованої на підвищення економічної ефективності: (а) горизонтальна (зміна розподілу ресурсів деяких видів промисловості, шляхом регулювання різними способами); (б) вертикальна – стратегічна промислова політика (дії, спрямовані на розвиток окремих галузей промисловості, стратегічно сприятливі умови на міжнародних ринках); (в) структурні зміни (дії, спрямовані на полегшення адаптації до структурних змін в економіці, змінах в технології) [5, с. 11].

На початку 1980-х років Ліндбек (1981) запропонував два визначення в західній літературі: (а) вибіркова промислова політика, яка базується на припущенні, щонайбільш перспективною стратегією є спроба вдосконалити державну інфраструктуру для фірм (комунікації, освіта, науково-технічний розвиток) та (б) загальна промислова політика, що охоплює заходи з підтримки ринкової системи [5, с. 10-15].

Найпростіша відмінність між **галузевою (вертикальною/ секторіальною) політикою** та **«горизонтальною»** полягає в тому, що секторіальна політика спрямована на ефективність окремих економічних секторів, тоді як «горизонтальна» політика спрямована на реалізацію економічних цілей, які

впливають на всі сектори. Говард Пак (2006) зазначив, що вертикальна (структурна / галузева) політика, яка перерозподіляє ресурси між секторами, галузями та фірмами, є основою класичної промислової політики [5, с. 12-13].

Майкл Ландесманн робить висновок, що кордон не може бути легко сформований стосовно обговорення чіткої межі горизонтальних та вертикальних політик. Критики вертикальної політики кажуть, що така політика прямо виявляє дискримінацію на користь окремих фірм чи секторів [9, с. 136]. Варто зазначити, що Європейська Комісія віддає перевагу горизонтальній промисловій політиці, роблячи акцент, що державне втручання необхідне коли існують суттєві провали ринку [10, с. 190].

Окрім галузевого та горизонтального підходів до промислової політики, ми можемо використати інші підходи. Інша класифікація промислової політики була представлена Міллером (1984), який ви-

різняв два підходи: централізований та децентралізований. Інша класифікація була запропонована Наманом, який розрізняв її як конструктивну та еволюційну. Шнайдер (2015) розрізняв пасивний та активний підходи. За словами, пасивна промислова політика стосується дії уряду щодо зниження витрат на ведення бізнесу, як зазначається, активна політика майже завжди супроводжується пасивною політикою [5, с. 15-17].

7. Інструменти що використовуються для реалізації промислової політики

Інструменти, що використовуються у промисловій політиці, включають пряму та непрямую підтримку конкретних фірм та галузей. Характеристики інструментів, що використовуються для промислової політики, дуже варіюються, починаючи від дуже вузьких, та до дуже широких. На основі звіту до ООН Wim Naudé можна виділити сім областей регулювання промислової політики з відповідними інструментами [11, с. 8].

Таблиця 3

Сфери застосування та інструменти промислової політики

Сфери	Інструменти
Економічне стимулювання – права інтелектуальної власності	– регулювання цін; валютна політика (наприклад, недооцінка); монетарна (процентна ставка) політика; антициклічна фіскальна політика; податкові пільги
Науково-технічні інновації – наукова політика	– високотехнологічні проекти; фінансування університетських досліджень; створення дослідницьких центрів; субсидії на НДДКР та / або податкові пільги
Навчання та вдосконалення технологічних можливостей	– політика в галузі освіти та навчання; форсайт-вправи (для визначення пріоритетів національних досліджень); субсидії на трудову підготовку та / або податкові пільги; програми формування навичок; міжнародна науково-дослідна співпраця; стимули для прямих іноземних інвестицій
Підтримка обраних галузей – введення імпорتنних тарифів та / або квот	– виділення експортних субсидій / кредитів / підтримки; встановлення спеціальних економічних зон; використання державних підприємств / приватизація; створення комунальних послуг (наприклад, електрика); пряме фінансування / субсидії; надання державних гарантій; пряма політика державних закупівель
Механізми відбору – регулювання доступу для компаній на ринок	– антимонопольна та конкурентна політика; підтримка національних торгових компаній; преференційний доступ до фінансування; довгостроковий фінансовий розвиток
Розповсюдження інформації – механізми колективної дії	– просування стандартів якості; використання консультативних форумів; заохочення твердої співпраці / тісних зв'язків; маркетинг експортних галузей; розповсюдження успішного досвіду
Підвищення продуктивності фірм та підприємств	– забезпечення або субсидування тренінгів з управління; моніторинг та допомога фірми (малому та середньому бізнесу); інфраструктура, фінансування та управління для інкубаторів та формування кластерів; сприяння державно-приватним партнерствам; маркетинг та вдосконалення місцезоположення; модернізація економічної інфраструктури; створення фондів венчурного капіталу

8. Сучасні концепції промислової політики в літературі європейських науковців

Сьогодні в рамках третьої енергетичної революції, переходу до нової енергетичної парадигми від електроенергетичної фази до відновлюваних джерел трансформації моделі енергозабезпечення, відбувається і зміна соціально-економічного устрою суспільства [12, с. 48]. Та трансформація виробничих методів в рамках четвертої промислової рево-

люції з використанням якісно нових виробничих технологій [13, с. 35]. Можна назвати смарт-виробництво та смарт-підприємство з можливістю відстежувати і контролювати функціонування знарядь виробництва, персонал, данні для підвищення продуктивності праці, удосконалення технологічних процесів [14, с. 14-18]. Що має вплив на зміну концепцій до промислової політики, де інноваційні процеси відіграють ключову роль.

Заснована на знаннях промислова політика. В економіці знань державний сектор більше грає роль посередника поширення знань між приватними фірмами. Добринський (2009)¹ порівнює традиційну та інноваційну промислову політику з огляду на цілі, обґрунтування та інструменти політики. У

табл. 4 порівнюються два типи промислової політики. Нинішній етап розвитку промисловості на основі знань сильно відрізняється від стадії індустріалізації промислового розвитку і вимагає різної ролі держави [15, с. 183].

Таблиця 4

Порівняння традиційної та основаної на знаннях промислової політики

Критерій	Традиційна промислова політика	Індустріальна політика, основана на знаннях
Роль держави	Держава діє раціонально. Ролі держави і приватного сектору розділені. Партнерства заохочуються. Держава діє як суддя, а не гравець	Держава має обмежену раціональність. Ролі не є розрізнені та державно-приватні. Держава є гравцем та зацікавленою стороною в процесі створення знань
Обґрунтування політики інтервенцій	Підвищення соціального добробуту. Сприяння індустріалізації і економічному розвитку. Викривлення ситуації на ринку. Пом'якшення негативних наслідків зовнішніх впливів. Покращення продуктивності економічних агентів. Встановлення правил гри для інших	Стимулювання динамічної конкуренції. Допомога зацікавленим сторонам досягти взаємовигідного узгоджених цілей. Сприяння безперебійній роботі ринків. Виявлення зовнішніх впливів та релевантних засобів правового захисту. Сприяння розподілу ризиків між агентами та учасниками. Допомога та координація ринковим агентам
Цілі втручання	Результативність/результат та залучені фактори. Фірми та галузі. Переможці (відібрані галузі). Постачальники на ринок продукції (виробники)	Системна взаємодія. Мережі та системні зв'язки. Специфічні поведінкові аспекти у всіх компаніях. Сторона пропозиції і попиту – співробітництво виробників та користувачів
Очікувані ефекти втручання	Відповідь, до економічних агентів. Вимірювані (кількісні) відповіді на втручання	Системні відповіді. Деякі відповіді мають якісний характер
Дизайн та реалізація політичних інтервенцій	Цілі політики є екзогенними. Послідовні фази політики проєктування та впровадження. Державний моніторинг реалізації	Політика – це навчальний процес та політичні цілі є ендогенними. Немає чіткої різниці між розробкою політики і реалізацією, держава бере участь у реалізації

Джерело: модифіковано за роботою Добринського (2009 р., с. 278-279).

Інновації – найважливіший елемент промислової політики. Що можна побачити на прикладі концепції «системної політики» нижче, яка є характерною для ЄС. Згідно концепції, Stan Shih, «Smile Curve» – фірми, які спеціалізуються на початковій частині ланцюжка створення вартості (наприклад, в галузі досліджень і розробок, базового апаратного забезпечення або програмного забезпечення), і ті, що зосереджені на кінцевій частині ланцюжка створення вартості (наприклад, маркетинг, розповсюдження, продаж, і післяпродажне обслуговування) отримують набагато більший прибуток та маржу, ніж ті, які працюють у середній частині ланцюга вартості. **Системна або нова політика.** Науковці Дені Родрік (2004), Філіп Агіон (2011), Карл Аїґінгер (2007, 2012) запропонувати концепцію «нової»

або «системної» промислової політики (див рисунок), де базовим елементом є інновації та спирається на нові технології й підтримку довгострокових цілей суспільства. Згідно концепції промислова політика, орієнтована на майбутнє, повинна виходити із цілей суспільства [16].

9. Аргументи на підтримку промислової політики та проти активних втручань уряду

Одним із відомих аргументів на користь промислової політики є успіх індустріалізації східно-азійських країн у 1970-х і 1980-х роках. За винятком багатьох внутрішньодержавних особливостей (керуючись випадком Південної Кореї), існує щонайменше три принципи індустріалізаційної діяльності урядів: (а) збереження контролю над розподілом інвестицій, зокрема освіти, технологій, в промислово-

¹ Обговорення навколо великої кількості понять, такі як адекватність, розповсюдження знань, інновації, національна інноваційна система, горизонтальна та вер-

тикальна політика, зовнішні наслідки знань, інноваційні посередники, кластерна політика тощо, як основа парадигми промислової політики на основі знань.

сті та в загальній економічній структурі; (б) регулювання структури кожної галузі, так і поведінки компаній; (в) збереження головної ролі уряду в економічній сфері. Велика кількість науковців зазначають, що втручання уряду та проведення промислової політики країнами Східної Азії було дуже ефективним [5, с. 18-20].

Говард Пак (Массачусетс) підводить підсумок цій дискусії в західній літературі і наводить п'ять основних аргументів щодо важливості промислової політики та інтервенцій уряду. Зокрема це: (1) становлення та підтримка нових галузей промисловості (перші етапи становлення галузі, під час якого вітчизняні фірми невігідні, можуть розглядатися як

початкові фіксовані витрати, що може бути відшкодовано в майбутньому); (2) координація та управління промисловістю як обґрунтування втручання держави; (3) виправлення координаційних помилок в промисловості (в основі є те, що багато проектів вимагають одночасних інвестицій, щоб бути життєздатними необхідна державна координація); (4) проблеми з поінформованістю на ринку (підприємці можуть не знати про порівняльні переваги країни, або на мікрорівні можуть не знати, що є прибутковим, а що ні); (5) міжнародний аспект: велика увага повинна приділятися ролі експорту та внутрішніх прямих іноземних інвестицій (ПІІ) [17, с. 3-11].

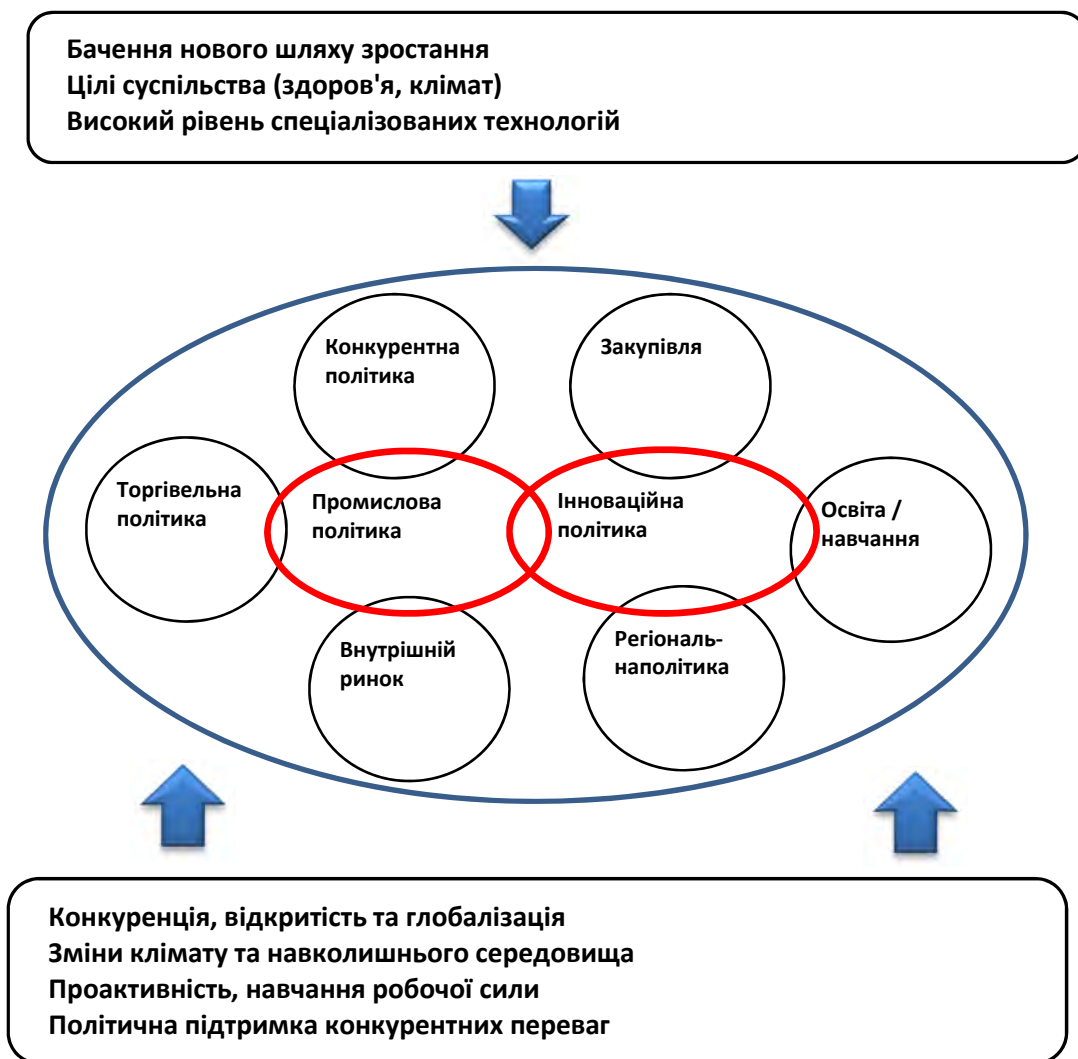

Рисунок. Системна промислова політика (Карл Айгінгер)

Аргументи проти проведення урядом активної промислової політики. Роберт Вайд зазначає, що противники промислової політики в Європі наголошують, що вона складається із складних та дорогих урядових втручань. Наслідком цього економічного неолібералізму є віра в державну некомпетентність покращення результатів ринку [18, с. 63].

Критика полягає, що «уряди не можуть обирати переможців», цілі з підтримки економічної діяльності не будуть досягнуті. Друге заперечення полягає в тому, що промислова політика – це спокуса до корупції, що спотворює конкуренцію та отримують вигоди політично пов'язані суб'єкти господарювання [19, с. 8-9].

Дені Родрік (2008) зазначає, що теоретична основа для промислової політики набагато сильніше, ніж емпірична. З теоретичного боку підкреслюється коригувальна роль, яку може грати уряд, але результати неможливо однозначно оцінити. Як бачимо на прикладі різних країн, де урядам не вдалось спробу стимулювати структурні зміни, втручаючись у роботу ринків [15, с. 183].

Якщо узагальнити, новий сенс, котрий сучасні дослідники вкладають у поняття «промислова політика», то можна виділити наступне:

- всі дії спрямовані на сприяння реструктуризації промисловості та розвитку нової промисловості;
- це не просто державна допомога чи інноваційна політика, це комплекс дій, з інструментами, що націлені на сприяння окремим шляхам розвитку;
- вона динамічна і цілісна у сенсі врахування побічних факторів попиту і пропозиції та мікро- та макроекономічних факторів;
- враховує всі параметри, що впливають на розвиток, забезпечуючи вживання додаткових чи узгоджених заходів на різних рівнях уряду;
- вона проактивна, адже має передбачити зміни для того, щоб сприяти адаптації виробничої системи;
- її завдання полягає не в підтриманні старих промислових структур, а швидше у їх удосконаленні шляхом обміну технологіями, разом з розвитком нової промисловості;
- вона має стратегічний характер: «короткозорі погляди, що задовольняють короткострокові інтереси, не можуть спричинити до стійку економічну політику, у значенні стійкості не лише самої економіки, але й розвитку відповідного суспільства» [7, с. 10-30].

Висновок. Теорія промислової політики має багато питань які важко визначити, з чим погоджуються більшість науковців сьогодні. Емпіричні дослідження результатів проведення активних втручань уряду в промисловість не завжди підтверджують ефективність та результативність. Тому більшість розвинутих країни в стратегіях розвитку визначали горизонтальний спосіб проведення промислової політики.

В українському контексті важливим є процес аналізу державної політики. Установи законодавчої та виконавчої влади не завжди можуть ефективно діяти. Важливим є налагодження цього процесу в громадському секторі із зацікавлених професійно брати участь у процесах аналізу регулювання бізнесу та промисловості. В ЄС прикладами таких установ сьогодні виступають Bruegel, BusinessEurope, Industry for Europe, Institute for European studies, Manufuture, Orgalim, MERCI, PIIE (Інститут Петерсона з міжнародної економіки), WIFO (Австрійський інститут міжнародних досліджень), WPIW (Віденський інститут міжнародної економіки), аналітичні центри, що діють в рамках кластерів, тощо.

Література

1. **Bianchi P., Labory S.** Manufacturing regimes and transitional paths: Lessons for industrial policy. *Struct. Change Econ. Dyn.* (2017). <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2017.10.003>.
2. **Аналіз** державної політики. Збірник додаткових матеріалів до курсу «Основи аналізу державної політики» за Програмою парламентського стажування «Помічник Голови Комітету Верховної Ради України» / Укл. О.І. Кілієвич, В.В. Тертичка. Київ, 2009. 3.
3. **Warwick K.** (2013). *Beyond Industrial Policy: Emerging Issues and New Trends*. OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 2, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k4869clw0xp-en>.
4. **Dani Rodrik.** Is the age of growth miracles over? Harvard University John F. Kennedy School of Government. 2016. URL: <http://www.ksg.harvard.edu/rodrik/>.
5. **Adam A. Ambroziak** (ed). *The New Industrial Policy of the European Union: Springer International Publishing AG - Switzerland, 2017. 272 с.*
6. **Вишневецький В.П.** Промышленная политика: теоретический аспект. *Економіка України.* 2012. №2. С. 4-15.
7. **Patrizio Bianchi and Sandrine Labory.** «Economic Crisis and Industrial Policy», *Revue d'économie industrielle* [Online], 129-130 | 1er et 2e trimestres 2010, document 13, Online since 15 June 2012, connection on 30 September 2016. URL: <http://rei.revues.org/4164>.
8. **Вишневецький В.П.** Теоретические аспекты промышленной политики. *Наукові праці ДонНТУ.* Серія: економічна. 2011. №39 (1). С. 149-154.
9. **Michael A. Landesmann.** *Industrial Policy: Its Role in the European Economy - Which Industrial Policy Does Europe Need?* *Intereconomics.* 2015. P. 120-156.
10. **Амоша О.І., Вишневецький В.П., Ляшенко В.І., Харазішвілі Ю.М. та ін.** Індустрія 4.0: напрям залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників. *Економічний вісник Донбасу.* 2019. № (3) 57. С. 189-216. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216.
11. **Wim Naudé.** (2010). «Industrial Policy. Old and New Issues». Working Paper No. 2010/106 - UNU-WIDER, Helsinki - September 2010.
12. **Сердюк О.С.** Концепція третьої енергетичної революції. *Економічний вісник Донбасу.* 2017. № 2. С. 42-49.
13. **Шевцова Г.З.** Хімічна Індустрія 4.0 як галузева концепція реалізації основ четвертої промислової революції. *Економічний вісник Донбасу.* 2017. № 2 (48). С. 35-41.
14. **Смарт-промисловість** в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку: монографія / [Вишневецький В.П., Вієцька О.В., Гаркушенко О.М., Князев С.І., Лях О.В., Чекіна В.Д., Череватський Д.Ю.]; за ред. акад. НАН України В.П. Вишневецького; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. Київ, 2018. 192 с.
15. **Murat Yülek** (ed). *Economic Planning and Industrial Policy in the Globalizing Economy: Springer International Publishing AG - Switzerland, 2015. 395 p.*
16. **Karl Aiginger.** (2012). «A Systemic Industrial Policy to Pave a New Growth». Policy Paper № 421 - WIFO - February 2012 www.foreurope.eu.
17. **Pack Howard and Kamal Saggi.** (2007). *The Case for Industrial Policy: A Critical Survey*, World Bank Research Observer, 21(2): 267-97.
18. **Ambroziak A. A.** (2015). *Europeanization of Industrial Policy: Towards Re-Industrialisation?* (chapter

4). In: P. Stanek & K. Wach (Eds.). *Europeanization Processes from the Meso-economic Perspective: Industries and Policies*. Kraków: Cracow University of Economics, pp. 61-94. 19. **Dani Rodrik**. Industrial policy: don't ask why, ask how. *Middle East Development Journal*. 2008. P. 1–29. URL: <http://www.ksg.harvard.edu/rodrik/>. 20. **Промислова** політика посткризової економіки: кол. монографія / [Дейнеко Л.В., Якубовський М.М., Шелудько Е.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В. Дейнеко; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.М. Якубовського; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України" Київ, 2014. 316 с.

References

1. Bianchi P., Labory S. Manufacturing regimes and transitional paths: Lessons for industrial policy. *Struct. Change Econ. Dyn.* (2017). <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2017.10.003>.
2. Kilievich O., Tertichka V. (2009). Governmental policy analysis. Additional materials for course "Foundations of governmental policy". Parliamentary development project for Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
3. Warwick K. (2013). Beyond Industrial Policy: Emerging Issues and New Trends. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 2, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k4869clw0xp-en>.
4. Dani Rodrik. (2016). Is the age of growth miracles over? Harvard University John F. Kennedy School of Government. Retrieved from <http://www.ksg.harvard.edu/rodrik/>.
5. Adam A. Ambroziak (ed). (2017). *The New Industrial Policy of the European Union*: Springer International Publishing AG - Switzerland. 272 p.
6. Vushnevskiy V. (2012). Promyshlennaya politika: teoreticheskiy aspekt [Industrial policy: theoretical aspect]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, pp.4-15 [in Russian].
7. Patrizio Bianchi and Sandrine Labory. « Economic Crisis and Industrial Policy », *Revue d'économie industrielle* [Online], 129-130 | 1er et 2e trimestres 2010, document 13, Online since 15 June 2012, connection on 30 September 2016. Retrieved from <http://rei.revues.org/4164>.
8. Vushnevskiy V. (2011). Teoreticheskie aspektu promushlenoi politiki [Industrial policy theoretical aspects]. *DonNTU. Economics section*, 39(1), pp. 149-154 [in Russian].
9. Michael A. (2015). Landesmann. Industrial Policy: Its Role in the European Economy – Which Industrial Policy Does Europe Need? *Intereconomics*, pp.120-156.
10. Amosha O., Vushnevskiy V., Liashenko V., Kharazishvili U. (2019). Industria 4.0: napriam zaluchenia investiziy z urahuvaniem interesiv vitchiznianih vurobnikov [Industry 4.0: investments involvement ways and interests of local producers]. *Economichnyi visnik Donbasy – Economic Herald of the Donbas*, (3) 57, pp 189-216. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216 [in Ukrainian].
11. Wim Naudé. (2010). Industrial Policy. Old and New Issues. Working Paper No. 2010/106 - UNU-WIDER, Helsinki - September.
12. Serdiuk O. (2017). Konzeptyi tretyoi energetichnoi revolyuziyi [Concepts of third energy revolution]. *Economichnyi visnik Donbasy – Economic Herald of the Donbas*, 2, pp. 42-49 [in Ukrainian].
13. Shevzova G. (2017). Himichna industria 4.0 jak galuzeva koncepczia realizaziyi osnov chetvertoi promuslovoi revolyuziyi [Chemical Industry 4.0 as sectoral concept of fourth industrial revolution] *Economichnyi visnik Donbasy – Economic Herald of the Donbas*, (2) 48, pp. 35-41 [in Ukrainian].
14. Vushnevskiy V., Vietska O., Garkushenko O. & Chervatskiy D. (2018). Smart-industry in the age of digital economy: prospects, trends and ways of development. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
15. Murat Yülek. (Ed). (2015). *Economic Planning and Industrial Policy in the Globalizing Economy*: Springer International Publishing AG - Switzerland. 395 p.
16. Karl Aiginger. (2012). A Systemic Industrial Policy to Pave a New Growth. *Policy Paper № 421 - WIFO* - February 2012. Retrieved from www.foreurope.eu.
17. Pack Howard and Kamal Saggi. (2007). The Case for Industrial Policy: A Critical Survey. *World Bank Research Observer*, 21(2), pp. 267–297.
18. Ambroziak A. A. (2015). Europeanization of Industrial Policy: Towards Re-Industrialisation? (chapter 4). In: P. Stanek & K. Wach (Eds.). *Europeanization Processes from the Meso-economic Perspective: Industries and Policies* (pp. 61-94). Kraków, Cracow University of Economics.
19. Dani Rodrik. (2008). Industrial policy: don't ask why, ask how. *Middle East Development Journal*, pp.1–29. Retrieved from <http://www.ksg.harvard.edu/rodrik/>.
20. Deinenko L., Jakubovskiy M. & Sheludko E. (2014). Industrial policy in post crisis economy. Kyiv, Institute of the Economy and Forecasting of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Скорік К. А. Сучасні теорії та концепції промислової політики в західній науковій літературі

Питання промислової політики, одне з найбільш дискусійних за час сучасної української економічної історії. Навіть сьогодні ми бачимо наявний брак теоретичного підґрунтя для прийняття рішень щодо проблем промислової політики. Цей огляд був підготовлений з використанням великої кількості наукових статей та книг американських та європейських авторів за останні десять років. Головна мета публікації – подати основні теоретичні концепції щодо промислової політики в сучасній західній науковій літературі, цілі, інструменти та форми втручання уряду. Сьогодні спостерігається поновлення інтересу до теорії промислової політики країн заходу та в Україні зокрема.

У статті розглядається визначення термінів політики та ефективності політики, визначення промислової політики західними авторами, цілі та еволюція концепцій в науковій літературі, основні інструменти. В цьому напрямі також розглядаються визначення горизонтальної та вертикальної політики, та деякі інші підходи, аргументи на користь та проти активних урядових втручань з використанням інструментів промислової політики. В статті розглядаються теорії в роботах

західних авторів такі, як нова промислова політика, системна та заснована на знаннях промислова політика, роль інновацій тощо.

Ціллю сьогоднішнього жвавого діалогу щодо проблем по темі промислової політики є покращення конкуренції вітчизняних економік та презентація широкого набору можливих коротко- та довгострокових наслідків. Після детального перегляду наукової літератури, ми можемо прийти до висновку, що процес прийняття рішень щодо промислової політики є високодискусійним питанням в усіх розвинутих країнах. Що підтверджує наявність великої кількості авторів, публікацій та теоретичних надбань в сучасній науковій літературі.

Ключові слова: концепції та теорії промислової політики, політика, ефективність, еволюція теорії промислової політики, горизонтальна та вертикальна політика, нова промислова політика, заснована на знаннях промислова політика, системна промислова політика, інструменти промислової політики.

Skorik K. Industrial policy theory review in the western scientific literature

The topic of industrial policy is one of the most discussed during Ukrainian modern economic history time and even nowadays we see lack of theoretical background for current industrial policy decisions. The chapter was prepared using statements, journal articles, and terms from original publications according to the topic review in foreign European and American scientific literature.

The main purpose of the article is to wrap up analytics of theory and evolutionary concepts for industrial policy practice and to show the wide variety of definitions for industrial policy, its scope, objectives, instruments, and forms of intervention. Nowadays we see renewed interest to theory of industrial policy in developed countries and in Ukraine as well.

Article information is followed by review terms politics/policy and effectiveness/efficiency, definitions of industrial policy, aims of industrial policy described in western scientific literature and core instruments. In this respect, two approaches to industrial policy have been elaborated: sectoral and horizontal, and some other classifications of industrial policy, arguments in favour and against governmental interventions actively using instruments of industrial policy.

Article in particular reviews theories – new industrial policy, knowledge-based and systemic industrial policy, factor of innovations. An extensive discussion of the consequences of a policy aimed at the improving competitiveness of domestic industry allows for the presentation of a wide range of short- and long-term effects of traditional industrial policy. So that we could come to conclusion that industrial policy-making process is highly discussed in scientific literature by researchers from many countries and

there is no one vision. Each country could select type and approach to policy that fit its tradition and further society goals.

Keywords: concepts and theories of industrial policy, politics/policy and effectiveness/efficiency, sectoral and horizontal policy, new industrial policy, knowledge-based industrial policy, systemic industrial policy, instruments of industrial policy.

Скорик К. А. Современные теории и концепции промышленной политики в западной научной литературе

Вопрос промышленной политики один из самых дискуссионных за время современной украинской экономической истории. Сегодня мы видим недостаток теоретической основы для принятия решений в сфере промышленной политики. Этот обзор был подготовлен с использованием большого количества научных статей и книг американских и европейских авторов за последние десять лет. Главная цель публикации – представить основные теоретические концепции и понятия по вопросу научного исследования промышленной политики, цели, инструменты и формы участия правительства. Сегодня мы можем наблюдать усиление интереса к вопросам принятия решений по промышленной политике в странах запада и в Украине в том числе.

В статье рассматривается определение терминов политики и эффективности политики, определение промышленной политики западными авторами, цели и эволюция концепций в научной литературе, основные инструменты. Анализируется определение горизонтального и вертикального способа проведения политики, и некоторые другие подходы, аргументы в поддержку и против активного управленческого вмешательства правительства. Изложены некоторые концепции в работах западных авторов, такие как новая промышленная политика, системная и основанная на знаниях промышленная политика, роль инноваций.

Целью сегодняшнего диалога по проблемам промышленной политики является улучшение конкурентной позиции отечественных экономик и представление возможных коротко- и долгосрочных последствий для общества. После детального изучения научной литературы мы можем прийти к выводу, что процесс принятия решений в промышленной политике является высокодискуссионным вопросом во всех развитых странах. Что подтверждается наличием большого количества авторов, публикаций, теоретических наработок в современной научной литературе.

Ключевые слова: концепции и теории промышленной политики, политика, эффективность, эволюция теории промышленной политики, горизонтальная и вертикальная политика, новая промышленная политика, основанная на знаниях промышленная политика, системная промышленная политика, инструменты промышленной политики.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

Г. В. Задорожный,
академик АЭН Украины,
доктор экономических наук, профессор,
ORCID 0000-0002-4488-4173,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ГУМАНИЗМ ИЛИ ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ? ХОЗЯЙСТВОВИДЧЕСКИЕ СПАСИТЕЛЬНЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ

*Возрождение нашей эпохи должно начаться
с возрождения мировоззрения.*

А. Швейцер

*Сегодня, по-видимому, дело скорее опять в том,
чтобы придать человеку мужество духовно жить,
чтобы напомнить ему, что у него есть дух,
что он духовное существо.*

В. Франкл

Один из главных тезисов моей докторской диссертации, защищенной в 1996 году, было предсказание, что *Украина*, находящаяся в центре Европы, как высокоразвитая страна с мощным научным, промышленным, образовательным потенциалом никому не нужна. В геополитическом разрезе она рассматривалась как высокоразвитый конкурент, который должен быть устранен. Прошла четверть века и это предсказание стало удручающим настоящим, где наша страна влачит жалкое существование, население ее беднеет и сокращается, как говорят, не по дням, а по часам. Главной причиной такой системной деградации стала *нисходяще-поверхностная система общественного управления*, опустившаяся от национально-государственного уровня к колониальному управлению из-за границы. «Засланные казачки», не умеющие предвидеть последующего позитивного для страны хода, не имеют украинских национальных интересов: они, как показывает сегодняшний анализ, лишь *служители-лакеи глобальной финансово-интеллектуальной власти*, которая ныне распростерлась хищным коршуном над национальными ресурсами и жизнеутверждающими ценностями. В этой ситуации необходимости физического и культурного выживания украинского народа следует разработать и реализовать **свою спасительную стратегию возрождения национального хозяйства**, которая бы смогла способствовать превращению украинского государства из объекта внешнего управления в субъект продуктивного хозяйственного развития. Попытаемся кратко в научно-теоретическом плане интерпретировать эту как бы «сказочную» быль.

Предварительно следует задать методологическую рамку предлагаемого исследования, исходным положением которой является признание того, что главной причиной глобального и национального кризиса является *разложение духовности*. Именно

падение эмоционального, нравственного, духовного и морального состояния современного человека и общества лежит в основании углубляющихся кризисных полисистемных трансформаций. Если говорить более конкретно, можно указать определяющую роль *психологических факторов*: готовность к насилию, ненасытная алчность, стяжательство, постоянная неудовлетворенность, вытекающая из непомерных индивидуальных амбиций, погоня за иррациональными целями, недостаточная экологическая чуткость, стремление к сиюминутному успеху и непомерная жажда к материально-денежному обогащению. Это сегодня те скрытые внутренние мотивы, которые делят-углубляют кризисную действительность. Они «оказываются симптомами глубокого отчуждения от внутренней жизни и утраты духовных ценностей» [1, с. 299]. Происходит такая ситуация потому, что современный человек *не осознает необходимости* своей *сосредоточенности* на самом жизненно-существенном, на *собственной онтологической духовной глубине*. Именно ее постижение позволит *кардинально обновить сознание*, открыть *спасительный путь* для выживания человека/человечества в нынешнем глобально-кризисном, *искусственно созданном технократически-мыслящим одномерном человеке*, мире. Во главу угла ставится задача *очеловечивания* как самого человека, так и Природы. Только через осознание своей *человечности* и реализации её каждой личностью в каждом своём свободно-ответственном поступке возможно *человечное будущее* человечества.

Прежде всего, хочу указать, что методологические основания *спасительного национального сценария* антикризисных трансформаций разработаны учеными *Харьковской Каразинской междисциплинарной методологической школы исследования хозяйства* [2]. Выход в *антикризисное возрождение*

дение национального хозяйства предполагает *устранение вековых догм*, способствовавших *нисходящему развитию* человечества в ракурсе *духовно-человечного измерения*: о биосоциальной природе человека, о диалектике и методологии индивидуализма, о рыночной жест(о)кой конкуренции как основном механизме решения проблем развития, об объективных причинах экономических кризисов и пр. Эти догмы создали, *вменили* половинчатое, *нецелостное понимание* мира и человека, а на практике «сотворили» *глобальный полисистемный кризис*, приобретающий ныне расширяющийся *апокалиптический* характер.

Современные российские «пророки» альтернативной антикризисной перестройки мира также продолжают вариться в соку *изначально кризисного гуманитарного «всемства»*: в осмыслительном поле обществоведения проповедают *профанную антирелигиозную утопию бездушного и бездуховного био-социального человека*. Все время наступая на одни и те же эти *деградационные грабли*, они уперто и непонимающе начинают-продолжают твердить о срочной необходимости переходить к *ноосферизму* как теории о *всемирном ноосферном социализме с элементами примитивно-поверхностной, неглубинной духовности*, который, *дескать*, сможет разрешить острейшие глобальные социально-экономические проблемы. Новая утопия, *новый идол* налицо. *Умерщвляющий все живое* формат *диалектического материализма* как до сих пор еще *господствующего метода* мировидения – *односторонне-схематичного* – продолжает наносить свои *смертельные* не отдельные уколы, а *системные антижизненные блокады целостному миропостижению*. Поверхностно маркетингово-расцвеченная завлекающая, но *насквозь лживая обертка ноосферизма* не меняет сути: истинных путей выхода из глобального кризиса так называемая *гуманитарная наука* предложить не может, ибо сама есть не просто *проявлением*, но *исходно-порождающей формой* современного (*не*)осмыслительного *мировоззренческого кризиса*.

Введение нами в миропостижительный формат понятия *духовно-нравственной константы антропного принципа* [3] и ее обоснование позволили открыть и существенно углубить современное *человекомерное* понимание Универсума, который, по словам П. Тейяра де Шардена, есть «*собиратель и хранитель* не механической энергии, как мы полагали, а *личностей*» [4, с. 387] (выделено мной – Г. З.). По сути, Универсум, или иными словами Вселенная, Творение или Мир, изначально за(соз)давался с тем, чтобы в нем мог *жизне-бытийствовать человек*. Об этом писали религиозные философы начала XX века: «Мир» – во всем его облике темной *фактичности и безличности* – *потенциально человечен*, есть потенциальная человечность, потому что через его основанность в Боге он связан с началом человека и даже совпадает с ним» [5, с. 466]. Однако *матери-*

алистическая диалектика как «*всеобщий*» *двумерный метод-догма* *искаженного мировидения* последних трех веков *изначально игнорировала* наличие *духовного мира*, его определяющего измерения целостной реальности. Диамат нанес не просто *разрушительный удар* для односторонне-поверхностного «*научного, гуманистического*» миропостижения, но и задавал *всемерный практический вред* человеческому сообществу через разработку и реализацию «*научных*» антидуховных, бездушных, по сути, *античеловечных* кризисных техно-прогрессивных стратегий.

Для устранения вековых методологических догм *господствующей и поныне* механико-материалистической и гуманистической науки нами предложены и аргументированы *три фундаментальные гипотезы*, которые обдумывались более четверти века. Они призваны *коренным образом* изменить *разрушительное для человека* диалектико-материалистическое схоластическо-схематичное поверхностное, но заумное для простого человека мировоззрение, *заменить его целостным человекомерным миропостижением*. Это гипотезы о *единой триипостасной – духовно-био-социальной природе человека* (в 2014 году эта наша гипотеза уже признана *аксиомой* отечественной наукой о социально-трудовых отношениях); о *личности как свободно-ответственном творческом базовом субъекте* хозяйственных трансформаций; о *триалектике как истинном методе постижения целостной реальности и целостного человека и его хозяйства*, понимаемого как целостная сфера его жизнедеятельности. В этих гипотезах *онтологически-сакрально* выражены потенциальный *код развертывания человечности* как фундаментальной особенности, *специфики* человеческого рода, отличного от *всех иных живых видов и родов*, существующих на нашей планете.

Одним из главных посылов необходимости *нового парадигмального спасительного* пересмотра миропонимания стало осознание того, что «*доминантная роль социального начала достигла предела и исчерпала себя не только как средство развития, но и как средство выживания человека*» [6, с. 35]. Это связано с нарастающим трендом *демонтажа социального государства*, разрушения механизмов социальной защиты, провала в глобально насаждаемый социал-дарвинизм и процесс человеческой деградации. Марксизм и современная античеловечная – *антидушевная и антидуховная гуманистическая наука* до сих пор так этого и *не поняли*. Не преуспели в осмыслении понимания кризисной действительности неоллибералы и обслуживающие их реальные союзники – неинституционалисты.

Исходно *вмененная*, приподнятая в обыденном сознании, якобы, *всегда позитивно настроенная социальность*, стала *общеупотребительной идеологической догмой*. Гуманитарная наука никогда *не углублялась* до понимания *нейтральной сущности* социальности, человеческих взаимодействий, в ко-

торых есть не только позитивность, но и во многом существует и действует *отрицательная энергия*. Традиционная поверхностно-схематически понимаемая социальность сыграла весьма *вредоносную* шутку для человечества потому, что господствующая социально-гуманитарная наука не хотела видеть того, что *тип социальности* покоится на более глубинном – *духовно-человечном уровне*. Нейтральность социальности *не признается* обществоведами, ибо задумываться о *ее типе* – во зло или во имя добра – недосуг современным *квазигуманитариям*, дескать, это находится *за пределами* предмета традиционно понимаемой механико-материалистической науки.

Эта непонимательная *нейтральность социальности* неизбежно обернулась тем, что произошло как-то тихо «загадочное *смыкание* разрушительной идеи рубежа XIX – XX веков с разрушительной идеей рубежа XX – XXI веков... законченный индивидуалист... оказался *зараженным неслыханной асоциальной энергией*... требует «*полного и окончательного*» разрушения социальных институтов, так или иначе противостоящих его инстинкту ничем не ограниченного стяжательства». Структура этого нового законченного индивидуалиста-неолиберала «*дестабилизационна* по своей сути: ее психологические «пружины» настроены таким образом, что работают *на разрыв и самой личности, и общественных институтов*, так или иначе ей сопричастных» [7, с. 161, 162] (выделено мной – Г. З.).

Исчерпание социальной доминанты, связанное с глубинным глобальным полисистемным кризисом современности, ставит вопрос о поисках «снятия» как противоречий взаимодействия *социального-природного*, так и противоречий *внутри самого социального* начала, ибо, как оказалось, кризис современной *цивилизации* высветил ее как *форму отчужденной социальности* [6, с. 36]. Но этим далеко не исчерпывается понимание и трактовка предела доминантной роли социального начала. Главная особенность новой *человекомерной методологии* миропонимания заключается в том, чтобы вообще выйти *за границы социального* к более глубинной сущности – к *духовной целостности* мира и человека. Необходимый для *выживания* человечества сущностный *сдвиг от социального* знаменует острую потребность в признании *новой доминантности – духовности*, ибо только через *духовное возрождение* у человека может быть *будущее*.

Целостность постигаемой человеком *реальности* заключается во взаимодействии *материального и духовного* начал жизнепротекания. Если применять *изначально искаженный умерщвляющий всё живое диалектический подход*, то начало материальное вечно борется с духовным началом, но так *желательной для диалектики победы* одного начала над вторым *не происходит* и не может произойти по определению. Но если применить к этой ситуации разработанное К. Марксом положение о различении

фундаментальной и актуальной структуры человеческой жизнедеятельности, то открывается возможность вывода миропостижения в формат триалектического подхода. *Фундаментальная структура* включает *все* необходимые составляющие *первоначала* для существования общества: *материалистическое, духовное* и собственно *человека*, через деятельность которого осуществляется взаимодействие материалистического и духовного начал. *Актуальная структура* ориентирует на выбор того *первоначала*, которое *на данной стадии* общественного развития обретает *доминантный характер*. Но если все взаимодействия *опосредуются человеком*, то актуальный выбор сводится к определению приоритетности материального или духовного начала в миропостижении. Углубляющийся глобальный поликризис современности требует для своего разрешения именно актуализации духовного начала, которое задает человечность как фундаментальный импульс спасительной жизнедеятельности личности.

Традиционно материалистически настроенная наука возвысила материальное начала и *отвергла начало духовное*. По сути, она самостоятельно *сознательно ограничила* свое поле исследований в процессе миропостижения только *материей*. Дух, духовность изначально были выведены за пределы науки. Но она не смогла полностью игнорировать тот факт, что *сама наука* явилась формой *взаимодействия* людей в ходе научных исследований. Это взаимодействие наука обозначила *социальной связью* людей, что позволило специфицировать (разделить) науку на *материалистическую и социальную*, которая была по-иному названа *гуманистической* (термин «Гуманизм» заимствован из немецкого языка, где слово Humanismus («гуманизм») было образовано искусственно от латинской основы (humanus по-латински — «*человеческий*»). Но, как показал специальный анализ, проведенный С. Л. Франком и Н. А. Бердяевым, «гуманизм начался с *отвержения внутреннего духовного мира человека*», а потому он *изначально был профанным гуманизмом* с присущим ему *утопизмом*. Гуманизм «с течением времени все больше становился, вопреки своему сознательному умыслу, *слепой псевдорелигиозной верой*» [8, с. 43] (выделено мной – Г. З.). После утверждения прозрения Ф. Ницше «Бог умер», открылись «*последние пределы гуманистического своеволия и самоутверждения – гибель человека в сверхчеловеке*. В сверхчеловеке не сохраняется человек, он *преодолевается*, как стыд и позор, как бессилие и ничтожество. Человек есть лишь *средство* для явления сверхчеловека. *Сверхчеловек* есть кумир, идол, перед которым *падает ниц человек, который пожирает человека и все человеческое*» [9, с. 417] (выделено мной – Г. З.).

Современная НБИК-конвергенция, которая сегодня стала результатом достижений механико-материалистической науки, даже более «новая», якобы, гуманистическая НБИКС (нано-, био-,

информ- и когнитивная наука с *социогуманитарными технологиями* в придачу!), *позволяет* чисто *технически* создать условия для *умирания человека, замены его киборгом*. Киборг в обратном прочтении – «гробик» для человека. Не в этом ли прозрении-подсказке о (не)будущем (не)человека идет речь? Если господствующая ныне *гуманистическая наука изначально отвергла внутренний духовный мир в человеке*, то возникает закономерный *судьбоносный* для человечества *вопрос*: а о **человеке** собственно идет речь в **гуманизме**? Судя о сегодняшнем повальном увлечении темой *цифровизации* среди современных *продвинутых гуманистических думателей*, назревает насущная проблема превращения *человека в цифру*. Код и матрица цифровизации – это *двоичная система* исчисления в формате «единица и ноль». Если единица – это личность, то ноль – *неличность, нечеловек*, в лучшем случае *киборг*. От единицы к нулю – вектор ныне *вселикующей*, но *профанной* для Чело-Века, цифровизации под лозунгом «Человек умер»! Вот он – чаемый гуманистическими думателями *итог изначально бездушного и бездуховного гуманизма*.

Гуманисты не понимают того, что Творение – это хозяйство Бога. В принципе нет такого понимания, как экономика Бога, ибо *экономика* – это общественная подсистема, где господствуют денежные, купле-продажные, финансовые отношения и связи, которые, по определению, призваны обслуживать купле-, платежеспособных людей. Такие действительные отношения реализуют экономическую власть в ее новейшей господствующей форме – финансово-интеллектуальной, которая обрела античеловечный характер и является главной причиной глобального кризиса расчеловечивания. В отличие от экономики (деньгономики) *хозяйство* человека – это сфера его *целостной* жизнедеятельности, которая реализуется на основе раскрытия и развития его *богочеловеческой сущности* в каждом отдельном свободо-ответственном поступке. Главное онтологическое начало хозяйства человека сводится к тому, что Бог изначально закладывает божественную сущность в *уном человека* как потенциальный код *человечности*, из которого разворачивается весь процесс *человеческо-человечной* жизнедеятельности. *Цели хозяйства* обусловлены глубинными *духовно-ценностными мотивами* житнетворения и имеют, прежде всего, *качественное измерение* человеческих решений-действий-поступков. *Экономические цели*, являясь более повехностными, имеют лишь вторичные, производные *количественные* цели-показатели. Они в принципе *не могут* характеризовать *целостную* деятельность *целостного* человека-личности.

В исходно заложенном Богом уноме-зерне «помещается» проект всей жизни человека, возможность разворачивания унома в направлении свободно-ответственной творческой личности. Прорас-

тание зерна *человечности* есть процесс раз(воз)растания *богочеловеческого начала* как *припоминание* и развитие взаимного служения Бога человеку и человека Богу. В этом проявляется *онтологическая закономерность* Творения Бога и хозяйства человека. *Образ Божий в человеке* – это *онтологическая константа*, которая неизбежно присутствует и произрастает в *каждой* человеческой *личности*. Развертывание унома *человечности*, который направляется Святым Духом, представляется *синергией божественной и человеческой воли*, в которой в годы кризисных испытаний и бедствий свобода-ответственность каждой личности является *жизнеспасительным* основанием хозяйствотворения.

Уномика, как только ещё зарождающаяся наука о разворачивании *человечности* в целостной жизнедеятельности личности [10], уже показала, что знаний, добытых традиционной механико-материалистической наукой и научной психологией, совершенно недостаточно, чтобы *целостно* изучать человека, его *духовно-био-социальную* природу, в которой *доминантой* является его *внутренний духовный мир*. В этом плане был прав профессор В. В. Давыдов, ученик известного философа-марксиста Э. Ильенкова, который приветствовал становление *православной психологии*. Он писал: «Я уже давно чувствую, что существуют такие сферы человеческой жизни и сознания человека, которые не охватываются средствами сциентистской психологии и предполагают понимание со стороны других подходов. Многое я увидел в возможностях христианской психологии... изумляешься тому, какой огромнейший духовный опыт людей сконцентрирован и выражен в этих произведениях (по православной психологии – Г. З.), опыт, который пока не известен (а может быть и вообще недоступен) так называемой *научной психологии*» [11, с. 4-5].

Православная психология и православная психотерапия позволяют современному человеку уразуметь, что он болен не только физически, но прежде всего духовно. Они показывают, что чрезвычайно важно понимать *духовную природу* всех *болезней* человека. Доктор медицинских наук, профессор А. В. Недоступ пишет, что «обремененная грехами душа, больная совесть, жизнь не по заповедям Божиим, а по собственной грешной воле или под чужую диктовку, часто заведомо порочную, стремящуюся извратить, поработить сознание человека, не знающего о божественном смысле жизни – вот что лежит в основе многих и многих болезней. Поврежден дух – страдает и болеет душа. Болеет душа – выходит из повиновения и заболевает тело» [12, с. 6]. И в основе болезней плоти проявляется растление духа. «Все человечество больно. Прежде необходимо вернуть человеку духовность. Ради этой цели пора, давно пора во что бы ни стало и как можно скорее мобилизовать все силы Духа» [13, с. 131].

Эти методологические размышления легли в основание разработки нового парадигмального антикризисного миропостижения в русле необходимости исследований острейших проблем выживания человечества [14]. Человечность представлена как смысл жизнеутверждения и выживания человека; как фундаментальное основание становления новой человекомерной научной парадигмы мировидения. Важнейшую роль в таком парадигмальном миропостижении играют духовная константа антропного принципа, универсальная роль личности и унома человечности, свободы-ответственности как специфического архетипа человеческого рода. Все это способствует признанию того, что *духовно-ценностный подход* хозяйственного целеполагания и управления крайне необходим для развертывания национальных *человечных спасительных* трансформаций хозяйства.

Одним из наиболее актуальных проблем становится основополагающая роль истинного университетского образования как процесса «*вытаскивания*» *духовной сути человека* для установления спасительного мировоззрения. Почти три десятилетия социальная наука занимается разработкой проблем устойчивого развития, которое, как показывают последние исследования, уже превратилась в очередную «научную догму», которая зашорила взгляд гуманистариив. На самом деле никакого устойчивого развития в глобально-кризисном мире не существует; современное развитие имеет ярко выраженный *неустойчивый* характер. Проанализировав все-стороннее роль духовного начала и духовной доминанты в необходимости реализации императива выживания человека/человечества, мы обосновали альтернативную спасительную стратегию духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития [15] как на глобальном, так и на национальном уровне. Она должна рассматриваться как *судьбоносная* антикризисная национальная стратегия возрождения страны. Общественно-экономическая, в том числе и экономическая наука, обществоведы, как призывал во вступительном слове на Международном коллоквиуме «Университеты и обществоведение: новые пути к общественной рациональности» (Палермо, Италия, 26-28 октября 1995 г.) И. Валлерстайн, должны полностью обновиться, «чтобы остаться востребованными не в обществе и не оказаться на задворках научного мира ... наше выживание зависит от того, сможем ли мы вернуть понятие сущностной рациональности в центр наших научных дискуссий» [16, с. 209]. *Обществоведение*, как и современная *экономическая наука* должны *воссоздаться заново*, что возможно через кардинальное обновление методологии научных исследований и обретение *человекомерного статуса* нового научного поиска. Если в конце 80-х годов XX столетия, обращаясь к столичным гуманистариив, С. С. Аверинцев писал, что им «пристало говорить о ликвидации не белых, а *грязных* пятен. Пятен на

нашей профессиональной чести и на нашем человеческом достоинстве» [17, с. 11], то сегодня такая же обостренная ситуация сложилась, прежде всего, в сообществе ученых экономистов. Они в условиях углубляющегося кризиса расчеловечивания призваны ощутить свою *личностную ответственность* за разрешение острейших социо-экономических и природных проблем в формате *человечности*, где поиски *истины и блага неразрывно* связаны.

Литература

1. **Гроф С., Гроф К.** Неистовый поиск себя: Руководство по личностному росту через кризис трансформации. Москва: ООО «Издательство АСТ» и др., 2003. 347, [5] с. 2. **Задорожный Г. В.** Прорывные методологические разработки новой постнеклассической человекомерной науки в сфере хозяйствования. *Социальная экономика*. 2019. № 57. С. 6-17. doi: 10.26565/2524-2547-2019-57-01. 3. **Задорожный Г. В.** О нравственной константе антропного принципа и государстве гармонии как насущном проекте спасения-служения-возрождения украинской нации. *Социальная экономика*. 2011. № 2. С. 83-100. 4. **Тейяр де Шарден П.** Феномен человека: Сб. очерков и эссе: пер. с фр. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. 553, [7] с. 5. **Франк С.** Непостижимое: Онтологическое введение в философию религии. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. 506, [6] с. 6. **Чешков М. А.** Глобальный контекст постсоветской России. Очерки теории и методологии мироцелостности. Москва: Центр конвертируемого образования Московского общественного фонда; ООО «Издательский центр научных и учебных программ» 1999. 300 с. 7. **Панарин А. С.** Стратегическая нестабильность в XXI веке. Москва: Алгоритм, 2003. 560 с. 8. Франк С. Свет во тьме. Москва: Изд-во «Факториал», 1998. 256 с. 8. **Бердяев Н. А.** Смысл творчества: Опыт оправдания человека. Москва: АСТ: Астрель, 2011. 668, [4] с. 9. **Задорожный Г. В., Задорожная О. Г.** Уномика. Прологомены судьбоносной интегральной науки о спасительном развертывании человечности. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2019. 164 с. 10. **Давыдов В. В.** Предисловие. *Ничипоров Б. прот. Времена и сроки. Очерки онтологической психологии. Книга первая*. Москва: Паломник, 2002. С. 3-5. 11. **Недоступ А. В.** Врачевание духа. *Митрополит Иерофей (Влахос) Православная психотерапия: свято-отеческий курс врачевания души*. Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2005. С. 3-7. 12. **Бернанос Жорж.** Свобода ... для чего? СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. 288 с. 13. **Задорожный Г. В.** Человекомерность как основание научной парадигмы выживания человечества. Харьков: ВННОО, 2020. 126 с. 14. **Задорожный Г. В., Задорожная О. Г.** Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегия выживания человека/человечества (методологический аспект). *Козволюция и ноосфера: исследования, аналитика, прогнозирование*. 2018. № 1(3). С. 118-137. 15. **Иммануэль Валлерстайн.** Конец знакомого мира: Социология XXI века. Москва: Логос, 2004. 368 с. 16. **Аверинцев С. С.** Надежды и тревоги. *Наше наследие*. 1988. С. 3-15.

References

1. Grof S., Grof K. (2003). *Furious Search for One-self: A Guide to Personal Growth Through the Crisis of Transformation*. Moscow, OOO "Publishing house AST" et al. [in Russian].
2. Zadorozhny G. V. (2019). Breakthrough methodological developments of a new post-non-classical human-dimensional science in the field of economic science. *Social Economy*, 57, pp. 6-17. doi: 10.26565/2524-2547-2019-57-01 [in Russian].
3. Zadorozhny G. V. (2011). On the moral constant of the anthropic principle and the state of harmony as an urgent project of salvation-service-revival of the Ukrainian nation. *Social Economy*, 2, pp. 83-100 [in Russian].
4. Teilhard de Chardin P. (2002). *Phenomenon of man: Sat. sketches and essays*: Trans. from fr. Moscow, OOO "Publishing house AST". 553, [7] p. [in Russian].
5. Frank S. (2007). *Incomprehensible: An Ontological Introduction to the Philosophy of Religion*. Moscow, AST: AST MOSCOW: KHANITEL. 506, [6] p. [in Russian].
6. Cheshkov M. A. (1999). *The global context of post-Soviet Russia. Essays on the theory and methodology of world integrity*. Moscow: Center for Convertible Education of the Moscow Public Fund; LLC "Publishing Center for Scientific and Educational Programs", 300 p. [in Russian].
7. Panarin A. S. (2003). *Strategic instability in the XXI century*. Moscow, Algorithm. 560 p. [in Russian].
8. Frank S. (1998). *Light in the dark*. Moscow, Publishing house "Factorial". 256 p. [in Russian].
9. Berdyaev N. A. (2011). *The meaning of creativity: The experience of human justification*. Moscow, AST: Astrel. 668, [4] p. [in Russian].
10. Zadorozhny G. V., Zadorozhnaya O. G. (2019). *Unomika. Prolegomena of the fateful integral science of the salvific deployment of humanity*. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University. 164 p. [in Russian].
11. Davydov V. V. (2002). Preface. *Nichiporov B, prot. Times and terms. Essays on Ontological Psychology. Book one*. Moscow, Palomnik. (p. 3-5) [in Russian].
12. Nedostup A. V. (2005). *Healing of the spirit. Metropolitan Hierotheos (Vlachos) Orthodox psychotherapy: patristic course of healing the soul*. Holy Trinity Sergius Lavra. (pp. 3-7) [in Russian].
13. Bernanos Georges. (2014). *Freedom... dlya chego?* Saint Petersburg, Ivan Limbakh Publishing House. 288 p. [in Russian].
14. Zadorozhny G. V. (2020). *Human dimension as the basis of the scientific paradigm of human survival*. Kharkiv, VNNOO. 126 p. [in Russian].
15. Zadorozhny G.V., Zadorozhnaya O.G. (2018). *Spiritually-noosphere-sustainable economic development as a strategy for human / humanity survival (methodological aspect). Coevolution and noosphere: research, analytics, forecasting*, 1 (3), pp. 118-137 [in Russian].
16. Immanuel Wallerstein. (2004) *The End of the Familiar World: Sociology of the XXI Century*. Moscow, Logos. 368 p. [in Russian].
17. Averintsev S. S. (1988). *Hope and anxiety. Our heritage*, pp. 3-15 [in Russian].

Задорожний Г. В. Гуманізм чи людяність? Господарсько-рятівні методологічні розмісли

Поглиблення глобальної кризи пов'язане з наростаючими симптомами глибокого відчуження людини від внутрішнього життя і втрати духовних цінностей. Сучасна людина не усвідомлює необхідності своєї зосередженості на власній онтологічній духовній глибині. Її осягнення дозволить кардинально оновити свідомість, відкрити рятівний шлях для виживання людини/людства в нинішньому глобально-кризовому, штучно створеному технократично-мислячою одновимірною людиною, світі. Наріжним каменем виживання людства ставиться завдання олюднення як самої людини, так і Природи. Тільки через усвідомлення своєї людяності та реалізації її кожною особистістю в кожному своєму свободо-відповідальному вчинку можливо людяне майбутнє людства.

Традиційно матеріалістично налаштована наука піднесла матеріальне начало і відкинула начало духовне. Пануюча нині гуманітарна наука на чільне місце поставила соціальний зв'язок, відкинувши внутрішній духовний світ людини. Бездушний і бездуховний гуманізм перетворився в сліпу псевдорелігійну віру. Умертвляє все живе формат діалектичного матеріалізму, що продовжує завдавати системні антижиттєві блокади цілісного світоосягнення. Вичерпання соціальної доміанти суспільного розвитку призводить до того, що головна особливість нової людиномірної методології світорозуміння полягає у виході за межі соціального до більш глибинної сутності – до духовної цілісності світу та людини. Необхідне для виживання людства сутнісне зрушення від соціального знаменує гостру потребу у визнанні нової доміанти – духовності, бо тільки через духовне відродження у людини може бути майбутнє. Людяність представлена як сенс життєствердження і виживання людини, що вимагає рятівного для людини у науці нового духовно-ціннісного підходу до господарського цілепокладання та управління. Вчені покликані відчувати свою особистісну відповідальність за розв'язання найгостріших соціо-економічних проблем в форматі людяності, де пошуки істини і блага нерозривно пов'язані.

Ключові слова: гуманізм, духовність, людяність, соціальна доміанта, уном людяності, свободо-відповідальність, особистість.

Zadorozhny G. V. Humanism or Humanity? Economic Saving Methodological Reflections

The deepening of the global crisis is associated with the growing symptoms of deep alienation of a person from his inner life and the loss of spiritual values. Modern man is not aware of the need to focus on his own ontological spiritual depth. Its comprehension will make it possible to radically renew consciousness, open a saving way for the survival of man/humanity in the current global crisis, artificially created technocratic-thinking one-dimensional man, the world. At the forefront of the survival of mankind is the task of humanizing both man himself and Nature. Only through the realization of his humanity and the realization of it by each person in each of his freely responsible actions is the human future of humanity possible.

Traditionally materialistic science has elevated the material principle and rejected the spiritual principle. The currently dominant humanities have put social connection at the forefront, rejecting the inner spiritual world of man. Soulless and soulless humanism turned into a blind pseudo-religious faith. The mortifying format of dialectical materialism continues to impose systemic anti-life blockades on the integral worldview. Exhaustion of the social dominant of social development leads to the fact that the main feature of the new human-dimensional methodology of understanding the world is going beyond the boundaries of the social to a deeper essence – to the spiritual integrity of the world and man. The essential shift from the social, necessary for the survival of humanity, marks an urgent need to recognize a new dominant – spirituality, for only through spiritual rebirth can a person have a future. Humanity is presented as the meaning of life affirmation and human survival, which requires a new spiritual and value-based approach to economic goal-setting and management in a science that will save a person. Scientists are called to feel their personal responsibility for resolving the most acute socio-economic in the format of humanity, where the search for truth and good are inextricably linked.

Keywords: humanism, spirituality, humanity, social dominant, unom of humanity, freedom-responsibility, personality.

Задорожный Г. В. Гуманизм или человечность? Хозяйствовидческие спасительные методологические размышления

Углубление глобального кризиса связано с нарастающими симптомами глубокого отчуждения человека от внутренней жизни и утраты духовных ценностей. Современный человек не осознает необходимости своей сосредоточенности на собственной онтологической духовной глубине. Ее постижение позволит кардинально обновить сознание, открыть спасительный путь для выживания человека/человечества в ны-

нешнем глобально-кризисном, искусственно созданном технократически-мыслящем одномерном человеке, мире. Во главу угла выживания человечества ставится задача очеловечивания как самого человека, так и Природы. Только через осознание своей человечности и реализации её каждой личностью в каждом своём свободно-ответственном поступке возможно человеческое будущее человечества.

Традиционно материалистически настроенная наука возвысила материальное начала и отвергла начало духовное. Господствующая ныне гуманитарная наука во главу угла поставила социальную связь, отвергнув внутренний духовный мир человека. Бездушный и бездуховный гуманизм превратился в слепую псевдорелигиозную веру. Умерщвляющий все живое формат диалектического материализма продолжает наносить системные антижизненные блокады целостному миропостижению. Исчерпание социальной доминанты общественного развития приводит к тому, что главная особенность новой человекомерной методологии миропонимания заключается в выходе за границы социального к более глубокой сущности – к духовной целостности мира и человека. Необходимый для выживания человечества сущностный сдвиг от социального знаменует острую потребность в признании новой доминанты – духовности, ибо только через духовное возрождение у человека может быть будущее. Человечность представлена как смысл жизнеутверждения и выживания человека, что требует в спасительной для человека науке нового духовно-ценностного подхода к хозяйственному целеполаганию и управлению. Ученые призваны ощутить свою личностную ответственность за разрешение острейших социо-экономических в формате человечности, где поиски истины и блага неразрывно связаны.

Ключевые слова: гуманизм, духовность, человечность, социальная доминанта, уном человечности, свобода-ответственность, личность.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

УДК 339.92:37:330.341.1(477)

doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-36-52

І. Ю. Підоричева,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0002-4622-8997,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

УКРАЇНА У НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ТА ІННОВАЦІЙНОМУ ПРОСТОРАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРОБЛЕМИ, ПОЗИТИВНІ ЗРУШЕННЯ ТА НАПРЯМИ ІНТЕГРАЦІЇ¹

Постановка проблеми. Одним із вагомих факторів розвитку національної системи досліджень та інновацій є її інтеграція до науково-технологічного та інноваційного просторів Європейського Союзу (ЄС). Процес інтеграції вимагає вичерпних знань про політику та особливості розвитку науково-технологічної та інноваційної сфер об'єднаної Європи, щоб у повному обсязі скористатися можливостями асоційованого членства в ЄС та змінити нарешті сировинну орієнтацію української економіки на інноваційну модель економічного зростання, що, зрозуміло, не відбудеться автоматично, а потребує злагодженої, кропіткої, системної роботи державних інституцій всіх гілок влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику глобального та європейського науково-технологічного та інноваційного співробітництва вивчають науковці та експерти в багатьох країнах світу, їй присвячено чимало досліджень, в яких розглядаються, зокрема, такі питання, як міжнародна інноваційна політика і найближчі перспективи її розвитку [1], значення міжнародного наукового співробітництва для національних інноваційних систем [2], забезпечення наукової мобільності, трансферу знань і технологій [3], формування транскордонних регіональних інноваційних систем і кластерів [4; 5]. Питання розширення участі України в європейській економічній, освітній, науковій та інноваційній кооперації досліджуються українськими науковцями [6-8]. У деяких публікаціях розглядається проблематика формування євроінтеграційного вектору модернізації українського суспільства [9]; вивчаються особливості формування національних і транснаціональних інноваційних систем [10]; досліджується розвиток української промисловості, зокрема агропромислового комплексу, через призму інтеграційних процесів [11; 12]; висувається ідея трансформації інтеграційних процесів за моделлю «Вишеградська четвірка (Польща, Чехія, Угорщина

і Словаччина) + Україна» у модель Вишеградської п'ятірки [13].

Незважаючи на наявність значного наукового доробку зі зміцнення міжнародних та європейських зв'язків у сфері науки, технологій та інновацій, даний напрям дослідження в умовах постійно виникаючих нових глобальних викликів і загроз потребує подальших наукових пошуків, зокрема, щодо напрямів посилення науково-технологічного та інноваційного співробітництва України з ЄС як джерела стало випереджаючого інноваційного розвитку.

Метою статті є аналіз стану просування України на шляху до науково-технологічного та інноваційного просторів ЄС, визначення позитивних зрушень і проблем з цим пов'язаних та актуалізація напрямів інтеграції України до ЄС у частині науково-технологічного та інноваційного векторів співробітництва.

Стан виконання Угоди про асоціацію у сфері науки, технологій та інновацій

Угода про асоціацію охоплює різні напрями співпраці, у тому числі передбачає співробітництво у сферах, які є *головними рушійними інноваційного поступу України*:

науки і технологій (статті 374-377), цивільних космічних досліджень та використання космічного простору (статті 371-373);

промисловості та підприємництва (статті 378-380);

освіти, навчання та молодіжної політики (статті 430-436).

Проте, з часу її підписання минуло вже шість років, а ситуація з державними пріоритетами досі не змінилася – у держави, як і раніше, відсутнє системне бачення щодо розвитку наукової сфери та національної промисловості. І, якщо Стратегія розвитку промислового комплексу України на період до 2025 р. хоча б розроблялася, що було передбачено *Планом заходів з виконання Угоди про асоціацію*

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання науково-технічного проєкту «Стратегічні напрями інтеграції України до науково-освітнього та інноваційного просторів ЄС: науково-інституційний супровід» (номер державної реєстрації: 0120U100988).

(далі – План заходів)¹, то про Стратегію розвитку наукової сфери мова взагалі не ведеться. Планом заходів заплановано розробити та/або реалізувати чималу кількість різних стратегій (наприклад, Стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху, Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року, Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року), окрім Стратегії розвитку наукової сфери. Виходить, що наука навіть не поставлена на одну сходинку з безпекою дорожнього руху та інтеграцією в українське суспільство ромської національної меншини. Це яскраво свідчить про **відсутність усвідомлення владою виключної важливості наукової сфери** у забезпеченні сталого розвитку України, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та якості життя населення.

На це можна заперечити, що Міністерство освіти і науки (МОН) України розробило проєкт *Концепції державної політики у сфері науки на 2020-2024 роки*² (далі – Концепція). Але цей документ, *по-перше*, потребує докорінної переробки через некоректність його змісту. У ньому як проблему державної політики визначено невідповідність результатів української науки світовому рівню, а носієм проблеми – українських вчених, наукових і науково-педагогічних працівників, що **не відповідає реальності** та здоровому глузду і є не проблемою політики, а її наслідком. Носієм проблеми є екстрактивні інститути, діяльність яких спрямована на те, щоб «вичавити максимальний дохід з експлуатації однієї частини суспільства і направити його на збагачення іншої частини» [14]. А, *по-друге*, Концепція як така не здатна замінити Стратегію розвитку наукової сфери. Адже, виходячи з основ державного стратегічного планування, стратегія є першочерговим головним документом, усі інші документи розробляються на її основі і мають на меті її реалізацію. Державна політика формується під п'ятирічну каденцію в рамках стратегії, політичні цілі прописуються на п'ять років і передбачають досягнення стратегічних цілей, сформульованих у стратегії. **Власне, з цим в Україні є великі проблеми, оскільки за відсутності стратегічного бачення розвитку науки забезпечити послідовність та спадкоємність в реалізації державної політики не представляється можливим.**

Позитивно, що Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року (далі – Стратегія) торік була схвалена урядом. Однак як в ній самій, так і в проєкті Плану заходів з її реалізації на 2020-2022 роки (за виключенням декількох згадок) відсутні пропозиції щодо сприяння інтеграції

України до європейського науково-технологічного та інноваційного просторів. Знову ж таки можна припустити, що для цього були розроблені окремі документи – *Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (European Research Area, ERA)* (далі – Дорожня карта ERA-UA) та *План заходів з виконання Угоди про асоціацію*, які власне і визначають відповідні пріоритети, цілі, інструменти та заходи. **Але всі вони мають ґрунтуватися на Стратегії, бути взаємоув'язаними та координуватися між собою, чого на практиці не відбувається.**

Не в останню чергу через це Україна дуже повільно просувається шляхом проєвропейських реформ і то, переважно, завдяки активній позиції громадськості та європейським інституціям. Для **моніторингу** стану виконання Плану заходів у 2017 р. урядом впроваджено спеціальну інформаційно-аналітичну систему «Пульс Угоди», яка відслідковує прогрес виконання заходів у межах поточного року та загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію, починаючи з дати її підписання у 2014 р. У «Пульсі Угоди» **всі напрями співпраці, прописані в Угоді про асоціацію, згруповані за 24 сферами суспільного життя.** Як видно з табл. 1, **найбільше складнощів викликає реалізація завдань за напрямом співпраці «Наука, технології та інновації, космос», що є закономірним наслідком безсистемних і непослідовних дій влади з реалізації декларованих десятиліттями заяв про розбудову інноваційної економіки.** Закони і нормативно-правові акти щодо підтримки науки та інновацій не виконуються і щороку блокуються Законом України про державний бюджет. Зміни, проголосовані 13 квітня до державного бюджету на 2020 р. у зв'язку з поширенням пандемії COVID-19, без зайвих слів зафіксували фактичні пріоритети держави:

на 225,5 млн грн (з 525,5 млн грн) урізано фінансування Національного фонду досліджень України;

повністю (на 400 млн грн) секвестровано видатки на проведення досліджень і розробок (R&D) за пріоритетними напрямками у закладах вищої освіти;

повністю урізано фінансування Фонду розвитку інновацій та Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту – на 50 млн грн і 500 млн грн відповідно;

на 20 млн грн (з 87 млн грн) секвестровано видатки на виконання Україною зобов'язань у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва.

¹ План заходів з виконання Угоди про асоціацію затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106.

² Концепція державної політики у сфері науки на 2020-2024 роки розроблена на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України на найближчі п'ять років, схваленої постановою Верховної Ради України від 04.10.2019 р. №188-IX.

Таблиця 1

Стан виконання завдань Угоди про асоціацію за трьома напрямками співпраці*

Напрямок співпраці	Загальний прогрес за період 2014-2024 рр., %	Прогрес виконання завдань за роками, %				Відповідальні за напрям
		2017	2018	2019	2020	
Наука, технології та інновації, космос	35	79	32	50	9	МОН, Мінекономрозвитку, Мінцифри, Державне космічне агентство, Комітет ВРУ з питань освіти, науки та інновацій
Підприємництво	77	85	89	73	32	Мінекономрозвитку, Мінфін, Мін'юст, Комітет ВРУ з питань економічного розвитку
Освіта, навчання та молодь	61	100	25	100	54	МОН, Мінкультури, Комітет ВРУ з питань освіти, науки та інновацій, Комітет ВРУ з питань молоді і спорту

* Складено за даними урядової інформаційно-аналітичної системи «Пульс Угоди».

І це ще не самий поганий варіант, бо у попередньому проекті секвестрованого держбюджету були пропозиції в разі скоротити фінансування науки, причому за пріоритетними напрямками наукових досліджень.

Станом на поточний рік за напрямом співпраці у сфері науки, технологій та інновацій **заплановані важливі законодавчі новели, спрямовані на пере-завантаження інновацій в Україні** (табл. 2). Наразі їх реалізація знаходиться у зоні ризику, з *одного боку*, через пандемію COVID-19 і згенеровану нею економічну кризу, з *іншого боку*, через інертність

влади та її небажання щось радикально змінювати. Але **навіть у важкі часи наука та інновації заслуговують найвищої уваги**. Як влучно зазначається на офіційному сайті Товариства імені Макса Планка, «знання є єдиною дійсно важливою сировиною Європи і незамінним паливом для її конкурентоспроможності, зростання та робочих місць» [15]. Тому, як радять Україні європейські експерти, державні витрати на науку та інновації слід вважати не бюджетними видатками, а національною інвестицією [16, с. 16].

Таблиця 2

Зміни до законодавчої та нормативно-правової бази, передбачені Планом заходів з виконання Угоди про асоціацію у сфері науки, технологій та інновацій на 2020 рік

Проекти законів України	Проекти постанов і нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України щодо
Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності	визначення засад створення та функціонування технологічних платформ і кластерів
Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інновацій	механізмів стимулювання суб'єктів господарювання до комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності
Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо стимулювання інновацій	державної підтримки розвитку високотехнологічних виробництв
Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання інноваційної діяльності)	забезпечення державної підтримки патентування вітчизняних винаходів за кордоном
Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності технологічних парків	державної підтримки системи науково-технічної інформації, зокрема підключення її до європейських мереж інформації з питань кон'юнктури ринку
Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання питань стимулювання діяльності у сфері трансферу технологій	внесення змін до Державного стандарту "Патентні дослідження" (ДСТУ 3575-97) у частині проведення патентно-кон'юнктурних досліджень
Про підтримку функціонування стартапів	

* Складено за: Планом заходів з виконання Угоди про асоціацію; даними урядової інформаційно-аналітичної системи «Пульс Угоди».

Протягом останніх років держава із залученням представників приватного сектору, наукової та освітньої сфер, громадських організацій реалізувала ряд ініціатив, прописаних Планом заходів і спрямованих на стимулювання наукової та інноваційної діяльності. Але вони не забезпечують надійного базису системних змін по зміцненню науково-технологічного та інноваційного співробітництва з ЄС та його країнами-членами; реалізовані лише окремі поодинокі заходи та завдання. Це потребує, *по-перше*, якнайшвидшого надолуження невиконаних зобов'язань за попередні роки та організації злагодженої системної роботи над поточними завданнями, *по-друге*, реалізації в Україні **рамкової концепції ЄС з формування та реалізації державної інноваційної політики**. Відома під назвою «трикутника знань», вона передбачає застосування інтегрованого підходу до політики у сфері науки, освіти та інновацій та її тісний зв'язок з іншими видами політик у сфері промисловості, підприємництва, інвестицій, соціальної сфери, інфраструктури та інших. Це означає що інноваційна політика має бути узгоджена з усіма іншими видами політик для реалізації системного скоординованого впливу на розвиток інновацій на найвищому рівні. Поки такої бажаної координації та узгодженості не відбувається, хоча **усвідомлення важливості запровадження цього підходу існує** і зафіксоване у Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору, проєкті крос-секторальної експортної стратегії «Інновації для експорту» [17]. По суті, **потрібна політична воля та відповідна інституційна основа для втілення прописаного курсу реформ**.

Але самотужки без об'єднання зусиль з іншими країнами, насамперед, розвиненими, які володіють унікальним досвідом і ресурсами для створення інновацій, Україна не здатна буде істотно просунути на шляху інноваційних змін. **Індиферентність української влади до сфер науки та інновацій протягом десятиліть призвела до критичного падіння наукомісткості ВВП, кадрового виснаження наукової сфери, зношення та морального старіння парку наукових приладів і устаткування, значного послаблення зв'язків між наукою і промисловістю, спотворення відношення до науки та підприємництва, укорінення рентоорієнтованої поведінки власників підприємств, їх орієнтації на отримання прибутку не за рахунок інвестицій в інноваційну діяльність, а шляхом вилучення понад-доходів від експорту сировини та використання дешевої робочої сили.** Така ситуація є реальною загрозою національній безпеці України.

Дослідження досвіду більшості економік, що динамічно розвиваються, проведене Світовим банком [18, с. 10-11, 39-44], свідчить, що **країни, які досягають значних успіхів в усуненні технологічних розривів з розвиненими економіками, беруть**

спільну участь, принаймні, у розробці поліпшувальних інновацій та процесі патентування наукових розробок, а також активно освоюють зарубіжні знання та інновації через торгівлю, освіту і навчання, людську мобільність, дослідження і розробки, публікації та патенти.

Отже, **Україні об'єктивно вигідний пошук спільних з іншими країнами** (насамперед, країнами-членами ЄС) **пріоритетів і напрямів співпраці**. З іншого боку, **у міжнародній співпраці зацікавлені і самі розвинені країни**. Так, на рівні ЄС міжнародна співпраця з країнами, що не входять до ЄС, стала невід'ємною частиною Рамкових програм ЄС з досліджень та інновацій (*Framework Programmes for Research and Innovation, FP*), починаючи з третьої рамкової програми. Крім того, європейські програми *COST* і *EUREKA* були створені для підсилення міжнародної науково-технологічної співпраці. **Позиція ЄС у цьому питанні пояснюється зростаючою кількістю глобальних соціальних та екологічних викликів** (охорона здоров'я, епідемії, продовольча безпека, зміна клімату, погіршення стану природного середовища, підвищення рівня споживання природних ресурсів, енергетична безпека), ефективне вирішення яких потребує співпраці на глобальному рівні і не може бути забезпечено урядами окремих країн. У той же час експерти Організації економічного співробітництва та розвитку зазначають [19, с. 13-14], що **рівень світових наукових знань і ресурсів**, доступних для розуміння причин глобальних викликів і розробки стратегій пом'якшення їх наслідків, є **безпрецедентним**. Максимальне їх задіяння у вирішенні існуючих викликів **вимагає більш глибокої та ефективної міжнародної співпраці** шляхом об'єднання фінансових ресурсів, зміцнення міжнародної дослідницької інфраструктури, інтенсифікації академічної мобільності, створення конкурентоспроможних регіональних, національних, міждержавних і транскордонних інноваційних екосистем.

Європейський дослідницький простір (ERA): ідея розбудови і фази розвитку

З огляду на різноманітність глобальних викликів і особливості національних систем досліджень та інновацій досягти координації та взаємозв'язку між країнами є складним завданням. У ЄС проблеми фрагментації національних систем досліджень та інновацій, відсутності координації національних політик вирішуються за допомогою *Європейського дослідницького простору* – єдиного дослідницького та інноваційного простору, відкритого для всього світу і заснованого на внутрішньому ринку, що забезпечує вільний обіг дослідників, наукових знань і технологій [20]. *Ідея розбудови ERA була запропонована у 2000 р. Європейською Комісією (ЕК) і відтоді пройшла три фази розвитку* [21]:

I фаза: 2000-2007 рр. – у фокусі *ERA* – досягнення кращої організації досліджень в Європі завдяки усуненню фрагментації та ізоляції національних дослідницьких систем, налагодження координації політики між країнами-членами ЄС;

II фаза: 2007-2012 рр. – у фокусі *ERA* – консолідація зусиль між ЄК і країнами-членами ЄС та позиціонування знань як «п'ятої свободи» поряд з вільним рухом товарів, послуг, людей і капіталів;

III фаза: 2012-2020 рр. – у фокусі *ERA* – зміцнення партнерства між ЄК, країнами-членами ЄС, асоційованими країнами та іншими країнами світу у сфері досліджень та інновацій, забезпечення вільного переміщення дослідників, знань і технологій. У цей період проголошується **нове бачення Європи**, яке виражається у трьох стратегічних пріоритетах: *Відкриті Інновації, Відкрита наука, Відкритість до світу* [22, с. 13, 59; 23].

Відкриті інновації 2.0 (*Open Innovation 2.0*) – нова парадигма, заснована на моделі чотирихланкової спіралі (*Quadruple Helix Model*), де уряд, промисловість, наука та громадянське суспільство працюють разом, щоб спільно здійснювати структурні зміни, які виходять далеко за межі можливостей будь-якої однієї організації або людини. Двома ключовими елементами *Відкритих інновацій 2.0* є: *орієнтація на споживача і формування добре функціонуючих «правильних» екосистем.*

Відкрита наука (*Open Science*) – спосіб проведення, поширення, використання та перетворення досліджень за допомогою цифрових інструментів і мереж, завдяки якому дослідження стають більш відкритими, глобальними, спільними, креативними і ближчими до суспільства. Надаючи необмежений, відкритий доступ до результатів досліджень, *Відкрита наука* робить наукові процеси ефективнішими і прозорішими, такими, що здатні відповідати на соціальні виклики.

Відкритість до світу (*Open to the World*) – означає, що для підтримання своєї конкурентоспроможності Європа має більше уваги приділяти глобальному науковому співробітництву і партнерству, прагнути до тісної координації з міжнародним співтовариством, рухатися у напрямку розбудови *Спільного дослідницького простору (*Common Research Area*)* з іншими регіонами і країнами світу.

У 2015 р. була прийнята *Дорожня карта ERA на 2015-2020 роки* [24], мета якої – визначити обмежену кількість ключових пріоритетів, які матимуть найбільший вплив на європейську систему досліджень та інновацій. Такими *пріоритетами* є:

1. Ефективніші національні дослідницькі системи.
2. Взаємовигідна транснаціональна співпраця і конкуренція:
 - 2.1 Спільне вирішення глобальних викликів (спільне програмування).
 - 2.2 Розвиток дослідницької інфраструктури.
3. Відкритий ринок праці для дослідників.

4. Гендерна рівність та врахування гендерної проблематики в дослідженнях.

5. Оптимальні циркуляція і трансфер наукових знань

5.1 Трансфер та освоєння знань, зміцнення зв'язків між державним і приватним сектором (Відкриті інновації), доступ до послуг цифрового доступу (*Цифрова ERA*).

5.2 Відкритий доступ до наукових публікацій (*Відкрита наука*).

6. Міжнародна співпраця.

Фінансування ERA і наступна Рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій

Фінансування заходів *ERA* здійснюється за рахунок національних та європейських ресурсів, центральне місце серед яких посідають європейські програми, насамперед, Рамкові програми ЄС з досліджень та інновацій, а також *COST, EUREKA, COSME*.

Наступна рамкова програма – *Horizon Europe* («Горизонт Європа») на 2021-2027 рр. (див. рисунок), як і поточна *Horizon 2020*, буде поділена на **три компоненти (стовпи)** і доповнена горизонтальною ініціативою – Розширення участі та зміцнення Європейського дослідницького простору у складі двох складових [25]:

розширення участі та поширення досконалості за рахунок країн і регіонів з низькими показниками у сфері досліджень та інновацій;

реформування та посилення європейської дослідницької та інноваційної систем: підтримання реформ на національному рівні і спільних пріоритетів, таких як Відкрита наука, Відкриті інновації, міжнародне співробітництво, привабливість кар'єри дослідника, зв'язок з Європейським простором вищої освіти тощо.

Компонент I. Передова наука – за цим компонентом немає суттєвих змін порівняно з *Horizon 2020* за виключенням ключових технологій, які переносяться у II і III стовпи під іншою назвою і з акцентом на проривних інноваціях. Ця опора не характеризується заздалегідь визначеними тематичними пріоритетами та, як і *Horizon 2020*, дотримується підходу «знизу вгору», віддаючи перевагу мультидисциплінарним, мультикультурним дослідженням.

Компонент II. Глобальні виклики і конкурентоспроможність європейської промисловості – єдина опора з визначеними пріоритетами (низхідний підхід). Тематичні пріоритети формуються на основі міждисциплінарного і багатосекторального підходів та перейменовуються у кластери. Фінансування за цією опорою буде здійснюватися в межах спільних проектів, відкритих для країн-членів ЄС на конкурсній основі; Європейських партнерств (*European Partnerships under Horizon Europe*) і п'яťох місій ЄС (*Missions in Horizon Europe*) у сфері досліджень та інновацій.

Розширення участі та зміцнення Європейського дослідницького простору (3,3% бюджету Horizon Europe)

I. Передова наука (Excellent Science):
зміцнення науково-технологічної бази ЄС

Європейська дослідницька рада
(European Research Council)

Передові дослідження кращих дослідників та їх команд
(16,6 млрд євро)

Дії Марії Склодовської-Кюрі
(Marie Skłodowska-Curie Actions)

Забезпечення дослідників новими знаннями і навиками
через мобільність і навчання (6,8 млрд євро)

Дослідницькі інфраструктури
(Research Infrastructures)

Інтегрована та взаємопов'язана дослідницька
інфраструктура світового класу (2,4 млрд євро)

II. Глобальні виклики і конкурентоспроможність європейської промисловості (Global Challenges & European Industrial Competitiveness):

підтримання ключових технологій і рішень, що лежать в
основі політики ЄС і Цілей сталого розвитку
(52,7 млрд євро)

Кластери (тематичні напрями):

1. Здоров'я
2. Культура, творчість та інклюзивні суспільства
3. Цифровізація, промисловість і космос
4. Громадська безпека для суспільства
5. Клімат, енергетика та мобільність
6. Продукти харчування, біоeкономіка, природні ресурси, сільське господарство і довкілля

III. Інноваційна Європа (Innovative Europe):

стимулювання ринкових проривів та екосистем, що сприяють інноваціям

Європейська інноваційна рада
(European Innovation Council)

Підтримання інновацій з проривним і ринковим потенціалом, (10,5 млрд євро)

Європейські інноваційні екосистеми
(European innovation ecosystems)

Покращення середовища для розвитку інновацій (500 тис євро)

Європейський інститут інновацій і технологій
(European Institute of Innovation and Technology)

Об'єднання ключових акторів інноваційної екосистеми (науки, освіти і бізнесу),
розвиток підприємницьких та інноваційних навичок (3 млрд євро)

Рисунок. Попередня структура дев'ятої Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт Європа»*

* Побудовано за джерелами [25; 26].

Компонент III. Інноваційна Європа – спрямована на всебічну підтримку інновацій з акцентом на високоризикованих проривних інноваціях та інноваціях, які створюють нові ринки. Використовуватиметься підхід «знизу вгору», цільова підтримка надаватиметься проривним ключовим технологіям. Заохочуватимуться інновації, розроблені на стику різних наукових дисциплін, технологій і галузей промисловості.

Участь України в європейських програмах і організаціях

Україна є асоційованим членом рамкової програми «Горизонт 2020», асоціативним учасником Програми наукових досліджень та навчання Євратом, асоційованим членом Європейської організації ядерних досліджень (ЦЕРН), членом програм **EUREKA** (European Research Coordination Agency) і **COSME** (Competitiveness for Enterprises and SME) та може брати участь в акціях програми **COST** (European Cooperation in the field of Scientific and Technical research). Україною підписано **Угоду про наукове і технологічне співробітництво з ЄС**, дію якої відновлювали двічі – у 2003 і 2011 рр. Ці

документи забезпечують можливість українським науковцям і підприємцям стати частиною **ERA**.

Україна вже має певний досвід участі в європейських програмах. Так, за інформацією МОН України [27], беручи участь у рамковій програмі «Горизонт 2020» протягом 2014-2019 рр., українські організації отримали 171 грант на суму майже 30 млн євро. Найактивнішими були малі та середні підприємства – 87 участей (15,51 млн євро) або 52,2% участей. Далі – за спаданням:

- наукові установи – 59 участей (6,7 млн євро) або 22,6% участей;
- заклади вищої освіти – 49 участей (5,15 млн євро) або 17,4% участей;
- інші організації – 22 і 21 участей (1,23 млн євро) або 4,2% участей;
- органи виконавчої влади – 21 участь (1,1 млн євро) або 3,7% участей.

Найбільшу кількість проектів виграли: Київський національний університет ім. Т. Шевченка і Спілка геологів України по 7 проектів, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» – 6 проектів. Останній учасник є лідером не лише за кіль-

кістю проєктів, але і за обсягом фінансування (1,84 млн євро). Найбільший обсяг фінансування залучений: Національним аерокосмічним університетом ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (1,84 млн євро), ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» (1,26 млн євро), ТОВ «Політеда Клауд» (1,22 млн євро).

Для посилення участі в «Горизонт 2020» в Україні створено *мережу національних контактних пунктів Рамкової програми ЄС «Горизонт 2020»*, призначення яких – надавати інформаційно-консультативну підтримку щодо участі у проєктах рамкової програми, а також здійснювати методичний супровід їх реалізації (наказ МОН України від 08.12.2016 р. № 1469).

Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору та перспективи участі у спільних ініціативах ЄС

Протягом 2015-2016 рр. майже всі країни-члени ЄС розробили національні плани дій щодо сприяння реалізації пріоритетів *ERA*. Таку ж рекомендацію отримала і Україна [16, с. 61]. **Дорожня карта *ERA-UA*** була розроблена у 2017 р. робочою групою, до складу якої увійшли представники органів влади, наукової та освітньої сфер, громадських організацій. Її *пріоритети* сформульовано відповідно до загальноєвропейських:

1. Ефективність національної дослідницької системи.
- 2а. Спільне вирішення проблем, зумовлених глобальними викликами.
- 2б. Оптиміальне використання державних інвестицій у дослідницькій інфраструктурі.
3. Відкритий ринок праці дослідників.
4. Гендерна рівність і комплексний гендерний підхід у сфері науки.
5. Оптиміальні обмін та трансфер наукових знань.
 - 5а. Трансфер знань та Відкриті інновації.
 - 5б. Відкрита наука та Цифрові інновації.
6. Міжнародне співробітництво.

Однак Дорожня карта *ERA-UA* так і не була затверджена урядом, натомість у березні 2018 р. була схвалена рішенням колегії МОН України (протокол від 22.03.2018 р. №3-1-7). **У такий спосіб влада продемонструвала, що проблематика інтеграції України до Європейського дослідницького простору є виключно справою МОН України**, а це, *по-перше*, не узгоджується з цілями і пріоритетами *ERA-UA*, досягнення та реалізація яких залежать не меншою мірою і від інших органів виконавчої влади, *по-друге*, суперечить рамковій концепції ЄС з формування та реалізації «інтегрованої» державної інноваційної політики. Окрім того, оцінити успіхи України в реалізації Дорожньої карти *ERA-UA* не представляється можливим через відсутність Національного плану щодо її імплементації.

Ситуація, що склалася, ставить під сумнів можливість повноцінного залучення України як асоційованої країни до реалізації наступної фази розбудови *ERA* на 2021-2027 рр. та її участь у дев'ятій рамковій програмі *Horizon Europe*. З часу запровадження *ERA* країни-члени ЄС значно просунулися на шляху реалізації його пріоритетів, напрацювання країн у напрямку узгодження національних політик у сфері досліджень та інновацій, реалізації спільних ініціатив, таких як Європейські дослідницькі інфраструктури, Ініціативи спільного програмування, Європейська хмара відкритої науки, імплементації стратегічних пріоритетів ЄС – *Відкриті Інновації, Відкрита наука, Відкритість до світу* – лягли в основу майбутніх *ERA* та *FP9*.

Незважаючи на значну кількість двосторонніх угод у сфері науки і технологій, Україна не бере участі у спільних ініціативах ЄС:

1. Не реалізовано ініціативу щодо приєднання до *Європейської хмари відкритої науки (European Open Science Cloud, EOSC)* – віртуального міждисциплінарного середовища, де дослідники, інноватори, компанії та громадяни можуть публікувати, знаходити, багаторазово використовувати дані, публікації та інші результати наукових досліджень для наукових, інноваційних та освітніх цілей [28]. Починаючи з 2020 р., усі європейські дослідники та наукові організації матимуть можливість розмішувати, отримувати та аналізувати наукові дані через *EOSC* [29, с. 21]. В Україні робляться лише перші кроки для створення *Національної електронної науково-інформаційної системи*. Зокрема, у 2019 р. запущено новий пошуковий сервіс для науковців – *Open Ukrainian Citation Index (OUCI)*, який працює на некомерційній, відкритій основі. Окрім того, у 2018 р. урядом схвалена Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затверджено план заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. №67-р.).

2. Глобальні виклики є спільними і для країн-членів ЄС, і для України, а боротьба з ними потребує високого рівня розуміння витоків цих проблем і можливих шляхів пом'якшення їх наслідків та вимагає спільних зусиль у сфері міжнародної науково-технологічної співпраці. Наприклад, глобальна зміна клімату має безпосередній вплив на здоров'я людини, вона, зокрема, може розширити географічне поширення таких захворювань, як малярія та жовта лихоманка. У той же час рішення щодо розв'язання однієї глобальної проблеми може негативно вплинути на іншу: добрива, що покращують урожайність та забезпечують більшу продовольчу безпеку, також виділяють азот, а, отже, впливають на зміну клімату [19, с. 26]. Для спільного вирішення глобальних викликів у ЄС було запроваджено *Ініціативи спільного програмування (Joint Programming Initiatives, JPI)* – процес узгодження країнами-членами ЄС із залученням третіх країн на

добровільних партнерських засадах поглядів і програм стратегічних досліджень та інновацій щодо вирішення глобальних викликів, які становлять спільний інтерес. Наразі таких ініціатив нараховується десять [30; 31]:

Дослідження нейродегенеративних захворювань (*Neurodegenerative Disease Research, JPND*) – 27 країн-учасниць;

Сільське господарство, продовольча безпека та зміна клімату (*Agriculture, food security and climate change, FACCE JPI*) – 21 країна;

Здоров'я, харчування і профілактика захворювань, пов'язаних з дієтою (*Health, food and prevention of diet related diseases, JPI HDHL*) – 18 країн;

Культурна спадщина і глобальні зміни: новий виклик для Європи (*Cultural Heritage and Global Change: a new challenge for Europe, JPI Cultural Heritage*) – 17 країн;

Антимікробна стійкість – мікробний виклик – загроза здоров'ю людини (*The Microbial Challenge - An Emerging Threat to Human Health, JPI AMR*) – 19 країн;

Міська Європа – глобальні міські виклики, спільні європейські рішення (*Urban Europe – Global Challenges, Local Solutions, JPI Urban Europe*) – 14 країн;

Поєднуючи знання про клімат для Європи (*Connecting Climate Knowledge for Europe, JPI Climate*) – 13 країн;

Більше років, краще життя – потенціал та виклики демографічних змін (*More Years, Better Lives - The Potential and Challenges of Demographic Change, JPI MYBL*) – 15 країн;

Проблеми водних ресурсів для світу, що змінюється (*Water Challenges for a Changing World, JPI Water*) – 19 країн;

Здоровий стан і продуктивність морів та океанів (*Healthy and Productive Seas and Oceans, JPI Oceans*) – 18 країн.

Україна досі не скористалася можливістю взяти участь у жодній з них, хоч вони здебільшого відповідають пріоритетним напрямкам розвитку науки і техніки та стратегічним пріоритетним напрямкам інноваційної діяльності [32; 33]. Наразі МОН України веде консультації з *JPI Oceans* [34] та *JPI Urban Europe* [35].

3. Обмеженням є доступ українських дослідників до провідних Європейських дослідницьких інфраструктур, у тому числі електронних інфраструктур (*e-infrastructures*), що ускладнює, а іноді унеможливує проведення передових наукових досліджень. Адже за більшістю наукових дисциплін отримання передових знань та перевірка наукових ідей і гіпотез вимагають легкого доступу до найсучасніших дослідницьких інфраструктур:

лабораторій і наукового обладнання;

біологічних зразків, наукових даних і архівів;

обчислювальних систем і комунікаційних мереж для тестування, обміну та удосконалення наукових відкриттів.

ЄС допомагає розвивати спільні *Європейські дослідницькі інфраструктури (European Research Infrastructures, ERI)* [36] – засоби, ресурси та послуги, які використовуються науковою спільнотою для проведення досліджень та стимулювання інновацій – шляхом:

відкриття національних дослідницьких інфраструктур для провідних дослідників Європи завдяки фінансуванню з боку ЄС (2,4 млрд євро за рахунок *FP8 «Горизонт 2020»* і 6,6 млрд євро за рахунок європейських фондів (*European Regional Development Fund, European Development Fund*));

об'єднання наукових даних для легкого доступу і аналізу;

з'єднання національних наукових спільнот;

уникнення зайвого дублювання зусиль завдяки спільному плануванню;

надання ключовим об'єктам статусу *консорціуму Європейської дослідницької інфраструктури (European Research Infrastructure Consortium, ERIC)* [37]. *Консорціум ERIC* може утворюватися спільно країнами-членами ЄС та асоційованими країнами і представляє собою міжнародну організацію, яка дозволяє створювати нові та користуватись існуючими дослідницькими інфраструктурами на некомерційній основі. Консорціум може здійснювати наукові дослідження та пов'язані з ними деякі обмежені види економічної діяльності, а також користується податковими і митними пільгами на імпорт та експорт продукції та послуг.

Е-інфраструктури пропонують дослідникам цифрові послуги та інструменти для досліджень, які потребують потужних обчислювальних ресурсів для обробки великих масивів даних. З огляду на пришвидшення всіх процесів і наявність величезної кількості даних е-інфраструктури розглядаються як ключові у майбутньому розвитку дослідницьких інфраструктур [38].

В Україні у січні 2019 р. розроблено *проект Концепції розвитку українських дослідницьких інфраструктур, заснованих на технології комунікацій, до 2021 року*, відповідно з яким до українських дослідницьких електронних інфраструктур віднесено: Національну цифрову інфраструктуру для розподілених обчислень Український Національний Грід (УНГ); Національний репозитарій академічних текстів (НРАТ); Українську науково-освітню телекомунікаційну мережу (УРАН); Українську академічну і дослідницьку мережу ІФКС НАН України (УарНЕТ) [39].

Але, *по-перше*, проєкт цієї Концепції не оприлюднено, *по-друге*, він досі не затверджений ані урядом, ані самим МОН України, *по-третьє*, не розроблено плану заходів з її реалізації; *по-четверте*, на розвиток дослідницьких інфраструктур не передбачено цільового фінансування, що пов'язано з від-

сутністю *Національної дорожньої карти дослідницьких інфраструктур* – документу, в якому має бути визначена передова українська наукова інфраструктура, потенційно спроможна до включення в європейську інфраструктуру. Саме на підтримку такої інфраструктури українська держава має направляти основні ресурси, що є обов'язковою умовою включення українських дослідницьких інфраструктур до європейських мереж науково-технологічного співробітництва. У ЄС більша частина фінансування дослідницьких інфраструктур припадає саме на національний рівень (10 млрд євро щорічно поряд із 9 млрд євро за рахунок коштів ЄС).

Прикладами європейських дослідницьких інфраструктур є: *ELI, EPOS, ICOS, ECCSEL, INSTRUCT, ECRIN, EATRIS, CLARIN, CESSDA*. Приклади європейських *e-інфраструктур*: *GÉANT, Helix Nebula, EUDAT, OpenAIRE, Zenodo*.

Наступна фаза розвитку Європейського дослідницького простору

Європейські інфраструктури залишаться у центрі уваги *наступної фази розвитку ERA на 2021-2027 роки*. У фокусі ERA на цей період – перехід від вільного переміщення дослідників, знань і технологій до формування *європейської спільноти виробників та користувачів знань*. У січні 2020 р. Комітет з питань європейського дослідницького простору та інновацій (*European Research Area and Innovation Committee, ERAC*)¹ оприлюднив свою думку про **майбутнє ERA**. Робоча група ERAC з питань майбутнього ERA зазначає, що з часу запуску ERA успішно реалізовано комплекс політичних реформ та ініціатив, що сприяло зміцненню та підвищенню конкурентоспроможності наукової та інноваційної сфер ЄС. Незважаючи на це, прогрес в реалізації ERA останніми роками сповільнювався і між країнами та регіонами все ще залишаються розбіжності за рівнем наукового та інноваційного розвитку. Це призводить до нерівномірного розосередження осередків переваги R&D в Європі, незбалансованої моделі мобільності та поширення знань, а, отже, суперечить концепції ERA [29, с. 4-5]. Тому у *Новому стратегічному порядку денному ЄС на 2019-2024 роки* підкреслюється, що Європа та її країни «повинні активізувати інвестиції у навички та освіту людей, зробити більше для розвитку підприємництва та інновацій та посилити наукові зусилля, зокрема, шляхом вирішення фрагментації європейських досліджень, розробок та інновацій» [40, с. 4].

Майбутніми цілями ERA визначено такі [29, с. 9-10]:

1. Досягти цілковитої інклюзивності та співпраці, підвищити якість досліджень по всій Європі: політика та заходи ERA на всіх рівнях по-

винні підвищувати інклюзивність, забезпечувати відкритість, сприяти «циркуляції умів» та доброчесності, намагаючись досягти наукової досконалості по всій Європі. Керівними принципами мають бути співпраця та якість проведення наукових досліджень, їх результатів і даних. До ERA необхідно долучати академічні інститути, технологічні компанії, промисловість, державні структури, громадські організації для підвищення якості європейських дослідницьких та інноваційних екосистем, які б характеризувалися розквітом існуючих та появою нових взаємозв'язків.

2. Досягти цілісності та взаємопов'язаності, стимулювати конкурентоспроможність Європи: аби повною мірою використати потенціал ERA для заснованого на знаннях стійкого інноваційного зростання та розвитку Європи, ERA повинна стати насправді ефективною у своїй здатності створювати, поширювати та використовувати наукові знання. Це означає підвищення здатності європейських екосистем до взаємодії, а також покращення умов діяльності для дослідників, інноваторів та промисловості. Вища освіта і розвиток навичок є невід'ємними елементами ефективної ERA, що вимагає більш узгодженої політики у сфері R&D, інновацій та вищої освіти.

3. Надихати та бути відкритими, сприяти досягненню ширших цілей європейської політики: політика та заходи ERA на всіх рівнях повинні більшою мірою відповідати потребам зацікавлених сторін та інтересам широкої громадськості завдяки розумним напрямкам та інвестиціям, спрямованим на вирішення суспільних потреб. Зокрема, ERA має сприяти як *Цілям сталого розвитку 2016-2030 (ЦСР)*, так і *більш широким цілям Європи*, серед яких:

- захист громадян і свобод;
- розвиток сильної та динамічної економічної бази;
- розбудова кліматично нейтральної, зеленої, справедливої та соціальної Європи;
- просування європейських інтересів і цінностей на світовій арені.

Робоча група ERAC з питань майбутнього ERA визнала, що для досягнення цих стратегічних цілей ERA необхідно сконцентруватися на **чотирьох однаково важливих пріоритетах** [29, с. 10-13]:

- рамкові умови для створення, поширення та використання знань, включаючи питання наукової кар'єри;
- орієнтовані на дослідження та інновації спільні дії з іншими сферами політики в глобальному контексті;
- актуальність і наочність R&D та інновацій для суспільства;
- широка інклюзивність.

¹ ERAC є консультативним органом, який допомагає Раді ЄС, Європейській комісії і країнам-членам за всім

спектром питань, які стосуються досліджень та інновацій, прогресу реалізації ERA.

В цілому *ERA* має сприяти як Цілям сталого розвитку 2016-2030 (ЦСР), так і більш широким цілям Європи, серед яких [40, с. 2]: захист громадян і свобод; розвиток сильної та динамічної економічної бази; розбудова кліматично нейтральної, зеленої, справедливої та соціальної Європи; просування європейських інтересів і цінностей на світовій арені. Досягти цього можна лише визнаючи першорядну важливість фундаментальних досліджень, а також шляхом створення, поширення та використання наукових знань, зробивши їх видимими і надихаючими – такими, що розширюють права і можливості по всій Європі в контексті нових перспектив, що надають Відкрита наука та Відкриті інновації.

Напрями посилення науково-технологічного та інноваційного співробітництва України та ЄС

На основі аналізу міжнародних документів та українського законодавства, поточних і майбутніх цілей та пріоритетів *ERA*, враховуючи прогрес виконання Україною Угоди про асоціацію та *ERA-UA*, набутий досвід участі в європейських програмах, виходячи з інтересів міжнародної співпраці, визначено напрями інтеграції України до ЄС у частині науково-технологічного та інноваційного співробітництва.

1. Забезпечення участі України у спільних ініціативах ЄС – Ініціативах спільного програмування, Європейських дослідницьких інфраструктурах, Європейській хмарі відкритої науки, що передбачає:

розроблення та прийняття окремого нормативного акту, в якому б визначалася загальна термінологія, прийнята в ЄС, щодо спільних ініціатив та механізми забезпечення участі в них України;

актуалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки України на період 2021-2027 роки і стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2022-2027 роки, виходячи з дослідницького та інноваційного потенціалу України, пріоритетів двостороннього науково-технологічного та інноваційного співробітництва з країнами-членами ЄС, з урахуванням Ініціатив спільного програмування;

обов'язкове виділення бюджетних коштів на фінансування державних цільових програм відповідно до актуалізованих пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;

успішне завершення консультацій щодо приєднання України до *JPI Oceans* і *JPI Urban Europe*, а також визначення можливості участі в інших Ініціативах спільного програмування з метою максималь-

ного приєднання України до вирішення глобальних викликів;

вжиття заходів щодо інтеграції українських дослідницьких інфраструктур до діючих консорціумів *ERIC*, що вимагає реалізації комплексу заходів з визначення потенційно спроможних до інтеграції дослідницьких інфраструктур українських наукових установ і університетів (лабораторій, центрів колективного користування науковим обладнанням¹ та інших структурних підрозділів; наукового обладнання; наукових даних; архівів; біологічних зразків тощо) і обрання з них пріоритетних для включення до відповідних консорціумів *ERIC*. Обираючи дослідницькі інфраструктури, необхідно мати на увазі те, що, *по-перше*, вони повинні задовольняти критеріям унікальності, відкритості та мати ключове значення для досягнення стратегічних цілей та пріоритетів *ERA* і *ERA-UA*; *по-друге*, українська держава повинна взяти на себе фінансові зобов'язання підтримувати функціонування та розвиток українських дослідницьких інфраструктур – це є обов'язковою умовою з боку ЄС для всіх країн-членів і асоційованих країн, які претендують на науково-технологічну співпрацю з використанням європейських інфраструктур. Підсумком такої роботи має бути розроблена і затверджена урядом Національна дорожня карта дослідницьких інфраструктур;

застосування підходу Відкритої науки до політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності з метою сприяння поширенню наукових знань; участь у Європейській хмарі відкритої науки;

проведення інформаційних заходів (інформаційних днів, конференцій), публікація інформаційних матеріалів для того, щоб ознайомити українських дослідників і підприємців з особливостями *ERA* і *ERA-UA* та продемонструвати їм як вони можуть впливати на досягнення цілей *ERA-UA*, отримуючи при цьому вигоду для себе.

2. Посилення участі України в європейських програмах (*Horizon 2020*, *EUREKA*, *COSME*, приєднання України до дев'ятої рамкової програми *Horizon Europe*), набуття членства у програмі *COST*, що дозволить Україні розширити міжнародне співробітництво, збільшити кількість міжнародних проєктів, отримати доступ до сучасних наукових знань, дослідницької та електронної інфраструктури, вагомої фінансової підтримки і, як результат, забезпечити високий рівень результатів досліджень і розробок.

3. Актуалізація пріоритетів співпраці з країнами-членами ЄС, з якими Україна має двосторонні угоди в сфері науки і технологій², враховуючи Цілі сталого розвитку 2016-2030, національні пріори-

¹ Станом на кінець 2019 р. в Україні налічується 22 центри колективного користування науковим обладнанням, які укомплектовані сучасним науковим обладнанням за відповідними напрямами досліджень і розробок.

² Угоди про співробітництво у сфері освіти, науки, технологій і культури підписані Україною з 18 країнами-членами ЄС, у тому числі з Федеративною Республікою

Німеччина, Французькою Республікою, Великим Герцогством Люксембург, Чеською Республікою, Королівством Іспанія, Естонською Республікою, Республікою Польща, Португальською Республікою та іншими (Див.: Угоди в сфері освіти і науки. МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/dvostoronnya-spivpracya/ugodi-v-sferi-osviti-i-nauki>).

тетні напрями розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, поточні та майбутні пріоритети *ERA* та *ERA-UA*. Необхідність актуалізації обумовлена тим, що більшість таких угод були підписані у 1990-ті та на початку 2000-х років і автоматично пролонговувалися на наступні п'ятиріччя без будь-якої деталізації. У зв'язку із цим доцільно з боку України ініціювати обговорення з країнами-членами ЄС пріоритетних напрямів двостороннього наукового-технологічного співробітництва, виходячи з потенціалу та зацікавленості Сторін, з подальшою організацією двосторонніх зустрічей для протоколювання пріоритетів і затвердження програм (планів) їх реалізації на найближчі 2-3 роки. Робота у цьому напрямку ведеться з деякими країнами, зокрема, з Німеччиною, Австрією, Францією, Чехією, Польщею у вигляді оголошення двосторонніх наукових конкурсів. Доцільним є розгляд можливості підписання угод, меморандумів з іншими країнами-членами ЄС про науково-технологічне та інноваційне співробітництво.

4. Активізація участі українських дослідників у міжнародних конференціях, симпозиумах, що відбуваються в ЄС, в межах Брокерських заходів, які організуються ЄК з метою пошуку партнерів (наразі такі заходи відбуваються онлайн через пандемію COVID-19); збільшення кількості українських публікацій в європейських наукових журналах, що дозволить привернути увагу європейських фахівців до діяльності українських дослідників як можливих майбутніх співавторів і сприятиме вирішенню актуальної для українських дослідників проблеми пошуку європейських партнерів як умови участі у конкурсах науково-дослідних проєктів ЄС.

5. Обмін інформацією та досвідом між Україною і зацікавленими у співробітництві країнами-членами ЄС, їх дослідницькими інститутами та університетами, окремими групами дослідників про поточні та майбутні дослідження, терміни їх виконання, учасників та очікувані результати, що дозволить їм в разі потреби скоригувати науково-дослідну діяльність, уникнути дублювання зусиль, отримати додаткові знання і налагодити стійкі взаємовигідні професійні зв'язки при реалізації спільних проєктів.

6. На період до 2027 р. як пріоритетні тематичні напрями науково-технологічного та інноваційного співробітництва України та країн-членів ЄС можуть бути визначені:

сучасні інформаційні та комунікаційні технології;

галузь кібербезпеки;

цифрові технології (Інтернет речей, віртуальна реальність, доповнена реальність, машинне навчання, штучний інтелект, адитивні технології);

біотехнології, нанотехнології, геоінженерія у сферах охорони здоров'я і фармакології, сільського господарства, харчової та інших видів промисловості;

дослідження у галузі сільського та лісового господарств; точне рільництво;

науки про життя, медико-біологічні науки (біомедицина), геномні дослідження;

дослідження навколишнього середовища та клімату, ефективне використання природних ресурсів;

атомна енергетика; відновлювальна енергетика та енергоефективність;

ракетно-космічна галузь;

авіаційні дослідження і літакобудування;

матеріалознавство, нові речовини і матеріали;

виробничі кіберфізичні системи;

сучасні транспортні технології;

креативні індустрії;

дослідження у галузі гуманітарних і соціальних наук.

7. Формування конкурентоспроможних національної та регіональних інноваційних екосистем в парадигмі Відкритих інновацій 2.0 з урахуванням інтересів міждержавного інноваційного співробітництва України та ЄС.

Інтеграція України до ЄС у частині науково-технологічного та інноваційного співробітництва вимагає забезпечення поетапного, протягом 2021-2027 рр., нарощення частки фінансування науки за рахунок державних і приватних джерел до законодавчо встановленого рівня 3% ВВП, у тому числі бюджетного фінансування у розмірі не менше 1,7% ВВП (статті 47 і 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Це, *по-перше*, є абсолютною необхідною умовою збереження наукового потенціалу та його нарощення як головного рушія інноваційного поступу України; *по-друге*, буде нести важливий сигнал для європейських партнерів про серйозність намірів і готовність української держави сприяти розвитку науки та інновацій у довгостроковій перспективі, а, отже, сприятиме інтеграції українських дослідників і підприємців до європейського науково-технологічного та інноваційного просторів.

Висновки. Україна, ставши асоційованою країною ЄС, отримала можливість приєднатися до амбітної цілі розвитку Європи – боротися за світове інноваційне лідерство завдяки зміцненню науково-технологічної бази і розвитку передової науки; стимулюванню ринкових проривів і екосистем, що сприяють інноваціям; підтриманню ключових технологій і рішень, що лежать в основі конкурентоспроможної потужної промисловості. Долучення до обговорення шляхів досягнення такої стратегічної цілі, ознайомлення на практиці з рамковими концепціями і підходами ЄС у сфері науки, технологій та інновацій, переймання найкращого досвіду та інтеграція українських дослідників і підприємців до науково-технологічного та інноваційного просторів ЄС дозволить **Україні здійснити спільний з Європою інноваційний стрибок, прискорити формування інноваційної моделі економічного зрос-**

тання. Втілення таких можливостей у практику вимагає злагодженої, кропіткої, системної роботи державних інституцій всіх гілок влади, якої поки що не відбувається. Темпи просування України на шляху до науково-технологічного та інноваційного просторів ЄС є дуже повільними. З часу підписання та ратифікації Угоди про асоціацію намітилися як певні позитивні зрушення, так і суттєві проблеми з цим пов'язані.

До позитивних напрацювань можна віднести:

у законодавчому та концептуальному плані:

підписання у 2015 р. Угоди між Україною і ЄС про участь України у програмі «Горизонт 2020»;

підписання у 2016 р. Угоди між Урядом України та Європейським співтовариством з атомної енергії про наукову і технологічну співпрацю та асоційовану участь України у Програмі наукових досліджень та навчання Євратом;

нотифікація із затримкою на два роки у 2016 р. Угоди між Україною та Європейською організацією ядерних досліджень (ЦЕРН) стосовно надання статусу асоційованого члена в ЦЕРН;

схвалення урядом у 2018 р. Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки;

розроблення Дорожньої карти інтеграції України до *ERA*;

дія двосторонніх угод про співробітництво у сфері освіти, науки, технологій і культури з 18 країнами-членами ЄС;

в організаційному плані:

створення мережі національних контактних пунктів «Горизонт 2020»;

впровадження інформаційно-аналітичної системи «Пульс Угоди» для моніторингу реалізації Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію, у тому числі за напрямом співпраці «Наука, технології та інновації, космос»;

створення 22 центрів колективного користування науковим обладнанням як потенційно спроможних для включення до консорціумів *ERIC*;

започаткування консультацій з *JPI Oceans* і *JPI Urban Europe*;

запуск нового пошукового сервісу для науковців – *Open Ukrainian Citation Index* як елементу майбутньої Національної електронної науково-інформаційної системи.

До суттєвих проблем можна віднести:

концептуального характеру:

недотримання основ державного стратегічного планування розвитку сфер науки, технологій та інновацій; відсутність взаємоув'язаності та узгодженості між стратегічними і концептуальними документами; складність забезпечення у таких умовах послідовності та спадкоємності в реалізації державної політики;

правового характеру:

відсторонення уряду від забезпечення інтеграції України до *ERA* та фактичне перекладання відповідальності за це на МОН України, яке не спроможне самостійно виконати прописані в *ERA-UA* цілі та заходи;

відсутність Національного плану імплементації Дорожньої карти інтеграції України до *ERA*, схваленої МОН України ще у 2018 р;

у сфері діяльності органів влади та державних пріоритетів:

не налагоджено системної, злагодженої роботи Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України щодо виконання зобов'язань з виконання Угоди про асоціацію у частині науково-технологічного та інноваційного співробітництва з ЄС;

відсутність узгодженості та координації політики у сфері науки, освіти та інновацій з іншими видами політик у сфері промисловості, підприємництва, інвестицій, соціальної сфери, інфраструктури з метою створення сприятливого ділового, регуляторного та інституційного середовища для стимулювання попиту на інновації з боку промисловості, органів влади, громадян, зарубіжних партнерів, у тому числі з країн-членів ЄС;

відсутність Стратегії розвитку наукової сфери України та намірів щодо її розроблення, що свідчить про відсутність усвідомлення владою виключної важливості наукової сфери у забезпеченні сталого випереджаючого інноваційного розвитку країни;

безсистемність і непослідовність дій органів влади з реалізації декларованих десятиліттями заяв про розбудову інноваційної економіки, що призвело до кадрового і фінансового виснаження наукової сфери, морального старіння наукової інфраструктури, майже повної відсутності зв'язків між наукою і промисловістю, низького попиту на інновації з боку бізнесу, спотвореного відношення до професії науковця;

відсутність відповідних заохочувальних законодавчих норм і невиконання передбачених щодо стимулювання розвитку науки та інновацій через щорічне блокування їх законом про державний бюджет, у тому числі щодо поетапного нарощення частки фінансування науки за рахунок усіх джерел до рівня 3% ВВП;

існують вагомні складнощі з реалізацією плану заходів з виконання Угоди про асоціацію за напрямом співпраці «Наука, технології та інновації, космос» – прогрес їх виконання протягом 2017-2020 рр. складає 35%;

Україна не скористалася можливістю, яка надається асоційованим країнам, щодо приєднання до Ініціатив спільного програмування, спрямованих на вирішення глобальних викликів;

обмеженість доступу українських дослідників до Європейських дослідницьких інфраструктур та електронних інфраструктур, відсутність Національної дорожньої карти дослідницьких інфраструктур.

Без об'єднання зусиль з іншими країнами, насамперед, країнами-членами ЄС, які мають унікальний досвід та відповідну інституційну основу для розвитку інновацій, українська держава не здатна буде істотно просунути на шляху інноваційних змін. І проблема тут полягає не у слабкості наукової сфери, яка, незважаючи на її фактичне знищення протягом десятиліть, ще зберігає потужний потенціал і здатна генерувати розробки світового рівня, а у середовищі розвитку інновацій та попиті на них з боку бізнесу, держави, громадян і зарубіжних партнерів, які не сформовані і не забезпечують необхідних умов для інноваційної трансформації економіки та інших сфер діяльності суспільства.

Зазвичай, експерти рекомендують третім країнам зосередитися на розвитку потенціалу освоєння зарубіжних інновацій і лише згодом на цій основі продукувати власні проривні ідеї та винаходи. Але Україна – це унікальна держава, де рівень розвитку науки на декілька технологічних укладів випереджає розвиток економіки, тому в сфері державної політики зусилля доцільніше сконцентрувати на створенні дієвих стимулів для підвищення затребуваності українських наукових розробок економікою та на всебічній підтримці науки як державного пріоритету, а вже сприяння освоєнню зарубіжних відкриттів та інновацій має розглядатися як невід'ємна важлива частина такої підтримки.

Державні службовці мають бути добре обізнані з особливостями Європейського дослідницького простору, щоб скористатися усіма можливостями, які він надає асоційованим країнам. У роботі простежена історія розбудови *ERA*, виділено його ключові пріоритети на кожній фазі розвитку, визначено як Україна використовує надані їй переваги і можливості, і в чому зазнає труднощів. Особлива увага приділена аналізу наступної, четвертої, фази розвитку *ERA* на 2021-2027 рр., його майбутнім цілям і пріоритетам, а також аналізу попередньої структури дев'ятої Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», за рахунок якої фінансуватиметься більша частина заходів майбутньої *ERA*, відповідно до яких має бути скоригований національний план дій та визначені «точки дотику» України та ЄС.

Проведене дослідження дозволило визначити напрями посилення науково-технологічного та інноваційного співробітництва України та ЄС з урахуванням набутих позитивних напрацювань, існуючих проблем та невикористаних можливостей. Деякі з цих напрямів, як-от активізація участі України в європейських програмах, є продовженням політики минулих років, інші є відносно новими і відкрилися після підписання Угоди про асоціацію та Угоди про «Горизонт 2020» (наприклад, забезпечення участі України у спільних ініціативах ЄС), є і такі, які ще належить знайти і вписати в порядок денний можливого перспективного співробітництва, як-от формування міждержавних національних і регіональних

інноваційних екосистем в парадигмі Відкритих інновацій 2.0. У цьому полягають перспективи подальших досліджень.

Література

1. **Leijten J.** Innovation policy and international relations: directions for EU diplomacy. *European Journal of Futures Research*. 2019. Vol. 7 (4). <https://doi.org/10.1186/s40309-019-0156-1>.
2. **Si Niu Xiao.** International scientific collaboration between Australia and China: A mixed-methodology for investigating the social processes and its implications for national innovation systems. *Technological forecasting and Social Change*. 2014. Vol. 85. P. 58-68. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.10.014>.
3. **Edler J., Fier H., Grimpe C.** International scientist mobility and the locus of knowledge and technology transfer. *Research Policy*. 2011. Vol. 40. Iss. 6. P. 791-805. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.03.003>.
4. **Makonnen T., Rohde S.** Cross-border regional innovation systems: conceptual backgrounds, empirical evidence and policy implications. *European Planning Studies*. 2016. 24 (9). P. 1623-1642. <https://doi.org/10.1080/09654313.2016.1184626>.
5. **Christodoulou A., Christidis P.** Bridges across borders: A clustering approach to support EU regional policy. *Journal of Transport Geography*. 2020. Vol. 83. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102666>.
6. **Розвиток** інноваційної системи України в європейському науково-технологічному просторі: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України І.Ю. Сторова; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 198 с.
7. **Імплементация** євроінтеграційних реформ у сфері науки й технологій. Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС. Київ. 2017. 56 с.
8. **Іванов С.В.** та ін. Україна в європейському науково-освітньому та інноваційному просторі: концепція адаптації та інтеграції в умовах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 2018. 331 с.
9. **Кіндзерський Ю.В.** Євроінтеграційний вектор модернізації суспільства: проблеми формування в Україні. Євроінтеграційний ресурс розвитку глобального підприємництва [Електронний ресурс]: Збірник матеріалів Дискусійної платформи; 17 травня 2019 р. / за ред. А.М. Поручника. Київ: КНЕУ, 2019. С. 34-36.
10. **Kravchenko S.** Simulation of the national innovation systems development: a transnational and coevolution approach. *Virtual Economics*. 2019. Vol.2 No 3. P. 41-54. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.03\(4\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.03(4)).
11. **Rohoza M., Perebyynis V., Verhal K.** Cooperation and integration processes and models in context of development of branches of economy and territories. *Virtual Economics*. 2019. Vol. 2 (1). P. 49-63 [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01\(3\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(3)).
12. **Осадча Н., Ляшенко В., Галясовська О., Дзюба С.** Особливості експорту агропромислової продукції в Україні та Придніпровському регіоні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 82-91.
13. **Савельєв Є., Куриляк В., Лизун М., Ліщинський І.** Концепція «Вишеградська четвірка + Україна»: реальність і перспективи. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 115-121.
14. **Аджемоглу Д., Робинсон Дж.** Почему одни страны

богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. *Экстрактивные и инклюзивные экономические институты*. URL: <https://history.wikireading.ru/416046>. 15. **Max-Planck-Gesellschaft**. Budget 2021-27: Research and Innovation First! URL: <https://www.mpg.de/14119540/Horizon-Europe-EU-Budget-2021-27>. 16. **Заключний звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій України**. Інструмент політичної підтримки програми «Горизонт 2020». Європейська Комісія. 2017. 81 с. 17. **Крос-секторальна експортна стратегія «Інновації для експорту»**. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2019. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10441384-4c4a-4afe-b03e-e3d9521105ea&title=KrosssektoralnaEksportnaStrategiiaInnovatsiiDiaEksportu-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoiu>. 18. **Goldberg I., Goddard J. G., Kuriakose S., Racine J-L.** Igniting Innovation: Rethinking the Role of Government in Emerging Europe and Central Asia. World Bank. 2011. 167 p. 19. **Meeting** Global Challenges through Better Governance. Paris: OECD. 2012. 246 p. 20. **European Research Area (ERA)**. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/era_en. 21. **History** of the European Research Area. 20 years of working together to stimulate coherent research policy in Europe. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/research_and_innovation/knowledge_publications_tools_and_data/documents/ec_rtd_factsheet-era-history.pdf. 22. **Open Innovation**. Open Science. Open to the World – a vision for Europe. European Commission. Directorate-General for Research and Innovation. 2016. 108 p. 23. **Open Science**. European Commission. 2020. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/open-science>. 24. **European Research Area (ERA) Roadmap 2015-2020**. European Union. European Research Area and Innovation Committee. ERAC Secretariat. Brussels, 20 April 2015. 69 p. 25. **Horizon Europe**. The Next EU Research & Innovation Investment Programme (2021 – 2027). European Commission. 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/research_and_innovation/strategy_on_research_and_innovation/presentations/horizon_europe_en_investing_to_shape_our_future.pdf. 26. **The Commission's proposal for Horizon Europe**. European Commission. 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/horizon-europe-next-research-and-innovation-framework-programme/commissions-proposal-horizon-europe_en. 27. **Горизонт 2020**. МОН України. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020>. 28. **Report** on the governance and financial schemes for the European Open Science Cloud Adopted by the Open Science Policy Platform. Executive Summary. May 2017. URL: https://ec.europa.eu/research/openscience/pdf/ospp_euro_open_science_cloud_report-.pdf. 29. **ERAC Opinion** on the future of the ERA. European Union. European Research Area and Innovation Committee. ERAC Secretariat. Brussels, 23 January 2020. 43 p. 30. **Joint programming initiatives**. European Commission. Horizon 2020. 2020. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/joint-programming-initiatives>. 31. **Joint Programming Initiatives**. URL: <https://map.era>

[gv.at/project/1/initiative/4](https://map.era). 32. **Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки**: Закон України від 11.07.2001 № 2623-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>. 33. **Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні**: Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>. 34. **Інформація** щодо консультацій МОН України з JPI Oceans. МОН України. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/novini/2019/JPI%20Oceans.pdf>. 35. **МОН** долучиться до розробки критеріїв, за якими відбиратимуть міста для участі у науковому конкурсі ЄС. МОН України. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-doluchitsya-do-rozrobki-kriteriyiv-za-yakimi-vidbiratimut-mista-dlya-uchasti-u-naukovomu-konkursi-yes>. 36. **European Research Infrastructures**. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/european-research-infrastructures_en. 37. **European Research Infrastructure Consortium (ERIC)**. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/european-research-infrastructures/eric_en. 38. **E-Infrastructures**. European Commission. 2020. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/e-infrastructures>. 39. **Створено** проект Концепції розвитку українських дослідницьких інфраструктур, заснованих на технології комунікацій. МОН України. 18 січня 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/stvoreno-proekt-koncepciyi-rozvitku-ukrayinskih-doslidnickih-infrastruktur-zasnovanih-na-tehnologiyi-komunikacij>. 40. **A New Strategic Agenda 2019-2024**. European Council, Brussel. 2019. 8 p.

References

1. Leijten J. (2019). Innovation policy and international relations: directions for EU diplomacy. *European Journal of Futures Research*, Vol. 7 (4). <https://doi.org/10.1186/s40309-019-0156-1>.
2. Si Niu Xiao. (2014). International scientific collaboration between Australia and China: A mixed-methodology for investigating the social processes and its implications for national innovation systems. *Technological forecasting and Social Change*, Vol. 85, pp. 58-68. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.10.014>.
3. Edler J., Fier H., & Grimpe C. (2011). International scientist mobility and the locus of knowledge and technology transfer. *Research Policy*, Vol. 40, Iss. 6, pp. 791-805. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.03.003>.
4. Makkonen T., & Rohde S. (2016). Cross-border regional innovation systems: conceptual backgrounds, empirical evidence and policy implications. *European Planning Studies*, 24 (9), pp. 1623-1642. <https://doi.org/10.1080/09654313.2016.1184626>.
5. Christodoulou A., & Christidis P. (2020). Bridges across borders: A clustering approach to support EU regional policy. *Journal of Transport Geography*, Vol. 83 <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102666>.
6. Yehorov I.Iu. (2018). *The development of Ukrainian innovation system in the European scientific and technological area*: scientific report. Kyiv, NAS of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting [in Ukrainian].

7. EU-Ukraine Civil Society Platform. (2017). Implementation of European integration reforms in the field of science and technology. Report of the EU-Ukraine Civil Society Platform. Kyiv [in Ukrainian].
8. Ivanov S.V. (Eds). (2018). *Ukraine in the European science-educational and innovative spaces: the concept of adaptation and integration in the context of the Association agreement between the EU and Ukraine*. Kyiv, NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economy [in Ukrainian].
9. Kindzerskyi Yu.V. (2019). Euro-Integration vector of modernization of society: problems of formation in Ukraine. *Euro-Integration Resource for the Development of Global Entrepreneurship [Electronic resource]: A collection of discussion platform materials*; Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
10. Kravchenko S. (2019). Simulation of the national innovation systems development: a transnational and co-evolution approach. *Virtual Economics*, Vol. 2, No 3, pp. 41-54. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.03\(4\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.03(4)).
11. Rohoza M., Perebyynis V., & Verhal K. (2019). Cooperation and integration processes and models in context of development of branches of economy and territories. *Virtual Economics*, Vol. 2 (1), pp. 49-63. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01\(3\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.01(3)).
12. Osadcha N., Liashenko V., Haliasovska O., & Dziuba S. (2019). Features of Agricultural Products Export in Ukraine and Dnipro Region. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (36), pp. 82-91 [in Ukrainian].
13. Saveliev Ye., Kuryliak V., Lyzun M., & Lishchynskiy I. (2019). The concept of the «Visegrad Four + Ukraine»: reality and prospects. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1 (36), pp. 115-121 [in Ukrainian].
14. Acemoglu D., & Robinson J. A. (2014). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Retrieved from <https://history.wikireading.ru/416046> [in Russian].
15. Max-Planck-Gesellschaft. (2019). Budget 2021-27: Research and Innovation First! Retrieved from <https://www.mpg.de/14119540/Horizon-Europe-EU-Budget-2021-27>.
16. European Commission. (2017a). Final report of an independent European audit of Ukraine's national research and innovation system. The political support tool for the Horizon 2020 program [in Ukrainian].
17. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. (2019). Cross-sectoral Export Strategy «Innovation for Export». Retrieved from [https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10441384-4c4a-4afe-b03e-e3d9521105ea&title=Krossek to ralnaEkspornaStrategiainnovatsiiDliaEksportu-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoiu](https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=10441384-4c4a-4afe-b03e-e3d9521105ea&title=Krossek%20ralnaEkspornaStrategiainnovatsiiDliaEksportu-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoiu) [in Ukrainian].
18. Goldberg I., Goddard J. G., Kuriakose S., & Racine J-L. (2011). Igniting Innovation: Rethinking the Role of Government in Emerging Europe and Central Asia. World Bank.
19. OECD. (2012). Meeting Global Challenges through Better Governance. Paris, OECD.
20. European Commission. (2020a). European Research Area (ERA). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/era_en.
21. European Commission. (2020b). History of the European Research Area. 20 years of working together to stimulate coherent research policy in Europe. European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/research_and_innovation/knowledge_publications_tools_and_data/documents/ec_rtd_factsheet-era-history.pdf.
22. European Commission. (2016). Open Innovation. Open Science. Open to the World – a vision for Europe. European Commission. Directorate-General for Research and Innovation.
23. European Commission. (2020c). Open Science. European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/open-science>.
24. European Research Area and Innovation Committee (ERAC). (2015). European Research Area (ERA) Roadmap 2015-2020. European Union. European Research Area and Innovation Committee. ERAC Secretariat. Brussels.
25. European Commission. (2019a). Horizon Europe. The Next EU Research & Innovation Investment Programme (2021-2027). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/research_and_innovation/strategy_on_research_and_innovation/presentations/horizon_europe_en_investing_to_shape_our_future.pdf.
26. European Commission. (2019b). The Commission's proposal for Horizon Europe. European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/horizon-europe-next-research-and-innovation-framework-programme/commissions-proposal-horizon-europe_en.
27. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). Horizon 2020. Retrieved from <https://mon.gov.ua/tag/gorizont-2020> [in Ukrainian].
28. European Commission. (2017b). Report on the governance and financial schemes for the European Open Science Cloud Adopted by the Open Science Policy Platform. Executive Summary. Retrieved from https://ec.europa.eu/research/openscience/pdf/ospp_euro_open_science_cloud_report.pdf.
29. ERAC. (2020). ERAC Opinion on the future of the ERA. European Union. European Research Area and Innovation Committee. ERAC Secretariat. Brussels.
30. European Commission. (2020d). Joint programming initiatives. European Commission. Horizon 2020. Retrieved from <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/joint-programming-initiatives>.
31. Joint Programming Initiatives. Retrieved from <https://map.era.gv.at/project/1/initiative/4>.
32. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Law of Ukraine: On Priority Branches of Science and Technology Development of Jul. 11, 2623-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> [in Ukrainian].
33. Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). Law of Ukraine: On the Priority Directions of Innovation Activity in Ukraine of Sept. 08, 3715-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> [in Ukrainian].
34. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019a). Information on the consultations of the Ministry of Education and Science of Ukraine with JPI Oceans. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/novini/2019/JPI%20Oceans.pdf>.

35. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019b). The Ministry of Education and Science will join the development of criteria by which cities will be selected to participate in the EU science competition. 20.06.2019. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-doluchitsya-do-rozrobki-kriteriyiv-za-yakimi-vidbiratimut-mis-ta-dlya-uchasti-u-naukovomu-konkursi-yes>.

36. European Commission. (2020e). European Research Infrastructures. European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/european-research-infrastructures_en.

37. European Commission. (2020f). European Research Infrastructure Consortium (ERIC). European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/european-research-infrastructures/eric_en.

38. European Commission. (2020g). E-Infrastructures. European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/e-infrastructures>.

39. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2019c). A draft Concept for the development of Ukrainian research infrastructures based on communication technology has been created. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/stvoreno-proekt-konceptiyi-rozvitku-ukrayinskih-doslidnickih-infrastruktur-zasnovanih-na-tehnologiyi-komunikacij>.

40. European Council. (2019). A New Strategic Agenda 2019-2024. European Council, Brussel.

Підоричева І. Ю. Україна у науково-технологічному та інноваційному просторах Європейського Союзу: проблеми, позитивні зрушення та напрями інтеграції

Національна система досліджень та інновацій не може бути ефективною без розвинутої міжнародної співпраці, яка сприяє інноваційному поступу країни, зміцнює її науковий та інноваційний потенціал. Дана робота присвячена проблематиці інтеграції України до науково-технологічного та інноваційного просторів Європейського Союзу (ЄС) у контексті підписання Угоди про асоціацію та Угоди про «Горизонт 2020», що надало українським науковцям і підприємцям можливість перейти на якісно новий рівень співробітництва з ЄС.

Дослідження свідчить, що темпи європейської науково-технологічної та інноваційної інтеграції України не можна визнати задовільними: виявлено чимало суттєвих проблем і труднощів з цим пов'язаних, але також відзначено певні позитивні напрацювання. У статті виявлені проблеми і позитивні зрушення згруповано за блоками законодавчого (правового), концептуального та організаційного характеру, а також за сферою діяльності органів влади та державних пріоритетів. Розглянуто політику та особливості розвитку науково-технологічної та інноваційної сфер ЄС.

На основі аналізу міжнародних документів та українського законодавства, поточних і майбутніх цілей та пріоритетів Європейського дослідницького простору, враховуючи прогрес виконання Україною Угоди про асоціацію, набутий досвід участі в європейських програмах, виходячи з інтересів міжнародної співпраці, визначено напрями посилення науково-тех-

нологічного та інноваційного співробітництва України та ЄС. Реалізація цих напрямів сприятиме узгодженню національної політики у сфері розвитку науки, технологій та інновацій з європейською політикою для вільного обміну знаннями, даними, навиками і досвідом через співпрацю науковців і підприємців, створення спільної дослідницької інфраструктури, виконання міжнародних проєктів, що дозволить Україні зменшити інноваційний розрив з передовими європейськими державами, сприятиме пошуку відповідей на проблеми глобального та національного характеру.

Ключові слова: Угода про асоціацію, інтеграція, національна система досліджень та інновацій, міжнародна співпраця, науково-технологічний та інноваційний простори Європейського Союзу.

Pidorycheva I. Ukraine in the scientific-technological and innovation spaces of the European Union: problems, positive results and integration directions

Strong international cooperation is a significant factor to develop an efficient national system of research and innovation that promotes the country's innovation progress, strengthens its scientific and innovative capacity. This study is devoted to the issues of Ukrainian integration into the scientific-technological and innovation spaces of the European Union (EU) in the context of signing the Association Agreement and the Horizon 2020 Agreement, which provided an opportunity for Ukrainian scientists and entrepreneurs to move to a qualitatively new level of cooperation with the EU.

The study indicates an unsatisfactory rate of Ukrainian integration in the European scientific-technological and innovation spaces: many significant problems and difficulties linked to this have been identified, but some progress has also been noted. In the article, these problems and positive changes have been grouped under blocks of a legislative (legal), conceptual and organizational nature, as well as by the sphere of activities of the authorities and government priorities. The policy and developmental characteristics of European scientific-technological and innovation spheres have been considered.

Based on the analysis of international documents and Ukrainian legislation, current and future goals and priorities of the European research area, considering the progress of Ukraine's implementation of the Association Agreement, the experience of participating in European programs, based on the interests of international cooperation, the directions of strengthening scientific-technological and innovation cooperation of Ukraine and the EU have been identified. The implementation of these directions will facilitate the harmonization of national policies in the field of science, technology and innovation with the European policy for the free exchange of knowledge, data, skills, and experience through the cooperation of scientists and entrepreneurs, the creation of joint research infrastructure, the implementation of international projects, will allow Ukraine to reduce the innovation gap with advanced European countries and contribute the search for answers of global and national problems.

Keywords: Association Agreement, integration, national research and innovation system, international coo-

peration, scientific-technological and innovation spaces of the European Union.

Підоричева І. Ю. Україна в науко-технологічному та інноваційному просторах Європейського Союзу: проблеми, позитивні зміщення та напрямки інтеграції

Національна система досліджень та інновацій не може бути ефективною без розвинутого міжнародного співробітництва, яке сприяє інноваційному просуванню країни, зміцнює її науковий та інноваційний потенціал. Ця робота присвячена проблематиці інтеграції України в науко-технологічне та інноваційне простора Європейського Союзу (ЄС) в контексті підписання Соглашення об асоціації та Соглашення про «Горизонт 2020», що надає українським ученим та підприємцям можливість перейти на якісно новий рівень співробітництва з ЄС.

Дослідження свідчить, що темпи європейської науко-технологічної та інноваційної інтеграції України не можна вважати задовільними: виявлено багато суттєвих проблем та складнощів з цим пов'язаних, але також відзначено певні позитивні результати. В статті виявлені проблеми та позитивні зміщення сгрупувані за блоками законодавчого (правового), концептуального та організаційного характеру, а також по

сфері діяльності органів влади та державних пріоритетів. Розглянуто політику та особливості розвитку науко-технологічної та інноваційної сфер ЄС.

На основі аналізу міжнародних документів та українського законодавства, поточних та майбутніх цілей та пріоритетів Європейського дослідницького простора, враховуючи прогрес виконання Української Соглашення об асоціації, отриманий досвід участі в європейських програмах, виходячи з інтересів міжнародного співробітництва, визначено напрямки зміцнення науко-технологічного та інноваційного співробітництва України та ЄС. Реалізація цих напрямків буде сприяти узгодженню національної політики в сфері розвитку науки, технологій та інновацій з європейською політикою для вільного обміну знаннями, даними, навичками та досвідом через співробітництво учених та підприємців, створення спільної дослідницької інфраструктури, виконання міжнародних проєктів, дозволить Україні зменшити інноваційний розрив з передовими європейськими державами, буде сприяти пошуку рішень на проблеми глобального та національного характеру.

Ключові слова: Соглашення об асоціації, інтеграція, національна система досліджень та інновацій, міжнародне співробітництво, науко-технологічне та інноваційне простора Європейського Союзу.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

Н. В. Швець,

кандидат економічних наук,

ORCID 0000-0003-1215-2397,

e-mail: shvetsnnn@ukr.net,

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк,***Г. З. Шевцова,**

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0003-3960-5296,

e-mail: shevtsova_hanna@nas.gov.ua,

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЙОГО РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПІДХОДУ СМАРТ-СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Вступ. Сучасний підприємницький сектор відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання і продуктивної зайнятості, задоволенні ринкового попиту в різноманітних товарах та послугах, впровадженні інноваційних підходів до організації виробництва і збуту продукції. Для формування і реалізації своїх конкурентних переваг підприємці постійно шукають нові можливості та резерви. Як зазначено у статті [1], «складові підприємницького середовища знаходяться в різних ступенях зв'язку з підприємцем», тож на відміну від певних умовно сталих сфер і параметрів, підприємець шукає й активує потенціал розвитку через реалізацію новаторської функції.

Актуальним тенденціям та проблемним питанням функціонування й розвитку українського підприємницького сектору присвячено чимало різноманітних наукових публікацій. Зокрема, досліджуються питання сутності, принципів діяльності, чинників розвитку підприємництва, діагностики його проблем на макро- та мікрорівні, підвищення і реалізації його інноваційного потенціалу [1-3], підходи до реформування державної політики регулювання й підтримки підприємництва на основі використання міжнародного досвіду [4-6], регіональні аспекти розвитку підприємництва, зокрема малого, та інституційні механізми сприяння його розвитку [7-14]. Так, В. Ляшенко, І. Підоричева та І. Петрова наголошують на необхідності посилення інноваційної складової і пропонують запровадження в практику регіонального розвитку систему «інноваційного ліфта» як ефективного інструмента розвитку малих інноваційних бізнесів, нових видів діяльності та секторів економіки [10].

Останнім часом серед інструментів політики інноваційної модернізації та підвищення конкурентоспроможності регіонів активно розвивається підхід смарт-спеціалізації [15]. Він передбачає поетапний запуск регіональних трансформацій на основі аналізу регіональних активів, традиційних сфер спеціалізації і потенціалу регіональної інноваційної екосистеми, ідентифікації ринкових можливостей,

формування нового бачення майбутнього регіону, генерування та підтримки нових пріоритетних сфер і видів діяльності (смарт-спеціалізації).

Серед наростаючого потоку публікацій українських фахівців стосовно впровадження регіональних стратегій смарт-спеціалізації (*smart specialization strategy – S3*) варто відмітити науковий збірник О. Амоші, М. Бублик, В. Григи, І. Дунаєва, І. Єгорова, О. Ляха, В. Ляшенка, І. Підоричевої, Ю. Рижкової, О. Снігової, М. Солдак, Д. Череватського, І. Чикаренко та ін. У статтях [16-28] проаналізовано та узагальнено європейські практики формування S3, опрацьовано загальні концептуально-методологічні засади імплементації підходу смарт-спеціалізації в Україні та окремі аспекти його регіональної і секторальної специфіки, розглянуто питання міжрегіонального та транскордонного співробітництва у контексті смарт-спеціалізації, визначено особливості формування смарт-спеціалізації на основі кластерного підходу, досліджено перші практичні результати запровадження принципів смарт-спеціалізації у стратегічне планування регіонального розвитку, обґрунтовано рекомендації щодо визначення смарт-пріоритетів у старопромислових регіонах та запропоновано ряд смарт-проектів регіонального розвитку.

Імплементація підходу смарт-спеціалізації ґрунтується на організації синергії через продуктивні комунікації між освітньо-науковими структурами, бізнесом, органами влади, експертною спільнотою та іншими стейкхолдерами. Важливим складником цього підходу є процес підприємницького відкриття (*entrepreneurial discovery process – EDP*), а активна участь підприємців у розробці і реалізації S3 є необхідною передумовою її реалістичності та результативності. Тож на відміну від традиційного ракурсу, коли проблематика смарт-спеціалізації розглядається насамперед у регіональному контексті, дане дослідження ставить у центр уваги підприємницький сектор та проблеми його залучення до процесу розробки S3.

За результатами зарубіжних теоретичних та емпіричних досліджень стосовно ролі підприємництва у реалізації політики розумних спеціалізацій та проблем організації *EDP* [29-32] отримано такі різнопланові висновки:

розумна спеціалізація – це не перелік технологій/секторів, де регіон має перевагу, а процес пошуку у межах життєвого циклу, який змінюється відповідно до регіональних можливостей та тенденцій;

підприємницьке відкриття ґрунтується не на конкретній галузевій чи технологічній моделі, а на творчому поєднанні різних способів скористатися можливостями територіальних надбань;

регіональний контекст впливає на особливості процесу підприємницького відкриття;

для досягнення значних регіональних ефектів результати підприємницького відкриття мають бути інституціоналізовані, зокрема шляхом створення кластерних структур та розвитку інфраструктури знань;

у рамках управління розумною спеціалізацією органи влади мають створювати умови для генерування та систематизації підприємницького відкриття, обмежуючи при цьому недоліки ринку;

процес підприємницького відкриття також може призводити до блокування трансформаційних змін;

платформи з онлайн-механізмами демонструють багатообіцяючий потенціал для залучення стейкхолдерів протягом усього процесу розробки стратегій розумної спеціалізації.

Теоретичні напрацювання та апробовані європейські практики сприяють залученню підприємницьких структур до регіональних трансформацій, розвитку політики смарт-спеціалізації та підвищенню її ефективності. Водночас потрібна їхня адаптація до українських реалій з урахуванням су-

часного стану, рівня активності та потенціалу розвитку вітчизняного підприємницького сектору, особливостей наявних регіональних інноваційних екосистем та підходів до регіонального стратегічного планування, досвіду організації комунікацій між різними стейкхолдерами. Отже, **метою статті** є дослідження питань розвитку підприємницького сектору України, його ролі у поточних процесах імплементації підходу смарт-спеціалізації та шляхів удосконалення процесу підприємницького відкриття.

Виклад основного матеріалу. За період 2013-2018 рр. кількість суб'єктів господарювання в Україні збільшилась на 117,4 тис. одиниць, або 6,8%. При цьому кількість великих і середніх підприємств скоротилась на 14,8%: з 19,9 тис. одиниць у 2013 р. до 16,9 тис. у 2018 р. Тобто сукупне зростання відбулося лише за рахунок збільшення кількості суб'єктів малого підприємництва, частка яких у 2015 р. досягла значення 99,19%. Це відповідає показнику ЄС, де питома вага малого бізнесу в економіці становить 98,9% [33].

В українських реаліях перманентної економічної нестабільності мале й середнє підприємництво постійно знаходиться у «стресовому стані», не відчуває дієвої підтримки з боку держави, але чітко реагує на будь-які регулюючі заходи. Водночас малий бізнес має певні стартові переваги (простота запуску, невеликий розмір початкових інвестицій, висока швидкість обороту ресурсів та висока гнучкість діяльності), які обумовлюють його привабливість і розвиток. В Україні найбільш розповсюдженою серед малого підприємництва організаційно-правовою формою є фізична особа-підприємець (ФОП). У 2014-2015 рр. – періоді початку та активних бойових дій на сході України – на тлі зменшення кількості підприємств та зайнятих зростає чисельність зареєстрованих ФОП (рис. 1).

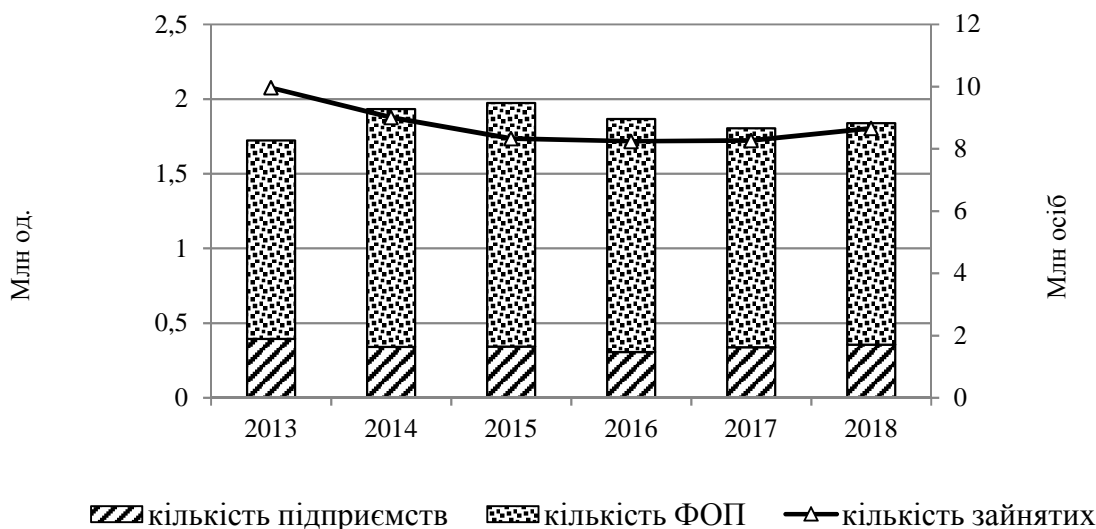

Рис. 1. Динаміка кількісних показників стану підприємницького сектору

Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Пікове значення цього показника знову таки було досягнуто у 2015 р., що на 22,7% більше ніж у 2013 р. Це стало результатом вимушеного зростання самозайнятості населення через зупинку багатьох виробництв у Донбаському регіоні та впровадження привабливіших умов ведення бізнесу, а саме, застосування диференційованого підходу у спрощеній системі оподаткування. Але така тенденція мала короткочасний прояв, і вже з 2016 р. кількість ФОП

почала скорочуватись, що стало наслідком зменшення підприємницької активності через негативні впливи економічного та соціально-політичного характеру. При цьому зайнятість змінювалась іншим чином, демонструючи у 2013-2015 рр. негативну динаміку та стабілізацію в наступні три роки.

Слід відзначити, що кількість активних підприємств є нерівномірною за регіонами (рис. 2).

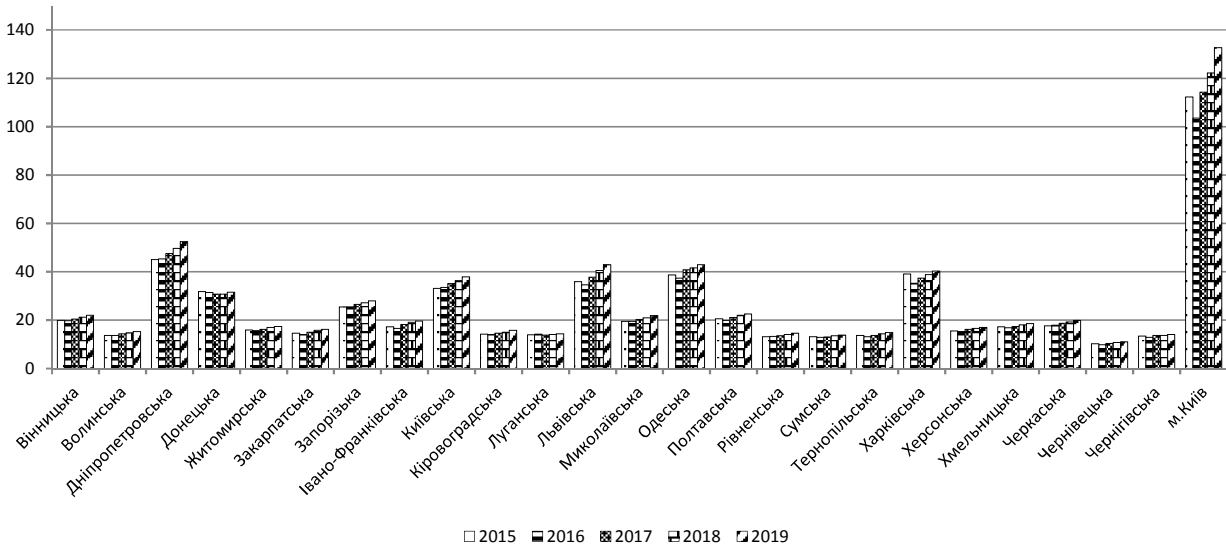

Рис. 2. Кількість активних підприємств за регіонами України, од.

Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Згідно з методологією Державної служби статистики України, активними вважаються суб'єкти господарювання, якщо у минулому році вони мали найманих працівників та/або здійснювали реалізацію продукції (робіт, послуг), а також ті, які лише подавали квартальну фінансову звітність. За цими критеріями впродовж 2015-2019 рр. найбільша активність спостерігалася у м. Київ, а п'ятірку областей-лідерів сформули Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська та Харківська області, які мають найпотужніші та найпродуктивніші агломерації в Україні.

Результативність економічної діяльності у підприємницькому секторі можна відстежити за показником «частка суб'єктів, які одержують прибуток» (рис. 3). Цей показник у цілому по Україні починаючи з 2015 р. дещо покращився, подолавши значення 70%, причому як у групі великих, так й у групах середніх і малих підприємств. Зауважимо, що найбільшу питому вагу прибуткових підприємств має секція «Сільське, лісове та рибне господарство» – майже 83%.

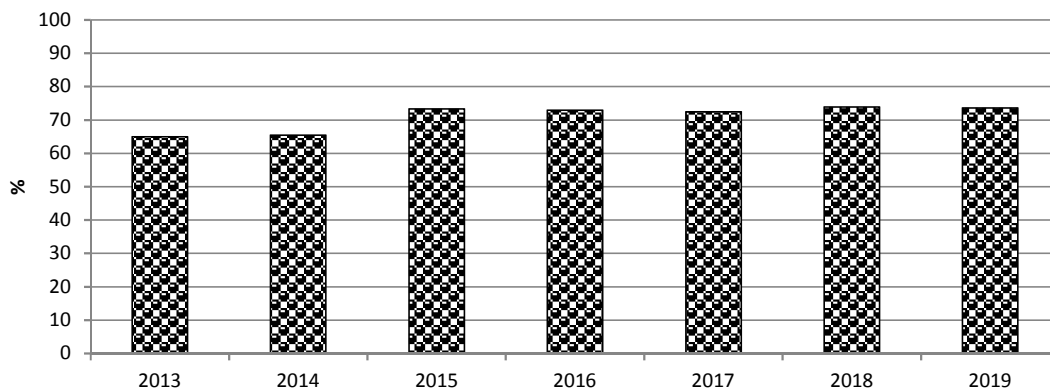

Рис. 3. Частка підприємств, які одержали прибуток

Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Динаміка розвитку підприємництва в країні зазвичай корелює з динамікою капітальних інвестицій. У 2014 р. унаслідок анексії Криму, активних військових дій на території Донбасу і втрати частини його активів обсяг інвестицій досяг мінімаль-

ного за дев'ятирічний період значення. Покращення ситуації почалося з 2015 р., і у 2019 р. капітальні інвестиції становили 624 млрд грн, що на 350,9 млрд грн перевищує рівень 2015 р. та у 1,6 раза більше за показник 2014 р. (рис. 4).

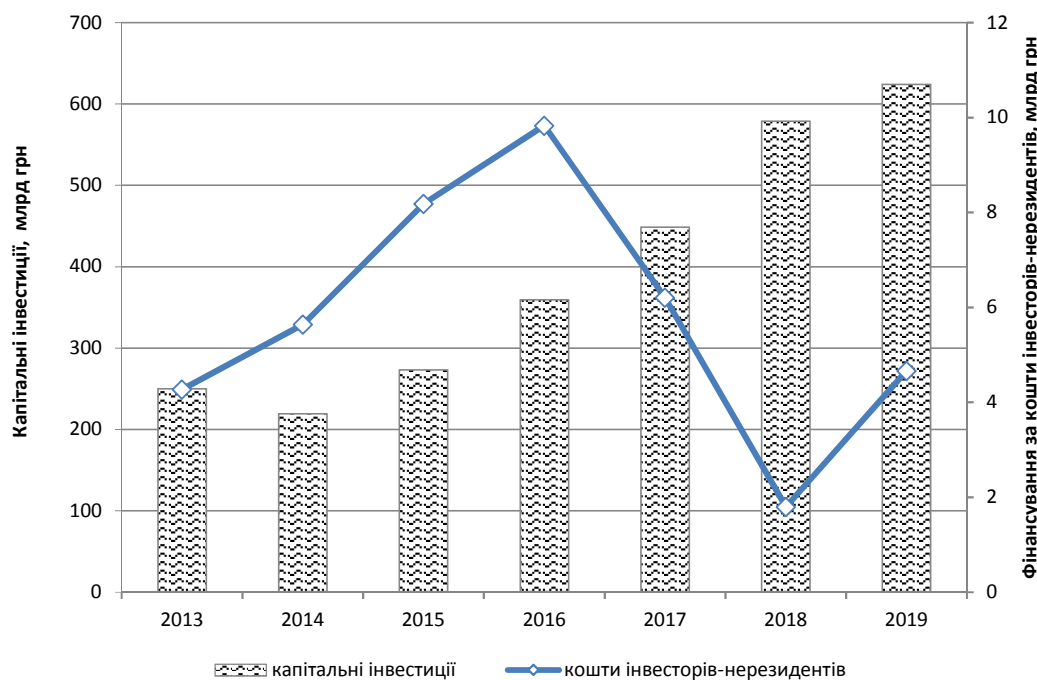

Рис. 4. Капітальні інвестиції та їх фінансування інвесторами-нерезидентами

Побудовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Негативним фактом 2016-2018 рр. стало різке зниження зацікавленості іноземних інвесторів у вкладанні коштів в український бізнес, що обумовлено незадовільним інвестиційним кліматом, який визначається насамперед нестабільністю політичної і макроекономічної ситуації, а також невирішеними національними проблемами, пов'язаними з корупцією у владі та недовірою до судової системи. У 2019 р. відбулося обнадійливе зростання зовнішніх інвестицій на 2,9 млрд грн, однак їх обсяг становив лише 48% від пікового значення 2016 р.

В умовах тотального дефіциту внутрішніх фінансових ресурсів завдання динамічного розвитку економіки України потребує значних інвестиційних вливань із-за кордону.

Привабливість національної економіки для зовнішніх інвесторів оцінюється за допомогою різних міжнародних рейтингів, важливою складовою яких є оцінка розвитку підприємницького сектору.

Так, Світовий банк щорічно презентує результати рейтингу *Doing Business*, що оцінює сприятливість національних умов для ведення бізнесу та залучення зовнішніх інвестицій. За оцінками експертів Світового банку, один пункт в рейтингу *Doing Business* приносить державі близько 500-600 млн дол. інвестицій.

Згідно зі звітом *Doing Business 2020* [34], Україна займає 64 місце серед 190 країн світу (між Індією

та Пуерто Ріко), що на 7 позицій вище у порівнянні із рейтингом 2019 р. (табл. 1). Позитивні зрушення відбулися внаслідок спрощення для підприємницького сектору певних процедур започаткування діяльності, покращення захисту міноритарних акціонерів та умов ведення міжнародної торгівлі. На думку експертів Світового банку, розвиток бізнесу в Україні гальмується через недостатність реформ в оподаткуванні, труднощі з вирішенням проблем неплатоспроможності бізнесу та недоліки у забезпеченні виконання контрактів.

Упродовж 2013-2020 рр. Україна досягла значного прогресу у покращенні умов для ведення бізнесу, піднявшись на 73 позиції (рис. 5). Але слід зауважити, що, демонструючи стійку позитивну динаміку у рейтингу *Doing Business*, наша країна все ж відстає від своїх найближчих сусідів, які знаходяться вище у рейтингу: Польща – 40 місце, Угорщина – 52, Словаччина – 45, Румунія – 55, Молдова – 48, Білорусь – 49, Російська Федерація – 28 місце.

Варто відзначити, що даний рейтинг враховує переважно регуляторні норми та бюрократичні процедури, з якими стикається підприємництво, і не розглядає такі значимі для бізнес-середовища чинники, як, наприклад, макроекономічна стабільність, корупція та ресурсні можливості для розвитку.

Таблиця 1

Позиція України за індикаторами рейтингу *Doing Business* у 2018-2020 рр.

Індикатори рейтингу	<i>Doing Business-2018</i>	<i>Doing Business-2019</i>	<i>Doing Business-2020</i>	Зміни в рейтингу
Реєстрація підприємств	52	56	61	↓5
Отримання дозволів на будівництво	35	30	20	↑10
Підключення до системи електропостачання	128	135	128	↑7
Реєстрація власності	64	63	61	↑2
Отримання кредитів	29	32	37	↓5
Захист міноритарних інвесторів	81	72	45	↑27
Оподаткування	43	54	65	↓11
Міжнародна торгівля	119	78	74	↑4
Забезпечення виконання контрактів	82	57	63	↓6
Вирішення неплатоспроможності (процедура банкрутства)	149	145	146	↓1
Підсумковий рейтинг	76	71	64	↑7

Складено авторами за даними [34].

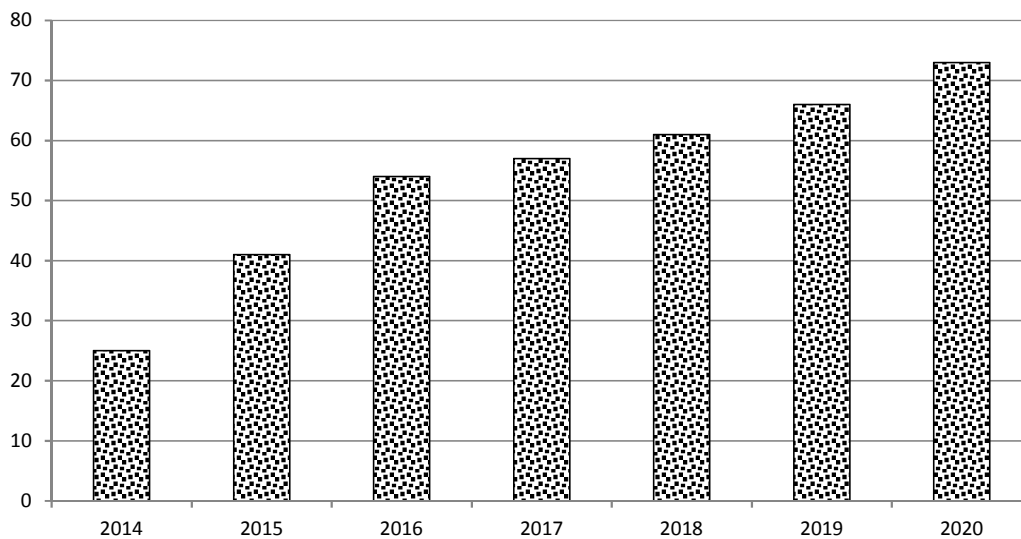

Рис. 5. Динаміка покращення позиції України у рейтингу *Doing Business* відносно 2013 р.

Побудовано авторами за даними [34].

У рейтингу *The Global Competitiveness Index 2019* [35] за показником *Business dynamism* («динамічність бізнесу»), Україна серед 141 країни посіла 85 місце, піднявшись на одну позицію у порівнянні з попереднім роком. Цей показник визначається з використанням статистичних даних (за рейтингом *Doing Business*) і опитування представників бізнесу, включаючи оцінку адміністративних умов його започаткування, функціонування та культури підприємства в країні. За результатами досліджень міжнародних експертів, український бізнес найбільше відстає від світових лідерів у швидкості відновлення неплатоспроможності, динаміці зростання інноваційних компаній та компаній, що використовують проривні ідеї.

Низьку інноваційну активність української економіки також підтверджує *European Innovation*

Scoreboard 2019 [36], згідно з яким Україна перебуває в групі *Modest Innovator* («Скромний новатор») з індексом, який становить 24,7% від середнього індикатора по Європейському Союзу. *Global Innovation Index 2019* [37] оцінив інноваційну діяльність в нашій країні у 37,4 бала зі 100, що відповідає 47 позиції серед 129 країн світу. Слід відзначити, що для України характерна доволі висока зайнятість та підготовка кадрів для сфери R&D, однак при недостатньому фінансуванні та недоліках в організації інноваційних процесів наша країна демонструє низькі об'єми та результативність інновацій у підприємницькому секторі.

Отже, низька зацікавленість українського бізнесу в реалізації інноваційних стратегій розвитку та численні вади в управлінні інноваційно-інвестиційними процесами унеможливають покращення по-

зицій України у світовій економіці і відповідне збільшення притоку інвестицій у підприємницький сектор. На думку Н. Брюховецької та І. Булеєва [38], сучасна Україна знаходиться у колі відсталості та нехватки капіталу: слабка економіка неспроможна достатньо фінансувати науку, освіту, соціальну сферу, спричиняє падіння купівельної спроможності, внутрішнього ринку й обсягу інвестицій. Для виходу із замкнутого кола взаємопов'язаних проблем необхідно змінити модель розвитку, яка має ґрунтуватися на активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, тобто забезпечувати швидкі нововведення та розширення внутрішніх і зовнішніх ринків.

Підхід смарт-спеціалізації, спрямований на пошук і розвиток ключових пріоритетів і конкурентних переваг, що визначаються унікальним потенціалом кожної території, є одним із сучасних інструментів національного/регіонального розвитку, здатний інтенсифікувати інноваційно-інвестиційні процеси для досягнення розумного, сталого та інклюзивного зростання економіки.

Смарт-спеціалізація стрімко увійшла у практику української регіональної політики. Вперше пілотні проекти зі смарт-спеціалізації були започатковані у Запорізькій, Одеській та Харківській областях, відбулося приєднання цих регіонів до європейської S3 Platform.

У листопаді 2018 р. уряд України ухвалив рішення про застосування підходу смарт-спеціалізації для стратегічного планування регіонального розвитку та додав відповідні доповнення до «Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів».

Згідно з новою редакцією цього документу, «не менше ніж одна стратегічна ціль регіональної стратегії визначається на засадах смарт-спеціалізації та передбачає інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності регіону».

Упродовж 2019 р. усі регіони України здійснювали процес розроблення проектів регіональних стратегій і планів заходів на засадах смарт-спеціалізації. Для оцінювання перших результатів реалізації нового підходу та ролі підприємницького сектору в цьому процесі були обрані п'ять лідируючих за кількістю активних підприємств територій (див. рис. 2), а також Луганська і Донецька області, які в силу своїх специфічних проблем вимагають додаткової уваги та запровадження дієвих інструментів акумулювання ресурсів і активізації процесів модернізації.

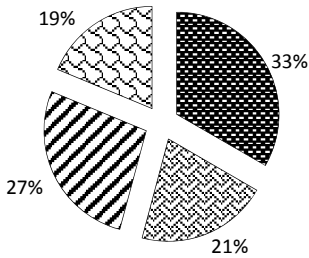
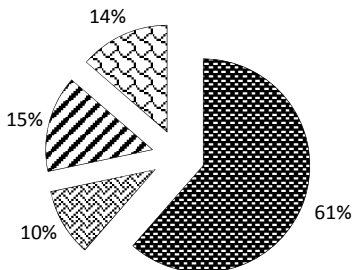
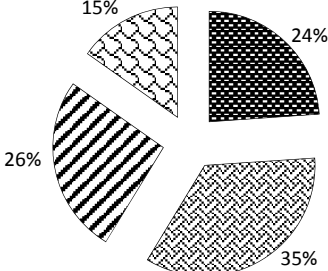
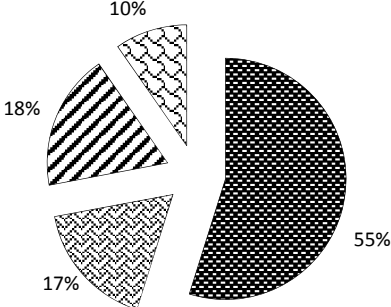
Будучи членами регіональної робочої групи з розробки проекту Стратегії розвитку Луганської області на 2021-2027 роки та планів заходів щодо її реалізації, автори статті приймали участь у проведенні SWOT-аналізу, воркшопі-симуляції (робочій групі EDP), фокус-групових дослідженнях, ідентифікації смарт-пріоритетів, громадському обговоренні проектів, розробці проектних ідей до плану заходів та інших етапах відповідно до дорожньої карти з розробки стратегії цього регіону. Розуміння усього процесу зсередини, аналіз особливостей його організації, а також вивчення змісту розроблених стратегій розвитку обраних областей (табл. 2) дозволили сформулювати деякі висновки щодо проміжних результатів впровадження в регіонах України підходу смарт-спеціалізації.

Таблиця 2

Смарт-орієнтовані цілі в стратегіях розвитку областей України

Смарт-орієнтована мета	Секторальний пріоритет смарт-спеціалізації	Структура робочої групи ☒ влада ☒ бізнес ☒ громадськість, установи, організації, міжнародні проекти і програми ☒ освіта та наука				
1	2	3				
Дніпропетровська область						
Стратегічна ціль. Інноваційний розвиток на основі старт-спеціалізації	Хімічний комплекс ІТ-сфера Машинобудування	<table border="1"> <caption>Структура робочої групи</caption> <tr><td>77%</td></tr> <tr><td>12%</td></tr> <tr><td>7%</td></tr> <tr><td>4%</td></tr> </table>	77%	12%	7%	4%
77%						
12%						
7%						
4%						

Продовження табл. 2

1	2	3
Донецька область		
<i>Операційна ціль.</i> Розумна спеціалізація, заснована на знаннях та інноваціях	Виробництва з високим рівнем доданої вартості, високоінтелектуальні та креативні індустрії (перелік уточнюється), переробка сільськогосподарської продукції	
Київська область		
<i>Стратегічна ціль.</i> Розвиток інноваційно орієнтованих галузей економіки (на засадах смарт-спеціалізації)	Виробництво інноваційних харчових продуктів з вдосконаленими споживчими якістьми (функціональна їжа); розроблення енергоефективних рішень на основі альтернативних джерел енергії; інноваційна продукція для будівництва, дизайну та побуту; біоактивні речовини та фармацевтика для здоров'я людини	
Львівська область		
<i>Стратегічна ціль.</i> Конкурентоспроможна економіка на засадах смарт-спеціалізації	Види промислової діяльності з потенційно високою доданою вартістю – машинобудування та приладобудування, текстильна, фармацевтична, харчова промисловість; біо-економіка; креативні сектори економіки (сфери ІТ та програмування; творчості, мистецтва та розваг; виробництво аудіо, відео продукції та рекламних матеріалів; надання інформаційних послуг; виробництва ювелірних виробів, біжутерії та подібних виробів)	
Луганська область		
<i>Стратегічна ціль.</i> Економічний ріст регіону: конкурентоспроможність, смарт-спеціалізація, сприятливе бізнес-середовище	Хімічна, фармацевтична галузі, відновлювальна енергетика, інжиніринг, сільське господарство	

Закінчення табл. 2

1	2	3
Одеська область		
<i>Стратегічна ціль.</i> Формування на засадах інновацій експортно-орієнтованої харчової індустрії	Сільське господарство, харчова промисловість, харчова індустрія та гастрономічний туризм	<p>A pie chart for the Odessa region showing three segments. The largest segment is 44% (dark cross-hatch), the second largest is 39% (diagonal lines), and the smallest is 17% (horizontal lines).</p>
Харківська область		
<i>Стратегічна ціль.</i> Побудова конкурентоспроможної та смарт-спеціалізованої просторової економіки з високою доданою вартістю	Смарт-спеціалізовані інноваційні кластери: енергомашинобудування; виробництво бронетанкової техніки; авіаційна промисловість; створення та виробництво нових матеріалів; біофармацевтика; інформаційні технології; креативна індустрія (окрім інформаційних технологій); агропереробка	<p>A pie chart for the Kharkiv region showing four segments. The largest segment is 34% (dark cross-hatch), followed by 31% (diagonal lines), 24% (horizontal lines), and 11% (vertical lines).</p>

Складено авторами за інформацією з оприлюднених на сайтах обласних державних адміністрацій Стратегій регіонального розвитку на 2021-2027 роки та розпоряджень голів облдержадміністрацій (по Дніпропетровській області – проект Стратегії).

Розроблені стратегії свідчать про відмінності за ступенем розуміння та освоєння суб'єктами регіонального розвитку різних областей методологічних інструментів підходу смарт-спеціалізації. Переважає включення останнього у загальному вигляді, як нове доповнення до традиційних стратегічних цілей, пов'язаних з економічним зростанням, інноваціями і конкурентоспроможністю, наприклад, «Економічний ріст регіону: конкурентоспроможність, смарт-спеціалізація, сприятливе бізнес-середовище» – в Луганській області, «Інноваційний розвиток на основі смарт-спеціалізації» – у Дніпропетровській області. У Донецькій області «Розумна спеціалізація, заснована на знаннях та інноваціях» визначена як оперативна ціль у складі стратегічної «Оновлена, конкурентоспроможна економіка». На відміну від інших, в Одеському регіоні у формулюванні смарт-орієнтованої мети вже включена обрана пріоритетна галузь – харчова індустрія, що робить її більш конкретною.

Слід відзначити, що суб'єкти регіонального управління, підтримуючи позиціонування України як аграрної держави, приділили значну увагу розвитку агропромислового комплексу, у тому числі з використанням смарт-технологій для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та переробки його продукції.

Спостерігається різна глибина опрацювання секторальних пріоритетів смарт-спеціалізації: від загального перерахування економічних сфер, що мають потенціал смарт-спеціалізації (наприклад, у Дніпропетровській області), до конкретних розділів і груп КВЕД (у Київській та Харківській областях). На даному етапі імплементації підходу смарт-спеціалізації більшість областей визначили дуже широкий перелік видів економічної діяльності в якості секторальних пріоритетів, що ставить під сумнів ресурсні можливості та результативність їхнього одночасного подальшого розвитку. При цьому поки що відсутні пропозиції комплексних міжгалузевих та міжрегіональних проектів, які здатні виконувати роль локомотива інноваційних процесів як на регіональному, так і на національному рівнях.

Успішна реалізація концепції смарт-спеціалізації передбачає тісний взаємозв'язок та продуктивну співпрацю між регіональною владою, бізнесом, наукою і освітою. Налагодження такого партнерства починається зі створення робочої групи, яку формують представники всіх зацікавлених сторін і яка (відповідно до Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації) «...уповноважена здійснювати підго-

товку пропозицій та обговорення проекту регіональної стратегії та плану заходів».

У 2019 р. такі групи були утворенні у всіх регіонах, однак їхній склад та співвідношення основних учасників процесу мають помітні відмінності (див. табл. 2). Деякі регіони для обґрунтування смарт-пріоритетів ще на підготовчому етапі сформували окремі затверджені розпорядженнями голів облдержадміністрацій фокус-групи (наприклад, в Одеській та Львівській областях), інші регіони визначалися зі складом таких груп вже у процесі опрацювання проектів стратегій.

У всіх регіонах спостерігається виконання місцевими органами влади головної ролі, що в цілому відповідає затвердженому Порядку розроблення регіональних стратегій та практиці європейських країн, в яких саме влада ініціює процес налагодження активного діалогу між всіма стейкхолдерами.

Суттєва відмінність між регіональними коаліціями спостерігається за часткою представників бізнесу. Їх найбільшу відносну кількість (причому домінуючу) має робоча група «Економіка» Львівської області, у яку увійшли керівники асоціацій різногалузевих регіональних кластерів, підприємницьких об'єднань та приватного бізнесу.

У робочій групі Дніпропетровської області найменша частка стейкхолдерів з боку підприємницького сектору і взагалі відсутні представники приватного бізнесу. Склад групи формують переважно співробітники інфраструктурних підприємств державної і комунальної власності, а також Федерації організації роботодавців Дніпропетровщини та Дніпропетровської торгово-промислової палати.

У цілому аналіз робочих груп засвідчив, що залучення бізнесу до реалізації підходу смарт-спеціалізації на даному етапі є обмеженим. В основному вони включають представників великого регіонального бізнесу, комунальних підприємств, при цьому участь представників середнього та малого бізнесу поки що носить поодинокий характер.

Результати неформального опитування окремих представників підприємницького сектору свідчать про низьку зацікавленість бізнес-спільноти у партнерських інноваційних проектах, ініційованих та/або очолюваних органами влади. Як основні причини підприємці називають недовіру до представників влади через непрозорість, напередвизначеність та корумпованість при ухваленні рішень стосовно проектів розвитку, відсутність оптимістичних очікувань позитивних змін, побоювання щодо втрати самостійності у бізнесі, відсутність мотивації щодо участі у партнерських проектах, сумніви у достатньому потенціалі регіональної науково-технологічної сфери, несистемність та формальний характер комунікацій між регіональними стейкхолдерами, негативний попередній досвід та невпевненість у майбутніх перспективах проектів. Подібне ставлення підприємців, які за визначенням мають віді-

гравати ключову роль у процесах підприємницького відкриття, заважає формуванню регіонального консенсусу, блокує розробку спільного бачення шляхів розбудови регіону, викривлює смарт-пріоритизацію на користь потужних лобі і головних регіональних стейкхолдерів, що знижує ефективність політики смарт-спеціалізації у цілому.

Висновки та пропозиції. Таким чином, дослідження показало, що український підприємницький сектор нарощує свій потенціал, але наявність численних різноаспектних проблем стримує його ефективне використання. Основними перешкодами для розвитку підприємництва в Україні залишаються нестабільна політична та економічна ситуація, а також системні проблеми, пов'язані з відсутністю продуктивного діалогу між державою та підприємництвом. Україна потребує створення нових моделей та механізмів публічно-приватного партнерства, які мають будуватися, у тому числі, шляхом реалізації підходу смарт-спеціалізації.

Результати дослідження засвідчили, що процес підприємницького відкриття наразі гальмується через сукупність проблем: недостатнє інформаційне охоплення та залучення до процесів смарт-спеціалізації нових регіональних суб'єктів; складність набуття новими видами діяльності та інноваційними проектами критичної маси; слабку комунікацію між підприємницькими, освітніми, науковими, фінансово-інвестиційними структурами регіону, відсутність інституційних інструментів їхнього співробітництва, що перешкоджає прозорості та інклюзивності процесу смарт-спеціалізації, стримує розвиток регіонального інноваційного потенціалу на смарт-засадах. Також слід звернути увагу на необхідність подолання існуючої недовіри до органів влади з боку бізнес-спільноти, оскільки наразі це є серйозним бар'єром для організації ефективного процесу підприємницького відкриття й обґрунтованого вибору нових точок регіонального зростання.

Необхідно шукати нові форми взаємодії усіх стейкхолдерів для активізації дослідницького потенціалу кожного регіону, розбудови регіональних інноваційних екосистем та формування смарт-спеціалізацій з використанням потенціалу галузевих і міжгалузевих синергій. Тут важливо враховувати, що потрібний такий організаційний підхід, який буде забезпечувати регулярність співпраці зацікавлених сторін з метою, перш за все, обміну інформацією про підприємницькі можливості, ринки, нові продукти і технології, інституційні інструменти тощо. Для цього на даному етапі розроблення регіональних стратегій смарт-спеціалізації доцільно створити координаційні механізми та веб-майданчики у вигляді науково-технологічних платформ як інституційного інструменту управління процесами смарт-спеціалізації у регіонах. Такий інструмент дозволить організувати ефективну комунікацію усіх стейкхолдерів, сформувати локальні інноваційні екосистеми у секторах смарт-спеціалізації, узгодити

стратегічні програми досліджень й інновацій, мобілізувати ресурси для реалізації смарт-пріоритетів, забезпечити доступність, відкритість та регулярність діяльності і зрештою використати поки що прихований потенціал міжсекторальних та партнерських синергій, знайти нові можливості довгострокового економічного зростання та забезпечити сталий розвиток регіонів.

Питання про організаційні засади, змістовне наповнення, умови функціонування таких платформ та подібних інструментів залишаються відкритими і потребують подальшого опрацювання.

Література

1. **Жигір А.А.** Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 20. С. 28-33. 2. **Кашуба О.М.** Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 103-106. 3. **Концепти** інноваційного розвитку підприємництва: монографія / за заг. ред. Храпкіної В.В.; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: Інтерсервіс, 2018. 263 с. 4. **Костенко О.О.** Проблеми державного регулювання підприємницької діяльності. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*: зб. наук. праць. ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь, 2018. Вип. 17. С. 194-201. 5. **Ляшенко В.І., Толмачова Г.Ф.** Світові тенденції реформування державного регулювання малого і середнього підприємництва. *Управління економікою: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАН України, 2015. С. 52-79. 6. **Ляшенко В.І., Толмачова Г.Ф.** Оцінка процесів дерегуляції підприємницької діяльності в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 23-30. 7. **Корнецький А.О.** Формування та реалізація регіональної політики розвитку малого підприємництва: монографія. Дніпро: УМСФ, 2016. 140 с. 8. **Газуда М.В., Волощук Н.Ю.** Регіональний розвиток сфери малого підприємництва: монографія. Ужгород: Вид-во «ФОРМ Сабов А.М.», 2017. 254 с. 9. **Ляшенко В.І., Толмачова Г.Ф., Квілінський О.С.** Вплив регіональних чинників на розвиток малого підприємництва. *Прометей*. 2014. № 2 (44). С. 65-76. 10. **Ляшенко В.І., Підоричева І.Ю., Петрова І.П.** «Інноваційний ліфт» як інструмент стимулювання нових видів діяльності в малому бізнесі Донбасу. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 3 (49). С. 11-24. 11. **Бутенко А., Гришина Л., Гришина Н.** Потенціал малого підприємництва як фактор забезпечення розвитку конкурентоспроможних галузей: регіональний аспект. *Економіст*. 2015. № 6. С. 20-23. 12. **Лях О.В., Ляшенко В.І., Кузьменко Н.В.** Концепція інституційної підтримки інклюзивного підприємництва на регіональному рівні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 212-232. 13. **Швець Н.В., Ізюмська А.В.** Малий бізнес в Україні: аналіз стану та тенденції. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2020. Вип. 2 (258). С. 108-117. doi: 10.33216/1998-7927-2020-258-2-108-117. 14. **Смелянська Т.П., Мацюк І.Р.** Сучасні тенденції та перспективи розвитку підприємництва в Україні за умов інте-

граційних процесів. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 3(3). С. 249-252. 15. **Foray D., Goddard J., Goenaga Beldarrain X., Landabaso M., McCann P., Morgan K., Nauwelaers C., Ortega-Argilés R.** *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2012. May, 122 p. 16. **Amosha O., Lyakh O., Soldak M., Cherevatskyi D.** Institutional determinants of implementation of the smart specialisation concept: Case for old industrial coal-mining regions in Ukraine. *Journal of European Economy*. 2018. № 17 (3). P. 305-332. doi: 10.35774/jee2018.03.305. 17. **Amosha A., Liashenko V., Pidorycheva I.** Inter-regional and cross-border spaces in the context of smart specialization. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series*. 2019. NO. 140. P. 7-16. doi: 10.29119/1641-3466.2019.140.1. 18. **Amosha O., Shevtsova H., Memedlyayev Z.** Utilization of mine water of Kryvbas as an imperative for sustainable development of Dnipropetrovsk region. *E3S Web of Conferences*. 2020. 166, 010 09. doi: 10.1051/e3sconf/202016601009. 19. **Амоша О.І., Швець Г.З., Швець Н.В.** Передумови смарт-спеціалізації Донецько-Придніпровського макрорегіону на основі розвитку хімічного виробництва. *Економіка і промисловості*. 2019. № 3 (87). С. 5-33. doi: 10.15407/econindustry2019.03.005. 20. **Bublyk M., Udovychenko T., Medvid R.** Concept of smart specialization in the context of the development of Ukraine's economy. *Economics. Ecology. Socium*. 2019. № 3 (2). P. 55-61. doi: 10.31520/2616-7107/2019.3.2-6. 21. **Грига В.Ю.** Зарубіжна практика впровадження «розумної спеціалізації» та можливості її застосування в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 2. С. 138-153. doi: 10.15407/eip2019.02.138. 22. **Дунаєв І.** Кластери та перші стратегії смарт-спеціалізації для українських регіонів: проектування трансформаційних змін. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 1 (40). С. 57-64. 23. **Yegorov I., Ryzhkova Y.** Innovation policy and implementation of smart specialisation in Ukraine. *Ekon. prognozuvannâ*. 2018. № 3. С. 48-64. doi: 10.15407/eip2018.03.048. 24. **Lobanova A., Bayura V., Viznytsia Y., Bratchenko L., Karitka V.** Intelligent specialization as a promising strategy for the sustainable development of industrial regions of Ukraine (the case of Kryvyi Rih industrial region). *E3S Web of Conferences*. 2020. 166, 10020. doi: 10.1051/e3sconf/202016610020. 25. **Shevtsova H., Shvets N., Kramchaninova M., Pchelynska H.** In search of smart specialization to ensure the sustainable development of the post-conflict territory: the case of the Luhansk region in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. V. 9, N. 2, June 2020. P. 512-524. doi: 10.14207/ejsd.2020.v9n2p512. 26. **Снігова О.Ю.** Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні. *Економіка України*. 2018. № 8. С. 75-88. 27. **Чикаренко І., Маматова Т., Чикаренко О.** Стратегія регіонального розвитку на основі Смарт-спеціалізації: методологічні засади. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 8 (1). С. 30-42. doi: 10.15421/152003. 28. **Шевченко А.В.** Стратегічні пріоритети впровадження смарт-спеціалізації у промисловості України.

Бізнес Інформ. 2019. № 10. С. 130-135. doi: 10.32983/2222-4459-2019-10-130-135. 29. **Isaksen A., Kyllingstad N., Rypestol J.O., Schulze-Krogh A.C.** Differentiated regional entrepreneurial discovery processes. A conceptual discussion and empirical illustration from three emergent clusters. *European Planning Studies*. 2018. № 26 (11). P. 2200-2215. doi: 10.1080/09654313.2018.1530143. 30. **Hassink R., Gong H.** Six critical questions about smart specialization. *European Planning Studies*. 2019. № 27 (10). P. 2049-2065. doi: 10.1080/09654313.2019.1650898. 31. **Del Castillo Hermosa J., Elorduy J.P., Eguia B.B.** Smart specialization and entrepreneurial discovery: Theory and reality. *Revista Portuguesa de Estudos Regionais*. 2015. № 39. URL: <http://www.apdr.pt/siteRPER/numeros/RPER39/39.1.pdf>. 32. **Fellhofer K.** Facilitating entrepreneurial discovery in smart specialisation via stakeholder participation within online mechanisms for knowledge-based policy advice. *Cogent Business & Management*. 2017. № 4. 1296802. doi: 10.1080/23311975.2017.1296802. 33. **Small and medium-sized enterprises: an overview.** Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200514-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Ffeurostat%2Fweb%2Fstructural-business-statistics%2Fpublications>. 34. **Doing business.** World Bank. URL: <http://www.doingbusiness.org>. 35. **The Global Competitiveness Report 2019.** World Economic Forum. 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf. 36. **European Innovation Scoreboard 2019.** European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2019. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm. 37. **Global Innovation Index 2019. Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation.** Cornell University, INSEAD, WIPO. 2019. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2019-report>. 38. **Брюховецька Н.Ю., Булєєв І.П.** Напрями забезпечення інвестиційної активності в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2 (56). С. 114-125. doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-114-125.

References

- Zhigir A. (2015). Sutnist pidpriemnytstva ta chynnyky yoho ekonomichnoho rozvytku [Nature of entrepreneurship and its economic development factors]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investment: Practice and Experience*, Vol. 20, pp. 28-33 [in Ukrainian].
- Kashuba O. (2015). Pidpriemnytstvo v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku [Entrepreneurship in Ukraine: problems and prospects of development]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, Vol. 6, pp. 103-106 [in Ukrainian].
- Khrapkinoi V.V. (Ed.). (2018). Kontsepty innovatsiinoho rozvytku pidpriemnytstva [Concepts of innovative business development]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kostenko A. (2018). Problemy derzhavnoho rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti [State regulation of entrepreneurial business issues]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*, Vol. 17, pp. 194-201. Mariupol [in Ukrainian].
- Lyashenko V., Tolmacheva A. (2015). Svitovi tendentsii reformuvannya derzhavnoho rehuliuвання maloho i serednoho pidpriemnytstva [Global trends in reforming state regulation of small and medium enterprises]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr. – Economic management: theory and practice*, pp. 52-79. Kyiv [in Ukrainian].
- Lyashenko V., Tolmacheva A. (2018). Otsinka protsesiv derehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini [Assessment of Deregulation processes of entrepreneurial activity in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 1 (51), pp. 23-30 [in Ukrainian].
- Kornetskyi A.O. (2016). Formuvannya ta realizatsiia rehionalnoi polityky rozvytku maloho pidpriemnytstva: monohrafiia [Formation and implementation of regional policy for small business development]: monograph. Dnipro. 140 p. [in Ukrainian].
- Hazuda M.V., Voloshchuk N.Iu. (2017). Rehionalnyi rozvytok sfery maloho pidpriemnytstva [Regional user of small business]: monograph. Uzhhorod, 254 p. [in Ukrainian].
- Lyashenko V., Tolmacheva A., Kvilinskyi O. (2014). Vplyv rehionalnykh chynnykiv na rozvytok maloho pidpriemnytstva [The influence of regional factors on the development of small business]. *Prometei*, Vol. 2 (44), pp. 65-76 [in Ukrainian].
- Lyashenko V., Pidorycheva I., Petrova I. (2017). “Innovatsiinyi lift” yak instrument stymuliuвання novykh vydiv diialnosti v malomu biznesi Donbasu [“Innovative lift” as an instrument for stimulating new activities in the small business of the Donbas]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 3 (49), pp. 11-24 [in Ukrainian].
- Butenko A., Gryshyna L., Gryshyna N. (2015). Potentsial maloho pidpriemnytstva yak faktor zabezpechennia rozvytku konkurentospromozhnykh haluzei: rehionalnyi aspekt [Small business potential as development’s support factor of competitive economy sectors: regional aspect]. *Economist*, Vol. 6, pp. 20-23 [in Ukrainian].
- Lyakh O., Lyashenko V., Kuzmenko N. (2018). Kontsepsiia instytutsiinoi pidtrymky inkluzyvnoho pidpriemnytstva na rehionalnomu rivni [The concept of institutional support for inclusive entrepreneurship at the regional level]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 2 (52), pp. 212-232 [in Ukrainian].
- Shvets N. V., Iziumska A. V. (2020). Malyy biznes v Ukraini: analiz stanu ta tendentsii [Small business in Ukraine: analysis of the current state and trends]. *Visnyk Skhidnoukrajinskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia – Visnik of the Volodymyr Dahl East Ukrainian national university*, Vol. 2 (258), pp. 108-117. doi:10.33216/1998-7927-2020-258-2-108-117 [in Ukrainian].
- Smelyanska T. P., Matsuk I. R. (2015). Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini za umov intehratsiinykh protsesiv [Current trends and future business development in Ukraine under conditions of integration]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi*

tskyi National University. Economic sciences, Vol. 3 (3), pp. 249-252 [in Ukrainian].

15. Foray D., Goddard J., Goenaga Beldarrain X., Landabaso M., McCann P., Morgan K., Nauwelaers C., Ortega-Argilés R. (2012). *Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 122 p. [in English].

16. Amosha O., Lyakh O., Soldak M., Cherevatskyi D. (2018). Institutional determinants of implementation of the smart specialisation concept: Case for old industrial coal-mining regions in Ukraine. *Journal of European Economy*, Vol. 17 (3), pp. 305-332. doi: 10.35774/jee2018.03.305 [in English].

17. Amosha A., Lyashenko V., Pidorycheva I. (2019). Inter-regional and cross-border spaces in the context of smart specialization. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series*, Vol. 140, pp. 7-16. doi: 10.29119/1641-3466.2019.140.1 [in English].

18. Amosha O., Shevtsova H., Memedlyayev Z. (2020). Utilization of mine water of Kryvbas as an imperative for sustainable development of Dnipropetrovsk region. *E3S Web of Conferences*. 166, 01009. doi: 10.1051/e3sconf/202016601009 [in English].

19. Amosha O. I., Shevtsova H. Z., Shvets N. V. (2019). Peredumovy smart-spetsializatsii Donetsko-Prydniprovskoho makrorehionu na osnovi rozvytku khimichnoho vyrobnytstva [Prerequisites for smart specialization of Donetsk-Prydniprovsky macro-region based on chemical production development]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry*. Vol. 3 (87), pp. 5-33. doi: 10.15407/econindustry2019.03.005 [in Ukrainian].

20. Bublik M., Udovychenko T., Medvid R. (2019). Concept of smart specialization in the context of the development of Ukraine's economy. *Economics. Ecology. Socium*, Vol. 3 (2), pp. 55-61. doi: 10.31520/2616-7107/2019.3.2-6 [in English].

21. Hryha, V.Iu. (2019). Zarubizhna praktyka vprovadzhenia «rozumnoi spetsializatsii» ta mozhlyvosti yii zastosuvannia v Ukraini [Foreign practice of the implementation of smart specialization and the opportunities of its use in Ukraine]. *Ekonomika i prognozuvannâ – Economy and forecasting*, Vol. 2, pp. 138-153 doi: <https://doi.org/10.15407/eip.2019.02.138> [in Ukrainian].

22. Dunaiev I. (2019). Klasteri ta pershi stratehii smart-spetsializatsii dlia ukrainskykh rehioniv: proektuvannia transformatsiinykh zmin [Clusters and first smart-specialization strategies for Ukrainian regions: designing transformational changes]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – Public Administration and Local Government*, Vol. 1 (40), pp. 57-64 [in Ukrainian].

23. Yegorov I., Ryzhkova Y. (2018). Innovation policy and implementation of smart specialisation in Ukraine. *Economy and forecasting*, Vol. 3, pp. 48-64. doi: 10.15407/eip2018.03.048 [in English].

24. Lobanova A., Bayura V., Viznytsia Y., Bratchenko L., Karitka V. (2020). Intelligent specialization as a promising strategy for the sustainable development of industrial regions of Ukraine (the case of Kryvyi Rih industrial region). *E3S Web of Conferences*, 166, 10020. doi: 10.1051/e3sconf/202016610020 [in English].

25. Shevtsova H., Shvets N., Kramchaninova M., Pchelynska H. (2020). In search of smart specialization to ensure the sustainable development of the post-conflict territory: the case of the Luhansk region in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, Vol. 9 No 2, pp. 512-524. doi: 10.14207/ejsd.2020.v9n2p512 [in English].

26. Snihova, O. Iu. Rozkryttia potentsialu smart-spetsializatsii dlia podolannia rehionalnoi strukturalnoi inertnosti v Ukraini [Smart specialization potential revealing for the overcoming of regional structural inertness in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, Vol. 8, pp. 75-88 [in Ukrainian].

27. Chykarenko I., Mamatova T., Chykarenko O. (2020). Stratehii rehionalnoho rozvytku na osnovi Smart-spetsializatsii: metodolohichni zasady [Regional development strategy based on Smart-specialization: methodological background]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects*, Vol. 8 (1), pp. 30-42. doi: 10.15421/152003 [in Ukrainian].

28. Shevchenko A. V. Stratehichni priorityety vprovadzhenia smart-spetsializatsii u promyslovosti Ukrainy [Strategic Priorities of Introducing Smart-Specialization into Ukraine's Industry]. *Biznes Inform – Business Inform*, Vol. 10, pp. 130-135. doi: 10.32983/2222-4459-2019-10-130-135 [in Ukrainian].

29. Isaksen A., Kyllingstad N., Rypestol J.O., Schulze-Krogh A.C. (2018). Differentiated regional entrepreneurial discovery processes. A conceptual discussion and empirical illustration from three emergent clusters. *European Planning Studies*, Vol. 26 (11), pp. 2200-2215. doi: 10.1080/09654313.2018.1530143 [in English].

30. Hassink R., Gong H. (2019). Six critical questions about smart specialization. *European Planning Studies*, Vol. 27 (10), pp. 2049-2065. doi: 10.1080/09654313.2019.1650898 [in English].

31. Del Castillo Hermosa J., Elorduy J.P., Eguia B.B. (2015). Smart specialization and entrepreneurial discovery: Theory and reality. *Revista Portuguesa de Estudos Regionais*. Vol. 39. Retrieved from <http://www.apdr.pt/siteRPER/numeros/RPER39/39.1.pdf> [in English].

32. Fellnhofner K. (2017). Facilitating entrepreneurial discovery in smart specialisation via stakeholder participation within online mechanisms for knowledge-based policy advice. *Cogent Business & Management*, Vol. 4. 1296802. doi: 10.1080/23311975.2017.1296802 [in English].

33. Small and medium-sized enterprises: an overview. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20200514-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2Fweb%2Fstructural-business-statistics%2Fpublications> [in English].

34. Doing business. World Bank. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org> [in English].

35. The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum. 2019. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf [in English].

36. European Innovation Scoreboard 2019. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2019. Retrieved from <https://ec.europa.eu>

eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm [in English].

37. Global Innovation Index 2019. Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. Cornell University, INSEAD, WIPO. 2019. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2019-report> [in English].

38. Bryukhovetskaia N., Buleev I. (2019). Napriamy zabezpechennia investytsiinoi aktyvnosti v Ukraini [Directions of providing investment activity in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, Vol. 2 (56), pp. 114-125. doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-114-125 [in Ukrainian].

Швець Н. В., Шевцова Г. З. Розвиток підприємництва та його роль у реалізації підходу смарт-спеціалізації в Україні

У статті висвітлено тенденції розвитку підприємницького сектору України та досліджено його участь в імplementації підходу смарт-спеціалізації на регіональному рівні з визначенням проблем і шляхів удосконалення процесу підприємницького відкриття.

Проаналізовано сучасний стан, динаміку, чинники і проблеми розвитку підприємництва в Україні. Відзначено нарощування кількісної складової підприємницького потенціалу, збільшення частки прибуткових суб'єктів та зростання обсягів капітальних інвестицій при одночасному зменшенні інтересу з боку іноземних інвесторів до українського бізнесу. На основі аналізу експертних оцінок відомих міжнародних рейтингів акцентовано увагу на низькій інноваційній активності вітчизняного підприємництва та наявності численних вад в управлінні інноваційно-інвестиційними процесами, що унеможливує покращення позицій України у світовій економіці та стримує інвестиції у підприємницький сектор. Для подолання негативної ситуації, прискорення інноваційного розвитку, структурної модернізації та підвищення конкурентоспроможності регіонів доцільне подальше використання сучасного підходу смарт-спеціалізації.

У роботі досліджено організацію процесу імplementації цієї концепції та його перші результати на прикладі п'яти лідируючих за кількістю активних підприємств територій, а також Донецької і Луганської областей як найбільш проблемних у соціально-політичному та економічному плані регіонів. Проаналізовано склад сформованих робочих груп, смарт-орієнтовані регіональні цілі та обрані секторальні пріоритети. Встановлено відмінності у застосуванні методології смарт-спеціалізації, організації і результатах процесу підприємницького відкриття.

Зроблено висновок про обмежене залучення бізнесу до процесу підприємницького відкриття та визначено причини низької зацікавленості бізнес-спільноти у цьому процесі. Представлено попереднє бачення нового інструменту комунікації основних стейкхолдерів, спрямованого на підвищення ефективності процесу підприємницького відкриття та створення нових напрямів спеціалізації і точок зростання для забезпечення сталого розвитку регіонів.

Ключові слова: підприємництво, регіональний розвиток, смарт-спеціалізація, процес підприємницького відкриття, стейкхолдери.

Shvets N., Shevtsova H. Entrepreneurship development and its role in implementing the smart specialization approach in Ukraine

The article highlights the development trends of the Ukraine's business sector and explores its participation in implementation of the smart specialization approach at regional level with the identification of problems and ways to improve the entrepreneurial discovery process.

The current state, dynamics, factors and problems of entrepreneurship development in Ukraine are analyzed. An increase in quantitative component of entrepreneurial potential, share of profitable entities and volume of capital investments, while reducing interest from foreign investors in Ukrainian business, are noted. Based on the analysis of expert assessments of well-known international ratings, we focus on domestic entrepreneurship's low innovative activity and numerous shortcomings in the management of innovation and investment processes, which make it impossible to improve Ukraine's position in the global economy and inhibit investment in the business sector. We believe that in order to overcome the negative situation, accelerate innovative development, structural modernization and increase regions' competitiveness, it is advisable to use the modern smart specialization approach.

The paper investigates organization of the process of implementing this concept and its first results by examining five leading territories in terms of the number of active enterprises, as well as Donetsk and Luhansk regions, as the most problematic regions in the socio-political and economic fields. The formed working groups, smart-oriented regional goals and selected sectoral priorities are analyzed. The differences in the smart specialization methodology application and the entrepreneurial discovery process' organization and results are established.

The study concludes that involving a business in the entrepreneurial discovery process is insufficient. The reasons for low interest of the business community in this process are identified. A preliminary vision of a new communication tool for key stakeholders aimed at improving the efficiency of the entrepreneurial discovery process and creating new areas of specialization and growth points to ensure regions' sustainable development is presented.

Keywords: entrepreneurship, regional development, smart specialization, entrepreneurial discovery process, stakeholders.

Швец Н. В., Шевцова А. З. Развитие предпринимательства и его роль в реализации подхода смарт-специализации в Украине

В статье освещены тенденции развития предпринимательского сектора Украины и исследовано его участие в реализации подхода смарт-специализации на региональном уровне с определением проблем и путей совершенствования процесса предпринимательского открытия.

Проанализированы современное состояние, динамика, факторы и проблемы развития предпринима-

тельства в Украине. Отмечено наращивание количественной составляющей предпринимательского потенциала, увеличение доли прибыльных субъектов и рост объемов капитальных инвестиций при одновременном уменьшении интереса со стороны иностранных инвесторов к украинскому бизнесу. На основе анализа экспертных оценок известных международных рейтингов акцентировано внимание на низкой инновационной активности отечественного предпринимательства и наличии многочисленных недостатков в управлении инновационно-инвестиционными процессами, что делает невозможным улучшение позиций Украины в мировой экономике и сдерживает инвестиции в предпринимательский сектор. Для преодоления негативной ситуации, ускорения инновационного развития, структурной модернизации и повышения конкурентоспособности регионов целесообразно дальнейшее использование современного подхода смарт-специализации.

В работе исследованы организация процесса имплементации этой концепции и его первые результаты на примере пяти лидирующих по количеству активных

предприятий территорий, а также Донецкой и Луганской областей как наиболее проблемных в социально-политическом и экономическом плане регионов. Проанализированы состав сформированных рабочих групп, смарт-ориентированные региональные цели и выбранные секторальные приоритеты. Установлены различия в применении методологии смарт-специализации, организации и результатах процесса предпринимательского открытия.

Сделан вывод об ограниченном привлечении бизнеса в процесс предпринимательского открытия и определены причины низкой заинтересованности бизнес-сообщества в этом процессе. Представлено предварительное видение нового инструмента коммуникации основных стейкхолдеров, направленного на повышение эффективности процесса предпринимательского открытия и создания новых направлений специализации и точек роста для обеспечения устойчивого развития регионов.

Ключевые слова: предпринимательство, региональное развитие, смарт-специализация, процесс предпринимательского открытия, стейкхолдеры.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

М. В. Савченко,
доктор економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-9063-3551,
e-mail: m_savchenko@donnu.edu.ua,

І. М. Витяганець,
e-mail: vytyahanets.i@donnu.edu.ua,

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПІДВИЩЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Регіональний рівень економічного розвитку з посиленням глобалізаційних впливів набуває особливої значимості для підвищення міжнародної конкурентоспроможності України в умовах євроінтеграції. Особливої актуальності набуває проблематика регіональної конкурентоспроможності, яка полягає у можливостях регіону створювати, розвивати та захищати власні конкурентні переваги для залучення інвестицій та висококваліфікованого працездатного населення з урахуванням змін на глобальному рівні.

Враховуючи особливості глобалізації цікаво дослідити, як змінюється специфіка регіоналізації та в якому напрямі розвиватися регіонам для підвищення рівня конкурентоспроможності в економічній, соціальній, науково-технічній сферах з метою залучення інвестицій та висококваліфікованого працездатного населення з урахуванням змін на глобальному рівні. Особливого пріоритету набуває підвищення конкурентоспроможності регіонів України в умовах реалізації основних положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням формування та проблематики підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіонів присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких можна відзначити А. Томпсона, М. Портера, Е. Дж. Блейклі, П. Кругмана, У. Демінга, Б. Губського, І. Брикову, М. Назарову, С. Максименка, Л. Альошкіну, Л. Яремко, Р. Фатхутдінова та ін.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо оцінки конкурентоспроможності регіонів, визначення пріоритетів і розроблення системи засобів підвищення конкурентоспроможності Вінницького регіону в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Експерти Міжнародного економічного форуму аналізуючи конкурентоспроможність країн світу поряд із країнами проводять дослідження конкурентоспроможності окремих регіонів цих країн, причому дедалі частіше регіони займають вищі рейтингові позиції, ніж країна в цілому. Ефективність застосування регіональної специфіки, що проявляється в унікальних історичних, природно-кліматичних, культурних, еконо-

мічних особливостях певного регіону, стає першорядним фактором мінімізації негативних наслідків інтеграції в глобальну економічну систему.

Феномен співвідношення глобального і локального в сучасній науковій літературі отримав назву «глокалізація», що означає глобальну локалізацію, тобто пристосування глобальних цілей і перспектив до місцевих умов [1]. Практичність даних тенденцій найяскравіше простежується в межах Європейського союзу (ЄС), де лідируюча позиція регіону у забезпеченні національної конкурентоспроможності представлена у гаслі «Європа регіонів». Останніми роками створено багато організацій, покликаних представляти інтереси європейських регіонів у Брюсселі: Зібрання регіонів Європи, Комісія регіонів, Рада регіонів і громад Європи тощо. Підвищений інтерес до «Європи регіонів» обумовлений, в першу чергу, необхідністю подолання соціально-економічних диспропорцій в рамках ЄС, а також побоюванням майбутньої одноманітності [2].

Згідно з економічним підходом, конкурентоспроможність розглядають як володіння властивостями, які створюють переваги у конкурентній боротьбі. Як стверджують зарубіжні науковці (М. Дудін, П. Єгорушкін, Ф. Сафін, Н. Лясніков), конкурентоспроможність є не лише складною економічною категорією, а й готовністю підприємницького середовища прийняти положення інноваційно активної або інноваційно орієнтованого сталого розвитку [3].

Ураховуючи особливості сучасного процесу регіоналізації, тенденцій до децентралізації управління та збільшення повноважень регіональної влади у багатьох країнах переглядають існуючі та диктують власні підходи щодо процесу активізації територіальної влади і локальних громад та виявлення необхідності формувати основні конкурентні переваги саме на рівні регіону.

За визначенням Європейської Комісії, регіональна конкурентоспроможність – це здатність регіону в умовах вільної конкуренції виробляти такі товари та послуги, які відповідають потребам ринку, користуються попитом на міжнародних ринках, та водночас реалізація яких забезпечує стабільний і високий рівень прибутків місцевого населення, підвищує добробут регіону, країни та окремих її грома-

дья; або (узагальнено) здатність регіону в умовах зовнішньої конкуренції забезпечувати відносно високий рівень прибутків та зайнятості [4].

При дослідженні конкурентних переваг регіону виділяють національну та міжнародну конкурентоспроможність. Високий рівень національної конкурентоспроможності є необхідною, проте недостатньою передумовою забезпечення сталого розвитку регіону з метою зайняти свою нішу у світовій господарській системі, тобто досягнення його міжнародної конкурентоспроможності.

Питання міжнародної конкурентоспроможності національного регіону дуже змістовно розглянуто в працях І. Брикової, де представлено наступне визначення міжнародної конкурентоспроможності регіону: «міжнародна конкурентоспроможність національного регіону – це його здатність в умовах глобальної конкуренції на основі ефективного використання наявних традиційних і створення унікальних ресурсів локального розвитку стимулювати підвищення продуктивності виробництва та рівня життя місцевого населення і, відповідно, забезпечувати високий конкурентний статус у гео економічному просторі в довгостроковій перспективі» [5].

Відомі економісти Кембриджського університету Б. Гардінер, Р. Мартін, П. Тайлер у своєму дослідженні «Конкурентоспроможність, продуктив-

ність та економічне зростання через призму Європейських регіонів» ілюструють «піраміду» конкурентоспроможності регіону, яка акцентує увагу на продуктивності праці, як ключовому індикаторі рівня конкурентоспроможності регіону [6].

Глобалізація світової економіки змінює вимоги до формування конкурентних переваг, оскільки стають доступними значна кількість засобів виробництва, інформаційних і фінансових ресурсів, людські ресурси завдяки міграційним процесам, постійно змінюється ринкова кон'юнктура, спостерігається втрата багатьма світовими лідерами своїх позицій, формуються нові глобальні центри продукування окремих асортиментних груп товарів та послуг [7].

Загалом основні чинники забезпечення конкурентоспроможності регіону залежно від основної мети враховують людські ресурси, інфраструктуру, соціально-економічні фактори, культуру та екологію. Сукупне врахування названих чинників при формуванні моделі розвитку території, сприятиме забезпеченню сталого розвитку та високому рівню конкурентоспроможності регіону. Таким чином, на основі узагальнення та аналізу наукових доробок з проблеми виокремлення детермінантів, що впливають на конкурентоспроможність соціально-економічної системи, пропонується модель «піраміди міжнародної конкурентоспроможності регіону» (рис. 1).

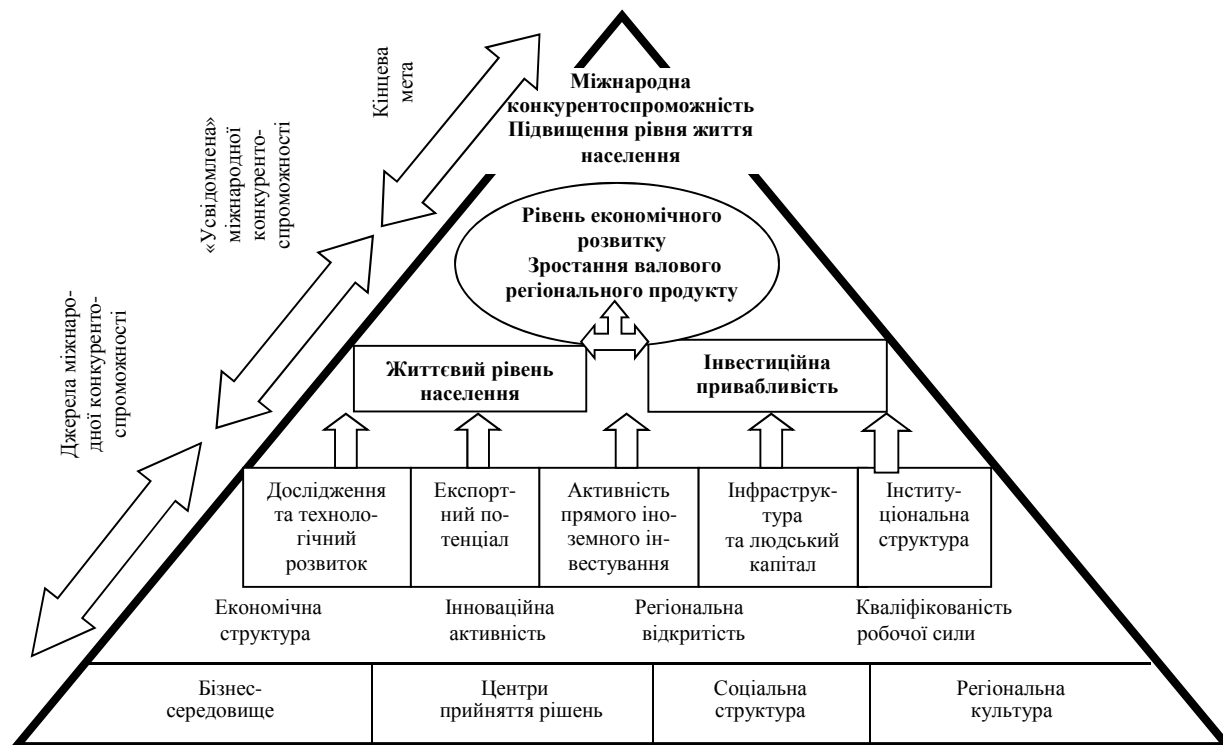

Рис. 1. «Піраміда» міжнародної конкурентоспроможності регіону

Адаптовано авторами на основі джерела [6].

Одним із пріоритетів забезпечення конкурентоспроможності регіонів розглядається інноваційна діяльність, що супроводжується впровадженням ви-

робництв наукомісткого спрямування та інноваційного розширення сфери послуг.

Актуалізується розробка та впровадження механізмів так званого «нового регіоналізму», які

спрямовуються на досягнення конкурентоспроможності регіонів. За цих умов регіональна політика розглядається не лише як спосіб усунення регіональних диспропорцій, а й як конкурентна політика та всеосяжна стратегія розвитку задля створення умов для регіонів повністю реалізувати наявний потенціал і здобути конкурентні переваги [8].

Отже, чим ближче країна до числа основних інноваторів, тим більша перевага в забезпеченні власної конкурентоспроможності необхідними інноваціями. Таким чином, інновації та рівень інноваційної активності є найпрогресивнішим фактором, що безпосередньо впливає на зростання конкурентних переваг економіки регіону.

Вінницький регіон – сучасний агропромисловий, транспортно-логістичний, науковий, культурний та туристичний, торговельний центр України. Область має вигідне географічне розташування, через її територію пролягають нафтопровід та три магістральних газопроводи, які постачають природний газ до країн ЄС. Близьке розташування до великих транспортних коридорів та столиці як основного ринку збуту товарів є конкурентною перевагою регіону.

Вінницька область має розвинений та диверсифікований промисловий сектор, характеризується високим розвитком агропромислового комплексу та наявністю потенціалу для подальшого зростання. Регіон реалізує 10 угод щодо торговельно-економічного, технічного та культурного співробітництва з регіонами Республіки Молдова, Румунії, Республіки Білорусь, Чеської Республіки, Польщею та іншими. Прикордонне положення гарантує регіону значні можливості для розвитку транскордонного співробітництва та зовнішньоекономічної діяльності. Вінницький регіон є учасником державної програми розвитку транскордонного співробітництва та входить до складу Єврорегіону «Дністер», що створило нові можливості взаємодії у різних галузях між прикордонними регіонами України та Республіки Молдова.

Традиційною мірою конкурентоспроможності та рівня життя в регіоні, в основу якої покладена оцінка продуктивності використання регіональних ресурсів, у першу чергу робочої сили та капіталу, є обсяг валового регіонального продукту. Динаміку структури валового регіонального продукту Вінницького регіону у 2013-2019 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка структури ВРП Вінницького регіону за 2013-2019 рр., млн грн

Вид економічної діяльності	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Валовий регіональний продукт, млн грн	36191	43990	59871	74411	92427	98342	112324
Податки за виключенням субсидій на продукти, млн грн	3451	4701	8266	10813	15727	16734	20152
Валова додана вартість, млн грн	32740	39289	51605	63598	76700	81609	94447

Систематизовано авторами на основі джерела [8].

Станом на 2017 р. ВРП Вінницького регіону становив 92427 млн грн. Індекси фізичного обсягу ВРП у 2018 р. дорівнював 106,4%, порівняно з 2017 р. обсяг зріс на 5915 млн грн. У 2019 р. обсяг ВРП області (розраховано з попередніми даними) у розмірі 104170 млн грн збільшився на 67979 млн грн, тобто майже втричі у порівнянні з показником

2013 р. Висхідна динаміка є характерною тенденцією для цього показника за аналізований період 2013-2019 рр.

За даними Головного управління статистики Вінницької області у 2019 р. Вінниччина здійснювала експортно-імпортні операції з партнерами з 68 країн світу (рис. 2).

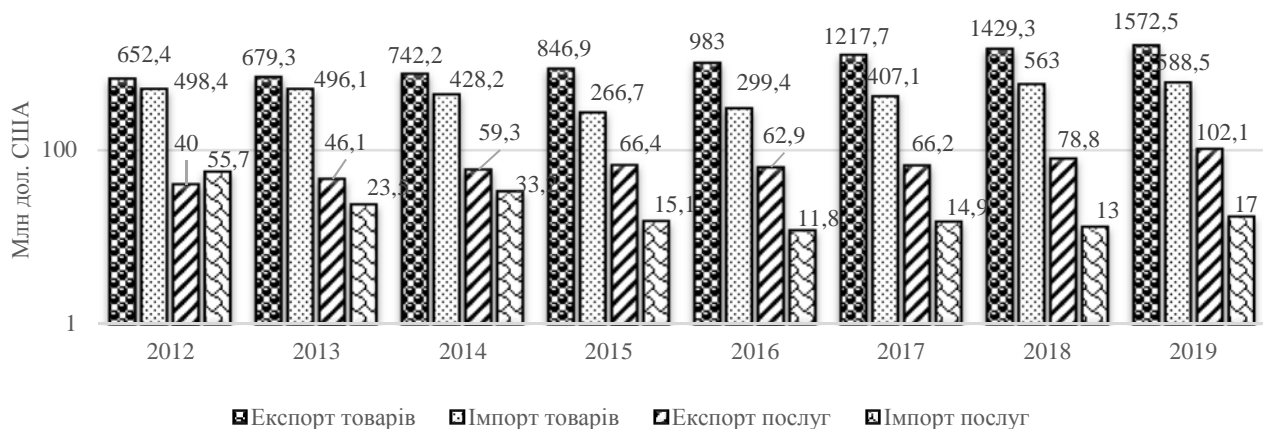

Рис. 2. Динаміка експортно-імпортних операцій з товарами та послугами Вінницького регіону за період 2012-2019 рр., млн дол. США

Побудовано автором на основі джерела [8].

Станом на 2019 р. головним експортером товарів Вінницького області був Китай – 152,9 млн дол., за імпортом дана країна також посідає перше місце – 127,4 млн дол. Товарна структура імпорту Вінницького регіону у 2019 р. представлена наступними групами товарів, а саме: машини, обладнання та механізми; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, недорогоцінні метали та вироби з них. Обсяг імпорту товарів Вінницького регіону у 2019 р. у порівнянні з 2012 р. у країні ЄС збільшився та склав 47,8% від загального імпорту.

Аналізуючи зміну загального обсягу експорту послуг Вінницького регіону у 2019 р., що становить 102,1 млн дол., спостерігаємо його збільшення у 2,2 раза відносно показника 2012 р. Імпорт послуг досяг рівня 17 млн дол. та зменшився у порівнянні з 2012 р. на 27% (див. рис. 2). Станом на 2019 р. головним споживачем послуг Вінницького регіону був Ізраїль, за імпортом перше місце посідала Велика Британія. Обсяг загального імпорту послуг Вінницького регіону на 2019 р. становив близько 17 млн дол., що на 28% менше в порівнянні з 2012 р. (23,5 млн дол.).

Для Вінницької регіону характерними є висхідні тенденції зростання експорту, скорочення імпорту товарів та послуг, позитивне сальдо зовнішньоторговельного обороту.

Важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку міжнародної конкурентоспроможності виконує процес залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Іноземні інвестиції є вагомим фактором розвитку вітчизняної економіки, сприяють покращенню стану регіонального господарства та національного господарства в цілому, нарощуванню екс-

портного потенціалу, впровадженню інноваційних технологій.

Сприятливий інвестиційний імідж області відзначили ділові партнери близько 50 країн світу, інвестуючи свої кошти у створення та розширення майже 400 потужних підприємств з високим рівнем стандартизації виробництва та соціальної відповідальності. Вінницька область першою в Україні заснувала Агенцію регіонального розвитку, скоординовану на покращення інвестиційного клімату та залучення коштів для соціально-економічного розвитку регіону.

Вінницький регіон дотримується сучасних підходів до місцевого управління та втілює ідеї smart-спеціалізації, які підтримані та імplementовані на державному рівні. Ціллю регіональної стратегії стало виробництво харчових продуктів з високою доданою вартістю, важливим фактором smart-розвитку регіону є співпраця з науковими закладами та вдосконалення ІТ-сфери [9].

Індикатором зміни рівня довіри іноземних інвесторів, тобто умов підприємницької діяльності, що сформувалися, та рейтингу регіону вважається динаміка прямих іноземних інвестицій. Станом на 2019 р. акціонерний капітал надійшов з близько 50 країн світу. Переважна більшість інвестицій надійшла з країн ЄС – 186,8 млн дол. (83,6% загального обсягу). Польща, Німеччина, Франція, Австрія та Кіпр – п'ятірка основних країн-інвесторів, на які припадає 74,8% загального обсягу прямих інвестицій в регіон.

Динаміку надходження прямих іноземних інвестицій в економіку Вінницького регіону та обсягів прямих іноземних інвестицій з Вінницького регіону у 2012-2019 рр. наведено на рис. 3.

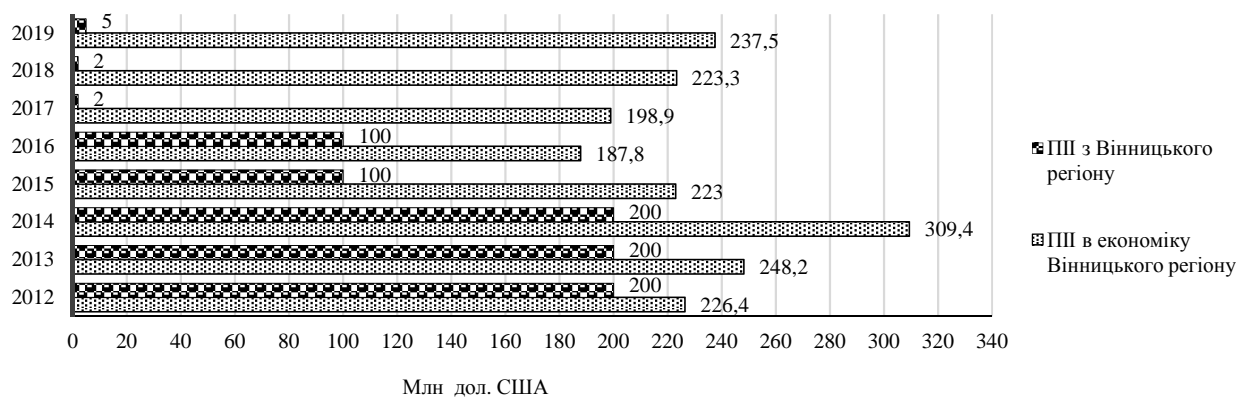

Рис. 3. Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку Вінницького регіону та обсягів прямих іноземних інвестицій з Вінницького регіону за період 2012-2019 рр., млн дол. США

Побудовано авторами на основі джерела [8].

За 2012-2019 рр. обсяги інвестицій в регіон показують позитивну тенденцію. Низхідна динаміка є характерною тенденцією для загального обсягу прямих іноземних інвестицій з Вінницького регіону в економіку країн світу за аналізований період 2012-

2019 рр. У 2019 р. в порівнянні з 2012 р. обсяг інвестицій з Вінницького регіону скоротився на 97%. Загальний обсяг ПІІ з регіону представлений у розмірі 5 тис. дол. Низький темп підвищення показників інвестиційної діяльності викликаний складною політичною ситуацією в країні.

Отже, доцільно сприяти нарощенню регіонального експорту і при цьому дбати не лише про збільшення його обсягів, належну увагу слід приділити і створенню довгострокових конкурентних переваг, стабільному розширенню та якісному поліпшенню на їх основі позиції регіону. Інвестиційна позиція Вінницького регіону залишається привабливою для залучення іноземного капіталу. Однак є невикористані резерви для підвищення зовнішньоекономічної діяльності, на яку впливає й міжнародна конкурентоспроможність регіону.

Міжнародна конкурентоспроможність регіону – це здатність економіки регіону передбачати та успішно адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх викликів шляхом створення нових економічних можливостей за рахунок використання стійких конкурентних переваг регіону [1]. Національні регіони в умовах євроінтеграції потребують оцінки міжнародної конкурентоспроможності, що є орієнтиром для соціально-економічного розвитку регіону та основою для розроблення стратегії їх розвитку.

Першим документом, що містив складові та критерії оцінки конкурентоспроможності був Звіт

про конкурентоспроможність у світі [5]. Проаналізувавши методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів [10, с. 90–97; 11, с. 53–60; 12, с. 43–59; 13; 14, с. 23–31; 15; 16, с. 154–166], на наш погляд, варто зазначити про:

- відсутність методу оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіону;
- велику кількість підходів, що пояснюється висуванням різних цілей оцінки конкурентоспроможності регіону;
- використання статистичних показників та результатів експертної оцінки;
- суб'єктивність показників оцінки конкурентоспроможності через використання методу експертних оцінок для визначення вагомості показників;
- відсутність статистичних даних для проведення розрахунків за певними методиками.

Все це доводить необхідність удосконалення методів дослідження міжнародної конкурентоспроможності регіонів. На нашу думку, оцінку міжнародної конкурентоспроможності регіонів доцільно здійснювати відповідно до наведеного нижче алгоритму (рис. 4).

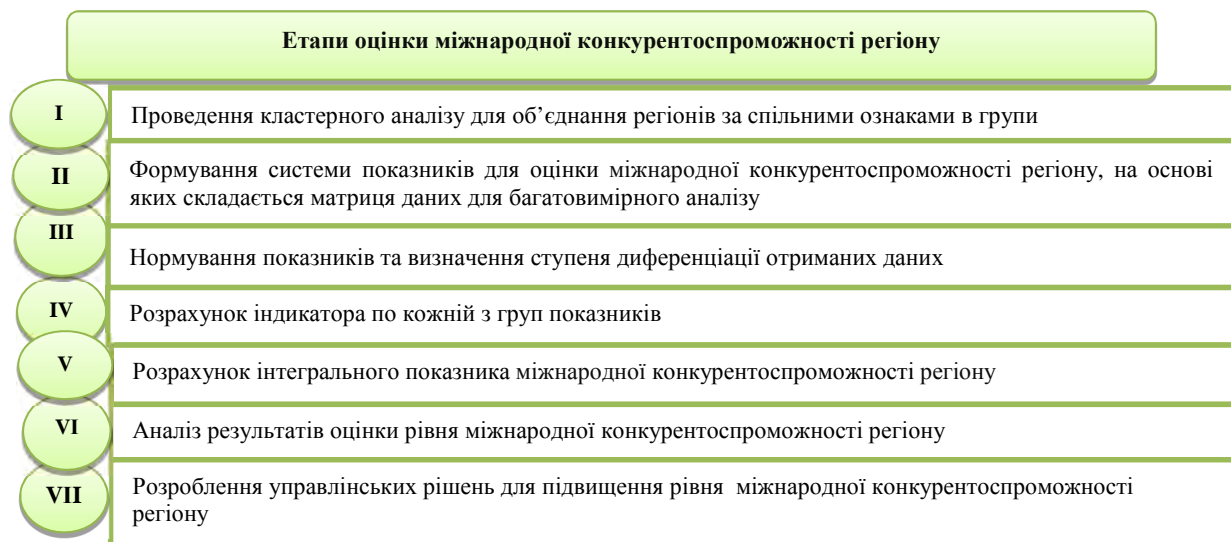

Рис. 4. Алгоритм оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіону

Складено авторами.

При кластеризації національних регіонів першочерговим завданням є визначення групи подібних регіонів за рівнем валового регіонального продукту на душу населення та Індекс людського розвитку.

Оцінювання рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів можливе на основі системи показників.

Для цього пропонується показники об'єднати в такі блоки:

- а) поточна конкурентоспроможність (група економічних та соціальних показників);
- б) стратегічна конкурентоспроможність (група інвестиційної привабливості).

На третьому етапі проводиться нормування. Для цього визначимо часткові індекси (як відношення фактичного значення j -го показника для кожного регіону (X_{ij}) до кращого в певному регіоні), поділивши показники конкурентоспроможності на показники-стимулятори і показники-дестимулятори та розрахувавши за такими формулами:

для показників стимуляторів:

$$k = \frac{X_{ij}}{X_{max}}, \quad (1)$$

для показників дестимуляторів:

$$k = \frac{X_{min}}{X_{ij}}. \quad (2)$$

Ці формули, на нашу думку, є найбільш оптимальними.

Розрахунок індикатора по кожній з груп показників міжнародної конкурентоспроможності (рівень економічного розвитку, рівень соціального розвитку та рівень інвестиційної привабливості регіону) пропонується здійснювати за формулою:

$$K_{\text{груп}} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n k_i} \quad (3)$$

Розрахунок інтегрального індексу міжнародної конкурентоспроможності відповідного регіону здійснюється за формулою:

$$I_{\text{МК}} = \sqrt[3]{K_{\text{ек}} \times K_{\text{соц}} \times K_{\text{інв}}} \quad (4)$$

Наступний етап передбачає аналіз результатів оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів за кластером на основі ранжування отриманих інтегральних індексів у відповідному році, що є передумовою розробки управлінських рішень для підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону. Проведемо апробацію методичного підходу для оцінки міжнародної конкурентоспроможності Вінницького регіону у порівнянні з іншими регіонами в наступному пункті конкурсної роботи.

Згідно із методичним підходом оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіону проведемо кластерний аналіз регіонів України для визначення регіонів близьких до Вінниччини за валовим регіональним продуктом на душу населення та Індексом людського розвитку.

За допомогою програми STATISTICA отримано результати графічного аналізу у вигляді дендрограми, що дозволило розділити досліджувану сукупність національних регіонів на 5 кластерів. Вінниччина знаходиться в першому кластері разом з Львівською, Миколаївською, Одеською та Черкаською областями.

Необхідні показники для розрахунку інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності Вінницького регіону згруповані у три блоки: показники рівня економічного розвитку (валовий регіональний продукт, експорт товарів, обсяги реалізованої промислової продукції на особу та загальний обсяг роздрібно торгівлі), показники рівня соціального розвитку (середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, чисельність безробітних (за методологією МОП) у віці 15-70 років, наявний дохід населення на особу) та показники рівня інвестиційної привабливості (частка підприємств, які одержали прибуток, обсяги прямих іноземних інвестицій, витрати підприємств на виконання НДР).

Динаміка часткових коефіцієнтів та інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності Вінницького регіону за 2016-2019 рр. наведена в табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок загального коефіцієнту конкурентоспроможності Вінницького регіону за 2016-2019 рр.

Показники	2016	2017	2018	2019
Показники рівня економічного розвитку				
Валовий регіональний продукт, млн грн	0,662	0,823	0,876	1
Загальний експорт товарів, млн дол.	0,625	0,774	0,909	1
Обсяг реалізованої промислової продукції на 1 особу, грн	0,705	0,860	1	0,998
Обсяг роздрібно торгівлі, млн грн	1	0,566	0,689	0,861
K ек	0,735	0,746	0,861	0,963
Показники рівня соціального розвитку				
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн	0,450	0,658	0,839	1
Безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років, тис. осіб	0,968	0,898	0,959	1
Наявний дохід населення на 1 особу, грн	0,549	0,714	0,876	1
K соц	0,621	0,750	0,889	1
Показники рівня інвестиційної привабливості				
Підприємства, які одержали прибуток у % до загальної кількості підприємств	1	0,976	0,985	0,919
Прямі іноземні інвестиції в область, млн. дол. США	0,761	0,837	0,938	1
Витрати підприємств на виконання наукових досліджень і розробок, млн грн	0,696	0,78952	0,864	1
K інв	0,809	0,864	0,928	0,972
I МК	0,717	0,785	0,892	0,978

Розраховано авторами.

Аналогічним чином здійснено розрахунок інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності Львівської, Миколаївської, Одеської та Черкаської областей, що ввійшли до одного кластеру із Вінницькою областю.

Результати порівняльного аналізу інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності Вінницької, Львівської, Миколаївської, Одеської та Черкаської областей за 2016-2019 рр. наведені на рис. 5.

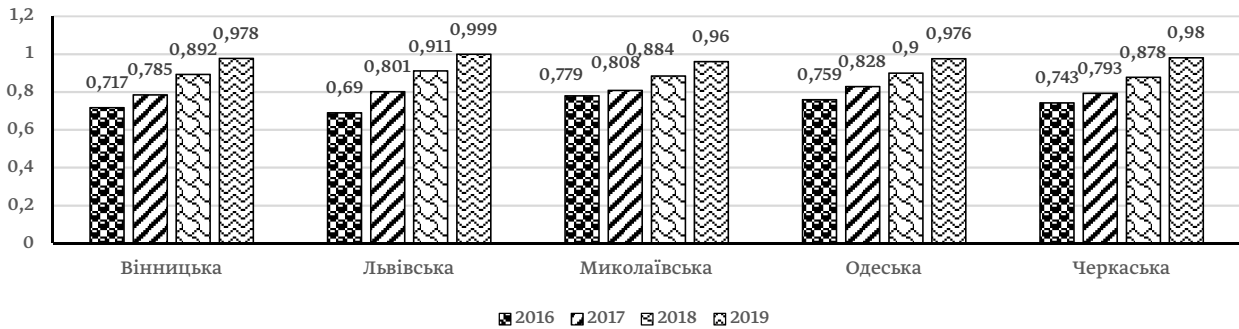

Рис. 5. Динаміка загального інтегрального індексу міжнародної конкурентоспроможності Вінницької, Львівської, Миколаївської, Одеської та Черкаської областей за 2016-2019 рр.

Розраховано авторами.

Отже, порівнюючи п'ять схожих за рівнем економічного розвитку областей України, можемо зробити висновок про стабільність зростання їх позиції за інтегральним показником міжнародної конкурентоспроможності за досліджуваний період 2016-2019 рр. У 2019 р. лідерство мала Львівська область з індексом 0,999, хоча слід зазначити, що темпи зростання показників інших областей підвищуються доволі швидкими темпами, в тому числі Вінницької області.

Для підвищення міжнародної конкурентоспроможності Вінницької області необхідним є розробка шляхів підвищення її рівня (рис. 6).

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин і посилення конкуренції, все більшого значення для посилення міжнародної конкурентоспроможності регіонів та України в цілому, набуває формування розвиненої підтримки інноваційної діяльності та масштабне впровадження інновацій у всі сфери господарського комплексу. Саме це забезпечує безперервне оновлення техніко-технологічної бази підприємств, освоєння і випуск нової конкурентоспроможної продукції, оперативне поширення на світові ринки товарів і послуг та підвищення добробуту населення.

Рис. 6. Шляхи підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону

Побудовано авторами.

У період соціально-економічних змін на шляху до євроінтеграції особливо актуальним є питання щодо важливості прискореного інноваційного розвитку галузей національного господарства України. Згідно із статистичними даними, за ступенем технічної озброєності Україна майже втричі відстає від розвинутих європейських країн. При цьому, в екс-

портуванні високотехнологічної продукції – у 4-8 разів, а за енергоефективністю – в десять. Завдяки втіленню інновацій у виробничо-господарські процеси приріст ВВП України сягає 0,7% у той час, як у розвинутих країнах він складає 60-90% [18].

У світовому рейтингу Global Innovation Index за 2018 р. Україна знаходиться на 43 місці. При цьому,

за такими складовими як «креативні товари й послуги», «інноваційні зв'язки», «вплив знань», «засвоєння технологій» – активність вітчизняного бізнесу знаходиться на дуже низьких позиціях. Стосовно рейтингу Global Competitiveness Index за 2018 р. наша держава займає 85 зі 138 можливих місць [19].

16 листопада 2018 р. у Кремнієвій долині (США) в рамках інноваційного саміту відбулося відкриття офісу київського проекту «розумного міста» Kyiv Smart City Accelerator, команда якого обиратиме найкращі інноваційні проекти, залучатиме більше інвестицій для їх реалізації. Світові інститути прогнозують науково-технічне зростання основним двигуном виживання регіонів та країн у сучасному конкурентному середовищі. Інфраструктура повинна сприяти територіальному поширенню інновацій та науково-технічних можливостей держави у напрямі задоволення суспільних інтересів.

Створення наукоємних структур, які спроможні забезпечити розробку конкурентоспроможної продукції і залучити інвестиції в реалізацію перспективних інноваційних проектів повинно стати пріоритетним державним завданням. Безпосередньо до суб'єктів інноваційної інфраструктури, які покликані координувати роботу учасників інноваційної діяльності, відносяться: науково-технічні (технологічні) парки, зони інтенсивного науково-технічного розвитку (технополіси), бізнес-інкубатори, фінансово-кредитні установи, консалтингові фірми, інноваційні центри та ін. Важливо оптимізувати роботу з об'єднання зусиль окремих потенційних учасників інноваційного процесу на регіональному рівні, що передбачає визначення пріоритетів розвитку регіону, структурізацію бізнес-середовища за рахунок розвитку мережевих інноваційних структур і формування технологічних платформ.

Індустріальні парки сьогодні є одним із дієвих організаційних інструментів програм соціально-економічного розвитку територій їх розташування та формування «точок регіонального зростання» за рахунок залучення потужних інвесторів та передових технологій, застосування системи стимулюючих організаційно-економічних умов, пільг для їх учасників. Метою створення таких парків є забезпечення підприємств спільною інфраструктурою для здійснення їх основної діяльності та поширення контролю над виробництвом і впливом на довкілля. В Україні станом на 31.12.2019 р. до Реєстру індустріальних (промислових) парків включено 39 індустріальних парків.

Вінниччина теж має певний досвід функціонування механізму індустріалізації економіки та залучення інвестицій. Вінницький індустріальний парк – перший індустріальний парк площею 60 га на території Вінницького регіону, створення якого передбачено стратегією розвитку «Вінниця 2020» за ініціатииви Вінницької міської ради [9]. За результатами конкурсного відбору була обрана керуюча компанія – КП «Вінницький муніципальний центр іннова-

цій», яка займатиметься проектуванням і комунікаціями логістичного парку, а також самим науково-технологічним парком. Рішенням міської ради від 28 квітня 2017 р. у м. Вінниця створено індустріальний парк «Вінницький кластер холодильного машинобудування» та затверджено Концепцію індустріального парку. Ініціатором створення кластеру стали Вінницька міська рада та ПрАТ «Українська пивна компанія» (UBC Group) – торговельно-промисловий холдинг, світовий лідер, працюючий у галузі холодильної техніки та промо-продуктів. Керуючою компанією індустріального парку обрано ТОВ «Промислово-інвестиційна компанія». ТОВ «Green Cool» – завод з виробництва холодильного обладнання компанії UBC Group – перше підприємство, що запрацювало на території індустріального парку.

З метою забезпечення економічного розвитку міста, створення нових робочих місць, реалізації інвестиційних проектів, розвитку сучасної виробничої інфраструктури у Вінницькому індустріальному парку розпочнеться будівництво заводу спортивного спорядження «HEAD». Наразі вже придбано земельну ділянку площею 25 га за понад 34 млн грн. Head International Holding GmbH – австрійська корпорація, світовий виробник спортивних товарів для зимових видів спорту, тенісу та підводного плавання з аквалангом. На будівництво заводу з виробництва спортивного спорядження у Вінниці компанія HEAD витратить 80 млн євро та з виходом на повну виробничу потужність на заводі буде працювати біля 1000 працівників.

Інновації, як форма реального інвестування в різні галузі регіону, позитивно впливають на його розвиток. Так, із застосуванням нових прогресивних технологій зростає кількість робочих місць та покращуються умови праці, підвищується кваліфікація працівників, збільшується обсяг виробленої продукції та наданих послуг, знижується собівартість, підвищується якість продукції, збільшується рентабельність та продуктивність.

У рамках впровадження «Програми посилення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва міста Вінниці на 2017-2020 роки» у 2019 р. планується затвердити Концепцію розвитку Вінницького інноваційно-технологічного парку, створення та відкриття його основних компонентів: Центру розвитку підприємництва; стартап-акселератора. В Україні функціонує мережа регіональних центрів інноваційного розвитку. Зокрема, і у м. Вінниці функціонує Південно-Західний регіональний центр інноваційного розвитку, діяльність якого розповсюджується на Вінницьку, Хмельницьку та Чернівецьку області.

Ініціативу організації публічно-приватного партнерства університетів світу, створення дискусійної платформи для дієвого механізму формування та підготовки висококваліфікованих спеціалістів проявила Вишеградська асоціація університетів. Представником даного майданчику є Всеукраїн-

ський науково-навчальний консорціум, до складу якого входить: Вінницький національний аграрний університет, інститути біоенергетичних культур та продовольчих ресурсів НААНУ. Основним завданням Консорціуму є організація, координація і проведення прикладних наукових досліджень у сфері агропромислового комплексу України.

Проект «Створення регіональної системи комплексної підтримки інноваційної діяльності» розроблено з метою формування та впорядкування реальних інноваційних потреб області, особливо, коли регіон характеризується найбільшою концентрацією наукового потенціалу за усі роки існування, і ця обставина має бути використана для формування умов переходу регіону до структурно-інноваційної моделі розвитку. Організаці-партнери проекту: Вінницька обласна державна адміністрація, Донецький національний університет, новостворені науковий парк «ДонНУ-Поділля» та Регіональний інноваційний центр.

Науковий парк «ДонНУ-Поділля» – основа для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках. Донецький регіональний науковий центр НАПрНУ покликаний забезпечити підвищення ролі правової науки в розробці й реалізації ефективної регіональної політики та координацію наукових досліджень у галузі держави і права всіх установ у регіоні незалежно від відомчого підпорядкування.

У рамках проекту «Підвищення енергоефективності і стимулювання використання відновлюваної енергії в агрохарчових та інших малих та середніх підприємствах (МСП) України», планується створити екоіндустріальний парк у Ладжинській промисловій зоні Вінницької області [20].

22.02.2019 р. було підписано установчі документи щодо створення громадської спілки «Кластер «Енергетичний пул» між Вінницьким Національним Технічним університетом, Вінницькою торгово-промисловою палатою та ТОВ «Енергоефективне будівництво» у рамках Європейських Індустріальних Днів «Енергоефективність та енергозбереження у промисловості як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки».

Підвищення інноваційної активності та результативності інноваційної сфери є одним з ключових завдань та пріоритетів управління стратегічним розвитком регіону. Інтенсивний інноваційний розвиток регіону визначає здатність до швидкого оновлення, оперативної адаптації до змін, гнучкого функціонування, надання переваги науково-технічному прогресу.

Отже, сталий розвиток регіону та підтримка його міжнародної конкурентоспроможності залежить від ресурсного потенціалу, дієвої економічної політики уряду та інноваційної активності в регіоні. У зв'язку з цим, пріоритетним завданням розвитку держави та її регіонів виступає побудова ефективної інноваційної системи, що створює передумови для активізації регіональної інноваційної діяльності

пріоритетних галузей, сприяє їх поширенню в усіх сферах соціально-економічного середовища та підвищує конкурентоспроможність національних виробників і, тим самим, зміцнює рівень міжнародної конкурентоспроможності регіонів та країни в цілому.

Висновки. Сучасні економічні процеси такі, як глобалізація, регіоналізація, формування «нової економіки», значно розширюють коло учасників конкурентних відносин та обумовлюють підвищення ролі регіонів окремих держав в системі світового господарства, перетворюючи окремі території на стратегічних гравців світового ринку.

Актуалізується розробка та впровадження механізмів так званого «нового регіоналізму», які спрямовуються на досягнення конкурентоспроможності регіонів. Необхідним елементом досягнення сталості економічного зростання регіону є досягнення позитивного синергетичного ефекту від поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства. Пріоритетність інновацій визначає їх частка у формуванні загального індексу міжнародної конкурентоспроможності.

Запропонована та апробована методика оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів України, яка враховує економічні, соціальні показники та показники інвестиційної привабливості.

Отже, досягнення посилення міжнародної конкурентоспроможності Вінницького регіону на глобальному рівні ставить потребу вирішення ряду наступних стратегічних завдань:

- посилення взаємозв'язку між регіональними суб'єктами господарювання, посилення їх консолідації навколо ідеї конкурентоспроможності;
- стимулювання реалізації продукції та послуг власного виробництва, що характеризується високою якістю та відповідає стандартам;
- стимулювання модернізації та оновлення техніко-технологічної бази промислових підприємств, розвитку наукомісткого та високотехнологічного виробництва;
- створення сприятливих умов в регіоні для залучення прямих іноземних інвестицій;
- сприяння укладенню нових та виконанню діючих угод про співробітництво між регіонами-партнерами; розробка спільних інвестиційних проектів з іноземним партнерами; безпосередня участь області у діяльності міжнародних організацій;
- вдосконалення інфраструктури підтримки інноваційної діяльності, створення технопарків, бізнес акселераторів та бізнес-інкубаторів; досягнення ефекту синергії трьох основних складових: влади, бізнесу та громади;
- мінімізації рівня адміністративних перешкод на шляху входу на товарні та ресурсні ринки нових підприємств.

Література

1. Шавкун І.Г. Менеджмент ХХІ століття: колізія між глобалізацією і регіоналізацією. *Гуманітарний*

вісник Запорізької державної інженерної академії. 2014. № 35. С. 90-99. 2. **Концепція** державної регіональної політики. Протокол Кабінету Міністрів України № 32. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/about/>. 3. **Дудин М. Н., Лясников Н. В., Сафін Ф. М., Егорушкин П. А.** Інноваційний форсайт як інструмент конкурентоспособного розвитку підприємств структур: монографія. Москва: Изд. Дом «Наука», 2013. 216 с. 4. **Пак Н. Т.** Інноваційний розвиток держави та механізм його регулювання. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Львів: Інститут регіональних досліджень. 2016. № 5 (73). 486 с. 5. **Gardiner B., Martin R., Tyler P.** Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. London, 2004. 6. **Porter M.** The Competitive Advantage of Nations. The Free Press. 2011. 133 с. 7. **Мельник А. Ф., Лаврів Л. А., Васіна А. Ю.** Механізми реалізації регіональної структурної політики: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 343 с. 8. **Головне** управління статистики у Вінницькій області. URL: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/>. 9. **Офіційний сайт** Вінницької міської ради. URL: <http://www.vmr.gov.ua/default.aspx>. 10. **Артеменко В.** Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів. *Регіональна економіка*. 2006. № 2. С. 90–97. 11. **Безугла В.О.** Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України. *Научно-технічний збірник*. 2005. № 70. С. 53–60. 12. **Зандер Е.В., Ферова І. С., Інюхіна Е. В.** Інтегральна оцінка детермінант конкурентоспроможності регіонів. *ЭКО*. 2007. № 11. С. 43–59. 13. **Ковальська Л.Л.** Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності регіонів держави. URL: www.nbu.gov.ua/.../zbirnik_RE_2_98.pdf. 14. **Лазарева С.В., Яблонська Н.В.** Методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону. *Регіональна економіка*. 2011. № 1. С. 23–31. 15. **Меркушов В.В.** Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів. URL: <http://sopssecretary.narod.ru/Konferencya/Doclad/Merkushov.doc>. 16. Чайнікова Л.Н. Розробка методики оцінки конкурентоспроможності регіона. *Вопросы современной науки и практики*. 2008. № 4. Том 1. С. 154–166. 17. **Державна** служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 18. Інновації або смерть: як бізнесу вижити на тонучому кораблі «Україна». URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/16/628080/>. 19. **Global Innovation Index 2018.** WIPO. 2018. URL: <http://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330>. 20. **Департамент** міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької ОДА. URL: <http://www.dmsrr.gov.ua/och%D1%96lnikiv%D1%96nni%chchini-obgovorili-konczepcz%D1%96yustvorennyako%D1%96ndustr%D1%96alnogo-parku>.

References

1. Shavkun I.H. (2014). Menedzhment XXI stolittia: kolizii mizh hlobalizatsiieiu i rehionalizatsiieiu [21st Century Management: The Collision between Globalization and Regionalization]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of the Zaporizhia State Engineering Academy*, 35, pp. 90-99 [in Ukrainian].

2. Kontseptsiiia derzhavnoi rehionalnoi polityky. Protokol Kabinetu Ministriv Ukrainy № 32 [The concept

of state regional policy. Protocol of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 32]. Official site of the Ministry of Community Development and Territories of Ukraine. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/about/> [in Ukrainian].

3. Dudin M. N., Lyasnikov N. V., Safin F. M., Egorushkin P. A. (2013). Innovatsionnyi forsait kak instrument konkurentosposobnogo razvitiya predpriimatelskikh struktur [Innovative foresight as a tool for the competitive development of entrepreneurial structures]. Moscow, Nauka» [in Russian].

4. Pak N. T. (2016). Innovatsiinyi rozvytok derzhavy ta mekhanizm yoho rehuliuвання [Innovative development of the state and the mechanism of its regulation]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 5 (73), 486 p. Lviv, Institute of Regional Studies [in Ukrainian].

5. Gardiner B., Martin R., Tyler P. (2004). Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. London.

6. Porter M. (2011). The Competitive Advantage of Nations. The Free Press, 133 p.

7. Melnyk A. F., Lavriv L. A., Vasina A. Yu. (2015). Mekhanizmy realizatsii rehionalnoi strukturalnoi polityky [Mechanisms for implementing regional structural policy]. Ternopil, TNEU. 343 p. [in Ukrainian].

8. Main Department of Statistics in Vinnytsia Region. Retrieved from <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

9. Official site of Vinnytsia City Council. Retrieved from <http://www.vmr.gov.ua/default.aspx> [in Ukrainian].

10. Artemenko V. (2006). Indykatory stiikoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv [Indicators of sustainable socio-economic development of regions]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 2, pp. 90–97 [in Ukrainian].

11. Bezuhla V.O. (2005). Intehralna otsinka konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrainy [Integral assessment of the competitiveness of the regions of Ukraine]. *Nauchno-tekhnycheskyi sbornyk – Scientific and technical collection*, 70, pp. 53–60 [in Ukrainian].

12. Zander E.V., Ferova Y. S., Yniukhyna E. V. (2007). Integral'naya otsenka determinant konkurentosposobnosti regionov [Integral assessment of the determinants of the competitiveness of regions]. *ЭКО*, 11, pp. 43–59 [in Russian].

13. Kovalska L.L. Metodychni pidkhody do otsinky konkurentospromozhnosti rehioniv derzhavy [Methodical approaches to assessing the competitiveness of the regions of the state]. Retrieved from www.nbu.gov.ua/.../zbirnik_RE_2_98.pdf [in Ukrainian].

14. Lazarieva Ye.V., Yablonska N.V. (2011). Metodychni pidkhid do otsinky konkurentospromozhnosti rehionu [Methodical approach to assessing the competitiveness of the region]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 1, pp. 23–31 [in Ukrainian].

15. Merkuшов V.V. Integral'naya otsenka konkurentosposobnosti regionov [Integral assessment of the competitiveness of regions]. Retrieved from <http://sopssecretary.narod.ru/Konferencya/Doclad/Merkushov.doc> [in Russian].

16. Chaynikova L.N. (2008). Razrabotka metodiki otsenki konkurentosposobnosti regiona [Development of a

methodology for assessing the competitiveness of the region]. *Voprosy sovremennoy nauki i praktiki – Questions of modern science and practice*, 4. Vol. 1, pp. 154–166 [in Russian].

17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

18. Innovatsii abo smert: yak biznesu vyzhyty na tonuchomu korabli «Ukraina» [Innovation or death: how business can survive on the sinking ship "Ukraine"]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/16/628080/> [in Ukrainian].

19. Global Innovation Index 2018. WIPO. 2018. Retrieved from <http://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330>.

20. Departament mizhnarodnoho spivrobitnytstva ta rehionalnoho rozvytku Vinnytskoi ODA [Department of International Cooperation and Regional Development of Vinnytsia Regional State Administration]. Retrieved from <http://www.dmsrr.gov.ua/och%D1%96lnikiv%D1%96nni chchini-obgovorili-konczepcz%D1%96yustvorennyaeo%D1%96ndustr%D1%96alno-go-parku> [in Ukrainian].

Савченко М. В., Витяганець І. М. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності Вінницької області в умовах євроінтеграції

У результаті дослідження встановлено, що сучасні економічні процеси такі, як глобалізація, регіоналізація, формування «нової економіки», значно розширюють коло учасників конкурентних відносин та обумовлюють підвищення ролі регіонів окремих держав у системі світового господарства, перетворюючи окремі території на стратегічних гравців світового ринку. На основі аналізу показників соціально-економічного стану Вінницького регіону виокремлено детермінанти його міжнародної конкурентоспроможності. Проаналізовано методичні підходи щодо оцінки конкурентоспроможності регіонів, що дозволило розробити алгоритм оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіону. У конкурсній роботі на основі запропонованого методичного підходу проведено оцінку міжнародної конкурентоспроможності Вінницького регіону, зокрема здійснено кластерний аналіз регіонів України на основі розрахунку загального інтегрального індексу міжнародної конкурентоспроможності за 2016-2019 рр. Для підвищення міжнародної конкурентоспроможності Вінницької області розроблено шляхи підвищення її рівня. Доведено, що підвищення результативності інноваційної сфери є одним з ключових пріоритетів підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, регіон, інновації, детермінанти, кластери, інтегральний індекс, конкурентні переваги, глобалізація.

Savchenko M., Vytiahaneys I. Increasing the international competitiveness of Vinnytsia region in terms of European integration

The study found that modern economic processes such as globalization, regionalization, the formation of a "new economy", significantly expand the range of participants in competitive relations and increase the role of regions of individual states in the world economy, turning individual territories into strategic players in the world market. Based on the analysis of indicators of socio-economic condition of Vinnytsia region, the determinants of its international competitiveness are singled out. Methodological approaches to assessing the competitiveness of regions are analyzed, which allowed to develop an algorithm for assessing the international competitiveness of the region. In the competitive work on the basis of the offered methodical approach the estimation of the international competitiveness of the Vinnytsia region is carried out, in particular the cluster analysis of regions of Ukraine on the basis of calculation of the general integral index of the international competitiveness for 2016-2019 is carried out. It is proved that increasing the efficiency of the innovation sphere is one of the key priorities for increasing the international competitiveness of the region.

Keywords: international competitiveness, region, innovations, determinants, clusters, integrated index, competitive advantages, globalization.

Савченко М. В., Витяганець І. Н. Повышения международной конкурентоспособности Винницкой области в условиях евроинтеграции

В результате исследования установлено, что современные экономические процессы такие, как глобализация, регионализация, формирование «новой экономики», значительно расширяют круг участников конкурентных отношений и обуславливают повышение роли регионов отдельных государств в системе мирового хозяйства, превращая отдельные территории на стратегических игроков мирового рынка. На основе анализа показателей социально-экономического состояния Винницкого региона выделены детерминанты его международной конкурентоспособности. Проанализированы методические подходы к оценке конкурентоспособности регионов, что позволило разработать алгоритм оценки международной конкурентоспособности региона. В конкурсной работе на основе предложенного методического подхода проведена оценка международной конкурентоспособности Винницкого региона, в частности осуществлено кластерный анализ регионов Украины на основе расчета общего интегрального индекса международной конкурентоспособности за 2016-2019 гг. Для повышения международной конкурентоспособности Винницкой области разработаны пути повышения ее уровня. Доказано, что повышение результативности инновационной сферы является одним из ключевых приоритетов повышения международной конкурентоспособности региона.

Ключевые слова: международная конкурентоспособность, регион, инновации, детерминанты, кластеры, интегральный индекс, конкурентные преимущества, глобализация.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Введение

Здоровье человека, являясь одной из важнейших особенностей его как живого организма, показателя его духовной культуры и качества жизни, является результатом социально-экономической политики государства. Ускоренное развитие научно-технического прогресса, сопровождаемое мировыми процессами урбанизации, оказывает как позитивное (положительное), так и негативное (отрицательное) влияние на здоровье человека. Одним из отрицательных последствий этого процесса заключается в снижении функциональных возможностей человеческого организма, что приводит к ухудшению важнейших систем его жизнедеятельности. Наряду с этим отмечается рост заболеваемости населения, возникновение опасных болезней. В последнее время отмечается повышение стресса, физическая и моральная усталость в организме человека.

В настоящее время наблюдается тенденция понимания важности здорового образа жизни для человека. Забота о здоровье, повышение жизненной активности является неотъемлемой частью системы современных ценностей. Наряду с духовным обогащением повышается число людей, желающих сохранять хорошую физическую форму. Изменилось также отношение работодателей к здоровью своих работников, так как они заинтересованы в здоровой в физическом отношении рабочей силе.

Теоретические основы развития лечебно-оздоровительного туризма

По мнению ряда известных ученых в области медицины, «здоровье, являясь социально-биологической основой жизни нации – это результат государственной политики, создающей духовную потребность в отношении граждан к своему здоровью, как ценности. Энергетическое обеспечение созидательного труда, появление на свет здорового поколения, обеспечение здорового генофонда, жизнь, основанная на творчестве и духовности – могут быть обеспечены только на основе здоровья» [1].

Согласно данным Всемирной Туристической Организации (UNWTO), лечение и реабилитация – наиболее значительные туристические мотивации. Так, согласно отчету UNWTO за 2016 год, в 2015 году более половины (53% или 632 млн человек) международных туристов путешествовали с целью отдыха и других развлечений. Из них 14% приходилось на долю делового и бизнес-туризма, 27% ту-

ристов путешествовали по различным причинам (свидания с друзьями или родственниками, религиозные поездки, паломничество, а также в лечебно-оздоровительных целях). Цель 6% туристов не указана [2]. В этом смысле можно сказать, что лечебный туризм приобретает глобальный масштаб и его рынок находится на этапе активного формирования.

Надо отметить, что среди специалистов пока еще нет единого мнения об определении лечебно-оздоровительного туризма, какой вид туризма можно отнести к лечебному туризму, в том числе о концептуальном аппарате этого вида туризма. Если цель путешествия будет использована в качестве критерия, то в этом случае возможно выделить лечебный, медицинский и оздоровительный туризм.

Лечебный туризм осуществляется с целью восстановления здоровья и предусматривает пребывание в санаторно-курортных и медицинских учреждениях. Это обосновывается в классификации UNWTO для путешествующих лиц. В этом случае сюда можно отнести не только поездки на курорты, но и любые путешествия с целью лечения, например, операций в зарубежных клиниках.

Немецкий ученый Г. Нарштедт определяет лечебный туризм как поездки местных и зарубежных туристов на бальнеологические и другие курорты [3]. В Европе основное определение лечебно-оздоровительного туризма, используемое современными исследователями, было дано швейцарским ученым С. Каспаром [4, с. 13-17]: «это совокупность связей и событий, возникающих в местах размещения людей, поменявших среду своего постоянного проживания с целью улучшения, стабилизации и восстановления душевного и социального здоровья (эти места не являются местом их постоянного проживания или работы).

Ю. Богданов, О. Никитина и А. Гадсенбиллер лечебный туризм оценивают как новый раздел курортологии, рассматривающий организацию санаторно-курортной работы с аспекта технологии путешествий [5].

В. Набедрик оценивает лечебный туризм как совокупность отношений и событий, возникающих между людьми во время путешествий. При этом основная мотивация этих людей заключается в обследовании, лечебной профилактике и реабилитации. Эти процессы осуществляются в отдаленных от постоянного места проживания людей учрежде-

ниях, обладающих необходимыми для их оздоровления природными, материальными и человеческими ресурсами.

Наряду с этим, ряд специалистов [7; 8], говоря о лечебном туризме, подразумевают оказание услуг с целью лечения конкретных болезней. Эти услуги осуществляются в медицинских центрах и курортах в течении определенного минимального периода.

Вышеизложенное позволяет прийти к такому выводу, что лечебный туризм не предусматривает какого-либо вида развлечений.

Некоторые специалисты выделяют медицинский туризм [9; 10], который предусматривает оказание медицинских услуг в других странах. Здесь отличительная особенность состоит в том, что люди, получая медицинскую помощь в лучших мировых медицинских центрах, в тоже время и отдыхают.

В феврале 2017 года в столице Иордании Аммане была проведена очередная встреча на высшем уровне организации Global Heathcare Travel Council (GHTC). Согласно планам Организации, в туристических структурах оздоровительного профиля Баку, Галаалты, Нафталана, Габалы и Нахичевана предусмотрено проведение торжественных мероприятий, посвященных оздоровительному туризму. Основной целью является усиление туристического потока в нашу страну, используя широкие возможности этой организации, в том числе оценка возможностей осуществления экспертных услуг и инвестиционных вложений. Наряду с этим, существует необходимость применения в Азербайджане современных инновационных систем. На этой встрече была принята декларация «Амман – Глобальный оздоровительный туризм», в которой были определены 8 основных разделов оздоровительного туризма:

1. Медицинский туризм.
2. Стоматологический туризм.
3. Спа-туризм (термализм и талассотерапия).
4. Кулинарный туризм.
5. Спортивный туризм.
6. Туризм трех возрастных групп, туризм, способствующий развитию мест проживания.
7. Velnes туризм.
8. Социально доступный туризм.

В апреле 2018 года в турецком городе Анталия была проведена IV Генеральная Ассамблея GHTC, членами которой являются около 60 стран. Проведение Очередного Глобального Форума Оздоровительного Туризма было предусмотрено в 2019 году в городе Баку.

Медицинский туризм разделяется на 3 отдельных сферы: диагностика (уточнение диагноза и обследование), операция (проведение операций и последующее лечение) и оздоровление (оздоровление и улучшение внешнего вида).

За рубежом социально-экономические причины, стимулирующие получение медицинских услуг,

различны. Так, если большинство участников туров не могут получить качественное лечение в своей стране, они для оказания конкретного лечения отправляются в другие страны.

Первая причина состоит в том, что медицинские услуги в экономически развитых странах достаточно дорогие и не каждый может получить медицинскую страховку по их оплате. Пациенты, которые не в состоянии оплатить дорогую операцию в своей стране (например, кардиохирургическое лечение, имплантация тазобедренного и коленного суставов и т.д.), осуществляют это лечение на таком же высоком, но более дешевом уровне в других странах. В первую очередь это относится к гражданам США и Западной Европы. Однако, несмотря на социальную направленность системы здравоохранения, даже в таких странах, как Великобритания и Канада граждане, ожидающие длительное время проведение операции, вынуждены обращаться за медицинской помощью в другие страны.

Применение мирового опыта в сфере лечебно-оздоровительного туризма

В условиях глобализации здравоохранения все больше стран в лечебно-оздоровительных целях вкладывают инвестиции в туристическую сферу. Эти страны готовят специалистов в самых лучших мировых медицинских центрах и возводят комфортабельные клиники, оснащенные новейшими технологиями. Как правило, к ним относятся страны с высоко развитой туристической индустрией (Турция, Таиланд, Сингапур, Индия и др.). Сервис медицинских услуг, предлагаемый в этих странах, позволяет приезжающим туристам-пациентам восстанавливать свое здоровье и отдыхать.

Другая причина – поток пациентов из более бедных стран с невысоким уровнем развития медицинской сферы (например, страны СНГ). Единственная надежда у них – это получение точного диагноза, лечение и шанс выздоровления в странах с высоко развитой системой медицинских услуг. Наиболее востребованные сферы – это онкология, кардио-хирургия, ортопедия, нейро-хирургия. Высоко профессиональные специалисты по ним имеются в Германии, Израиле, Швеции, Австрии и во Франции.

Наибольший поток клиентов связан с проведением лечения на курортах, лечением стоматологических заболеваний и осуществлением пластических операций. Здесь отдых и медицинские услуги дополняют друг друга. Медицинский туризм является очень доходным бизнесом, постоянно совершенствующий оказываемые услуги в условиях жесткой конкуренции и ориентированный на массового потребителя. В настоящее время сформирован глобальный рынок медицинских услуг со своей инфраструктурой (медицинский менеджмент, органы аккредитации, агентства и туроператоры, специализирующиеся в сфере медицинского туризма). Этот вид туризма, развиваясь даже в условиях финансового

кризиса, оказывает все большее влияние на национальные системы здравоохранения, в том числе на деятельность страховых компаний, организующих лечение клиентов в иностранных клиниках. Таким образом, больной, не имеющий возможности решать свои медицинские проблемы в своей стране, может выбрать страну, предлагающую самое современное обследование и лечение, а также клинику и врача. Без сомнения, лозунгом медицины XXI века должен стать «Больные без границ». Цель оздоровительного туризма – «отдых болезней» (профилактика

тика больных и отдых). Этот вид туризма характеризуется долгосрочной поездкой, прогулками по небольшим городам и более длительным пребыванием на одном месте. Рекомендации Всемирной Туристической Организации ООН «отдых» наряду с досугом и рекреацией отражены также и в классификации путешествующих лиц.

Сегодня современные курорты и медицинские учреждения предоставляют более широкий список услуг, направленных как на лечение и оздоровление, так и на обеспечение различных требований клиентов в сфере развлекательных программ.

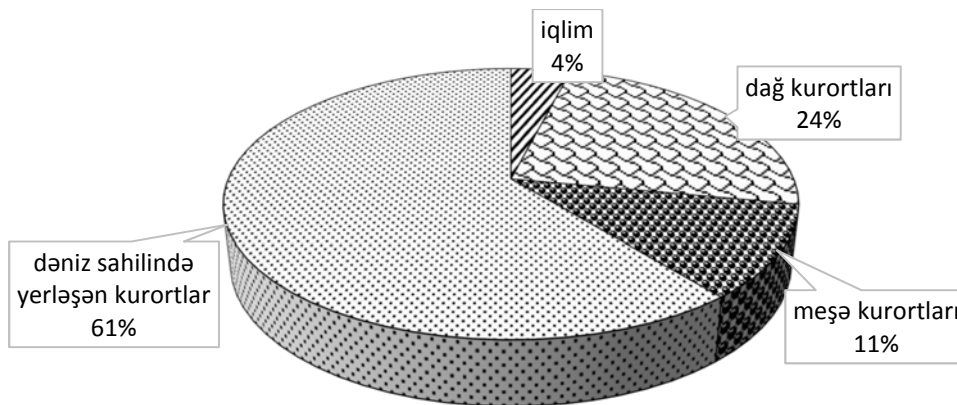

Рисунок. Структура климатических курортов мира [11]

Структура мировых климатических курортов [11]

Лечебно-оздоровительный туризм имеет древнюю и богатую историю. Заметки о путешествиях с целью лечения известны с древнейших времен. Так, римляне посещали Египет не только как памятник древней культуры, но и как лечебный курорт. Автор трактата по медицине Авл Корнелий Цельс еще в I веке до нашей эры рекомендовал больным туберкулезом мягкий климат Египта и морские путешествия. Курортология – как основа оздоровительного туризма, начала развиваться в Европе с XVII века. В XX веке уже практически была создана курортная индустрия, охватывающая все страны и континенты. Лечебно-оздоровительные центры Европы были широко известны во всем мире.

В настоящее время в Европе имеется несколько тысяч курортов с современными оздоровительными центрами. Эти центры в значительной степени влияют на формирование Валового Национального Продукта стран-членов Евросоюза. Большинство европейских курортов являются членами Ассоциации Европейских Курортов (ESPA), которая объединяет до 20 курортных и санаторных ассоциаций. Штаб этой организации находится в Брюсселе. Европейский отдел состоит из 4000 компаний, расположенных по всей Европе, годовой оборот которых достигает 20 млрд евро. На этих курортах имеется до 500 000 рабочих мест [12].

Лечебно-оздоровительный туризм в основном сосредоточен в регионах Центральной, Восточной и

Западной Европы. Немецкая курортологическая школа была сформирована в XIX веке. Кроме Германии ее представителями являлись Чехия, Словакия и Россия. Именно в этих странах санаторно-курортное лечение поднялось до высокого уровня. Эти страны, обладающие обширными лечебными и природно-климатическими ресурсами, имеют богатые курортные традиции. Здесь достаточно развиты инфраструктурная сфера и эффективные методы профилактики, лечения и реабилитации.

Сегодня Германия, Чехия, Словения и Словакия контролируют значительную часть сферы лечебно-оздоровительного туризма. На территории Германии расположено более 300 курортных центров. Ежегодно на этих курортах отдыхает более 1 млн приезжих из Европы, США и Канады. Чехия является лидером по числу туристов, прибывающих на санаторно-курортное лечение. Знаменитый чешский курорт Карловы Вары ежегодно принимает медицинских туристов из 70 стран пяти континентов. Словенский курорт Родашка Слатина знаменит своей лечебной водой Dona D МБ. Лечебно-оздоровительная инфраструктура Венгрии состоит примерно из 1300 термальных источников. Помимо термальных вод эта страна обладает широкой сетью лечебных, бальнеологических SPA-курортов, в том числе отелей. В течение года в Польше функционируют более 300 оздоровительных центров. Приблизительно 100 из них, используя минеральные воды и лечебные грязи, создают прекрасные условия как для лечения, так и для отдыха.

Помимо отмеченных стран, лечебно-оздоровительный туризм успешно развивается в Болгарии, Румынии и бывшей Югославии. Эти страны имеют выход к теплым морям и на приморских курортах этих стран предлагаются различные оздоровительные программы.

Основными курортными ресурсами Австрии являются термальные источники различного минерального состава. Развитию и популяризации на международном уровне австрийских курортов во многом способствует Объединение Австрийских Курортов. Лечебно-оздоровительный туризм известен и в Швейцарии, однако, стоимость курортных услуг в этой стране очень высока и ими пользуются только состоятельные клиенты. Многочисленные известные курорты и талассотерапевтические центры расположены и во Франции (Виши, Эвиан).

Западную Европу на рынке лечебно-оздоровительных услуг в основном представляет Италия. В Северной Европе лечебно-оздоровительный туризм достаточно слабо развит. Морские курорты Дании, Нидерландов, Норвегии и Швеции, в основном, имеют местное значение.

Перспективные направления развития лечебно-оздоровительного туризма в Азербайджане

У нашей страны есть большие перспективы по развитию лечебно-оздоровительного туризма. Азербайджан обладает широкими возможностями для развития большинства видов туризма, включая лечебно-оздоровительный туризм. Ускорение социально-экономического развития способствовало открытию новых возможностей для всестороннего развития этой сферы.

Курортная отрасль нашей страны основана на совокупности курортов, лечебно-оздоровительных территорий и их природных лечебных ресурсах.

Природно-климатическая, географическая структура и топография Азербайджана отличается своим культурным многообразием. Из 11 климатических поясов 9 расположены в этой стране. Расположенная на пересечении Европы и Азии наша страна играет роль моста между западом и востоком.

Азербайджан являлся частью Великого Шелкового Пути. Природа страны отличается большим разнообразием. Эта прекрасная земля, начиная с горных пастбищ до субтропических зон, обладает неповторимыми природными красотами. На территории Азербайджана имеется до 8400 крупных и мелких рек и озер. Каспийское море по своему происхождению и биологическим ресурсам является крупнейшим озером в мире. Большую часть территории Азербайджана составляет горная система Малого и Большого Кавказа. 10% территории составляют 8 национальных парков, 11 заповедников и 24 лесопарка. По своим минеральным и термальным источникам Азербайджан является одной из богатых стран. Флора состоит из более чем 1500 видов

лекарственных растений. В стране имеется около 344 грязевых вулкана, 133 из которых расположены в азербайджанском секторе Каспия. По естественно-лечебным ресурсам курорты Азербайджана отличаются по своему климатическому, бальнеологическому, лечебному характеру, включая лечебные свойства нафталанской нефти. В стране также имеются все виды лечебных минеральных вод из 8 групп, принятых в мире.

С древних времен известно использование в Азербайджане в лечебно-профилактических целях родниковых вод, особых видов нефти и вулканической грязи. Начиная с XIX века, в ряде регионов Азербайджана стали проводиться научные исследования естественных ресурсов лечебного свойства. В зависимости от благоприятных климатических условий, полезности минеральных вод, лечебного свойства грязей и нефтяных ресурсов была определена классификация курортов лечебного значения, расположенных в отдельных климатических зонах страны. Уже во второй половине XX века в стране была сформирована сеть курортов, прошедшая определенный путь развития. Система санаториев, домов отдыха и пансионатов охватывала почти все регионы Азербайджана. В 1970 году решением союзного правительства курорты Апшеронского полуострова, в том числе курорты Истису, Галаалты и Нафталан были включены в перечень всесоюзных курортов. После приобретения Азербайджаном независимости стало уделяться больше внимания развитию курортной отрасли.

Распоряжение Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 27 февраля 2007 года об утверждении «Государственной Программы развития курортов в Азербайджанской Республике в 2009-2018 годах» явилось важным этапом в развитии оздоровительного туризма.

С целью более ускоренного развития туризма в стране, координационного решения возникающих проблем, в 2013 году при поддержке Министерства Культуры и Туризма Азербайджанской Республики было создано Азербайджанское Общественное Объединение поддержки Здоровья и Термального Туризма (АНТТСА). Основной целью в создании АНТТСА является развитие здоровья и термального туризма в стране и повышение информированности общества путем проведения просветительной работы среди населения.

Изучение туристических ресурсов, доведение туристических услуг до уровня современных стандартов, расширение санаторно-курортных возможностей, увеличение числа гостиниц и отелей, других туристических объектов и туристических маршрутов может дать реальные результаты. Сегодня основная цель в Азербайджане – превращение туристической отрасли в устойчивый, эффективный и конкурентоспособный сектор экономики.

Президент Ильхам Алиев, наряду с рядом отраслей, объявил туризм как одно из основных

направлений развития ненефтяного сектора экономики страны. В «Стратегической Дорожной Карте» по развитию специализированной туристической промышленности в Азербайджанской Республике, утвержденной Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым, предусмотрено проведение соответствующих целевых мер [13].

Наряду с этим, принятое в сентябре 2016 года распоряжение «О дополнительных мерах, связанных с развитием туризма в Азербайджане», явилось важным документом, дающим толчок развитию туризма и новым этапом его развития в стране. Особо надо отметить, что предусмотренное в распоряжении формирование Туристического Совета и Регистр, ежегодное проведение в стране торгового фестиваля («Shopping festival») широко практикуемого в мировой практике, предоставление таможенных и налоговых льгот и привилегий в рекреационных и туристических зонах, организация профессионально-специализированных учреждений (профессиональных лицеев и школ) при Азербайджанском Университете Туризма и Менеджмента с удовлетворением было воспринято представителями туристического сектора. Выполнение этих задач, связанных с «Основными направлениями Стратегической Дорожной Карты по основным секторам национальной экономики», составляет главную линию всестороннего и фундаментального развития туризма в стране на предстоящие 10 лет.

Была поставлена задача осуществления мер по привлечению инвестиций для роста туристического потенциала Баку и регионов страны. Это будет способствовать созданию условий для расширения международного туризма в Азербайджане и роста доходов от туризма в экономике.

В Стратегической Дорожной Карте в качестве основной задачи предусмотрено формирование Национального Бюро по пропаганде туризма, в том числе региональных бюро республиканского подчинения. Функции Бюро включают привлечение местных и иностранных туристов в страну и увеличение числа их поездок. Кроме этого, эти бюро будут участвовать в формировании информационной базы о направлениях путешествий, выбранных иностранными туристами.

В Дорожной Карте указано, что до 2025 года в Азербайджане будут осуществлены меры по развитию туристической отрасли. Эти меры будут направлены на мировое признание, созданного в стране горного туризма, оздоровительных туристических комплексов, уникальной природы Азербайджана, парков, культурного наследия, объектов религиозного и сельского туризма.

Выводы. Таким образом, подписанная Президентом Ильхамом Алиевым «Стратегическая Дорожная Карта по развитию туризма», устраняя все сомнения о будущем туризма, определила приоритеты стратегического развития этой отрасли. Преимущества этой «Стратегической Дорожной

Карты» состоят в том, что в ней были учтены все «болезненные точки», присущие местному туризму. Наличие всех параметров, считающихся «туристическими ценностями», стимулирует развитие этой сферы: к ним относятся общественная безопасность, политическая стабильность, светский характер культуры, национальная толерантность, верность демократическим ценностям, эмоциональные и разнообразные национальные традиции, разнообразный географический ландшафт, богатая флора и фауна, благоприятный климат и ускоренно развивающаяся инфраструктура. Принятие документа по стратегическому развитию туризма, является официальным подтверждением политической воли главы страны по определению роли и статуса этой отрасли в развитии страны.

«Политическая воля» – фактор, направленный на устранение проблем, препятствующих ускоренному развитию местного туризма. Бюро по туризму, структурные реформы, план мероприятий, «Стратегическая Дорожная Карта» дают туристической отрасли не просто «стратегический статус», а статус основной государственной направленности в национальной экономике. Этим сфера туризма поднимается на значительный государственный уровень. Эта отрасль превращается в фактор обеспечения стабильного развития страны. По нашему мнению, этот документ должен быть воспринят как качественно новый этап процесса развития национального туризма. Важнейшая составная часть этого сектора – именно лечебно-оздоровительный туризм.

Литература

1. **Разумов А.Н., Пономаренко В.А., Пискунов В.А.** Здоровье здорового человека. Москва: Медицина, 1996.
2. **UNWTO.** (2016). *Tourism Highlights, 2016 Edition*, p. 4. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>.
3. **Огурцов А.Н.** Санаторно-курортный комплекс в системе социальной защиты населения: дис. ... канд. экон. наук. СПб., 2000. 182 с.
4. **Разумов А.Н.** Основы государственного регулирования в сфере развития восстановительной и курортной медицины. *Актуальные проблемы восстановительной медицины, курортологии и физиотерапии*. 2001. № 2. С. 13-17.
5. **Богданов Е.И., Никитина О.А., Гаценбиллер А.П.** Хозяйственный механизм санаторно-курортного комплекса: монография / С-Петербург. гос. ун-т сервиса и экономики. СПб., 2004. 243 с.
6. **Семеняк Н.Г.** Формирование и эффективность системы стратегического управления санаторно-курортным комплексом (на примере Туапсинского района Краснодарского края): дис.... канд. экон. наук. СПб., 1999. 147 с.
7. **Боков М.А., Ветитнев А.М., Попков В.П., Угрюмов Е.С., Шаповалов В.И.** Менеджмент в санаторно-курортных организациях. СПб.: Изд-во СПб ГУЭФ, 2005. 230 с.
8. **Ветитнев А.М., Боков М.А., Угрюмов Е.С.** Конкуренентоспособность санаторно-курортных организаций. Сочи: РИО СГУТиКД, 1999. 95 с.
9. **Татаринев А.А.** Методология оценки и анализа экономики рекреационно-туристского региона.

Сочи: РИО СГУТиКД, 1998. 2 с. 10. **Яковенко Г.В., Винокуров Б.Л., Быков А.Т.** Технология управления предприятиями курортных и туристских услуг. Сочи: ред.-изд. сектор Юж. Фил. НИИ соц. гигиены и упр. здравоохранением им. Семашко РАМН, 1997. 215 с. 11. **Третьякова Т.Н.** Основы курортного дела: учебное пособие. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. 288 с. 12. **Европейская** Курортная Ассоциация / ESPA. URL: <http://europespa.ru/partnery/evropeiskaja-kurortnaja-associacija-espa.html>. 13. **Стратегическая** дорожная карта для развития специализированной индустрии туризма в Азербайджанской Республике. URL: http://iqtisadiislahat.org/store//media/documents/fermanlar/syx/Turizm_senayesinin_inkishafina_dair_strateji_yol_xeritesi.pdf.

References

1. Razumov A.N., Ponomarenko V.A., Piskunov V.A. (1996). *Zdorov'ye zdravogo cheloveka* [Health of a healthy person]. Moscow, Medicine [in Russian].
2. UNWTO. (2016). *Tourism Highlights. Edition*, p. 4. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>.
3. Ogurtsov A.N. (2000). Sanatorno-kurortnyy kompleks v sisteme sotsial'noy zashchity naseleniya [Sanatorium-resort complex in the system of social protection of the population]. *Candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
4. Razumov A.N. (2001). *Osnovy gosudarstvennogo regulirovaniya v sfere razvitiya vosstanovitel'noy i kurortnoy meditsiny* [Fundamentals of state regulation in the development of restorative and spa medicine]. Aktual'nyye problemy vosstanovitel'noy meditsiny, kurortologii i fizioterapii – Actual problems of restorative medicine, balneology and physiotherapy, 2, pp. 13-17 [in Russian].
5. Bogdanov Ye.I., Nikitina O.A., Gatsenbiller A.P. (2004). Khozyaystvennyy mekhanizm sanatorno-kurortnogo kompleksa [The economic mechanism of the sanatorium-resort complex]. Saint Petersburg, St. Petersburg. state un-t of service and economy [in Russian].
6. Semenyak N.G. (1999). Formirovaniye i effektivnost' sistemy strategicheskogo upravleniya sanatorno-kurortnym kompleksom (na primere Tuapsinskogo rayona Krasnodarskogo kraya) [Formation and efficiency of the system of strategic management of the health resort complex (on the example of the Tuapse district of the Krasnodar region)]. *Candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
7. Bokov M.A., Vetitnev A.M., Popkov V.P., Ugryumov Ye.S., Shapovalov V.I. (2005). *Menedzhment v sanatorno-kurortnykh organizatsiyakh* [Management in health resort organizations]. SPb., Publishing house of SPbGUEF [in Russian].
8. Vetitnev A.M., Bokov M.A., Ugryumov Ye.S. (1999). Konkurentosposobnost' sanatorno-kurortnykh organizatsiy [The competitiveness of health resort organizations]. Sochi, RIO SGUTiKD [in Russian].
9. Tatarinov A.A. (1998). Metodologiya otsenki i analiza ekonomiki rekreatsionno-turistskogo regiona [Methodology for assessing and analyzing the economy of a recreational and tourist region]. Sochi., RIO SGUTiKD [in Russian].

10. Yakovenko G.V., Vinokurov B.L., Bykov A.T. (1997). *Tekhnologiya upravleniya predpriyatiyami kurortnykh i turistskikh uslug* [Management technology of enterprises of resort and tourist services]. Sochi [in Russian].

11. Tret'yakova T.N. (2008). *Osnovy kurortnogo dela: uchebnoye posobiye* [The basics of resort business]. Moscow, Publishing Center "Academy" [in Russian].

12. European Spa Association. ESPA. Retrieved from <http://europespa.ru/partnery/evropeiskaja-kurortnaja-associacija-espa.html> [in Russian].

13. Strategic roadmap for the development of a specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan. Retrieved from http://iqtisadiislahat.org/store//media/documents/fermanlar/syx/Turizm_senayesinin_inkishafina_dair_strateji_yol_xeritesi.pdf.

Гулієв Р. Г. Перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Азербайджані

У статті розглянуто актуальні питання розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Вивчено особливості сучасного стану та перспективи розвитку туристичної галузі в Азербайджані. Автором досліджено теоретичні основи розвитку лікувально-оздоровчого туризму, а також міжнародний досвід у цій сфері, розглянуто роль державного регулювання розвитку цієї галузі в Азербайджані.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий туризм, медичний туризм, курортно-санаторне лікування і реабілітація, соціальний туризм.

Guliyev R. The Prospects of Development of Medical and Health Tourism in Azerbaijan

The article examines the current state, the formation and development of medical and health tourism, the features and prospects for its development in Azerbaijan are studied. The author, having studied the theoretical bases of the development of health tourism, the world experience in this field, conducted an analysis of state regulation and directions of development of this sphere in Azerbaijan.

Keywords: health tourism, human health, medical tourism, health resort, treatment and rehabilitation, social tourism.

Гулиев Р. Г. Перспективы развития лечебно-оздоровительного туризма в Азербайджане

В статье рассмотрены актуальные вопросы развития лечебно-оздоровительного туризма. Изучены особенности современного состояния и перспективы развития туристической отрасли в Азербайджане. Автором исследованы теоретические основы развития лечебно-оздоровительного туризма, а также международный опыт в этой сфере, рассмотрена роль государственного регулирования развития этой отрасли в Азербайджане.

Ключевые слова: лечебно-оздоровительный туризм, медицинский туризм, курортно-санаторное лечение и реабилитация, социальный туризм.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ЕКОСИСТЕМ¹

Вступ. Створення інноваційної екосистеми є комплексною діяльністю, яка забезпечує передумови для сталого розвитку та конкурентоспроможності території. З одного боку, інноваційні екосистеми формуються під впливом та з урахуванням глобальних соціальних, технологічних, економічних та екологічних змін. З іншого боку, створюються та розвиваються в обмеженому (локалізованому) просторі, де вже сконцентровані матеріальні, виробничі, інформаційні та трудові ресурси, які дозволяють розробляти та використовувати інноваційні рішення.

Концепція інноваційної екосистеми пропонує інструмент для створення умов, які підвищують конкурентоспроможність окремих підприємств різних галузей економіки. В центрі концепції є уявлення, що інновації є процесом трансформації ідеї в кінцевий інноваційний продукт або послугу, реалізація якого потребує багато учасників: підприємств, університетів, наукових установ, венчурних фондів тощо. Поєднання всіх учасників дозволяє інноваційній екосистемі реалізувати повний цикл розвитку інновацій.

Кожна галузь економіки має характерні особливості ведення господарської діяльності і види інноваційної активності. Одні концентруються на інноваційних процесах на базі дослідницьких центрів або компаній, для інших – найважливішим є швидкість впровадження та розповсюдження інновацій. Кожен вид діяльності створює попит на відповідні інститути інноваційної екосистеми та є джерелом попиту на результати інноваційної діяльності. Наприклад, високотехнологічний бізнес дозволяє університетам сформувати широку мережу партнерств задля вирішення завдань: фокусування прикладних досліджень в інтересах конкретних замовників, отримання додаткових джерел фінансування від замовників – високотехнологічних підприємств регіону, працевлаштування випускників університету в високотехнологічних галузях. Тому становлення інноваційної екосистеми неможливо безвідносно до потреб і можливостей учасників інноваційного процесу [1].

Мета роботи полягає у визначенні, які галузі економіки за останні роки отримали успішніший

розвиток у Придніпровському економічному районі (ПЕР), які види інноваційної активності та типи інновацій їм притаманні, а також зробити висновки щодо умов, які має забезпечувати інноваційна екосистема ПЕР для активізації розвитку таких видів діяльності.

У процесі виконання дослідження використано методи аналізу і синтезу, логічного узагальнення, системного підходу, спеціальні методи в економіці – економіко-статистичного аналізу, групування, порівнянь та спостережень. Для отримання результатів використовувалися первинні дані Державної служби статистики України, головних управлінь статистики Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей за період з 2012 по 2018 рік, що характеризують інноваційну активність промислових підприємств, підприємств за видами інновацій та економічної діяльності, інтенсивність та ефективність розвитку галузей економіки та промисловості ПЕР, а також власні дані, які отримані в процесі економіко-статистичного аналізу, групування та порівнянь.

Інновації за видами та типами економічної діяльності: світові уявлення та українські реалії

Сучасне загальне визначення інновацій розповсюджує інноваційну діяльність на всі сектори економіки, а сама дефініція «інновації» є такою, що може бути застосованою до кожного з секторів. Інновації – це нові або поліпшені продукти або процеси (або їх комбінації), які істотно відрізняються від раніше вироблених одиницею (*unit*) продуктів або використовуваних нею бізнес-процесів, пропонувані потенційним користувачам (продукти) або використовуються самою одиницею (процеси) [2].

Відповідно до цього визначення виокремлюють технологічні (продуктові та процесові) та нетехнологічні (маркетингові та організаційні) види інновацій.

Технологічна інновація – упровадження технологічно нових та значно технологічно вдосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові інновації). Продуктова інновація – упровадження товару або послуги, які є новими або значно поліпшеними у частині їх властивостей або способів використання. До продуктової інновації

¹ Підготовлено в рамках виконання досліджень за темою «Концепція інституційного забезпечення формування інноваційної екосистеми в економічних районах (на прикладі Придніпровського економічного району)».

включаються значні удосконалення в технічних характеристиках, компонентах і матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні, у рівні сумісності з користувачем або в інших функціональних характеристиках; процесова інновація – упровадження нового або значно поліпшеного способу виробництва або доставки продукту. До процесової інновації включаються значні зміни в технології, виробничому устаткованні й/або програмному забезпеченні.

Маркетингова інновація – упровадження нового методу маркетингу, що включає значні зміни в дизайні або упакуванні продукту, його складуванні, просуванні на ринок або в призначенні ціни продажу.

Організаційна інновація – упровадження нового методу й форми організації всіх видів діяльності підприємств, удосконалення організаційної структури керуючої й керованої підсистеми підприємств, удосконалення організації праці та організації використання всіх видів ресурсів на підприємствах [3, с. 11].

Традиційно аналіз і моделювання в економіці інновацій сфокусовані на виявленні технологічних змін, зазвичай вимірюваних показниками досліджень та розробок або патентування [4, с. 451-68]. Але останнім часом не менш значущими визнаються управлінські та організаційні нововведення, наголошується на важливості організаційних і маркетингових змін поряд з продуктовими та процесними інноваціями [5, с.18].

Практиці використання різних типів інновацій присвячено низку досліджень. Так, британські вчені з використанням кластерного та факторного аналізу визначили два типи інновацій: «розширена іннова-

ційна діяльність», що поєднує маркетингові, організаційні, управлінські та стратегічні інновації, і «традиційна діяльність» – продуктові, процесні і технологічні інновації. Автори пов'язують ці режими з виробничими компаніями і приходять до висновку, що «розширені» і «прямі» інновації не замінюють, а швидше доповнюють один одного. Підприємства, що практикують обидва типи діяльності, демонструють вищу продуктивність [6].

Разом із тим, значимість технологічних інновацій для економіки визначається тим, що: технологія в кінцевому підсумку генерує багатство, яке є ключовим моментом для політичної та економічної влади; технологія є головним чинником підвищення продуктивності та конкурентоспроможності; технологія є засобом об'єднання інтересів науки, бізнесу і уряду; технологія вимагає нової філософії менеджменту і практики. Технологічні інновації є основою для реалізації життєво важливих стратегій майбутнього технологічного зростання, вони збільшують продуктивність економіки. Економічні досягнення залежать від того, наскільки швидко розпізнаються і використовуються потенціали технологій. Для цього науково-технічні результати повинні розвиватися і своєчасно передаватися для використання, бізнес повинен бути керованим, а державне регулювання має бути спрямованим на своєчасне і ефективне використання технологічних інновацій [7, с. 140-141].

В Україні більшість галузей якщо і націлені на технологічні інновації, віддають перевагу їх процесній складовій (табл. 1). Це стосується, наприклад, будівельної галузі, хоча світові будівельні компанії створюють саме продуктові інновації (див. вкладення).

Вкладення

Інновації в будівельних компаніях світу та України

Найбільші світові будівельні компанії працюють над створенням продуктивних інновацій, які дозволяють зводити будинки з унікальними характеристиками в стислі терміни. Так, у сейсмічно небезпечних країнах розробляються проекти будівель, здатних піднятися над землею під час землетрусів, у Китаї будують дешеві споруди за допомогою 3D-принтера, що друкує будинки з будівельного сміття, в Делфтському технічному університеті розробили самовідновлювальний бетон, при виробництві якого використовуються капсули з бактеріями. Якщо бетон тріскається, капсули розчиняються під впливом води, бактерії оживають і виділяють вапняк, який і закупорює тріщини. Розробка дозволить подовжити термін експлуатації бетону на десятиліття і економити на проведенні вартісного ремонту бетону. До процесорних інновацій належить також оцифрування бізнес-процесів, хмарне управління процесами.

В Україні основна маса нових житлових споруд будуються по-старому – з цегли, бетону із застосуванням невігадливих матеріалів для оздоблення фасадів. На вітчизняному будівельному ринку немає проектів, в яких би використовувалися дійсно інноваційні технології продуктової категорії, а те, що прийнято вважати інновацією, вже 5–10 років широко використовується у світовому будівництві. Основний напрямок інновацій будівельного ринку України зараз лежить у площині його діджиталізації, наприклад, використання у квартирах технології «розумний дім» [8].

Кожна галузь економіки має характерні особливості ведення господарської діяльності і свої види інноваційної активності. В роботі [9] запропоновано

методику, відповідно до якої галузі умовно поділено на чотири типи за домінуючими джерелами інновацій: науковий, інженерний, споживчий та тип ефек-

**Коефіцієнт питомої ваги інноваційно активних підприємств
у загальній кількості підприємств за видами інновацій та економічної діяльності**

	Інноваційно активні підприємства, %	з них:				
		підприємства з технологічними (продуктовими та/або процесовими) інноваціями	з них:			підприємства тільки з нетехнологічними (маркетинговими та/або організаційними) інноваціями
			підприємства з продуктовими інноваціями	підприємства з процесовими інноваціями	підприємства з продуктовими та процесовими інноваціями	
Усього	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Промисловість	1,05	1,43	1,51	1,33	1,33	0,84
Добувна промисловість	0,78	0,75	0,31	1,09	1,09	0,80
Переробна промисловість	1,13	1,56	1,75	1,26	1,26	0,90
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	0,71	0,89	0,37	2,00	2,00	0,61
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,56	0,81	0,42	1,71	1,71	0,42
Оптова торгівля,	1,07	0,46	0,42	0,57	0,57	1,42
Транспорт	0,55	0,39	0,21	0,67	0,67	0,65
Інформація та телекомунікації	1,12	0,99	1,01	0,90	0,90	1,20
Фінансова та страхова діяльність	1,36	1,15	0,53	1,79	1,79	1,49
Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу	0,78	0,75	0,89	0,49	0,49	0,80
Наукові дослідження та розробки	1,33	2,83	2,62	1,75	1,75	0,49
Рекламна діяльність	1,21	0,79	0,84	0,81	0,81	1,45

Сірим кольором виділено види діяльності, в яких питома вага підприємств з технологічними та продуктовими інноваціями є найбільшою.

Складено автором за даними Державної служби статистики.

тивності. Галузі одного типу характеризуються загальною специфікою, що дозволяє визначити закономірності появи та розвитку інновацій. Використання такого підходу дає можливість виробляти дієві рекомендації для конкретних галузей, оскільки особливості розвитку інновацій, які характерні для одного типу, для іншого можуть бути другорядними (рис. 1).

Інновації, орієнтовані на підвищення ефективності характерні для капіталомістких і трудомістких галузей, таких як гірничодобувна, хімічна, нафтогазова, деревообробна, текстильна промисловість, металургія і сільське господарство, де інвестиції в інфраструктуру, виробництво та обладнання складають близько третини виручки при низькому

рівні витрат на маркетинг. Інноваційний процес для даного типу визначається глибиною розуміння виробничих процесів і продуктів, здатної забезпечити скорочення витрат при збереженні або підвищенні якості.

Інновації, які визначаються інженерними розробками, припускають проектування і створення нових продуктів завдяки інтеграції технологій з партнерами по ланцюжку поставок. До галузей інженерного архетипу відносяться, наприклад, машинобудування, електроенергетика і будівництво. Рівень витрат на НДДКР в цих галузях знаходиться в діапазоні від 3 до 10% виручки, а життєвий цикл продукції становить 5-10 років.

Рис. 1. Галузі за типом інновацій [9, с. 24]

Інновації, орієнтовані на споживачів дозволяють задовольняти їх потреби та запити завдяки забезпеченню пропозицій нових продуктів, послуг і створенню альтернативних бізнес-моделей. Приклади галузей даного типу – телекомунікації, банки, торгівля, ІТ, транспорт, освіта, сфера розваг, харчова і текстильна промисловість. Ці галузі характеризуються високими витратами на маркетинг, від 3 до 7% виручки, і порівняно коротким періодом розробки продуктів.

Інновації, які визначаються науковими дослідженнями, припускають розробку нових продуктів на основі комерціалізації фундаментальних наукових досліджень. Низка галузей, таких як фармацевтика або нафтохімія, можуть витратити на НДДКР від 15 до 30% своєї виручки. Процес розробки і впровадження інновації у цих галузях включає в себе фундаментальні дослідження і характеризується тривалим циклом: з моменту початкового дослідження до комерціалізації може пройти від 10 до 20 років. Інновації цього типу передбачають тісне співробітництво бізнесу, науки та освіти на національному і міжнародному рівнях.

Принцип визначення галузей за науковим джерелом інновацій досить близький за аналогією до компетенції дослідницької інтенсивності, що використовують фахівці ОЕСР. Індикатором технологічного рівня галузі (виду діяльності), за концепцією дослідницької інтенсивності, є співвідношення між витратами на дослідження й розробки та обсягами реалізації або валової доданої вартості. У вітчизняній науці використовується критерій інноваційної інтенсивності, який враховує рівень загального обсягу витрат на інноваційну діяльність у розрахунку на одиницю реалізованої продукції, що викликано розбіжностями в економічному і технологічному рівні вітчизняної промисловості та промисловості розвинених країн. Останні, маючи високий рівень ефективності, добробуту і технологічного роз-

витку, основну увагу приділяють стимулюванню передусім досліджень і розробок. Україна, реалізуючи модель наздоганяючого розвитку, використовує переважну частину своїх інноваційних ресурсів для придбання нових технологій, машин, обладнання, установок та інших основних засобів на умовах трансферу з розвинених країн. Тому технологічний рівень галузей (видів діяльності) української промисловості функціонально значно більше пов'язаний із загальним обсягом витрат на інноваційну діяльність, ніж з витратами на дослідження і розробки [10, с. 305–307; 11, с. 16].

Рис. 2 демонструє як за загальним обсягом витрат на інноваційну діяльність серед видів економічної діяльності промисловості лідирує металургійне виробництво (57%), виробництво фармацевтичних (12%) та харчових (11%) продуктів. Однак на дослідження та розробки найбільше витрачають фармацевтичні підприємства (45%) та машинобудування: підприємства з виробництва машин і устаткування (22%), виробництва автотранспортних засобів (11%), виробництва електричного устаткування (6%) та виробництва комп'ютерів (5%). Саме ці галузі в даній роботі вважатимуться як галузі, в яких інновації визначаються науковими дослідженнями.

Класифікація галузей у строгій відповідності до типів інновацій не є безперечною, оскільки в кожній з галузей одночасно присутні різні типи та види інновацій.

Інноваційний розвиток галузей економіки Придніпровського економічного району

Рівень інноваційного розвитку Придніпровського економічного району визначається насамперед рівнем розвитку промислового потенціалу Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей, які входять до його складу. Дніпропетровська та Запорізька області є промислово розвиненими

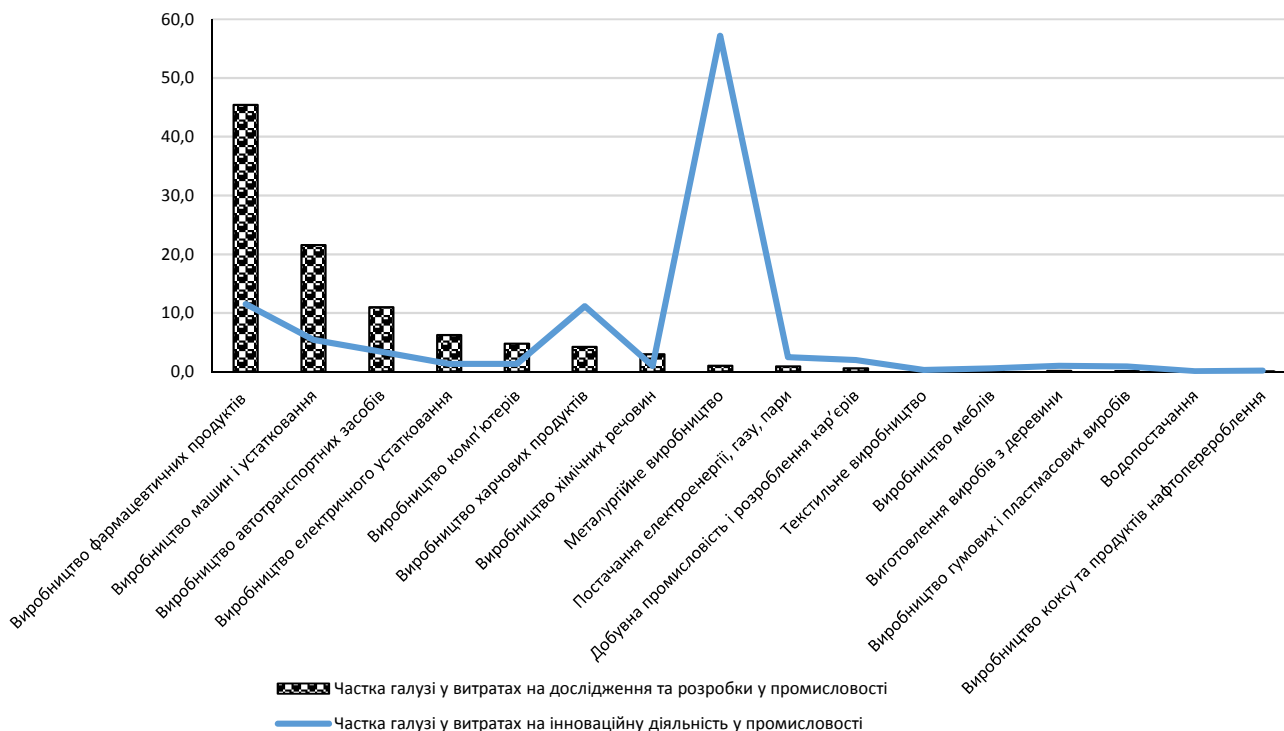

Рис. 2. Розподіл загального обсягу витрат на інноваційну діяльність за видами економічної діяльності промисловості

Розраховано та складено автором за даними Державної служби статистики [12].

і разом генерують 26% реалізованої промислової продукції в Україні. Значно меншим є вклад Кіровоградської області – 1,3%.

Майже кожне шосте промислове підприємство та кожне шосте інноваційне промислове підприємство України знаходиться у Придніпровському економічному районі (рис. 3).

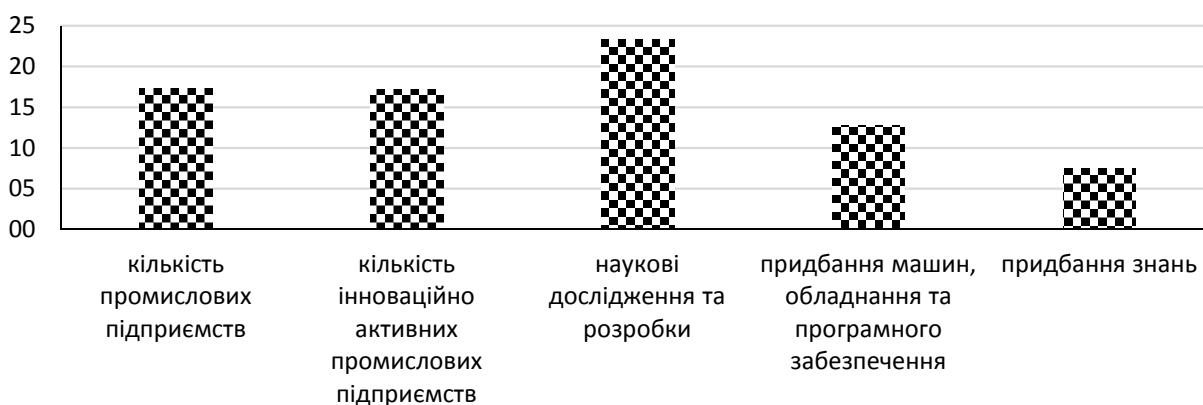

Рис. 3. Місце Придніпровського економічного району серед промислових підприємств України за напрямками проведення інновацій

Складено автором за даними Державної служби статистики [13; 14].

Аналіз ситуації серед промислових підприємств Придніпровського економічного району дозволяє зробити такі висновки: питома вага інноваційно активних підприємств за останні 10 років збільшилась, хоча абсолютна кількість тих, що здійснювали наукові дослідження та розробки значно

скоротилась. Значно зменшилась питома вага дослідницького потенціалу промислових підприємств Придніпровського економічного району. Більшість із них стали віддавати перевагу придбанню машин, обладнання та програмного забезпечення, а не проведенню наукових досліджень та розробок (рис. 4).

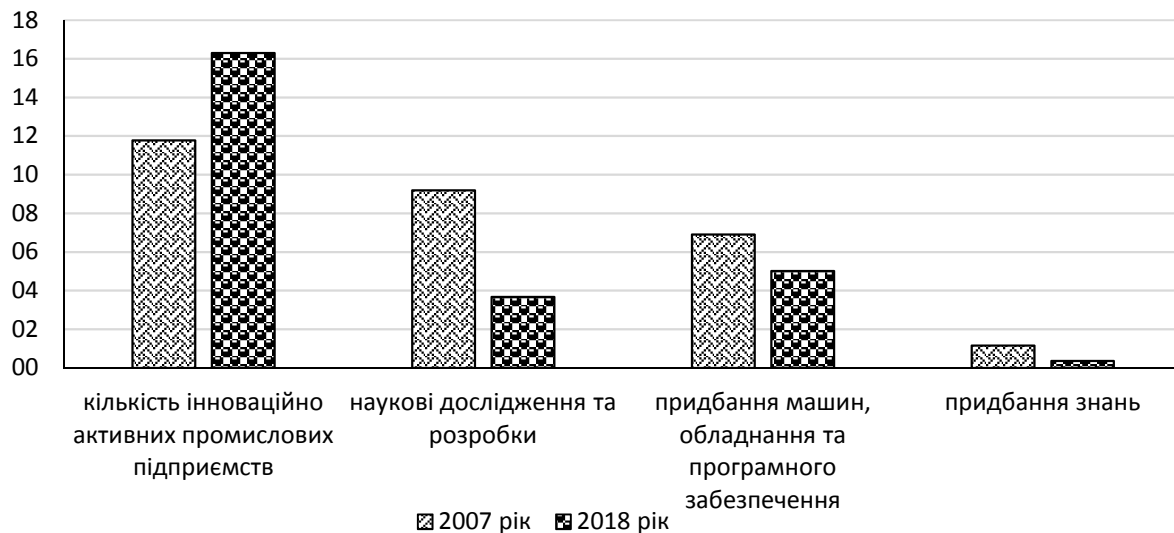

Рис. 4. Розподіл промислових підприємств Придніпровського економічного району за напрямами інноваційної діяльності

Складено автором за даними Державної служби статистики [15; 16].

Приведена загальна характеристика інноваційного розвитку ПЕР стосується промислових підприємств. Оцінка рівня інноваційної активності галузей економіки має враховувати специфіку, а саме, вид та тип інновацій, який притаманний кожній з них.

За даними табл. 2 у ПЕР переважають підприємства з нетехнологічними (маркетинговими та/або

організаційними) інноваціями. Разом із тим відсоток підприємств з технологічними інноваціями є вищим, ніж у середньому в Україні (41,1% та 35,9% відповідно), зокрема це стосується і підприємств з продуктивними інноваціями (12,8% та 9,4% відповідно).

Таблиця 2

Розподіл інноваційно активних підприємств ПЕР за технологічними та нетехнологічними інноваціями, відсотків

	Підприємства з технологічними (продуктовими та/або процесовими) інноваціями	З них			Підприємства тільки з нетехнологічними інноваціями
		підприємства з продуктивними інноваціями	підприємства з процесовими інноваціями	підприємства з продуктивними та процесовими інноваціями	
Україна	35,9	9,4	12,7	13,9	64,1
Дніпропетровська	34,8	9,3	13,0	12,5	65,2
Запорізька	35,5	13,9	4,3	17,3	64,5
Кіровоградська	53,0	15,2	20,7	17,1	47,0
В середньому по ПЕР	41,1	12,8	12,7	15,6	58,9

Розраховано та складено автором за даними Державної служби статистики.

Для визначення типу інновацій, які найбільш притаманні галузям економіки ПЕР доцільно визначити рейтингову оцінку їх розвитку за інтенсивністю (темпами зростання виробництва) та результативністю (внеском у ВРП) розвитку. Методологія інтегрального вимірювання розвитку видів економічної діяльності ПЕР базується на бальній оцінці за показниками інтенсивності та результативності та їх сумарному значенні. Кожен з показників є виключно важливим, тому ваговий вплив кожного прийнято на рівні 50% ($0,5 \times 2 = 1$). Результати бальної оцінки приведено в табл. 3.

Рейтинг видів економічної діяльності ПЕР за інтенсивністю та результативністю розвитку на основі бальної оцінки представлено на рис. 5.

Інтенсивніше та результативніше у ПЕР розвиваються металургійне виробництво, добувна промисловість, хімічна промисловість, виробництво гумових та пластмасових виробів, а також виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення. Надати реальну оцінку розвитку фармацевтичної галузі у ПЕР немає можливості, оскільки вітчизняна статистика не надає данні за індексами випуску фармацев-

тичної промисловості у Дніпропетровській та Запорізькій областях. Тому бальна оцінка ґрунтувалась лише на даних індексу випуску у Кіровоградській

області, а також обсягах реалізованої фармацевтичної продукції всіх областей, що входять до складу ПЕР.

Таблиця 3

Бальна оцінка розвитку галузей ПЕР за інтенсивністю та ефективністю розвитку у 2012-2018 роках

	Інтенсивність розвитку			Результативність розвитку			Всього балів
	Індекс фізичного обсягу випуску	Бальна оцінка		Питома вага у загальному обсязі випуску	Бальна оцінка		
загальна		зважена	загальна		зважена		
Загалом по ПЕР	102,2	1		17,3	1		
Сільське, лісове та рибне господарство	129,7	1,269	0,635	13,5	0,780	0,390	1,025
Добувна промисловість	99,3	0,972	0,486	36,5	2,110	1,055	1,541
Переробна промисловість	94,1	0,921	0,460	27,1	1,566	0,783	1,244
харчова промисловість	98,7	0,966	0,483	12,0	0,695	0,347	0,830
легка промисловість	97,0	0,949	0,474	10,6	0,612	0,306	0,780
деревообробна промисловість	99,0	0,969	0,484	7,2	0,414	0,207	0,691
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	97,1	0,950	0,475	19,1	1,106	0,553	1,028
хімічне виробництво	96,2	0,942	0,471	26,1	1,509	0,755	1,225
фармацевтика*	50,5	0,494	0,247	1,1	0,065	0,033	0,280
виробництво гумових і пластмасових виробів	106,9	1,046	0,523	20,2	1,168	0,584	1,107
металургійне виробництво	100,0	0,978	0,489	53,0	3,062	1,531	2,020
машинобудування	80,3	0,785		21,7	1,255	0,627	0,627
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	86,7	0,848	0,424	19,0	1,098	0,549	0,973
Будівництво	110,3	1,079	0,540	9,6	0,555	0,277	0,817
Торгівля	86,2	0,843	0,422	10,0	0,578	0,289	0,711
Транспорт	102,9	1,007	0,503	10,2	0,590	0,295	0,798
Готельний та ресторанный бізнес	108,2	1,059	0,529	11,1	0,642	0,321	0,850
Інформація та телекомунікації	140,2	1,372	0,686	6,8	0,393	0,197	0,882
Фінансова та страхова діяльність	118,9	1,163	0,582	12,8	0,740	0,370	0,952
Операції з нерухомим майном	142,0	1,389	0,695	13,4	0,775	0,387	1,082
Професійна, наукова та технічна діяльність	88,6	0,867	0,433	6,4	0,370	0,185	0,618
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	111,4	1,090	0,545	10,3	0,595	0,298	0,843
Освіта	96,7	0,946	0,473	14,3	0,827	0,413	0,886
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	96,8	0,947	0,474	13,7	0,792	0,396	0,870
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	99,1	0,970	0,485	9,2	0,532	0,266	0,751

* Відсутні данні за індексами випуску фармацевтичної промисловості у Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Розраховано автором за даними Державної служби статистики [15; 16] та головних управлінь статистики Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей [17; 18; 19].

Розгляд методики, відповідно до якої галузі умовно поділено на чотири типи за домінуючими джерелами інновацій: науковий, інженерний, споживчий та тип ефективності, а також складання та аналіз рейтингу видів економічної діяльності за ін-

тенсивністю та ефективністю розвитку дозволяють зробити такі спостереження. За типами інновацій у ПЕР інтенсивніше та ефективніше розвиваються галузі, орієнтовані на ефективність. Підприємства цих видів діяльності впроваджують технологічні іннова-

Рис. 5. Рейтинг видів економічної діяльності ПЕР за інтенсивністю та результативністю розвитку у 2012-2018 роках

ції (процесові та продуктові), технологічний рівень галузей є середньонизьким. Види діяльності, які орієнтовані на наукові інновації з продуктивним їх видом – машинобудування, професійна наукова діяльність та технічна діяльність, фармацевтика – знаходяться в кінці рейтингу галузей ПЕР за інтенсивністю та результативністю розвитку (табл. 4).

Висновки. Інституціональне забезпечення формування інноваційної екосистеми залежить від того, на який тип та вид інновацій націлені провідні види економічної діяльності, які розвиваються в обмеженому географічному просторі та реалізують локальні інноваційні процеси.

Якщо в ПЕР буде продовжуватися тенденція до розвитку видів економічної діяльності, інновації в яких орієнтовані на підвищення ефективності (насамперед це металургійна галузь), для яких найважливішим є наявність розвиненої системи партнерств, що сприяє ефективній взаємодії постачальників, виробників і замовників, а витрати на інноваційну діяльність здійснюються у напрямі придбання нових технологій, машин та обладнання, то впровадження нових інноваційних рішень має здійснюватися у напрямках:

модернізації устаткування з обов'язковим введенням нових екологічних систем і удосконаленням виробничих процесів, з метою збільшення сортаменту продукції [20, с. 46];

впровадження цифрових технологій на всіх етапах виробництва: IoT-платформ, хмарних технологій, інтелектуальних датчиків, мобільних пристроїв, «розумних» машин та механізмів, адитивних технологій (3D-друк), які забезпечують просунуті інтерфейси для взаємодії людини і машини, багаторівневу взаємодію з клієнтами та збір клієнтської інформації, перевірку достовірності та виявлення фактів шахрайства тощо [21].

Для розвитку таких галузей локальна інноваційна екосистема має забезпечувати підготовку STEM-персоналу, який володіє та регулярно оновлює сучасні цифрові навички, завдяки різноманітним програмам, які спрямовані на популяризацію в регіоні освіти впродовж життя, налагодженню партнерських відносин із бізнесом у сфері формування розвитку STEM-персоналу, реформування системи освіти та методів професійної підготовки персоналу, а також регулюванню інвестицій в освіту впродовж життя завдяки упровадженню податкових пільг та преференцій [22, с. 52].

Галузі економіки Придніпровського економічного району за типами та видами інновацій

Види економічної та промислової діяльності	Рейтинг	Типи інновацій	Переважаючий вид інновацій	Технологічний рівень галузей промисловості
Металургійне виробництво	1	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	Середньонизький
Добувна промисловість	2	Інновації, орієнтовані на ефективність	Процесові	Середньонизький
Хімічне виробництво	3	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	Середньовисокий
Виробництво гумових і пластмасових виробів	4	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	Середньонизький
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	5	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	Середньонизький
Сільське, лісове та рибне господарство	6	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	7	Інновації, що визначаються інженерними розробками	Продуктові та процесові	
Фінансова та страхова діяльність	8	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Освіта	9	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Інформація та телекомунікації	10	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Готельний та ресторанний бізнес	12	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Харчова промисловість	13	Інновації, орієнтовані на споживачів	Продуктові та процесові	Низький
Будівництво	14	Інновації, що визначаються інженерними розробками	Процесові	
Транспорт	15	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Легка промисловість	16	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	Низький
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	17	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Торгівля	18	Інновації, орієнтовані на споживачів	Нетехнологічні	
Деревообробна промисловість	19	Інновації, орієнтовані на ефективність	Продуктові та процесові	Низький
Машинобудування	20	Інновації, які визначаються науковими дослідженнями	Продуктові та процесові	Високий Середньовисокий
Професійна, наукова та технічна діяльність	21	Інновації, які визначаються науковими дослідженнями	Продуктові інновації	
Фармацевтика	22	Інновації, які визначаються науковими дослідженнями	Продуктові та процесові	Високий

Складено автором за результатами досліджень.

Серед видів діяльності, інноваційна активність яких визначається інженерними розробками та науковими дослідженнями у ПЕР найбільш перспективною є машинобудівна галузь. Для збільшення обсягів виробництва завдяки створенню та впровадженню нових та покращених технологій необ-

хідно проведення наукових досліджень та розробок, в яких виробники тісно взаємодіють в мережі із науковими установами, університетськими факультетами, науковими центрами. Необхідні професійні кадри і бізнес-середовище, що забезпечує надійний захист інтелектуальної власності; наявність розви-

нених промислових кластерів, а також політика, що сприяє отриманню більш широкого доступу до глобальних джерел технологій, знань і висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів.

Довгострокові зусилля, яких вимагають наукові інновації, обов'язково передбачають наявність сприятливого середовища на національному рівні. Одними з перших кроків у цьому напрямі можуть стати внесення відповідних коректив до Стратегії інноваційного розвитку України щодо створення груп високого рівня за ключовими технологіями; визначення та періодичне оновлення національного переліку ключових технологій; підвищення рівня фінансування НДДКР мінімум до 2% ВВП; стимулювання довгострокових інвестицій в НДДКР, доведення частки приватного фінансування в загальному обсязі фінансування до 50% [23, с. 121], жорсткі заходи щодо захисту інтелектуальної власності, що гарантують отримання компаніями прибутку від продажів нових продуктів на основі своїх винаходів.

Успішне формування інституційної структури, сприятливої для встановлення розвинутої мережі партнерських відносин господарюючих суб'єктів з вектором на інноватизацію можливе лише у сполученні із обмеженням сфери дії інституційних пасток у вигляді корупції, адміністративних бар'єрів, незахищеності прав власності.

Література

1. **Підоричева І.Ю.** Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2020. № 2 (90). С. 54-92. <http://doi.org/10.15407/econindustry2020.02.054>. 2. **ОЕСД.** Eurostat (2018). Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. Paris: OECD. P. 20. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264304604-en.pdf?expires=1590089941&id=id&accname=guest&checksum=9F93B4A8551667E6DE6B4C1A61FFEF2C>. 3. **Наука та інноваційна діяльність в Україні, 2018 рік /** Державна служба статистики України. С. 11. 4. **Archibugi D., Pianta M.** Measuring technological change through patents and innovation surveys. *Technovation*. 1996. 16 (9). 5. **Френц М., Ламберт Р.** Открытые и закрытые инновации: сравнительный анализ национальных практик. *Форсайт*. 2008. №3(7). С. 16-31. 6. **Battisti G., Stoneman P.** How innovative are UK firms? Evidence from the CIS4 on the synergistic effects of innovations. Report for the Department of Trade and Industry, 2007. 7. **Пешкун Е.С.** Технологические инновации в реальном секторе современной экономики. *Экономика и управление*. 2010. № 8 (69). С. 139-141. 8. **Лисова Х.** Інновації в будівництві: чому українські девелопери не цікавляться новими технологіями. URL: <https://mind.ua/publications/20202837-innovaciyi-v-budivnictvi-chomu-ukrayinski-developeri-ne-cikavlyatsya-novimi-tehnologiyami>. 9. **Инновации в России – неисчерпаемый источник роста.** Центр по развитию инноваций McKinsey Innovation Practice. 2018. 112 с. 10. **Кінзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін.** Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / за ред. канд. екон. наук Ю.В.

Кінзерського; НАН України, Ін-т екон. та прогнозування. Київ, 2009. 928 с. 11. **Якубовський Н.Н., Солдак М.А.** Выбор структурных акцентов активизации развития промышленности Украины. *Економіка промисловості*. 2017. 2(78). С. 5-21. <https://doi.org/10.15407/econindustry2017.02.005>. 12. **Промисловість України 2011-2015 (статистичний збірник) /** Державна служба статистики України. С. 73. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/prom/prom.zip>. 13. **Наука та інноваційна діяльність в Україні, 2007 рік /** Державна служба статистики України. С. 197. 14. **Наука та інноваційна діяльність в Україні, 2018 рік /** Державна служба статистики України. С. 66. 15. **Регіони України, 2019 /** Державна служба статистики України. С. 273. 16. **Регіони України, 2015 /** Державна служба статистики України. С. 233-239. 17. **Головне управління статистики Дніпропетровської області.** Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2012–2018 роках. URL: <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/p/2018/p14.pdf>. 18. **Головне управління статистики Запорізької області.** Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності у 2018 році (остаточні дані). URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informat-siia/42-statistichna-informatsiya/arkhiv-statystychnoi-informatsii/226-227-promyslovist-budivnytstvo/320-2-2-6-4-obsyag-realizovanoji-promislovoji-produktsiji-za-osnovnimi-vidami-diyalnosti>. 19. **Головне управління статистики Кіровоградської області.** Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності у 2018 році (остаточні дані). URL: http://www.kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2019/03/prom/stat_inf_oper_prom6od. 20. **Якубовський М.М., Солдак М.О.** Регіональні особливості розвитку промисловості України. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 35-48. 21. **Амоша О.І., Нікіфорова В.А.** Світовий досвід становлення металургійних смарт-виробництва: особливості, напрями, наслідки. *Економіка промисловості*. 2019. №2 (86). С. 84-106. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.02.84>. 22. **Чекіна В.Д., Воргач О.А.** Державне регулювання оподаткування доходів фізичних осіб у контексті формування персоналу для смарт-промисловості. *Економіка промисловості*. 2019. № 2 (86). С. 51-83. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.02.051>. 23. **Трансформаційний потенціал цифровізації економіки України: звіт про НДР (заключний) /** НАН України, Ін-т економіки промисловості; кер. В.П. Вишневський; викон.: Вишневський В.П., Чекіна В.Д., Гаркушенко О.М. [та ін.]. Київ, 2018. 176 с. № ДР 0118U002109.

References

1. Pidorycheva, I.Yu. (2020). Innovation ecosystem in contemporary economic researches. *Econ. promisl.*, 2 (90), pp. 54-92. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2020.02.054> [in Ukrainian].
2. OECD. Eurostat. (2018). Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. Paris: OECD. P. 20. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264304604-en.pdf?expires=1590089941&id=id&accname=guest&checksum=9F93B4A8551667E6DE6B4C1A61FFEF2C>.

3. Nauka ta innovatsiina diialnist v Ukraini, 2018 rik [Science and innovation in Ukraine, 2018]. State Statistics Service of Ukraine (p. 11). [in Ukrainian].
4. Archibugi D., Pianta M. (1996). Measuring technological change through patents and innovation surveys. *Technovation*, 16 (9).
5. Franz M., Lambert R. (2008)/ Open and closed innovations: a comparative analysis of national practices. *Foresight*, 3(7), pp. 16-31 [in Russian].
6. Battisti G., Stoneman P. (2007). How innovative are UK firms? Evidence from the CIS4 on the synergistic effects of innovations. Report for the Department of Trade and Industry.
7. Peshkun E.S. (2010). Technological innovations in the real sector of the modern economy. *Economics and Management*, 8 (69), pp. 139-141 [in Russian].
8. Lysova Kh. Innovatsii v budivnytstvi: chomu ukraïnski developery ne tsikavliatsia novymy tekhnolohiiamy [Innovations in construction: why Ukrainian developers are not interested in new technologies]. (n.d.). *mind.ua*. Retrieved from <https://mind.ua/publications/20202837-innovatsiyi-v-budivnictvi-chomu-ukrayinski-developeri-ne-cikavlyatsya-novimi-tehnologiyami> [in Ukrainian].
9. Innovation in Russia is an inexhaustible source of growth. (2018). McKinsey Innovation Practice Center for Innovation Development. 112 p. [in Russian].
10. Kindzerskyi Yu.V., Yakubovskiy M.M., Halutsia I.O. et al. (2009). Potentsial natsionalnoi promyslovosti: tsili ta mekhanizmy efektyvnoho rozvytku [Potential of national industry: goals and mechanisms of effective development of the NAS of Ukraine; Inst. Of Economics. and forecasting]. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
11. Yakubovskiy M.M. & Soldak M.O. (2017). Choosing structural accents of Ukraine's industry development activation. *Econ. promisl.*, 2(78), pp. 5-21. doi: 10.15407/econindustry2017.02.005.
12. Promyslovist Ukrainy 2011-2015 (statystychnyi zbirnyk) [Industry of Ukraine 2011-2015 (statistical collection)]. (p. 73). State Statistics Service of Ukraine. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/prom/prom.zip> [in Ukrainian].
13. Nauka ta innovatsiina diialnist v Ukraini, 2007 rik [Science and innovation in Ukraine, 2007]. (p. 197). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
14. Nauka ta innovatsiina diialnist v Ukraini, 2018 rik [Science and innovation in Ukraine, 2018]. (p. 66). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
15. Rehiony Ukrainy, 2019 [Regions of Ukraine, 2019]. (p. 273). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
16. Rehiony Ukrainy, 2015 [Regions of Ukraine, 2015]. (pp. 233-239). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
17. Holovne upravlinnia statystyky Dnipropetrovskoi oblasti. Obsiah realizovanoi promyslovoi produktsii (tovariv, posluh) za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2012–2018 rokakh [Main Department of Statistics of Dnipropetrovsk region. Volume of sold industrial products (goods, services) by types of economic activity in 2012–2018]. *dneprstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/p/2018/p14.pdf> [in Ukrainian].
18. Holovne upravlinnia statystyky Zaporizkoi oblasti. Obsiah realizovanoi promyslovoi produktsii za vydamy diialnosti u 2018 rotsi (ostatochni dani) [Main Department of Statistics of Zaporizhia region. Volume of sold industrial products by type of activity in 2018 (final data)]. *zp.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia/42-statistichna-informatsiya/arkhiv-statystychnoi-informatsii/226-227-promyslovist-budivnytstvo/320-2-2-6-4-obsyag-realizovanoi-promislovoji-produktsiji-za-osnovnimi-vidami-diyalnosti> [in Ukrainian].
19. Holovne upravlinnia statystyky Kirovohradskoi oblasti. Obsiah realizovanoi promyslovoi produktsii za vydamy diialnosti u 2018 rotsi (ostatochni dani) [Main Department of Statistics of Kirovohrad Region. Volume of sold industrial products by type of activity in 2018 (final data)]. *kr.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.kr.ukrstat.gov.ua/?r=stat/2019/03/prom/stat_inf_oper_prom6 [in Ukrainian].
20. Yakubovskiy M.M., Soldak M.O. (2017). Rehionalni osoblyvosti rozvytku promyslovosti Ukrainy [Regional peculiarities of industry development in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, pp. 35-48 [in Ukrainian].
21. Amosha, O. I., & Nikiforova, V. A. (2019). World experience of steel smart productions development: features, trends, consequences. *Econ. promisl.*, 2 (86), pp. 84-106. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.02.084> [in Ukrainian].
22. Chekina, V. D., & Vorhach, E. A. (2019). Government regulation of the personal income taxation in the context of personnel forming for smart industry. *Econ. promisl.*, 2 (86), pp. 51-83. doi: <http://doi.org/10.15407/econindustry2019.02.051> [in Ukrainian].
23. Vyshnevskiy V.P., Chekina V.D., Harkushenko O.M. et al. (2018). Transformatsiyni potentsial tsyvrovizatsii ekonomiky Ukrainy: zvit pro NDR (zakliuchnyi) [Transformational potential of digitalization of the economy of Ukraine: report on research (final)]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 176 p. [in Ukrainian].

Солдак М. О. Оцінка інноваційної активності галузей економіки Придніпровського економічного району в контексті формування регіональних інноваційних екосистем

Інноваційні екосистеми створюються та розвиваються в локалізованому просторі, де вже сконцентровані матеріальні, виробничі, інформаційні та трудові ресурси, які дозволяють розробляти та використовувати інноваційні рішення. Кожна галузь економіки має характерні особливості ведення господарської діяльності й види інноваційної активності.

У роботі галузі умовно поділено на чотири типи за домінантними джерелами інновацій (науковий, інженерний, споживчий та тип ефективності), а також за видами інноваційної активності (технологічні та нетехнологічні інновації). Складання та аналіз рейтингу видів економічної діяльності Придніпровського економічного району за інтенсивністю та результативністю розвитку дозволяють зробити такі спостереження. За типами інновацій інтенсивніше та результативніше розвиваються галузі, орієнтовані на ефективність (металургійна промисловість), в яких впровадження інно-

вацій у виробничі процеси, системи поставок дозволяють скоротити витрати при збереженні та підвищенні якості та екологічності продукції, а витрати на інноваційну діяльність здійснюються у напрямі придбання нових технологій, машин та обладнання. Види діяльності, інновації в яких визначаються інженерними розробками та науковими дослідженнями, а підприємства розробляють та впроваджують технологічні продуктивні інновації – машинобудування та професійна наукова діяльність – знаходяться в кінці рейтингу галузей за інтенсивністю та результативністю. Для активізації розвитку таких видів діяльності інноваційна екосистема має забезпечувати умови проведення наукових досліджень та розробок, формування та розвиток мереж, які концентрують наукові центри та наукоємне промислове виробництво; підготовку професійних кадрів; надійний захист інтелектуальної власності; розвинені промислові кластери; отримання широкого доступу до глобальних джерел технологій, знань і висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів.

Ключові слова: інноваційна екосистема, галузі економіки, промисловість, види інновацій, типи інновацій, інноваційна активність.

Soldak M. Assessment of the Innovative Activity of the Pridneprovsky Economic Region's Economic Sectors in the Context of the Formation of Regional Innovation Ecosystems

Innovation ecosystems are created and developed in a localized space, where material, production, information and labor resources are already concentrated, allowing development and use of innovative solutions. Each sector of the economy has characteristic features and types of innovation activity.

In the paper, sectors of the economy are conditionally divided into four types according to the dominant sources of innovation (scientific, engineering, consumer and type of efficiency), and kinds of innovative activity (technological and non-technological innovations). The compilation and analysis of the rating of the types of economic activities of the Pridneprovsky economic region in terms of the intensity and effectiveness of development allow to make the following observations. By types of innovations, efficiency-oriented industries (metallurgical industry) are developing more intensively and effectively. In this sectors innovation in production processes, supply systems can reduce costs with maintaining and improving the quality and environmental friendliness of products, and the costs of innovation are carried out in the direction of purchasing new technologies, machinery and equipment. Activities in which innovations are determined by engineering developments and scientific research, and enterprises develop and implement technological product innovations – mechanical engineering and professional scientific activities – are at the end of the rating of industries in terms of intensity and effectiveness. To enhance the development of such activities, the innovation ecosystem should provide conditions for research and development, the formation and development of networks concentrating research centers and

high-tech industrial production; professional training; reliable protection of intellectual property; developed industrial clusters; gaining wide access to global sources of technology, knowledge and highly qualified engineering and technical personnel.

Keywords: innovation ecosystem, sectors of the economy, industry, types of innovations, kinds of innovations, innovative activity.

Солдак М. А. Оценка инновационной активности отраслей экономики Приднепровского экономического района в контексте формирования региональных инновационных экосистем

Инновационные экосистемы создаются и развиваются в локализованном пространстве, где уже сконцентрированы материальные, производственные, информационные и трудовые ресурсы, позволяющие разрабатывать и использовать инновационные решения. Каждая отрасль экономики имеет характерные особенности ведения хозяйственной деятельности и виды инновационной активности.

В работе отрасли условно разделены на четыре типа по доминантными источниками инноваций (научный, инженерный, потребительский и тип эффективности), а также по видам инновационной активности (технологические и нетехнологические инновации). Составление и анализ рейтинга видов экономической деятельности Приднепровского экономического района по интенсивности и результативности развития позволяют сделать следующие наблюдения. По типам инноваций интенсивнее и результативнее развиваются отрасли, ориентированные на эффективность (металлургическая промышленность), в которых внедрение инноваций в производственные процессы, системы поставок позволяют сократить затраты при сохранении и повышении качества и экологичности продукции, а затраты на инновационную деятельность осуществляются в направлении приобретения новых технологий, машин и оборудования. Виды деятельности, инновации в которых определяются инженерными разработками и научными исследованиями, а предприятия разрабатывают и внедряют технологические продуктивные инновации – машиностроение и профессиональная научная деятельность – находятся в конце рейтинга отраслей по интенсивности и результативности. Для активизации развития таких видов деятельности инновационная экосистема должна обеспечивать условия проведения научных исследований и разработок, формирование и развитие сетей, концентрирующих научные центры и наукоёмкое промышленное производство; подготовку профессиональных кадров; надёжную защиту интеллектуальной собственности; развитые промышленные кластеры; получение широкого доступа к глобальным источникам технологий, знаний и высококвалифицированных инженерно-технических кадров.

Ключевые слова: инновационная экосистема, отрасли экономики, промышленность, виды инноваций, типы инноваций, инновационная активность.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

ИССЛЕДОВАНИЕ СООТНОШЕНИЯ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ ДОМОХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ МЕТОДОМ ТОЧЕЧНОГО ОТОБРАЖЕНИЯ

Постановка проблемы. Показатели доходов и расходов населения страны относятся к числу важнейших социально-экономических факторов, принимаемых в расчет при формировании бюджета, планов развития различных отраслей, повышения социально-экономического уровня жизни людей. В последнее время в Украине, в связи с переходом к рыночным ценам на энергоресурсы и проводимой реформой жилищно-коммунального хозяйства (ЖКХ), показатели доходов и расходов домохозяйств выступают в роли ориентиров при установлении тарифов на услуги ЖКХ, а также выработке государственной политики субсидирования граждан по жилищно-коммунальным расходам, которые выросли за несколько лет более чем в 10 раз. Итоги же выполнения программы субсидирования в 2017-2018 гг. показывают, что правительство, устанавливая уровень тарифов и принимая программу субсидирования населения, переоценивает его платежные возможности, что приводит к росту задолженности по оплате услуг ЖКХ.

Очевидно, что платежная дисциплина населения является функцией многочисленных факторов экономического, социально-культурного и даже национального характера, которые подсознательно формируют мотивацию людей в части оплаты потребляемых услуг, исполнения платежных обязательств, задержки платежей и склонности к накоплению, в том числе, и за счет неуплаты по счетам коммунальных предприятий. Прогнозирование платежных предпочтений населения давало бы основание принимать более обоснованные решения в части повышения его платежеспособности в сфере услуг ЖКХ.

Очевидно, что платежи, которые осуществляют люди, зависят от соотношения их доходов и расходов, функциональное описание которых способствовало бы решению многих задач. Однако изучение динамики доходов и расходов за период в 20 лет, как представлено в статье, показывает, что данные показатели сами формируются под влиянием множества неформализованных и количественно неизмеримых факторов, а поэтому не могут быть описаны линейной функцией известных аргументов. С целью представления динамики данных показателей в форме, подходящей для использования в планиро-

вании социально-экономического развития, автором применен метод точечного отображения, как эффективный инструмент исследования социально-экономических явлений и процессов, находящихся под влиянием множества неформализованных и количественно неизмеримых факторов. Актуальность статьи состоит в представлении метода точечного отображения, который может иметь широкое применение при исследовании многих социально-экономических процессов.

Анализ публикаций, отражающих состояние использования показателей доходов и расходов населения в системе социально-экономического регулирования. Показатели доходов и расходов используются Всемирным банком для формирования рейтинга стран по равномерности доходов для формирования представлений об уровне социального равенства людей с использованием так называемого индекса Джинни [1]. В различных странах, в зависимости от применяемых систем статистики, для оценки уровня экономического равенства населения используют как показатели доходов, так и расходов. Так, последняя оценка, проведенная Всемирным банком для Украины на основе трат населения, показала довольно высокий уровень равномерности распределения расходов населением Украины (коэффициент Джинни определен на рекордно низком уровне 24,6%), что вызвало довольно обоснованное неприятие данных результатов в самой Украине [2], поскольку известны весьма значительные различия в уровне материального положения различных слоев населения страны.

Саму разницу доходов и расходов населения с определенной долей справедливости можно считать отложенным спросом, который, в частности, может сохраняться в форме банковских вкладов, что объясняет важную роль показателей доходов и расходов в формировании финансовой структуры банковской системы и экономики в целом. На макроэкономическом уровне доходы граждан в виде категории «эффективного спроса» рассматриваются кейнсианской теорией как фактор влияния на уровень и динамику национального дохода [3]. Из кейнсианской теории вытекает, что если сумма показателей потребления и накопления недостаточна для поддержания уровня национального дохода, то это может

быть причиной неполной занятости, возможности вынужденной безработицы, депрессии и разного рода экономических кризисов. Контроль уровня интегральных показателей доходов и расходов населения поэтому является неотъемлемым элементом регуляторной политики любого государства.

В системе национальной статистики изучение состава, динамики и прогнозирование уровня доходов и расходов населения является одной из актуальных проблем в связи с потребностью в индикаторах уровня жизни населения. Методологически используют различные подходы, основанные на определении данных показателей в расчете на одного работающего, на одного жителя (среднедушевой), в среднем на семью или домохозяйство. В Украине, практически со времен существования Украины в составе СССР, поддерживаются многие формы учета статуса семей как получателей социальной помощи по более чем 10 направлениям (участники и инвалиды войны, дети войны, инвалиды различных категорий, многодетные семьи, матери-одиночки и др.). Отображаемые Государственной службой статистики Украины данные о средних доходах и расходах домохозяйств, начиная с 1999 г., дают основание для анализа уровня благосостояния людей, влияния на него осуществляемой государством внутренней социально-экономической политики. В последнее время доходы и расходы домохозяйств все больше становятся фактором, принимаемым в расчет государством при осуществлении внутренней политики, прежде всего, в условиях реформирования системы жилищно-коммунального хозяйства (ЖКХ). Так, уже планом на 2017 г. было предусмотрено субсидирование до 9 млн семей из 15 млн, имеющих в государстве, а проектом бюджета Украины на 2017 г. предусматривалось выделение 50,7 млрд грн для компенсации льгот потребителям услуг ЖКХ [4].

Итоги выполнения программы субсидирования расходов на жилищно-коммунальные услуги в 2017 г. показали переоценку правительством платежных возможностей населения, что выразилось в росте суммы его задолженности перед службами ЖКХ. Планом бюджета Украины на 2018 г. предусматривалось увеличение объема субсидий еще

на 16 млрд грн, до 71 млрд [5]. При этом дополнительно 9 млрд грн в бюджет перенаправлены в связи с невозможностью населения погасить такую сумму задолженности по субсидиям предшествующего периода. Принятие данного решения опиралось на переоценку реальных доходов домохозяйств, их возможностей погашения расходов на услуги ЖКХ. Последовавшие регулятивные меры в части назначения субсидий привели к сокращению числа субсидиантов, что в конечном счете отразилось на росте доли коммунальных расходов в доходах населения. В результате, уже в январе-июне 2018 г. за получением субсидий на оплату услуг ЖКХ обратились только 3 787 тыс. домохозяйств, что на 40,2% меньше по сравнению с январем-июнем 2017 г., а объем субсидий сократился на 75,6% [6]. Очередной просчет в оценке соотношения доходов и расходов населения стал очевидным, что потребовало новой коррекции порядка назначения субсидий, в результате чего в целом за 2018 г. ими воспользовались около 7 млн домохозяйств. Утвержденная сумма субсидий в бюджете на 2020 г. на 10,4 млрд грн меньше суммы в 58 млрд грн в бюджете предыдущего года уже вызывает сомнение в реалистичности [7]. В связи с этим актуализируется проблема анализа динамики доходов и расходов домохозяйств в Украине, получение объективных данных об уровне и динамике этих показателей, что и послужило основанием для представления материалов проведенного исследования автором в настоящей статье.

Изложение основного материала статьи.

Прямое применение данных о доходах и расходах населения в Украине в качестве показателей, адекватных задачам социально-экономического регулирования, невозможно, прежде всего, из-за их подверженности значительной ежегодной инфляции, а также динамике экономических показателей, устанавливаемых правительством, таких как уровни минимальной заработной платы и минимальной пенсии, а также хорошо прогнозируемый показатель средней заработной платы по стране. Приведенные в столбцах 3 и 4 табл. 1 данные о доходах и расходах домохозяйств в Украине за период с 1999 по 2018 г. [8; 9] серьезно изменяются по своей абсолютной величине, что визуально продемонстрировано на рис. 1.

Таблица 1

Данные о доходах, расходах и производных показателей для домохозяйств в Украине за 1999-2018 гг., грн

№ п/п	Год	Доходы, грн в месяц	Расходы, грн в месяц	Превышение доходов над расходами (ст. 3 – ст. 4)	Доля расходов в доходах (ст. 4 : ст. 23)	Средняя за год минимальная заработная плата
1	2	3	4	5	6	7
1	1999	332	426,5	– 94,5	1,285	74
2	2000	422,9	541,3	–118,4	1,279	104
3	2001	520,8	607	– 86,2	1,166	118

1	2	3	4	5	6	7
4	2002	608,1	658,3	- 50,2	1,083	152
5	2003	708,6	736,8	- 28,2	1,040	185
6	2004	911,8	903,5	8,3	0,991	221
7	2005	1321,4	1229,4	92	0,93	321
8	2006	1611,7	1442,8	168,9	0,895	366
9	2007	2012,1	1722	290,1	0,856	430
10	2008	2892,8	2590,4	302,4	0,896	530
11	2009	3015,3	2754,1	261,2	0,913	675
12	2010	3481	3073,3	407,7	0,883	895
13	2011	3853,9	3458	395,9	0,897	963
14	2012	4144,5	3592,1	552,4	0,867	1069
15	2013	4470,5	3820,3	650,2	0,855	1182
16	2014	4563,3	4048,9	514,4	0,887	1218
17	2015	5231,7	4952	579,7	0,947	1298
18	2016	6238,8	5720,4	518,4	0,917	1489
19	2017	8165,2	7139,4	1025,8	0,874	3200
20	2018	9904	8308,6	1595,4	0,838	3723

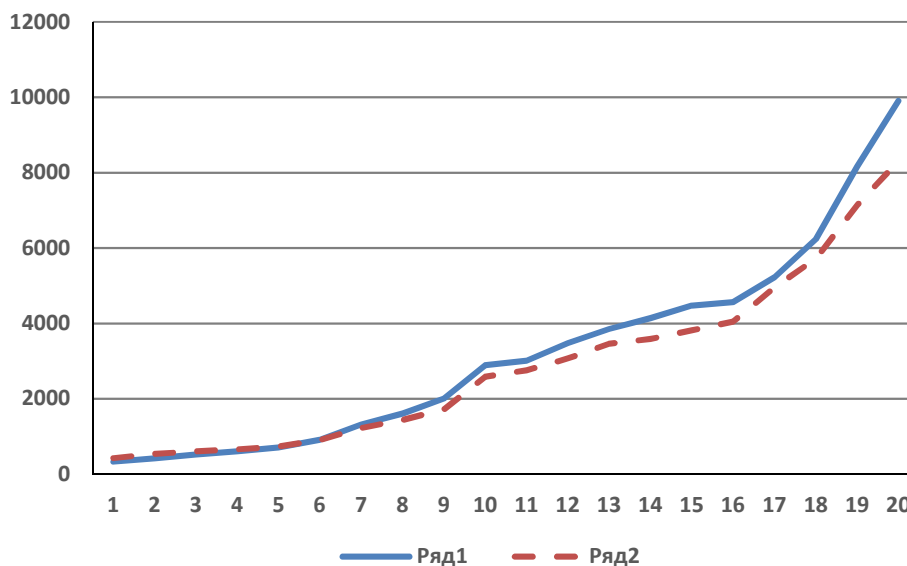

Рис. 1. Диаграмма изменения доходов (ряд 1) и расходов (ряд 2) домохозяйств в Украине, грн

Доходы домохозяйств Украины в течение двадцатилетнего периода выросли с 332 до 9904 грн в месяц, а расходы – с 426 до 8308 грн. Характер и причины изменения кривых, отображающих динамику доходов и расходов, на рис. 1 трудно интерпретировать из-за сильнеешего влияния упомянутых факторов, что демонстрирует приведенный на рис. 2 график изменения показателя доходов домохозяйств в зависимости от уровня минимальной заработной платы по годам того же периода, приведенной в столбце 7 табл. 1.

Столь сильная автокорреляция, демонстрируемая графиком на рис. 2, не позволяет прямо использовать показатели доходов и расходов в регуляторных целях. Вполне допустимо считать, что более существенно на платежные возможности населения влияет не сам уровень доходов и расходов, а, напри-

мер, превышение доходов над расходами, величина которого представлена в столбце 5 табл. 1, а диаграмма изменения представлена на рис. 3.

Отметим, что в течение первых 4-х лет рассматриваемого периода расходы семей превышали их доходы, что вполне объясняется тем, что экономика Украины в те годы выходила из состояния глубокого кризиса и люди вынуждены были расходовать часть своих накоплений предшествующих периодов. В дальнейшем эта величина возрастает до 1800 грн по данным за 2018 г. Диаграмма превышения доходов над расходами отличается от диаграммы доходов и расходов на рис. 1 тем, что на фоне общей тенденции к возрастанию в ряде точек: 11 (2009 год), 13 (2011 год), 16 (2014 год) и 18 (2016 год) рост показателя превышения либо приостанавливается, либо величина данного показателя даже снижается.

Рис. 2. Зависимость доходов семей от роста минимальной заработной платы

Рис. 3. Динамика превышения доходов над расходами домохозяйств в Украине в 1999-2018 гг.

В качестве окончательной гипотезы обратимся к относительному показателю – доле расходов в доходах домохозяйств, рассчитанной на той же исходной базе и представленной в столбце 6 табл. 1. Диаграмма изменения данного показателя на рис. 4 демонстрирует общую позитивную тенденцию уменьшения доли расходов домохозяйств в доходах с откатами в отдельные периоды.

Пики снижения доли расходов отмечаются в 2007 г. – 0,856, в 2010 г., после очередного отката, на уровне 0,883, в 2013 г. – 0,85, и, наконец, наименьшая величина 0,838 – наблюдалась в 2018 г.

С точки зрения функционального анализа числовых рядов, диаграмма показателя доли расходов в доходах населения не является монотонной. Про-

валы и откаты изменения значений могут объясняться воздействием многих социально-экономических, культурно-традиционалистских и других факторов, не поддающихся прямому изучению, прежде всего, из-за невозможности их формализованного и количественного выражения. При этом каждое значение показателя может быть результатом воздействия различных факторов, наиболее весомых на данном отрезке времени. В таком случае социально-экономическая система, в рамках которой рассматривается динамика изучаемых показателей, по сути может быть отнесена к типу открытых (диссипативных) систем, особенностью которых является превышение силы воздействия внешних факторов над силой связи факторов внутри системы. Подобные

системы могут исследоваться с использованием методов, принципиально отличающихся от методов линейного описания, в том числе, с помощью метода точечного отображения, суть которого состоит не в выявлении факторов влияния на изучаемое яв-

ление, а в изучении самой траектории изменения показателя, которая может выявлять наличие определенной закономерности внутреннего развития самой системы под влиянием внешних факторов.

Рис. 4. Динамика доли расходов в доходах домохозяйств в Украине в 1999-2018 гг.

Метод точечных отображений, ранее применяемый в теории нелинейных колебаний для придания аналитическим проблемам геометрической трактовки [10], в последнее время широко используется также в физике, биологии и иных сферах при изучении массовых процессов, развивающихся в открытых системах под влиянием большого числа неопознанных внешних факторов. Метод позволяет установить связь между дискретными значениями изучаемого параметра с помощью так называемых сечений Пуанкаре, осуществляемых на основе уравнения:

$$X_{n+1} = F(X_n), \quad (1)$$

где X_n – координата пересечения фазовой траектории эволюции системы секущей плоскостью в n -й момент времени;

X_{n+1} – координата пересечения фазовой траектории секущей плоскости в $(n+1)$ -й, то есть, в следующий момент времени.

Получаемое в результате геометрическое место точек открывает широкие возможности для интерпретации изучаемого процесса, в том числе, и понимания траектории его последующего развития. Полученные результаты также могут быть интерпретированы в категориях устойчивости-неустойчивости процесса, наличия бифуркаций (раздвоения трендов), теории катастроф и др. Принципы анализа траектории процесса можно проиллюстрировать схематично следующими примерами, приведенными на рис. 5.

Если левая и правая части функции (1) неизменны, то это означает постоянство изучаемого параметра, что геометрически отразится точкой А на

биссектрисе угла квадранта, образованного осями координат X_n и X_{n+1} , как это демонстрирует рис. 5а. Если величина изучаемого параметра пропорционально изменяется, то геометрическое место точек будет располагаться вдоль биссектрисы угла квадранта, например, уменьшаясь от А до В, как показано на рисунке 5b. Если геометрическое место точек, отражающее эволюцию изучаемого параметра, демонстрирует сходимость к некоторой точке притяжения, называемой аттрактором, которая помечена точкой А на рисунке 5с, то процесс демонстрирует стремление к большей устойчивости. Если же, наоборот, геометрическое место точек демонстрирует удаление каждого нового значения от предыдущего, то в некоторый момент процесса, отмеченный точкой А на рисунке 5d, наблюдается стремление к разрушению внутренних связей системы, что может свидетельствовать о бифуркации (раздвоении) либо даже о наступающей катастрофе, результатом которой может стать прекращение существования системы либо ее преобразование в новую форму.

Рассматриваемый процесс изменения доли расходов в доходах домохозяйств Украины является колебательным в том смысле, что значение показателя в следующем календарном периоде не вытекает из предшествующего и не может быть описано функциональной зависимостью из-за невозможности выявить или формализовать факторы, которые влияют на изменение показателя в следующем периоде. Это является формальным основанием *возможности* применения для исследования точечного отображения величины доли расходов в доходах населения. Наш опыт применения метода точечного

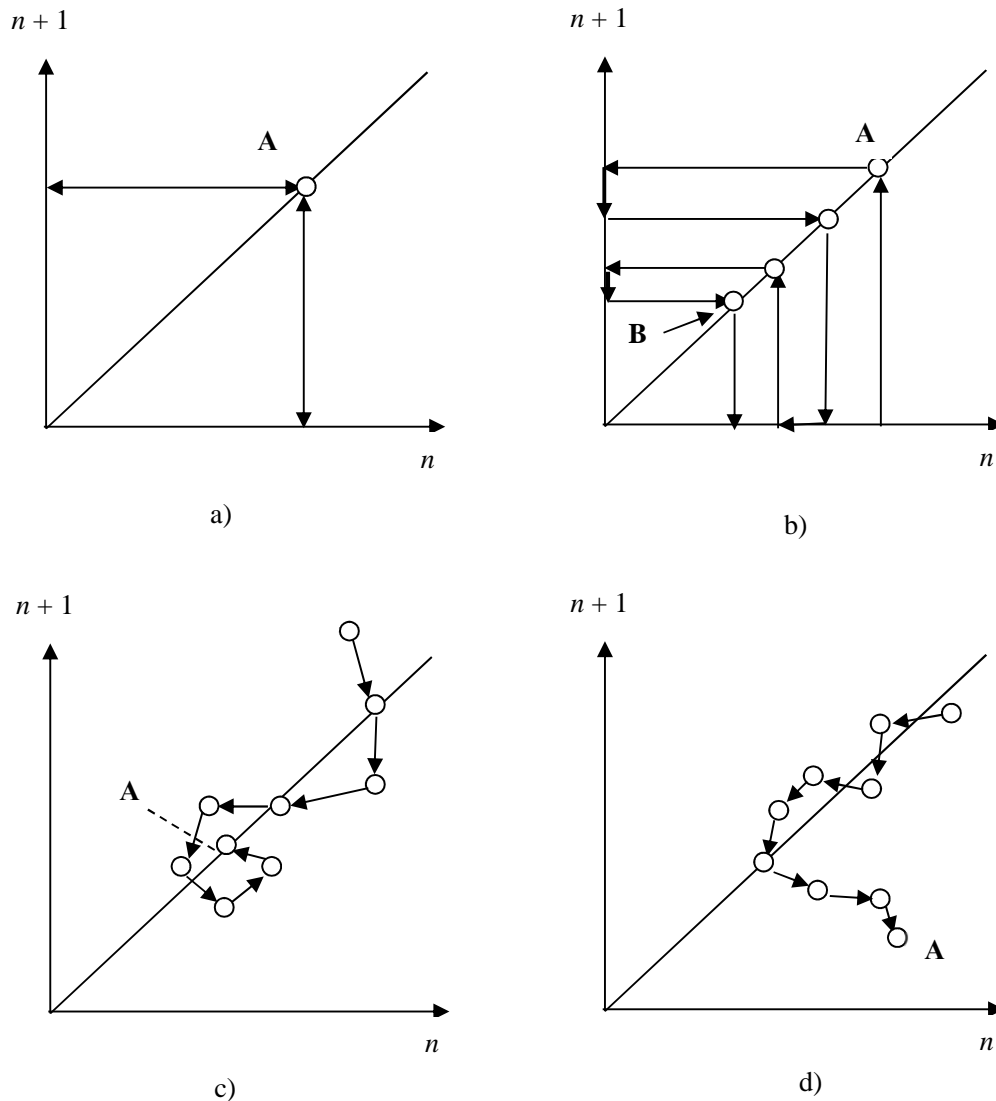

Рис. 5. Примеры интерпретации точечного отображения процессов

отображения показал его реальную практическую в решении ряда социально-экономических задач, в частности, при исследовании и построении аттракторов покупательских предпочтений в объемах покупки продуктовых товаров в супермаркетах по дням недели [11]. Для применения метода точечного отображения с целью изучения динамики показателя доли расходов в доходах домохозяйств в Украине исходные данные из табл. 1 преобразуем в форму, необходимую для реализации метода, и представим их в табл. 2. По полученным данным построим график точечного отображения динамики показателя доли расходов в доходах домохозяйств в Украине на рис. 6.

Каждая точка графика на рис. 6 отображает изменение значения показателя, вектора и скорости этого изменения в данном году по сравнению с предшествующим, кроме точки 1, отображающей начало отсчета и не несущей информации относи-

тельно предшествующего года. Последующие точки 2...8 отражают монотонное снижение доли расходов в доходах домохозяйств, о чем свидетельствует их постепенное приближение к биссектрисе угла квадранта, при этом точки 5, 6 отражают некоторое снижение скорости уменьшения показателя, о чем свидетельствует их расположение чуть правее определенного тренда. Характерной является точка 6, символизирующая выравнивание расходов и доходов и начало последующего тренда снижения доли расходов менее 1. Данная группа точек отображает период постепенного улучшения социально-экономического положения внутри Украины в период с 2000 по 2007 г., что отобразилось на монотонном снижении доли расходов в доходах на фоне стабильного курса национальной валюты, курс которой с 5,4 грн за 1 доллар в 2000 г. даже укрепился до 5,05 грн за 1 доллар в 2007-м.

Таблица 2

Исходные данные для точечного построения динамики показателя доли расходов в доходах домохозяйств в Украине

Предшествующий год	n	Последующий год	n+1	Предшествующий год	n	Последующий год	n+1
1999	1,285	2000	1,279	2010	0,883	2011	0,897
2000	1,279	2001	1,166	2011	0,897	2012	0,867
2001	1,166	2002	1,083	2012	0,867	2013	0,855
2002	1,083	2003	1,040	2013	0,855	2014	0,887
2003	1,040	2004	0,991	2014	0,887	2015	0,947
2004	0,991	2005	0,93	2015	0,947	2016	0,917
2005	0,93	2006	0,895	2016	0,917	2017	0,874
2006	0,895	2007	0,856	2017	0,874	2018	0,838
2007	0,856	2008	0,896	2018	0,838		
2008	0,896	2009	0,913				
2009	0,913	2010	0,883				

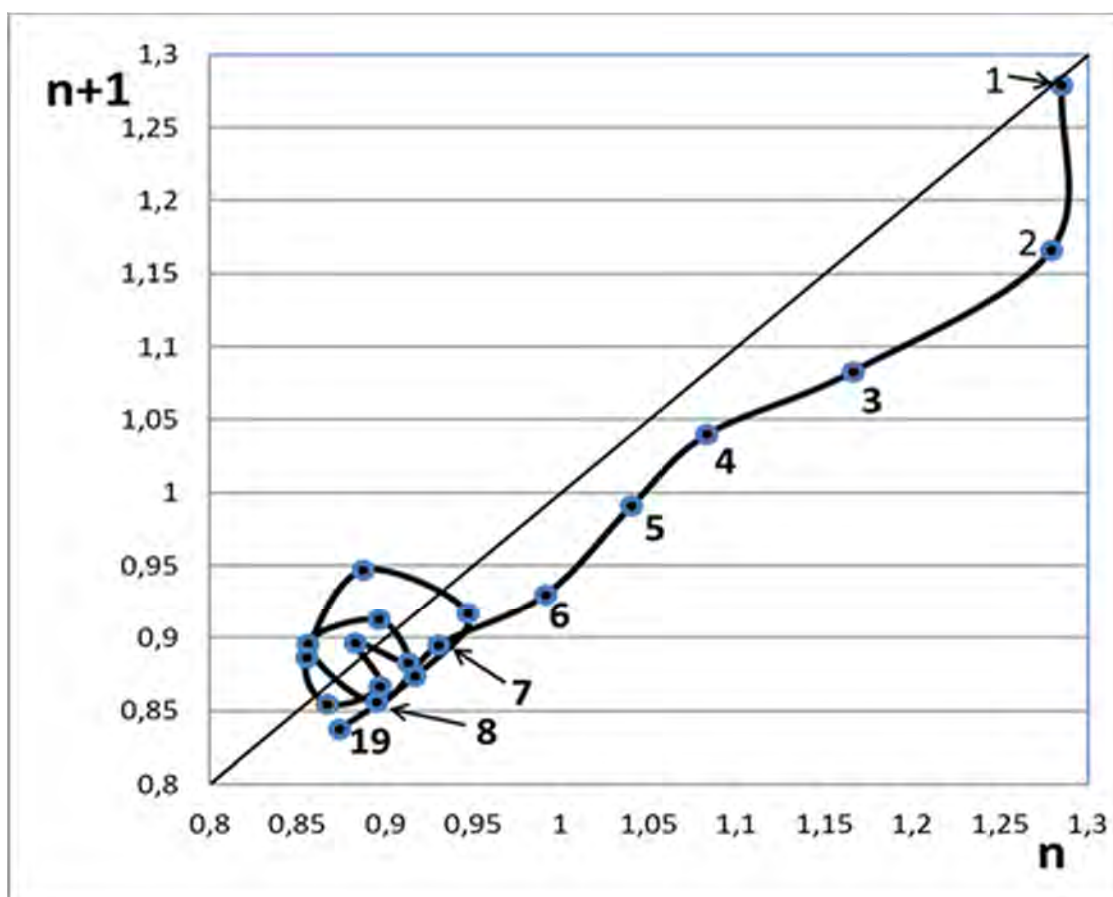

Рис. 6. График точечного отображения траектории изменения показателя доли расходов в доходах домохозяйств в Украине в 1999-2018 гг.

В дальнейшем кривая приобретает спиралевидный характер, более четко отражаемый увеличенным фрагментом графика на рис. 7. Переход от точки 8 к 9 изгибает траекторию с пересечением биссектрисы угла квадранта, что отражает смену вектора изменения доли расходов в затратах населения с уменьшения на увеличение по итогам 2008 г. – первого года мирового финансово-экономического

кризиса, следствием чего стало и снижение курса национальной валюты до 7,7 грн за 1 доллар.

Максимумом показатель доли расходов в доходах населения достиг в точке 10 в связи с пиковым воздействием мирового финансово-экономического кризиса, когда к концу 2009 г. курс национальной валюты упал до 7,98 грн за 1 доллар. Далее возрастание доли затрат в связи с мировым финансово-эко-

номическим кризисом сменилось очередным снижением, что отображает новый переход кривой через биссектрису угла квадранта от точки 10 к точке 11. Это дает основание считать, что на улучшение структуры доходов-расходов населения повлияло преодоление пика финансово-экономического кризиса в Украине. Дальнейшее снижение доли расходов продолжилось и далее в направлении точек 13 и

14, с одним откатом в сторону увеличения доли расходов в доходах в 2011 г., причиной чего можно считать деструктивную политику избранного президента Януковича, состоявшую в жестком давлении на бизнес, сосредоточении огромного числа экономических объектов в руках олигархической элиты, приближенной к президенту.

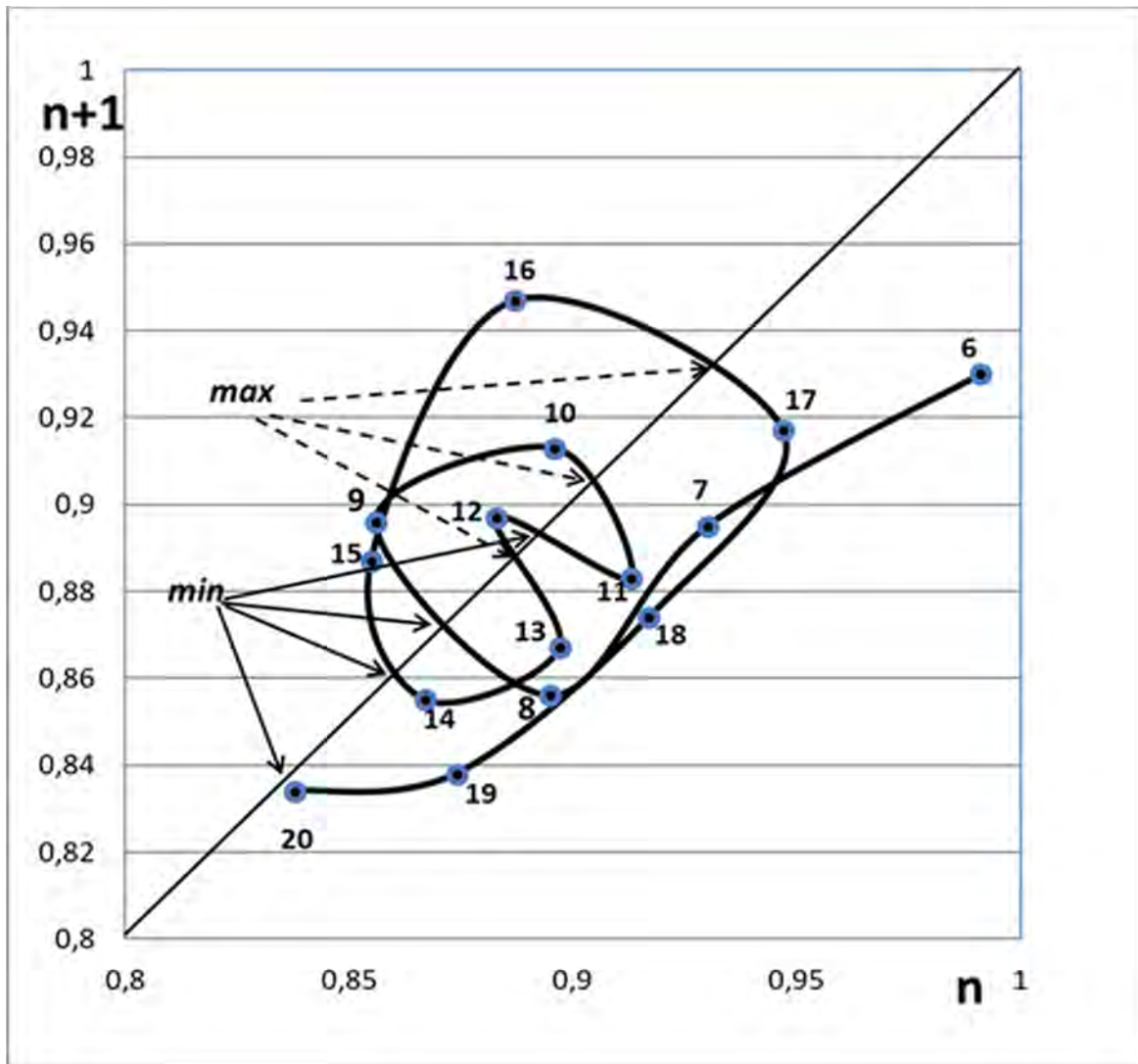

Рис. 7. Область формирования аттрактора траектории изменения показателя доли расходов в доходах домохозяйств в Украине в 1999-2018 гг.

После некоторой стабилизации внутреннего социально-экономического положения в стране в 2012-2013 гг. (что отражают точки 13 и 14) происходит резкое ухудшение его положения в 2014-2015 гг. в связи с разгоревшимся вооруженным конфликтом в Донбассе, что привело к очередной смене вектора изменения доли расходов в доходах населения с уменьшения на увеличение на фоне резкого падения курса национальной валюты с 7,99 до 15,77 грн за 1 доллар в течение 2014 г., затем до 24 грн – в течение 2015 г. и до 27,19 грн за 1 доллар к концу 2016 г. На графике это отображается очередным пересече-

нием траекторией процесса биссектрисы угла квадранта при переходе к точке 15. Точка 16 отображает наивысшее значение доли расходов в доходах населения в данном периоде, после чего наблюдается постепенная стабилизация социально-экономической ситуации в стране, что демонстрируется очередным пересечением кривой биссектрисы угла квадранта при переходе к точке 17 и дальнейшим снижением величины этого показателя в течение 2017-2018 гг. и первой половины 2019 г. на фоне укрепления национальной валюты гривны с 27,89 грн за 1 доллар в конце 2017 г. до 24,14 грн за 1 доллар к осени

2019 г. Сведем результаты анализа влияния факторов социально-экономического и военно-политического положения в Украине на соотношение затрат и доходов домохозяйств в табл. 3.

В целом траектория изменения показателя доли расходов в доходах домохозяйств в течение последних 10 лет делает три витка спирали, которые пере-

секают биссектрису угла квадранта в трех максимальных и трех минимальных точках витков, отмеченных на рис. 7, образуя три области притяжения значений показателя, которые можно считать областями аттрактора процесса внутренней самоорганизации поведения домохозяйств относительно расходования своих средств с очевидной позитивной тенденцией снижения показателя.

Таблица 3

Влияние факторов социально-экономического и военно-политического положения в Украине на показатель доли расходов в доходах домохозяйств

Точки графика	Диапазон изменения доли расходов в доходах домохозяйств	Годы	Характеристика изменения доли расходов в доходах домохозяйств	Характеристика изменения социально-экономической и политической ситуации
1	2	3	4	5
1	1,285-1,285	1999-2000	Отражает превышение расходов над доходами и начало тенденции к его уменьшению	Начало преодоление экономической Украины последствий экономического кризиса 1998 г., когда курс гривны упал с 1,89 до 3,42 грн за 1 доллар, в 2009 г. – с 3,42 до 5,3 грн и стабилизировался в 2000 г. на уровне 5,2-5,4 грн за 1 доллар
2, 3, 4	1,279 -1,04	2000-2003	Продолжение тенденции снижения превышения расходов над доходами	Поддержание стабильного курса национальной валюты на уровне 5,2-5,4 грн за 1 доллар, укрепление национальной валюты до 5,05 грн за 1 доллар в 2007 г.
5	1,04 – 0,991	2003-2004	Отражает начало периода, когда расходы становятся меньше доходов	
6, 7	0,991 – 0,895	2004-2006	Продолжение тенденции снижения превышения расходов над доходами	
8	0,895-0,856	2006-2007	Достижение 1-го минимума доли расходов в доходах	
9	0,856-0,896	2007-2008	Смена вектора снижения доли расходов в доходах домохозяйств на возрастание	Начало мирового финансово-экономического кризиса (МФЭК), снижение курса гривны с 5,05 до 7,7 грн за 1 доллар
10	0,896-0,913	2008-2009	Достижение 1-го пика максимума доли расходов в доходах	Пик воздействия МФЭК на экономику Украины, снижение курса гривны до 7,98 грн за 1 доллар
11	0,913-0,883	2009-2010	Снижение доли расходов в доходах	Относительная стабилизация экономики в процессе адаптации к условиям МФЭК, сохранение неизменным курса гривны
12, 13	0,883-0,867	2010-2012	Снижение доли расходов	Период адаптации к посткризисному состоянию экономики. Поддержание стабильного курса гривны на уровне 7,98-7,99 грн за 1 доллар
14	0,867-0,855	2012-2013	Достижение 2-го минимума доли расходов в доходах	
15	0,855-0,887	2013-2014	Смена вектора снижения доли расходов в доходах домохозяйств на возрастание	Начало вооруженного конфликта в Донбассе (ВКД), падение курса гривны от 7,99 до 15,77 грн за 1 доллар
16	0,887-0,947	2014-2015	Достижение 2-го максимума доли расходов в доходах	Пик воздействия ВКД на экономику с падением курса гривны с 15,77 до 24 грн за 1 доллар

Окончание табл. 3

1	2	3	4	5
17	0,947-0,917	2015-2016	Начало сокращения доли расходов в доходах	Прекращение острой стадии ВКД, адаптация экономики к новым условиям при снижении курса гривны с 23,78 до 27,19 грн за 1 доллар в 2016 г. и стабилизации в пределах 28-26 грн за 1 доллар в 2017-2018 гг.
18	0,917-0,874	2016-2017	Продолжение снижения доли расходов в доходах	
19	0,874-0,838	2017-2018	Достижение 3-го минимума показателя	
20	Менее 0,838	2018-2019	Предполагаемо наименьшее снижение доли расходов в доходах	Стабилизация внутреннего экономического положения при укреплении курса гривны до 27,69-24,61

Вскрытый характер факторов общей социально-экономической и военно-политической ситуации в Украине, которые влияют на изменение доли расходов в доходах населения, позволяет делать довольно обоснованный прогноз тенденций изменения показателя на последующий период, что дает основания для повышения обоснованности принимаемых показателей социально-экономического характера в очередном годовом бюджете страны. Так, судя по уровню макроэкономических показателей на конец 2019 г. внутреннее социально-экономическое положение в Украине сохраняет позитивный тренд и на предстоящий период не ожидается отрицательного проявления ни одного из рассмотренных факторов, которые могли бы изменить структуру доходов и расходов домохозяйств в Украине в негативном направлении. При сохранении курса национальной валюты на самом высоком за последние три года уровне – вокруг 24 грн за 1 доллар – можно ожидать продолжение плавного снижения доли расходов в доходах населения вдоль сложившейся кривой на отрезке точек 18-19, и, приняв во внимание возможное замедление скорости снижения исследуемого показателя, можно ожидать его значение на уровне не выше 0,834, что отражает положение точки 20 на графике (рис. 7).

Заключение. Представленный опыт исследования динамики доли расходов в доходах домохозяйств в Украине с применением метода точечного отображения свидетельствует о том, что данный метод предоставляет новые возможности анализа явлений и процессов, формируемых в социально-экономической среде под влиянием множества числа неформализованных и не подлежащих количественной оценке факторов. Анализ точечного отображения исследуемого процесса позволяет прогнозировать траекторию изменения макроэкономических параметров, важных для принятия экономических решений на государственном или региональном уровне в любой стране.

Литература

1. **Безгласная** Елена Алексеевна. Путеводитель по элементарной экономике: неравенство доходов населения. *Региональное развитие: электронный*

научно-практический журнал. Выпуск № 2(20), 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/putevoditel-po-elementarnoy-ekonomike-neravenstvo-dohodov-naseleniya/>. 2. **Шевнин Алексей**. Равнее всех. Почему социальное равенство не приносит украинцам счастья (инфографика). *Деловая столица. Экономика*. *ds.news.ua*. Пятница, 19 мая 2017, 10-00. URL: <http://www.dsnews.ua/economics/rovnee-vseh-pochemu-luchshiy-indeks-dzhini-ne-prinosit-ukraintsam-14052017220000>. 3. **Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М.** та ін. Історія економічних учень : підручник. Київ.: КНЕУ, 1999. 564 с. 4. **Что такое** субсидии в Украине и с чем их едят. *TSN.ua. Блок SeoСайт*. 10.10.2016. URL: <https://seosait.com/subsidii-v-ukraine/>. 5. **Расходы** на субсидии на 2018 год увеличили на 16 миллиардов. *Экономическая правда*. 7 декабря 2017 г., 11:50. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2017/12/7/631939/>. 6. **Объем** субсидий в Украине уменьшился на 75%. *Украинские новости*. 21 июля 2018 года, 09:20. URL: <https://ukranews.com/news/574730-obem-subsydy-v-ukrayne-umenshylya-na-75>. 7. **Калачова Галина**, Некрасов Всеволод, Колесніченко Олександр, Пирожок Оксана та ін. «Бюджет Зеленського»: кому готуватись до змін у 2020 році / *Економічна правда*. Вівторок, 26 листопаду, 2019. 08 : 30. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2019/11/26/654106/>. 8. **Структура** сукупних витрат домогосподарств (1999-2018). *Державна служба статистики України*. Дата останньої модифікації: 10.02.2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 9. **Структура** сукупних ресурсів домогосподарств (1999-2018). *Державна служба статистики України*. Дата останньої модифікації: 10.02.2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 10. **Неймарк Ю.И.** Метод точечных отображений в теории нелинейных колебаний. М.: Либроком, 2010. 472 с. 11. **Kolosov A.** Attractors of Social Processes as a Planning Tool in Variable Environment. *Journal of Applied Management and Investments*. Volume 6 (Issue 1). February, 2017. P. 36–42. URL: http://www.jami.org.ua/Papers/JAMI_6_1_36-42.pdf.

References

1. Bezglasnaya E. (2017). Putevoditel' po elementarnoy ekonomike: neravenstvo dokhodov naseleniya [Elementary Economics Guide: Income Inequality]. *Regional'noye razvitiye: elektronnyu nauchno-prakti-*

cheskiy zhurnal – Regional development: electronic scientific and practical journal, Issue 2(20), pp. 226-234. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/putevoditel-po-elementarnoy-ekonomike-neravenstvo-dohodov-naseleniya/> [in Russian].

2. Shevnin A. (2017). Ravneye vsekh. Pochemu sotsial'noye ravenstvo ne prinosit ukrainsam schast'ya (infografika) [Why social equality does not bring Ukrainians happiness (infographic)]. *Delovaya stolitsa. Ekonomika – Business capital. Economy*, Friday, 19.05. ds.news.ua. Retrieved from <http://www.dsnews.ua/economics/rovnee-vseh-pochemu-luchshiy-indeks-dzhini-ne-prinosit-ukrainsam-14052017220000> [in Russian].

3. Korniiichuk L.Ya., Tatarenko N.O., Poruchnyk A.M. ta in. (1999). Istorii ekonomichnykh uchen [History of economic students]. Kyiv, KNEU. 564 p. [in Ukrainian].

4. Chto takoye subsidii v Ukraine i s chem ikh yedyat [What are subsidies in Ukraine and what do they eat with]. *TSN.ua. BlokSeoSait*. 10.10.2016. Retrieved from <https://seosait.com/subsidii-v-ukraine/> [in Russian].

5. Raskhody na subsidii na 2018 god uvelichili na 16 milliardov [2018 subsidy spending increased by 16 billion]. *Ekonomicheskaya pravda – Economic truth*. 07.12.2017. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2017/12/7/631939/> [in Russian].

6. Ob"yem subsidiy v Ukraine umen'shilsya na 75%. [The volume of subsidies in Ukraine decreased by 75%]. *Ukrainskiye novosti – Ukrainian news*. 21.07.2018. 09:20. Retrieved from <https://ukranews.com/news/574730-obem-subsydy-v-ukrayne-umenshytsya-na-75> [in Russian].

7. Kalachova Halyna, Nekrasov Vsevolod, Kolesnichenko Oleksandr, Pyrozhok Oksana et al. (2019). «Biudzhety Zelenskoho»: komu hotuvatys do zmin u 2020 rotsi [«Zelensky Budget»: Who to prepare for change in 2020?]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*, Tuesday, 26.11. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2019/11/26/654106/> [in Ukrainian].

8. Struktura sukupnykh vytrat domohospodarstv (1999-2018) [Structure of total household expenditure]. *State Statistics Service of Ukraine*. Last modified date: 10.02.2020. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

9. Struktura sukupnykh resursiv domogospodarstv [Structure of total household resources]. *State Statistics Service of Ukraine*. Last modified date: 10.02.2020. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

10. Neymark Yu.I. (2010). Metod tochechnykh otobrazheniy v teorii nelineynykh kolebaniy [The method of point mappings in the theory of nonlinear oscillations]. Moscow, Librokom. 472 p. [in Russian].

11. Kolosov A. (2017). Attractors of Social Processes as a Planning Tool in Variable Environment. *Journal of Applied Management and Investments*, Vol. 6 (Issue 1), February, pp. 36–42. Retrieved from http://www.jami.org.ua/Papers/JAMI_6_1_36-42.pdf.

Колосов А. М. Дослідження співвідношення доходів і витрат домогосподарств в Україні методом точкового відображення

У зв'язку з переходом до ринкових цін на енергоресурси і реформою житлово-комунального господар-

ства (ЖКГ) в Україні показники доходів і витрат домогосподарств виступають у ролі орієнтирів при встановленні тарифів на послуги ЖКГ, а також обсягів субсидій громадянам, що підвищує актуальність дослідження їх динаміки. Статистичні дані за період з 1999 по 2018 р. демонструють динаміку співвідношення доходів і витрат, яка не має монотонного характеру, зміна трендів якої не може бути пояснена певними кількісно вимірюваними факторами і описана традиційними методами математичного аналізу. Застосовано метод точкових відображень, що дозволяє встановити за допомогою так званих перетинів Пуанкаре зв'язок між дискретними значеннями досліджуваного показника, в якості якого прийнята частка витрат в доходах домогосподарств у вигляді геометричного місця точок, кожна з яких відображає стан показника за величиною, вектору і швидкості зміни в даному році порівняно з попереднім.

Отриманий спіралеподібний графік демонструє позитивне зниження частки витрат у доходах населення в процесі поліпшення соціально-економічного становища всередині України в період з 2000 по 2007 р., вектор зміни показника на збільшення за підсумками 2008 р. – першого року світової фінансово-економічної кризи, повернення до поліпшення співвідношення витрат-доходів після його подолання, нове погіршення показника в 2014-2015 рр. у зв'язку зі збройним конфліктом в Донбасі. Найвище значення частки витрат у доходах населення в даний час поступово знижується в міру стабілізації соціально-економічної ситуації в країні.

У цілому траєкторія зміни показника частки витрат у доходах домогосподарств протягом останніх 10 років робить три витка спіралі, утворюючи три області тяжіння значень показника, які можна вважати областями атрактора внутрішньої самоорганізації процесу платіжних уподобань населення з очевидною позитивною тенденцією його зниження. Розкритий характер чинників загальної соціально-економічної та військово-політичної ситуації в Україні, які впливають на зміну частки витрат у доходах населення, дозволяє робити обґрунтований прогноз тенденції зміни показника на наступний період, що дає підстави для підвищення обґрунтованості прийнятих показників соціально-економічного характеру в черговому річному бюджеті країни.

Ключові слова: доходи, витрати, домогосподарство, комунальні послуги, платіжні переваги, метод точкового відображення, атрактор.

Kolosov A. The Study of the Ratio of Income and Expenditure of Households in Ukraine by the Method of Point Mapping

In connection with the transition to market energy prices and reform of housing and communal services in Ukraine, indicators of household income and expenses act as guidelines in setting tariffs for housing and communal sphere, as well as subsidies to citizens, which increases the relevance of the study of their dynamics. Statistical data for the period from 1999 to 2018 demonstrate the dynamics of the ratio of income and expenses, which is not monotonous, the change of trends of which cannot be explained by

certain quantitatively measured factors and described by traditional methods of mathematical analysis. The method of point mappings is applied, which allows, using the so-called Poincare sections, to establish a relationship between the discrete values of the studied indicator, which is taken as the share of expenses in household incomes, in the form of the geometric location of the points. Each point of schedule displays the position of the indicator in magnitude, vector and rate of change in this year compared to the previous one.

The resulting spiral chart demonstrates a positive decrease in the share of expenses in household income in the process of improving the socio-economic situation in Ukraine from 2000 to 2007, a change the vector of the indicator to increasing in 2008 – the first year of the global financial and economic crisis. Then it returns to an improvement in the expense-income ratio after overcoming the crisis, a new deterioration in 2014-2015 due to the armed conflict in the Donbass. The highest value of the share of expenditures in household income in this period is gradually decreasing as the socio-economic situation in the country stabilizes.

Generally, the trajectory of the change in the indicator of the share of expenditures in household income over the past 10 years makes three turns of the spiral. They are forming three regions of attraction of the indicator values, which can be considered as attractor areas of the internal self-organization of the process of payment preferences of the population with an obvious positive tendency to decrease it. The investigated nature of the factors of socio-economic and the military-political situation in Ukraine, which affect the change in the share of expenditures in household incomes, makes it possible to make a reasonable forecast of trends in the indicator for the next period. That gives reason to increase the validity of the adopted of socio-economic indicators in the next annual budget of the country.

Keywords: income, expenditure, household, utilities, payment preferences, point mapping method, attractor.

Колосов А. Н. Исследование соотношения доходов и расходов домохозяйств в Украине методом точечного отображения

В связи с переходом к рыночным ценам на энергоресурсы и проводимой реформой жилищно-коммунального хозяйства (ЖКХ) в Украине показатели доходов и расходов домохозяйств выступают в роли ориентиров при установлении тарифов на услуги ЖКХ, а также объемов субсидий гражданам, что повышает

актуальность исследования их динамики. Статистические данные за период с 1999 по 2018 г. демонстрируют динамику соотношения доходов и расходов, которая не имеет монотонного характера, смена трендов которой не может быть объяснена определенными количественно измеряемыми факторами и описана традиционными методами математического анализа. Применен метод точечных отображений, позволяющий установить с помощью так называемых сечений Пуанкаре связь между дискретными значениями изучаемого показателя, в качестве которого принята доля расходов в доходах домохозяйств, в виде геометрического места точек, каждая из которых отображает положение показателя по величине, вектору и скорости изменения в данном году по сравнению с предшествующим.

Полученный спиралевидный график демонстрирует позитивное снижение доли расходов в доходах населения в процессе улучшения социально-экономического положения внутри Украины в период с 2000 по 2007 г., смену вектора изменения показателя на увеличение по итогам 2008 г. – первого года мирового финансово-экономического кризиса, возврат к улучшению соотношения расходов-доходов после его преодоления, новое ухудшение показателя в 2014-2015 гг. в связи с вооруженным конфликтом в Донбассе. Наивысшее значение доли расходов в доходах населения в данном периоде постепенно снижается по мере стабилизации социально-экономической ситуации в стране

В целом траектория изменения показателя доли расходов в доходах домохозяйств в течение последних 10 лет делает три витка спирали, образуя три области притяжения значений показателя, которые можно считать областями аттрактора внутренней самоорганизации процесса платежных предпочтений населения с очевидной позитивной тенденцией его снижения. Вскрытый характер факторов общей социально-экономической и военно-политической ситуации в Украине, которые влияют на изменение доли расходов в доходах населения, позволяет делать обоснованный прогноз тенденций изменения показателя на последующий период, что дает основания для повышения обоснованности принимаемых показателей социально-экономического характера в очередном годовом бюджете страны.

Ключевые слова: доходы, расходы, домохозяйство, коммунальные услуги, платежные предпочтения, метод точечного отображения, аттрактор.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

О. В. Тимошенко,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-1829-8744,
e-mail: ovt.timoshenko@gmail.com,

О. К. Кузьменко,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-0660-1953,
e-mail: oldrakk@gmail.com,

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»,

А. Г. Тимошенко,
e-mail: anne.tymoshenko@gmail.com,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ ЯК ОБ'ЄКТУ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ ВИДАТКАМИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання використання бюджетних коштів та їх перерозподіл потребує зважених та обґрунтованих рішень, своєчасних змін та ефективного управління, аби зберегти збалансованість фінансової системи. Проте на сьогодні в Україні ця сфера зазнає недосконалості організації. Так, нерациональне використання коштів, недотримання системи підзвітності державних виконавчих органів, нерезультативне управління ресурсами та інші недоліки призводять до проблем у макроекономічній діяльності держави. Для покращення процесу бракує як теоретичного визначення пріоритетності напрямків бюджетування, так і практичних інструментів контролю їх виконання й реалізації. Ці питання потребують ґрунтовного дослідження та їх вирішення хоча б на рівні доктрини. За таких умов проведення досліджень у напрямі пошуку шляхів підвищення рівня виконання бюджетних програм, їх результативності й ефективності є актуальним і становить практичний та науковий інтерес.

Вивченість проблеми. Серед вітчизняних вчених суттєвий вклад у розвиток сучасної теорії бюджетного планування та практичних аспектів застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі внесли Б. Беззубко [1], Ю. Беззубко [1],

Л. Васютинська [3], Т. Гудзь [11], М. Дарчак [4], М. Кравченко [5], А. Кулик [6], А. Повстяна [9], О. Птащенко [2], Т. Табакова [10], І. Шевченко [2; 13; 15] та ін. Проте недостатньо опрацьованими та такими, що потребують подальшого дослідження, залишаються питання виявлення чинників низької результативності реалізації в Україні одного з найбільш дієвих у країнах світу інструментів бюджетного планування – програмно-цільового методу, а також пошуку ефективних механізмів підвищення рівня виконання державних бюджетних програм.

Метою дослідження є аналіз видатків за програмною класифікацією та виявлення основних проблем низького рівня виконання бюджетних програм в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проведення розпочатої в 2011 р. адміністративної реформи в Україні потребувало удосконалення стратегічного планування діяльності розпорядників бюджетних коштів та оптимізації кількості бюджетних програм. Про результати процесу оптимізації кількості бюджетних програм в Україні за 2011-2018 рр. можна зробити такі висновки.

З одного боку, результати свідчать про значне скорочення кількості запланованих програм протягом періоду аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виконання бюджетних програм Державного бюджету України у 2011-2018 рр.

Показник	Роки							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість запланованих бюджетних програм	976	661	636	587	458	472	487	481
Кількість незавершених бюджетних програм	645	501	535	464	7	22	16	44
Частка незавершених бюджетних програм у їх загальній кількості, %	66,1	75,8	84,1	79,0	1,5	4,7	3,3	9,1
Обсяг фінансування, млрд грн по плану	296,1	218,0	223,4	458,7	692,2	848,5	1100,0	1012,9
фактично	132,7	104,8	114,7	298,6	433,3	556,6	708,4	679,7
% виконання фінансування бюджетних програм	44,8	48,1	51,3	65,1	62,6	65,6	64,4	67,1

Складено на основі джерел [7-8].

Тож позитивним моментом оптимізації бюджетних програм стало збільшення з 2015 р. кількості профінансованих та суттєве зменшення кількості та частки незавершених програм (рис. 1).

Так, у 2015 р. було заплановано фінансування 458 бюджетних програм, у 2016 . – 472, у 2017 р. – 487, а у 2018 р. – 481. Але перш ніж гроші підуть на реалізацію будь-якої програми, вона має бути затверджена спеціальною процедурою протягом першого кварталу того року, на який виділяються кошти. При цьому через порушення відповідних

термінів щороку частина програм залишається без фінансування. Зокрема, якщо в 2015 р. без фінансування залишилися 7 програм (1,5% від загальної кількості), то у 2018 р. рекордна кількість бюджетних програм (44) не була затверджена через те, що органи державної влади вчасно про це не потурбувалися. Бюджетний кодекс України передбачає за таке недбальство відповідальність, проте на практиці завжди можна знайти причину, щоб відтермінувати виконання програми.

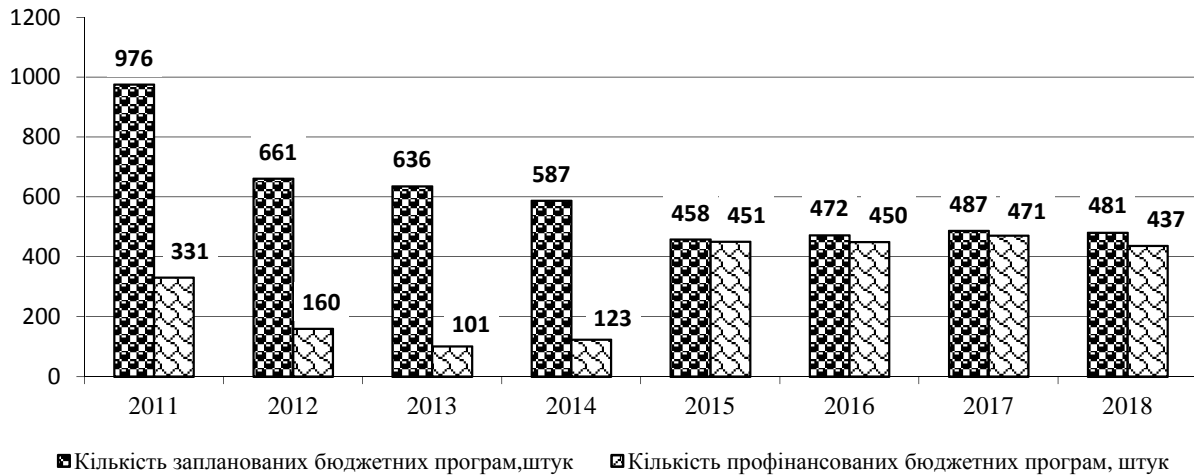

Рис. 1. Динаміка кількості запланованих та повністю профінансованих державних бюджетних програм за 2011-2018 рр.

Складено на основі джерел [7-8].

З іншого боку, оптимізація кількості бюджетних програм виявилася неефективною, адже основною її метою має бути одночасне скорочення видаткової частини державного бюджету. Тож цікавим є факт, що у 2011 р. видатки на реалізацію 976 програм склали 296,1 млрд грн (касові видатки загального фонду державного бюджету), на виконання 481 програми у 2018 р. було виділено більше 1 трлн

грн (табл. 1). Як результат, при скороченні кількості програм у 2 рази видатки на їх виконання зросли в 5,1 раза.

Водночас доцільно звернути увагу на систематичне недофінансування бюджетних програм, що говорить про значні недоліки в управлінні бюджетними видатками (рис. 2).

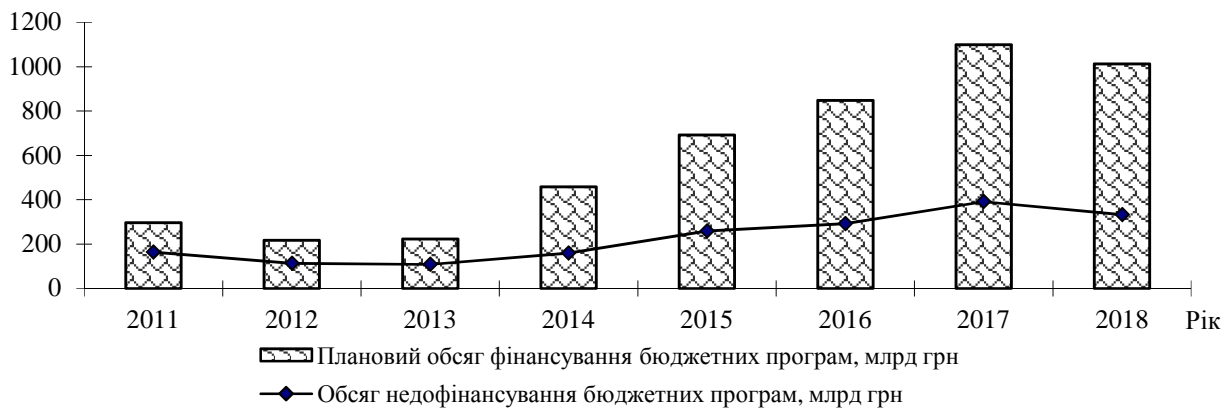

Рис. 2 Заплановані та не проведені видатки на фінансування бюджетних програм за 2011-2018 рр.

Складено на основі джерел [7-8].

Варто відмітити, що у 2018 р. фактично було відсутнє фінансування видатків Державного бюро розслідування, оскільки рівень витрачених коштів на розвиток бюджетних програм складає лише 1,7%. Низький рівень фінансування бюджетних програм також є характерним для Міністерства інфраструктури України (10%), Національного агентства України з виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (18%), Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (20,2%), Міністерства інформаційної політики України (31%), Мі-

ністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, яке з серпня 2019 р. перейменоване у Міністерство розвитку громад і територій України (31,4%). Заслугує на увагу також той факт, що у країні з великими сільськогосподарськими можливостями профінансовано бюджетних програм Міністерства агропромислової політики та продовольства України (нині його функції передані до Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України) лише на 38,8% (табл. 2).

Таблиця 2

**Показники виконання Державного бюджету України
за програмною класифікацією видатків у 2018 р.**

Сфера фінансування бюджетних програм	Обсяг фінансування, млрд. грн.		% виконання плану фінансування	Частка у загальному обсязі фінансування, %
	за планом	фактично		
Фінанси	314,0	215,1	68,5	31,6
Соціальна політика	152,5	117,3	76,9	17,3
Освіта і наука	106,7	77,1	72,3	11,3
Національна безпека та оборона	101,0	63,9	63,3	9,4
Охорона здоров'я	89,9	58,6	65,2	8,6
Внутрішня безпека	78,4	52,7	67,2	7,7
Транспорт та інфраструктура	59,8	31,6	52,9	4,6
Правосуддя та юстиція	29,7	17,5	58,8	2,5
Обласні державні адміністрації	14,5	11,4	78,3	1,7
Сільське господарство	14,8	5,7	38,8	0,8
Екологія	8,7	5,1	59,0	0,7
Державне управління	8,4	4,0	47,6	0,6
Економіка і торгівля	8	3,6	45,0	0,5
Культура	6,5	3,5	53,3	0,5
Енергетика	5,8	2,9	50,0	0,4
Зовнішня політика	4,5	2,8	61,6	0,4
Інформаційна політика	4,4	2,3	52,3	0,3
Молодіжна політика	2,8	1,8	62,5	0,3
Космічна галузь	2,5	1,8	72,1	0,3
Боротьба з корупцією	1,8	1,0	55,5	0,1
Разом	1012,9	679,7	67,1	100,0

Складено на основі джерел [7-8].

Лише до 50% забезпечено виконання програм у сфері економіки та торгівлі (45%), державного управління (47,6%). Недостатньо було використано можливостей і щодо фінансування енергетики (50%), інформаційної політики (52,3%), культури (53,3%), а також транспорту та інфраструктури (52,9%). По інших сферах обсяг фактичного фінансування бюджетних програм не перевищує 2/3 за твердженого розміру (табл. 2).

Незважаючи на вищезазначене, варто відмітити, що найбільше бюджетних коштів за державними програмами витрачається Міністерством фінансів України на соціальні виплати. Так, виплата допомоги сім'ям із дітьми, малозабезпеченим сім'ям, особам, які не мають права на пенсію, особам з інвалідністю з 2015 до 2018 р. зросла з 42,7 до 59,9 млрд грн.

Незважаючи на неякісний стан покриття доріг у цілому по Україні, на другому місці за обсягом

бюджетних витрат на державні програми є їх утримання. Так, «Укравтодор» отримує фінансування на програму розвитку мережі та утримання автодоріг. У 2015 р. держава витратила на цю програму 3,3 млрд грн, у 2016 р. – 6,6, у 2017 – 7,8, у 2018 р. – 10,7 млрд грн. Також «Укравтодор» у 2018 р. отримав 11,5 млрд грн на програму будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг.

При цьому на програму погашення різниці між фактичною вартістю теплової енергії, опалення, гарячої води, водопостачання та водовідведення Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України найбільше коштів витратило у 2015 р. – 5,6 млрд грн. Відтоді виплати почали скорочуватися, й у 2018 р. відповідна державна програма скоротилася до 1 млрд грн.

Міністерство освіти та науки України два роки поспіль отримує субвенцію на забезпечення якісної середньої освіти «Нова українська школа»: в 2017 р. було виділено 1,4 млрд грн, а у 2018 р. на програму передбачено 1,3 млрд грн. При цьому цікаво порівняти, що на виплату стипендій студентам, незважаючи на девальвацію гривні та потребу у її індексації, у 2017 р. було виділено 4 млрд грн, а у 2018 р. – 3,2 млрд грн.

Вищезазначене свідчить про неефективну державну політику у сфері розподілу бюджетних видатків держави. Це загострює дисбаланси бюджетної системи і водночас актуалізує питання забезпечення стійкості державних фінансів України, що

підтверджують результати попередніх досліджень [11, с. 51; 12, с. 112].

Необхідно також відзначити, що за результатами аудиторської перевірки Державною аудиторською службою України використання бюджетних коштів за окремими бюджетними програмами, жодна з перевірених у 2011-2018 рр. бюджетних програм не була ефективною та не досягла своєї мети (табл. 3). Причиною цього у більшості випадків є недофінансування. Окрім цього, спостерігається низьке планування при реалізації завдань бюджетної програми, зміна її концепції, замовників, виконавців, строків виконання тощо.

Таблиця 3

Аналіз ефективності використання бюджетних коштів за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм у 2011-2018 рр.

Галузь	Розпорядник Коштів	Запланований обсяг витрат, млн грн	Неекономне та неефективне управління коштами, млн грн (% до плану)	Результати аудиту	Примітки
Економічна діяльність	Державний комітет лісового господарства України	1260,0	99,4 (7,8%)	Стан виконання бюджетних програм недостатньо ефективний	Головна мета бюджетної програми не досягнута
	Національна академія аграрних наук України	1100,0	15,8		
	Державна служба експортного контролю	22,5	-		
Духовний розвиток	Національна академія мистецтв			Стан виконання програм неефективний	Не вдалось досягти низки важливих показників
Освіта, наука і спорт	Національна академія наук України	4300,0	1,8 (0,04%)	Стан виконання бюджетних програм недостатньо ефективний	Головна мета бюджетної програми не досягнута
	Національна академія педагогічних наук України	152,2	-		
	Національна академія медичних наук України	2100,0	-		
Охорона навколишнього середовища	Державне агентство водних ресурсів України	3556,5	94,4 (2,6%)		Незадовільний стан фінансування, спрямування бюджетних коштів у непрацюючі об'єкти
		300,0	117,0 (39%)		
Освіта, наука і спорт	Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України	90,0	49,5 (55%)	Стан виконання бюджетних програм неефективний	Незадовільний стан фінансування, низка непослідовних управлінських рішень
		402,8	0,082 (0,02%)		
		64,4	-		
Духовний і фізичний розвиток	Державний комітет телебачення і радіомовлення України	73,0	-	Стан виконання бюджетних програм недостатньо ефективний	Повернуто до бюджету 8,4 млн грн Не досягнута головна мета бюджетної програми
		586,3	-		
Транспорт та інфраструктура	Державне агентство автомобільних доріг України (Укравтодор)	29000,0	190,0 (1,5%)		Проблема в частині оплати виконаних у попередні роки ремонтно-будівельних робіт
Соціальний захист населення	Органи соціального захисту населення	н/д	172,2		Системні порушення з боку посадових осіб під час призначення та надання субсидій
Освіта, наука і спорт	Міністерством молоді та спорту України	н/д	18,2		Придбання спортивного спорядження без визначення їх технічних характеристик, відсутність у Міністерстві належного внутрішнього контролю, розподіл бюджетних асигнувань на проведення спортивних заходів в обсязі понад 1,3 млрд грн без наявності належних обґрунтувань

Складено на основі джерела [14].

Що стосується ефективності витрачання бюджетних коштів в межах виконання бюджетних програм, то необхідно зазначити, що затверджені у паспортах бюджетних програм результативні показники є переважно недосконалими, і це перешкоджає оцінюванню результатів виконання програми, повноту її реалізації, ступінь досягнення поставленої мети та виконання завдань програми. Крім того, формальне затвердження головними розпорядниками у паспортах бюджетних програм результативних показників ускладнює надання об'єктивної оцінки ефективності, продуктивності, результативності й економності використання бюджетних коштів, які виділялися з державного бюджету на визначені бюджетними програмами цілі.

Також важливим є те, що окремі бюджетні програми, спрямовані на розвиток освіти та медицини показали високий рівень виконання за показниками паспорта бюджетної програми, проте так і не змогли знайти шляхів своєї практичної реалізації, що завадило їм виконати свій соціально-економічний ефект. Тому при складанні бюджетної програми слід враховувати можливість адаптації їх показників до пріоритетів соціально-економічного розвитку та забезпечення вимірності соціально значущих результатів реалізації державної політики, підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, акцентуємо увагу на основних проблемах, виявлених у результаті аналізу видатків за програмною класифікацією.

По-перше, відсутність тісного зв'язку між бюджетним та загальнодержавним плануванням призводить до прийняття бюджетних програм без врахування бюджетних можливостей та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави, а також знижує ефективність і результативність її економічної політики.

По-друге, надмірна кількість бюджетних програм (нині 83 головні розпорядники коштів та 481 програма) ускладнює можливість дати оцінку обґрунтованості та ефективності бюджетних запитів, а також відповідності напрямів використання коштів поточним і стратегічним завданням соціально-економічної політики уряду країни.

По-третє, завищення обсягу коштів на виконання бюджетної програми шляхом закріплення за ними не завжди реальних джерел їх фінансування у процесі планування: як результат, низька ефективність використання бюджетних коштів (за деякими програмами касові видатки становлять 60-70 %).

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновки про неефективну державну політику у сфері розподілу бюджетних видатків держави та низький стан виконання бюджетних програм. Задля розв'язання проблеми бракує пропозицій щодо оптимізації бюджетування на основі формування цілей відповідно до завдань стратегічного розвитку держави й зменшення кількості програм та їх пріоритизації за

галузевою, відомчою ознаками чи головним розпорядником коштів, а також удосконалення контролю за реалізацією бюджетних програм і використанням бюджетних коштів шляхом активного залучення громадського контролю й запровадження публічного звітування головних розпорядників бюджетних коштів.

Література

1. **Беззубко Б.І., Беззубко Ю.І.** Проблеми сучасного етапу стратегічного планування розвитку територіальних громад у Донецькій області. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 17-20.
2. **Птащенко О.В., Шевченко І.О., Кошарна В.В., Куш Я.М.** Бюджетна програма як основа програмно-цільового планування в сучасних умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки*. 2018. № 6 (129). С. 101-110.
3. **Васютинська Л. А.** Оцінка соціально-економічної ефективності регіональних цільових програм. *Економічні інновації: зб. наук. пр. Одеса: ІПРЕД НАН України*, 2015. Вип. 59. С. 80-87.
4. **Дарчак М.** Бюджетні програми: шлях до покращення якості. 2019. 25 черв. URL: <https://voxukraine.org/uk/byudzhetni-programi-shlyah-do-pokrashheniya-yakosti/>. Назва з екрана.
5. **Кравченко М.** Причини невиконання бюджетних програм / за заг. ред. В. М. Мазярчука // *Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України*. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/reasons.pdf>. – Назва з екрана.
6. **Кулик А. В.** Поняття та основні ознаки програмно-цільового методу в управлінні. *Екон.-мат. моделювання соц.-екон. систем: зб. наук. пр. Київ: МННЦТ НАН та МОН України*, 2011. Вип. 16. С. 156-185.
7. **Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України**. URL: <http://www.treasury.gov.ua> – Назва з екрана.
8. **Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України**. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>. – Назва з екрана.
9. **Повстяна А. С.** Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 220. С. 81-84.
10. **Табаківа Т.** Планування бюджетних видатків в Україні: теоретичний та практичний аспект. *Схід*. 2012. № 5 (119). С. 61-65.
11. **Тимошенко О. В., Гудзь Т. П.** Аналіз стійкості державних фінансів України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2019. №4. С. 48-58.
12. **Тимошенко О. В.** Оцінка фіскальних дисбалансів бюджетної системи в контексті забезпечення бюджетної безпеки України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2018. №5. С.110-118.
13. **Шевченко І. О.** Теоретичні засади державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм. *Бізнес Інформ*. 2015. № 10. С. 388–395.
14. **Щорічний звіт Державної аудиторської служби України за 2011-2018 роки**. Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>. – Назва з екрана.
15. **Shevchenko I. O.** The budget program: economic content and practice of implementation. *Baltic journal of economic studies*. 2017. Vol. 3. No. 4. P. 294–301.

References

1. Bezzubko B.I., Bezzubko Yu.I. (2018). Problemy suchasnoho etapu stratehichnoho planuvannya rozvytku terytorialnykh hromad u Donetskii oblasti [Problems of the modern stage of strategic planning of the development of territorial communities in the Donetsk region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2 (52), pp. 17-20 [in Ukrainian].
2. Ptashchenko O.V., Shevchenko I.O., Kosharna V.V., Kushch Ya.M. (2018). Biudzhetna prohrama yak osnova prohramno-tsilovoho planuvannya v suchasnykh umovakh hlobalizatsii [Budget program as a basis for program-targeted planning in today's globalization]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnologii ta dizainu. Seriya Ekonomichni nauky – Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design. Economic Sciences Series*, 6 (129), pp. 101-110 [in Ukrainian].
3. Vasutyynska L. A. (2015). Otsinka sotsialno-ekonomichnoi efektyvnosti rehionalnykh tsilovykh prohram [Estimation of social and economic efficiency of regional target programs]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations*, Issue 59, pp. 80-87. Odessa, IPREED NAS of Ukraine [in Ukrainian].
4. Darchak M. (2019). Biudzhetni prohramy: shliakh do pokrashchennia yakosti [Budget programs: a way to improve quality]. June 25. *voxukraine.org*. Retrieved from <https://voxukraine.org/uk/byudzhetni-programi-shlyah-do-pokrashchennia-yakosti/> [in Ukrainian].
5. Kravchenko M. Prychyny nevykonannia biudzhethnykh prohram [Reasons for non-fulfillment of budget programs]. Office of Financial and Economic Analysis in the Verkhovna Rada of Ukraine. *feao.org.ua*. Retrieved from <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/01/reasons.pdf> [in Ukrainian].
6. Kulyk A. V. Poniattia ta osnovni oznaky prohramno-tsilovoho metodu v upravlinni [The concept and main features of the program-target method in management]. *Ekonomiko-matematychne modeliuвання sotsialno-ekonomichnykh system – Economic and mathematical modeling of socio-economic systems*, Issue 16, pp. 156-185. Kyiv, MNNCITS NAS and MES of Ukraine [in Ukrainian].
7. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [State Treasury Service of Ukraine]. (n.d.). *treasury.gov.ua*. Retrieved from <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Povstiana A. S. (2012). Planuvannya mistsevnykh biudzhethiv na osnovi prohramno-tsilovoho metodu [Planning of local budgets on the basis of the program-target method]. *Culture of the peoples of the Black Sea region*, 220, pp. 81-84 [in Ukrainian].
10. Tabakova T. (2012). Planuvannya biudzhethnykh vydatkiv v Ukraini: teoretychnyi ta praktychnyi aspekt [Budget expenditure planning in Ukraine: theoretical and practical aspect]. *Skhid – East*, 5 (119), pp. 61-65 [in Ukrainian].
11. Tymoshenko O. V., Hudz T. P. (2019). Analiz stiičnosti derzhavnykh finansiv Ukrainy [Analysis of stability of public finances of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Economic Sciences Series*, 4, pp. 48-58 [in Ukrainian].
12. Tymoshenko O. V. (2018). Otsinka fiskalnykh dysbalansiv biudzhethnoi systemy v konteksti zabezpechennia biudzhethnoi bezpeky Ukrainy [Estimation of fiscal imbalances of the budget system in the context of ensuring budget security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Economic Sciences Series*, 5, pp. 110-118 [in Ukrainian].
13. Shevchenko I. O. (2015). Teoretychni zasady derzhavnogo finansovoho audytu vykonannia biudzhethnykh prohram [Theoretical bases of the state financial audit of execution of budgetary programs]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10, pp. 388–395 [in Ukrainian].
14. Shchorichnyi zvit Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy za 2011-2018 roky [Annual report of the State Audit Office of Ukraine for 2011-2018]. *dkrs.gov.ua*. Retrieved from <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index> [in Ukrainian].
15. Shevchenko I. O. (2017). The budget program: economic content and practice of implementation. *Baltic journal of economic studies*, Vol. 3, No. 4, pp. 294–301.

Тимошенко О. В., Кузьменко О. К., Тимошенко А. Г. Оцінка сучасного стану виконання бюджетних програм як об'єкту управління бюджетними видатками

У статті проведено оцінку видатків за програмною класифікацією, розкрито позитивні та негативні моменти проведеної в Україні оптимізації бюджетних програм. З одного боку, виявлено суттєве скорочення кількості запланованих та незавершених бюджетних програм, а також збільшення повністю профінансованих програм протягом 2011-2018 рр. З іншого боку, доведено неефективність проведеної оптимізації кількості бюджетних програм в Україні, оскільки при зменшенні їх кількості маємо суттєве зростання обсягу видатків на їх виконання, а також виявлено систематичне недофінансування бюджетних програм, як результат неефективної державної політики у сфері розподілу бюджетних видатків.

Виявлено, що основними проблемами низького рівня виконання бюджетних програм в Україні є відсутність тісного зв'язку між бюджетним й загальнодержавним плануванням, неефективна та державна політика у сфері розподілу бюджетних видатків держави, надмірна кількість бюджетних програм та закріплення за ними необґрунтованих обсягів фінансування на стадії планування. У ході дослідження сформульовані пропозиції щодо оптимізації бюджетування на основі формування цілей відповідно до завдань стратегічного соціально-економічного розвитку держави. Доведено необхідність оптимізації бюджетних програм в Україні, що дозволить підвищити рівень результативності їх виконання та ефективності використання бюджетних коштів. Запропоновано укрупнення кількості програм провести за галузевою, відомчою ознакою чи головним розпорядником коштів, що дозволить за раху-

нок перерозподілу бюджетних ресурсів збільшити обсяги фінансування пріоритетних видаткових статей держави. Акцентовано увагу на доцільності активного залучення громадського контролю й запровадження публічного звітування головних розпорядників бюджетних коштів, що дозволить підвищити ефективність виконання бюджетних програм та використання бюджетних коштів.

Ключові слова: державний бюджет, бюджетні видатки, бюджетна програма, програмна класифікація, фінансування бюджетних програм.

Tymoshenko O., Kuzmenko A., Tymoshenko A. Assessment of the Current State of the Budget Programs Implementation as an Object of Budget Expenditures Management

The article estimates the expenditures according to the program classification, reveals the positive and negative aspects of the budget programs optimization in Ukraine. On the one hand, there was a significant reduction in the number of planned and unfinished budget programs, as well as an increase in fully funded programs during 2011-2018. On the other hand, the inefficiency of the conducted optimization of the budget programs number in Ukraine has been proved, as reducing their number has a significant increase in expenditures for their implementation, as well as systematic underfunding of budget programs as a result of inefficient government policy in the allocation of budget expenditures has been revealed.

It is proved that the main problems of the low level of budget programs implementation in Ukraine are the lack of a contiguity between budget and state planning; inefficient state policy in the field of state budget expenditures distribution; an excessive number of budget programs and allocation of unreasonable financing amounts for them at the planning stage. In the course of the study, proposals were made to optimize budgeting based on the formation of goals in accordance with the tasks of the strategic state socio-economic development. The article submits about necessity of optimization of budget programs in Ukraine that will allow to increase the efficiency level of their execution as well as budget funds use. It is proposed to increase the number of programs on a sectoral or departmental basis, or by the main administrator of funds; it will allow to increase the amount of funding for priority expenditure items of the state through the redistribution of budget resources. Emphasis is placed on the expediency of active involvement of public control and introduction of public reporting of the main managers of budget funds, which will increase the efficiency of budget programs realisation and the use of budget funds.

Keywords: state budget, budget expenditures, budget program, program classification, budget programs financing.

Тимошенко О. В., Кузьменко А. К., Тимошенко А. Г. Оценка современного состояния выполнения бюджетных программ как объекта управления бюджетными расходами

В статье проведена оценка расходов по программной классификации, раскрыты положительные и отрицательные моменты проведенной в Украине оптимизации бюджетных программ. С одной стороны, обнаружено существенное сокращение количества запланированных и незавершенных бюджетных программ, а также увеличение полностью профинансированных программ в течение 2011-2018 гг. С другой стороны, доказана неэффективность проведенной оптимизации бюджетных программ в Украине, так как при уменьшении их количества имеем существенный рост объема расходов на их выполнение, а также систематическое недофинансирование бюджетных программ, как результат неэффективной государственной политики в сфере распределения бюджетных расходов.

Обнаружено, что основными проблемами низкого уровня выполнения бюджетных программ в Украине является отсутствие тесной связи между бюджетным и общегосударственным планированием; неэффективная государственная политика в сфере распределения бюджетных расходов государства; чрезмерное количество бюджетных программ и закрепление за ними необоснованных объемов финансирования на стадии планирования. В ходе исследования сформулированы предложения по оптимизации бюджетирования на основе формирования целей в соответствии с задачами стратегического социально-экономического развития государства. Доказана необходимость оптимизации бюджетных программ в Украине, которая позволит повысить уровень результативности их выполнения и эффективности использования бюджетных средств. Предложено укрупнение количества программ провести по отраслевому, ведомственному признаку или главным распорядителем средств, которое позволит за счет перераспределения бюджетных ресурсов увеличить объемы финансирования пріоритетных расходных статей государства. Акцентируется внимание на целесообразности активного привлечения общественного контроля и введения публичной отчетности главных распорядителей бюджетных средств, что позволит повысить эффективность выполнения бюджетных программ и использования бюджетных средств.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетные расходы, бюджетная программа, программная классификация, финансирование бюджетных программ.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

Р. О. Бившев,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-7849-7040,

Л. С. Черненко,

Г. А. Петросян,

І. В. Грибосдова,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. За останні роки воєнні дії на сході країни, падіння виробництва, зростання безробіття, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги, усунення держави від регулювання цін та інші негативні чинники зумовили масове зuboжіння населення та загострили потребу в проведенні активної політики соціального захисту населення. Однією з найвагоміших складових у системі соціального захисту громадян є його фінансове забезпечення. Сучасні виклики й обмежені фінансові можливості держави потребують визнати об'єктивною необхідністю формування дієвого соціального захисту як пріоритетного напрямку у державній політиці реалізації найважливіших суспільних потреб. Це актуалізує дослідження проблем і перспектив подальшого реформування та удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні аспекти системи соціального захисту населення в Україні розглядаються багатьма вітчизняними ученими й дослідниками, які накопили значний обсяг теоретичного матеріалу та практичних доробок. Зокрема, наукові розробки О. Романюк зосереджені на питаннях стану фінансування соціального захисту населення. О. Василик та І. Кичко у своїх роботах розглядають соціальне страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту. Предметом наукових досліджень Л. Бабич і Л. Васечко є питання оптимізації моделі фінансового механізму соціального страхування. Обґрунтування фіскального забезпечення реалізації соціальних функцій держави знаходимо в працях В. Тропіної. Сутність і складові бюджетного механізму фінансування соціальних гарантій та прогнозування містять наукові статті Л. Момотюк.

Метою статті є виявлення сучасних проблем фінансування сфери соціального захисту населення в Україні та визначення шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний захист та соціальне забезпечення – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, яка за обсягом випереджає охорону здоров'я, освіту та видатки на економічну діяльність. На

шляху розвитку України до європейського рівня життя необхідно забезпечити достатній рівень соціального захисту населення. Сьогодні Україна обрала політику спрямовану на прийняття європейських норм в українське законодавство, що дозволить стабілізувати економіку, створити умови нормативно-регуляторної бази та змінити соціальну захищеність громадян, створивши високий рівень якості життя в країні. Поліпшення соціального захисту населення шляхом впровадження ефективних програм, сприяє поліпшенню життєдіяльності населення і стабілізує суспільство. Соціальний захист має системний характер – у вигляді законодавчо встановлених постійних грошових виплат, компенсацій з державного або місцевого бюджетів і періодичний – у вигляді одноразової грошової або матеріальної допомоги з різних фондів або окремих осіб, тощо. Велике значення має соціальний захист товаровиробників, які своєю працею створюють споживні вартості для розвитку добробуту країни.

Розвиток України в сучасних умовах потребує орієнтуватися на європейські стандарти, будувати соціально-економічну політику держави та дії уряду та спрямований на покращення рівня життя. Соціальний захист, в якому населення надійно захищено, це впевнений крок для досягнення процвітання країни та її суспільства. Питання соціального захисту населення на шляху розвитку євроінтеграційних процесів є дуже актуальним, від нього залежить рівень життя та добробуту суспільства, духовне, матеріальне, соціальне благо, які впливають та підбурюють до зайнятості населення. З трьох суб'єктів складається структура соціального захисту: держава, юридичні особи і громадяни. Відповідно до призначення заходів формується структура системи соціального захисту (рис. 1).

З правової точки зору Міністерство соціальної політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення

Рис. 1. Структура системи соціального захисту
(сформовано авторами на основі джерела [1])

та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організація поховання, соціальна та професійна адаптація військовослужбовців, які звільняються,

осіб, звільнених з військової служби та учасників антитерористичної операції. Оскільки об'єктами та суб'єктами соціальної політики виступають, з одного боку, державні інститути, а з іншого – населення країни, то доцільно розглядати комплексну систему соціального захисту як державний інститут опіки найменш захищеного прошарку населення (рис. 2).

Рис. 2. Система соціального захисту населення
(сформовано авторами на основі джерела [1])

Таким чином, курс України на євроінтеграцію має на увазі досягнення сучасних характеристик якості життєвого рівня населення, збільшення ролі держави в регулюванні економічних і соціальних процесів, створення надійної системи соціального

партнерства суб'єктів господарювання та органів влади. Джерелом фінансування соціального забезпечення є бюджетні та позабюджетні джерела. На рис. 3 можна розглянути види джерел фінансування соціального забезпечення.

Бюджетні видатки, спрямовані на фінансування соціальної сфери досить різноманітні, оскільки вони виконують різну роль у відтворювальному процесі (поточні та капітальні), мають різне джерело фінан-

сування (державний і місцеві бюджети) та термін реалізації (поточні, середньострокові та довгострокові), а також мають різне функціональне, відомче та цільове призначення.

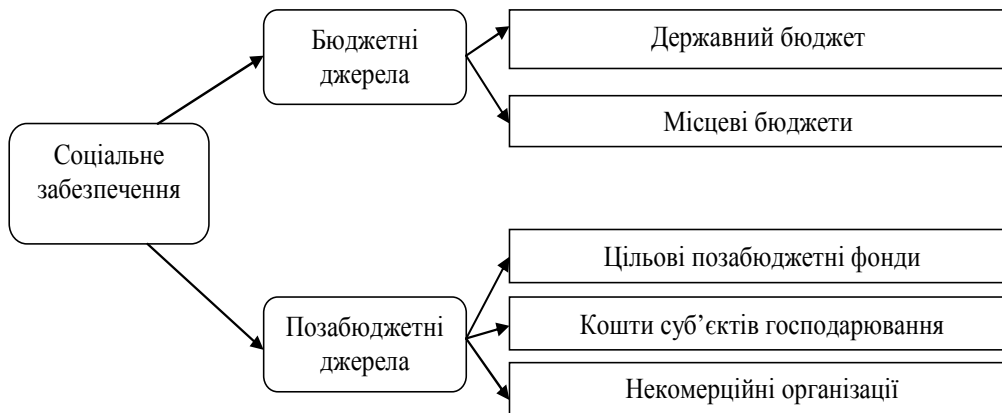

Рис. 3. Види джерел фінансування соціального забезпечення
(сформовано авторами на основі джерела [2])

При здійсненні видатків соціального призначення слід виділяти їх проміжну та кінцеву мету. Перша полягає у забезпеченні належної організації бюджетних програм у тих сферах суспільного життя, які забезпечують задоволення індивідуальних і колективних потреб громадян. А кінцевою метою здійснення соціальних видатків бюджету повинно бути підвищення суспільного добробуту. Потрібно розуміти, що фінансування видатків бюдже-

тів соціального призначення – безповоротне і безоплатне виділення коштів з бюджетів на реалізацію загальнодержавних і місцевих програм у галузях освіти, охорони здоров'я, культури і соціального забезпечення, житлово-комунального господарства має бути спрямоване на забезпечення матеріальних і духовно-культурних потреб громадян задля підвищення суспільного добробуту (рис. 4).

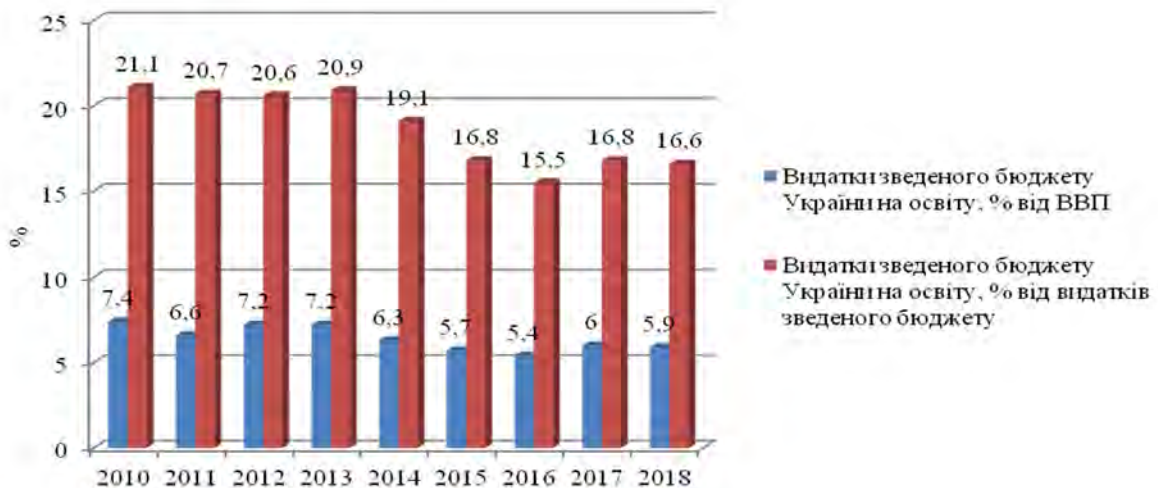

Рис. 4. Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2010-2018 роках [3]

Законодавчо закріплено, що держава має забезпечити загальні асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7% ВВП за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством. Так, упродовж 2010-2016 років спостерігалася тенденція до скорочення частки видатків зведеного бюджету на освіту як відносно обсягу ВВП (з 7,4% у 2010 році до 5,4% у 2016 році), так і обсягу видатків зведеного бюджету України (з 21,1% у 2010 році до 15,5% у

2016 році). Проте зусиллями Кабінету Міністрів та Міністерства освіти і науки України цю тенденцію вдалося зламати – видатки у 2018 році на освіту в порівнянні з 2016 роком суттєво збільшилися. У Зведеному бюджеті України на 2018 рік заплановано обсяг освітніх видатків 5,9% від ВВП та 16,6% від загального обсягу Зведеного бюджету України [3].

Зміни у плануванні видатків місцевих бюджетів на освіту відбулися у 2015 році після прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі пи-

Таблиця 1

Кошти освітньої субвенції в I півріччі 2017 і 2018 років, млрд грн [3]

Показник	2017 рік	2018 рік	Відхилення 2017-2018 років	Відхилення (%)
Планові значення	31,2	36,8	5,6	18
Фактичні видатки	28,7	34,5	5,7	20
Рівень використання коштів, %	92	93,7	1,5	1,6

тання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам» [4]. Згідно цієї постанови, освітня субвенція надається місцевим бюджетам з метою фінансового забезпечення реалізації делегованих органами місцевого самоврядування повноважень у сфері освіти. Ця субвенція може виділятися обласним, міським, районним бюджетам, бюджетам територіальних громад, які утворюються відповідно до чинного законодавства держави перспективного плану формування територій громад [5]. Зокрема, у 2018 році запроваджено нову формулу, в основу якої покладено розрахункову кількість ставок педагогічних працівників, визначену на підставі навчального навантаження, розрахункової наповнюваності класів та навчальних планів. Плановий обсяг освітньої субвенції у I півріччі 2018 року порівняно з I півріччям 2017 року збільшився на 5,6 млрд грн (18%). Збільшення обсягів освітньої субвенції відбулося в усіх областях, окрім м. Києва, про що свідчить зменшення запланованого обсягу коштів на 0,2 млрд грн (10%). При цьому, фактичне фінансування здійснювалося практично в повному обсязі.

У розрізі областей у I півріччі 2017 і 2018 років спостерігалася нерівномірна динаміка витрачання коштів освітньої субвенції. Зростання обсягів касових видатків у I півріччі 2018 року за освітньою субвенцією відбулося в усіх областях окрім м. Києва, що було спричинено зменшенням фінансування з 1,9 млрд грн у 2017 році до 1,7 млрд грн у 2018 році. Ця ситуація склалася тому, що у 2018 році було використано нову формулу розподілу субвенції, яка є дискримінаційною по відношенню до столиці, оскільки не враховувалась низка коригуючих коефіцієнтів, зокрема обсяги муніципальної надбавки до заробітної плати, необхідність збільшення кількості

педагогічних ставок у зв'язку з поділом класів на групи при вивченні окремих предметів у закладах загальної середньої освіти та коефіцієнт розміру підвищення посадових окладів за їх спеціалізацією. Слід відмітити, що у порівнянні з I півріччям 2017 року у I півріччі 2018 року рівень освоєння коштів субвенції підвищився до 94%.

Виявлено, що найбільш вагомим джерелом фінансування закладів охорони здоров'я є кошти державного і місцевих бюджетів, тоді як кошти, отримані з інших джерел є лише додатковим фінансовим ресурсом. Тому головною формою фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я є бюджетне фінансування. Дані, приведені в табл. 2, свідчать, що найбільше коштів на охорону здоров'я було спрямовано у 2013 році як у загальній сумі видатків Державного бюджету України (12,2%), так і у валовому внутрішньому продукті (ВВП) – 4,2%, тоді як у 2016-2017 роках і тепер вже за даними на 2018 рік такий показник визначено на рівні близько 3,5% ВВП [6].

Таблиця 2

Видатки на охорону здоров'я в Україні у 2010-2018 роках (розраховано авторами на основі джерела [6])

Роки	Всього видатки ДБУ, млрд грн	Видатки на ОЗ з ДБУ, млрд грн	Загальнодержавні видатки, млрд грн	Всього, млрд грн	Частка видатків на ОЗ у видатках Зведеного бюджету України	Обсяг ВВП, млрд дол. США	Частка видатків на ОЗ у ВВП, %
2010	245	9	36	45	11,8	136	4,13
2011	279	10	39	49	11,8	163	3,76
2012	361	11	47	58	11,9	176	4,14
2013	364	13	49	62	12,2	183	4,23
2014	395	11	47	58	10,9	132	3,65
2015	538	8	45	53	10,0	91	3,8
2016	647	9	45	54	8,3	93	2,5
2017	768	13	57	70	9,1	-	2,8
2018	908	23	59	82	9,0	-	2,6

Водночас, сам обсяг ВВП в Україні, наприклад у 2016 році зменшився удвічі, порівняно з 2013 року, що не дозволяє навіть у разі істотного збільшення

видатків на охорону здоров'я у відсотках до ВВП забезпечити сферу достатніми фінансовими ресурсами. На розвиток системи охорони здоров'я у сіль-

ській місцевості (для реалізації законопроекту, поданого Президентом у 2018 році виділяється 1 млрд грн хоча загалом потрібно 13 млрд грн для оновлення матеріально-технічної бази медзакладів у перспективних центрах медичних послуг майбутніх ОТГ). Починаючи з II півріччя 2018 року проходять структурні зміни, які пов'язані із реформами в системі охорони здоров'я: система первинної медичної допомоги базується на сімейних лікарях, а державне фінансування здійснюється Національною службою здоров'я України (НСЗУ) за принципом «гроші ходять за пацієнтом». На це у Держбюджеті спочатку було виділено 13 млрд грн. Проте запуск реформи НСЗУ відклався до липня 2018 року, тому у бюджеті видатки зменшили до 7 млрд грн. За рахунок цього, власне, медична субвенція, яка спрямовувалася на виплату зарплат медикам зменшилася з 2% ВВП до 1,7%. А утримання приміщень, оплату комунальних послуг лікарень та енергоносіїв було покладено на місцеві бюджети, і минулого року їх видатки склали 0,6% від ВВП, цього року закладено 0,9% від ВВП. Проте, після переведення всієї медицини на нову систему фінансування (після 2021 року) кошти більше не будуть виділятися у вигляді субвенції місцевим бюджетам, а НСЗУ виділятиме їх лікарням за надання послуг.

Отже, ефективність процесу бюджетного фінансування охорони здоров'я з місцевих бюджетів значно залежить від досконалого і науково обгрунтованого бюджетного планування, в основі якого лежить розрахунок медичної субвенції. За рахунок зазначеної субвенції заклади охорони здоров'я в першу чергу забезпечують фінансування поточних видатків на бюджетний період. Кошти медичної субвенції також можуть використовуватися і на капітальні видатки закладів охорони здоров'я, але тільки тоді, коли повністю забезпечені поточні видатки та відсутня заборгованість за захищеними статтями. Окрім цього, медична субвенція може бути спрямована на фінансування заходів з оптимізації мережі закладів охорони здоров'я.

Загальний обсяг медичної субвенції у 2019 році заплановано зменшити у порівнянні з попереднім роком на 2 млрд грн. Відповідно, її обсяг у 2019 році становитиме 55 млрд грн. Медична субвенція у 2019

році враховує видатки на надання вторинної, третинної та екстреної медичної допомоги населенню [7]. Загальний обсяг медичної субвенції не враховує видатки на надання первинної медичної допомоги, які відповідно до вимог Бюджетного кодексу України та Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» передбачені в повному обсязі в державному бюджеті за бюджетною програмою Міністерства охорони здоров'я «Надання первинної медичної допомоги населенню».

Збільшення обсягів медичної субвенції передбачено лише для обласних бюджетів – з 24 млрд грн у 2018 до 26 млрд грн у 2019 році. Для всіх інших місцевих бюджетів у 2019 році заплановане зменшення обсягів цього виду субвенції. Для бюджетів міст обласного значення медична субвенція зменшена на 1,5 млрд грн, для районних бюджетів – 1,7 млрд грн, бюджетів ОТГ – 0,4 млрд грн. У загальному обсязі медичної субвенції також враховано резерв коштів на нерозподілені видатки (1,1 млрд грн), розмір яких у 2019 році порівняно з попереднім роком скоротився на 0,3 млрд грн. При цьому, резерв коштів (до 1% загального обсягу субвенції без урахування нерозподілених видатків для територій Донецької та Луганської областей, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження) становитиме 0,2 млрд грн, а обсяг нерозподілених видатків для цих територій – 0,9 млрд грн [7].

Незважаючи на значні розміри та тенденцію зростання соціальних видатків, багато соціальних програм та допомог в Україні фінансується вкрай незадовільно. Окремі види соціальних допомог у деякі роки зовсім не фінансувалися або їхні розміри у законодавчому порядку зменшувалися, оскільки у Державному бюджеті України на це не вистачало коштів (наприклад, допомога при народженні дитини тощо). Розпорошення державних фінансових ресурсів та складна економічна ситуація в країні прямо впливають на розмір основних державних соціальних стандартів (прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, мінімальна заробітна плата). Динаміку цих показників наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка розмірів основних державних соціальних стандартів України в 2014-2019 роках
(складено авторами на основі джерел [8, 3])

Показники	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Мінімальна пенсія	949	949	1074	1295	1409	1564
Мінімальна заробітна плата	1218	1271	1438	3200	3723	4173
Прожитковий мінімум	1176	1227	1376	1604	1745	1936
Мінімальний споживчий кошик	1052	1129	1169	1446	1745	1936
Середньомісячна заробітна плата	3470	5230	6475	7105	8867	10783

Аналіз даних табл. 3 показав, що розмір мінімальної пенсії в Україні в рази менший за величину вартості мінімального споживчого кошика, який покладено в основу визначення рівня прожиткового мінімуму та, власне, й самого рівня прожиткового мінімуму. Такий дисбаланс свідчить про надзвичайно низький рівень соціального захисту населення країни. Як засвідчує міжнародний досвід, у міру того, як країна економічно розвивається, можливості для використання грошових трансферів, як одного із заходів соціального захисту, збільшуються. З економічним розвитком країни все більша частка робочої залучається до діяльності в офіційному секторі економіки, а фінансова інфраструктура стає доступною для дедалі більшої кількості людей, що дає державі можливість простіше відстежувати рівень доходів своїх громадян та оцінювати рівень бідності як окремих домогосподарств, так і країни загалом.

Видатки на соціальне страхування, що фінансуються з державних цільових позабюджетних фондів, становлять значну частку видатків на соціальний захист громадян України. Частка цих видатків у ВВП постійно збільшується: за 2012-2019 роки вона зростає з 11 до 17% ВВП. Соціальні потреби найбільш незахищених прошарків населення задовольняються недостатньою мірою. Високий рівень бідності в Україні, особливо серед сімей із дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально незахищених категорій населення. Про те, що система соціального захисту в Україні не відповідає європейським стандартам, свідчить аналіз таких соціальних стандартів та нормативів, як прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються для визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, установлених Конституцією України. На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія за віком, інші види соціальних та компенсаційних виплат. Вони використовуються для визначення та обґрунтування розмірів видатків державного бюджету України, бюджету АР Крим, місцевих бюджетів та державних цільових позабюджетних фондів.

Соціальні гарантії на рівні Європейського Союзу – це питома вага оплати праці у ВВП на рівні 55-65%, співвідношення мінімальної заробітної плати і середньої заробітної плати не нижче 55%, а також зростання мінімальної заробітної плати відносно прожиткового мінімуму на непрацездатну особу більш як у три рази, середньої заробітної плати – у п'ять-шість разів, середньої пенсії відносно прожиткового мінімуму на особу, яка втратила працездатність – близько чотирьох разів [8].

Отже, система заходів соціального захисту та наявні програми соціального спрямування не є ефективними засобами зниження рівня чи подолання бідності в Україні. Це також означає, що обсяг соціальних трансфертів, які мають на меті зниження рівня бідності, можна значно зменшити, якщо вони будуть адресними і спрямовуватимуться безпосередньо малозабезпеченим категоріям населення. За таких умов виникає потреба провести глибокий аналіз системи наявних заходів соціального захисту та видів соціального забезпечення, щоб запровадити механізми, які дають змогу надавати соціальну допомогу та інші заходи соціальної підтримки тим категоріям населення, які дійсно її потребують.

Серед основних проблем у сфері соціального захисту населення України, які вимагають негайного вирішення, можна виділити такі:

- надзвичайно високий рівень участі держави у сфері соціального захисту, надзвичайно слабка участь в її функціонуванні населення;
- надзвичайно стрімке зростання вартості послуг, які надають заклади охорони здоров'я, освіти культури, що не відповідає їхній якості;
- неефективність бюджетного управління наявними фінансовими ресурсами як головними розпорядниками, так і окремими соціальними установами;
- недостатність коштів для фінансування заходів у сфері соціального захисту населення.

Для вирішення розглянутих проблем пропонуємо такий комплекс заходів:

- запровадження системи раннього виявлення осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- модернізацію системи соціального обслуговування;
- надання пільги в обсязі, достатньому для забезпечення нормальної життєдіяльності особи (сім'ї);
- сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перепідготовки та підвищення кваліфікації молоді, її профорієнтації, запобігання негативним проявам у молодіжному середовищі;
- створення правових, економічних та соціальних умов для функціонування і зміцнення сім'ї, поліпшення демографічної ситуації, забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок в українському суспільстві.

Забезпечення соціального захисту населення – процес реалізації функціональних складників соціальної безпеки для запобігання загрозам і можливим негараздам та досягнення максимального рівня соціальної безпеки населення нині й у майбутньому, визначальними напрямками якого мають бути:

- забезпечення виконання державних соціальних програм, спрямованих на вирішення пріоритетних соціальних проблем регіонів;
- реалізація збалансованості та координації їх положень із регіональними програмами на етапах

формування та здійснення, організації належного контролю над виконанням цих програм;

– поліпшення якості розроблення стратегій регіонального розвитку; здійснення пошуку нових ефективних нетрадиційних механізмів подолання соціальних проблем депресивних територій;

– організація соціального моніторингу діяльності державних та регіональних органів та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Конфлікт між євроінтеграційними прагненнями та існуючими реаліями зумовлює гостру потребу в послідовній переорієнтації вітчизняної соціальної політики на досягнення високого рівня соціальних стандартів, побудову розвиненої системи соціального захисту населення, забезпечення ефективного захисту прав працівників і всебічного гармонійного розвитку особистості. За роки незалежності в Україні не вдалося забезпечити гідний рівень життя й соціальної захищеності громадян, утвердити в суспільстві засади соціальної справедливості, злагоди та цілісності. Однією із вагомих перешкод на шляху ефективної реалізації в нашій країні соціальної політики є недостатній рівень її фінансового забезпечення у поєднанні з нераціональним плануванням, розподілом і неефективним використанням наявних фінансових ресурсів. Дані офіційної статистики засвідчують існування в останнє десятиліття стійкої, яскраво вираженої тенденції бюджетного фінансування видатків соціального спрямування за залишковим принципом з одночасним щорічним зниженням їх частки як у структурі видатків зведеного бюджету України, так і у ВВП. Це суперечить положенням Конституції, яка проголошує соціальну спрямованість економіки нашої держави, головним обов'язком якої є утвердження та забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. У зв'язку з цим важливим загальнодержавним завданням стає пошук ефективних механізмів планування та здійснення соціальних видатків з урахуванням передового зарубіжного досвіду, що дало б змогу повною мірою реалізувати пріоритети соціальної політики.

Література

1. **Соціальна** політика: політико-правові засади та особливості соціальними процесами. URL: <http://buklib.net/books/27137>. 2. **Сташків Б.І.** Право соціального забезпечення. Загальна частина: навч. посіб. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с. 3. **Офіційний** веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua>. 4. **Закон** України «Про Державний бюджет України на 2017 рік». URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. 5. **Закон** України «Про прожитковий мінімум». URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. 6. **Державна** служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>. 7. **Закон** України «Про Державний бюджет України на 2019 рік». URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. 8. **Офіційний** сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://minfin.gov.ua>. 9. **Санченко С.П.** Створення ефективної системи соціального захисту в

Україні як умова побудови соціальної держави. *Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 24. С. 111-119. 10. **Гітис Т.П., Чемерис Є.Т., Антонова В.І., Носаньова А.С.** Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122.

References

1. Sotsialna polityka: polityko-pravovi zasady ta osoblyvosti sotsialnymy protsesamy [Social policy: political and legal principles and features of social processes]. (n.d.). *buklib.net*. Retrieved from <http://buklib.net/books/27137> [in Ukrainian].

2. Stashkiv B.I. (2016). Pravo sotsialnoho zabezpechennia. Zahalna chastyna [The right to social security. General part]. Chernihiv, PAT «PVK» «Desna» [in Ukrainian].

3. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [State Treasury Service of Ukraine]. (n.d.). *treasury.gov.ua*. Retrieved from <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2017 rik» [Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2017"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro prozhytkovyi minimum» [Law of Ukraine "On the subsistence level"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2019 rik» [Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2019"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/> [in Ukrainian].

9. Sanchenko S.P. (2014). Stvorennia efektyvnoi systemy sotsialnoho zakhystu v Ukraini yak umova pobudovy sotsialnoi derzhavy [Creating an effective system of social protection in Ukraine as a condition for building a welfare state]. *Humanitarni studii – Humanities studies*, Issue 24, pp. 111-119 [in Ukrainian].

10. Hitis T.P., Chemerys Ye.T., Antonova V.I., Nosanova A.S. (2020). Doslidzhennia suchasnoho rivnia sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini [Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), pp. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122 [in Ukrainian].

Бившев Р. О., Черненко Л. С., Петросян Г. А., Грибоєдова І. В. Проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні

У статті досліджено проблеми і перспективи подальшого реформування та удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні. Виявлено сучасні проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні та окреслено

шляхи їх подолання. Здійснено аналіз видатків зведеного бюджету України на освіту у 2010-2018 роках. Виявлено, що найбільш вагомим джерелом фінансування закладів охорони здоров'я є кошти державного і місцевих бюджетів, тоді як кошти, отримані з інших джерел є лише додатковим фінансовим ресурсом. Тому головною формою фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я є бюджетне фінансування. Визначено, що джерелом фінансування соціального забезпечення є бюджетні та позабюджетні джерела. Наведено види джерел фінансування соціального забезпечення. Доведено, що однією із вагомих перешкод на шляху ефективної реалізації в нашій країні соціальної політики є недостатній рівень її фінансового забезпечення у поєднанні з нераціональним плануванням, розподілом і неефективним використанням наявних фінансових ресурсів. Представлено динаміку розмірів основних державних соціальних стандартів України в 2014-2019 роках. Аналіз цих даних показав, що розмір мінімальної пенсії в Україні в рази менший за величину вартості мінімального споживчого кошика, який покладено в основу визначення рівня прожиткового мінімуму та, власне, й самого рівня прожиткового мінімуму. Такий дисбаланс свідчить про надзвичайно низький рівень соціального захисту населення країни. Запропоновано комплекс заходів для вирішення проблем фінансування сфери соціального захисту населення в Україні. Визначено основні напрями забезпечення якісного соціального захисту населення України.

Ключові слова: соціальній захист, соціальні стандарти, поточні видатки, проблеми фінансування, місцеві бюджети, медична субвенція.

Byvshev R., Chernenko L., Petrosyan G., Griboedova I. Problems of Financing the Sphere of Social Protection of the Population in Ukraine

The article explores the problems and prospects of further reforming and improving financial support for social protection of the population in Ukraine. The modern problems of financing the sphere of social protection of the population in Ukraine are identified and ways to overcome them are outlined. The analysis of expenses of the consolidated budget of Ukraine for education in 2010-2018 is carried out. It has been revealed that the most significant source of financing for healthcare institutions is the funds of state and local budgets, while funds received from other sources are only an additional financial resource. Therefore, the main form of financial support for the health sector is budget financing. It is determined that the source of financing social security is the budget and extrabudgetary sources. The types of sources of financing social security are given. It is proved that one of the significant obstacles to the effective implementation of social policy in our country is the insufficient level of its financial support, combined with the irrational planning, distribution and inefficient use of available financial resources. The dynamics of the size of the main state social standards of Ukraine in 2014-2019 is presented. An analysis of the data showed

that the size of the minimum pension in Ukraine is several times less than the value of the minimum consumer basket, which is the basis for determining the level of the living wage and, in fact, the level of the living wage.

Such an imbalance indicates an extremely low level of social protection of the country's population. A set of measures is proposed to solve the problems of financing the sphere of social protection of the population in Ukraine. The main directions of ensuring high-quality social protection of the population of Ukraine are determined.

Keywords: social protection, social standards, current expenses, financing problems, local budgets, medical subvention.

Бывшев Р. А., Черненко Л. С., Петросян А. А., Грибоєдова І. В. Проблемы финансирования сферы социальной защиты населения в Украине

В статье исследованы проблемы и перспективы дальнейшего реформирования и усовершенствования финансового обеспечения социальной защиты населения в Украине. Выявлены современные проблемы финансирования сферы социальной защиты населения в Украине и очерчены пути их преодоления. Осуществлен анализ расходов сводного бюджета Украины на образование в 2010-2018 годах. Выведено, что наиболее весомым источником финансирования учреждений здравоохранения являются средства государственного и местных бюджетов, тогда как средства, полученные из других источников, являются лишь дополнительным финансовым ресурсом. Поэтому главной формой финансового обеспечения сферы здравоохранения является бюджетное финансирование. Определено, что источником финансирования социального обеспечения является бюджетный и внебюджетный источники. Приведены виды источников финансирования социального обеспечения. Доказано, что одним из весомых препятствий на пути эффективной реализации в нашей стране социальной политики является недостаточный уровень ее финансового обеспечения в сочетании с нерациональным планированием, распределением и неэффективным использованием имеющихся финансовых ресурсов. Представлена динамика размеров основных государственных социальных стандартов Украины в 2014-2019 годах. Анализ этих данных показал, что размер минимальной пенсии в Украине в разы меньше величины стоимости минимальной потребительской корзины, которая положена в основу определения уровня прожиточного минимума и, собственно, и самого уровня прожиточного минимума. Такой дисбаланс свидетельствует о чрезвычайно низком уровне социальной защиты населения страны. Предложен комплекс мер по решению проблем финансирования сферы социальной защиты населения в Украине. Определены основные направления обеспечения качественной социальной защиты населения Украины.

Ключевые слова: социальной защита, социальные стандарты, текущие расходы, проблемы финансирования, местные бюджеты, медицинская субвенция.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

І. П. Фоміченко,
кандидат економічних наук, доцент,

С. О. Баркова,
ORCID 0000-0002-7894-2108,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Економічне зростання держави багато в чому забезпечується науково-технічною та інноваційною діяльністю в усі сферах економіки і, головним чином, у промисловості. Частка нових або вдосконалених технологій, продукції устаткування в розвинених країнах складають від 70 до 85% приросту валового внутрішнього продукту. Можливості розробки, впровадження та використання нових і вдосконалених технологій, продукції залежать від стану інвестиційного клімату в країні, обсягу та структури інвестицій. На даний час Україні, як ніколи, потрібні інвестиції для економічного розвитку. Найбільш затребуваною формою капіталовкладень для економіки країни є прямі іноземні інвестиції, оскільки вони дозволяють реалізовувати великі і важливі проекти, крім того в країну надходять новітні технології, нові практики корпоративного управління тощо. Поліпшення інвестиційного клімату в країні, активізація інвестиційної діяльності стає на сучасному етапі розвитку держави особливо актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основам складної і багатопланової проблематики інвестиційної привабливості національної економіки присвячено праці провідних вітчизняних економістів та фінансистів: В. Андрущенко, В. Корнеєва, О. Мозгового, А. Мороза, А. Пересади, А. Філіпенка, а також зарубіжних економістів: Ч. Вульфена, Дж. Гелбрейта, Р. Мертона, П. Роуза.

Метою статті є дослідження інвестиційних процесів в економіці України, статистичний аналіз динаміки та структури обсягу прямих іноземних інвестицій, виявлення особливостей і тенденцій інвестиційної діяльності в Україні в умовах фінансової глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищення ролі регіонів та суб'єктів підприємництва у соціально-економічному житті країни – один з фундаментальних принципів функціонування країн Європейського Союзу. Україна, взявши курс на послідовну євроінтеграцію, повинна розробити і реалізувати систему заходів, яка б привела її регіональну інвестиційну політику у відповідність до вимог ЄС. Вирішення проблем розроблення і реалізації регіональної політики в Україні, яка б забезпечувала зростання рівня соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення рівня життя населення, є неможливим без активізації інвестиційної

та інноваційної діяльності, що дозволяє здійснити прогресивні структурні зрушення в економіці, інноваційне оновлення її реального сектора, підвищити конкурентоспроможність та забезпечити соціально-економічний розвиток як окремих регіонів, так і держави загалом.

Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду у сфері інвестиційної діяльності дозволяє виділити достатньо широкий спектр організаційно-економічних заходів, які можна реалізувати на різних рівнях управління з метою активізації інвестиційних процесів. Однак впровадження цих заходів повною мірою вимагає значних коштів, що в теперішніх умовах є досить проблематичним. Тому основна задача полягає у виборі найпридатніших та найефективніших інструментів стимулювання інвестиційної діяльності з боку держави. Результати такого вибору залежать від поставленої мети, наявних виробничо-фінансових ресурсів та базового інноваційного потенціалу країни, регіонів і окремих підприємств.

Виділяють два напрями зростання інвестицій: «перший – мобілізація ресурсів державою та збільшення державних капітальних вкладень, що в Україні сьогодні практично неможливо (можливості державних інвестицій вкрай обмежені, і до того ж їх ефективність низька, так що вони повною мірою не вирішують проблему). Другий – залучення у великих масштабах приватних інвестицій – більш прийнятний принцип для ринкової економіки. Тому залишаються приватні інвестиції, вітчизняні й іноземні» [1].

Конкурентоспроможність окремого регіону чи суб'єкта підприємництва, його інвестиційна привабливість, процеси економічного оновлення і зростання визначаються обсягами і структурою інвестицій, якістю і швидкістю їх здійснення. Крім того, важливим є і те, що без інвестиційних накопичень та відповідних матеріальних ресурсів у процесі підвищення конкурентоспроможності окремо взятого регіону взагалі ніяких позитивних зрушень не відбувається. Без інвестицій неможливі сучасне створення капіталу, забезпечення конкурентоспроможності товаровиробників на зовнішніх і внутрішніх ринках. Процеси структурного та якісного оновлення світового товаровиробництва та ринкової інфраструктури відбуваються виключно шляхом і за рахунок інвестування. Чим інтенсивніше воно здійснюється,

тим швидше відбувається відтворювальний процес, тим активніше відбуваються ефективні ринкові перетворення.

Іноземні інвестиції стають одним з вирішальних чинників всієї економічної політики багатьох держав. Іноземне інвестування відбувається при наявності двох головних чинників: спонукальних мотивів і регулювання. Кожен процес вкладення коштів здійснюється і розвивається в специфічних внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних і політичних умовах. Комплексність дії найважливіших мотивів сучасного іноземного інвестування вимагає застосування багатофакторного підходу до його дослідження. Це обумовлено тим, що, по-перше, на ди-

наміку надходження зовнішніх коштів одночасно впливають кілька основних факторів: політичний, економічний (валютний, інфляційний, вартісний, кон'юнктурний), соціальний, технологічний і т. д. По-друге, ефект різних факторів проявляється не ізольовано, а у взаємодії.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України за останні 17 років надходили досить нерівномірно [2; 3]. Динаміка їх надходження за період 2002-2018 років наведена в табл. 1.

Графічно динамку надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за період з 2002 по 2018 рік зображено на рис. 1.

Таблиця 1

Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну*

Роки	Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	Показники динаміки (до попереднього року)		
		Абс. приріст (зменшення) млн дол. США	Індекс динаміки, %	Темп приросту (зменшення), %
2002	693	-	-	-
2003	1424	731	205,5	105,5
2004	1715	291	120,4	20,4
2005	7808	6093	455,5	355,5
2006	5604	-2204	71,8	-28,2
2007	9891	4287	176,5	76,5
2008	10913	1022	110,3	10,3
2009	4816	-6097	44,1	-55,9
2010	6495	1679	134,9	34,9
2011	7207	712	111,0	11,0
2012	8401	1194	116,6	16,6
2013	4499	-3902	53,6	-46,4
2014	410	-4089	9,1	-90,9
2015	2961	2551	722,2	622,2
2016	3130	169	105,7	5,7
2017	2202	-928	70,4	-29,6
2018	2355	153	106,9	6,9

* Дані за 2014-2018 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розраховано авторами на основі джерела [3].

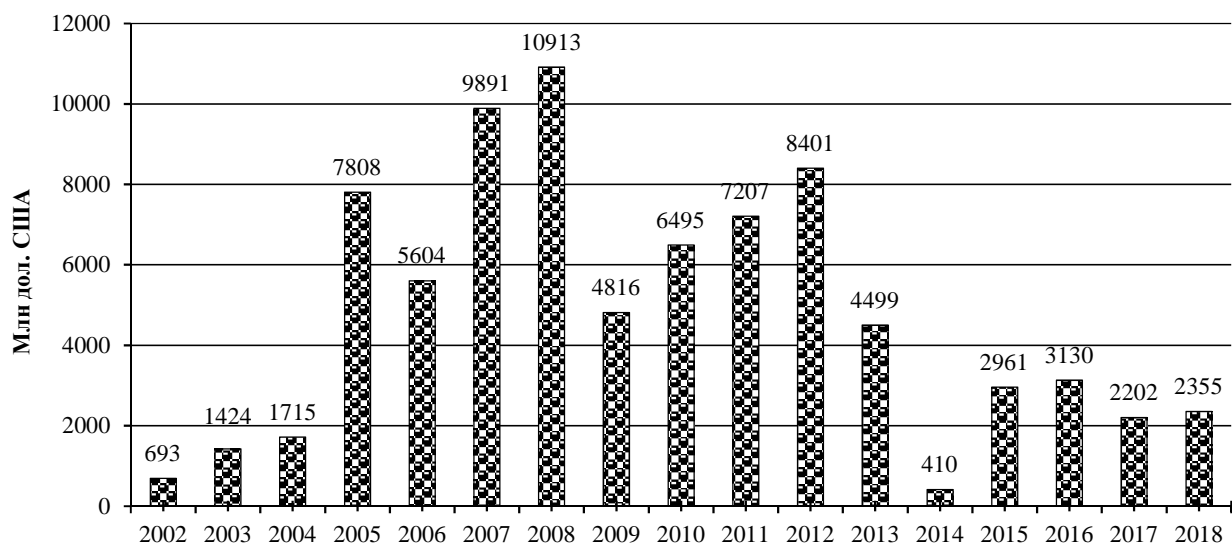

Рис. 1. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну

Аналіз структури прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу показав, що понад 70% загального обсягу інвестицій надходить з країн ЄС і біля 30% інвестицій надходить з інших країн світу. В табл. 2 наведено перелік країн світу,

які вкладають в економіку України найбільший обсяг інвестицій та частка інвестицій цих країн в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в Україні [2].

Таблиця 2

Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу

Країна світу	Структура прямих іноземних інвестицій на 1 січня, %		
	2013 рік	2016 рік	2019 рік
Австрія	4,8	3,6	3,1
Велика Британія	4,8	5,6	6,1
Італія	0,8	0,7	0,8
Кіпр	30,8	30,8	27,5
Нідерланди	16,4	19,0	22,0
Німеччина	8,7	5,2	5,2
Польща	1,7	2,1	1,8
Російська Федерація	6,0	1,3	3,3
Франція	2,9	4,0	2,0
Швейцарія	2,1	4,3	4,8
США	2,0	2,2	1,5
Інші країни світу	19,0	21,2	21,9
Усього	100,0	100,0	100,0

Розраховано авторами на основі джерела [2].

Як бачимо з табл. 2 за період з 2013 до 2019 року в структурі прямих іноземних інвестицій в економіку України відбулися суттєві зміни. По-перше, слід відмітити, що найбільший обсяг інвестицій надходить від інвесторів Кіпру, частка яких у 2016 році порівняно з 2013 роком не змінилася і складала 30,8%, а на початок 2019 року зменшилася на 3,3% і складала 27,5%.

Друге місце серед країн інвесторів займають Нідерланди. Частка інвестицій цієї країни в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в економіку України зросла з 16,4% у 2013 році до 19,0% у 2016 році, а на початок 2019 року складала вже 22,0%. За даними Державної служби статистики України на 1 січня 2019 року Нідерланди вклали в економіку України 7061 млн дол. США, Кіпр – 8880 млн дол.

[6]. Також можна відмітити, що на початок 2019 року порівняно з попередніми роками в структурі прямих іноземних інвестицій в економіку України збільшилися частки інвестицій з Великої Британії – з 4,8 до 6,1% та Швейцарії – з 2,1 до 4,8%. У той же час зменшилися частки інвестицій із Німеччини – з 8,7 до 5,2%, із Франції – з 4,0 до 2,0%, із США – з 2,2 до 1,5%. Частка інвестицій в Україну з Російської Федерації на початок 2016 року порівняно з 2013 роком суттєво скоротилася – з 6,0 до 1,3%, але на початок 2019 року знову зросла і складала 3,3% загального обсягу прямих іноземних інвестицій.

Графічно структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу на початок 2019 року представлена на рис. 2.

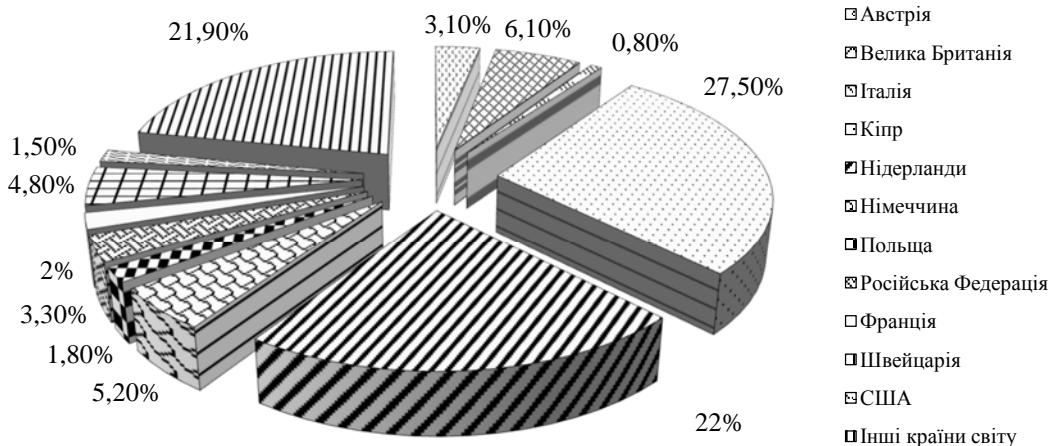

Рис. 2. Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу станом на 1 січня 2019 року, %

Розраховано авторами на основі джерела [2].

З метою встановлення для іноземних інвесторів видів економічної діяльності в економіці України, до яких надходить найбільший обсяг прямих іноземних інвестицій, проаналізовано структуру їхнього надходження станом на початок 2016 і 2019 років (табл. 3) [4].

Таблиця 3

Структура прямих іноземних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	Структура прямих іноземних інвестицій на 1 січня, %	
	2016 рік	2019 рік
Промисловість	30,8	33,0
Сільське, лісове та рибне господарство	1,6	1,7
Будівництво	3,2	2,9
Фінансова та страхова діяльність	13,5	10,9
Інформація та телекомунікації	6,5	6,8
Оптова та роздрібна торгівля	15,9	16,7
Операції з нерухомим майном	11,7	12,4
Професійна, наукова та технічна діяльність	7,0	6,3
Інші види економічної діяльності	9,8	9,3
Усього	100,0	100,0

Розраховано авторами на основі джерела [4].

Аналіз даних табл. 3 показав, що в структурі прямих іноземних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності за три роки відбулися певні зміни. Найбільш пріоритетними для іноземних інвесторів залишаються галузі промисловості, частка інвестицій в які на початок 2019 року збільшилася порівняно з 2016 роком на 2,8% і склала 33,0%, що безумовно є позитивним фактом. Значні кошти іноземних інвесторів вкладено в оптову та роздрібну торгівлю, в операції з нерухомим майном і в сферу інформації та телекомунікації, частка інвестицій в ці види діяльності за три роки також зросла і склала на 1 січня 2019 року відповідно 16,7%, 12,4% та 6,8% загального обсягу іноземних інвестицій. Слід відзначити, що за проаналізований період суттєво зменшувалася частка інвестицій в фінансову та страхову діяльність, яка у попередні роки була стабільно високою. За три останні роки вона скоротилася з 13,5% у 2016 році до 10,9% на початок 2019 року. Між тим є і негативні зміни у структурі іноземних інвестицій за видами економічної діяльності, до яких можна віднести зменшення суми та частки інвестицій у професійну, наукову та технічну діяльність з 7,0 до 6,3% та у будівельну галузь – з 3,2 до 2,9%, а також те, що у таку галузь як сільське господарство, де Україна пропонує важливі інвестиційні проекти, було вкладено всього 1,7% іноземних інвестицій.

Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за видами економічної діяльності на початок 2019 року зображена на рис. 3.

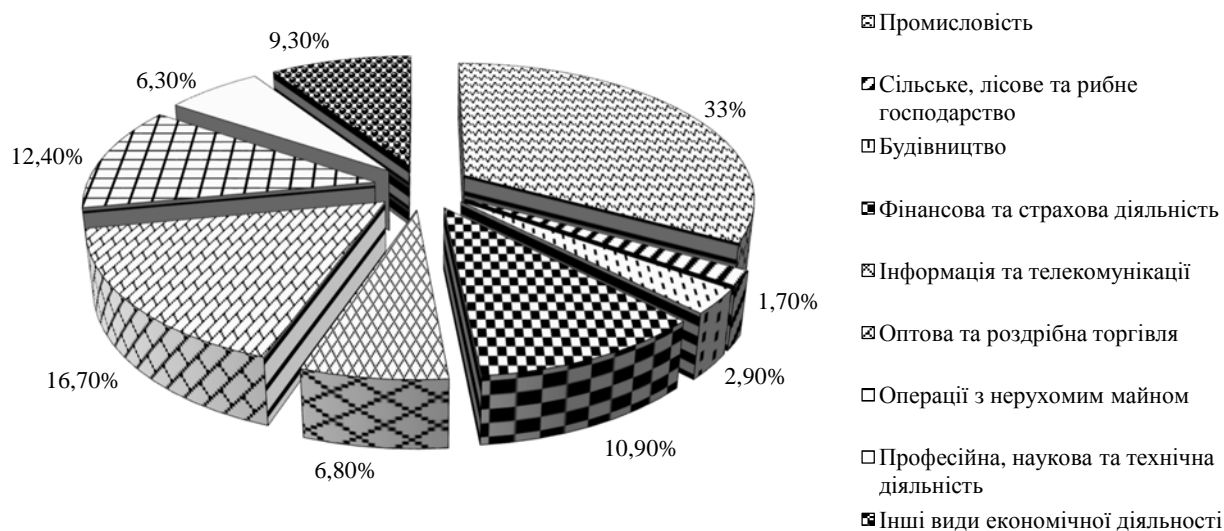

Рис. 3. Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за видами економічної діяльності на 1 січня 2019 року, %

Розраховано авторами на основі джерела [4].

Серед основних факторів зростання інвестицій слід зазначити наступні.

По-перше, за останні роки під впливом швидкої (агресивної) трансформації зовнішнього середови-

ща змінилась мотивація ведення бізнесу в Україні. Якщо раніше стратегічної потреби у власників інвестувати прибутки у модернізацію виробництва не існувало (рівень конкурентної боротьби був низьким,

а конкурентоспроможність товарів підтримувалась, у тому числі, за рахунок заниженої вартості енергоносіїв), то сьогодні формування жорсткої конкуренції на зовнішньому та внутрішньому ринках, активізація процесів злиття та поглинання, постійне підвищення вартості газу «змусили» вітчизняних виробників інвестувати кошти (як власні, так і залучені) в оновлення морально та фізично застарілого обладнання.

По-друге, стійкість економіки до сировинних шоків, яку продемонструвала країна у 2016 році, довела зовнішнім інвесторам, що Україна є привабливим об'єктом для вкладення коштів і її активи є суттєво недооціненими.

Як результат, сьогодні Україна поступово перетворюється з країни нетто-експортера капіталу на країну нетто-імпорттера, залучаючи необхідні для інвестицій ресурси на міжнародному ринку капіталів.

В Україні тільки шість областей-донори – Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська й Київська, традиційно регіони донори найбільш привабливі для інвесторів.

У межах українського інвестиційного форуму розвитку регіонів Building City необхідно проводити цілий ряд заходів, що сприятимуть залученню коштів в інші області, стимулювати закордонних інвесторів до реалізації великих проєктів і перетворити всі області України в прибуткові. Ключовим питанням залучення інвестицій у регіони є гарантія прав інвесторів. Необхідно розвивати тенденцію створення регіональних центрів інноваційного розвитку – зараз їх 11 (Дніпровський регіональний центр інноваційного розвитку (Дніпропетровська область, Запорізька область), Західний регіональний центр інноваційного розвитку (Львівська область, Тернопільська область), Карпатський регіональний центр інноваційного розвитку (Закарпатська область, Івано-Франківська область), Київський центр інноваційного розвитку (м. Київ), Одеський регіональний центр інноваційного розвитку (Одеська область), Південно-західний регіональний центр інноваційного розвитку (Вінницька область, Чернівецька область, Хмельницька область), Північний регіональний центр інноваційного розвитку (Житомирська область, Київська область, Чернігівська область, Черкаська область, за виключенням м. Києва), Північно-західний регіональний центр інноваційного розвитку (Волинська область, Рівненська область), Північно-східний регіональний центр інноваційного розвитку (Сумська область, Полтавська область, Харківська область), Східний регіональний центр інноваційного розвитку (Донецька область, Луганська область). Чорноморський регіональний центр інноваційного розвитку (Кіровоградська область, Миколаївська область, Херсонська область) [5]. Їх основна мета – допомагати підприємцям на місцях налагоджувати взаємини з місцевими адміністраціями, вирішувати питання одержання дозволів,

виділення землі, інфраструктурної підготовки тих або інших проєктів.

Щоб ретельно дослідити та проаналізувати інвестиційну діяльність в Україні та її регіонах, ефективно управляти нею, необхідно постійно відстежувати рівень інвестиційного клімату в Україні. Для розробки ефективної комплексної системи управління інвестиційними процесами на регіональному рівні необхідне чітке розмежування основних понять і категорій та розуміння характеру взаємозв'язків між ними. Під рівнем економічного розвитку регіону розуміють систему взаємопов'язаних показників, або узагальнюючий показник, які відображають характер змін валового регіонального продукту, економічної активності й ефективності діяльності суб'єктів господарювання, змін у сфері державних фінансів, реального сектору економіки, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності регіону. Забезпечення сталого розвитку регіону можливе за рахунок: активізації внутрішніх джерел економічних і фінансових ресурсів регіону; створення органами державної влади умов, що сприяють переходу регіональної економіки в режим фінансової стійкості та самозабезпечення.

Використання внутрішніх джерел ресурсів регіону задля забезпечення економічного розвитку є необхідним і доцільним, однак ресурсний потенціал регіонів України дуже різниться, а мета регіональної політики – вирівнювання соціально-економічного стану на мезорівні. Таким чином, необхідним є використання зовнішніх джерел фінансування процесів економічного зростання регіонів. Будь-який інвестор, внутрішній чи зовнішній, вкладаючи кошти планує повернути свої кошти якомога швидше та отримати максимально можливий прибуток. А відтак для нього найбільш привабливими для здійснення інвестування будуть найбільш економічно розвинені регіони країни. У той час же метою державної регіональної політики є відновлення та прискорення економічних процесів у депресивних, слабкорозвинених регіонах.

Для того, щоб привабити потенційного інвестора до таких регіонів, необхідно вивчити їх економічний потенціал, виділити перспективні для вкладень галузі господарської діяльності, у яких створити сприятливі умови для здійснення інвестицій, тобто підвищити їх інвестиційну привабливість. Інвестиційна привабливість регіону залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити: загальнодержавні (рівень інвестиційної привабливості країни, стабільність нормативно-правової бази щодо інвестиційної діяльності, система оподаткування, тощо); регіональні (рівень соціально-економічного розвитку регіону, його геополітичне положення, трудовий і ресурсний потенціал, наявність спеціальних (вільних) утворень у регіоні, наявність розвинутої транспортної мережі та мережі фінансово-кредитних установ); галузеві (рівень розвитку інфраструктури відповідної галузі, прибутковість

підприємств галузі, перспективи розвитку); мікро-економічні (ефективність діяльності конкретного суб'єкта господарювання, у діяльність якого планується вкладення коштів, рівень його інвестиційного потенціалу, фондоозброєність, конкурентоспроможність продукції (робіт, послуг), готовність керівництва до інноваційних кроків і т.д.). Інвестиційна привабливість визначає рівень інвестиційної активності, тобто реальних обсягів інвестицій у розвиток регіону.

Висновки. Важливим аспектом підвищення інвестиційної привабливості України в умовах фінансової глобалізації є забезпечення доступу до капіталу – це дозволяє країні конкурувати на міжнародних ринках і продовжувати інвестувати в розвиток власного бізнесу. Особливо важлива можливість інвестування, коли мова йде про модернізацію гірничо-металургійних та енергетичних підприємств. У результаті проведено дослідження динаміки та структури надходження прямих іноземних інвестицій в Україну, виявлено, що основними причинами скорочення надходження інвестицій є загострення політичної ситуації, фінансова та економічна нестабільність, недосконалість законодавчої бази, яка не гарантує інвесторам юридичного захисту їхніх прав і капіталу, загальний несприятливий інвестиційний клімат. Аналіз динаміки надходжень прямих іноземних інвестицій показав, що будь-яке загострення політичної ситуації викликає не тільки скорочення надходжень інвестицій, а й відтік коштів із країни.

Серед пріоритетних напрямків підвищення рівня інвестиційної привабливості та економічного розвитку регіонів України необхідно виділити такі: удосконалення нормативно-правової бази щодо інвестиційної діяльності в Україні; визначення слаборозвинених, але пріоритетних для інвестування галузей народного господарства в депресивних, слаборозвинених регіонах та формування сприятливого інвестиційного клімату для вкладення коштів саме у ці галузі з метою стабілізації рівня їх розвитку; формування доступної для потенційних інвесторів бази даних щодо інвестиційного потенціалу підприємств, галузей економіки, регіонів країни; зважене використання засобів стимулювання інноваційно-інвестиційної активності на регіональному рівні. Виявлення та використання внутрішнього ресурсного та трудового потенціалу окремих регіонів країни у процесі підвищення темпів економічного зростання є першочерговим завданням органів місцевої влади в умовах критичної нестачі фінансових ресурсів [6].

Таким чином, поліпшення інвестиційного клімату та формування умов для залучення інвестицій в економіку країни в умовах глобального розвитку міжнародного фінансового середовища залишається одним із пріоритетів діяльності Уряду.

Література

1. Богуславська С. І. Інвестиційна діяльність на сучасному етапі розвитку економіки регіону. *Науковий*

вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2013. № 1 (56). С. 161-168. 2. **Офіційний** сайт міністерства фінансів України. URL: <http://index.minfin.com.ua>. 3. **Прямі** іноземні інвестиції в Україні. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>. 4. **Надходження** та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України. Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 51 с. 5. **Интернет** газета «Економіка». URL: <http://economics.com.ua/finance/news.html>. 6. **Свідрак О.В., Борисова С.Є.** Інвестиційна привабливість як основа забезпечення економічного зростання в регіоні. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії: збірник наукових праць.* Краматорськ: ДДМА, 2011. №3(24). С. 229-233. 7. **Шевченко О.О.** Адаптація національної господарської системи до процесів глобалізації. *Економічний вісник Донбасу.* 2016. №3(45). С. 94-98. 8. **Горленко І.О.** Основні напрями формування економічного простору України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право).* 2013. №3(62). С. 3-14. 9. **Петкова Л.О.** Інтеграція України до світового фінансового простору в міжнародних співставленнях та макроекономічній динаміці. *FINANCIAL SPACE.* 2013. №1 (9). С. 15-22.

References

1. Bohuslavskaya S. I. (2013). Investytsiina diialnist na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky rehionu [Investment activity at the present stage of economic development of the region]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 1 (56), pp. 161-168 [in Ukrainian].

2. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/> [in Ukrainian].

3. Priami inozemni investytsii v Ukraini [Foreign direct investment in Ukraine]. *State Statistics Service of Ukraine.* (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

4. Nadkhodzhennia ta osvoiennia investytsii u spetsialnykh (vilnykh) ekonomichnykh zonakh ta na terytoriiakh prioryetnoho rozvytku Ukrainy. *Statystychnyi biuletyn* [Receipt and development of investments in special (free) economic zones and in the territories of priority development of Ukraine. Statistical bulletin]. (2017). Kyiv, State Statistics Service of Ukraine. 51 p. [in Ukrainian].

5. Internet newspaper "Economics". (n.d.). *economics.com.ua*. Retrieved from <http://economics.com.ua/finance/news.html> [in Russian].

6. Svidrak O.V., Borysova S.Ye. (2011). Investytsiina pryvablyvist yak osnova zabezpechennia ekonomichnoho zrostannia v rehioni [Investment attractiveness as a basis for ensuring economic growth in the region]. *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii – Bulletin of the Donbass State Engineering Academy*, 3(24), pp. 229-233. Kramatorsk, DSEA [in Ukrainian].

7. Shevchenko O.O. (2016). Adaptatsiia natsionalnoi hospodarskoi systemy do protsesiv hlobalizatsii [Adaptation of national economic to globalization processes].

Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas, 3(45), pp. 94-98 [in Ukrainian].

8. Horlenko I.O. (2013). Osnovni napriamy formuvannya ekonomichnoho prostoru Ukrainy [Gorlenko IO The main directions of formation of the economic space of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo) – Scientific Bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine (Economics, Law)*, 3(62), pp. 3-14 [in Ukrainian].

9. Petkova L.O. (2013). Intehratsiia Ukrainy do svitovoho finansovoho prostoru v mizhnarodnykh spivstavlenniakh ta makroekonomichnii dynamitsi [Ukraine's integration into the world financial space in international comparisons and macroeconomic dynamics]. *FINANCIAL SPACE*, 1 (9), pp. 15-22 [in Ukrainian].

Фоміченко І. П., Баркова С. О. Інвестиційний аспект розвитку економіки суб'єктів підприємництва України в умовах фінансової глобалізації

У статті розглянуто аналіз процесів надходження інвестицій в економіку України, висвітлено основні проблеми та чинники, що впливають на інвестиційну діяльність та інвестиційну привабливість України. Проведено аналіз динаміки обсягу надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за 2002-2018 роки, який дозволив виокремити періоди найбільш значних коливань та встановити причини, що вплинули на такі зміни. Виконано порівняльний аналіз структури надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за країнами світу станом на початок 2013, 2016 2019 років. Проведено структурний аналіз прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності на початок 2019 року, порівняно результати з показниками структури 2016 року, встановлено пріоритетні галузі економіки України, до яких іноземні інвестори вважають доцільним вкладати кошти. Приділено увагу напрямкам підвищення рівня інвестиційної привабливості та економічного розвитку регіонів України. Визначено, що серед пріоритетних напрямків підвищення рівня інвестиційної привабливості та економічного розвитку регіонів України необхідно виділити наступні: удосконалення нормативно-правової бази щодо інвестиційної діяльності в Україні; визначення слабозрозумітих, але пріоритетних для інвестування галузей народного господарства в депресивних, слабозрозумітих регіонах та формування сприятливого інвестиційного клімату для вкладення коштів саме у ці галузі з метою стабілізації рівня їх розвитку; формування доступної для потенційних інвесторів бази даних щодо інвестиційного потенціалу підприємств, галузей економіки, регіонів країни; зважене використання засобів стимулювання інноваційно-інвестиційної активності на регіональному рівні. Виявлення та використання внутрішнього ресурсного та трудового потенціалу окремих регіонів країни у процесі підвищення темпів економічного зростання є першочерговим завданням органів місцевої влади в умовах критичної нестачі фінансових ресурсів. Таким чином, поліпшення інвестиційного клімату та формування умов для залучення інвестицій в економіку країни в умовах глобального розвитку міжнародного фінансо-

вого середовища залишається одним із пріоритетів діяльності уряду.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційна привабливість країни, інвестиційний клімат, інвестиційна діяльність, перспективи, динаміка, структура

Fomichenko I., Barkova S. Investment Aspect of the Development of the Economy of Ukrainian Business Entities in the Context of Financial Globalization

The article discusses the analysis of the processes of investment in the economy of Ukraine, highlights the main problems and factors that affect the investment activity and investment attractiveness of Ukraine. The analysis of the dynamics of the volume of direct foreign investment in Ukraine for 2002-2018, which allowed us to identify the periods of the most significant fluctuations and establish the reasons that influenced such changes. A comparative analysis of the structure of direct foreign investment in Ukraine in the countries of the world as of the beginning of 2013, 2016, 2019 was performed. A structural analysis of foreign direct investment by type of economic activity at the beginning of 2019 was carried out, the results are compared with the indicators of the structure of 2016, priority sectors of the Ukrainian economy are established in which foreign investors consider it appropriate to invest. Attention is paid to areas of increasing the level of investment attractiveness and economic development of the regions of Ukraine. It was determined that among the priority areas for increasing the level of investment attractiveness and economic development of the regions of Ukraine, it is necessary to highlight the following: improving the regulatory framework regarding investment activity in Ukraine; identification of underdeveloped but priority investment sectors of the national economy in depressed, underdeveloped regions and the formation of a favorable investment climate for investing in these sectors in order to stabilize their development level; the formation of a database accessible to potential investors regarding the investment potential of enterprises, sectors of the economy, regions of the country; balanced use of means of stimulating innovation and investment activity at the regional level. Identification and use of the internal resource and labor potential of individual regions of the country in the process of increasing the rate of economic growth is a priority for local authorities in the face of a critical lack of financial resources. Thus, improving the investment climate and creating conditions for attracting investment in the country's economy in the context of the global development of the international financial environment remains one of the priorities of the Government.

Keywords: foreign investment, investment attractiveness of the country, investment climate, investment activity, prospects, dynamics, structure.

Фоміченко І. П., Баркова С. А. Инвестиционный аспект развития экономики субъектов предпринимательства Украины в условиях финансовой глобализации

В статье рассмотрен анализ процессов поступления инвестиций в экономику Украины, освещены основные проблемы и факторы, которые влияют на инве-

стиційну діяльність і інвестиційну привлекательність України. Проведен аналіз динаміки обсягу поступлення прямих іноземних інвестицій в Україну за 2002-2018 роки, який дозволив виділити періоди найбільш значущих коливань і встановити причини, які впливали на такі зміни. Виконано порівняльний аналіз структури поступлення прямих іноземних інвестицій в Україну по країнах світу на початок 2013, 2016, 2019 років. Проведено структурний аналіз прямих іноземних інвестицій по видах економічної діяльності на початок 2019 року, порівняно результати з показателями структури 2016 року, встановлено пріоритетні галузі економіки України, в які іноземні інвестори вважають вигідним вкладувати гроші. Звернуто увагу на напрями підвищення рівня інвестиційної привлекательності і економічного розвитку регіонів України. Визначено, що серед пріоритетних напрямків підвищення рівня інвестиційної привлекательності і економічного розвитку регіонів України необхідно виділити наступні: удосконалення нормативно-правової бази відносно інвестиційної діяльності в Україні; опре-

дження слабозрозумітих, але пріоритетних для інвестування галузей народного господарства в депресивних, слабозрозумітих регіонах і формування сприятливого інвестиційного клімату для вкладення грошей саме в ці галузі з метою стабілізації рівня їх розвитку; формування доступної для потенційних інвесторів бази даних відносно інвестиційного потенціалу підприємств, галузей економіки, регіонів країни; зважене використання засобів стимулювання інноваційно-інвестиційної активності на регіональному рівні. Виявлення і використання внутрішнього ресурсного і трудового потенціалу окремих регіонів країни в процесі підвищення темпів економічного зростання є першочерговою задачею органів місцевої влади в умовах критичного дефіциту фінансових ресурсів. Таким чином, покращення інвестиційного клімату і формування умов для привертання інвестицій в економіку країни в умовах глобального розвитку міжнародної фінансової середовища залишається одним з пріоритетів діяльності Уряду.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційна привлекательність країни, інвестиційний клімат, інвестиційна діяльність, перспективи, динаміка, структура.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

Л. О. Бившева,
кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0003-2381-8836,

О. О. Кондратенко,
ORCID 0000-0001-8572-0477,

Ю. А. Самсоненко,

М. В. Харасайло,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Розпочата в Україні децентралізація передбачає реалізацію системи стратегічних заходів, спрямованих на врегулювання й упорядкування повноважень між державою, регіонами та територіальними громадами, у тому числі в частині реалізації та фінансування соціальних функцій. Сьогодні результативність надання та фінансування соціальних послуг залежить від ефективності діяльності регіональних і місцевих органів влади та їхньої спроможності виконувати взяті на себе визначені повноваження й обов'язки в умовах децентралізації. Разом із тим процеси реформування соціальної політики здійснюються паралельно з процесом стратегічного вибору найбільш ефективної моделі розвитку системи соціального захисту, що призводить до втрат та зниження результативності діяльності системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування ефективної системи соціального захисту населення завжди перебувало в колі наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Це пояснюється, головним чином, його важливістю як для економіки, так і для суспільства в цілому. Зокрема, дана тема висвітлена у працях таких вчених-економістів, як Л. Баранник, Л. Васечко, Л. Івашова, М. Мальований, А. Огінська, А. Клименко та ін. У наукових працях багато уваги присвячено питанням функціонування, розвитку і фінансування соціальної сфери, визначення її сутності. Теоретичні та методичні засади соціального захисту населення та вдосконалення шляхів його фінансування розглядають вітчизняні науковці: О. Степанова, А. Дюк, Л. Лисяк та багато інших.

Метою статті є обґрунтування стратегічних напрямів фінансування соціальних послуг в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський вибір України передбачає необхідність створення умов для набуття членства в Європейському Союзі шляхом масштабного впровадження загальноєвропейських норм і стандартів до законодавства та системи державного управління. Функціонування сучасної держави, де реалізація со-

ціальних пріоритетів стоїть на першому місці, є соціальний захист населення. Стратегія соціальної політики країн-членів Європейського Союзу спрямована на забезпечення сталого рівня життя населення, підвищення рівня зайнятості, зменшення нерівності у доходах, посилення соціального захисту населення і подолання бідності. Визнання Україною стратегічним пріоритетом орієнтацію на євроінтеграцію та європейську модель соціального захисту обумовлює необхідність реалізації конструктивних підходів до реформування вітчизняної системи соціального захисту та його фінансового забезпечення з метою максимально можливого їх наближення до відповідних загальноєвропейських норм і стандартів.

Основною метою соціального захисту є захист людини від різного роду соціально-економічних ризиків з метою створення умов для життєдіяльності людини у соціальному, культурному та економічному середовищі. Досягненню мети сприяють такі стратегічні цілі соціального захисту (рис. 1).

Набір стратегічних цілей залежить від рівня розвитку суспільства, економічного потенціалу держави, менталітету нації. Досягнення поставленої мети та цілей соціального захисту можливе через реалізацію соціальним захистом своїх функцій та за умови дотримання певних принципів. Розглядаючи соціальний захист як складну багаторівневу систему, структура якої представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням та соціальними стандартами й гарантіями держави населенню, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного та сприяють ефективному функціонуванню механізму системи соціального захисту населення країни, вважаємо, що кожна з цих трьох структурних складових системи соціального захисту населення має власний особливий фінансовий механізм реалізації.

Відтак функціонування фінансового механізму системи соціального захисту населення в цілому може бути ефективним за умов узгодженої взаємодії фінансових механізмів її структурних складових.

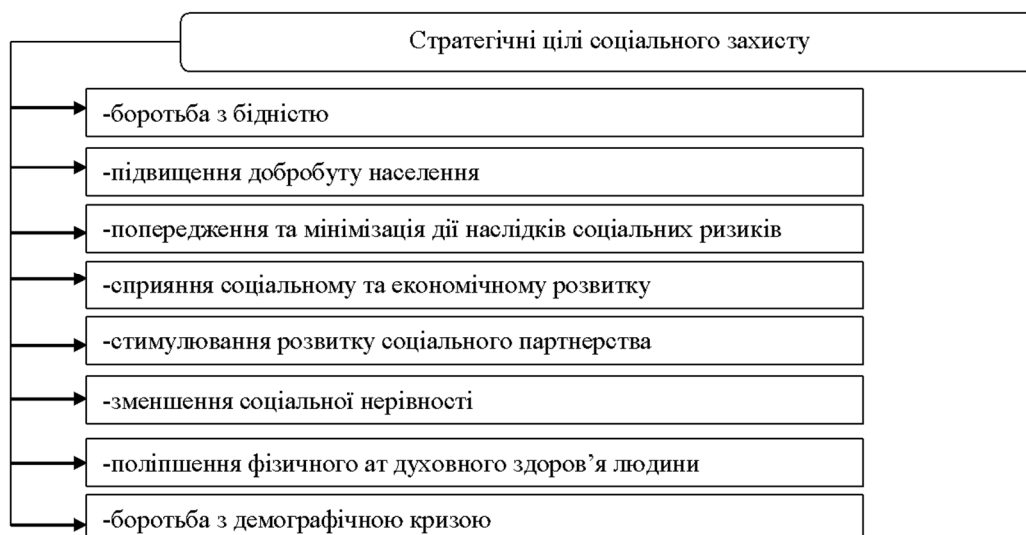

Рис. 1. Стратегічні цілі соціального захисту
(сформовано авторами на основі джерела [1])

Відповідно до найбільш загальних позицій, термін «механізм» розглядаємо як сукупність складових (деталей) цілого (системи), які, взаємодіючи, служать для передачі та перетворення руху на кожному етапі й забезпечують рух системи у визначеному напрямку. На підставі викладеного пропонуємо розглядати фінансовий механізм системи соціального захисту населення у вузькому та широкому розуміннях. У широкому – це сукупність автономних фінансових механізмів соціального страхування, соціального забезпечення та соціальних стандартів й гарантій, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного та сприяють ефективному його функціонуванню з метою забезпечення сталого розвитку держави та задоволення життєво необхідних потреб кожного громадянина на рівні не нижче прожиткового мінімуму. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення у вузькому розумінні – це певний комплекс спеціально розроблених, законодавчо закріплених та визначених соціально-економічною політикою форм і методів, інструментів і важелів акумулювання, перерозподілу і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення добробуту кожного члена суспільства та підвищення рівня соціального захисту найбільш незахищених верств населення – осіб з обмеженими фізичними і розумовими можливостями, безробітних, багатодітних родин, дітей-сиріт та ін.

Безпосередньо методи фінансового забезпечення в Україні реалізуються через три основні форми соціального захисту: соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальну допомогу. Сам процес фінансового забезпечення можна умовно поділити на два етапи: 1) формування фінансових ресурсів; 2) використання фінансових ресурсів. Кожен з етапів характеризується набором певних елементів.

Основним джерелом фінансових ресурсів у соціальному захисті є ВВП, у процесі розподілу та перерозподілу якого формуються первинні та вторинні доходи інституційних секторів економіки, частина яких через сплату податків та соціальних внесків (обов'язкових чи добровільних) спрямовується на формування централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Ці джерела можна об'єднати у три великі групи: 1) державні централізовані фонди (до них відноситься державний та місцеві бюджети, а також усі соціальні фонди, які входять до їх складу); 2) державні децентралізовані фонди (до даної групи входять фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування); 3) недержавні соціальні фонди (які формуються за рахунок добровільних внесків підприємств, населення та держави).

Однією з головних умов успішного функціонування системи соціального захисту є збалансування потреби у фінансових ресурсах з наявними доходами. Основні стратегічні фактори, які впливають на потребу у фінансових ресурсах для соціального захисту населення, представлені на рис. 2.

Соціальні трансферти надаються через різні програми соціального захисту населення. В останні роки в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні, спостерігається послаблення соціальної ролі держави, що викликано, насамперед, кризою державних фінансів. Відбувається скорочення державних соціальних програм або зменшення їх фінансування. Більшу вагу починає відігравати соціальне страхування, зокрема недержавне. За таких умов, оптимального фінансового забезпечення соціального захисту можна досягнути лише за гармонійного розвитку усіх форм соціального захисту, що ніяким чином не повинно позначитися на соціальній захищеності громадян України. Тому, на нашу думку,

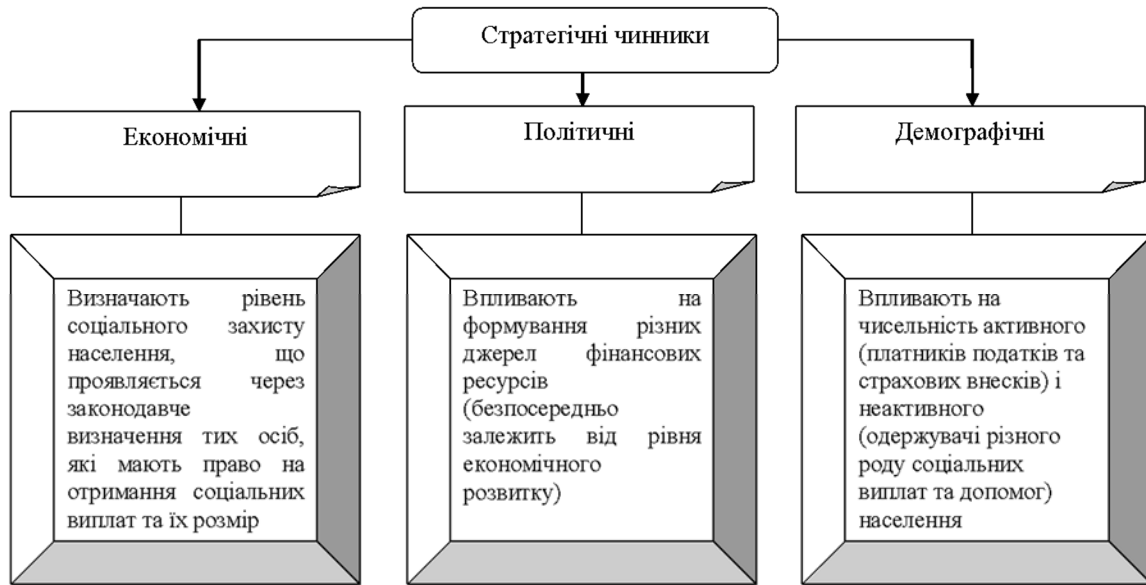

Рис. 2. Стратегічні чинники, які впливають на потребу у фінансових ресурсах для соціального захисту населення (сформовано авторами на основі джерела [1])

пошук шляхів вирішення проблеми фінансування соціального захисту повинен бути направлений, насамперед, на оптимальний перерозподіл фінансових ресурсів у системі соціального захисту, а не на подальше скорочення його програм.

Стратегія соціально-економічного розвитку України чітко декларує європейський вибір держави, що передбачає створення умов для набуття членства в Європейському Союзі шляхом масштабного впровадження загальноєвропейських норм і стандартів до законодавства та системи державного управління.

Досягнення стратегічних і тактичних пріоритетів соціального захисту населення неможливе без розбудови відповідного механізму їхньої реалізації у розрізі трьох складових: правової, організаційної та фінансової підсистем. Правова підсистема механізму реалізації соціального захисту населення має передбачати розробку і затвердження комплексу нормативно-правових актів, що формують юридичне підґрунтя для прийняття практичних рішень, а саме: визначають коло осіб, на яких поширюються заходи соціального захисту та принципи його надання; врегульовують сфери відповідальності самих індивідів, суб'єктів господарювання і держави (в тому числі центральних органів влади, місцевого самоврядування) у царині соціального захисту; закріплюють види та форми матеріальної, фінансової та інших видів допомоги, які надаються в рамках реалізації заходів соціального захисту та ін. Організаційна підсистема механізму реалізації соціального захисту має передбачати формування системи його організаційного забезпечення, а саме: мережі органів загальної та спеціальної компетенції у сфері соціального захисту населення, розподіл повноважень і відповідальності між органами управління соціаль-

ним захистом на різних рівнях адміністративно-територіального устрою та ін. [2].

Фінансовий механізм реалізації соціального захисту передбачає формування джерел фінансових ресурсів, що направляються на виконання відповідних програм і заходів, а також обґрунтований вибір методів, форм та важелів їх використання. У ринковій економіці соціальний захист населення реалізується за допомогою фінансових ресурсів усіх економічних агентів: домашніх господарств, суб'єктів господарювання і держави (рис. 3).

Незважаючи на доволі диверсифіковану структуру джерел фінансування соціального захисту населення, головну роль серед них все ж відіграють кошти, акумульовані у централізованих і децентралізованих фондах фінансових ресурсів держави. Поряд із коштами бюджетів усіх рівнів, важливим джерелом фінансування соціального захисту населення виступають кошти соціального страхування, в першу чергу Пенсійного фонду України. За рахунок коштів системи соціального страхування формується добробут більшості громадян після завершення ними активної трудової діяльності, а також у випадку реалізації соціальних ризиків, що призвели до тимчасової чи постійної втрати працездатності.

Соціальний захист в Україні визначається як система державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу і підтримку. Державою захист надається через установлені в законодавчому порядку соціальні гарантії та економічний механізм їх реалізації. Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в нашій країні здійснюється сьогодні відповідно до положень ст. 87-91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів [3].

Рис. 3. Структурно-логічна схема фінансового механізму реалізації соціального захисту населення (сформовано авторами на основі джерела [2])

Соціальний захист населення включає в себе комплекс економічних, соціальних та правових заходів, які покликані забезпечити рівні можливості громадянам країни для підтримання певного рівня життя, а також підтримку окремих соціальних груп населення. Соціальний захист слід розглядати з кількох позицій: як матеріальне забезпечення громадян похилого віку; у разі втрати працездатності (тимчасової, часткової, повної); у разі втрати годувальника; при народженні й похованні осіб, по догляду за дітьми та хворими людьми; як перерозподільні відносини, у процесі яких відбувається формування й використання суспільних фондів споживання; як нормативно-правове регулювання норм, прав та обов'язків громадян України на їх матеріальне забезпечення.

Важливою умовою поліпшення рівня та якості життя населення будь-якої країни, у тому числі й України, яка за мету ставить побудову соціально орієнтованої ринкової економіки, є наявність розвинутої соціальної сфери. Зміст соціальної сфери діяльності визначений Конституцією України й ураховує інтереси як кожної окремої людини, так і всіх соціальних груп і верств суспільства, створює умови для досягнення нового рівня життя, охорони здоров'я людини, зростання духовного і фізичного потенціалу, забезпечення соціальної захищеності населення. Конституція України гарантує також необхідні умови для розвитку всіх націй, відсутність криз і конфліктів між людьми, створення необхідних соціально-економічних умов для життя людей. Діяльність у соціальній сфері спрямована на формування ініціативної, творчої особистості, на розвиток

української культури і культури національних меншин. Напрями бюджетного фінансування соціальної сфери протягом останніх п'яти років на державному рівні показано на рис. 4.

Виконання бюджетних показників минулого року здійснювалося на тлі проведення подвійних виборів в країні, змін цінової кон'юнктури на міжнародних ринках та нових макроекономічних трендів в Україні, зокрема посилення курсу гривні. Новому Уряду, який був призначений 29 серпня 2019 року, довелося оперативного реагувати на поточні виклики та вживати всіх необхідних заходів щодо забезпечення виконання бюджетних показників.

В цілому, дефіцит державного бюджету у 2019 році утримано у межах граничного показника, затвердженого законом «Про державний бюджет України на 2019 рік» (план – 99,6 млрд грн, факт – 81 млрд грн), а державний борг по відношенню до ВВП було знижено (за попередніми оцінками нижче 50% до ВВП) [4].

Уряд України в 2019 році забезпечив фінансування захищених статей видатків, а також ряду інших видатків, які сприяють розвитку економіки та добробуту громадян. Серед них: 46,7 млрд грн – пільги та житлові субсидії населенню на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива і скрапленого газу; 182,3 млрд грн – трансферти Пенсійному фонду (включно з 7,1 млрд грн, отриманих від пільгового розмитнення автомобілів з іноземною реєстрацією); 122,1 млрд грн – на освіту (включно з трансфертами місцевим бюджетам); 94,7 млрд грн – на медицину (включно з трансфертами місцевим бюджетам). Видатки на посилення

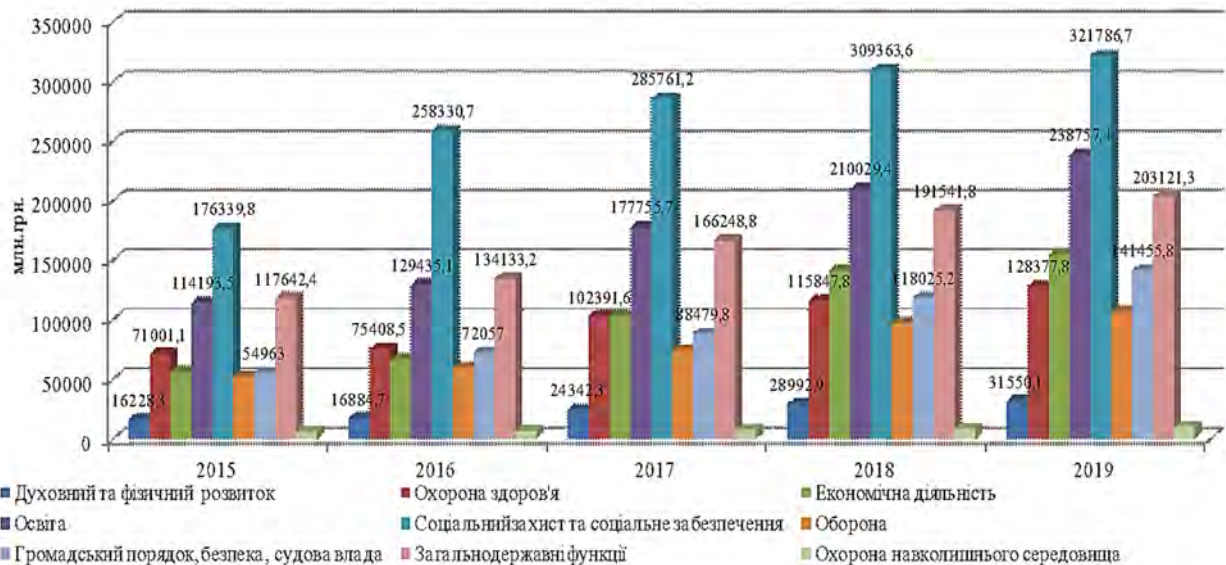

Рис. 4. Напрями бюджетного фінансування соціальної сфери протягом 2015-2019 років на державному рівні, млн грн (сформовано авторами на основі джерела [4])

обороздатності держави склали 218 млрд грн, що на 13,7% більше 2018 року [4].

Державний бюджет за доходами у звітному періоді виконано на 99,1% річного показника, затвердженого ВРУ зі змінами. В 2019 році існували кілька чинників, які не дозволяли виконувати планові показники по доходах. Ключовими були зміцнення гривні, внаслідок чого зменшились митні надходження, повільніше зростання імпорту (зокрема через зниження цін на природний газ та нафтопродукти), падіння виробництва тютюнових виробів, нижчі обсяги видобування природного газу. В цілому, доходи державного бюджету в 2019 році зросли на 7,6% порівняно з 2018 роком до 998,3 млрд грн.

Загальний обсяг видатків місцевих бюджетів у січні-березні 2019 року склав 120,2 млрд грн, що на 3,1 млрд грн менше від обсягу видатків, проведених за аналогічний період 2018 року. Із зазначеної суми видатки загального фонду у поточному році склали 108,9 млрд грн, що на 6 млрд грн менше минулорічного [4].

Із загального фонду бюджетів ОТГ (сукупно, з урахуванням міжбюджетних трансфертів) проведено видатків у сумі 12,9 млрд грн, у тому числі: на зарплату з нарахуваннями спрямовано 7,7 млрд грн (60% від всієї суми видатків), на оплату комунальних послуг та енергоносіїв – 1,1 млрд грн (8,8%).

Протягом січня-березня 2019 року місцевими бюджетами отримано з державного бюджету трансфертів на загальну суму 67,8 млрд грн, зокрема:

- базова дотація – 2,6 млрд грн (що становить 3,8% обсягу отриманих місцевими бюджетами трансфертів);
- медична субвенція – 14,0 млрд грн (20,6% обсягу трансфертів);
- освітня субвенція – 15,8 млрд грн (23,3% обсягу трансфертів);

– субвенції на соціальний захист населення – 29,9 млрд грн (44,1% обсягу трансфертів).

До державного бюджету з місцевих перераховано 1,7 млрд грн реверсної дотації.

У сфері соціального захисту та соціального забезпечення видатки порівняно з 2018 роком зменшуються – з 153 до 143 млрд грн. У загальному фонді державного бюджету на 2019 рік видатки розвитку становлять 80,5 млрд грн, а видатки споживання – 911 млрд грн. У 2018 році ці показники становили 32 та 50 млрд грн відповідно [4].

Проаналізуємо розвиток соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах України станом на 10.10.2019 року (див. таблицю).

Аналізуючи децентралізацію у сфері соціальної політики, ми маємо можливість спостерігати 24 області, які в загальній сумі мають 882 ОТГ. Найбільша кількість об'єднаних територіальних громад зареєстровано в Дніпропетровській (62), Черкаській (57) та Житомирській (55) областях. Найменша – у Харківській (19), Донецькій, Кіровоградській (11) та Закарпатській (6) областях.

Найбільша кількість спеціалістів у штатному розписі виконкомів ОТГ, до повноважень яких належить здійснення соціальної роботи, надання соціальних послуг у Житомирській області – 200 осіб, найменша у Закарпатській – 4. Налічується 1823 старости, які здійснюють прийом документів для призначення усіх видів соціальної підтримки, з яких найменше має Закарпатська область – 9 старост, проте найбільшу кількість має Житомирська область, в якій налічується – 257 старост. За даними ПФУ, створення віддалених робочих місць Пенсійним фондом для послуг у сфері пенсійного забезпечення має – 583 ОТГ, а в яких соціальні послуги надають інші комунальні установи (районні/міські), за укладеними угодами має 621 ОТГ. Далі ми спосте-

Таблиця

Розвиток соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах України, станом на 10.10.2019 р.
(сформовано авторами на основі джерела [8])

Область	Кількість ОТГ	Здійснення в ОТГ прийому документів для призначення усіх видів соціальної підтримки	Кількість осіб, які виконують функції	Створення віддалених робочих місць Пенсійним фондом для послуг у сфері пенсійного забезпечення (кількість ОТГ)	Розвиток соціальних послуг					Виконання повноважень з контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення			Захист прав дітей у виконавчих органах міських, сільських, селищних рад ОТГ	
					кількість спеціалістів у штатному розписі виконкомів ОТГ, до повноважень яких належить здійснення соц. роботи, надання соц. послуг	кількість фахівців із соц. роботи у штаті комунальних закладів, що надають соц. послуги	кількість комунальних нових соціальних послуг, заснованих на основі договірних відносин з ОТГ	кількість ОТГ, в яких соціальні послуги надають інші комунальні установи (районні/міські, за укладеними угодами)	кількість ОТГ, що прийняли рішення про створення посади інспектора праці чи посади інспектора з нагляду за існуючою посадою	кількість інспекторів праці в ОТГ	створено служб у справах дітей	кількість посадових осіб, на яких покладено відповідні повноваження (у разі нестворення Служб)		
Вінницька	42	0	37	27	37	47	14	32	23	20	11	54		
Волинська	51	107	85	27	55	400	19	31	28	28	3	32		
Дніпропетровська	62	169	67	48	124	115	11	71	29	20	25	38		
Донецька	11	66	37	4	40	43	6	10	10	16	9	2		
Житомирська	55	228	257	44	200	234	44	14	16	14	16	40		
Закарпатська	6	7	9	3	0	16	3	3	5	5	3	4		
Запорізька	48	118	50	36	90	89	28	26	25	24	8	32		
Івано-Франківська	32	82	65	27	37	10	18	8	13	8	8	20		
Київська	22	127	87	26	41	29	8	15	12	12	6	11		
Кіровоградська	21	29	22	11	32	28	11	13	4	4	9	11		
Луганська	17	41	37	13	8	200	8	5	7	7	5	5		
Львівська	40	49	58	36	33	24	12	28	38	42	4	20		
Миколаївська	41	13	13	24	103	178	6	36	7	5	2	10		
Одеська	32	34	56	17	41	14	4	29	11	12	5	39		
Полтавська	47	93	89	22	30	47	15	47	22	14	4	13		
Рівненська	36	91	53	16	40	32	13	19	10	12	4	12		
Сумська	36	197	59	33	46	50	18	21	19	18	16	15		
Тернопільська	49	156	200	31	56	130	10	54	5	5	1	23		
Харківська	19	81	70	10	173	236	12	12	5	5	14	2		
Херсонська	31	72	51	24	28	124	14	13	18	6	6	24		
Хмельницька	47	85	198	35	155	43	15	23	25	28	0	3		
Черкаська	57	69	143	22	49	31	8	52	17	8	13	24		
Чернівецька	35	102	64	28	58	8	9	32	23	3	3	20		
Чернігівська	45	30	16	19	32	109	25	27	27	9	22	18		
Всього	882	2136	1823	583	1508	2237	331	621	399	325	197	472		

рігаємо, що 331 комунальна установа надає соціальні послуги, засновниками яких є ОТГ, з них найменше знову має Закарпатська область – 3, найбільше Житомирська область – 44 [8].

За даними Держпраці виконання повноважень з контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, прийняли рішення про створення посади інспектора праці чи покладення повноважень на існуючу посаду – 399 ОТГ, в яких створено 325 посад інспектора праці ОТГ. Для захисту прав дітей у виконавчих органах міських, сільських, селищних рад ОТГ, створено 197 служб та 472 посадові особи, на яких покладено відповідні повноваження (у разі нестворення Служб). Підсумовуючи вищезазначене, ми бачимо, що позитивну динаміку щодо надання соціальних послуг має Житомирська, Дніпропетровська, Волинська, Київська, Сумська і Тернопільська області, проте Запорізька та Луганська мають тенденцію до зниження. Слід відзначити, що в активізації процесів децентралізації соціальних послуг в ОТГ України активну роль відіграють міжнародні донори. Так, наприклад проект «Надання соціальних послуг в громаді» (Одеська та Тернопільська області). Угодою про грант № TFOA8367 від 27 вересня 2018 року Японський фонд соціального розвитку (JSDF) через Міжнародний банк реконструкції та розвитку надав Урядові України грант на впровадження проекту «Надання соціальних послуг в громаді». Відповідно до Угоди про грант відповідальним за впровадження проекту від Уряду України є Український фонд соціальних інвестицій. Сума гранту – 2850,0 тис. дол. США. Термін реалізації проекту: грудень 2018 – жовтень 2022 років [8].

Метою проекту є надання підтримки об'єднаним територіальним громадам Одеської та Тернопільської областей для посилення їх спроможності у забезпеченні мешканців якісними соціальними послугами, підвищення доступу до соціальної та комунальної інфраструктури громади, поліпшення охоплення послугами вразливих груп населення (літніх людей, інвалідів, сімей, що знаходяться у складних життєвих обставинах). Проект сприятиме впровадженню пілотних моделей надання соціальних послуг у громадах шляхом розвитку соціальних послуг у 30 об'єднаних громадах найбільш вразливих районів Одеської та Тернопільської областей. Крім того, у рамках проекту на рівні громад будуть фінансуватись мікропроекти для покращення охоплення соціальними послугами вразливих груп населення, органи місцевого самоврядування/місцевої влади зможуть забезпечити надання жителям високопріоритетних послуг, визначених відповідно до попиту через залучення різних надавачів, включаючи організації громадянського суспільства, приватних та державних надавачів послуг. При цьому, вони зможуть розширити коло надавачів послуг за межі існуючих державних установ та навчитися замовляти послуги

у недержавних надавачів, якщо це буде прийнятно [6].

У Львівській області облдержадміністрація у партнерстві з благодійною організацією «Львівська освітня фундація» та благодійним фондом «Майбутнє для громади» та службою у справах дітей облдержадміністрації розпочало навчально-грантову програму «Громада для сім'ї: створення соціальних послуг в ОТГ» для громад Львівської області. Мета програми: забезпечення громади інструментами, що необхідні при створенні конкретної соціальної послуги для мешканців громади (сімей, дітей, літніх людей). Громади отримають змогу розробити та реалізувати проект створення конкретної соціальної послуги та взяти участь у конкурсі проектних заявок на отримання гранту до 100 тис. грн на втілення ідеї [6].

Сатанівська селищна рада реалізує проект «Створення Центру надання соціальних послуг в Сатанівській ОТГ» за кошти безповоротної фінансової допомоги в межах реалізації проекту «Громада для людини: підвищення компетентності громад для розвитку соціальних послуг» в рамках Договору про співпрацю між Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH та Міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині» та селищного бюджету [6].

Повноваження виконавчих органів міських рад міст обласного значення, рад об'єднаних територіальних громад окреслено статтею 25 Закону. До таких повноважень з 1 січня 2020 року належатиме:

- 1) визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах, у тому числі із залученням надавачів соціальних послуг недержавного сектору, оприлюднення відповідних результатів;
- 2) інформування населення про перелік соціальних послуг, їх зміст і порядок надання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я;
- 3) здійснення заходів для виявлення вразливих груп населення та осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- 4) забезпечення за результатами оцінювання потреб особи/сім'ї надання базових соціальних послуг особам/сім'ям відповідно до їхніх потреб, вжиття заходів з надання інших соціальних послуг таким особам/сім'ям шляхом створення мережі надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору та/або залучення надавачів соціальних послуг недержавного сектору (шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проектів, соціальних програм тощо) та/або на умовах договору з уповноваженими органами;
- 5) затвердження, забезпечення фінансування та виконання регіональних програм в частині забезпечення потреб осіб/сімей у соціальних послугах, роз-

роблених за результатами визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах;

б) забезпечення підвищення професійної компетентності / кваліфікації працівників надавачів соціальних послуг, утворених ними;

7) координація діяльності суб'єктів системи надання соціальних послуг на місцевому рівні;

8) забезпечення взаємодії надавачів соціальних послуг та органів, установ, закладів, фізичних осіб – підприємців, які в межах своєї компетенції надають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади допомогу вразливим групам населення та особам/ сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та/ або здійснюють їх захист;

9) збір, аналіз та поширення відповідно до законодавства інформації щодо надання соціальних послуг, сприяння впровадженню кращого досвіду надання соціальних послуг;

10) забезпечення ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг на місцевому рівні;

11) здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінки їх якості, оприлюднення відповідних результатів;

12) здійснення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг;

13) здійснення контролю за додержанням вимог цього Закону у порядку, визначеному КМУ;

14) забезпечення дотримання прав отримувачів соціальних послуг;

15) призначення керівників утворених ними надавачів соціальних послуг, діяльність яких фінансується за рахунок коштів відповідного бюджету/ бюджетів;

16) вирішення інших питань щодо надання соціальних послуг відповідно до закону.

Слід відзначити, що законом встановлено єдині вимоги до надавачів соціальних послуг усіх форм власності: державних, комунальних і недержавних. До надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього закону без здійснення підприємницької діяльності. Визначено, що надавачі недержавного сектору можуть бути залучені шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проектів, соціальних програм тощо. Соціальне замовлення, з позицій законодавця, має здійснюватись шляхом компенсації надавачам соціальних послуг вартості наданих ними соціальних послуг. Законом визначено, що соціальні послуги можуть надаватись у центрах зайнятості, закладах охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

До переваг нового законодавства можна віднести те, що у ньому зазначено, що з метою оптимі-

зації та комплексного підходу до надання соціальних послуг можуть утворюватися комплексні установи/заклади надання соціальних послуг, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи яких надають різні соціальні послуги різним групам населення. Це дозволяє долати відомчі бар'єри на рівні територіальної громади.

Кваліфікаційні вимоги до працівників надавачів соціальних послуг, порядок атестації фахівців та професіоналів надавачів соціальних послуг визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців та професіоналів надавачів соціальних послуг здійснюють заклади освіти (у тому числі заклади післядипломної освіти), що мають відповідну ліцензію, видану в установленому порядку. У той же час підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації соціальних робітників здійснюють шляхом формального або неформального професійного навчання відповідно до законодавства. Водночас в законодавстві не встановлено вичерпних вимог до фізичних осіб - підприємців, які теж належать до надавачів соціальних послуг. Стаття 25 нового Закону України твердить, що визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах здійснюється щороку шляхом збирання, узагальнення та аналізу інформації, у тому числі з урахуванням статі, віку, місця проживання відповідних категорій осіб/сімей.

У 41,5 раза в 2019 році порівняно з 2014 роком зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку. Крім того, на 2019 рік була передбачена субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 14,7 млрд грн (рис. 5).

Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП та динаміка власних доходів загального фонду місцевих бюджетів представлено на рис. 6 і 7.

Таким чином, фінансове забезпечення соціального захисту можна визначити як систему грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що в подальшому використовуються на фінансування соціальних виплат. Основними формами соціального захисту, через які відбувається безпосередньо фінансування соціальних трансфертів, є соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога. Незважаючи на різні джерела фінансування та умови виплати соціальних трансфертів, дані форми доповнюють одна одну, створюючи всеохоплюючу систему соціального захисту населення. Отже, в умовах економічної нестабільності та катастрофічної нестачі коштів, зростання числа осіб, що потребують державної допомоги, фінансування соціальної сфери залиша-

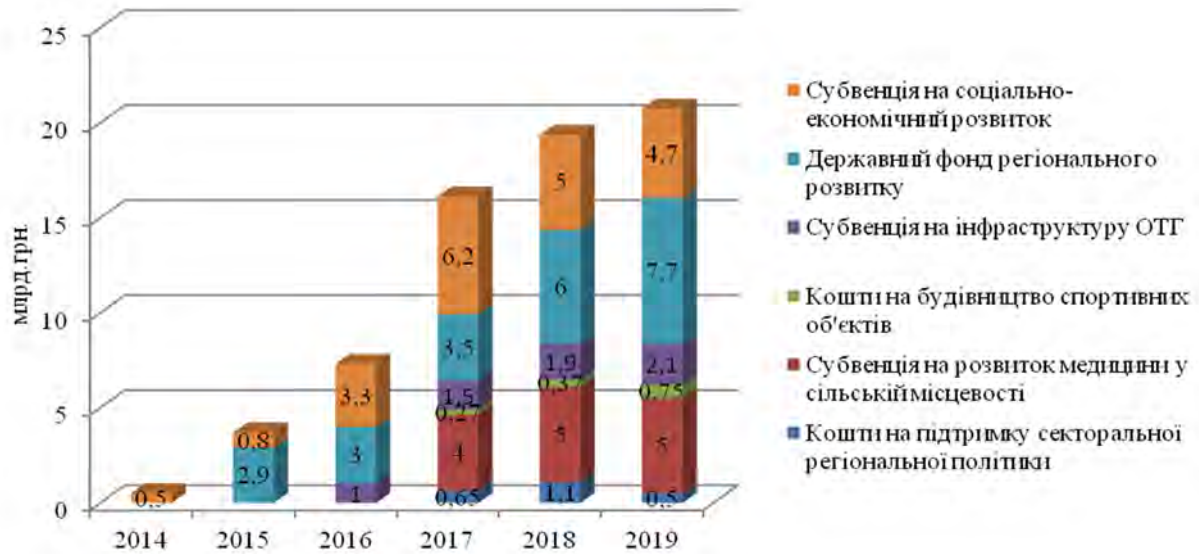

Рис. 5. Структура стратегічних напрямів фінансування місцевого та регіонального розвитку за 2014-2019 роки (сформовано авторами на основі джерела [9])

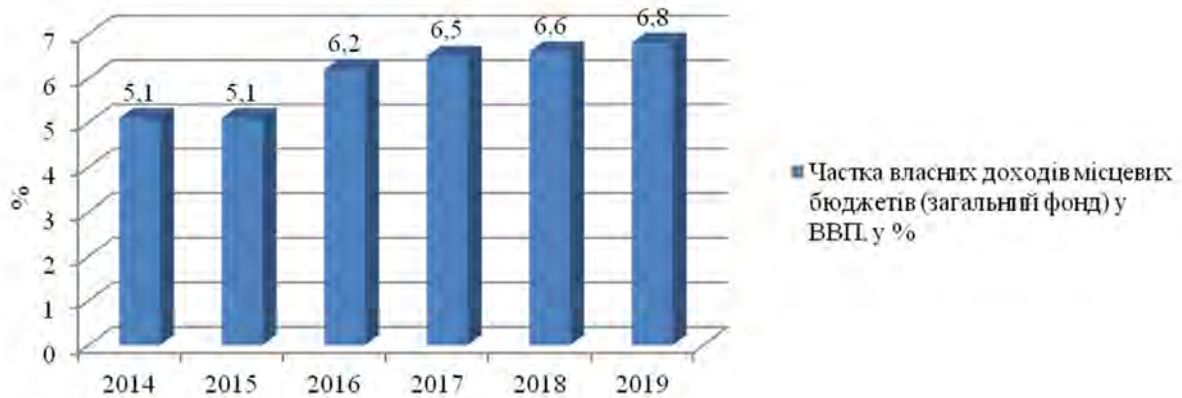

Рис. 6. Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП за 2014-2019 роки (сформовано авторами на основі джерела [9])

Рис. 7. Динаміка власних доходів загального фонду місцевих бюджетів за 2014-2019 роки (сформовано авторами на основі джерела [9])

ється актуальною проблемою, для вирішення якої доцільно залучати не лише державу, а й пересічних громадян та господарюючі структури. Основними стратегічними напрямками вдосконалення механізму фінансового забезпечення соціальної сфери в умовах децентралізації повинні стати: посилення відповідальності за нецільове використання коштів; оптимальне розмежування повноважень щодо здійснення видатків між органами влади всіх рівнів; залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг із метою підвищення їх якості тощо. Лише комплексне впровадження окреслених заходів дозволить досягти підвищення ефективності фінансування соціальної сфери та поліпшення якості життя населення як основної мети реалізації соціально-економічної політики держави.

Висновки. В Україні вдосконалення фінансування системи соціального захисту є важливим елементом державної політики, адже в умовах складної фінансово-економічної та політичної ситуації стрімко знижуються рівень життя громадян, їх зайнятість, доступність суспільних благ. Також сьогодні для України, як і інших європейських країн, характерними є загострення демографічних чинників, збільшення людей пенсійного віку на тлі зниження кількості працездатних осіб. При цьому в Україні значна частка населення працездатного віку офіційно не працює, що, відповідно, знижує загальну суму внесків до страхових фондів.

Фінансове забезпечення соціального захисту населення України з кожним роком в абсолютному розмірі збільшується, водночас фінансові можливості держави є обмеженими з огляду на необхідність здійснення політики оптимального податкового навантаження на суб'єктів господарювання. Тому вдосконалення фінансового забезпечення системи соціального захисту населення потребує стимулювання державою багатоканального фінансування, активізації спрямування фінансових потоків суб'єктів господарювання у соціальну сферу. Пріоритетними стратегічними напрямками соціального захисту населення в умовах децентралізації можна вважати впровадження програми розвитку ринку праці, підвищення рівня життя населення, забезпечення мінімальної заробітної плати, здійснення заходів соціального забезпечення для тих, хто його потребує.

Держава повинна дотримуватися принципів самозабезпечення економічно активної частини населення, тобто створення умов для того, щоб працююча особа мала змогу заробляти стільки, скільки дозволяють її здібності та ініціатива, забезпечувати себе та свою сім'ю.

Література

1. **Мальований М.І.** Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочінський, 2016. 496 с. 2. **Огінська А.Ю.** Соціальний захист населення

та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава*: науково-практичний журнал. 2018. № 4, квітень. С. 131-136. 3. **Аналіз** проекту бюджету за видатками на 2019 рік. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. URL: <http://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/vydatky-derzhbjudzhetu-2019.pdf>. 4. **Офіційний** веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua/>. 5. **Закон** України «Про соціальні послуги»: станом на 01.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/966-15> (дата звернення: 01.04.2019). 6. **Наказ** Міністерства Фінансів України «Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів»: станом на 12.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14> (дата звернення: 01.04.2019). 7. **Біленчук П.Д., Кравченко В.В., Підмогильний М.В.** Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право). Київ: Атіка. 2000. 304 с. 8. **Дубич К.В.** Соціальне замовлення - ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/14.pdf> (дата звернення: 01.04.2019). 9. **Державна** служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>. 10. **Гігіс Т.П., Чемерис Є.Т., Антонова В.І., Носаньова А.С.** Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116-122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122. 11. **Закон** України «Про Державний бюджет України на 2019 рік URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. 12. **Офіційний** сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://minfin.gov.ua>. 13. **Клименко А.Л.** Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-10. 14. **Степанова О.В.** Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. С. 73-79.

References

1. Malovanyi M.I. (2016). Finansovi aspekty funktsionuvannya systemy sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine]. Uman, SPD Sochinsky [in Ukrainian].

2. Ohinska A.Yu. (2018). Sotsialnyi zakhyst naseleння ta finansovyi mekhanizm yoho realizatsii: teoretyko-kontseptualnyi zriz [Social protection of the population and the financial mechanism of its implementation: theoretical and conceptual section]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 4, pp. 131-136 [in Ukrainian].

3. Analiz proektu biudzhetu za vydatkamy na 2019 rik [Analysis of the draft budget by expenditures for 2019]. Office of Financial and Economic Analysis in the Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). *feao.org.ua*. Retrieved from <http://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/vydatky-derzhbjudzhetu-2019.pdf> [in Ukrainian].

4. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [State Treasury Service of Ukraine]. (n.d.). *treasury.gov.ua*. Retrieved from <http://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian].

5. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 01.01.2019 r. [On social services: Law of Ukraine of January 1, 2019]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/966-15> [in Ukrainian].

6. Pro deiaiki pytannia zaprovadzhennia prohramno-silovoho metodu skladannia ta vykonannia mistsevykh biudzhetyv: Nakaz Ministerstva Finansiv Ukrainy vid 12.02.2019 r. [On some issues of introduction of the program-target method of drawing up and execution of local budgets: the Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 02/12/2019]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14> [in Ukrainian].

7. Bilenchuk P.D., Kravchenko V.V., Pidmohylnyi M.V. (2000). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini (munitsypalne pravo)* [Local self-government in Ukraine (municipal law)]. Kyiv, Atika [in Ukrainian].

8. Dubych K.V. Sotsialne zamovlennia - efektyvnyi mekhanizm nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini [Social order is an effective mechanism for providing social services in Ukraine]. (n.d.). *academy.gov.ua*. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/14.pdf> [in Ukrainian].

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

10. Hitis T.P., Chemerys Ye.T., Antonova V.I., Nosanova A.S. (2020). *Doslidzhennia suchasnoho ravnia sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini* [Study of the Current Level of Social Protection of the Population in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (59), pp. 116–122. doi: 10.12958/1817-3772-2020-1(59)-116-122 [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzhety Ukrainy na 2019 rik» [Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2019"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

12. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). *minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua/> [in Ukrainian].

13. Klymenko A.L. (2017). Sotsialnyi zakhyst i sotsialne zabezpechennia v umovakh yevrointegratsii Ukrainy: okremi aspekty [Social protection and social security in the context of Ukraine's European integration: some aspects]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, Issue 2 (12), pp. 1-10 [in Ukrainian].

14. Stepanova O.V. (2016). Finansuvannia sotsialnoho zakhystu v umovakh detsentralizatsii: zarubizhnyi dosvid ta natsionalni realii [Financing of social protection in the conditions of decentralization: foreign experience and national realities]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, pp. 73-79 [in Ukrainian].

Бившева Л. О., Кондратенко О. О., Самсоненко Ю. А., Харасайло М. В. Стратегічні напрями фінансування соціальних послуг в умовах децентралізації

У статті розглянуто стратегічні напрями фінансування соціальної сфери. Визначено, що результативність надання та фінансування соціальних послуг залежить від ефективності діяльності регіональних і місцевих органів влади та їхньої спроможності виконувати

взяті на себе визначені повноваження й обов'язки в умовах децентралізації. Разом із тим процеси реформування соціальної політики здійснюються паралельно з процесом стратегічного вибору найбільш ефективної моделі розвитку системи соціального захисту, що призводить до втрат та зниження результативності діяльності системи. Проведено дослідження напрямів бюджетного фінансування соціальної сфери на державному рівні. Досліджено фінансовий механізм реалізації соціального захисту, який передбачає формування джерел фінансових ресурсів, що направляються на виконання відповідних програм і заходів, а також обґрунтований вибір методів, форм та важелів їх використання. Проаналізовано розвиток соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах України станом на 10.10.2019 року. Досліджено видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у видатках зведеного бюджету та ВВП в Україні в аналізованому періоді. Аналіз стану наповнення місцевих бюджетів в умовах децентралізації в останні роки засвідчив зростання доходів місцевих бюджетів, що створило додаткові умови до збільшення фінансування соціальної сфери з місцевих бюджетів. Визначено, що основними стратегічними напрямами вдосконалення механізму фінансового забезпечення соціальної сфери в умовах децентралізації повинні стати: посилення відповідальності за нецільове використання коштів; оптимальне розмежування повноважень щодо здійснення видатків між органами влади всіх рівнів; залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг із метою підвищення їх якості тощо.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні послуги, децентралізація, стратегічні напрями фінансування, місцеві бюджети, соціальна політика, соціальне забезпечення.

Byvsheva L., Kondratenko O., Samsonenko Yu., Harasaylo M. Strategic Directions of Financing Social Services in the Conditions of Decentralization

The article considers the strategic directions of financing the social sphere. It is determined that the effectiveness of the provision and financing of social services depends on the effectiveness of regional and local authorities and their ability to fulfill certain powers and responsibilities in a decentralized environment. At the same time, the processes of social policy reform are carried out in parallel with the process of strategic choice of the most effective model of development of the social protection system, which leads to losses and reduced efficiency of the system. The research of directions of budgetary financing of social sphere at the state level is carried out. The financial mechanism of realization of social protection which provides formation of the sources of the financial resources directed on performance of the corresponding programs and actions, and also the substantiated choice of methods, forms and levers of their use is investigated. The development of social services in the united territorial communities of Ukraine as of October 10, 2019 is analyzed. Expenditures on social protection and social security in the expenditures of the consolidated budget and GDP in Ukraine in the analyzed period are studied. Analysis of the state of filling local budgets in the context of decentralization in recent

years has shown an increase in local budget revenues, which has created additional conditions for increasing funding for the social sphere from local budgets. It is determined that the main strategic directions of improving the mechanism of financial support of the social sphere in the conditions of decentralization should be: strengthening the responsibility for misuse of funds; optimal delimitation of spending powers between authorities at all levels; involvement of non-governmental organizations in the provision of social services in order to improve their quality, etc.

Keywords: social protection, social services, decentralization, strategic directions of financing, local budgets, social policy, social security.

Бывшева Л. А., Кондратенко О. А., Самсоненко Ю. А., Харасайло М. В. Стратегические направления финансирования социальных услуг в условиях децентрализации

В статье рассмотрены стратегические направления финансирования социальной сферы. Определено, что результативность предоставления и финансирования социальных услуг зависит от эффективности деятельности региональных и местных органов власти и их способности выполнять взятые на себя определенные полномочия и обязательства в условиях децентрализации. Вместе с тем процессы реформирования социальной политики осуществляются параллельно с процессом стратегического выбора наиболее эффективной модели развития системы социальной защиты, которая приводит к потерям и снижению результативности деятельности системы. Проведено исследование

направлений бюджетного финансирования социальной сферы на государственном уровне. Исследован финансовый механизм реализации социальной защиты, который предусматривает формирование источников финансовых ресурсов, которые направляются на выполнение соответствующих программ и мероприятий, а также обоснован выбор методов, форм и рычагов их использования. Проанализировано развитие социальных услуг в объединенных территориальных общинах Украины по состоянию на 10.10.2019 года. Исследованы расходы на социальную защиту и социальное обеспечение в расходах сводного бюджета и ВВП в Украине в анализируемом периоде. Анализ состояния наполнения местных бюджетов в условиях децентрализации в последние годы удостоверяет рост доходов местных бюджетов, что создало дополнительные условия к увеличению финансирования социальной сферы из местных бюджетов. Определено, что основными стратегическими направлениями усовершенствования механизма финансового обеспечения социальной сферы в условиях децентрализации должны стать: усиление ответственности за нецелевое использование средств; оптимальное размежевание полномочий относительно осуществления расходов между органами власти всех уровней; привлечение неправительственных организаций к предоставлению социальных услуг с целью повышения их качества и т.д.

Ключевые слова: социальная защита, социальные услуги, децентрализация, стратегические направления финансирования, местные бюджеты, социальная политика, социальное обеспечение.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

А. О. Дробязко,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-0453-0709,
e-mail: adrobyazko@ukr.net,

О. О. Любич,
доктор економічних наук, професор,
віце-президент Академії,
ORCID 0000-0002-9339-4242,
e-mail: alyubich@ukr.net,

ДННУ «Академія фінансового управління», м. Київ

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КРЕДИТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

В умовах кризи COVID-19 провідні країни в рамках проведення монетарної політики своїх центробанків дозволили собі через трансмісійний механізм підтримати додатковими ресурсами домогосподарства і корпорації задля підтримки падаючого внутрішнього попиту за рахунок додаткової емісії грошей. Національний банк України (НБУ), в рамках співпраці з Міжнародним валютним фондом (МВФ) продовжував політику таргетування інфляції і плаваючого валютного курсу за рахунок жорсткої монетарної політики, стримуючи зростання внутрішнього попиту. Внаслідок дорогого кредитного ресурсу національної валюти, фінансовий сектор України так і не став рушійною силою для корпоративного кредитування реальної економіки в умовах світової кризи. В цьому сенсі слід відзначити також і недорозвиненість фондового ринку, який не став альтернативою для залучення вільних ресурсів в протиположному депозитному ринку. Незважаючи на присутність всіх необхідних інституцій для розвитку фондового ринку (наявність депозитарної системи, мережі зберігачів прав власності, торговельних майданчиків та системи торговців) основним фондовим торговельним товаром залишаються урядові облігації внутрішньої державної позики, що дозволяє вільно обертатися спекулятивному капіталу, а не акції «блакитних фішок» національних товаровиробників. Фінансова нестабільність протягом останніх років вивела з ринку торгівлю акціями національних промислових активів.

У 2020 р. загострилася дискусія про комплексне дослідження ролі і місця Національного банку України у кредитуванні галузей економіки, а також вплив банків з участю держави в капіталі та рівень ризиків пов'язаних із кредитуванням. Дослідження фахівців Академії фінансового управління останніми роками були спрямовані на розкриття ролі банків у розвитку конкретних галузей економіки і ролі фінансового сектору в процесах інтеграції України в світову економіку. Так, у монографії за редакцією академіків Т.І. Єфименко та О.Г. Білоруса висвітлено місце фінансових інститутів у світі та їх вплив на глобальну економіку [1]. Джерелам

системної фінансової кризи у банківському секторі і шляхам подолання присвячено монографію за редакцією С.М. Аржевітіна, Т.Є. Унковської [2]. Академік Б.М. Данилишин аргументовано піддав критиці поточну монетарну політику НБУ [3]. В колективній монографії за редакцією О.В. Шлапака й Т.І. Єфименко розглянуто проблеми модернізації фінансової системи України в процесі євроінтеграції [4]. Вплив на економіку через удосконалення бізнес-моделі банків із державним капіталом розглянуто у роботах Г.П. Бортнікова, О.О. Любича та ін. [5-7]. Порівняльний аналіз ролі банків з державним капіталом у Східній Європі та Україні [8] присвячена стаття 2020 р. цих же фахівців.

Розподіл банківських активів станом на 1 липня 2020 р. на вітчизняному банківському ринку такий: банки за участю держави контролюють 54,2% активів, банки з іноземним капіталом – 30,2%, українські банки з приватним капіталом – 15,6% [9]. Наявність іноземних банківських структур в усіх основних сегментах ведення банківського бізнесу забезпечує надійну інтеграцію України у світову економіку. У 2018-2019 рр. та першій половині 2020 р. обсяги корпоративного кредитування не задовольняли потреби економіки, промисловці критикували високу ціну ресурсу, банкіри звертали увагу на значну питому вагу негативно класифікованих активів.

В провідних країнах кредитна підтримка, яка іде не тільки через кредитування, і через фондові інструменти складає 80-90%. В Україні після серії фінансових криз проблеми накладаються на посилення вимог регулятора до якості оцінки позичальника, можливість позичальника бути пов'язаним з процесами відмивання грошей і послідовну жорстку монетарну політику щодо рівня облікової ставки по відношенню до інфляції на споживчому ринку. На рис. 1 красномовно відображено загальний процес демонетизації економіки України за останні роки.

Графічний аналіз підтверджує, що криза почалася з 2009 р., але загострилася з 2014 р. і негативні тенденції продовжуються наразі. В рамках співробітництва з МВФ політика НБУ щодо впровадження режиму інфляційного таргетування при проведенні

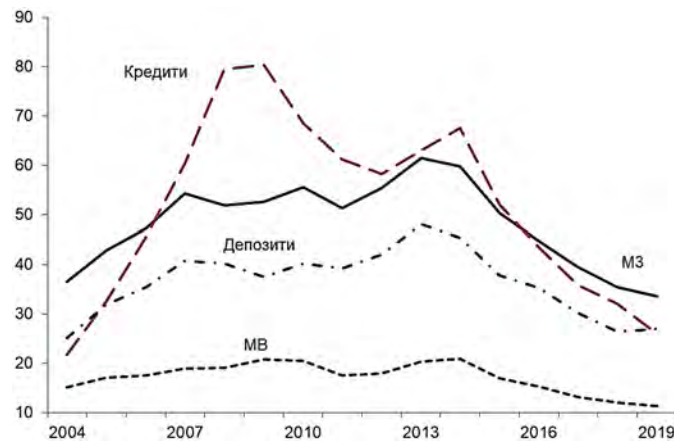

Рис. 1. Динаміка монетарної бази (МВ), грошової маси (МЗ), кредитів та депозитів банківської системи, % ВВП [9]

політики вільно плаваючого обмінного курсу і жорстких обмежень приросту грошової бази, призвели до суттєвої демонетизації економіки. Так, НБУ в останні роки обмежив темпи емісії грошової бази, а депозитна база після шоку населення від «банкопаду» 2014-2016 рр. зростає повільно. Намагання НБУ підтримати банки кредитами рефінансування, виконуючи функції кредитора останньої інстанції у кризові 2009 та 2014 рр., обернулися для системи великими курсовими проблемами. Економічна система України виявилася в тому періоді інституційно неготовою до проведення нині популярної у провідних країнах політики «кількісного пом'якшення». Як завжди, у періоди криз вільна готівка банків йшла не на підтримку реального сектору економіки, а збільшувала попит на валютному ринку. Це негативно впливало на динаміку обмінного курсу, чим провокувалася інфляція, і, відповідно, відбувалося вимивання капіталу із країни та знецінення активів.

Незважаючи на зусилля монетарної влади, стратегії контрагентів ринку мають суттєву відмінність і направленість на збереження вартості своїх активів. Так, у 2018-2019 рр. банківська система мала потенціал для збільшення кредитування реального сектору, але вимушена була працювати обережно, надаючи переваги у роботі з безризиковими активами – цінними паперами Уряду і НБУ. Табл. 1 розкриває взаємозв'язок ВВП за галузями економіки з кредитною залежністю [11].

Розрахунки у табл. 1 показують, що найбільш залежні від кредитування галузі: переробна промисловість, будівництво і операції з нерухомістю, торгівля, але ці галузі генерують для кредиторів найбільші збитки. У той час, як соціальна сфера, освіта і охорона здоров'я знаходяться поза банківським кредитуванням. Країна потребує нових підходів до розвитку.

Таблиця 1

Вклад у валовий внутрішній продукт (ВВП) основних галузей економіки у 2019 р. та рівень кредитної підтримки галузей банківською системою (у поточних цінах, млн грн) [10]

Галузь економічної діяльності	Валова додана вартість за ринковими цінами, млн грн	Питома вага галузі у ВВП, %	Кредитна заборгованість станом на 01.03.2020 р. млн грн	Глибина кредитної залежності, %
1	2	3	4	5
Валова додана вартість за ринковими цінами	3 974 564	100	1 371 837	34,5
За видами економічної діяльності				
Податки на продукти	565 943	14,2	0	0,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспорту	524 083	13,2	286 485	54,7
Переробна промисловість	430 666	10,8	175 642	40,8
Сільське, лісове та рибне господарство	358 072	9,0	56 590	15,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	268 968	6,8	31 116	11,6
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	265 477	6,7	15	0,0
Операції з нерухомим майном	247 008	6,2	42 402	17,2
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	222 369	5,6	7 388	3,3
Інформація та телекомунікації	179 246	4,5	5 403	3,0
Освіта	176 464	4,4	54	0,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	139 932	3,5	828	0,6

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	123 076	3,1	55 759	45,3
Фінансова та страхова діяльність	111 990	2,8	22 564	20,1
Будівництво	106 751	2,7	26 334	24,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	93 337	2,3	1 310	1,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	61 144	1,5	684	1,1
Надання інших видів послуг	37 129	0,9	0	0,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	34 630	0,9	5 731	16,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	23 853	0,6	294	1,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	13 946	0,4	905	6,5
Субсидії на продукти	-9 520	-0,2	0	0,0

Метою даного дослідження є знаходження шляхів для подолання тромбу накопиченої негативно класифікованої кредитної заборгованості у банківському бізнесі і вихід на стратегію банківського інвестування в парадигмі неоліберальних підходів розвитку економіки.

Якщо розглядати структуру кредитного портфеля банківської системи (табл. 2), найбільші обсяги припадають на оптову й роздрібну торгівлю. Значні експортні потоки стимулюють кредитування сільського господарства. Чималі кошти вкладаються у виробництво харчових продуктів та напоїв, що з'єднує ланцюг сільськогосподарського виробництва й торгівлі. Збільшилися вкладення у галузі, що обслу-

говують комунальне господарство. Вагому частку становить кредитування операцій із нерухомістю. Підвищилася частка кредитів на постачання електроенергії, газу. Знизилася частка кредитування інноваційної діяльності й будівництва. Соціальне життя країни – охорона здоров'я, соціальна допомога, освіта, мистецтво і спорт – не входять до кола інтересів банківського бізнесу, так само як машинобудування, водопостачання, екологія, організація харчування. Розглянемо банківський портфель за соціальною значимістю галузей виробництва з огляду на зайнятість, експортний потенціал й обсяги портфеля за основними статтями.

Таблиця 2

Обсяги кредитування галузей економіки станом на 01.03.2020 р., питома вага негативно класифікованих кредитів у портфелях державних українських, іноземних, приватних банків [11]

Галузь	Всього		Державні банки		Іноземні банки		Приватні банки	
	Обсяг, млрд грн	NPL, %	Обсяг, млрд грн	NPL, %	Обсяг, млрд грн	NPL, %	Обсяг, млрд грн	NPL, %
Торгівля	286,5	60,5	186,6	82,0	46,2	5,1	39,5	9,7
Виробництво харчових продуктів та напоїв	66,1	52,7	28,6	80,3	21,1	12,1	7,9	18,3
Гарантії, нерезиденти, ФОП	64,0	92,2	60,2	97,4	1,1	0,0	2,4	9,4
Сільське, лісове і рибне господарство	56,6	13,7	13,7	42,8	32,8	3,1	9,7	5,1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	55,8	15,0	40,3	7,9	3,9	0,3	5,1	2,0
Операції з нерухомим майном	52,4	59,9	29,6	72,4	8,2	27,3	8,8	28,8
Виробництво хімічних, фармацевтичних, гумових і пластмасових виробів	39,0	70,1	25,4	83,1	5,2	6,4	3,2	34,4
Транспорт, складське та поштове господарство	31,1	33,7	12,0	44,2	5,2	4,3	3,8	4,8
Будівництво	26,3	75,6	18,7	94,7	1,1	28,7	5,2	11,0
Металургія	21,0	54,6	13,5	64,1	2,3	24,7	3,1	8,3
Добувна промисловість	7,4	53,1	2,5	11,9	0,7	27,7	0,8	23,2

Кредитування оптової та роздрібною торгівлі. Найбільший кредитний портфель сконцентрований у секторі оптової та роздрібною торгівлі (рис. 2). За класифікатором КВЕД статті мають назву: «Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт», «Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоцик-

лами», «Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами». За банківською регуляцією саме цей сектор, кредити переважно на короткий термін, відповідає вимогам інструкції щодо збалансованості активів і пасивів по строкам і формуванню резервів. В кредитуванні цих галузей задіяні майже всі банки, що діють на ринку

(табл. 3). Питома вага банків за участю держави в кредитах, що обслуговуються, становить 22,4%. З урахуванням збиткових кредитів, включно із схемними кредитами Приватбанку, питома вага ресурсів банків за участю держави в цій галузі складає 65,1%, з яких 82% обліковуються як негативно класифіковані. Банки з іноземним капіталом кредитують зрос-

таючі потоки зовнішньої торгівлі за програмами торгового фінансування. Слід відзначити, що з 2013 р. портфель зменшився у доларовому еквіваленті з 27,4 до 11,6 млрд дол. США. Значна частина кредитів попередніх власників Приватбанку, що не обслуговуються, обліковуються саме по цьому розділу.

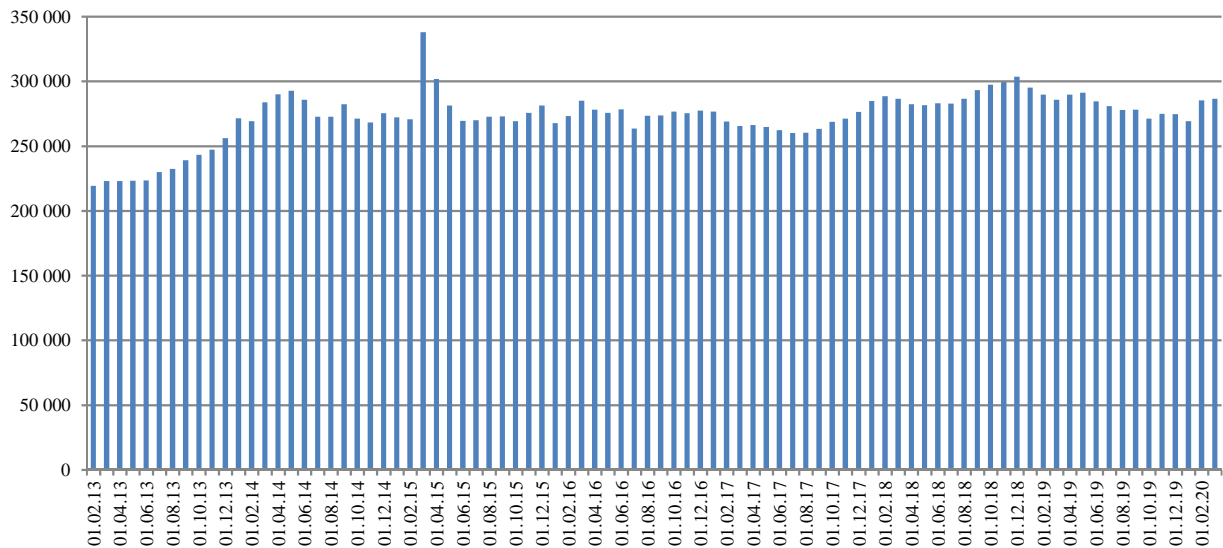

Рис. 2. Динаміка кредитування банківською системою операцій оптової та роздрібної торгівлі впродовж 2013-2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Таблиця 3

Найбільші працюючі та збиткові портфелі кредитів за операціями оптової та роздрібної торгівлі, станом на 01.03.2020 р., млн грн

Найменування банку/ розділу економічної діяльності	Розділ економічної діяльності	Обсяг працюючого кредитного портфеля, усього	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарю- вання			Залишки коштів за не- працюючими креди- тами, наданими суб'єктам господарю- вання			Питома вага непрацюю- чих кредитів у порт- фельі, %NPL		
			Усього	у т.ч. націо- нальна валюта	у т.ч. інозем- на ва- люта	Усього	у т.ч. націо- нальна валюта	у т.ч. інозем- на ва- люта	Усього	у т.ч. націо- нальна валюта	у т.ч. інозем- на ва- люта
Ощадбанк	46	17 497	21 631	17 319	4 312	4 134	2 921	1 214	19,1	16,9	28,1
Райффайзен Банк Аваль	46	8 644	8 883	6 767	2 116	239	228	11	2,7	3,4	0,5
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	46	6 495	6 500	4 631	1 869	5	5	0	0,1	0,1	0,0
ОТП БАНК	46	6 077	6 162	3 898	2 264	85	74	11	1,4	1,9	0,5
Укресімбанк	46	5 862	12 779	6 678	6 101	6 917	3 891	3 026	54,1	58,3	49,6
Південний	46	5 098	5 156	2 192	2 964	58	14	44	1,1	0,7	1,5
УКРСИББАНК	46	4 687	4 754	3 758	996	66	66	1	1,4	1,7	0,1
ПУМБ	46	4 607	4 986	3 238	1 748	379	339	39	7,6	10,5	2,2
ІНГ Банк Україна	46	4 314	4 314	3 364	950	0	0	0	0,0	0,0	0,0
АЛЬФА-БАНК	46	4 081	5 342	2 149	3 193	1 262	1 151	111	23,6	53,5	3,5
Найбільші збиткові											
СБЕРБАНК	46	40	2 260	242	2 018	2 220	242	1 978	98,2	100,0	98,0
Місто Банк	46	9	255	121	134	246	112	134	96,6	92,8	100,0
Промінвестбанк	45	0	481	464	17	481	464	17	100,0	100,0	100,0
Промінвестбанк	46	0	10 601	2 201	8 400	10 601	2 201	8 400	100,0	100,0	100,0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Табл. 3 впорядкована зменшенням працюючих кредитів, а також визначенні у неї найгірші портфелі. Найбільші портфелі, що обслуговуються, ма-

ють Ощадбанк, Райффайзен Банк Аваль, Креді Агріколь, ОТП банк. Найгірші кейси, крім Приватбанку мають Кредит Дніпро, Промінвестбанк, Сбербанк,

Місто банк. У 2019 р. з урахуванням динаміки обмінного курсу гривні портфель підтримувався на відносно одному рівні.

Кредитування сільського, лісового, рибного господарства та мисливства. Кредитування сектору сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг з 2013 р. зросло з 33,8 до 56,2 млрд грн (рис. 3), з них 48,7 млрд грн працюючих. Але у доларовому еквіваленті за офіційним курсом цей портфель зменшився з 4,2 до 2,3 млрд дол. США. Незважаючи на значне падіння

обсягів кредитування у гривні, за 2019 р. портфель зменшився на 0,2 млрд дол. США. Цю галузь кредитує 55 банків, чотири найбільші працюючі кредитні портфелі належать банкам з іноземним капіталом. (табл. 4). Те, що цей сегмент є одним із найбільш ринкових, підкреслює що частка непрацюючих кредитів дуже пристойна для українського ринку – 13,7%. Галузь розвивається динамічно, на банківському ринку існує конкуренція за клієнта, питома вага кредитів банків за участю держави у працюючому портфелі складає 15,9%.

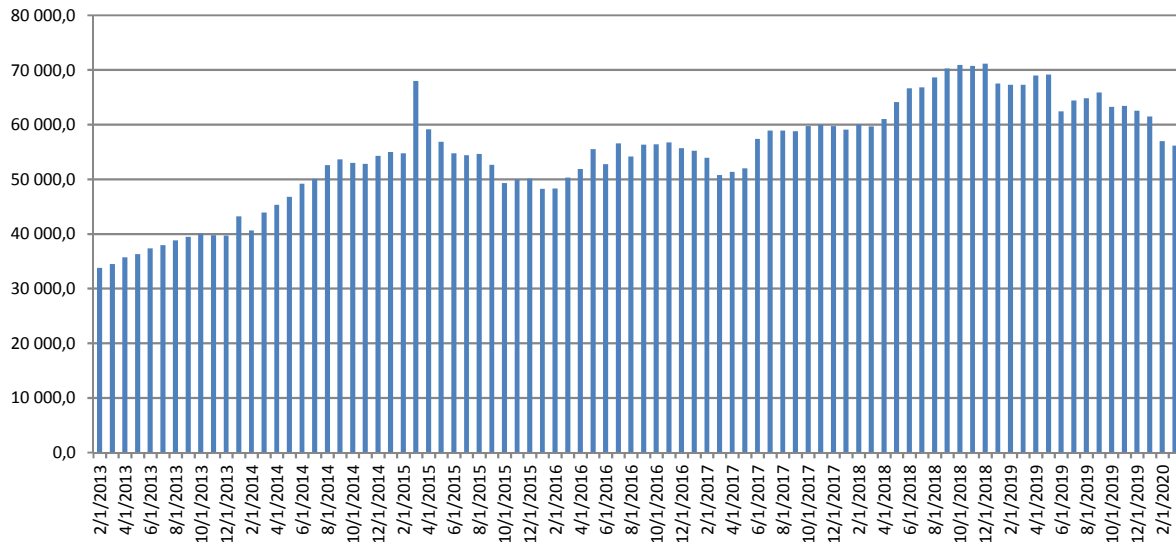

Рис. 3. Динаміка кредитування банківською системою України сільськогосподарської галузі протягом 2013-2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Таблиця 4

Найбільші кредитори сільського, лісового, рибного господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг станом на 01.03.2020 р., млн грн

Найменування банку	Обсяг працюючого кредитного портфелю, усього	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага непрацюючих кредитів у портфелі (%NPL)		
		Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта
Райффайзен Банк Аваль	12 067,7	12 251,7	9 942,2	2 309,5	184,0	157,5	26,6	1,5	1,6	1,2
ПРОКРЕДИТ БАНК	7 996,9	8 435,7	6 523,6	1 912,1	438,8	210,9	227,9	5,2	3,2	11,9
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	4 048,6	4 198,6	2 643,6	1 555,0	150,0	139,8	10,1	3,6	5,3	0,7
ОТП БАНК	2 934,2	2 995,7	1 571,1	1 424,6	61,5	54,0	7,6	2,1	3,4	0,5
ПУМБ	2 449,5	2 462,5	1 898,6	563,9	13,1	13,1	0,0	0,5	0,7	0,0
Укрексімбанк	2 385,5	2 609,0	1 791,1	817,9	223,5	223,5	0,0	8,6	12,5	0,0
ПриватБанк	2 342,5	6 329,1	6 090,4	238,7	3 986,6	3 747,9	238,7	63,0	61,5	100,0
Ощадбанк	2 081,9	2 739,1	2 540,7	198,4	657,2	458,8	198,4	24,0	18,1	100,0
АЛЬФА-БАНК	1 411,9	1 448,1	122,7	1 325,4	36,3	8,2	28,0	2,5	6,7	2,1
КРЕДОБАНК	1 341,6	1 434,0	1 212,9	221,1	92,4	92,4	0,0	6,4	7,6	0,0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Слід відзначити що обсяги кредитування суміжних галузей порівняно із сільським господарством незначні. Так, лісове господарство та лісозаготівля – на 130 млн грн (непрацюючих кредитів

20,8%), рибне господарство – на 296 млн грн (непрацюючих кредитів 89,5%, з них 185 млн грн належить Укрексімбанку).

В табл. 4 наведені розрахунки найбільших кредитних портфельів в галузі. Розрахований портфель усього, у т. ч. гривня і іноземна валюта по балансу за офіційним курсом, непрацюючі кредити у гривні і іноземній валюті, їх питома вага, а також чистий кредитний портфель як різниця між загальним і тим, що не обслуговується. Табл. 4 впорядкована за обсягом зменшення кредитного портфеля, що обслуговується, на 01.03.2020 р. Найуспішніші банківські продукти для цієї галузі пропонують Райффайзен банк Аваль (Австрія), Прокредит банк (Німеччина), КРЕДІ АГРИКОЛЬ банк (Франція), ОТП банк (Угорщина), ПУМБ, далі йдуть три банки за участю держави у капіталі. Звертає на себе портфель Промінвестбанку (Росія) 321 млн грн, який повністю не обслуговується.

Кредитування постачання електроенергії, води, обробка відходів. У статті у цей розділ економічної діяльності віднесені: постачання електроенергії, газу, пару та кондиціонованого повітря; забір,

очищення та постачання води; каналізація, відведення й очищення стічних вод; збирання, оброблення й видалення відходів; інша діяльність щодо поводження з відходами. На постачання електроенергії, газу і пару приходиться 98,5% кредитної заборгованості. Кредитування сектору постачання електроенергії, води, обробка відходів та надання пов'язаних із ними послуг з 2013 р. зросло з 22,9 до 56,6 млрд грн (рис. 4) у 2020 р., з них 47,8 млрд грн працюючих. Але у доларовому еквіваленті за офіційним курсом цей портфель зменшився з 2,9 до 2,3 млрд дол. США. Обсяг кредитування галузей за 2019 р. збільшився на 0,2 млрд дол. США. Цю галузь кредитує 44 банки, три найбільші працюючі кредитні портфелі належать банкам за участю держави в капіталі (табл. 5). Частка непрацюючих кредитів дуже пристойна для українського ринку – 15,6%. Галузь розвивається динамічно, питома вага кредитів банків за участю держави у працюючому портфелі складає 78,1%.

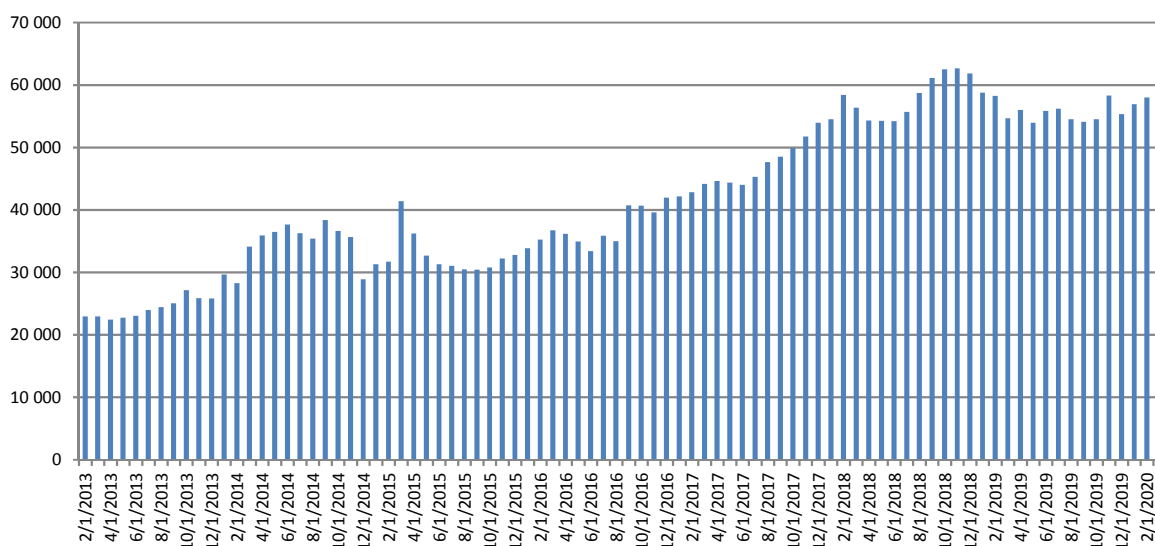

Рис. 4. Динаміка кредитування банківською системою України постачання електроенергії, води, поводження з відходами протягом 2013–2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>

Таблиця 5

Найбільші кредитори постачання електроенергії, води, поводження з відходами станом на 01.03.2020 р., млн грн

Найменування банку / Розділу економічної діяльності	Розділ економічної діяльності	Обсяг працюючого кредитного портфелю, усього	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага, % NPL		
			усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта	усього	національна валюта	іноземна валюта
1	2	12	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	35	47 372	55 759	6 615	49 144	8 388	154	8 234	15,0	2,3	16,8
Забір, очищення та постачання води	36	123	124	88	36	1	1	0	0,8	1,2	0,0

Закінчення табл. 5

1	2	12	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Збирання, оброблення й вида- лення відходів; відновлення матеріалів	38	309	770	504	266	461	267	194	59,8	52,9	73,0
Всього		47 814	56 664	7 217	49 447	8 851	422	8 428	15,6	5,8	17,0
Ощадбанк	35	14 827	17 549	3 319	14 230	2 723	9	2 714	15,5	0,3	19,1
Укресімбанк	35	12 358	12 388	5	12 383	30	0	30	0,2	1,0	0,2
УКРГАЗБАНК	35	9 667	10 103	392	9 710	436	34	401	4,3	8,8	4,1
АЛЬФА-БАНК	35	1 914	1 914	678	1 236	0	0	0	0,0	0,0	0,0
ПУМБ	35	1 460	1 460	23	1 437	0	0	0	0,0	0,0	0,0
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	35	1 141	1 141	18	1 123	0	0	0	0,0	0,0	0,0
Промінвестбанк	35	882	3 682	0	3 682	2 800	0	2 800	76,0		76,0
ТАСКОМБАНК	35	732	732	353	379	0	0	0	0,0	0,0	0,0
СБЕРБАНК	35	588	2 870	4	2 867	2 282	3	2 279	79,5	95,8	79,5
ПРОКРЕДИТ БАНК	35	501	501	0	501	0	0	0	0,0		0,0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

В табл. 5 наведені розрахунки найбільших десяти кредитних портфелів в галузі. Розрахований портфель усього, у т. ч. гривня і іноземна валюта по балансу за офіційним курсом, непрацюючі кредити у гривні й іноземній валюті, їх питома вага, а також чистий кредитний портфель як різниця між загальним і тим, що не обслуговується. Табл. 5 впорядкована за обсягом зменшення кредитного портфеля, що обслуговується, на 01.03.2020 р. Найуспішніші банківські продукти для цієї галузі пропонують Ощадбанк, Укресімбанк, Укргазбанк, Альфа-банк, ПУМБ. Звертає на себе значні портфелі Приватбанку, Укресімбанку, Юнексбанку, які майже повністю не обслуговується.

Кредитування виробництва харчових продуктів та напоїв. Сектор виробництва харчових продуктів можна розглядати як галузь, котра безпосередньо пов'язана із сільськогосподарською галуззю.

Темпи їх кредитування, обсяги й динаміка зростання дуже схожі. З 2013 р. кредитний портфель сектору виробництва харчових продуктів та напоїв збільшився з 37,5 до 66,1 млрд грн, з них 31,2 млрд грн працюючих (рис. 5). Але у доларовому еквіваленті за офіційним курсом цей портфель зменшився з 4,7 до 2,7 млрд дол. США. Виробництво харчових продуктів кредитують 50 банків, в основному приватний український інвестор і банки з іноземним капіталом. Не обслуговуються 55,2% кредитів харчової промисловості і 35,1% у виробництві напоїв. Частка портфеля, що обслуговується, у харчовій галузі банками за участю держави в капіталі складає 18,4%, в виробництві напоїв – 15,9%. Найбільші десять портфелів, що обслуговують галузь, наведені у табл. 6. Як свідчить статистика, ця галузь становить інтерес для банків із західним капіталом (табл. 6).

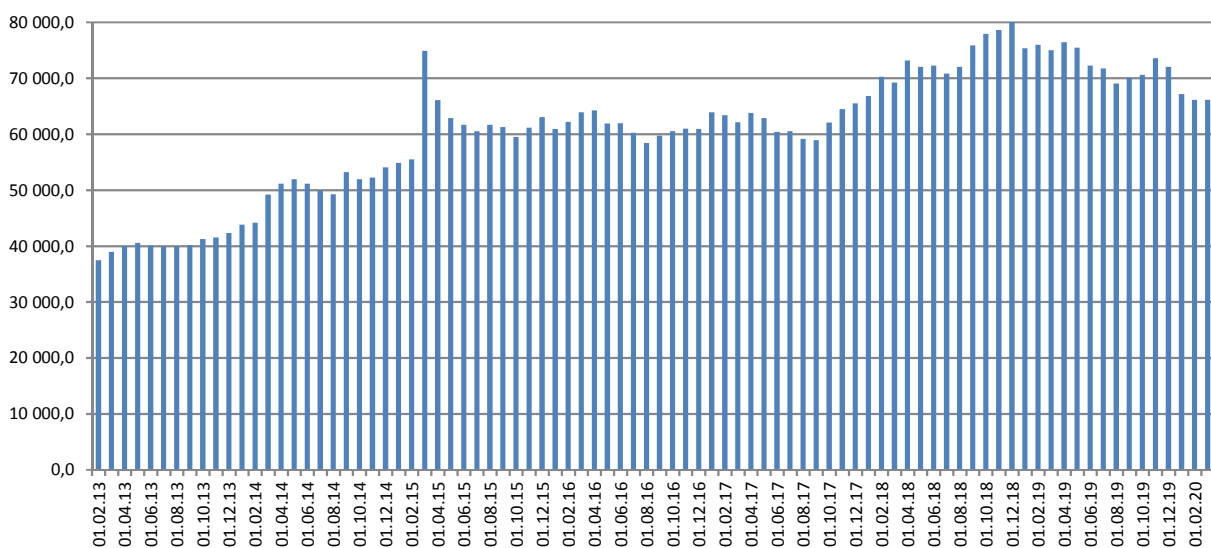

Рис. 5. Динаміка кредитування банківською системою виробництва харчових продуктів та напоїв впродовж 2013–2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Таблиця 6

Найбільші кредитори виробництва харчових продуктів та напоїв станом на 01.03.2020 р., млн грн

Найменування банку	Обсяг працюючого кредитного портфеля, усього	Виробництво харчових продуктів або напоїв	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага непрацюючих кредитів у портфелі, %NPLi		
			Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта
Райффайзен Банк Аваль	5 393	харчові	5 421	1 916	3 506	29	29	0	0,5	1,5	0,0
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	3 153	харчові	3 871	2 134	1 737	717	337	380	18,5	15,8	21,9
Ощадбанк	1 817	харчові	13 454	1 658	11 796	11 637	1 235	10 402	86,5	74,5	88,2
ОТП БАНК	1 533	харчові	1 713	556	1 157	179	21	158	10,5	3,8	13,7
ПУМБ	1 407	харчові	2 282	1 614	667	875	775	100	38,4	48,0	15,0
Південний	1 294	харчові	1 324	439	885	30	30	0	2,3	6,9	0,0
Укресімбанк	1 265	харчові	10 301	4 578	5 723	9 036	3 612	5 424	87,7	78,9	94,8
УКРГАЗБАНК	1 238	харчові	1 497	1 496	1	259	259	0	17,3	17,3	0,0
УКРСИББАНК	1 178	напої	1 178	861	317	0	0	0	0,0	0,0	0,0
СПІБАНК	1 178	харчові	1 178	981	197	0	0	0	0,0	0,0	0,0
УКРСИББАНК	1 091	харчові	1 099	901	197	7	7	0	0,7	0,8	0,0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

В табл. 6 представлено розрахований портфель, у тому числі у національній валюті й іноземній валюті по балансу за офіційним курсом, непрацюючі кредити у гривні й іноземній валюті, їх питома вага, а також чистий кредитний портфель як різниця між загальним і тим, що не обслуговується. Табл. 6 впорядкована за обсягом зменшення кредитного портфеля, що обслуговується, станом на 01.03.2020 р. Найуспішніші банківські продукти для цієї галузі пропонують Райффайзен банк Аваль (Австрія), КРЕДІ АГРІКОЛЬ банк (Франція), Ощадбанк, ОТП банк (Угорщина), ПУМБ. Звертає на себе портфелі Промінвестбанку (Росія) 3,9 млрд грн, Сбербанку (Росія) – 459 млн грн та Кредит Дніпро – 478 млн грн, які не обслуговується. Частка негативно класифікованих кредитів у виробництві харчових про-

дуктів та напоїв у цілому по банківській системі є гіршою, ніж при кредитуванні сільського господарства.

Кредитування нафтоперероблення, виробництва хімічних речовин, хімічної і фармацевтичної, мінеральної продукції гумових і пластмасових виробів. Виробництво хімічних галузей кредитують 38 банків. З 2013 р. кредитний портфель сектору виробництва хімічної галузі збільшився з 29,5 до 39,0 млрд грн, з них тільки 11,3 млрд грн є працюючими (рис. 6). Але у доларовому еквіваленті за офіційним курсом цей портфель зменшився з 3,7 до 1,6 млрд дол. США. Не обслуговуються 41,1% у національній валюті та 78,6% обсягів кредитів у ВКВ.

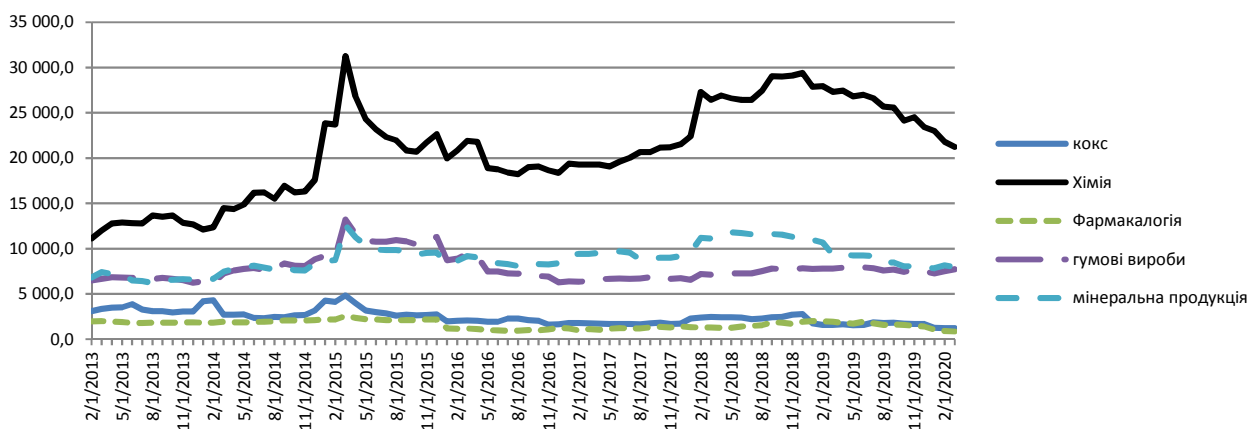

Рис. 6. Динаміка кредитування банківською системою виробництва хімічних речовин і хімічної та фармакологічної продукції протягом 2013–2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Банки з найбільшими портфелями, які обслуговуються, наведені у табл. 7. Треба відзначити низьку якість обслуговування підприємствами своїх зобов'язань. У портфелі, які обслуговується, питома вага банків за участю держави в капіталі дорівнює 37,8%. Вагомий внесок у забезпечення обіговими коштами цієї галузі зробили банки з російським капіталом у попередні періоди. Після девальвації 2014–2015 рр., коли виробництво перестало бути рентабельним унаслідок зростання інфляції витрат у гривневому еквіваленті на придбання сировини, обсяги кредитування повертаються до докризового періоду, але, з огляду на зміну обмінного курсу, говорити про відновлення кредитування в цьому сегменті економіки зарано. Кредити галузі пов'язані здебільшого з великими підприємствами та обслуговуються незадовільно. Частина підприємств розташована на окупованих або прилеглих до воєнних дій

територіях, тому на них зупинене виробництво. Посилення вимог до банків із боку регулятора щодо формування резервів активів, які обслуговуються незадовільно, а також запровадження ліквідаційних процедур у приватних банках, що кредитували, негативно впливає на розвиток галузі. Найбільші ліквідні портфелі у різних позичальників мають Укресімбанк, Ощадбанк, Укргазбанк, Альфа-банк, Прокредитбанк (Німеччина). Найбільші збитки в цьому сегменті економіки зазнали Сбербанк (Росія), Промінвестбанк (Росія), Укресімбанк, Кредит Дніпро.

Всього в хімічні галузі банки вклали 39,0 млрд грн ресурсів. Частка негативно класифікованих кредитів по банківській системі становить 27,7 млрд грн, або 71,0%, частка непрацюючих кредитів у валюті дорівнює 78,8%.

Таблиця 7

Найбільші кредитори виробництв хімічних та фармацевтичної галузей станом на 01.03.2020 р., млн грн

Найменування банку/ галузі	Галузь за КВЕД	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага непрацюючих кредитів у портфелі, %NPL			Обсяг працюючого кредитного портфелю, усього
		Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	
Вир-во коксу та продуктів нафтоперероблення	19	1 240	144	1 096	374	15	359	30,2	10,1	32,8	866
Вир-во хімічних речовин і хімічної продукції	20	21 235	2 744	18 491	18 486	1 582	16 904	87,1	57,7	91,4	2 749
Вир-во основних фармацевтичних продуктів	21	866	358	508	6	1	5	0,6	0,2	1,0	861
Вир-во гумових і пластмасових виробів	22	7 728	2 948	4 779	4 833	1 390	3 443	62,5	47,1	72,0	2 894
Вир-во іншої неметалевої мінер. продукції	23	7 976	1 965	6 011	4 021	449	3 572	50,4	22,8	59,4	3 955
Усього		39 045	8 159	30 885	27 720	3 437	24 284	71,0	42,1	78,6	11 324
Укресімбанк	23	4 388	916	3 472	2 482	297	2 185	56,6	32,4	62,9	1 906
Ощадбанк	20	4 441	22	4 419	3 636	14	3 622	81,9	63,7	82,0	805
АЛЬФА-БАНК	19	694	0	694	0	0	0	0,0		0,0	694
УКРГАЗБАНК	20	577	53	524	1	1	0	0,2	2,2	0,0	576
АЛЬФА-БАНК	23	572	4	568	4	4	0	0,6	83,8	0,0	569
ПРОКРЕДИТ БАНК	22	640	214	426	78	0	78	12,2	0,0	18,3	562
Укресімбанк	22	2 707	1 246	1 461	2 165	886	1 279	80,0	71,1	87,6	541
Райффайзен Банк Аваль	23	495	245	250	1	1	0	0,3	0,6	0,0	494
ОТП БАНК	22	518	204	314	122	122	0	23,4	59,6	0,0	397
Райффайзен Банк Аваль	20	229	222	6	0	0	0	0,1	0,1	0,0	228
Найбільші збиткові портфелі											
Укресімбанк	20	12 457	1 520	10 937	12 392	1 479	10 913	99,5	97,3	99,8	65
СБЕРБАНК	20	1 647	15	1 632	1 647	15	1 632	100,0	100,0	100,0	0
СБЕРБАНК	22	1 089	0	1 089	1 089	0	1 089	100,0		100,0	0
СБЕРБАНК	23	1 298	0	1 298	1 298	0	1 298	100,0	100,0	100,0	0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Кредитування будівництва. Реальне кредитування будівництва після кризи 2014–2015 рр. істотно скоротилося з урахуванням девальвації обмінного курсу гривні (рис. 7). За класифікатором кредити будівельної галузі проходять по трьом позиціям: «Будівництво будівель», «Спеціалізовані будівельні роботи», «Будівництво споруд». Галузь кре-

дитують 61 банк. Частка працюючого портфелю у банків за участю держави в капіталі в загальному кредитуванні будівництва становить 13,9% (табл. 8). Кредити цієї галузі пов'язані з великою кількістю об'єктів, котрі інвестуються також із приватних фондів фінансування будівництва, і мають тривалі строки капіталовкладень. Тому кредитний портфель

розпорошений як по регіонах, так і по банках. Однак державні банки і за необхідності кредитування великих інфраструктурних об'єктів мають високу концентрацію негативно класифікованих активів в цій галузі. Незважаючи на зменшення реальних обсягів кредитування, будівельники знайшли джерела фінансування свого розвитку, наприклад лізингові розстрочки за розрахунками за завершеними об'єк-

тами. Показово, що в будівельну галузь, де цикл виробництва триває 3–5 років, іноземні банки свої ресурси не вкладають. Ці ризики беруть на себе переважно банки з національним капіталом. Найкращі за обсягами і якістю обслуговування портфелі мають ПУМБ, Південний, Інвестицій і заощаджень, Альянс, Мегабанк.

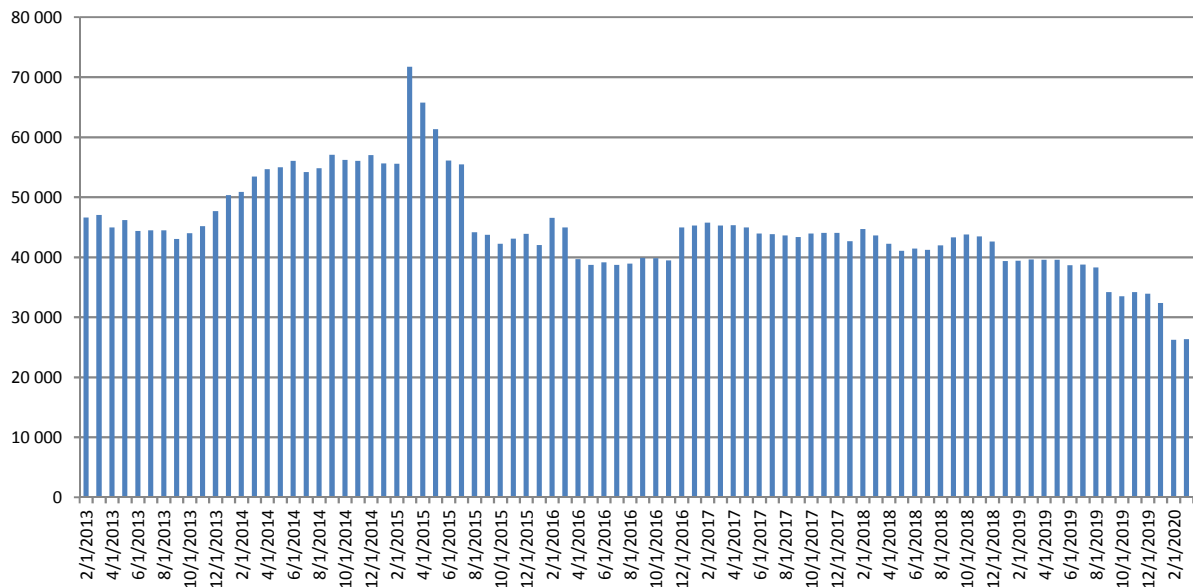

Рис. 7. Динаміка кредитування банківською системою будівництва впродовж 2013–2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Таблиця 8

Найбільші кредитори будівельної галузі станом на 01.03.2020 р., млн грн

№ з/п галузі за КВЕД	Найменування банку/галузі	Галузь за КВЕД	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага непрацюючих кредитів у портфелі, %NPL			Обсяг працюючого кредитного портфелю, усього
			Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	
41	Будівництво будівель		15 370	12 203	3 167	11 336	9 850	1 486	73,8	80,7	46,9	4 034
42	Будівництво споруд		5 759	5 181	578	4 224	4 219	5	73,3	81,4	0,9	1 535
43	Спеціалізовані будівельні роботи		5 205	4 908	297	4 340	4 284	56	83,4	87,3	18,9	865
	Усього		26 334	22 292	4 042	19 900	18 353	1 547	75,6	82,3	38,3	6 434
	ПУМБ	41	1 127	151	976	10	3	7	0,9	2,2	0,7	1 117
	Південний	42	536	457	79	16	16	0	2,9	3,5	0,0	520
	ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ	41	366	236	130	0	0	0	0,0	0,0	0,0	366
	АЛЬЯНС	41	336	247	90	0	0	0	0,0	0,0	0,0	336
	МЕГАБАНК	41	301	75	226	0	0	0	0,0	0,1	0,0	301
	УКРГАЗБАНК	41	359	273	87	91	46	45	25,4	17,0	51,8	268
	БАНК ВОСТОК	42	265	7	259	3	3	0	1,1	42,1	0,0	262
	Укресімбанк	41	1 451	1 409	42	1 216	1 174	42	83,8	83,3	100,0	235
	АЛЬФА-БАНК	41	475	17	459	288	13	275	60,5	76,9	59,9	188
	ПУМБ	43	153	153	0	0	0	0	0,0	0,0		153
	Збиткові портфелі											
	Ощадбанк	42	638	638	0	632	632	0	99,1	99,1		6
	КЛІРИНГОВИЙ ДІМ	41	201	187	14	197	183	14	98,0	97,9	100,0	4
	Укресімбанк	42	2 222	2 222	0	2 218	2 218	0	99,8	99,8		4
	Промінвестбанк	42	1 274	1 274	0	1 274	1 274	0	100,0	100,0		0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Всього у будівельну галузь банки вклали 26,3 млрд грн ресурсів. Частка непрацюючих кредитів у будівництві по банківській системі становить 75,6%. У табл. 8 наведені найбільші десять кредитних портфелів за різними позиціями будівельної галузі, а також найгірші за обслуговуванням портфелі, які належать Укрексімбанку, Промінвестбанку, Ощадбанку, Кліринговому Дому, Сбербанку. Слід відзначити, що на початок 2013 р. банківські вкладення у будівництво склали 5,8 млрд дол. США, на початок 2020 р. – тільки 1,1 млрд дол. США, причому у доларовому еквіваленті за 2019 р. кредитування зменшилося на 0,3 млрд дол. США.

Кредитування операцій з нерухомістю. Процеси будівельної галузі слід розглядати разом із сегментом кредитування операцій з нерухомістю. Як правило, для банку, на відміну від будівництва, вони мають тверду заставу, котра значно перевищує за вартістю розмір кредиту. Обсяги кредитування операцій із нерухомістю зіставні з показником для сільського господарства й переробної промисловості (рис. 8). Утім, порівняно з 2013 р., у доларовому еквіваленті обсяг кредитів зменшився з 5,4 до 2,1 млрд дол. США, з них за 2019 р. падіння складає 0,3 млрд дол. США. Операції з нерухомістю кредитують 57 банків. Питома вага банків за участю держави в капіталі у працюючому кредитному портфелі дорівнює 47,8% (табл. 9).

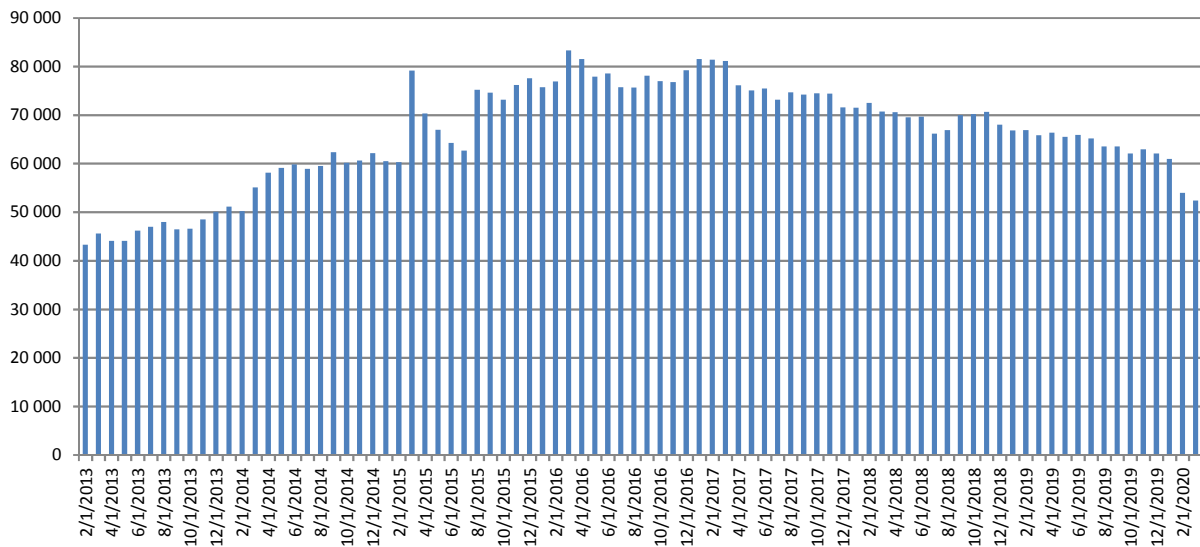

Рис. 8. Динаміка кредитування банківською системою операцій із нерухомістю протягом 2013–2020 рр., млн грн

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Таблиця 9

Найбільші кредитори операцій із нерухомістю станом на 01.03.2020 р., млн грн

Найменування банку	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання			Питома вага непрацюючих кредитів у портфелі (% NPL)			Обсяг працюючого кредитного портфелю, усього
	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	Усього	у т.ч. національна валюта	у т.ч. іноземна валюта	
Ощадбанк	5 005	4 575	430	1 191	1 172	19	23,8	25,6	4,4	3 814
АЛЬФА-БАНК	3 164	514	2 650	197	76	121	6,2	14,9	4,6	2 967
УКРГАЗБАНК	2 356	934	1 422	263	263	1	11,2	28,1	0,1	2 093
ПУМБ	1 977	746	1 231	0	0	0	0,0	0,0	0,0	1 977
Укрексімбанк	10 262	842	9 420	8 349	720	7 628	81,4	85,6	81,0	1 913
Південний	2 243	1 549	695	858	424	434	38,2	27,4	62,4	1 385
Райффайзен Аваль	2 284	2 233	51	1 325	1 325	0	58,0	59,3	0,0	959
ТАСКОМБАНК	1 133	375	757	176	85	91	15,5	22,8	12,0	957
ОТП БАНК	1 306	630	676	536	147	388	41,0	23,4	57,5	770
СБЕРБАНК	4 359	697	3 662	3 725	697	3 028	85,4	100,0	82,7	635

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Всього у операції з нерухомістю банки вклали 47,4 млрд грн ресурсів. Частка кредитів по банківській системі, що обслуговується, становить 17,2 млрд грн, тобто не обслуговуються 63,7% кредитів.

Аналіз найбільших збиткових кредитних портфелів банків розкриває механізм деіндустріалізації країни. Збиткові позичальники в цінах 2008 р. забрали із банківської системи майже 440 млрд грн ре-

Найбільш збиткові кредитні портфелі банків у розрізі галузей кредитування станом на 01.03.2020 р.

Найменування банку	Назва розділу економічної діяльності	Залишки коштів за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, млн грн	Залишки коштів за непрацюючими кредитами, наданими суб'єктам господарювання, млн грн	Питома вага непрацюючих кредитів (%NPL), %
ПриватБанк	Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортом	99 219	97 398	98,2
ПриватБанк	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортом	43 056	41 050	95,3
ПриватБанк	Гарантії, кредитування нерезидентів	37 268	35 684	95,8
Ощадбанк	Гарантії, кредитування нерезидентів	22 541	22 541	100,0
Ощадбанк	Надання фінансових послуг	13 190	12 427	94,2
Укрексімбанк	Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	12 457	12 392	99,5
ПриватБанк	Операції з нерухомим майном	12 062	11 695	97,0
Ощадбанк	Виробництво харчових продуктів	13 454	11 637	86,5
Промінвестбанк	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортом	10 601	10 601	100,0
Укрексімбанк	Виробництво харчових продуктів	10 301	9 036	87,7
Укрексімбанк	Операції з нерухомим майном	10 262	8 349	81,4
ПриватБанк	Будівництво будівель	7 976	7 839	98,3
Укрексімбанк	Металургійне виробництво	8 390	7 732	92,2
Укрексімбанк	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортом	12 779	6 917	54,1
ПриватБанк	Складське господарство та діяльність у сфері транспорту	5 468	4 778	87,4
ПриватБанк	Оренда, прокат і лізинг	5 033	4 773	94,8
ПриватБанк	Спеціалізовані будівельні роботи	4 351	4 241	97,5
Ощадбанк	Оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортом	21 631	4 134	19,1
ПриватБанк	Сільське господарство, мисливство та надання послуг	6 329	3 987	63,0
Промінвестбанк	Виробництво харчових продуктів	3 948	3 948	100,0
Промінвестбанк	Виробництво електричного устаткування	3 771	3 771	100,0
СБЕРБАНК	Операції з нерухомим майном	4 359	3 725	85,4
Ощадбанк	Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	4 441	3 636	81,9
СБЕРБАНК	Виробництво харчових продуктів	4 122	3 525	85,5
СБЕРБАНК	Виробництво машин і устаткування, н.в.і.у.	3 282	3 282	100,0
Промінвестбанк	Добування металевих руд	3 096	3 096	100,0
Укрексімбанк	Виробництво електричного устаткування	3 338	3 083	92,4
СБЕРБАНК	Виробництво інших транспортних засобів	3 031	3 031	100,0
Промінвестбанк	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиц. повітря	3 682	2 800	76,0
СБЕРБАНК	Виробництво електричного устаткування	2 541	2 541	100,0

Складено за даними офіційного веб-сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

сурсів, що обліковуються, у ліквідаційних процедурах Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і ще 463 млрд грн обліковується на балансах діючих банків (табл. 10) [11].

Обсяги найбільш збиткових кредитних портфелів, що не обслуговуються, на ринку корпоративного кредитування належать державним банкам і за існуючими регуляціями НБУ вказують на відсутність стимулів підтримки реального сектору. Цей стан справ піддається жорсткій критиці з боку експертного середовища [3]. Академік Б.М. Данилишин зазначає, що внаслідок непередбачуваності загроз виникнення кризових явищ, ризиків ринкової невірноваженості при застосуванні монетарних регуляторних механізмів надзвичайно важливим є поєднання грошово-кредитного регулювання з гнучкою політикою реформ державного фінансового управління. Контроль і регулювання руху активів у економіці з боку Національного банку України за допомогою таргетування інфляції та керованого плаваючого валютного курсу мають бути спрямовані на стійке зростання всіх складових вітчизняної соціально-економічної системи. Монетарна політика повинна передбачати вдосконалення трансмісійних механізмів, які б стимулювали кредитну активність банківської системи для підтримки ре-

ального сектору, збільшення зайнятості та економічного зростання за умови забезпечення стабільності національних грошей та банківської системи в цілому.

Незважаючи на поточну світову кризу немає сумнівів, що людство впорається з соціально-економічними викликами через посилення подальшої міжнародної співпраці. В цих умовах у України є шанс через відкриття внутрішнього ринку для інвестицій, посилення захисту прав інвесторів і кредиторів, відкинувши архаїчні постулати моделей розвитку закритої системи радянського союзу, прискорити свою інтеграцію у європейський економічний простір згідно ратифікованої угоди про асоціацію України з ЄС.

Склалася ситуація, коли за новими законами в банках широке коло спеціалістів несуть персональну відповідальність власним майном, якщо банк надасть ризикову позику, яка призведе до банкрутства банку. А в економіці значне коло менеджерів так чи інакше пов'язано з попередніми збитковими позиками і надання позик підписантам з негативним бекграундом є ризиком для менеджменту банку. Міністерству фінансів України як власнику банків за участю держави необхідно підійти індивідуально до кожного галузевого порт-

феля негативно класифікованих активів і запропонувати вихід, наприклад, через секьюритізацію заборгованості, посиливши обіг ліквідних цінних паперів на внутрішньому ринку. Для стимулювання внутрішніх інвестицій необхідні якісні заходи щодо вирішення упорядкування взаємної заборгованості в тому числі надати банкам законодавчі інструменти для роботи з негативно класифікованими активами.

Криза 2020 р. наочно показала, що Україна має профіцит електроенергетичних потужностей, які можуть бути корисні для майбутніх інвесторів. Необхідні не тільки послідовні кроки для залучення прямих промислових інвестицій, але й зусилля на об'єднання енергетичних систем з Європейським Союзом. Україна повинна надати преференції інвесторам для відкриття високотехнологічних виробництв для на своїх теренах за прикладом сусідніх західних країн.

В Україні є людський капітал, система відновлення професійної освіти, невикористані промислові потужності та майданчики для залучення сучасного виробництва. В умовах нинішньої світової кризи держава повинна задіяти стимулюючі механізми підтримки експортерів продукції з високим рівнем доданої вартості для збільшення конкурентоспроможності нашої продукції на відкритому ринку. Верховною Радою був прийнятий ще у 2016 р. Закон України «Про забезпечення масштабної експортної експансії українських виробників шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту». Документ передбачав створення Кабміном національної експортно-кредитної агенції (ЕКА). Слід констатувати, що уряд і досі не вправся із складним процесом запуску ЕКА. Йдеться головним чином про реальну роботу, а не формальності – це розробка продуктів, формування команди ЕКА, купівля та адаптація належних ІТ-систем, навчання співробітників [12].

Висновки. Соціально-політичний розвиток країни потребує консолідації політичних сил, які направлені на захист інтересів дрібного товаровиробника. Необхідна подальша розбудова органів, які забезпечують справедливий захист прав власності й інвестицій. Це стосується як виробників сільськогосподарської продукції в рамках запровадження закону про ринок землі в умовах децентралізації, так і виробників ІТ-послуг. Нажаль, нові вимоги міжнародних організацій щодо запобігання отримання коштів злочинним шляхом в Україні лягли на менталітет радянської місцевої бюрократії і перетворюються у тотальний контроль за місцевим бізнесом.

Не є нормальним контроль держави більше 50% банківського сектору. Державні інвестиції повинні вкладатися у перспективні проекти: державну інфраструктуру, зелену енергетику; освіту і медицину тощо. Відповідна майбутня політика для України також може залежати від того, як структура економіки розвиватиметься після економічної кризи. Підтримка фінансового сектору у кризовий період є

звичайною, але тимчасовою, і зусилля уряду повинні бути спрямовані на вихід із сектору, повернення раніше вкладених коштів. Не є нормальним, що за останні шість років не зареєстровано ні одного нового приватного банку, тобто галузь є збитковою для інвестицій і не генерує нових ідей для зростання. Консервативна політика, спрямована на поживлення економічної структури країни, може полягати не тільки у сприянні розвитку нових галузей, але і на реструктуризацію вмираючих галузей та забезпечити перерозподіл ресурсів із старих галузей на нові галузі. Уряд має ініціювати виділення коштів державного бюджету та залучити кошти міжнародних фінансових організацій на реалізацію заходів з фінансової підтримки приватного бізнесу. Законодавче встановлення тимчасових податкових послаблень для інноваційних та новостворених підприємств на період освоєння проекту буде сприяти активізації підприємницької активності. З боку НБУ доречно переглянути політику щодо рефінансування державних довгострокових програм і політику облікової ставки в рамках режиму інфляційного таргетування.

Література

1. **Фінансова** глобалізація і євроінтеграція: монографія / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко; ДНУ «Акад. фін. упр.». Київ, 2015. 491 с.
2. **Системна** криза банківського сектору України і стратегія її подолання: монографія / за ред. С.М. Аржевітіна, Т. Є. Унковської. Київ : КНЕУ, 2017. 182 с.
3. **Данилишин Б.М.** Перспективи удосконалення монетарної політики України. *Фінанси України*. 2020. № 2 (291). С. 7–24. <https://doi.org/10.33763/finukr2020.02.007>.
4. **Модернізація** фінансової системи України в процесі євроінтеграції : у 2 т. / за ред. О. В. Шлапака, Т.І. Єфименко ; ДНУ «Акад. фін. упр.». Київ, 2014. Т. 2. 784 с.
5. **Бортніков Г. П., Любіч О. О.** Кредитне фінансування стартапів як складова державних програм стимулювання економічного зростання. *Фінанси України*. 2018. № 11. С. 54–75. <https://doi.org/10.33763/finukr2018.11.054>.
6. **Дробязко А. О., Беспалий С. Б.** Роль банків з участю держави в капіталі у розвитку реального сектору економіки України. *Фінанси України*. 2018. № 11. С. 76–105.
7. **Дробязко А. О., Любіч О. О.** Посилення ролі банків з участю держави в капіталі у забезпеченні розвитку реального сектору економіки України. *Фінанси України*. 2019. № 2. С. 43–57. <https://doi.org/10.33763/finukr2019.02.043>.
8. **Lyubich O. O., Bortnikov G. P., Drobyazko A. O.** Comparative analysis of state-owned banks' role in the economy of Eastern Europe countries and Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Published Vol 1, No 32 (2020). P. 57-64. URL: <http://fkd.org.ua/author/submission/200286>.
9. **НБУ.** Наглядова статистика НБУ. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
10. **Державна** служба статистики. Валовий внутрішній продукт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
11. **НБУ.** Розподіл кредитів, наданих суб'єктам господарювання в національній та іноземній валютах за видами економічної діяльності, що

класифікуються за розділами, з них непрацюючих у визначенні, наведеному в Положенні № 351 станом на 1 квітня 2020р. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#3>. 12. **Дробязко А.** Порівняння структури експорту та інструментів впливу на економічний розвиток Польщі, Румунії, Угорщини, Чехії та України. *Торгівельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні*. Київ: Заповіт, 2019. С.110-119.

References

1. Bilorus O. H., Yefymenko T. I. (Eds.). (2015). *Finansova hlobalizatsiia i yevrointehratsiia* [Finansova hlobalizatsiia i yevrointehratsiia]. Kyiv, DNNU "Academy of Financial Management" [in Ukrainian].

2. Arzhevitin S.M., Unkovska T.Ye. (Eds.). (2017). *Systemna kryza bankivskoho sektoru Ukrainy i stratehiia yii podolannia* [Systemic crisis of the banking sector of Ukraine and the strategy of its overcoming]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

3. Danylyshyn B.M. (2020). *Perspektyvy udoskonalennia monetarnoi polityky Ukrainy* [Prospects for improving the monetary policy of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 2 (291), pp. 7–24. <https://doi.org/10.33763/finukr2020.02.007> [in Ukrainian].

4. Shlapak O. V., Yefymenko T.I. (Eds.). (2014). *Modernizatsiia finansovoi systemy Ukrainy v protsesi yevrointehratsii* [Modernization of the financial system of Ukraine in the process of European integration]: in 2 volumes. Vol. 2, 784 p. Kyiv, DNNU "Academy of Financial Management" [in Ukrainian].

5. Bortnikov H. P., Liubich O. O. (2018). *Kredytne finansuvannia startapiv yak skladova derzhavnykh proham stymuliuвання ekonomichnoho zrostannia* [Credit financing of startups as a component of state programs to stimulate economic growth]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 11, pp. 54–75. <https://doi.org/10.33763/finukr2018.11.054> [in Ukrainian].

6. Drobiazko A. O., Bespalyi S. B. (2018). *Rol bankiv z uchastiu derzhavy v kapitali u rozvytku realnoho sektoru ekonomiky Ukrainy* [The role of banks with state capital in the development of the real sector of economy of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 11, pp. 76-105 [in Ukrainian].

7. Drobiazko A. O., Liubich O. O. (2019). *Posylennia roli bankiv z uchastiu derzhavy v kapitali u zabezpechenni rozvytku realnoho sektoru ekonomiky Ukrainy* [Strengthening the role of banks with state participation in capital in the development of Ukraine's real economy sector]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 2, pp. 43–57. <https://doi.org/10.33763/finukr2019.02.043> [in Ukrainian].

8. Lyubich O. O., Bortnikov G. P., Drobiazko A. O. (2020). *Comparative analysis of state-owned banks' role in the economy of Eastern Europe countries and Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Published Vol 1, No 32, pp. 57-64. doi: <https://doi.org/10.18371/fcapter.v1i32.200286>.

9. *Nahliadova statystyka NBU* [Supervisory statistics of the NBU]. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 [in Ukrainian].

10. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

11. *Distribution of loans granted to economic entities in national and foreign currencies by types of economic activity, classified by sections, of which non-operating in the definition given in Regulation № 351 as of April 1, 2020*. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#3> [in Ukrainian].

12. Drobiazko A. (2019). *Porivniannia struktury eksportu ta instrumentiv vplyvu na ekonomichni rozvytok Polshchi, Rumunii, Uhorshchyny, Chekhii ta Ukrainy* [Comparison of export structure and instruments of influence on economic development of Poland, Romania, Hungary, Czech Republic and Ukraine]. *Torhivelni viiny suchasnosti ta yikh vplyv na ekonomichne zrostannia i rozvytok u sviiti ta Ukrainy* *Modern trade wars and their impact on economic growth and development in the world and Ukraine*. (pp. 110-119). Kyiv, Zapovit [in Ukrainian].

Дробязко А. О., Любич О. О. Компаративний аналіз кредитного забезпечення потреб галузей економіки

В українській економічній політиці загострилася дискусія відносно ступеня підтримки банківським сектором реального сектору економіки. Саме зменшення питомої ваги кредитів у ВВП була одною з основних претензій до Голови НБУ, який достроково пішов у відставку у 2020 р. НБУ з 2015 р., імплементуючи в свої нормативні акти останні вимоги Базельського комітету, значно збільшив регулятивні вимоги як до кредиторів по оцінці якості позичальників, так і до бізнесу, вимагаючи повне розкриття інформації про кінцевих бенефіціарів і зв'язок менеджменту із пулом неповернутих кредитів у попередні періоди. Академія Фінансового Управління протягом останніх п'яти років ретельно аналізувала питання взаємодії банківського і реального сектору в своїх дослідженнях. У поточному дослідженні показано, що банки за участю держави є флагманами кредитної активності в провідних секторах економіки, але вони в своїх портфелях мають найбільші кейси кредитів, що не обслуговуються позичальниками, які потребують індивідуального підходу для розв'язання. В статті наведена динаміка обсягів кредитування у період 2013 – 2020 рр. в розрізі галузевого кредитування. Також надано пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази ведення банківського бізнесу на 2020 р.

Ключові слова: банки з участю держави в капіталі, реальний сектор економіки, моніторинг діяльності банків, кредитування реального сектору економіки, негативно класифіковані активи.

Drobiazko A., Lyubich O. Comparative Analysis of Credit Support of Economic Sectors Needs

In Ukrainian economic policy exacerbated the debate over the level of support for the banking sector of the real economy. It was the reduction of the specific weight of the loans in GDP that was one of the main claims to the head of the NBU, who resigned prematurely in 2020. NBU since 2015, by exploiting the latest requirements of the Basel

Committee, it has significantly increased the regulatory requirements as creditors to assess the quality of borrowers. The NBU requires full disclosure of the information about the final beneficiaries and the associated management with the breakage of the returned loans in previous periods. The Academy of Financial Management has thoroughly analyzed the issues of banking and real sector interaction in its researches during the last five years. The current research shows that banks with the state's participation are the flagship of credit activity in the leading sectors of the economy, but they in their portfolios have the largest cases of loans that are not operated by borrowers. Problems with negatively classified assets require an individual approach to resolve. The article shows dynamics of volume of crediting in the period 2013 – 2020 years in the context of industry crediting. The article provides proposals for improving the legislative base of banking business for 2020 year.

Keywords: Banks involving the state in equity, real sector of the economy, monitoring of banks activity, crediting of real sector of economy, negatively classified assets.

Дробязко А. А., Любич А. А. Компаративный анализ кредитного обеспечения потребностей отраслей экономики

В украинской экономической политике обострилась дискуссия относительно степени поддержки банковским сектором реального сектора экономики.

Именно уменьшение удельного веса кредитов в ВВП была одной из основных претензий к председателю НБУ, который досрочно ушел в отставку в 2020 г. НБУ с 2015 г., имплементируя в свои нормативные акты последние требования Базельского комитета, значительно увеличил регулятивные требования как к кредиторам по оценке качества заемщиков, так и к бизнесу, требуя полное раскрытие информации о конечных бенефициарах и связь менеджмента с пулом невозвратных кредитов в предыдущие периоды. Академия финансового управления в течение последних пяти лет тщательно анализировала вопросы взаимодействия банковского и реального сектора в своих исследованиях. В текущем исследовании показано, что банки с участием государства являются флагманами кредитной активности в ведущих секторах экономики, но они в своих портфелях имеют наибольшие кейсы кредитов, не обслуживаемых заемщиками, которые требуют индивидуального подхода для решения. В статье приведена динамика объемов кредитования в период 2013-2020 гг. в разрезе отраслевого кредитования. Также даны предложения по совершенствованию законодательной базы ведения банковского бизнеса на 2020 г.

Ключевые слова: банки с участием государства в капитале, реальный сектор экономики, мониторинг деятельности банков, кредитование реального сектора экономики, негативно классифицированные активы.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

С. Т. Пілецька,

доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-3638-3002,

С. В. Петровська,

кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0001-5354-1343,

Національний авіаційний університет, м. Київ

ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГУ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ

Постановка проблеми. Основною метою маркетингу є визначення розміру попиту на товар, який виражається у величині обсягів продажу даного товару і частки, яку він займає на ринку. Основний принцип – орієнтація на клієнта, його інтереси і потреби. Однак маркетинг не обмежується лише дослідженнями і створенням ринку попиту, він є невід'ємною частиною антикризового управління та багато в чому визначає стратегію підприємства, його цінову політику, обсяги виробництва і випуску продукції, розширення асортименту. У період кризи, коли так важливо розробити ефективну антикризову стратегію, велика увага належить маркетинговим дослідженням як засобу діагностики ринкових можливостей і позицій підприємства, його сильних і слабких сторін, а також дослідження можливостей і загроз з боку ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням загальних питань антикризового управління підприємствами присвятили свої праці такі науковці: О.В. Ареф'єва [1], І.П. Булеєв, Т.Ю. Коритько [2], О.Д. Данілов [4], О.О. Терещенко [11], Л.О. Лігоненко [7], Ю.С. Шембель [14] та інші. Проблема тиці формування та функціонування маркетингу в системі управління підприємством присвячено наукові праці багатьох учених. Зокрема, Л.М. Курбацька [6], М.С. Трайніна [12], Ф. Котлер [5], Д.В. Райко [10] та ін.

При цьому в системі антикризового управління підприємством практично не визначаються інструменти превентивного, кризового, посткризового маркетингу та особливості їх використання.

Мета дослідження – визначити основні інструменти превентивного, кризового, посткризового маркетингу та особливості їх використання в умовах змінного зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поліпшити своє становище і вийти з кризи можуть далеко не всі підприємства, а лише ті, у кого є для цього передумови і можливості, які прогнозують погіршення становища в галузі та мають необхідний запас міцності. Місце маркетингу в системі антикризового управління представлено на рисунку.

Маркетинговий процес і фактори, що його визначають, можна представити таким чином.

Етап 1. Маркетинговий аналіз: вибір цільових споживачів, яких підприємство може обслуговувати ефективніше, ніж конкуренти, складається з наступних етапів: кількісна оцінка попиту та його прогноз; сегментація ринку; визначення конкурентних переваг; відбір цільових сегментів; позиціонування товару на ринку і аналіз позиціонування конкурентних товарів.

Етап 2. Розробка маркетингової стратегії.

Етап 3. Розробка маркетингового комплексу, який складається з сукупності маркетингових інструментів, що використовуються для отримання бажаної реакції цільового ринку.

Етап 4. Розробка плану маркетингу, який необхідний для кожного напрямку діяльності, товару або торгової марки. Він складається з тих же елементів, що і загальний план розвитку підприємства.

Етап 5. Реалізація маркетингових заходів. Успіх реалізації маркетингу залежить від наступних факторів: програми дій, організаційної структури, системи прийняття рішень, мотивації персоналу, культури підприємства.

Концепція превентивного маркетингу передбачає використання особливих інструментів навіть під час стабільного розвитку і функціонування підприємства. Дуже важливо не тільки займатися пошуком нових клієнтів, а й утримати вже наявних, створити позитивний образ підприємства, підвищити лояльність клієнтів, а також прогнозувати їх потреби і поведінку.

Бренд є одним з головних нематеріальних активів. На думку Д. Грегори, бренд – «це сума всього досвіду людини, його сприйняття речі, продукту, компанії або організації» [13]. Генеральний менеджер компанії John Hancock Д. Д'Алессандро визначає бренд як «все те, що приходить в голову людині щодо продукту, коли він бачить його логотип або чує назву» [3]. Отже, бренд є багатограним поняттям і його зміст змінюється залежно від того, чи будуть його оцінювати з позиції підприємства (як засіб диференціації та позиціонування, інструмент забезпечення конкурентоспроможності та джерело доданої вартості) або з позиції споживача (як найвищу споживчу цінність, за яку покупець готовий платити гроші).

Рисунок. Місце маркетингу в системі антикризового управління

Поняття «бренд» є більш ємним, ніж поняття «торгова марка», оскільки в нього ще додатково входять: сам товар або послуга з усіма характеристиками, а також зміст, який вкладають в нього творці, враження від сприйняття і емоційна складова. Крім того, основними рисами бренду, що відрізняють його від торгової марки, є наявність помітної частки ринку і значна чисельність лояльних споживачів. Наступним інструментом, що дозволяє побудувати довгострокові відносини з клієнтом, є лояльність. У зарубіжній і вітчизняній літературі єдиного вірного й однозначного визначення лояльності не існує. Одні мають на увазі під цим терміном емоційне ставлення покупця до бренду, інші вважають, що сутність лояльності криється в поведінковій характеристиці, а саме в акті повторної покупки товару. Створення стійкої прихильності у покупців необхідно для успішного і стабільного здійснення діяльності. Як спосіб завоювання прихильності та довіри з боку клієнтів є надання своїм постійним партнерам членських карт, що дають привілейований статус їх власникам, а також певний перелік пільг і бонусів, недоступних іншим, непостійним, клієнтам.

У результаті можна зробити висновок, що ступінь лояльності до підприємства або до торгової марки прямо пропорційна ширині меж толерантності споживачів і обернено пропорційна рівню критичності клієнтів. Лояльність створює для підприємства той запас довіри, який необхідний в умовах стабільного розвитку і який дає їй конкурентну перевагу під час кризи, оскільки прихильність партнерів, працівників та клієнтів – це завжди потужна підтримка і допомога у важкі моменти життєвого циклу підприємства.

Таким чином, для довгострокового успіху бренду підприємство повинно звертати особливу увагу на його розвиток, на розвиток програм лояльності та забезпечення ефективних комунікацій з метою залучення максимальної уваги через соціальні медіа.

Превентивний маркетинг повинен передбачати і створювати потреби, а не підлаштовуватися під уже наявні. Для цього необхідна налагоджена система комунікацій, що дозволяє впливати на споживача або ринок в цілому і отримувати зворотний зв'язок. Інструментом, що допомагає забезпечити такі комунікації, є зв'язки з громадськістю (PR).

Економіка носить циклічний характер, стабільність підприємства не постійна, тому антикризові плани, які розроблені в умовах стабільного розвитку підприємства і метою яких є нівелювання негативних наслідків кризи, є основними інструментами превентивного маркетингу і антикризового управління.

Антикризовий план доцільно розробляти як на стадії кризи, так і в період стабільного функціонування підприємства, коли кризові сигнали ще не розпізнані, але вже можуть бути передбачені. Зокрема, моделюються різні ситуації, створюються можливі сценарії розвитку діяльності, при цьому, чим різноманітніше і складніше отримані сценарії розвитку кризових процесів та їх вплив на фінансовий стан підприємства, тим зменшується ступінь невизначеності подальшого його функціонування.

Процес розробки базового стратегічного маркетингового плану передбачає визначення цілей, розробку стратегії (розширення ринку, утримання, новаторство, злиття, поглинання та інше), сегментування і розробку маркетинг-міксу. Тобто стратегічний план маркетингу являє собою концепцію того, як товар, ціна, просування і розподіл повинні функціонувати з метою забезпечення досягнення цілей маркетингу і підприємства, а також в плані відображаються стратегічні варіанти його розвитку.

Таким чином, антикризовий план є ефективним і необхідним інструментом превентивного маркетингу, оскільки містить сценарії, інструкції та альтернативні стратегії, всебічний аудит, оцінку слабких місць підприємства, конкретні дії щодо попередження та виведення підприємства з кризи, а також чітко закріплює повноваження за кожним співробітником і служить основою для виходу підприємства з кризи.

Всі перераховані вище інструменти превентивного маркетингу базуються на маркетинговій інформації, без якої неможливо уявити не тільки діяльність підприємства в умовах стабільного розвитку, а й його функціонування в цілому. Маркетингова інформація являє собою сукупність різних видів відомостей, що використовуються в науковій, практичній і навчальній діяльності в сфері вивчення ринку. На основі даної інформації здійснюються важливі висновки, приймаються рішення, складаються або коригуються плани і стратегії розвитку підприємства.

Як і будь-який інший цінний ресурс, інформація вимагає контролю і систематизації. Маркетингова інформаційна система (МІС) – це «комплекс заходів й інструментів, спрямованих на вирішення проблем щодо координації маркетингової стратегії управління підприємством» [8, с. 301].

МІС включає в себе чотири основних елементи: систему внутрішньої звітності; систему маркетингової розвідки; систему маркетингового дослідження; систему забезпечення маркетингових рішень. Вона тісно пов'язана з іншим важливим інструментом, що

дозволяє керівництву взаємодіяти з аналітичними моделями і базами даних. Такий інструмент отримав назву «система підтримки прийняття рішень» (СППР), який включає в себе апаратне забезпечення, систему зв'язку, базу моделей, шаблонів, програмного забезпечення і даних, за допомогою яких збирається і аналізується інформація, необхідна для прийняття рішень. СППР доповнює маркетингову інформаційну систему, допомагає усунути неструктуровані проблеми і підвищує ефективність прийняття рішення з використанням методу «що, якщо».

Всі ці превентивні інструменти комплексного маркетингу дозволяють виявити потенційні можливості і загрози, сильні і слабкі сторони підприємства, завчасно підготувати його до розгортання кризових процесів, забезпечити запас міцності і створити певний ліміт довіри з боку споживачів.

«Економічна криза – неминучий, регулярний і властивий будь-якій стадії циклічного розвитку системи процес, порушення та втрати рівноваги економічної системи в наслідок загострення протиріч, в результаті якого система переходить на новий рівень розвитку: еволюційний або інволюційний» [9]. Криза є одним із кращих моментів, щоб обійти конкурентів, оскільки відбувається інтенсивний відсів слабких підприємств, впровадження інвестицій та інновацій, капітальний ремонт основних засобів, що сприяє виробництву нових продуктів, з'являється шанс зайняти нішу, що звільнилася і зміцнити свої позиції на ринку.

Всесвітньо визнаний класик теорії маркетингу Ф. Котлер звернув особливу увагу аудиторії на те, що роль маркетингу в період кризи зростає як ніколи. На його думку, «саме маркетингологи допомагають підприємству вижити за рахунок пошуку нових ніш, перебудови продуктової політики, пошуку нових резервів і точок докладання зусиль» [5].

Криза є свого роду фільтром, який залишає на ринку лише сильні підприємства, які здатні швидко і ефективно приймати рішення, вчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища, а також націлених не лише на короткострокові маркетингові заходи в кризовий період, але і на стратегічний розвиток підприємства в цілому.

В умовах підвищеної невизначеності змінюються цілі і стратегія маркетингу – виникає необхідність в застосуванні нових технологій.

Традиційні маркетингові інструменти (сегментування, позиціонування, маркетингові дослідження, SWOT-аналіз) застосовуються всіма підприємствами в період рецесії дуже інтенсивно. Отже, щоб стабільно функціонувати, необхідно або користуватися ними більш оперативно, або почати використовувати нові методи стабілізації.

Практичний маркетинг орієнтований на використання незначних коштів і передбачає швидку їх віддачу.

Під час економічного спаду маркетинг стає більше націлений на те, щоб товар продавав себе

сам, тим самим збільшуючи продажі при мінімумі витрачених коштів. Саме таку роль виконує вірусний маркетинг.

Отже, маркетингові інструменти під час кризи багато в чому збігаються з тими, що використовуються на превентивній стадії, однак мають свої особливості в застосуванні. Так, в період економічного спаду традиційна реклама поступається місцем новим технологіям, соціальним мережам, вірусному маркетингу, ребрендингу і рекламі в Інтернеті. Незважаючи на це, зростає роль традиційних інструментів директ-маркетингу, оскільки вони також дають швидкі результати за відносно невеликий термін при мінімальних витратах. Під час кризи на перший план виходять «вірусні» ідеї і креативний підхід до проблеми, а також розуміння необхідності гармонійного поєднання короткострокових і стратегічних маркетингових інструментів в діяльності підприємства.

Коли економічні кризи починають затихати, виживають ті підприємства, які змогли своєчасно адаптуватися до умов, що змінилися, і знайти нові конкурентні переваги в посткризовому економічному просторі.

Рекреаційна політика і стратегічний розвиток – основні орієнтири посткризової діяльності підприємства.

Кризові комунікації припускають вживання наступних заходів:

- створення антикризового штабу і забезпечення ефективних комунікацій між його членами, іншими співробітниками підприємства і зовнішнім середовищем функціонування підприємств;
- призначення офіційного представника підприємства на час кризи;
- надання громадськості своєї версії події до того, як це зроблять ЗМІ або конкуренти;
- нагадування громадськості про позитивну історію підприємства, його місії, досягнення, цінності;
- інформування людей, що працюють на підприємстві з метою уникнення або поширення чуток, дезінформації та нагнітання атмосфери в колективі;
- завжди залишатися чесними. Взяти відповідальність на себе за все, що відбувається, пообіцяти виправити проблеми і стежити за тим, щоб більше вони не виникали, принести вибачення клієнтам, співробітникам, партнерам і компенсувати їм збитки.

Можна виділити наступні характеристики посткризового періоду:

- тенденції до децентралізації з метою прискорення відповідної реакції;
- збільшення гнучкості ланцюга поставок і всієї організаційної структури в цілому;
- концентрація зусиль на стратегії зростання, яка спрямована на пошук нових ринкових можливостей;

– збільшення ступеня сприйняття ризику, акцент на відновлення споживчої довіри;

- зростання числа законодавчих новацій;
- активне використання і реалізація інноваційних програм, метою яких є відновлення втраченого і стабілізація поточного положення;

– підвищення уваги до споживачів і активний розвиток програм лояльності.

Всі ці дані показують, що під час кризи багато клієнтів змінили своїх виробників, і настав час, коли останні почали вести активну діяльність по поверненню клієнтів або по утриманню лояльних споживачів.

Всі ці дані дозволяють зробити висновок, що споживачі і далі будуть прагнути до мінімізації часу для ухвалення рішення про покупку, при цьому визнає перевагу віртуальним джерелам інформації і новим мобільним додаткам. Саме тому так важливо вести активну інформаційну боротьбу за споживача, налагоджувати довірчі відносини за рахунок спілкування через онлайн і офлайн-комунікації. Вважається, що репутація – це головна валюта підприємства в посткризовий період діяльності.

Посткризовий маркетинг продовжує використовувати інструменти превентивного і кризового маркетингу, при цьому адаптуючи їх до нової ситуації, що склалася на ринку. Посткризовий маркетинг, в основному, націлений на здійснення заходів по відновленню стабільної і довгострокової діяльності, використовує інноваційні програмами, а також робить акцент на стратегії зростання та децентралізації. Більш комфортно на даній стадії відчують себе підприємства, які активно використовували превентивні і кризові маркетингові інструменти, коректували власні антикризові плани і маркетингові стратегії в процесі зміни зовнішнього середовища.

Висновки. Отже, не варто розглядати антикризове управління виключно як управління під час кризи. Це постійна робота спеціально створеного штабу антикризових менеджерів, які активно взаємодіють з маркетологами й управлінцями всіх рівнів. Такий комплексний і стратегічний підхід застосовується також і до маркетингової діяльності, яка разом з антикризовим управлінням утворює єдину інтегровану систему з трьома різноспрямованими, але взаємопов'язаними векторами. Інструменти превентивного, кризового і посткризового маркетингу багато в чому збігаються один з одним, але при цьому кожен з них має свої власні особливості, що стосуються способів і своєчасності використання. В цілому всі вони закладають фундамент міцності і надійності, сприяють збільшенню вартості підприємства, допомагають керівникам приймати більш ефективні управлінські рішення, дозволяють побачити картину майбутнього, вибудовують довгострокові довірчі відносини з партнерами, нівелюють ризику і знижують невизначеність, забезпечують менеджерів повною та об'єктивною інформацією для

прийняття рішень, а також відповідними інструментами для досягнення поставлених цілей і стабільного стратегічного розвитку підприємства в умовах змінного зовнішнього середовища.

Мета маркетингу в антикризовому управлінні – забезпечити виробництво і продаж таких товарів, які користуються найбільшим і стійким попитом на ринку і приносять підприємству основний прибуток. Завданням маркетингу є комплексне вивчення ринку, оцінка попиту і незадоволених потреб, розробка маркетингової стратегії і комплексу маркетингових засобів (товар, ціна, канали розподілу, комунікації) для її реалізації.

Література

1. **Ареф'єва О. В., Прохорова Ю. В.** Антикризове фінансове управління підприємством: монографія. Львів : Укр. акад. друкарства, 2011. 249 с. 2. **Булеєв І. П., Коритько Т. Ю.** Антикризисное управление предприятиями (на примере машиностроительного завода). *Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности*: сб. науч. трудов. Донецк: ИЭП НАН Украины. 2004. С. 281-294. 3. **Д'алессандро Д. Ф.** Войны брендов. 10 правил создания непобедимой торговой марки. СПб.: Питер, 2002. 224 с. 4. **Данілов О. Д., Паситко О. Д.** Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях. Київ: ЦУЛ, 2011. 256 с. 5. **Котлер Ф., Келлер К. Л.** Маркетинг менеджмент. 12-те вид., переробл. і доп. СПб.: Пітер, 2007. 816 с. 6. **Курбацька Л. М.** Маркетинг в системі управління підприємством. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2013. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>. 7. **Лігоненко Л. О., Хіленко О. О., Дячков І. І.** Банкрутство та санація суб'єктів господарювання в Україні: монографія. Київ: КНТЕУ, 2011. 348 с. 8. **Оксанич А. І., Петренко В. Р., Костенко О. П.** Інформаційні системи і технології маркетингу : навчальний посібник. Київ : «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 320 с. 9. **Пілецька С. Т.** Діагностика в антикризовому управлінні підприємством. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 5. С. 67-70. 10. **Райко Д. В.** Стратегічне управління розвитком маркетингової діяльності: методологія та організація : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 632 с. 11. **Терещенко О. О.** Антикризове фінансове управління на підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с. 12. **Трайніна М. С., Юдіна Н. В.** Маркетинг як ринково-орієнтована концепція управління виробничим підприємством. *Ефективна економіка*. 2012. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>. 13. **Фокс Д., Грегори Р.** Конкурентные преимущества в денежном выражении. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 304 с. URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=229734>. 14. **Шембель Ю. С.** Прогнозування кризового стану підприємства й обґрунтування комплексу заходів антикризового управління. Дніпропетровськ: НМАУ, 2012. 188 с.

References

1. Arefieva O. V., Prokhorova Yu. V. (2011). Antykrizove finansove upravlinnia pidpriemstvom [Crisis financial management]. Lviv, Ukr. acad. printing. 249 p. [in Ukrainian].
2. Buleev I. P. & Korytko T. Yu. (2004). Antikrizisnoye upravleniye predpriyatiyami (na primere mashinostroitel'nogo zavoda) [Crisis management of enterprises (on the example of an engineering plant)]. *Problemy povysheniya effektivnosti funktsionirovaniya predpriyatiy razlichnykh form sobstvennosti – Problems of increasing the efficiency of functioning of enterprises of various forms of ownership*, pp. 281-294. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].
3. D'Alessandro D. (2002). Voyny brendov. 10 pravil sozdaniya nepobedimoy togovoy marki [Brand wars: 10 rules for creating an invincible brand]. St.Petersburg, Piter. 224 p. [in Russian].
4. Danilov O. D. & Paienko T. V. (2011). Finansy pidpriemstv u zapytanniakh i vidpoviadiakh [Enterprises' finances in questions and answers]. Kyiv, Center for Educational Literature. 256 p. [in Ukrainian].
5. Kotler Ph. & Keller K.L. (2007). Marketynh menedzhment [Marketing management]. (12th ed., rev.). Saint-Petersburg, Piter. 816 p. [in Russian].
6. Kurbatska L. M. (2013). Marketynh v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Marketing in enterprise management system]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua> [in Ukrainian].
7. Lihonenko L.O., Khilenko O.O. & Diankov I. I. (2011). Bankrutstvo ta sanatsiia subiektiv hospodariuvannia v Ukraini [Bankruptcy and reorganization of business entities in Ukraine]. Kyiv, KNTEU. 348 p. [in Ukrainian].
8. Oksanych A.I., Petrenko, V.R. & Kostenko, O.P. (2008). Informatsiini systemy i tekhnolohii marketynhu [Informational systems and technologies of marketing]. Kyiv, Professional Publishing House. 320 p. [in Ukrainian].
9. Piletska S. T. (2013). Diagnostics in crisis management of the enterprise [Diagnostics in anti-crisis management] *Scientific herald of Poltava University of Economics and Trade*, 5, pp. 67-70 [in Ukrainian].
10. Raiko D.V. (2008). Stratehichne upravlinnia rozvytkom marketynhovoї diialnosti: metodolohiia ta orhanizatsiia [Strategic management of marketing activities development: methodology and organization]. Kharkiv, Izhek. 632 p. [in Ukrainian].
11. Tereshchenko O.O. (2004). Antykrizove finansove upravlinnia na pidpriemstvi [Anticrisis financial management in the enterprise], KNTEU, Kyiv, 268 p. [in Ukrainian].
12. Trajnina M. S. & Judina N. V. (2012). Marketyngh jak rynkovo-orijentovana koncepcija upravlinnja vyrobnychym pidpriemstvom [Marketing as a market-oriented concept of management of the production company]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua>.
13. Foks D. & Gregori R. (2005) Konkurentnye preimushstva v denezhnom vyrazhenii [Monetary compe-

titive advantage] Moscow, Alpina Biznes Buks. 304 p. [in Russian].

14. Shembel Yu.S. (2012), Prohnozuvannia kryzovoho stanu pidp-ryiemstva y obgruntuuvannia kompleksu zakhodiv antyk-ryzovoho upravlinnia [Prediction crisis condition enterprises and study the complex anticrisis management measures]. Dnepropetrovsk, NMAU, 188 p. [in Ukrainian].

Пілецька С. Т., Петровська С. В. Інструменти маркетингу в антикризовому управлінні

Зазначено, що у період розгортання кризових процесів на підприємстві велика увага належить маркетинговим дослідженням як засобу діагностики ринкових можливостей і позицій підприємства, його сильних і слабких сторін, а також дослідження можливостей і загроз з боку ринку. Мета дослідження – визначити основні інструменти превентивного, кризового та посткризового маркетингу в умовах змінного зовнішнього середовища. Методологічною основою дослідження виступають наукові праці класиків економічної науки, праці та публікації провідних вчених і фахівців, які досліджують маркетинг як засіб діагностики ринкових можливостей і позицій підприємства та проблеми антикризового управління підприємством, об'єднання теоретичних і наукових методів: аналіз, синтез, теоретичне і логічне узагальнення. Зазначено, що мета маркетингу в антикризовому управлінні – забезпечити виробництво і продаж таких товарів, які користуються найбільшим і стійким попитом на ринку і приносять підприємству основний прибуток. Завданням маркетингу є комплексне вивчення ринку, оцінка попиту і незадоволених потреб, розробка маркетингової стратегії і комплексу маркетингових засобів (товар, ціна, канали розподілу, комунікації) для її реалізації. Обґрунтовано, що концепція превентивного маркетингу передбачає використання особливих інструментів навіть під час стабільного розвитку і функціонування підприємства. Концепція превентивного маркетингу передбачає використання особливих інструментів навіть під час стабільного розвитку і функціонування підприємства. Основними інструментами превентивного маркетингу є бренд, лояльність, зв'язки з громадськістю (PR), антикризовий план. Зазначено, що всі інструменти превентивного маркетингу базуються на маркетинговій інформації. Визначено, що маркетингові інструменти під час кризи (кризовий маркетинг) багато в чому збігаються з тими, що використовуються на превентивній стадії, але в період економічного спаду традиційна реклама поступається місцем новим технологіям, соціальним мережам, вірусному маркетингу, ребрендингу і рекламі в інтернеті, зростає роль традиційних інструментів директ-маркетингу. Посткризовий маркетинг продовжує використовувати інструменти превентивного і кризового маркетингу, при цьому адаптуючи їх до нової ситуації, що склалася на ринку, він націлений на здійснення заходів по відновленню стабільної і довгострокової діяльності, використовує інноваційні програмами, а також робить акцент на стратегії зростання та децентралізації.

Ключові слова: криза, антикризове управління, маркетинг, інструменти маркетингу, превентивний

маркетинг, кризовий маркетинг, посткризовий маркетинг.

Piletska S., Petrovska S. Marketing Tools in Crisis Management

It is noted that in the period of crisis processes at the enterprise much attention is paid to marketing research as a means of diagnosing market opportunities and positions of the enterprise, its strengths and weaknesses, as well as research of opportunities and threats from the market. The purpose of the study is to identify the main tools of preventive, crisis and post-crisis marketing in a changing environment. The methodological basis of the study are the scientific works of classics of economics, works and publications of leading scientists and specialists who study marketing as a means of diagnosing market opportunities and positions of the enterprise and the problems of crisis management, combining theoretical and scientific methods: analysis, synthesis, theoretical and logical generalization. It is noted that the purpose of marketing in crisis management – to ensure the production and sale of such goods that are most in demand in the market and bring the company the main profit. The task of marketing is a comprehensive study of the market, assessment of demand and unmet needs, development of marketing strategy and a set of marketing tools (product, price, distribution channels, communications) for its implementation. It is substantiated that the concept of preventive marketing involves the use of special tools even during the stable development and operation of the enterprise. The concept of preventive marketing involves the use of special tools even during the stable development and operation of the enterprise. The main tools of preventive marketing are brand, loyalty, public relations (PR), anti-crisis plan. It is noted that all tools of preventive marketing are based on marketing information. It is determined that marketing tools during the crisis (crisis marketing) largely coincide with those used in the preventive stage, but during the economic downturn, traditional advertising gives way to new technologies, social networks, viral marketing, rebranding and online advertising, growing the role of traditional direct marketing tools. Post-crisis marketing continues to use the tools of preventive and crisis marketing, while adapting them to the new market situation, it aims to implement measures to restore stable and long-term activities, uses innovative programs, and emphasizes strategies for growth and decentralization.

Keywords: crisis, crisis management, marketing, marketing tools, preventive marketing, crisis marketing, post-crisis marketing.

Пилецкая С. Т., Петровская С. В. Инструменты маркетинга в антикризисном управлении

Отмечено, что в период разветывания кризисных процессов на предприятии большое внимание принадлежит маркетинговым исследованиям как средству диагностики рыночных возможностей и позиций предприятия, его сильных и слабых сторон, а также исследованию возможностей и угроз со стороны рынка. Цель исследования – определить основные инструменты превентивного, кризисного и посткризисного маркетинга в условиях переменной внешней среды. Методологической основой исследования выступают

научные труды классиков экономической науки, труды и публикации ученых и специалистов, которые исследуют маркетинг как средство диагностики рыночных возможностей и позиций предприятия и проблемы антикризисного управления, объединение теоретических и научных методов: анализ, синтез, теоретическое и логическое обобщение. Отмечено, что цель маркетинга в антикризисном управлении – обеспечить производство и продажу таких товаров, которые пользуются наибольшим и устойчивым спросом на рынке и приносят предприятию основную прибыль. Задачей маркетинга является комплексное изучение рынка, оценка спроса и неудовлетворенных потребностей, разработка маркетинговой стратегии и комплекса маркетинговых инструментов (товар, цена, каналы распределения, коммуникации) для ее реализации. Обосновано, что концепция превентивного маркетинга предполагает использование специальных инструментов даже во время стабильного развития и функционирования предприятия. Концепция превентивного маркетинга предполагает использование специальных инструментов во время стабильного развития и функционирования предприятия. Основными инструментами

превентивного маркетинга является бренд, лояльность, связи с общественностью (PR), антикризисный план. Отмечено, что все инструменты превентивного маркетинга базируются на маркетинговой информации. Определено, что маркетинговые инструменты во время кризиса (кризисный маркетинг) во многом совпадают с инструментами, используемыми на превентивной стадии, но в период экономического спада традиционная реклама уступает место новым технологиям, социальным сетям, вирусному маркетингу, ребрэндингу и рекламе в интернете, растет роль традиционных инструментов директ-маркетинга. Посткризисный маркетинг использует инструменты превентивного и кризисного маркетинга, при этом адаптируя их к новой ситуации, сложившейся на рынке, он нацелен на осуществление мероприятий по восстановлению стабильной и долгосрочной деятельности, использует инновационные программы, а также делает акцент на стратегии роста и децентрализации.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, маркетинг, инструменты маркетинга, превентивный маркетинг, кризисный маркетинг, посткризисный маркетинг.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

С. Я. Берсуцька,

кандидат економічних наук, доцент,
ORCID 0000-0002-1341-0100,

Т. О. Козичева,

ПВНЗ «Донецький університет економіки та права», м. Бахмут

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Постановка проблеми. Розвиток органічного виробництва є досить актуальним на сьогодні через низку явних екологічних, економічних та соціальних переваг, що притаманні цій сфері діяльності. Інтенсифікація сільського господарства, яка останнім часом відбувається в усьому світі, має негативний вплив не лише на навколишнє середовище, але і виснажує природні ресурси, без яких ведення агровиробництва неможливе. Тому органічне сільське господарство має екологічні переваги, які проявляються у тому, що воно має великий потенціал, щоб виправити попередньо перелічені негативні тенденції, а також скоротити викиди вуглекислого газу, закису азоту й метану, які сприяють глобальному потеплінню. Також органічне сільське господарство має значні переваги для здоров'я. По-перше воно знижує ризик втрати здоров'я для сільськогосподарських працівників, адже саме вони найбільш уразливі до дії пестицидів та інших хімікатів, які використовують конвенційне виробництво. По-друге, органічні продукти більш корисні для споживачів завдяки мінімізації впливу на здоров'я токсичних і стійких хімічних речовин. Середньостатистичні конвенційні овочі та фрукти містять у своєму складі понад 20 пестицидів, м'ясо та молоко, у свою чергу, містять антибіотики, гормони, стимулятори росту. Натомість, за дослідженнями вчених з різних країн, органічні продукти на 50% містять більше поживних речовин, мінералів та вітамінів (вітамін С, залізо, магній і фосфор), ніж аналогічні продукти з промислових ферм. Особливо корисні органічні продукти для дітей, оскільки їхній організм більш вразливий до дії залишків пестицидів, нітратів, важких металів та антибіотиків у продуктах харчування. Тому світовий ринок органічної продукції розвивається швидкими темпами. Україна робить лише перші кроки у формуванні та становленні ринку органічної продукції, який є вже досить розвинутим у інших країнах (зокрема ЄС) [1].

Останнім часом український ринок органічних продуктів стрімко йде вгору завдяки прагненню покупців до здорового раціону та зростаючого позитивного впливу сучасних технологій по виготовленню масових продуктів харчування [1].

Аналіз останніх досліджень. Серед найбільш відомих досліджень, присвячених стану та розвитку органічної продукції в Україні, слід виділити праці таких вітчизняних вчених, як С. Бегей «Екологічне

землеробство», Н. Берлач «Адміністративно-правові засади формування органічного напрямку у сільському господарстві України» [2], В. Вовк «Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегії на майбутнє» [3], В. Гармашов «До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні», В. Гудзь та І. Примак «Адаптивні системи землеробства», М. Кобець «Органічне землеробство в контексті сталого розвитку» та ін.

Актуальність проблеми розвитку органічного виробництва в Україні виходить на перше місце серед інших важливих проблем. Вітчизняні споживачі прагнуть до підвищення якості споживання та здорового способу життя. Органічна ж продукція забезпечує реальну вигоду для навколишнього середовища та здоров'я споживачів, які надають перевагу використанню органічних методів виробництва. Тому ринок органічної продукції постійно зростає.

Метою статті є дослідження стану органічного виробництва в світі, його розвиток в Україні, визначення основних проблем, що стимулюють розвиток органічного ринку та шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біопродуктами в Україні зазвичай називають ті, до складу яких входять корисні мікроорганізми, пробіотики та інші функціональні добавки [9]. На відміну від України в країнах ЄС позначенням «біо-» або «еко-» маркують органічні продукти. Натуральний продукт – це продукт, виготовлений з натуральної сировини, а не шляхом розбавлення концентратів чи з використанням синтетичних складових. Але походження натуральної сировини може бути не зовсім «натуральне» (синтетичні мінеральні добрива, засоби захисту рослин та тварин тощо). Органічні продукти – це такі, при виробництві яких: у рослинництві заборонено використовувати отруйні хімікати, а також мінеральні добрива синтетичного походження, при цьому захист рослин здійснюється переважно препаратами натурального походження, а для живлення ґрунту й рослин використовуються органічні добрива; категорично заборонене використання генетично модифікованих організмів; у тваринництві не дозволяється застосовувати стимулятори росту, гормони й антибіотики, а для лікування тварин використовуються профілактичні засоби й гомеопатичні препарати [10].

До того ж, органічною продукцією може вважатись лише та, що вирощена на ґрунтах через три роки, протягом яких будуть дотримуватись всі вищезазначені вимоги.

Продукція, вирощена протягом перших трьох років, буде вважатись «перехідною». Під час переробки сировини на органічні харчові продукти не допускається обробка рентгенівськими хвилями, а кількість добавок значно обмежена. Виключається рафінування, дезодорування, гідрогенізація, в продукти заборонено вносити вітаміни, макро- та мікроелементи. Підсумовуючи, можна зробити проміжні висновки: органічними або екологічно чистими вважаються продукти, виготовлені з дотриманням визначених екологічних стандартів на всіх технологічних та реалізаційних етапах. При виробництві органічної продукції (від англ. слова *organic food*) у рослинництві заборонено використовувати

ядохімікати для боротьби з бур'янами, шкідниками й хворобами рослин, а також мінеральні добрива синтетичного походження, при цьому захист рослин здійснюється переважно препаратами натурального походження, а для живлення ґрунту й рослин використовуються органічні добрива; категорично заборонене використання генетично модифікованих організмів; у тваринництві не дозволяється застосовувати стимулятори росту, гормони й антибіотики, а для лікування тварин використовуються профілактичні засоби й гомеопатичні препарати.

Сучасне органічне виробництво розвивається в Україні на протязі більше 20 років. За цей період найбільша за площею держава Європи перетворилася в одного з європейських лідерів, де органічне аграрне виробництво ведеться на площі більше 400 тис. га (рис. 1).

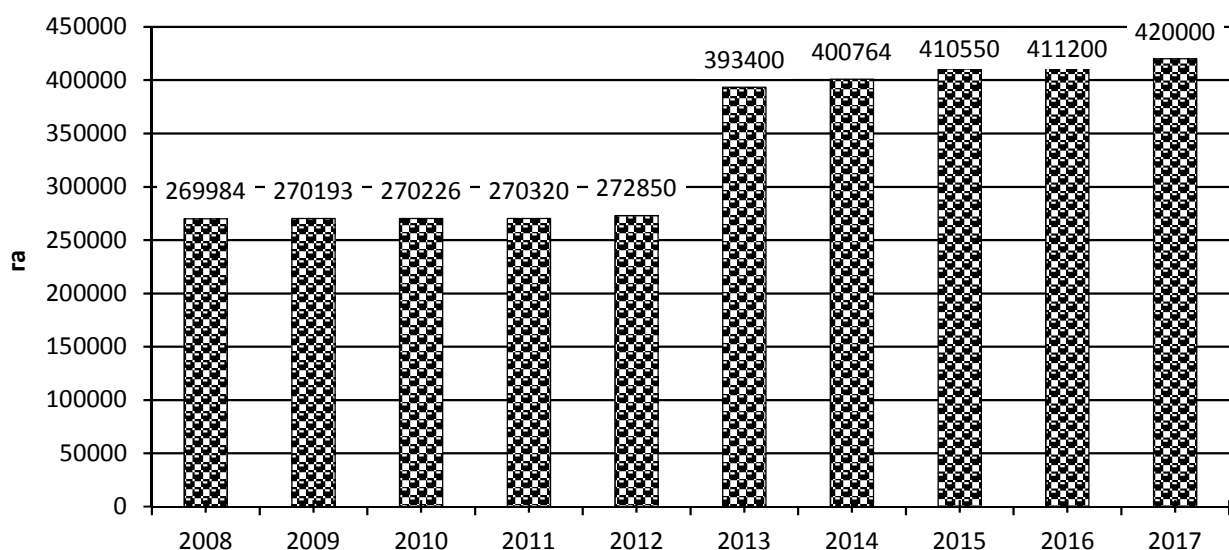

Рис. 1. Динаміка сільськогосподарських угідь України, зайнятих під органічне виробництво (сформовано авторами на основі джерела [10])

Органічні методи господарювання покращують стан ґрунту та його родючість без застосування хімічно синтезованих добрив. Боротьба з бур'янами та шкідниками проводиться без застосування токсичних пестицидів, оберігаючи тим самим земельні та водні ресурси від забруднення токсичними сполуками. Обов'язкове застосування сівозмін, використання насіння і порід, адаптованих до місцевих умов, і відновлення функціонального біорізноманіття сприяють подальшому зміцненню екологічного балансу.

За даними досліджень Ради ООН з торгівлі та розвитку органічне сільське господарство у мало-розвинених країнах має всі шанси перевершити показники конвенційної та традиційної системи агро-виробництва з точки зору врожайності, диверсифікації та економічної ефективності [11]. Такі переваги роблять органічне виробництво особливо привабливим для дрібних та бідних фермерів, які в ін-

шому випадку можуть опинитись під загрозою продовольчої та фінансової кризи. Органічне сільське господарство має шанс стати потужним засобом для скорочення бідності та голоду на планеті.

Соціальною перевагою органічного сільського господарства, є те, що воно має високий потенціал для забезпечення життєдіяльності сільського населення і поживлення роботи дрібних фермерських господарств. Разом зі зростанням органічного сектору зростатиме і працевлаштування місцевого населення, оскільки органічне землеробство менш механізоване і потребує, як правило, більше ручної праці. Як результат, органічне виробництво може стати ефективним інструментом збереження традиційних знань ведення господарства у кожному регіоні, а також зменшення міграції сільського населення до мегаполісів.

Таким чином, можна виділити основні переваги органічних продуктів, представлені на рис. 2.

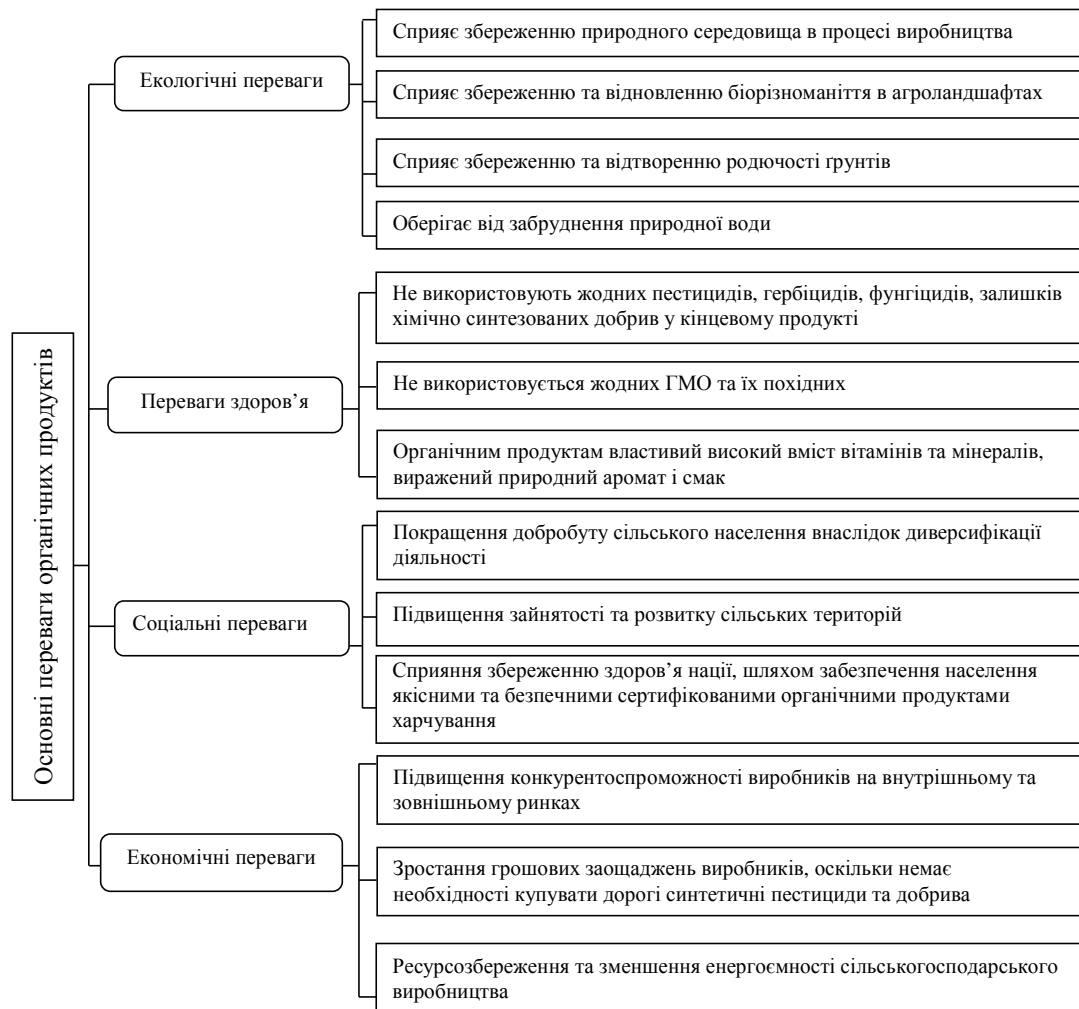

Рис. 2. Основні переваги органічних продуктів
(сформовано авторами на основі джерела [2])

Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Житомирській областях [11]. В Полтавській області сертифіковані два сільськогосподарські підприємства: ТОВ «Кварк» та ПП «Акроекологія», що займаються виробництвом сільськогосподарських культур, а також переробне підприємство ТОВ «Діамант», що виробляє крупи, мюслі та пластівці, які вимагають варіння і миттєвого приготування з усіх видів зернобобових. Українські сертифіковані органічні господарства мають різний розмір – від кількох гектарів (як і в більшості країн Європи) до понад десяти тисяч гектарів ріллі. На даний момент через нестачу сировини і відсутність конкуренції органічні продукти продаються за дуже високою ціною. Висока ціна являється одним із основних мотивів, тому споживачі не купують органічні продукти [12]. Але після збільшення кількості виробників органічного виробництва та розширення асортименту органічної сировини ця ціна нормалізується і буде не вищою, ніж на 10-30% за аналогічну традиційну.

Основними каналами збуту для органічних продуктів в Україні є спеціалізовані відділи супермаркетів і невеликих магазинів. Зважаючи на зростання попиту, збільшується кількість місць, де можна придбати натуральну й органічну продукцію. Всього в Україні існує близько 150 таких магазинів. Купити органічні продукти в нашій країні можна в мережах магазинів Органік Ера, Натур Бутік, Сільпо (FozzyGroup), Delight, Еко-Шик, Goodwine, Pareco, METRO, Чумацьких Шлях, МегаМаркет, Billa, Фуршет, GlossaryOrganicProduct та інші. Мережа, через яку поширюються органічні продукти, росте. Більшість точок продажу знаходяться у великих містах – Києві, Львові, Івано-Франківську, Кіровограді (в основному, це невеличкі спеціалізовані магазини). Частка сертифікованої органічної продукції в таких магазинах варіюється від 10% до максимум 50%. Широкого розповсюдження набули он-лайн мережі, в яких споживач може отримати інформацію про продукти та зробити замовлення.

За дослідженнями FiBL та IFOAM в Україні сертифіковано 16 видів органічних продуктів: крупи

зернових і зернобобових культур, олійні, овочі, кавуни, дині, гарбузи, фрукти, ягоди, виноград, ефірні олійні культури, м'ясо, молоко, гриби, горіхи і мед. До сертифікованих продуктів переробки включено: зерна, пластівці, джеми, сиропи, соки, масла, борошно і консервовані овочі.

Більш сприятливу роботу органічного сектору України стримує недосконале інституційне забезпечення. На сьогодні державна підтримка розвитку органічного сектору задекларована тільки у декількох нормативних актах, основними з яких є: Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [12] та Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [13]. В Державній цільовій Програмі розвитку села на період до 2015 року поставлено завдання довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільськогосподарства до 10%, також в цьому документі передбачається стимулювання ведення органічного сільськогосподарства, унормування розвитку органічного землеробства та створення системи його сертифікації.

Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» закладає правову основу для повноцінного, ефективного розвитку органічного агровиробництва. Положення цього закону набувають чинності через три місяці з дня його опублікування, а саме 9 січня 2014 року, а суб'єкти господарювання, які маркують свою продукцію як органічну, зобов'язані привести свою діяльність у відповідність із цим законом протягом шести місяців. Фахівці органічного сектору висловлюють сподівання, що з прийняттям Закону у державі спостерігатиметься активізація та поживлення розвитку органічного сектору, а також, що не менш важливо, унеможливиться існування такого явища, як «псевдо-органік».

Проте необхідно зазначити, що поки в Україні не розроблені відповідні підзаконні акти, вітчизняні виробники проходять процедуру органічної сертифікації свого виробництва за діючими міжнародними стандартами, частіше за все – це норми Європейського Союзу.

Крім недосконалого інституційного середовища необхідно вирішити ще низку проблем, що перешкоджають розвитку цього сектору в Україні.

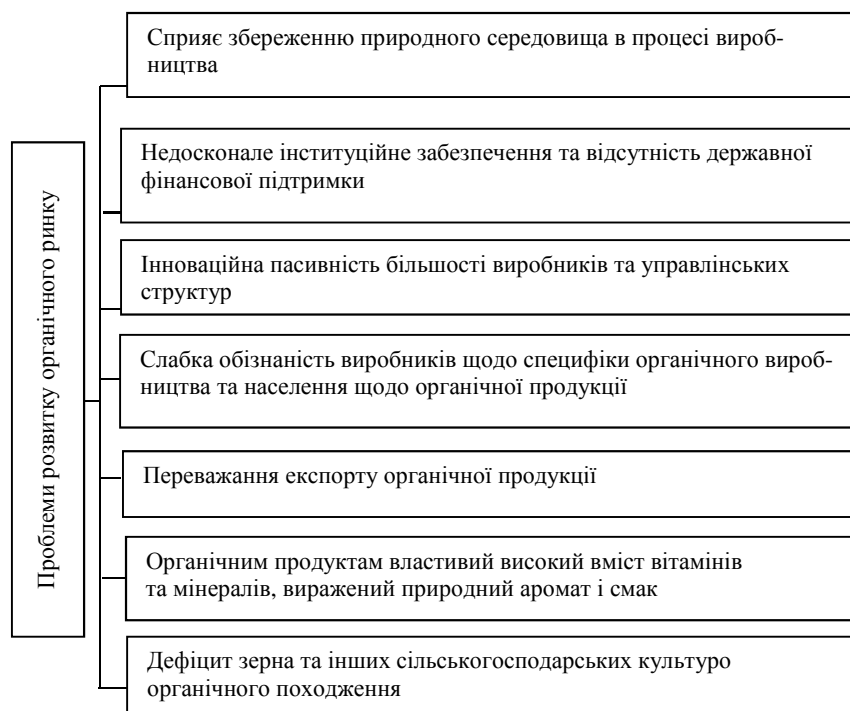

Рис. 3. Проблеми розвитку ринку органічної продукції
(сформовано авторами на основі джерела [2])

Ситуація на світових ринках продовольства свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів у здоровому та повноцінному харчуванні разом з безпосереднім внеском в збереження природного довкілля. Тому саме задоволення зростаючого попиту на органічні продукти продовжує бути одним із стратегічних напрямів розвитку сільськогосподарства в більшості європейських країн. На терито-

рії України працюють 12 іноземних та 1 український сертифікаційні органи. Український сертифікаційний орган «Органік стандарт» має міжнародну акредитацію на проведення сертифікаційних робіт та визнання Єврокомісії та Швейцарської Конфедерації. Виробник може звернутися до сертифікаційного органу, який є міжнародно акредитованим [5]. Такий підхід сприяє збільшенню кількості сертифікованих

земель. Україна, маючи значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, досягла певних результатів щодо розвитку власного органічного виробництва. Україна на сьогодні посідає 20 місце серед провідних країн світу за обсягом сільськогосподарських угідь, які вже сертифіковані для виробництва органічної продукції. Станом на 01.01.2016 р. кількість таких земель становила понад 450 тис. га. В останні роки спостерігається тенденція активного наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема в Україні можуть проходити і проходять сертифікацію такі види продукції [14], як: зернові культури (пшениця, жито, тритикале, ячмінь, овес, просо, гречка, кукурудза тощо); бобові культури (горох, соя, люпин, вика, квасоля, боби тощо); олійні культури (соняшник, ріпак, гірчиця, льон); овочі (картопля, морква, буряк, капуста, спаржа, огірки, помідори, кабачки, цибуля, ревінь, перець); зелень (петрушка, кріп, салати); кавуни, дині, гарбузи; фрукти (сливи, яблука, груші, абрикоси, вишня) – свіжі, сушені, морожені; ягоди (малина, ожина, суниця, полуниця, чорниця, брусниця, журавлина, калина, кизил, чорноплідна горобина (аронія), бузина) – свіжі, сушені, морожені; виноград; ефіроолійні культури (лаванда, шавлія, троянда, розмарин, коріандр); молоко, кефір, сметана, кисломолочний сир, вершки, масло; м'ясо; яйця; гриби, горіхи, мед; перероблена продукція: хлібобулочні вироби, крупи, борошно, джеми, сиропи, соки, соуси, рослинні олії, консервовані овочі, тощо. Офіційні статистичні огляди IFOAM підтверджують, що якщо в 2002 році в Україні було зареєстровано 31 господарство, що отримало статус «органічного», то у 2015 році нараховувалось вже 210 сертифікованих органічних господарств, а, отже, за найбільш поміркованими прогнозами, кількість таких господарств на початок 2020 року становитиме понад 300. Можливо темпи трошки уповільняться через створення аграрних кооперативів.

Статистична інформація щодо органічного виробництва надходить зі 160 країн світу.

На сьогодні під органічним виробництвом перебуває близько 1% світової площі сільськогосподарських земель, а у країнах Євросоюзу близько 3% сільськогосподарських угідь. Необхідно зазначити, що у 2017 році порівняно з 2007 роком площа сертифікованих земель світу зросла на 14,8%. Лідерами за площею земель, зайнятих під органічним виробництвом, є Австралія – 12 млн га, Аргентина – 4,4 млн га і США – 1,95 млн га [4].

На даний час в світі більше 2,5 млн виробників органічної продукції. Найбільшими країнами вважаються Індія, Ефіопія, Мексика. За величиною площі під органічними культурами лідерами в Європі є Іспанія (2 млн га), Італія (1,7 млн га), Франція (1,5 млн га), Німеччина (1,1 млн га) та Австрія (571 тис га). Проте, експерти виділяють перелік країн, де органічне виробництво ще перебуває на стадії розвитку, а площі під вирощування такої продукції є відносно малими. До таких країн належать Люксембург, де площа під вирощування органіки налічує всього 4,3 тис. га, Нідерланди – 52, Ірландія – 77, Болгарія – 161, Угорщина – 186, Румунія – 226, Великобританія – 490 тис. га та Польща – 537 тис. га [5]. В Україні основні площі органічних сільськогосподарських угідь задіяні під вирощування зернових (пшениця, ячмінь, кукурудза) – 197 тис. га. Під олійні культури (соняшник і ріпак) відведено 67 тис. га. Площі під вирощування органічних овочів перевищують 8 тис. га, а під органічну картоплю – 1200 (рис. 4). За площами, відведеними під вирощування органічних зернових, олійних та овочевих культур, а також органічної картоплі Україна входить до ТОП-10 виробників у світі. Зокрема, наша країна є сьома за площами зернових, п'ята – за площами олійних, дев'ята – за площами картоплі, десята – в рейтингу виробників овочевих культур [6].

Обсяги експорту органічної продукції із України зростають та становлять станом на 2017 рік 99 млн євро (див. таблицю).

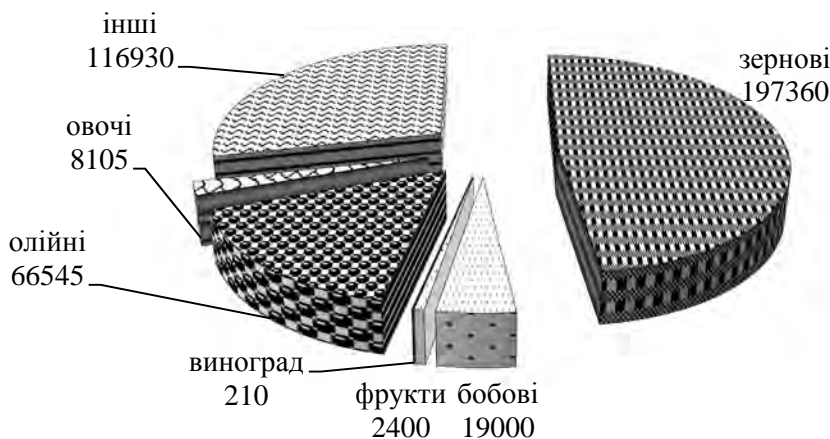

Рис. 4. Площі органічних с/г земель в Україні за культурами у 2017 році, га [6]

Динаміка експорту органічної продукції із України, млн євро [10]

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Млн євро	30,8	38,1	27,2	14,6	37,6	39,8	42,0	45,0	48,0	55,0	50,0	85,0	99,0

Найбільші обсяги української сертифікованої органічної продукції експортуються в країни Європейського Союзу – Нідерланди, Німеччину, Італію, Австрію, Польщу, Чехію, Швейцарію (до 5%) та США. Українські виробники також експортують органік в Австралію, Канаду, Китай, Малайзію, ОАЕ, Японію та інші країни [15, с. 116]. Незважаючи на

те, що рівень усвідомленості вітчизняних споживачів органічних продуктів недостатній, проте, в Україні попит на сертифіковану органічну продукцію щорічно зростає, складає за даними Федерації органічного руху України, у 2018 році 33,0 млн євро (рис. 5).

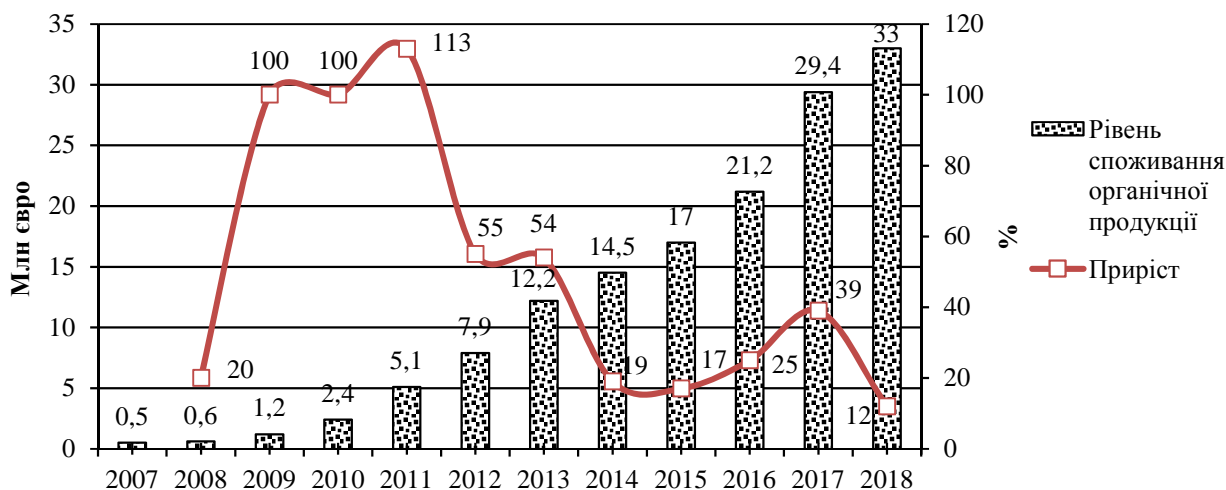

Рис. 5. Динаміка споживання в Україні органічної продукції і його річний приріст (сформовано авторами на основі джерела [10])

Висновки. В Україні попит на органічні продукти харчування є невисоким у порівнянні з розвиненими країнами світу. Стимулювати його можна, перш за все, шляхом активізації системи маркетингових комунікацій виробників таких товарів, зокрема реклами з використанням преси та Інтернету. Формуванню кола лояльних клієнтів сприятиме і брендинг. Доцільно залучати великі торгові мережі, для яких розробляти заходи стимулювання збуту. З метою контролю рівня цін в рамках формування маркетингової збутової політики доцільно налагодити співпрацю з посередниками, використовуючи стимулюючі і партнерські чинники їх мотивації. Однак необхідно встановити вплив таких стимулюючих факторів мотивації на фінансові результати діяльності виробників органічної продукції. Це може служити напрямом подальших досліджень.

Органічне виробництво є перспективним з огляду на зростаючу зацікавленість з боку споживачів. З кожним роком в Україні зростає кількість споживачів, які зацікавлені в придбанні та споживанні екологічно чистої продукції. Найбільшим попитом серед органічних продуктів користуються молоко та молочні продукти, м'ясо та м'ясні продукти, овочі та фрукти, соки, крупи, борошно. Реалізація продукції відбувається як через мережі супермаркетів,

так і через спеціалізовані магазини, через Інтернет. Україна має значні можливості для розвитку органічного виробництва (чорноземи, потужні сільськогосподарські підприємства, кліматичні умови). На світовому ринку спостерігається дефіцит органічної продукції, тому збут продукції за кордон має істотні перспективи. Завдяки цьому вітчизняне сільське господарство має суттєвий потенціал для покращення економічного, екологічного та соціального стану в Україні. Причиною повільного розвитку галузі органічного виробництва є недосконалість нормативно-правової бази та відсутність чіткої державної політики в цьому питанні.

Література

1. Камінський В. Органічне землеробство – шлях до продовольчої безпеки. *Громадянське суспільство*. 2014. URL : <http://www.viche.info/journal/4161>.
2. Берлач Н. А. Адміністративно-правові засади формування органічного напрямку у сільському господарстві України: монографія. Київ: Новая Идеология, 2010. 398 с.
3. Вовк В.І. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє. Матеріали Міжнародного семінару «Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу». Львів, 2004. С. 3.
4. Олійник В. «Біо», «еко», «natural» або «organic»? Органічне

та псевдоорганічне виробництво в Україні. 2017. URL: <http://infoindustria.com.ua/bio-ekonatural-abo-organic-psvedoorganichne-virobnitstvo-v-ukrayini/>. 5. Іспанія є головним виробником органічної продукції серед країн Європи. 2018. URL: <https://shuvar.com/news/2244/Israniya-ye-holovnym-vyrobnykom-orhanichnoyi-produktsiyi-sered-krayin-Yevropy>. 6. Україна – 20-та в світі за органічними угіддями. 2017. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/ukraina-20ya-v-mire-po-organicheskim-ugodiyam/>. 7. Славгородська Ю. В. Виробництво органічної продукції в Україні: стан та перспективи. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2016. № 4. С. 49-54. 8. Буга Н. Ю., Яненкова І. Г. Перспективи розвитку органічного виробництва в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 117-125. 9. Тіхонова Н. О. Формування категоріального апарату у сфері визначення різних типів харчових продуктів. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 3, № 15. С. 191–196. 10. Органік в Україні // Федерація органічного руху України. URL : <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> (дата звернення: 25.06.2017). 11. Органічне виробництво: має шанс подолати голод і глобальне потепління. *Український органік журнал «Organic UA»*. URL: <http://organic.ua>. 12. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>. 13. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>. 14. Кучер Л.Ю. Концептуальний підхід до економічного управління інноваційними проектами аграрних підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2 (31). С. 103–106. 15. Милованов Є.В. Міжнародні тенденції розвитку ринку органічної продукції та перспективи для України. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2018. №284. С. 109-118.

References

1. Kaminskyi V. (2014). Orhanichne zemlerobstvo – shliakh do prodovolchoi bezpeky [Organic farming - the path to food security]. *Hromadianske suspilstvo – Civil society. viche.info*. Retrieved from <http://www.viche.info/journal/4161> [in Ukrainian].
2. Berlach N. A. (2010). Administratyvno-pravovi zasady formuvannia orhanichnoho napriamu u silskomu hospodarstvi Ukrainy [Administrative and legal principles of organic direction formation in agriculture of Ukraine]. Kyiv, New Ideology. 398 p. [in Ukrainian].
3. Vovk V.I. (2004). Sertyfikatsiia orhanichnoho silskoho hospodarstva v Ukraini: suchasnyi stan, perspektyvy, stratehiia na maibutnie [Certification of organic agriculture in Ukraine: current status, prospects, strategy for the future]. *Proceedings of the International Seminar "Organic Food. Current trends in production and marketing.* (p. 3). Lviv [in Ukrainian].
4. Oliinyk V. (2017). «Bio», «eko», «natural» abo «organic»? ["Bio", "eco", "natural" or "organic"?]. *Organic and pseudoorganic production in Ukraine. infoindustria.com.ua*. Retrieved from <http://infoindustria.com.ua/bio-ekonatural-abo-organic-psvedoorganichne-virobnitstvo-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
5. Ispaniia ye holovnym vyrobnykom orhanichnoi produktsii sered krain Yevropy [Spain is a major producer of organic products among European countries]. (2018). *shuvar.com*. Retrieved from <https://shuvar.com/news/2244/Israniya-ye-holovnym-vyrobnykom-orhanichnoyi-produktsiyi-sered-krayin-Yevropy> [in Ukrainian].
6. Ukraina – 20-ta v sviti za orhanichnymy uhiddiamy [Ukraine is the 20th in the world in terms of organic land]. (2017). *agroportal.ua*. Retrieved from <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/ukraina-20ya-v-mire-po-organicheskim-ugodiyam/> [in Ukrainian].
7. Slavhorodska Yu. V. (2016). Vyrobnytstvo orhanichnoi produktsii v Ukraini: stan ta perspektyvy [Production of organic products in Ukraine: state and prospects]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 4, pp. 49-54 [in Ukrainian].
8. Buha N. Yu., Yanenkova I. H. (2015). Perspektyvy rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva v Ukraini [Prospects for the development of organic production in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems*, 2, pp. 117-125 [in Ukrainian].
9. Tikhonova N. O. (2014). Formuvannia katehoriialnoho aparatu u sferi vyznachennia riznykh typiv kharchovykh produktiv [Formation of categorical apparatus in the field of definition of different types of food products]. *Ekonomichniy analiz – Economic analysis*, Vol. 3, No 15, pp. 191–196 [in Ukrainian].
10. Organic in Ukraine. *Federation of Organic Movement of Ukraine*. (n.d.). *organic.com.ua*. Retrieved from <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> [in Ukrainian].
11. Orhanichne vyrobnytstvo: maie shans podolaty holod i hlobalne poteplinnia [Organic production: has a chance to overcome hunger and global warming]. *Ukrainian organic magazine "Organic UA"*. (n.d.). *organic.ua*. Retrieved from <http://organic.ua> [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro vyrobnytstvo ta obih orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii ta syrovyny» [Law of Ukraine "On production and circulation of organic agricultural products and raw materials"]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18> [in Ukrainian].
13. Derzhavna tsilova prohrama rozvytku ukrain-skoho sela na period do 2015 roku [The state target program of development of the Ukrainian village for the period till 2015]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
14. Kucher L.Yu. (2016). Kontseptualnyi pidkhid do ekonomichnoho upravlinnia innovatsiinymy proektamy ahrarnykh pidpriemstv [Conceptual Approach to Economic Man-agement of Innovation Projects of Agricultural Enterprises]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (31), pp. 103–106 [in Ukrainian].
15. Mylovanov Ye.V. (2018)/ Mizhnarodni tendentsii rozvytku rynku orhanichnoi produktsii ta perspektyvy dlia Ukrainy [International trends in the development of the organic products market and prospects for Ukraine. Scientific]. *Naukovyi visnyk natsionalnoho universytetu biore-sursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya «Ekono-mika, ahrarnyi menedzhment, biznes» – Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of*

Ukraine. Series "Economics, agricultural management, business", 284, pp. 109-118 [in Ukrainian].

Берсуцька С. Я., Козичева Т. О. Сучасний стан і перспективи розвитку ринку органічної продукції

У статті досліджено стан органічного виробництва в світі та його розвиток в Україні. Визначено основні проблеми, що стимулюють розвиток органічного ринку, та шляхи їх подолання. Розглянуто класифікаційні ознаки органічної продукції, а також переваги і недоліки органічного виробництва та органічної продукції в контексті маркетингової концепції. Наведено результати маркетингових досліджень поведінки споживачів на ринку органічної продукції. За результатами досліджень визначено, що органічне виробництво є перспективним з огляду на зростаючу зацікавленість з боку споживачів. З кожним роком в Україні зростає кількість споживачів, які зацікавлені в придбанні та споживанні екологічно чистої продукції. Найбільшим попитом серед органічних продуктів користуються молоко та молочні продукти, м'ясо та м'ясні продукти, овочі та фрукти, соки, крупи, борошно. Проаналізовано обсяги експорту органічної продукції із України та динаміку її споживання. Соціальною перевагою органічного сільського господарства є те, що воно має високий потенціал для забезпечення життєдіяльності сільського населення і поживлення роботи дрібних фермерських господарств. Разом зі зростанням органічного сектору зростатиме і працевлаштування місцевого населення, оскільки органічне землеробство менш механізоване і потребує, як правило, більше ручної праці. Як результат, органічне виробництво може стати ефективним інструментом збереження традиційних знань ведення господарства у кожному регіоні, а також зменшення міграції сільського населення до мегаполісів.

Ключові слова: органічна продукція, органічне виробництво, зелений маркетинг, ринок органічної продукції, маркетингова збутова політика.

Bersutska S., Kozycheva T. The Current State and Development Prospects of the Market for Organic Products

The article examines the state of organic production in the world and its development in Ukraine. The main problems that stimulate the development of the organic market and ways to overcome them are identified. The classification characteristics of organic products are considered, as well as the advantages and disadvantages of organic production and organic products in the context of the marketing concept. The results of marketing studies of consumer behavior in the market of organic products are presented. It is certain on results research, that an organic production is perspective, taking into account the increasing personal interest from the side of consumers. With every year the amount of consumers that is interested in acquisition and consumption ecologically of clean products grows in Ukraine. Most demand among organic products is used

by milk and dairies, meat and meat products, vegetables and fruit, juices, groats, flour. The volumes of export of organic products from Ukraine and the dynamics of its consumption are analyzed. The social advantage of organic agriculture is that it has a high potential for ensuring the livelihoods of the rural population and revitalizing the work of small farms. Along with the growth of the organic sector, the employment of the local population will also increase, since organic farming is less mechanized and, as a rule, needs more manual labor. As a result, organic production can become an effective tool for preserving traditional knowledge of farming in each region, as well as reducing the migration of rural people to megacities.

Keywords: organic products, organic production, green marketing, organic market, marketing and marketing policy.

Берсуцкая С. Я., Козычева Т. А. Современное состояние и перспективы развития рынка органической продукции

В статье исследовано состояние органического производства в мире и его развитие в Украине. Определены основные проблемы, которые стимулируют развитие органического рынка, и пути их преодоления. Рассмотрены классификационные признаки органической продукции, а также преимущества и недостатки органического производства и органической продукции в контексте маркетинговой концепции. Приведены результаты маркетинговых исследований поведения потребителей на рынке органической продукции. По результатам исследования определено, что органическое производство является перспективным, учитывая возрастающую заинтересованность со стороны потребителей. С каждым годом в Украине растет количество потребителей, которые заинтересованы в приобретении и потреблении экологически чистой продукции. Наибольшим спросом среди органических продуктов пользуются молоко и молочные продукты, мясо и мясные продукты, овощи и фрукты, соки, крупы, мука. Проанализированы объемы экспорта органической продукции из Украины и динамика ее потребления. Социальным преимуществом органического сельского хозяйства является то, что оно имеет высокий потенциал для обеспечения жизнедеятельности сельского населения и оживления работы мелких фермерских хозяйств. Вместе с ростом органического сектора будет возрастать и трудоустройство местного населения, поскольку органическое земледелие менее механизировано и нуждается, как правило, больше в ручном труде. Как результат, органическое производство может стать эффективным инструментом сохранения традиционных знаний ведения хозяйства в каждом регионе, а также уменьшение миграции сельского населения в мегаполисы.

Ключевые слова: органическая продукция, органическое производство, зеленый маркетинг, рынок органической продукции, маркетинговая сбытовая политика.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

О. В. Латишева,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0001-6626-1420,

Р. Р. Баранов,

В. В. Зверев,

О. О. Проніна,

ДВНЗ «Донбаська державна машинобудівна академія», м. Краматорськ

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ АВТОТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Зараз проблема постійного поліпшення бізнес-процесів вітчизняного підприємства для забезпечення його стабільного фінансового стану та розвитку є однією з найбільш актуальних.

Управління бізнес-процесами в Україні припускає їх постійне поліпшення і оптимізацію, тому варто застосовувати для вітчизняних суб'єктів господарювання сучасні методи вдосконалення, такі як: моделювання, автоматизація процесів, інжиніринг, реінжиніринг і бенчмаркінг бізнес-процесів, методики аналізу рішення з використанням економіко-математичного моделювання та побудовою діаграм [1, с. 7].

Прийняття програм вдосконалення бізнес-процесів потребує належного апарату оцінки існуючого стану їх функціонування та управління, що дозволяє визначити, на якому рівні нині знаходиться підприємство та які його перспективи [2, с. 3].

Для опису існуючих процесів часто в закордонній та вітчизняній практиці використовується нотація «IDEFO», яка служить для створення функціональної моделі, що включає структурований опис функцій, дій або процесів, що моделюються. Модель будується за ієрархічним принципом, застосовуючи операцію декомпозиції відповідно до функцій, які виконує організація (функціональна декомпозиція). Однак для більш детального опису процесів нижнього рівня у вигляді потоків послідовно виконуваних робіт більш сучасною бізнес-орієнтованою нотацією фахівці вважають нотацію опису ланцюжка процесу, керованого подіями (Event Driven Process Chain (EPC)), зокрема її нотації (методології) «ARIS» (Architecture of Integrated Information Systems) в її розширеній версії (extended Event Driven Process Chain (eEPC) А.-В. Шеєра [1-3].

Метою даного дослідження є визначення можливостей покращення системи управління бізнес-процесами автотранспортних підприємств України на підставі їх регламентації та моделювання в нотаціях «IDEFO» та «ARIS».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом увагу фахівців все більше привертає проблема покращення системи управління бізнес-

процесами підприємств України. Дану тему досліджували А.-В. Шеєр, А. Бьєрн [1], Б.М. Андрушків, Л.М. Мельник [2] та ін. [3-6]. У цих та інших роботах з цієї тематики приділяється багато уваги управлінню бізнес-процесами та пошуку можливостей його покращення, але дана проблема потребує глибшого вивчення, зокрема в аспекті автотранспортних підприємств країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед інших бізнес-процесів (рис. 1) автотранспортних підприємств (надалі – АТП) основними є процеси, орієнтовані на надання послуг клієнтам, які, по-перше, є цільовими для цих підприємств, по-друге, забезпечують отримання прибутку.

Представлена на рис. 1 карта бізнес-процесів дає можливість регламентувати кожен процес:

1. Процес здійснення перевезень є основним процесом організації, оскільки приносить безпосередній дохід підприємству.

2. Процес забезпечення ресурсами, матеріалами. Забезпечення підприємства ресурсами припускає контроль залишків матеріалів і своєчасну закупівлю сировини. Для задоволення потреб замовників необхідно забезпечувати підприємство різними матеріалами і технічними деталями. При нестачі або відсутності будь-яких ресурсів підприємство не зможе підтримувати надання послуг, що призведе до втрати клієнтів, отже, до втрати прибутку.

3. Процес технічного обслуговування і ремонту транспорту. Для повного функціонування автотранспортного підприємства необхідний спеціальний відділ, який буде стежити за станом техніки в спеціальних місцях – автопарках. З автопарку щодня надходить інформація про стан техніки. Якщо техніка прийшла в несправний стан, то водій, за яким на даний момент була закріплена зламана техніка, повинен звернутися із заявкою на технічний огляд або ремонт транспорту. Зі складу приходять розпорядження щодо наявності ремонтних частин та інформація про матеріально-технічні ресурси підприємства. Бухгалтерія в свою чергу становить інформаційний лист про витрати на ремонт кожної окремої техніки, що дозволяє визначити саму нестачильну одиницю з усіх.

Рис. 1. Карта бізнес-процесів автотранспортного підприємства в методології «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS»
(побудовано з використанням платформи моделювання бізнес-процесів «ARIS Express»)

4. Складанням графіка робіт для співробітників займається економічний відділ. Після складання графік підтверджується на зборах між директором і його заступниками в відділах. Графік складається таким чином, щоб не було нестачі змін за планом робіт і щоб не було перевантаженості в роботі співробітників.

5. До допоміжних бізнес-процесів відносяться: управління персоналом, облік ресурсів, матеріалів, забезпечення безпеки, прибирання приміщень, дезінфекція та стерилізація устаткування і матеріалів, облік фінансово-господарської діяльності.

6. До управління персоналом відноситься підбір і найм персоналу. Основним критерієм при підборі персоналу є наявність диплома, що підтверджує професійну підготовку. Важливо забезпечувати підвищення кваліфікації майстрів.

7. Охорона в автотранспортному підприємстві забезпечується за допомогою, встановленої охоронної сигналізації, яка спрацьовує при відкритті дверей або вікна, русі в приміщенні, що підлягає. Також в приміщенні встановлені датчики пожежної сигналізації.

8. Прибиранням приміщення займаються прибиральниці в середині і наприкінці кожного робочого дня.

9. Майстри ремонтних майстерень повинні в обов'язковому порядку дезінфікувати ремонтне обладнання. Також водії та кондуктори перед виходом на рейс повинні провести процедуру первинної гігієни.

10. Облік фінансово-господарської діяльності. Відділ бухгалтерії забезпечує своєчасну сплату податків, плату за оренду приміщення, видачу зарплати,

оплату продукції та послуг, інші фінансові операції.

11. Плануванням бюджету займається відділ бухгалтерії, який розподіляє кошти на видачу зарплати, на оплату оренди приміщення, на оплату комунальних послуг, на закупівлю сировини і матеріалів, на маркетингову діяльність і т.д.

Головним бізнес-процесом АТП є здійснення перевезень (рис. 2), оскільки від нього залежить показник прибутку, він є найбільш трудомістким і від його реалізації залежить безпека клієнтів, що важливо для автотранспортних підприємств, й тому він в моделі контекстної діаграми виноситься на вищий рівень (в нотації IDEF0 це рівень А-0).

Входами процесу АТП (рис. 2) є вантажі (пасажирів), що потребують перевезення, фінансові ресурси, які витрачаються на придбання інших ресурсів, потрібних для роботи підприємства, інформація для постачальників вантажів (пасажирів), інформація від споживачів послуги (замовників).

У результаті виконання певної роботи на виході з процесу маємо перевезені вантажі (пасажирів), інформацію для замовників (споживачів), інформацію для постачальників вантажів (пасажирів).

Управліннями процесу є законодавчі та нормативні документи, внутрішні документи АТП, документація системи управління якістю (СУЯ). Процес може бути реалізований завдяки наявності таких механізмів, як інфраструктура підприємства, дорожні транспортні засоби, вище керівництво.

Метою виконання даного процесу АТП є задоволення потреб споживачів в перевезеннях вантажів (пасажирів). Модель розробляється з точки зору менеджера з якості відповідно до вимог стандарту ДСТУ ISO 9001-2015.

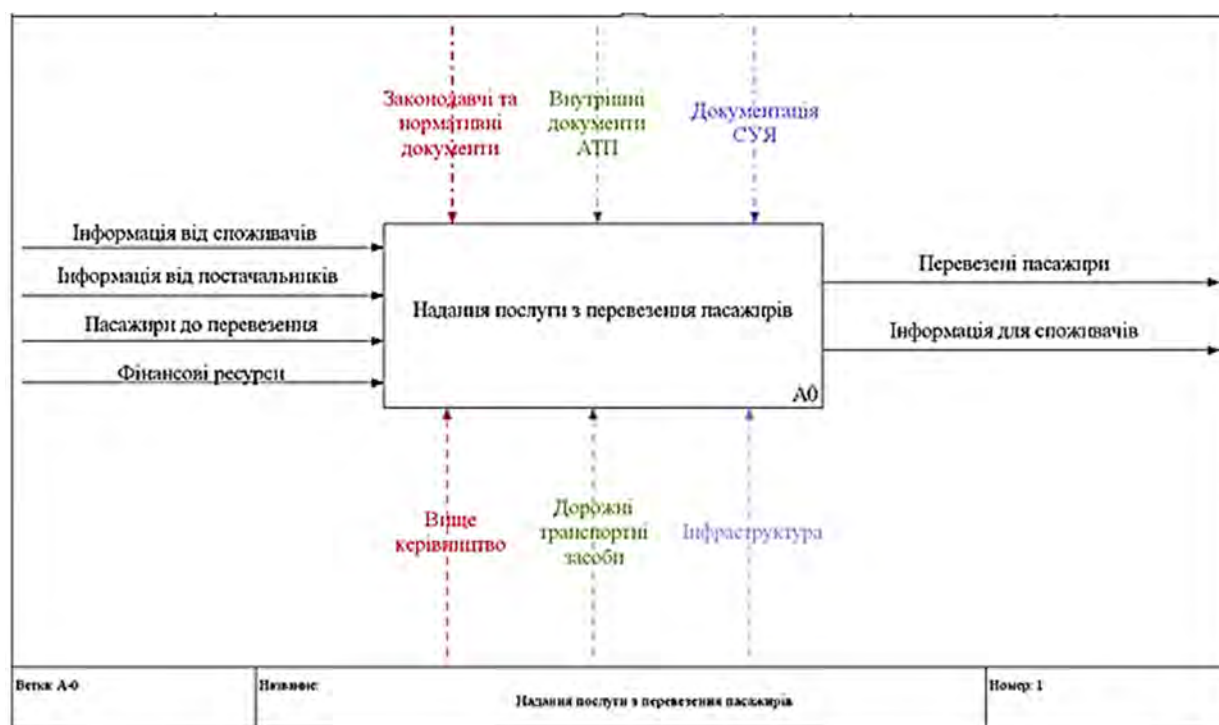

Рис. 2. Функціональна модель вищого рівня в нотації IDEF0 основного бізнес-процесу «Надання послуги з перевезення пасажирів» АТП
(побудовано з використанням платформи моделювання бізнес-процесів «Ramus»)

Декомпозиція основного бізнес-процесу вищого рівня А-0 в нотації IDEF0 (рис. 2) може бути представлена трьома підпроцесами (рис. 3):

1. «Управляти діяльністю підприємства».
2. «Забезпечувати діяльність підприємства».
3. «Виконувати перевезення пасажирів».

Блоком 1 представлений процес «Управляти діяльністю підприємства». Входами цього блоку є інформація від постачальників та споживачів, а також інформація щодо поточної діяльності підприємства. Ця інформація включає показники перебігу процесу, показники продукту процесу, дані щодо задоволеності споживачів, протоколи якості відповідно до вимог стандарту ДСТУ ISO 9001-2001.

Виходами процесу є управляючі дії керівництва підприємства (плани, накази, розпорядження, рішення тощо), спрямовані на досягнення підприємством запланованої мети шляхом виконання перевезень вантажів (пасажирів) та управління забезпеченням діяльності підприємства. Також блок 1 надає необхідну інформацію блокам 2 та 3 для забезпечення їх діяльності.

Управляючими діями для представленого процесу (рис. 3), так і для його декомпозиції, є нормативні документи та регламенти процесів. Механізмами реалізації цього та інших процесів декомпозиції є вище керівництво, інфраструктура, ДТЗ та персонал підприємства.

Блок 2 на рис. 3 представляє процес «Забезпечувати діяльність підприємства», його входами процесу є дорожньо-транспортні засоби (ДТЗ), що потребують обслуговування (щоденного/щорічного,

технічного та інших, а також поточного ремонту), а також основні засоби, що вимагають профілактики, персонал, який потребує навчання та підвищення кваліфікації, фінансові ресурси, які використовуються для забезпечення діяльності та інформація, яка надається блоком 1.

На виході з процесу є ДТЗ та основні засоби після проведення профілактичних робіт, а також персонал, кваліфікація якого має бути підвищена.

Блок 3 відображає основну діяльність підприємства «Виконувати перевезення вантажів (пасажирів)».

Входами процесу є вантажі та/або пасажирів, що підлягають перевезенню.

Виходами процесу є перевезені вантажі (пасажирів), а також інформація для споживачів та постачальників, дорожньо-транспортні засоби (ДТЗ), що потребують обслуговування (ЩО – щоденного, ТО – технічного), поточного ремонту (ПР), основні засоби, які потребують профілактики, персонал, кваліфікація якого має бути підтверджена й можливо підвищена.

Механізмами реалізації цього процесу виступають справні ДТЗ (відремонтвані та заправлені) та інші елементи інфраструктури, персонал відповідної кваліфікації, керівництво різних рівнів.

Вважаємо, що методологія IDEF 0 (Integration Definition for Function Modeling) методології SADT-діаграм може бути застосована при моделюванні нижніх рівнів бізнес-процесів, але для регламентації процесів, на наш погляд, все ж зручніше брати за основу методологію ARIS.

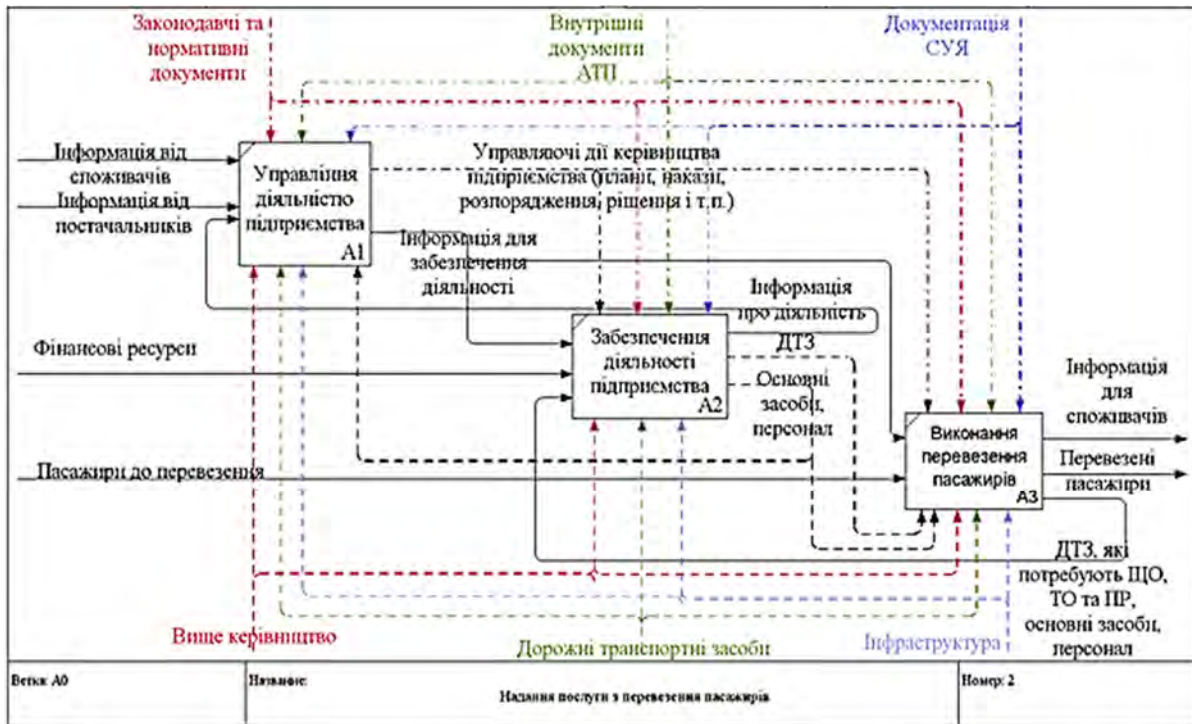

Рис. 3. Дочірня діаграма функціональної моделі основного процесу «Надання послуги з перевезення пасажирів» АТП
(побудовано з використанням платформи моделювання бізнес-процесів «Ramus»)

Деталізація другого рівня моделювання, яка представлена рис. 4, проводиться за допомогою побудови EPC-моделі.

Отже, на початку кожної зміни приймаються заявки на перевезення від клієнтів і складається добовий наряд. Далі заявка йде в ремонтний цех, де проводиться перевірка технічного стану автотранспорту, водночас виконується підготовка та інструктаж персоналу.

На рис. 5 представлено продовження виконання процесу, що дозволяє констатувати, що заявка разом з необхідними рекомендаціями розподіляються між водіями, кондукторами, їх транспортом і прикріпленим за ними маршрутом, відповідно проводиться виконання заявки.

Вважаємо, що далі необхідно проаналізувати, що збільшує час виконання операцій. Наприклад, якщо було виявлено, що диспетчер здійснює зайві операції, які призводять до численних помилок і невдоволення з боку клієнтів, то необхідно внести коректування в інструкції, надати відповідні вказівки та розпорядження.

Таким чином, для скорочення зайвих операцій пропонується обирати метод скорочення надлишкових бізнес-процесів, що не привносять нічого, крім збільшення витрат, часу на реалізацію процесу і ризиків. Ці операції підпроцесів повинні виключатися з основного процесу.

Оскільки видалення надлишкових операцій, як правило, призводить до зменшення часу виконання бізнес-процесу, то можна говорити про те, що даний метод є також способом і скорочення часу.

Для поліпшення якості надання послуг потрібно збільшити швидкість виконання створення заявки клієнтів, шляхом впровадження інформаційної системи автоматизованого заповнення заявки і ціни на замовлення. Це дозволить диспетчеру заощадити час на створенні заявки, внесення зміни в заявку або пошуку заявки для видалення при скасуванні. У разі застосування цієї системи начальник автоколони і водій також будуть отримувати доступ до своїх напрямних документів за допомогою єдиної мережі підприємства, що відсіє непотрібну метушню між виконавцями процесу здійснення перевезень.

Висновки. Отже, запропонований підхід до управління бізнес-процесів вітчизняного АТП може далі бути застосовано для регламентації і реорганізації процесів на підставі виділення існуючих проблем після побудови діаграми бізнес-процесів, недарма фахівці [3] вважають, що моделювання «... дозволяє визначити «вузькі місця» та перебудувати бізнес-процес після отримання моделі «AS – IS» («як є») і її наочного опису та перебудови її в моделі «AS – TO – BE» («як повинно бути») [3].

Вважаємо, що для графічного представлення бізнес-процесів з метою визначення існуючого стану та можливих проблем достатньо будувати запропоновані прості моделі, які насправді дозволяють забезпечувати дотримання принципів системного функціонально-модульного або структурного підходу при плануванні діяльності підприємства при розв'язанні практичних проблем управління, у тому числі на підставі даних цих узагальнених мо-

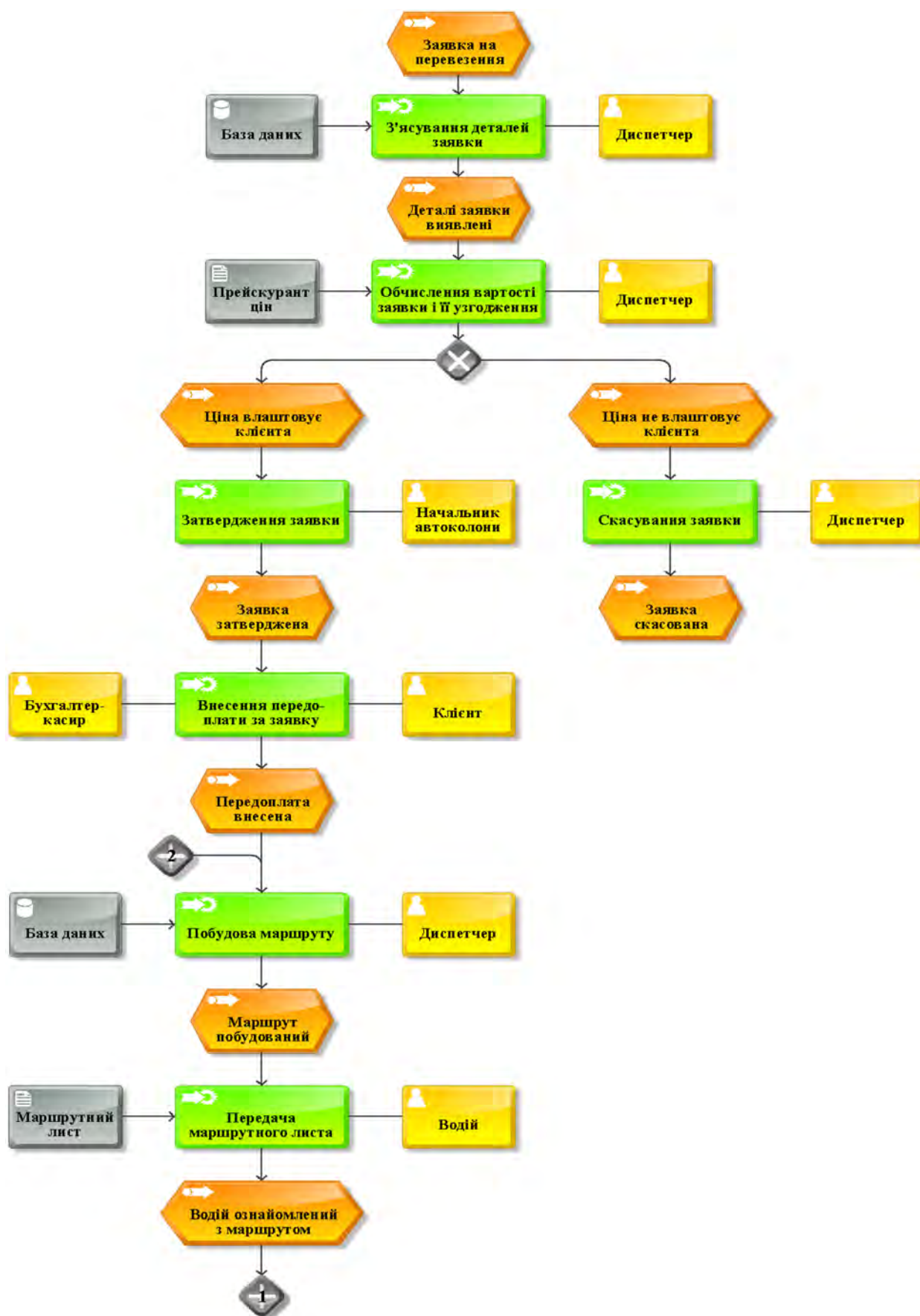

Рис. 4. EPC-модель «As is» деталізації другого рівня моделювання
(побудовано з використанням платформи моделювання бізнес – процесів «ARIS Express»)

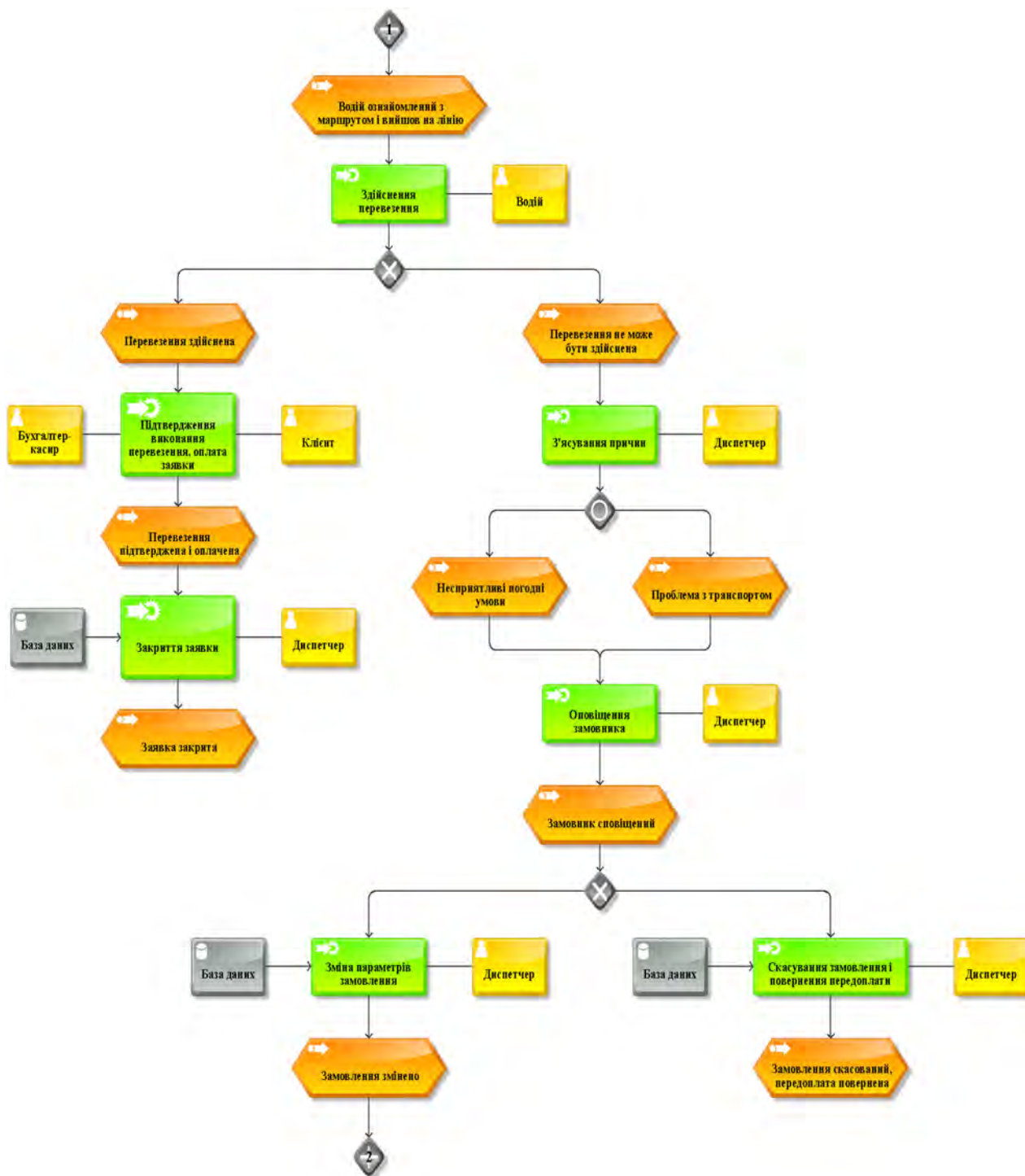

Рис. 5. EPC-модель «As is» продовження виконання процесу перевезення
(побудовано з використанням платформи моделювання бізнес-процесів «ARIS Express»)

делей, які відображають усі фактори і взаємозв'язки реальної ситуації діяльності підприємства.

Насамперед побудова і використання запропонованих моделей зумовлені необхідністю визначення існуючих проблем на підприємстві (дублювання завдань та повноважень, наявності зайвих операцій в діяльності підприємства). Для вирішення цих питань нами й було запропоновано здійснити опис та регламентацію існуючих процесів, отримати

наочну картину ситуації завдяки побудови функціональної моделі (AS – IS) в нотації IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методології SADT-діаграм.

Вважаємо, що сумісне використання EPC-моделі «AS IS» платформи «ARIS Express» методології SADT-діаграм та нотації IDEF0 (функціональне моделювання) дає керівництву повну картину діяльності підприємства.

Представлений результат моделювання бізнес-процесів в методології функціонального моделювання дозволяє провести аналіз існуючого стану діяльності автотранспортного підприємства і провести процедуру оптимізації його бізнес-процесів.

Для вдосконалення бізнес-процесів нами пропонується регламентувати бізнес-процеси підприємства за допомогою діаграм моделювання процесів, які можна застосовувати без особливих фінансових і трудових витрат і які дають найбільш зрозумілі для сприйняття, точні і якісні результати. Наведений приклад складання карт операцій підприємства дозволяє надати надалі рекомендації щодо підвищення їх ефективності.

Література

1. **Андерсен Бьєрн.** Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования: учебник / пер. с англ. С. В. Ариничева; науч. ред. Ю.П. Адлер. Москва: РИА «Стандарты и качество», 2003. 272 с. 2. **Андрушків Б.М., Мельник Л.М.** Формування системи бізнес-процесів підприємства у контексті сталого розвитку. *Теоретичні і прикладні аспекти економіки та інтелектуальної власності* : збірник наукових праць. 2015. Вип. 2 (12). С. 91–97. 3. **Латишева О.В., Смирнова І.І., Ростовський О.Р.** Управління бізнес-процесами в умовах торговельного підприємства. *Науковий журнал «Економічні студії»*. 2019. Вип. №2 (24). С. 119-125. 4. **Латишева О.В., Касьянюк С.В., Баранов Р.Р., Закиров Р.Р.** Функціональне моделювання як інструментарій аналізу фінансового стану підприємств. *Управління економікою: теорія та практика. Восьмі Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.О. Хандій (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), В.Є. Куриляк та ін.* Київ, 2019. С.178-184. <https://doi.org/10.37405/2221-1187>. 2019.178-184. 5. **Латишева О.В., Касьянюк С.В., Голубова І.В., Хаджийський Є. А.** Витрати підприємства: можливості управління та оптимізації на основі функціонального моделювання та перепроєктування бізнес-процесів. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2 (37). С. 67-72. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).67-72](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).67-72). 6. **Латишева О.В., Антонова В.І.** Особливості проведення аудиту бізнес-процесів обліку витрат та їх управління. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1 (55). С. 109-117. doi: 10.12958/1817-3772-2019-1(55)-109-117.

References

1. Andersen Bjorn. (2003). Business processes. Improvement tools. Trans. from English by S. V. Arinichev. Moscow. RIA "Standards and Quality" [in Russian]/
2. Andrushkiv B.M., Melnyk L.M. (2015). Formuvannia systemy biznes-protseviv pidpriemstva u konteksti staloho rozvytku [Forming a system of business processes of the enterprise in the context of sustainable development]. *Teoretychni i prykladni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and applied aspects of economics and intellectual property*, Issue 2 (12), pp. 91–97 [in Ukrainian].

3. Latysheva O.V., Smyrnova I.I., Rostovskiy O.R. (2019). Upravlinnia biznes-protseivy v umovakh torhovelnoho pidpriemstva [Business process management in a commercial enterprise]. *Ekonomichni studii – Economic studies*, Issue 2 (24), pp. 119-125 [in Ukrainian].

4. Latysheva O.V., Kasianiuk S.V., Baranov R.R., Zakyrov R.R. (2019). Funktsionalne modeliuвання yak instrumentarii analizu finansovoho stanu pidpriemstv [Functional modeling as a tool for analyzing the financial state of enterprises]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka. Vosmi Chumachenkivski chytannia – Economic management: theory and practice. Eight Chumachenko readings*, pp. 178-184. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. doi: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2019.178-184> [in Ukrainian].

5. Latysheva O. V., Kasianuk S. V., Golubova I. V., Khadzhyys'kyu Ye. A. (2019). Costs of enterprise: opportunities of management and optimization based on functional modeling and prospects of business processes. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (37), pp. 67-72. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).67-72](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).67-72) [in Ukrainian].

6. Latysheva O.V., Antonova V.I. (2019). Osoblyvosti provedennia audytu biznes-protseviv obliku vytrat ta yikh upravlinnia [Features of realization of audit of business processes of cost-accounting and their management]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (55), pp. 109-117. doi: 10.12958/1817-3772-2019-1(55)-109-117 [in Ukrainian].

Латишева О. В., Баранов Р. Р., Зверев В. В., Проніна О. О. Можливості застосування бізнес-моделей для управління діяльністю автотранспортного підприємства

Метою статті є визначення можливостей удосконалення управління бізнес-процесами автотранспортного підприємства на підставі їх опису, регламентації та корегування завдяки використанню сучасного інструментарію моделювання бізнес-процесів в нотаціях «Integration Definition for Function Modeling – IDEF0» та «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS».

Актуальність досліджених у статті питань зумовлена необхідністю визначення існуючих проблем на підприємстві, таких як: дублювання завдань та повноважень, наявність зайвих операцій в діяльності підприємства. В статті запропоновано здійснити опис та регламентацію існуючих процесів завдяки побудові функціональної моделі (AS – IS) в нотації IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методології SADT-діаграм.

У статті представлено результат моделювання бізнес-процесів в методології функціонального моделювання, який дозволяє провести аналіз існуючого стану діяльності автотранспортного підприємства і провести процедуру оптимізації бізнес-процесів.

Для вдосконалення бізнес-процесів у статті пропонується регламентувати бізнес-процеси підприємства за допомогою діаграм моделювання процесів, які можна застосовувати без особливих фінансових і трудових витрат і які дають найбільш зрозумілі для сприй-

няття, точні і якісні результати. В статті наведено приклад складання карт операцій підприємства та надано рекомендації щодо підвищення їх ефективності.

Ключові слова: автотранспортне підприємство, бізнес-процеси, моделювання бізнес-процесів, управління бізнес-процесами, функціональна модель, нотація IDEF0, методологія «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS», IT-платформа «ARIS Express», декомпозиція.

Latysheva O., Baranov R., Zverev V., Pronina O. Possibilities of Application of Business Models are for the Management of Motor Transport Enterprise Activity

The aim of the article is determination of possibilities of improvement of management of transport enterprise business processes on the basis of their description, regulation due to the use of modern tool of design of business processes in notations of «Integration Definition for of Function Modeling - IDEF0» and «Architecture of Integrated Information Systems - ARIS».

Actuality of investigational in the article questions is predefined by the necessity of determination of existent problems on an enterprise, such as duplication of tasks and plenary powers, to the presence of superfluous operations in activity of enterprise. In the article it is suggested to carry out description and regulation of existent processes due to constructions of functional model (AS – IS) at notation of IDEF0 (Integration Definition for of Function Modeling) of methodology of SADT-diagrams.

In the article the result of design of business processes is presented in methodology of functional design, that allows to conduct the analysis of the existent state of activity of motor transport enterprise and conduct procedure of optimization of business processes.

For perfection of business processes in the article it is suggested to regulate the business processes of enterprise by means of diagrams designs of processes, that can be applied without the special financial and labour charges and that give most clear for perception, exact and quality results. In the article an example of stowage of maps of operations of enterprise is made and recommendations are given in relation to the increase of their efficiency.

Keywords: motor transport enterprise, business processes, designs of business processes, management business processes, functional model, notation of IDEF0, methodology of «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS», IT is a platform of «ARIS Express», decoupling.

Латышева Е. В., Баранов Р. Р., Зверев В. В., Пронина О. А. Возможности применения бизнес-моделей для управления деятельностью автотранспортного предприятия

Целью статьи является определение возможностей усовершенствования управления бизнес-процессами автотранспортного предприятия на основании их описания, регламентации и корректировки благодаря использованию современного инструментария моделирования бизнес-процессов в нотациях «Integration Definition for Function Modeling – IDEF0» и «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS».

Актуальность исследованных в статье вопросов предопределена необходимостью определения существующих проблем на предприятии, таких как: дублирование заданий и полномочий, наличие лишних операций в деятельности предприятия. В статье предложено осуществить описание и регламентацию существующих процессов на основе построения функциональной модели (AS – IS) в нотации IDEF0 (Integration Definition for Function Modeling) методологии SADT-диаграмм.

В статье представлен результат моделирования бизнес-процессов в методологии функционального моделирования, который позволяет провести анализ существующего состояния деятельности автотранспортного предприятия и провести процедуру оптимизации бизнес-процессов.

Для совершенствования бизнес-процессов в статье предлагается регламентировать бизнес-процессы предприятия с помощью диаграмм моделирования процессов, которые можно применять без особенных финансовых и трудовых расходов и которые дают наиболее понятные для восприятия, точные и качественные результаты. В статье приведен пример складывания карт операций предприятия и предоставлены рекомендации относительно повышения их эффективности.

Ключевые слова: автотранспортное предприятие, бизнес-процессы, моделирование бизнес-процессов, управление бизнес-процессами, функциональная модель, нотация IDEF0, методологія «Architecture of Integrated Information Systems – ARIS», IT-платформа «ARIS Express», декомпозиція.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОМЕННИХ ШЛАКІВ

Високі темпи розвитку матеріального виробництва, прискорення науково-технічного прогресу обумовлюють все більш інтенсивне використання природних ресурсів. Унаслідок постійного зростання взаємодії між суспільством і природою довкілля стає все більш синтетичним, а його природна структура вступає в конфлікт з продуктивними силами й громадським споживанням. Проблему ефективного використання сировини і, зокрема, перехід на безвідходну технологію слід розглядати з точки зору усунення протиріч між економічним зростанням (необхідністю все більшого залучення ресурсів у виробництво) і «продуктивною можливістю» довкілля (виснаження запасів, зниження якості мінеральних ресурсів, порушення екологічного балансу). Вирішення цих протиріч ймовірно не тільки при раціональному і комплексному використанні видобутих ресурсів, але й відходів виробництва.

Найбільша кількість небезпечних відходів утворюється на гірничо-збагачувальних комбінатах та металургійних підприємствах. Відходи металургійних підприємств забруднюють довкілля пилом, шкідливими газами й стічними водами. Домни, сталеплавильні та коксові печі тощо дають чимало небезпечних відходів. Наприклад, по ПРАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча», який входить до десятки основних забруднювачів довкілля, тільки гранульованих доменних шлаків за 2019 р. було утворено 2228999 т, утилізовано ж всього 84500 т, передано для утилізації 439836,85 т. Загальний обсяг цих шлаків, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах становить 17492394,42 т [1, с. 218]. На цьому ж підприємстві за 2019 р. було зібрано від виробників доменних шлаків (не гранульованих) рядових для дорожнього будівництва 1620228,56 т, видалено 1620228,56 т. Загальний обсяг цих шлаків, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах становить 1864450,791 т [там само, с. 226].

Безумовно, важливим напрямом охорони довкілля в металургії є впровадження безвідходних технологій та технологій комплексного використання сировини з метою збагачення руд, раціональної повноти вилучення основних і супутніх елементів, утилізації відходів виробництва без заподіяння шкоди довкіллю. В Україні ці проблеми мають особливе значення внаслідок масового викорис-

тання старих ресурсо- та енерговисоковитратних технологій, неякісної сировини. Тому вивчення зарубіжного досвіду щодо утворення та використання доменних шлаків не втрачає своєї актуальності, бо наразі проблема управління відходами повинна вирішуватися на основі ієрархії:

головний пріоритет віддається можливості уникнути утворення відходів;

якщо вони утворюються, то необхідно прагнути до їх мінімізації;

можливість вторинного рециклінгу відходів або відповідної переробки первинних відходів;

поховання відходів, які вже не можуть бути використані.

Рециклінг відходів передбачає не тільки можливість їх повернення до виробництва основної продукції, але і переробку або продаж зацікавленим споживачам.

Утворення шлаків є одним з найважливіших процесів, що протікають в доменній печі і визначають її роботу, бо вони є одним з найбільш цінних вторинних матеріальних ресурсів. Доменний шлак використовується для виробництва гранульованого шлаку (більше 50%), щебеню (17%), пемзи (3%), шлаковати з розплаву, також в невеликому обсязі виробляють високоглиноземний клінкер і литі вироби.

Грануляція – це процес переробки шлакового розплаву в оскловані гранули, за допомогою різкого охолодження водою, парою, повітрям або іншим газом, вона може проводитися у плавильного агрегаті або на центральній установці з транспортуванням шлаку до них в чашах. Способи грануляції дозволяють при порівняно невеликих капітальних витратах забезпечити швидку переробку значних кількостей шлаків.

Припічна грануляція дає можливість локалізувати і знешкодити парогазові викиди, забезпечити повну переробку шлаків у рідкому вигляді. Залежно від витрат води розрізняють три види грануляції: мокра, суха і напівсуха. В основному, отримали розвиток водні способи грануляції. В даний час найбільш практичне застосування мають гідрожолобний і барабанний способи. Гідрожолобний спосіб грануляції полягає в дробленні розплаву обмеженою кількістю води, що подається під великим тиском на жолоб, куди зливається розплав з ковша. Зневоднення граншлака відбувається на складі, облад-

наному грейферним краном. Вода, яка стікає, надходить до відстійника, а звідти перекачується до системи оборотного водопостачання. Але, в той же час гідрожолобна грануляція не забезпечує нормальних екологічних вимог (затоплення і обводнення прилеглої території, наявність шкідливих парогазових викидів). Тому доцільним було б впровадження технології, яку застосовують у Франції, Бельгії та Німеччині. З приймального жолоба струмінь шлаку надходить до закритої камери, в передній частині якої встановлена гідронасадка. З камери шлак надходить в нижній жолоб, де піддається додатковій обробці водою та яка транспортує готову продукцію до басейну. Дно басейну виконано у вигляді решітки, під якою насипано фільтруючий шар з гравію різної крупності. Опора фільтруючого шару має отвори для стоку води. Забивання гравійного фільтра не відбувається за рахунок того, що через нього періодично знизу вгору крізь отвори для стоку води продувають повітря. При цьому зливну магістраль перекривають, а басейн заповнюють водою. Зміст суспензії в очищеній воді становить близько 3,5 мг/л, що в значній мірі спрощує експлуатацію системи оборотного водопостачання.

На заводах Японії поширено спосіб грануляції, розроблений фірмами «Раза трейдинг» і «Ніппон Кока». Шлак, що випускається з печі надходить до гідрожолобу, куди подається вода на грануляцію. Шлаководна пульпа накопичується в приймальному бункері, звідки насосом перекачується до зневоднювальних резервуарів, що представляють собою бункери з конічною нижньою частиною, стінки й дно яких перфоровані. Фільтрація здійснюється через шар гранульованого шлаку. Вода після фільтрації знову подається на грануляцію. Над прийомним бункером встановлено парасольку з витяжною трубою для видалення пара. Насоси мають високу зносостійкість, їх окремі частини легко замінюються. Установки не вимагають великих площ, забезпечують переробку всіх типів шлаків, а також локалізацію та відведення токсичної парогазової суміші.

У Німеччині аналогічний спосіб грануляції розроблено фірмою «АІО-Штальбау» і «Естель НВ Хеш-Хоогвенс», він застосовується на багатьох доменних печах. Його особливістю є охолодження води в градирні перед подачею на грануляцію, що сприяє підвищенню щільності та зниженню вологості гранульованого шлаку.

У Франції на заводі фірми «Юзінор» (м. Дюнкерк) шлак гранулюють в гідрожолобі, а потім пульпу насосами транспортують на відстань 50 м до басейну з фільтруючим дном. З басейнів гранульований шлак вивантажують грейферним краном.

Грануляція шлаку на заводі фірми «Аугуст Тіссен-Хютте» в Швельгене (Німеччина) відрізняється тим, що пульпа передається до басейну з фільтруючим шаром самопливом по закритих жолобах. Таких басейнів ємністю по 1000 м³ – шість. Фільтруючий шар площею 200 м² і товщиною 0,7 м скла-

дається з кількох шарів гравію різної крупності. Відфільтрована вода проходить через градирню і знову подається до системи оборотного водопостачання. Передбачено очищення фільтруючого шару шляхом продувки повітрям. З басейну шлак грейферним краном перевантажують до бункеру або на склад. Вологість гранульованого шлаку 8-12%.

У Чехії (м. Кладно) розроблено систему грануляції, при якій пульпа тангенціально вводиться до циклонного відділювача. Грануляція, що виходить з конусної частини відділювача через регулюючий затвор, надходить на вібраційний конвеєр, де остаточно зневоднюється і стрічковим конвеєром подається до відвантажувального бункеру. Відокремлена вода видаляється по кільцевому колектору в оборотний цикл. Установка займає невелику площу, проста й дешева в експлуатації. Однак її продуктивність невелика.

Фірмами «Сідшар» (Бельгія) і «Поль Вюрт» (Люксембург) спільно розроблено компактну систему ІНВА для безперервного гранулювання шлаку з «динамічним» фільтруванням води за допомогою горизонтального барабана-фільтра. Жужільний розплав гранулюється водою. Шлакова пульпа стікає в приймальний бункер, звідки рівномірно подається в ІНВА-фільтр, який є обертовим фільтрованим барабаном, обтягнутим дрібною дротяною сіткою [2].

Зарубіжний досвід показує, що в металургії є значні резерви зниження утворення відходів. В середньому питоме утворення твердих відходів на одиницю продукції на металургійних підприємствах розвинених країн в даний час в 1,5-3 рази нижче, ніж в Україні. Утилізація твердих відходів на підприємствах повного металургійного циклу в Німеччині досягла 95-99%, в Швеції – 93, в Японії – 97-99%. В останні роки зарубіжні металургійні підприємства взяли курс на стовідсоткове оборотне використання відходів, що утворюються [3].

Тим більше, що протягом останнього десятиріччя було докладено значних зусиль для більш якісної обробки шлаків, щоб вони відповідали жорстким екологічним нормам ЄС. Ключовою метою в цьому процесі є зниження залишкового вмісту металів до рівня, що буде менше ніж визначені законодавством порогові значення. Враховуючи хімічний склад шлаків і їх мінералогію, після відповідної обробки їх можна буде використовувати як сировину. Приклади промислового виробництва «очищених» та «інженерних» шлаків нового покоління вже є. Це «шлаки 2.0», які слід розглядати вже не як відходи, а, скоріше, як побічні продукти промислового виробництва [4]. В окремих країнах, наприклад, Німеччині металургійні шлаки з категорії відходів переведено до розряду побічних продуктів виробництва на законодавчому рівні.

Шлаки в основному застосовуються в: дорожній галузі – при будівництві доріг, сільському господарстві – для вапнування ґрунтів, металургії – як залізовмісний матеріал для вторинної переплавки в

доменних печах. Доменні шлаки діляться на відвальні (основний напрям використання – дорожнє будівництво) та гранульовані, які можна використати для виготовлення цементу та/або бетону й будівельних матеріалів. Доменні шлаки США високомагнезійні (до 16% MgO) і малоприсадні для виробництва. Шлаки у Франції та Китаї низько основні і не схильні до силікатного розпаду. В Англії, Чехії частина шлаків має високу основність і використання їх обмежено. Особливо успішно переробляють і використовують шлаки доменного виробництва. Основним напрямком шлакопереробки в США, Англії, Франції, Угорщини є виробництво щебеню з повітряно-охолодженого шлаку в траншеях безпосередньо у доменних печах або за їх межами. Щебінь отримують повільним охолодженням шлаку. Щебінь з доменних шлаків використовують для всіх видів покриття, основ і підстилаючих шарів дорожнього покриття. Нульову фракцію застосовують для отримання монолітних шлакобетонних основ і покриття [5].

Основним споживачем доменних шлаків є цементна промисловість. Європейськими нормами дозволяється вводити в портландцемент до 35% доменного гранульованого шлаку, а в шлакопортландцемент – до 80%. Введення доменних шлаків в сировинну суміш збільшує продуктивність печей і знижує витрати палива на 15%, а собівартість – на 25-30%. Крім того, шлак як активна добавка значно покращує ряд будівельно-технічних властивостей цементу [6].

Портландцемент широко використовується в дорожньому будівництві. Наприклад, для моста королеви Єлизавети II (Англія), який було введено до експлуатації у 1991 р., було використано 40 тис. м³ доменних шлаків, його довжина 812 м, для бетону було використано суміш портландцементу та 70% молотого гранульованого доменного шлаку. Там же, в Англії, у 1996 р. було введено до експлуатації другий Севернський міст, на будівництво якого було використано 60 тис. м³ доменних шлаків, його довжина 5 км. Використовувався бетон на основі портландцементу та доменних шлаків, в залежності від виду конструкції частка доменних шлаків коливалася від 20 до 70%.

В останні роки став вироблятися геополімерний цемент, наприклад, у Нідерландах із золи ТЕС та доменних шлаків фірма SQUARE виробляє такий цемент, який за результатами проведених досліджень ні в чому не поступається звичайному цементу. Так, у 2014 р. в Австралії аеропорт та злітно-посадкова смуга були побудовані з геополімерного цементу на основі золи ТЕС та доменних шлаків. На будівництво було витрачено 100 тис. т такого бетону. За рахунок використання цієї технології викиди CO₂ було скорочено на 6,6 тис. т. Там же, в Австралії, 330 тис. т геополімерного бетону було використано на 33 балки, що формують підлогу будівлі Інституту глобальних змін Університету Квінс-

ленда. Наразі у Сідней було зроблено тестове покриття з геополімерного бетону на одній з ділянок дороги. Там встановлено датчики, які контролюють стан бетону. Якщо досвід буде вдалим, то геополімерний бетон будуть ширше застосовувати для дорожнього покриття.

За 2018 р. рівень використання доменних шлаків без врахування імпорту коливався від 104% в Японії до 116% у Австралії та Новій Зеландії, в той же час в Україні він становив всього 48% [7].

У всьому світі активно продають і купують доменні шлаки. Найбільшим експортером шлаків є Індія, частка якої у загальному обсязі за 2018 р. становила 19,7%, найбільшим імпортером у тому ж році була ОАЕ із часткою у 19,1% від загального імпорту [там само]. В Україні ці обсяги не настільки значущі, але, тем не менше за 2019 р. компанія Recycling Solutions збільшила обсяги продажів золошлакових матеріалів і металургійних шлаків на 22%, за рік вона продала 1,49 млн м³ побічних продуктів з відвалів до США, Китаю, Японії, Польщі, Німеччини, Туреччини й Сінгапуру [8].

У світі є досвід отримання:

шлакової пемзи при обробці шлакового розплаву обмеженою кількістю води, повітря або їх суміші, що приводить до його спучування. В результаті процесу утворюється поризований кристалічний продукт;

мінеральної вати, яка є волокнистим матеріалом, отриманим із силікатного розплаву металургійних шлаків. Мінеральна вата виготовляється з рідких шлаків (ванний спосіб) або переплавки твердого кускового шлаку (ваграночний спосіб). Найбільш ефективним є ванний спосіб, що дозволяє використовувати рідкий розплав шлаку. Даний спосіб приводить до економії палива.

Численні експерименти показали, що доменні шлаки не поступаються звичайним вапняним добривам, а в деяких відношеннях перевершують їх. Головним компонентом цих шлаків є вапно, яке міцно пов'язано в силікатних з'єднаннях, що перешкоджає швидкому його вимиванню, яке спостерігається при застосуванні звичайних вапняних добрив, підвищуючи тим самим абсорбційну здатність ґрунту.

З доменних шлаків виробляють литі вироби: бруківку для дорожнього будівництва, шлакові і металошлакові труби, плити й деталі трубопроводів.

Також з гранульованого шлаку можна отримати шлакоситал. До шихти вводять доменний граншлак, кварцовий пісок і нукліатори, оксиди і сульфід хрому, титану, марганцю, цинку й заліза. Шихта плавиться у ванній печі безперервної дії, а отримана скломаса надходить на переробку.

Маючи велику твердість і міцність, доменні шлаки дають хороший матеріал для виробництва штучного будівельного і мостильного каменю. По твердості цей штучний камінь не поступається граніту. Найбільше його використовують в Англії, де він йде на мостові і як масиви для підводних споруд.

З доменних шлаків виробляють емалі, глазурі й полив для глиняних і металевих виробів, штучне дорогоцінне каміння (наприклад, на Уралі шліфують різні відповідні за текстурою і кольором шлаки).

Шлакові води, що містять розчинені сполуки Сульфуру, можуть застосуватися для лікування у водолікарнях. Використання грануляційної шлакової води для лікувальних цілей було частково вирішено в СРСР (наприклад, у 1936 р. з'явилася така шлаколікарня в Донецьку (тоді – Сталіно), розташована вона була поруч з металургійним заводом, там

же була безкоштовна й відкрита для всіх бажаючих водолікарня під відкритим небом) і Німеччині ще в 30-ті роки минулого сторіччя. У роботі [9] пропонується спосіб використання грануляційної шлакової води, який має істотні еколого-економічними переваги і в разі впровадження міг би перетворити Маріуполь в Мацесту Донецького регіону.

Розрахунки фахівців GMK Center підтверджують існуючий в Україні потенціал щодо використання та експорту шлаків (див. рисунок).

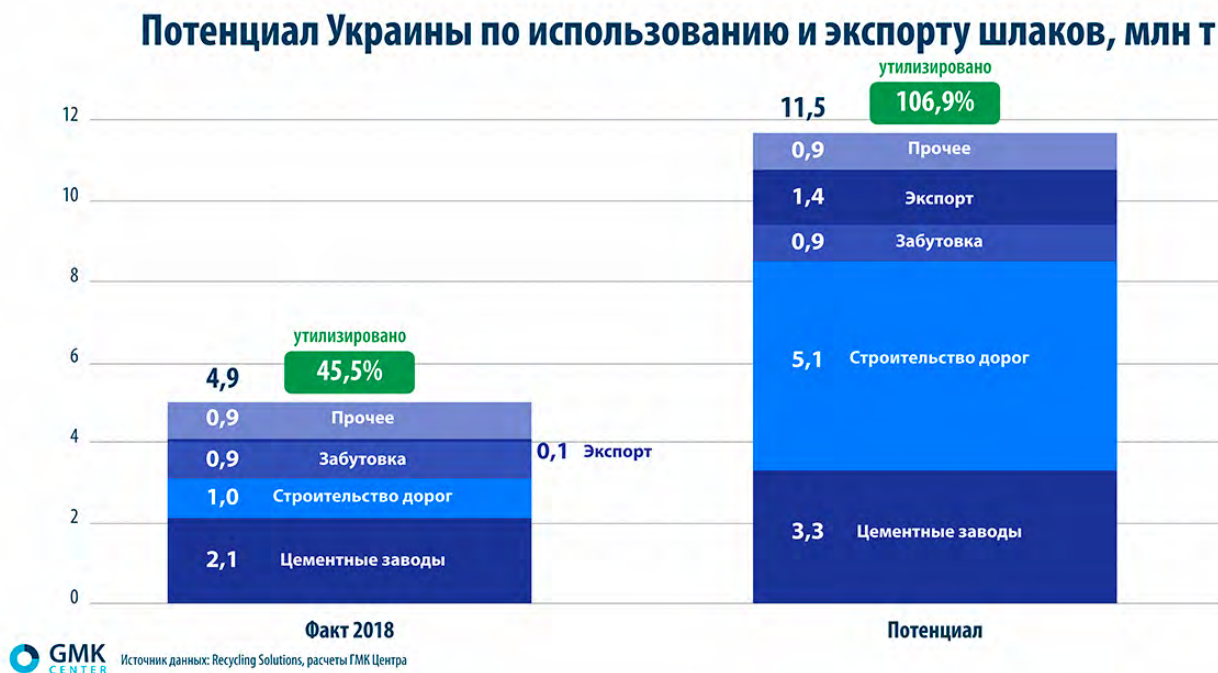

Рисунок. Потенціал України щодо використання та експорту шлаків [7]

Зарубіжний досвід та розрахунки фахівців свідчить, що в Україні є не тільки значні резерви щодо зниження утворення доменних шлаків, але й необхідність в комплексній їх переробці за новими технологіями із застосуванням новітнього устаткування, що зробить перспективним переробку доменних шлаків як з економічної, так і з екологічної точки зору.

Література

1. **Екологічний паспорт** Донецької області. 2019 рік. URL: http://ecology.donoda.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/ЕКОПАСПОРТ-НА-САЙТ_2019_-1.pdf.
 2. **Рябова Т.В.** Новые технические решения по охране окружающей среды в черной металлургии. *Черметинформация. Новости черной металлургии за рубежом*. 2002. № 2. С.104-105.
 3. **Reuter M., Xiao Y., Boim U.** Recycling and environmental issues of metallurgical slags and salt fluxes. *VII International Conference on Molten Slags Fluxes and Salts, The South African Institute of Mining and Metallurgy*. URL: http://www.saimm.co.za/Conferences/Slags2004/050_Reuter.pdf.
 4. **Отримання** користі: як європейці заробляють на шлаках. URL:

<https://gmk.center/ua/posts/otrimannya-koristi-yak-ievro-pejci-zaroblyajut-na-shlakah/>.
 5. **Рекус И.Г., Шорина О.С.** Основы экологии и рационального природопользования. Москва: Изд-во МГУП, 2001. 146 с.
 6. **Доменные** шлаки могут заменить дорогой цемент. *Приазовский рабочий*. 2016. 30 декабря (№153 (20297)). URL: <http://pr.ua/news.php?new=27431>.
 7. **Глущенко А.** Международный опыт использования металлургических шлаков. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=434955067166222>.
 8. **Recycling Solutions** у 2019 році наростила продажі шлаків на 22%. URL: <https://gmk.center/ua/news/recycling-solutions-u-2019-roci-narostila-prodazhi-shlakiv-na-22/>.
 9. **Кравченко В.П., Шапиро-Никитин Д.Е.** Грануляционная шлаковая вода в бальнеологии. URL: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences/Литье.Металлургия/2017/Грануляционная_шлаковая_вода_в_бальнеологии.pdf.

References

1. **Екологічний паспорт** Донецької області. 2019 рік. [Ecological passport of Donetsk region. 2019 year]. Retrieved from <http://ecology.donoda.gov.ua/wp-content/>

uploads/2020/07/ЕКОПАСПОРТ-НА-САЙТ_2019_-1.pdf [in Ukrainian].

2. Ryabova T.V. (2002). Novye tekhnicheskie resheniya po okhrane okruzhaiushchei sredy v chernoii metallurgii [New technical solutions for environmental protection in ferrous metallurgy]. *Chermetinformatsiia. Novosti chernoii metallurgii za rubezhom – Chermetinformation. Ferrous metallurgy news abroad*, 2, pp. 104-105 [in Russian].

3. Reuter M., Xiao Y., Boin U. Recycling and environmental issues of metallurgical slags and salt fluxes. *VII International Conference on Molten Slags Fluxes and Salts, The South African Institute of Mining and Metallurgy. saimm.co.za*. Retrieved from http://www.saimm.co.za/Conferences/Slags2004/050_Reuter.pdf.

4. Otrymannia korysti: yak yevropeytsi zaroblyaiut na shlakakh [Benefits: how Europeans make money on slag]. Retrieved from <https://gmk.center.ua/posts/otrimannya-korysti-yak-ievropejci-zaroblyajut-na-shlakakh/> [in Ukrainian].

5. Rekus I.G., Shorina O.S. (2001). Osnovy ekologii i ratsionalnogo prirodopolzovaniia [Fundamentals of ecology and environmental management]. Moscow, MGUP, 2001. 146 p. [in Russian].

6. Domennye shlaki mogut zamenit dorogoi tsement. [Blast furnace slags can replace expensive cement]. (2016). *Priazovskii rabochii*, №153 (20297), December 30. Retrieved from <http://pr.ua/news.php?new=27431> [in Russian].

7. Glushchenko A. Mezhdunarodnyi opyt ispolzovaniia metallurgicheskikh shlakov [International experience in the use of metallurgical slags]. *facebook.com*. Retrieved from <https://www.facebook.com/watch/?v=434955067166222> [in Russian].

8. Recycling Solutions u 2019 rotsi narostyla prodazhi shlakiv na 22% [Recycling Solutions in 2019 year increased sales of slag by 22%]. *gmk.center*. Retrieved from <https://gmk.center.ua/news/recycling-solutions-u-2019-roci-narostyla-prodazhi-shlakiv-na-22/> [in Ukrainian].

9. Kravchenko V.P., Shapiro-Nikitin D.Ye. Granulyatsionnaia shlakovaia voda v balneologii [Granulation slag water in balneology]. *kpi.kharkov.ua*. Retrieved from <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences/Литье.Металлургия/2017/Грануляционная шлаковая вода в бальнеологии.pdf> [in Russian].

Кочешкова І. М. Зарубіжний досвід утворення та використання доменних шлаків

Проблему ефективного використання сировини і, зокрема, перехід на безвідходну технологію слід розглядати з точки зору усунення протиріч між економічним зростанням (необхідністю все більшого залучення ресурсів у виробництво) і «продуктивною можливістю» докільля (виснаження запасів, зниження якості мінеральних ресурсів, порушення екологічного балансу). Вирішення цих протиріч ймовірно не тільки при раціональному і комплексному використанні видобутих ресурсів, але й відходів виробництва.

В металургійній галузі України ці проблеми мають особливе значення внаслідок масового використання старих ресурсо- та енерговисоковитратних технологій, неякісної сировини.

Зарубіжний досвід показує, що в металургії є значні резерви зниження утворення відходів. В середньому питома утворення твердих відходів на одиницю продукції на металургійних підприємствах розвинених країн в даний час в 1,5-3 рази нижче, ніж в Україні.

Утворення шлаків є одним з найважливіших процесів, що протікають в доменній печі і визначають її роботу, бо вони є одним з найбільш цінних вторинних матеріальних ресурсів. В останні роки зарубіжні металургійні підприємства взяли курс на стовідсоткове оборотне використання відходів, що утворюються. Тим більше, що протягом останнього десятиріччя було докладено значних зусиль для більш якісної обробки шлаків, щоб вони відповідали суворим екологічним нормам ЄС, тому їх слід розглядати вже не як відходи, а, скоріше, як побічні продукти промислового виробництва.

Шлаки в основному застосовуються в: дорожній галузі – при будівництві доріг, сільському господарстві – для вапнування ґрунтів, металургії – як залізовмісний матеріал для вторинної переплавки в доменних печах. Основним споживачем доменних шлаків є цементна промисловість. Європейськими нормами дозволяється вводити в портландцемент до 35% доменного гранульованого шлаку, а в шлакопортландцемент – до 80%. Введення доменних шлаків в сировинну суміш збільшує продуктивність печей і знижує витрати палива на 15%, а собівартість – на 25-30%. Крім того, шлак як активна добавка значно покращує ряд будівельно-технічних властивостей цементу.

Зарубіжний досвід та розрахунки фахівців свідчать, що в Україні є не тільки значні резерви щодо зниження утворення доменних шлаків, але й необхідність в комплексній їх переробці за новими технологіями із застосуванням новітнього устаткування, що зробить перспективним переробку доменних шлаків як з економічної, так і з екологічної точки зору.

Ключові слова: доменні шлаки, зарубіжний досвід, використання, металургійні підприємства, відходи.

Kocheshkova I. International Experience in Generated and Use of Blast Furnace Slag

We should regard an issue of efficient use of feedstock and, in particular, a transition to waste-free technology from the perspective of adjusting differences between economic growth (more resources in production required) and “productive capacity” of the environment (depletion of mineral resources, lowering of resources quality, disruption of environment balance). It is possible to adjust these differences not only by using resources rationally and comprehensively but also by processing generated industrial waste.

In the Ukrainian metallurgical industry, these issues are very important because of the abundant practice of use of out-of-date resource and energy-intensive technologies and feedstock of poor quality.

International experience shows that the metallurgical industry has rich potential in reducing generated waste. On average specific solid waste generation for a unit of product in the metallurgical industry in developed countries is 1.5-3 times lower than in Ukraine.

One of the important processes of blast-furnace performance is the generation of slag; slag is one of the most valuable secondary materials. Recently international metallurgical enterprises started implementing a hundred percent recycling of use industrial waste. Moreover, for the past decade there were a lot of efforts made to process slag so to meet strict EU environmental requirements, hence we can regard it not as waste but as an industrial by-product.

We use slag mainly in the road sector – for road construction, agriculture – for liming of soils, metal industry – as an iron-containing substance for secondary melting in blast furnaces. The cement industry is the main consumer of blast furnace slag. EU regulations allow up to 35% of granulated blast furnace slag in Portland cement and up to 80% in Portland blast-furnace cement. The addition of blast furnace slag into the mixture increases the performance of blast furnaces and reduces fuel consumption by 15% and prime cost by 25-30 %. Apart from that the slag as an additive considerably improves several construction and technical peculiarities of cement.

International experience and expert assessments say that Ukraine has not only huge potential in reducing blast furnace slag generation but also a need for its comprehensive processing with up-to-date technologies and state-of-the-art equipment that can bring an economic and environmental advantage.

Keywords: blast furnace slag; international experience; use; metallurgical enterprises; waste.

Кочешкова И. Н. Зарубежный опыт образования и использования доменных шлаков

Проблему эффективного использования сырья и, в частности, переход на безотходную технологию следует рассматривать с точки зрения устранения противоречий между экономическим ростом (необходимостью все большего привлечения ресурсов в производство) и «продуктивной возможностью» окружающей среды (истощение запасов, снижение качества минеральных ресурсов, нарушение экологического баланса). Решение этих противоречий возможно не только при рациональном и комплексном использовании добытых ресурсов, но и отходов производства.

В металлургической отрасли Украины эти проблемы имеют особое значение вследствие массового использования старых ресурсо- и энерговысокозатратных технологий, некачественного сырья.

Зарубежный опыт показывает, что в металлургии имеются значительные резервы снижения образования отходов. В среднем удельное образование твердых отходов на единицу продукции на металлургических предприятиях развитых стран в настоящее время в 1,5-3 раза ниже, чем в Украине.

Образование шлаков является одним из важнейших процессов, протекающих в доменной печи и определяющих ее работу, потому что они являются одним из наиболее ценных вторичных материальных ресурсов. В последние годы зарубежные металлургические предприятия взяли курс на стопроцентное обратимое использования образующихся отходов. Тем более, что в течение последнего десятилетия были приложены значительные усилия для более качественной обработки шлаков, чтобы они соответствовали строгим экологическим нормам ЕС, поэтому их следует рассматривать уже не как отходы, а, скорее, как побочные продукты промышленного производства.

Шлаки в основном применяются в: дорожной отрасли – при строительстве дорог, сельском хозяйстве – для известкования почв, металлургии – как железосодержащий материал для вторичной переплавки в доменных печах. Основным потребителем доменных шлаков является цементная промышленность. Европейскими нормами разрешается вводить в портландцемент до 35% доменного гранулированного шлака, а в шлакопортландцемент – до 80%. Введение доменных шлаков в сырьевую смесь увеличивает производительность печей и снижает расход топлива на 15%, а себестоимость – на 25-30%. Кроме того, шлак как активная добавка значительно улучшает ряд строительно-технических свойств цемента.

Зарубежный опыт и расчеты специалистов свидетельствует, что в Украине есть не только значительные резервы по снижению образования доменных шлаков, но и необходимость в комплексной их переработке по новым технологиям с применением новейшего оборудования, что сделает перспективной переработку доменных шлаков как с экономической, так и с экологической точки зрения.

Ключевые слова: доменные шлаки, зарубежный опыт, использование, металлургические предприятия, отходы.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

О. Ф. Новікова,*доктор економічних наук, професор,*
ORCID 0000-0002-8263-1054;**Л. Л. Шамілева,***кандидат економічних наук, доцент,*
ORCID 0000-0003-4738-0728;**А. Д. Шастун,***кандидат економічних наук,*
ORCID 0000-0002-7672-0034,*Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІН У ТРУДОВІЙ СФЕРІ ПРИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ІНЕРЦІЙНИМ ТА ЦІЛЬОВИМ СЦЕНАРІЯМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Актуальність. Постановка проблеми. Цифровізація економіки супроводжується двома різноспрямованими процесами в трудовій сфері та системі соціально-трудових відносин (СТВ). Один процес позитивного спрямування пов'язаний із формуванням цифрового ринку праці, що включає збільшення фахівців, зайнятих у галузі інформаційних технологій, супроводжується поширенням інформаційно-комунікативних технологій та розповсюдженням нових форм зайнятості. Одночасно за умови цифровізації економіки формуються і деструктивні процеси. Сучасні проблеми в системі СТВ в умовах трансформаційних перетворень внаслідок цифровізації економіки супроводжуються низкою небажаних або негативних соціальних наслідків, які за певних умов перетворюються на відповідні загрози та соціальні ризики. Перш за все – це вивільнення значної кількості працівників та посилення рівнів безробіття, втрата значною часткою економічно активного населення джерел життєзабезпечення, зниження можливостей соціального захисту та соціального забезпечення, зростання соціального відторгнення та соціальної дезадаптації тощо.

Попередні припущення потребують поглиблення та розширення наукових досліджень, пов'язаних як зі змістовною оцінкою наслідків цифровізації в трудовій сфері, так і розробкою методик визначення та виміру соціальних ризиків для наукового обґрунтування організаційно-управлінських рішень щодо попередження та мінімізації ризиків у трудовій сфері в умовах цифрового розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз публікацій зарубіжних та вітчизняних досліджень свідчить, що в них визначаються основні методологічні засади зміни соціально-трудових відносин та зайнятості за умови цифровізації економіки. Зокрема, Р. Коллінз [1] обґрунтовує положення теорії заміщення як основу теоретико-методологічної концепції зміни СТВ та визначає, що на сьогодні цифровізація економіки та її наслідки свід-

чать про втілення другої хвилі технологічного заміщення. Ф. Фоссен та А. Зоргнер ідентифікують як деструктивні, так і трансформаційні наслідки впливу цифрових технологій на структуру зайнятості [2]. Наукові дослідження вітчизняних фахівців присвячені в основному систематизації нових можливостей, які відкриває для людини нова економіка, та обмежень і загроз, що обумовлені різновекторними змінами в трудовій сфері [3- 5]. Визначення деструктивних наслідків, які створюють умови для формування та прояву соціальних ризиків, простежується в наукових роботах В.В. Компанієць [6], В.І. Надраги [7] та ін. Поглиблення досліджень у сфері визначення впливу цифровізації економіки на зайнятість та СТВ пов'язано з систематизацією трансформаційних зрушень на ринку праці та з розробкою методологічних й методичних підходів до кількісного виміру та оцінки можливих рівнів соціальних ризиків і ймовірностей їх прояву (реалізації). Окремі аспекти цих проблем розглядаються також в наукових працях І.Л. Петрової та В.В. Близнюк [8], О.Ф. Новікової [9]. Сучасні підходи до визначення та прогнозування соціальних ризиків на ринку праці, зокрема можливості використання скорингових моделей, знайшли своє висвітлення в працях В.І. Надраги [7, с. 96-98]. У наукових публікаціях В.П. Вишневського, В.І. Ляшенка, О.С. Вишневського [10, 11] розкривається вплив цифровізації на економічний розвиток на підґрунті моделювання визначених між ними взаємозв'язків. Систематизація ризиків в соціально-трудовій сфері за умови впровадження цифрових технологій та оцінка можливостей використання концепції ПАТ-аналізу для оцінки ймовірностей їх прояву наведена в публікаціях Л.Л. Шамілевої, О.О. Хандій, О.В. Панькової [12-14]. Трансформації сфери праці в умовах соціоекономічної реальності, яка пов'язана з формуванням соціальної трудової платформи «Праці 4.0», присвячені останні наукові роботи А.М. Колота та О.О. Герасименко [15].

Метою роботи є визначення перспектив формування соціальних ризиків у трудовій сфері при цифрових трансформаціях за окремими сценаріями економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічні напрями цифрових трансформацій у трудовій сфері та в СТВ внаслідок втілення цифрових технологій, систематизуються за окремими агрегованими складовими: економічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, інформаційно-комунікативні, соціально-політичні, безпекові тощо. За певних умов та обставин вони викликають прояв низки економічних та соціально-економічних ризиків, серед яких найбільш вагомими та вірогідними є такі [13]:

- неефективна зайнятість, зростання безробіття;
- втрата основних джерел життєзабезпечення, зростання нерівності щодо матеріального добробуту та соціального статусу;
- втрата можливості соціального захисту та соціального забезпечення, незахищеність зайнятості;
- втрата соціального статусу та можливості його підвищення, регресивна соціальна мобільність;
- соціальне відторгнення та дезадаптація людини в суспільстві;
- міжпоколінський розрив за рівнем цифрових компетенцій;
- втрата трудового, освітнього потенціалів та людського капіталу, трудова та освітня еміграція;
- зниження можливостей та мотивацій до підвищення освітнього та професійного рівня тощо.

Визначення вірогідності прояву цих ризиків у трудовій сфері за умови цифровізації економіки з використанням моделей ПАТ-аналізу [13; 16] базується на відстеженні причинно-наслідкових зв'язків, які об'єктивно обумовлюють їх формування й реалізацію, та оцінці ПАТ-коефіцієнтів, як кількісної міри таких зв'язків.

Апробація методики визначення ризиків соціально-трудової сфери за умови цифровізації економіки базується на таких вихідних положеннях:

1. В системі ПАТ-аналізу концептуальна модель визначення причинно-наслідкових зв'язків формування та прояву соціальних ризиків включає такі складові:

– зовнішні (екзогенні) чинники, які визначають основні умови формування ризиків; вони вибрані за двома ознаками. Перший – це параметри стратегії економічного розвитку (R_1) за інерційним (R_{11}) та цільовим (R_{12}) сценаріями. Другий – це вірогідність цифровізації економіки (R_2), яка визначається за інерційним (R_{21}) та цільовим (R_{22}) варіантами;

– внутрішні чинники, які розкривають основні прояви формування ризиків у трудовій сфері. Вони включають таке:

- рівень економічної активності населення (x_1);
- рівень зайнятості економічно активного населення (ЕАН) (x_2);

частка осіб, які старше 60-ти років, в загальній кількості ЕАН (x_3);

рівень безробіття (x_4);

частка вивільнених працівників внаслідок цифровізації (x_5).

Негативні наслідки зміни рівня зайнятості визначаються такими показниками: неформальна зайнятість (y_1); неповна зайнятість (y_2); платформенна зайнятість (y_3); незахищеність за умови платформенної зайнятості (y_4); частка зайнятих, які не охоплені колективними договорами (y_5).

Система ризиків трудової сфери за умов цифрового розвитку знайде прояв через: ризики втрати роботи або ризики безробіття (z_1); ризики незахищеної зайнятості (z_2); ризики прекарізації зайнятості (z_3); ризики відтоку економічно активного населення за межі країни (z_4).

Унаслідок відсутності інформації, частина ризиків трудової сфери, які знайдуть свій прояв за умови цифровізації, будуть не враховані. Це – вимивання середнього класу та ризики соціального відторгнення, регресивна соціальна мобільність населення тощо.

На підґрунті визначених причинно-наслідкових зв'язків рекурсивна модель формування та прояву ризиків трудової сфери в концепції ПАТ-аналізу представлена на рис. 1.

2. Негативні наслідки у сфері зайнятості та праці, які обумовлені процесами цифровізації, розглядаються в контексті концепції ПАТ-аналізу як базові умови формування соціальних ризиків.

3. Кількісна міра або кількісна оцінка конкретного виміру соціального ризику визначається як умовна ймовірність (статистична частість) прояву ризику за умови реалізації варіантів втілення зовнішніх та внутрішніх факторів та умов формування ризиків, що забезпечує сценарний підхід до їх оцінки.

4. Прояв або втілення зовнішніх та внутрішніх факторів визначаються на підґрунті стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки, експертних та прогнозних оцінок тенденцій розвитку окремих видів економічної діяльності та оцінок рівня готовності національної економіки до смарт-трансформації та цифровізації за конкретним сценарієм розвитку.

5. Виходячи з безлічі варіантів сполучення впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, які за умови цифровізації визначають формування та прояв соціальних ризиків у трудовій сфері, в дослідженні розкриваються результати дії двох базових сценаріїв розвитку країни – інерційному та цільовому як найбільш вірогідних варіантів в сучасних обставинах.

6. Послідовність формування соціальних ризиків, їх ідентифікація відповідає розробленій узагальненій моделі визначення ймовірності їх прояву (рис. 1).

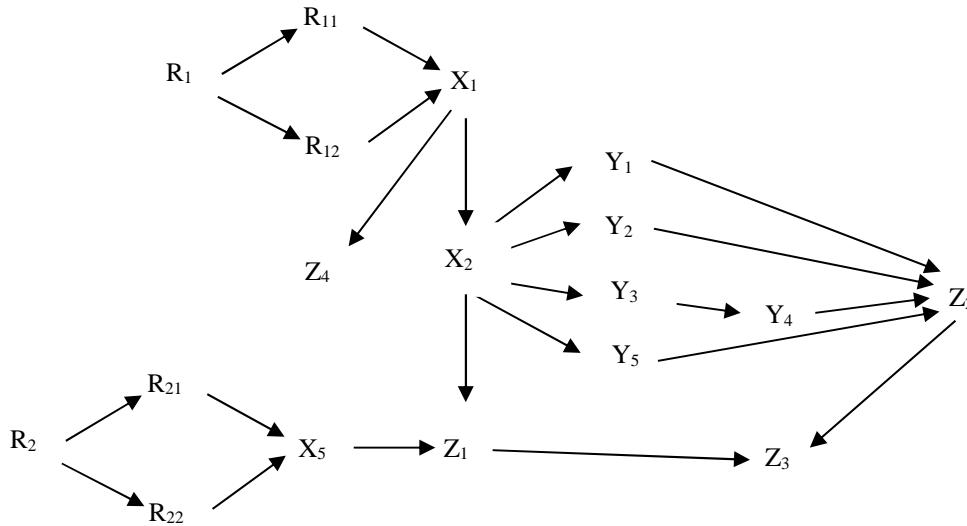

Рис. 1. Рекурсивна модель формування соціально-економічних ризиків трудової сфери за умови цифровізації економіки

На підґрунті причинно-наслідкових зв'язків розробленої рекурсивної моделі визначаються структурні рівняння для оцінки вірогідності реалізації конкретного виду ризику (1-4).

За варіантом інерційного сценарію розвитку економіки та за умов поступової цифровізації економіки система структурних рівнянь буде такою:

– вірогідність вивільнення або ризиків безробіття:

$$P(z_1) = P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{X_2X_1} \cdot P_{Z_1X_2} + P_{X_5R_{21}} \cdot P_{Z_1X_5}; \quad (1)$$

– вірогідність економічної незахищеності зайнятості або ризиків економічної незахищеності:

$$\begin{aligned} P(z_2) &= P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{X_2X_1} \cdot P_{Y_1X_2} \cdot P_{Z_2Y_1} + \\ &+ P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{X_2X_1} \cdot P_{Y_2X_2} \cdot P_{Z_2Y_2} \\ &+ P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{X_2X_1} \cdot P_{Y_3X_2} \cdot P_{X_4Y_3} \cdot P_{Z_2Y_4} + \\ &+ P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{X_2X_1} \cdot P_{Y_5X_2} \cdot P_{Z_2Y_5} \\ &= P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{X_2X_1} (P_{Y_1X_2} \cdot P_{Z_2Y_1} + \\ &+ P_{Y_2X_2} \cdot P_{Z_2Y_2} + P_{Y_3X_2} \cdot P_{X_4Y_3} \cdot P_{Z_2Y_4} + \\ &+ P_{Y_5X_2} \cdot P_{Z_2Y_5}) = P_{Z_2Y_1} + P_{Z_2Y_2} + P_{Z_2Y_4} + P_{Z_2Y_5}; \end{aligned} \quad (2)$$

– вірогідність ризиків прекарізації зайнятості:

$$P(z_3) = P_{Z_3Z_1} + P_{Z_3Z_2}; \quad (3)$$

– вірогідність ризику відтоку економічно активного населення за межі країни:

$$P(z_4) = P_{R_{11}R_1} \cdot P_{X_1R_{11}} \cdot P_{Z_4X_1}. \quad (4)$$

Основні умови реалізації інерційного сценарію базуються на збереженні тенденцій розвитку національної економіки та темпів цифровізації, що склалися протягом останніх 5-10 років. За цих умов Україна продовжує займати нішу в міжнародному поділі праці на короткостроковий період (максимум на 5-7 років, тобто на 2020-2025 рр.), яка склалася на

сьогодні, що базуються на підтримуючому розвитку видів економічної діяльності, які є основою сучасної економіки країни. В першу чергу, це – сільське господарство, металургійна промисловість, виробництво деревини, харчових продуктів, хімічних речовин, поліграфічна діяльність тощо.

Перспективи розвитку видів економічної діяльності (ВЕД), які включені до «проблемної сфери», а це – добувна галузь, текстильне виробництво та виробництво автотранспортних засобів, залежать від розвитку та розширення внутрішнього попиту, що в першу чергу обумовлено зростанням доходів населення як умови формування внутрішнього ринку.

Реалізація інерційного сценарію передбачає продовження тенденцій минулого, тобто сприйняття, як неперіоритетних, технологізації та цифровізації економіки та використання людського капіталу. За цим сценарієм українська економіка зростатиме в перспективі 10-12 років в середньому на 2,8-3,0% щорічно, що забезпечить зростання номінального ВВП на 2030-й р. на 40,0%, та супроводжується посиленням інтенсивності трудової міграції.

Вихідні умови розробки зміни ВВП за умов інерційного сценарію базуються на показниках, які представлені в бізнес-моделі Національного банку України (НБУ). Основні з них такі: збереження темпів приросту реального ВВП на 2021-2023 рр. на рівні 3,7% щорічно, а на 2025-2030 рр. цей показник екстраполюється. Курс долара до 2023 р. оцінюється на рівні 30,6 грн, а на наступні 6-7 років його значення екстраполюється за середніми темпами зростання, які склали 103,7%. На підґрунті визначених обсягів реального валового внутрішнього продукту та темпів зміни продуктивності праці, які наведені в Цілях сталого розвитку України на період до 2030 р. (Ціль 8, індикатори 8.2.2) розрахована майбутня чисельність зайнятого населення за цим сценарієм розвитку економіки (табл. 1).

**Зміна макроекономічних показників та чисельності зайнятого населення
за інерційним сценарієм розвитку економіки**

Показники	Фактичні значення		Прогнозні оцінки			
	2018	2019	2020	2023	2025	2030
1. Темпи зміни реального ВВП,						
– в % до попереднього року	103,3	103,0	102,9	103,7	103,7	103,7
– в % до 2018 р.	100,0	103,0	106,3	118,6	127,5	152,9
2. Номінальний ВВП, млрд грн	3558,7	3974,6	4532,8	6319,1	8147,8	15381,6
3. Реальний ВВП, млрд грн (в цінах 2018 р.)	3558,7	3616,8	3789,4	4219,1	4537,1	5440,9
4. Номінальний ВВП, млрд дол. США	130,8	151,4	147,2	199,3	247,7	451,1
5. Реальний ВВП, млрд дол. США (в цінах 2018 р.)	130,8	138,3	122,5	132,7	137,5	159,1
6. Продуктивність праці (ВВП / 1 зайнятого), % до попереднього року, середньорічний показ- ник (за цілями 8.2.2)		-	107,1	104,0	103,6	105,8
7. Продуктивність праці, реальний ВВП (в цінах 2018 р.) в розрахунку на одного зайнятого, тис. грн	217,5	232,6	243,0	273,3	293,3	388,8
8. Середньорічна кількість зайнятого, тис. осіб	16360,9	15738,5	15569,5	15437,6	15469,1	13999,4
9. Темпи зміни чисельності зайнятого насе- лення, у % до 2018 р.	100,0	96,2	95,2	94,3	94,4	85,6

За інерційним сценарієм розвитку національної економіки темп зростання реального ВВП в 2025 р. порівняно з 2018 р. може скласти 127,5%, а його обсяги (в цінах 2018 р.) – 4537,1 млрд грн, а в доларовому еквіваленті – 137,9 млрд дол. США. При зростанні продуктивності праці за визначеними індикаторами середньорічна чисельність зайнятого населення станом на 2025 р. повинна бути на рівні 15469,1, а на 2030 р. – 13999,4 тис. осіб.

Обсяги майбутнього попиту на робочу силу визначаються як необхідна кількість зайнятого населення за окремими ВЕД та за видами промислової діяльності. Прогнозні оцінки розраховуються на підґрунті співвідношень відповідних темпів зміни обсягів валової доданої вартості (в співставних цінах), а за окремими видами промислової діяльності – обсягів реалізованої продукції та середньорічних темпів зміни продуктивності праці за 2016-2018 рр. Розроблені прогнозні оцінки зайнятого населення за умови реалізації інерційного сценарію розвитку свідчать, що за умови збереження визначених тенденцій розвитку, рівнів зайнятості та економічної активності, які склалися протягом 2016-2019 рр., на 2025 р. його чисельність може зменшитися майже на 760,3 тис. осіб (табл. 2).

Основні тенденції, які склалися за останні роки, свідчать, що на найближчі п'ять років збережеться падіння загальної чисельності зайнятих не тільки внаслідок падіння обсягів виробництва за окремими ВЕД, а й внаслідок втілення процесів цифровізації [17; 18].

Окремі складові цифровізації за умови реалізації інерційного сценарію в соціально-трудова сфері можуть супроводжуватися такими змінами в сфері зайнятості:

– скорочення держапарату на третину, тобто роботу можуть втрати 400-450 тис. осіб;

– скорочення кількості офісних працівників на 6,1%, починаючи з 2020 р. щорічно;

– скорочення чисельності зайнятих в банківській сфері на 20-25% до 2025 р. та близько 50% – до 2030 р.;

– унаслідок поширення інтернет-торгівлі та інших технологій цифровізації в сфері торгівлі можливе скорочення працівників складатиме 6% щорічно, що станом на 2025 р. – близько 50,4% від чисельності зайнятих у 2018 р.

– скорочення чисельності зайнятих, пов'язаних з обслуговуванням населення (Пенсійний фонд, Фонд соціального обслуговування та ін.);

– у зв'язку з реформами в системі освіти та охорони здоров'я до 2020-2025 рр. можливе зменшення чисельності зайнятих за цими видами діяльності щорічно на 10-15%;

– серед звільнених працівників переважають працівники найпростіших професій та ті спеціалісти й технічні службовці, які зайняті на монотонних роботах, оператори машин, а також на роботах, пов'язаних з документообігом, тобто таких, які можуть бути оцифровані в першу чергу. За експертними оцінками, починаючи з 2020 р., їх зниження може складати 5,0% щорічно;

– за експертними оцінками зарубіжних фахівців, на транспорті, в фінансовій сфері, держуправлінні, в правовій діяльності внаслідок цифровізації може бути втрачено близько 9,7% зайнятого населення;

– унаслідок зростання ринку ІТ можливе збільшення зайнятості в цій сфері до 2020 р. більш ніж на 100 тис. осіб, а станом на 2025 р. їх кількість буде

Таблиця 2

Зміна зайнятості за окремими видами економічної діяльності на 2020-2030 рр. за інерційним сценарієм

ВЕД	Кількість зайнятого населення, тис. осіб				Зміна чисельності зайнятого населення, тис. осіб			Зміна чисельності зайнятого населення за рахунок цифровізації на 2025 р.		
	на 2018 р. (поточне значення)	Прогнозні оцінки (без врахування цифровізації)			Зміна чисельності зайнятих в 2025 р. порівняно з 2018 р.		Кількість зайнятого населення	Обсяги вивільнення, тис. осіб порівняно з 2025 р.		
		2020	2025	2030	тис. осіб	в %		тис. осіб	в % до 2018 р.	з 2025 р.
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1. Сільське, лісове та рибне господарство, тис. осіб	2937,6	2402,8	2310,4	2222,7	-627,2	78,6	1794,4	61,1	-516,0	
2. Промисловість, тис. осіб:	2318,1	2205,0	2000,4	1866,8	-317,7	86,3	1772,5	76,5	-227,9	
2.1. в добувній та розробці кар'єрів	252,5	216,9	147,7	100,6	-104,3	58,5	-	-	-	
2.2. переробній	1563,1	1519,7	1458,6	1432,9	-104,5	93,3	-	-	-	
2.3. постачання електроенергії та водопостачання	502,5	468,4	394,1	333,3	-108,4	78,4	373,2	74,3	-20,9	
3. Будівництво	665,3	711,0	812,2	927,7	146,9	122,1	772,9	116,2	-39,3	
4. Транспорт	995,1	863,9	867,7	850,4	-127,4	87,2	520,5	52,3	-347,2	
5. Оптова та роздрібна торгівля	3654,7	3801,9	4191,7	4621,7	537	114,7	2349,7	64,3	-1842,0	
6. Тимчасове розміщення й організація харчування	283,0	289,5	306,3	324,1	23,3	108,2	241,0	85,0	-65,3	
7. Інформація та телекомунікація	280,3	285,4	298,3	311,8	18,0	106,4	522,3	186,3	224,0	
8. Фінансова та страхова діяльність	214,0	203,0	178,2	156,5	-35,8	83,3	112,0	52,3	-66,2	
9. Професійне та науково-технічна діяльність	437,9	448,0	474,0	501,0	36,1	108,2	408,3	93,2	-65,7	
10. Операції з нерухомим майном	259,4	263,4	273,5	284,1	14,1	105,4	181,1	69,8	-92,4	
11. Діяльність в сфері адміністративного обслуговування	304,3	304,0	302,9	301,8	-1,4	99,5	610,5	49,1	-425,	
12. Державне управління, оборона	939,3	902,5	732,6	594,8	-206,7	78,0	-	85,0	-	
13. Освіта	1416,5	1392,6	1274,7	1165,9	-141,8	90,0	1204,0	85,0	-70,7	
14. Охорона здоров'я	995,4	962,3	883,0	810,5	-112,4	88,7	846,1	85,0	-36,9	
15. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	355,2	364,8	389,6	416,1	34,4	109,7	366,4	94,7	-53,2	
Усього, в тому числі:	16055,8	15400,0	15295,5	15355,9	-760,3	95,3	11671,7	72,7	-3623,8	
- вивільнено					-1570,4	-	-	-	-3847,8	
- додатково прийнято					810,3	-	-	-	224,0	

становити 242 тис. осіб. Одночасно можливе збільшення зайнятості в комп'ютерній сфері на 4,54% щорічно, та спеціалістів з проектування – на 3,5%;

– за рахунок втілення цифрових технологій можливе скорочення робочих місць в системі роботи зв'язку, пошти, кур'єрської діяльності до 2025 р. на 20-30%;

– скорочення кількості робочих місць в системі логістики, туристичного бізнесу та розміщення населення близько 10-15% до 2025 р.

– скорочення зайнятих в промисловості на 3,6% щорічно внаслідок зменшення чисельності зайнятих на робочих місцях, які потребують низького рівня кваліфікації;

– зменшення кількості зайнятого населення в будівництві, сільському господарстві, постачанні електроенергії та водопостачанні щорічно на 5% внаслідок зменшення працівників з низьким рівнем кваліфікації.

Визначені за інерційним сценарієм обсяги скорочення кількості зайнятого населення та можлива

їх чисельність за кожним видом економічної діяльності наведені в табл. 2 (гр. 7-9). З урахуванням збереження тенденцій зміни чисельності зайнятого населення, темпів зміни обсягів виробництва та продуктивності праці, які склалися за 2016-2018 рр., а також за умови впровадження цифрових технологій загальна чисельність зайнятого населення станом на 2025 р. може скласти 11671,7 тис. осіб, що на 3623,8 тис. осіб менше, ніж в 2018 р. Отже, 23,7% або майже кожен четвертий працівник може бути вивільнений внаслідок цифровізації протягом 2020-2025 рр.

Розрахована вірогідність прояву окремих складових ризиків за інерційним сценарієм базується на визначенні їх значень, які склалися станом на 2018-2019 рр., та прогнозних оцінок можливості вивільнення внаслідок цифровізації, платформенної зайнятості тощо. Ідентифікована рекурсивна модель формування ризиків за інерційним сценарієм представлена на рис. 2.

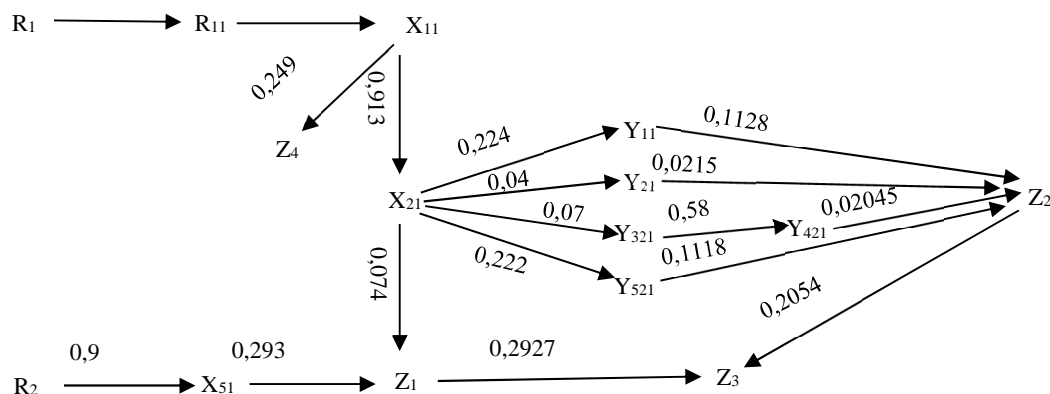

Рис. 2. Ідентифікована рекурсивна модель формування соціально-економічних ризиків трудової сфери за інерційним сценарієм розвитку та цифровізацією економіки

Вірогідності прояву ризиків за наведеними структурними рівняннями (5-8) будуть такими:

– ризики безробіття:

$$P(z_1) = 0,9 \cdot 0,613 \cdot 0,913 \cdot 0,074 + 0,9 \cdot 0,293 = 0,301; \quad (5)$$

– ризики незахищеної зайнятості:

$$P(z_2) = 0,9 \cdot 0,613 \cdot 0,913(0,224 + 0,04 + (0,07 \cdot 0,58) + 0,222) = 0,2642; \quad (6)$$

– ризики прекарізації економічно активного населення:

$$P(z_3) = 0,301 + 0,2642 = 0,5652; \quad (7)$$

– ризики відтоку ЕАН за межі країни:

$$P(z_4) = 0,9 \cdot 0,613 \cdot 0,249 = 0,1374. \quad (8)$$

Представлені оцінки ймовірностей прояву соціальних ризиків в трудовій сфері та прогнозні оцінки контингенту економічно активного населення, в середовищі якого можлива реалізація конкретного виду ризику, дають можливість кількісно визначити загальні його обсяги. Так, чисельність ЕАН, яке

може залишитися без роботи за умови реалізації ризику безробіття, складе майже 4970 тис. осіб (16511,6•0,307). Отже, за умови реалізації інерційного сценарію економічного розвитку з одночасним просуванням процесів цифровізації, безробіття може охопити майже третину ЕАН, тобто рівень безробіття може досягти 30,1%, що в 3,4 раза більше ніж в 2018 р. Контингент прекаріїв досягне 9,33 млн осіб, – і це без урахування сезонної зайнятості та працівників, яким заробітна плата нарахована в межах мінімальної або нижче її рівня.

Економічна незахищеність зайнятого населення визначається рівнями неповної, неформальної зайнятості, незахищеністю за умов платформенної зайнятості та часткою працюючих, які не охоплені колективними трудовими угодами. За проведеними розрахунками майже кожен четвертий із контингенту ЕАН або кожен третій із загальної кількості населення у віці 15-70 років підпадає під категорію «економічно незахищених», а їх загальна кількість може досягти 4362,4 тис. осіб або 26,4% економічно

активного населення, що складе або 28,9% від зайнятого у віці 15-70 років.

Ймовірність ризику відтоку населення складає 0,1374, тобто 2268,7 тис. осіб ЕАН щорічно можуть за визначених умов приймати участь у трудовій еміграції. За інерційним сценарієм країна буде втрачати близько 2,27 млн осіб віком 15-70 років, і це додатково до того контингенту, який вже на сьогодні працює за межами країни.

За наведеними розрахунками більше 70% ЕАН ($0,5652+0,1374=0,7026$), а це близько 11,6 млн осіб підпадають під дію лише чотирьох визначених ризиків зайнятості за умов збереження інерційного характеру розвитку економіки та втілення окремих елементів цифровізації.

За цільовим сценарієм економічного розвитку основні параметри визначаються за цільовими індикаторами, які наведені в проєкті Стратегії сталого розвитку України за 2030 р. [24], Агростратегії 2030 [20]. У зв'язку з відсутністю затвердженої Стратегії соціально-економічного розвитку України до 2030 року та Стратегії розвитку промисловості, окремі індикатори визначаються на підґрунті проєктних або експертних оцінок, які наведені у відповідних стратегічних та програмних документах [20-24].

Цей сценарій базується на припущеннях щодо прискореного розвитку окремих секторів економіки, умовно збалансованого розвитку та відповідає критеріям високотехнологічності та конкурентоспроможності. Прогноз за цільовим сценарієм на середньострокову перспективу (до 2030 р.) базується на вірогідності, що основними драйверами майбутнього повинні стати такі ВЕД, які є стратегічними та потенційними лідерами. Вони включають виробництво фармацевтичних продуктів, комп'ютерів, діяльність в сфері телекомунікацій (електрозв'язок), наукові дослідження та розробки, виробництво електричного устаткування та машин і устаткування, транспортних засобів, комп'ютерне програмування. За умови прискореної цифровізації вони можуть доповнюватися новими ВЕД відповідно до пріоритетних напрямків реалізації основних процесів цифровізації економіки, Індустрії 4.0 та інших сфер технологічного розвитку.

За основними цільовими орієнтирами визначено, що щорічні темпи приросту промислового виробництва до 2022 р. повинні складати 7-10%, що супроводжується збільшенням частки промисловості в структурі ВВП з 12% (2017 р.) до 20% (2020 р.) та зростанням високотехнологічного сектору за 2017-2022 рр. на 20% [23]. Визначені базові умови цільового сценарію доповнюються таким:

– за визначеними в Цілях сталого розвитку України темпами зміни макроекономічних показників та цільових індикаторів виробництва за окремими ВЕД, розраховуються необхідні зміни чисельності зайнятого населення за умови екстраполяції середньорічної за 2017-2019 рр. продуктивності праці;

– за експертними оцінками вивільнено мало-кваліфікованих та вузькокваліфікованих офісних працівників у 2020 р., що може скласти 400-450 тис. осіб та в подальшому щорічне їх скорочення на 6,1%;

– зниження на 5% щорічно (з 2020 р.) потреби в низькокваліфікованій робочій силі;

– скорочення кількості зайнятого населення в промисловості щорічно на 3,6%, а на транспорті – на 0,83%;

– зростання попиту на кількість зайнятих в комп'ютерній сфері на 4,54% кожного року та спеціалістів з проєктування – на 3,54%;

– обсяги вивільнення за умови цифровізації у сферах діяльності, пов'язаних з тимчасовим розміщенням й організацією харчування у сферах інформації та телекомунікації, адміністративного обслуговування, держуправління та оборони беруться такими ж, які визначені за інерційним сценарієм.

Узагальнені прогностичні оцінки зміни макроекономічних показників та кількості зайнятого населення за окремими ВЕД за цільовим сценарієм та з урахуванням цифровізації наведені в табл. 3.

За умови втілення окремих процесів цифровізації за цільовим сценарієм, потреба в чисельності зайнятого населення станом на 2025 р. може скласти 12845,1 тис. осіб, що майже на 23% менше, ніж у 2018 р.

Отже, внаслідок цифровізації за умови реалізації цільового сценарію розвитку економіки додаткове вивільнення можуть відчувати близько чверті зайнятого населення.

За експертними оцінками за умови цифровізації економіки на 2025 р. може суттєво зрости рівень платформеної та нестандартної зайнятості, а також неповної або часткової зайнятості. З урахуванням визначених рівнів зайнятості, вивільнення та економічної активності населення, які можуть скластися за цільовим сценарієм та за умови інтенсивної або прискореної цифровізації на рис. 3 представлена повна ідентифікація ПАТ-моделі для оцінок ймовірностей прояву ризиків зайнятості.

За ланцюгами причинно-наслідкових зв'язків, що наведені в моделі, відповідні оцінки ймовірностей ризиків будуть такими:

– ризику вивільнення ЕАН – $p(z_1)$:

$$p(z_1) = 0,778 * 0,222 = 0,1727 .$$

За наведеними моделями ПАТ-аналізу в зв'язку з відсутністю об'єктивної статистичної інформації досить складно визначити як ймовірність прояву складових окремих ризиків, так і безпосередньо самих ризиків певного виду. Наприклад, у структурі ризику прекарізації зайнятості відсутні показники сезонної зайнятості та частки працюючих, яким нарахована зарплата в межах прожиткового мінімуму та нижче. Також досить проблематично за концепцією ПАТ-аналізу оцінити ймовірність ризику міжпоколінського розриву та соціального відторгнення.

Таблиця 3

Прогнозні оцінки попиту в кількості зайнятого населення за ВЕД на 2020-2030 рр. за цільовим сценарієм розвитку та за умов цифровізації економіки

ВЕД	Фактичне значення, тис. осіб		Прогнозні оцінки, тис. осіб			Зміна чисельності за умови цифровізації на 2025 р.		Частка вивільнених по відношенню до зайнятих в 2018 р. або рівень ризику вивільнення, %	
	2018	2019	2020	2025	2030	Абсолютна зміна (+,-), тис. осіб	Чисельність зайнятого населення		
							тис. осіб		% до 2018 р.
1. Сільське господарство	2937,6		2792,3	2770,0	2756,1	-464,4	2305,6	78,5	15,8
2. Промисловість (з енерго- та водопостачанням)	2426,0		2500,0	3000,0	2646,1	-227,9	2772,1	114,3	9,4
3. Будівництво	665,3		635,2	545,8	504,2	-19,3	526,5	79,1	2,9
4. Транспорт, складське господарство	995,8		600,0	602,6	503,2	(враховано в прогнозній чисельності на 2025 р. – 393,2 тис.)	602,6	60,5	39,5
5. Роздрібно-оптова торгівля	3654,7		3801,9	4140,7	4621,7	-1791,9	2348,8	64,3	49,0
6. Тимчасове розміщування й організація харчування	283,0		225,4	127,0	71,6	(враховано в прогнозній чисельності на 2025 р. – 156 тис.)	127,0	44,9	55,1
7. Професійна та науково-технічна діяльність	437,9		448,0	454,0	506,0	-45,7	408,3	93,2	10,4
8. Інформація та телекомунікації	280,3		330,3	580,3	460,0	(враховано в прогнозній чисельності на 2025 р. + 300 тис.)	580,3	207,0	-
9. Операції з нерухомим майном	259,4		263,4	253,5	284,1	-72,4	181,1	69,8	27,9
10. Фінансова та страхова діяльність	214,0		203,0	168,2	156,5	-25,8	142,4	66,5	12,1
11. Діяльність у сфері адміністративного обслуговування	304,3		304,0	302,9	301,8				
12. Діяльність у сфері держуправління, оборони	939,3		902,5	732,6	594,8	-425,0	610,5	59,0	34,2
13. Освіта	1416,5		1392,6	1224,7	1165,9	-91,8	1132,9	80,0	6,5
14. Охорона здоров'я	995,4		962,3	863,0	810,5	-92,4	770,6	77,4	9,3
15. Мистецтво, спорт та інші види діяльності	552,1		364,8	389,6	416,1	-53,2	336,4	60,9	9,6
Усього	16630,9	16578,3	15725,7	16154,9	15798,6	-3309,8	12845,1	77,2	19,9

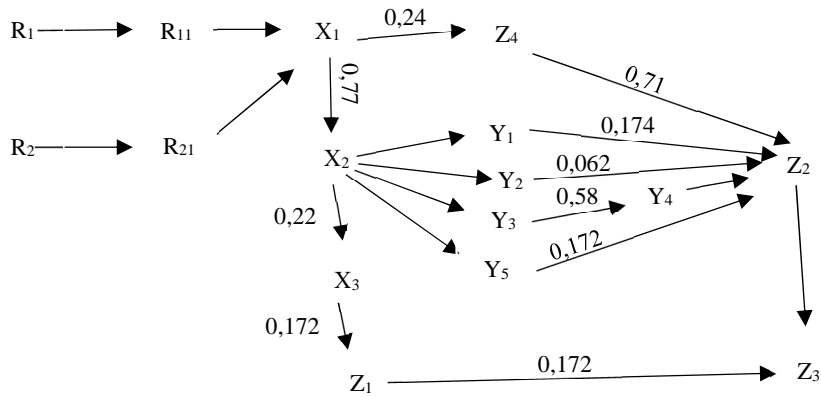

Рис. 3. Ідентифікована модель ПАТ-аналізу визначення ймовірностей ризиків зайнятості в умовах цифровізації економіки за цільовим сценарієм розвитку

Значення використаного науково-методичного підходу, що обумовлює використання положень концепції ПАТ-аналізу до оцінки соціальних ризиків та його переваги полягають в його універсальності та можливості впровадження навіть при змінах вихідних показників. Одночасно прояви інших видів ризиків, які на сьогодні не відомі, або виникнуть по мірі впровадження окремих процесів цифровізації, можливо включити в модель з визначенням причинно-наслідкових зв'язків та ймовірностей прояву без порушення основної концепції моделі.

Отже, загальна кількість населення, яке може бути вивільнено внаслідок цифровізації економіки на 2025 р., може досягти 2851,6 тис. осіб, а підпадають під дію ризиків економічної незахищеності зайнятості близько 9014,1 тис. осіб. Обсяги трудової міграції серед всього населення віком 15-70 років можуть досягти більше ніж 4,1 млн осіб.

Наведені оцінки ймовірностей прояву ризиків зайнятості при реалізації цільового сценарію та прискореної цифровізації досить умовні, бо базуються на окремих цільових та експертних оцінках, а також екстраполяції показників виробництва за окремими ВЕД. Але по мірі плинності часу, окремі показники можуть бути уточнені. Сам же загальний підхід до визначення ймовірностей ризиків, які представлено моделями ПАТ-аналізу, дає можливість для корегування відповідних оцінок. Одночасно за умови наявності об'єктивної інформації, загальна структура рекурсивної моделі забезпечує можливість її розширення за рахунок додаткового включення інших видів соціальних ризиків трудової сфери.

Наведені та визначені кількісні оцінки соціальних ризиків та їх наслідків, які можуть проявитися в найближчі п'ять років, можна розглядати як прогнози-попередження для розробки програм, технологій, або пріоритетних заходів управління ризиками у сфері зайнятості та в системі соціально-трудових відносин.

Висновки

1. Прояв ризиків у будь-якій сфері національного господарства залежить від стану економіки,

впливу зовнішніх чинників та очікуваних змін і тенденцій, які обумовлені різними сценаріями внутрішнього розвитку країни. Враховуючи те, що об'єктом дослідження є трудова сфера з певною системою соціально-трудових відносин, яка змінюється в умовах цифрових трансформацій, необхідно визначити, виміряти та оцінити несприятливі чинники впливу на ці процеси. Перш за все, необхідно відстежити залежність формування та реалізації ризиків, які супроводжують зміни в трудовій та цифровій сферах, спрогнозувати їх при різних сценаріях розвитку економіки та швидкості просування цифровізації економіки та використати інформацію при формуванні стратегій і програм розвитку держави.

2. Визначення системи чинників та наслідків впливу цифровізації на трудову сферу дає можливість змодельовати формування соціально-економічних ризиків, які обумовлені цифровізацією економіки. Не кожен негативний чинник та наслідок його впливу перетворюється у ризик. Певні ознаки ризику дозволили до їх структури включити такі, які суттєво знаходять прояв у трудовій сфері в умовах цифровізації економіки. Це – безробіття (втрата роботи); втрата доходу, заробітку, джерел життєзабезпечення; втрата можливостей, професійної підготовки та перепідготовки; зростання еміграції; посилення соціальної дезадаптації; втрата соціального забезпечення; соціальне відторгнення; втрата соціального статусу тощо. Якісне та достовірне прогнозування негативних наслідків цифровізації потребує їх визначення за різними сценаріями розвитку країни з використанням таких методів аналізу, які дають більш об'єктивну інформацію за умов її дефіциту та при значних змінах вихідних показників.

3. Концепція ПАТ-аналізу є універсальною та надає можливість оцінити соціальні ризики навіть при змінах вихідних показників. Одночасно по мірі впровадження окремих процесів цифровізації можливо включити в ПАТ-модель причинно-наслідкові зв'язки та ймовірності прояву ризиків без порушення основної концепції моделі. Якісна діагностика та прогнозування несприятливих соціально-

економічних наслідків дають можливість для формування ефективних управлінських рішень та їх включення до стратегічних та програмних документів країни.

4. Інерційний сценарій розвитку економіки України відкидає країну на узбіччя світового прогресу. Збереження низького рівня економічного розвитку, застарілих технологічних укладів промисловості, які гальмують втілення та впровадження процесів цифровізації економіки супроводжується незначним пом'якшенням прояву окремих видів соціальних ризиків. Водночас така перспектива розвитку обумовлює деградацію всієї економічної системи, падіння конкурентоздатності країни і, як наслідок, зниження матеріального добробуту населення.

5. За умови збереження інерційного сценарію розвитку економіки та точкового втілення окремих цифрових технологій протягом наступних п'яти-шести років може бути вивільнено близько 23,7% зайнятого населення, тобто майже кожний четвертий працівник, – близько 3,6 млн осіб може залишитися без роботи та засобів існування, що об'єктивно призведе до зростання трудової міграції.

6. На національному ринку праці за цільовим сценарієм прогнозуються два протилежних процеси з негативними наслідками, які безпосередньо пов'язані зі ступенями впровадження цифровізації. За умови відсутності прискореної цифровізації збільшується ймовірність ризику відтоку за кордон економічно активного населення в молодому працездатному віці, що супроводжується втратою трудового потенціалу та людського капіталу, суттєвим дефіцитом робочої сили та зростанням міжпоколінського розриву за рівнями компетенцій зайнятого населення. Прискорена цифровізація обумовлює суттєве зростання ризиків незайнятості, в тому числі неповної, або часткової зайнятості. Створюються умови для прекарізації ЕАН та незахищеної зайнятості, посилюються ризики соціального відторгнення та соціальної ізоляції.

7. Науково-методичне значення наведеного підходу до оцінки соціальних ризиків полягає в його універсальності, що забезпечує можливість використання навіть при зміні вихідних показників. Прояви інших видів ризиків, які можуть визначитись по мірі впровадження окремих процесів цифровізації, але їх можна включити в модель з визначенням причинно-наслідкових зв'язків та ймовірностей прояву без порушення основної концепції моделі.

Література

1. Рэндалл Коллинз. Технологическое замещение и кризисы капитализма: выходы и тупики. URL: <https://commons.com.ua/uk/tehnologicheskoe-zameshhenie-i-krizisy>. 2. Франк Фоссен, Алина Зоргнер. Будущее труда: деструктивные и трансформационные эффекты цифровизации. *Форсайн*. 2019. Т. 13, № 2. С. 10-18. doi:10.17323/2500-2597.2019.2.10.18. 3. Колот А.М., Герасименко О.О. Соціально-трудовий

розвиток у ХХІ столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна політика*. 2019. № 1 (35). С. 97-125. doi: 10.15407/dse2019.01.097. 4. Колот А.М. Соціально-трудова сфера в координатах нової економіки: розширення можливостей та нові загрози. *Соціально-трудова сфера в умовах становлення нової економіки: глобальні виклики та доміанти розвитку*: матеріали круглого столу (м. Київ, 15 травня 2018 року). Київ: КНЕУ, 2018. С. 7-15. 5. Колот А.М. Майбутнє світу праці та соціально-трудового розвитку очима відомих економістів. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*: зб. наук. праць, 2016. С. 8-21. 6. Компаниец В.В. Развитие и будущее экономики на основе цифровых технологий: критическое осмысление. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 61. С. 36-46. 7. Надрага В.І. Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу: монографія // НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Київ, 2015. 329 с. 8. Український ринок праці: імперативи та можливості змін: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової, к.е.н., В.В. Близнюк; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2018. 356 с. 9. Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В. Цифровізація суспільства та сталий розвиток – заповідь трансформацій у соціально-трудовій сфері. *Цифрова економіка: зб. матеріалів Національної наук.-метод. конф.* (м. Київ, 4-5 жовтня 2018 р.). Київ: КНЕУ, 2018. С. 277-282. 10. Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал: монографія / В.П. Вишневський, О.М. Гаркушенко, С.І. Князев; за ред. В.П. Вишневського та С.І. Князева; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ: Академперіодика, 2020. 188 с. 11. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с. 12. Шамілева Л.Л., Хандій О.О. Вплив цифрових трансформацій на економічну сферу праці: соціально-економічні ризики та наслідки. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. №3 (57). С. 181-188. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-181-188. 13. Шамілева Л.Л., Хандій О.О. Концепція ПАТ-аналізу визначення ризиків в сфері соціально-трудових відносин за умови цифровізації економіки. *Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та доміанти розвитку: зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 23-24 жовтня 2019 р.). Київ: КНЕУ, 2019. С. 56-58. 14. Шамілева Л.Л., Панькова О.В. Концепція ПАТ-аналізу в системі соціоeconometricного моделювання. *Соціoeconometric: зб. наук. праць*. Донецьк: ІЕП НАНУ, 2010. С. 70-81. 15. Колот А.М., Герасименко О.О. Сфера праці в умовах глобальної соціoeconometricної реальності 2020: виклики для України. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf>. 16. Маншейм Д.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования: пер.с англ. Москва: Весь мир, 1997. 544 с. 17. Україна 2030 Е-країна з розвинутою цифровою економікою / Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rosvinutoyou-cifrovoyu-ekonomikoju.htm#6-2-1>. 18. Отчет КНИС

по проекту «Занятость через цифровые платформы в Украине. Проблемы и стратегические перспективы». URL: www.ilo.org/travail/wcms-635371/lang-en/index.html. 19. **Резнікова О.О., Войтовський К.Є., Лепіхов А.В.** Національні системи оцінки ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України: аналіт. доп. / за загальною ред. О.О. Резнікової. Київ: НІДС, 2020. 84 с. 20. **Агростратегія 2030.** Створюємо майбутнє. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/597-agrostrategiya-2030-yak-ukrayini-za-10-rokiv-stati-svitovim-supermarketom-harchovoyi-produktsiyi-ta-organichnim-habom>. 21. **Концепція** розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. 22. **Стратегія** розвитку Індустрія 4.0. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/>. 23. **Програма** діяльності КМ України «Економічна стратегія: зростання через інвестиції». Програма Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; лютий 2020 року. URL: <https://program.kmu.gov.ua/>. 24. **Стратегія** Сталого розвитку України до 2030 року. Проект-2017. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

References

1. Randall Collins. Tekhnologicheskoe zameshchenie i krizisy kapitalizma: vykhody i tupiki [Technological substitution and crises of capitalism: exits and dead ends]. *commons.com.ua*. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/tehnologicheskoe-zameshhenie-i-krizisy> [in Russian].
2. Frank Fossen, Alina Zorgner. (2019). Budushcheye truda: de-struktivnyye i transformatsionnyye efekty tsifro-vizatsii [Mapping the Future of Occupations: Transformative and Destructive Effects of New Digital Technologies on Job]. *Forsayn – Forsyne*, Vol. 13, No. 2, pp. 10-18. doi: 10.17323/2500-2597.2019.2.10.18 [in Russian].
3. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2019). Sotsialno-trudoviy rozvytok u XXI stolitti: do pryrody hlobalnykh zmin, novykh mozhlyvostei, obmezhen i vyklykiv [Socio-labor development in the XXI century: the nature of global change, new opportunities, constraints and challenges]. *Demohrafiia ta sotsialna polityka – Demography and social policy*, 1 (35), pp. 97-125. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.097> [in Ukrainian].
4. Kolot A.M. (2018). Sotsialno-trudova sfera v koordynatakh novoi ekonomiky: rozshyrennia mozhlyvostei ta novi zahrozy [Social and labor sphere in the coordinates of the new economy: opportunities and new threats]. *Sotsialno-trudova sfera v umovakh stanovlennia novoi ekonomiky: hlobalni vyklyky ta dominanty rozvytku – Social and labor sphere in the conditions of formation of the new economy: global challenges and dominants of development. Proceedings of the round table.* (pp. 7-15). Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
5. Kolot A.M. (2016). Maibutnie svitu pratsi ta sotsialno-trudovoho rozvyt-ku ochyma vidomykh ekonomistiv [The future of the world of labor and socio-labor development through the eyes of famous economists]. *Sotsialno-trudovi vid-nosyny: teoriia ta praktyka – Social and labor relations: theory and practice*, pp. 8-21 [in Ukrainian].
6. Kompaniets V.V. (2018). Razvitiye i budushcheye ekonomiki na osnove tsifrovykh tekhnologiy: kriticheskoye osmysleniye [Development and future of the economy on the basis of digital technologies: critical thinking]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport and Industry Economics*, 61, pp. 36–46 [in Russian].
7. Nadraga V.I. (2015). Sotsialni ryzyky: sutnist, analiz, mozhlyvosti vplyvu [Social risks: essence, analysis, possibilities of influence]. Kyiv, Institute of Demography and Social Research named M.V. Ptukha of NAS of Ukraine. 329 p. [in Ukrainian].
8. Petrova I.L., Blyznyuk V.V. (Eds.). (2018). Ukrainykyi rynek pratsi: imperatyvy ta mozhlyvosti zmin [Ukrainian labor market: imperatives and opportunities for change]. Kyiv, SI "Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine" of NAS of Ukraine. 356 p. [in Ukrainian].
9. Novikova O.F., Ostafiychuk Y.V. (2018). Tsyfrovizatsiia suspilstva ta stalyy rozvytok – zapo-ruka transformatsii u sotsialno-trudovii sferi [Digitalization of society and sustainable development – the key to transformation in the socio-labor sphere]. *Tsyfrova ekonomika – Digital Economy*, pp. 277-282. *Proceedings of the National scientific-methodical conference*. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
10. Vyshnevskiy V.P., Harkushenko O.M., Kniaziev S.I. (2020). Tsyfrovizatsiia ekonomiky Ukrainy: transformatsiyni potentsial [Digitalization of the economy of Ukraine: transformational potential]. Kyiv, Akadempriodika. 188 p. [in Ukrainian].
11. Lyashenko V.I., Vyshnevskiy O.S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist pryvnoho rozvytku [Digital modernization of the economy of Ukraine as an opportunity for breakthrough development]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine. 252 p. [in Ukrainian].
12. Shamileva L.L., Khandiy O.O. (2019). Vplyv tsyfrovyykh transformatsii na ekonomichnu sferu pratsi: sotsialno-ekonomichni ryzyky ta naslidky [The impact of digital transformations on the economic sphere of labor: socio-economic risks and consequences]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 3 (57), pp. 181-188. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-181-188 [in Ukrainian].
13. Shamileva L.L., Khandiy O.O. (2019). Kontseptsiiia PAT-analizu vyznachennia ryzykiv v sferi sotsialno-trudovykh vidnosyn za umovy tsyfrovizatsii ekonomiky [The concept of PASC-analysis of risk assessment in the field of social and labor relations in the context of digitalization of the economy]. *Sfera zainiatiosti i dokhodiv v umovakh tsyf-rovoi ekonomiky: mekhanizmy rehuliuвання, vyklyky ta dominanty rozvytku – Sphere of employment and income in the digital economy: regulatory mechanisms, challenges and dominants of development*, pp. 56-58. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
14. Shamileva L.L., Pankova O.V. (2010). Kontseptsiiia PAT-analizu v systemi sotsioekonometrychno

modeliuvannya [The concept of PJSC-analysis in the system of socio-econometric modeling]. *Sotsioekonomika – Socioeconomics*, pp.70-81. Donetsk, of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

15. Kolot A.M., Gerasimenko O.O. Sfera pratsi v umovakh hlobalnoi sotsioekonomichnoi realnosti 2020: vyklyky dlia Ukrainy [The sphere of work in the conditions of the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine]. Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf> [in Ukrainian].

16. Mansheim D.B., Rich R.K. (1997). Polytolohyya. Metody yssledovanyya [Political science. Research methods]. Trans. from English. Moscow, Ves mir. 544 p. [in Russian].

17. Ukrayina 2030 E-krayina z rozvynutoyu tsyfrovoyu ekonomikoyu [Ukraine 2030 E-country with a developed digital economy]. Retrieved from <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rosvynutoyu-cyfrovoyu-ekonomikoyu.htm#6-2-1> [in Ukrainian].

18. Otchet KNYS po proektu «Zanyatost' cherez tsyfrovye platformy v Ukrayne. Problemy u stratezhicheskoye perspektivy» [KNIS report on the project “Employment through digital platforms in Ukraine. Problems and Strategic Prospects”]. Retrieved from www.ilo.org/travail/wcms-635371/lang-en/index.html [in Russian].

19. Reznikova O.O., Voitovsky K.E., Lepikhov A.V. (2020). Natsionalni systemy otsinky ryzykiv i zahroz: krashchi svitovi praktyky, novi mozhlyvosti dlia Ukrainy [National systems of risk and threat assessment: world best practices, new opportunities for Ukraine]. Kyiv, NIDS. 84 p. [in Ukrainian].

20. Ahrostratehiya 2030. Stvoryuyemo maybutnye [Agrostrategy 2030. Creating the future]. Retrieved from <https://agropolit.com/spetsproekty/597-agrostratehiya-2030-yak-ukrayini-za-10-rokiv-stati-svitovim-supermarketom-harchovoyi-produktsiyi-ta-organichnim-habom> [in Ukrainian].

21. Kontseptsia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 rr. [The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].

22. Stratehiya rozvytku Industriya 4.0. [Development Strategy Industry 4.0]. Retrieved from <https://industry4-0-ukraine.com.ua/> [in Ukrainian].

23. Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Economic strategy: growth through investment". Program of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. February 2020. Retrieved from <https://program.kmu.gov.ua/> [in Ukrainian].

24. Stratehiya Staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. Proekt-2017 [Strategy of Sustainable Development of Ukraine until 2030. Project-2017]. Retrieved from https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf [in Ukrainian].

Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Шастун А. Д. Перспективи змін у трудовій сфері при цифровізації економіки за інерційним та цільовим сценаріями розвитку України

У статті визначено та проаналізованого перспективи змін у трудовій сфері за умов цифровізації. Аналіз проведено за двома сценаріями розвитку України: інерційним та цільовим. Об'єктом дослідження є трудова сфера з певною системою соціально-трудова відносин, яка змінюється в умовах цифрових трансформацій. За результатами дослідження визначена система чинників та наслідків впливу цифровізації на трудову сферу, яка дала можливість змоделювати систему формування соціально-економічних ризиків, що обумовлені цифровізацією економіки. Запропоновано використання науково-методичного підходу, який базується на Концепції ПАТ-аналізу. Це дозволило оцінити соціальні ризики навіть при змінах вихідних показників. Визначено зміни у трудовій сфері при цифрових трансформаціях за інерційним та цільовим сценаріями розвитку економіки України. За результатами аналізу, при збереженні низького рівня економічного розвитку, застарілих технологічних укладів промисловості (інерційний сценарій), очікується пом'якшення прояву окремих видів соціальних ризиків. Але така перспектива розвитку обумовлює деградацію всієї економічної системи, падіння конкурентоздатності країни і, як наслідок, зниження матеріального добробуту населення. За цільовим сценарієм прогноуються два протилежних процеси з негативними наслідками, які безпосередньо пов'язані зі ступенями впровадження цифровізації. Один – обумовлює зростання зовнішньої трудової міграції, другий – безробіття.

Створюються також умови для прекарізації ЕАН та незахищеної зайнятості, посиляться ризики соціального відторгнення та соціальної ізоляції.

Переваги запропонованого науково-методичного підходу до оцінки соціальних ризиків щодо застосування ПАТ-аналізу полягає в його універсальності, що забезпечує можливість використання навіть при зміні вихідних показників та включенні причинно-наслідкових зв'язків та ймовірностей прояву ризиків без порушення основної моделі концепції.

Ключові слова: цифровізація економіки, трудова сфера, ПАТ-аналіз, оцінка та прогнозування ризиків, інерційний сценарій, цільовий сценарій.

Novikova O., Shamileva L., Shastun A. Prospects for Changes in the Labor Sphere in the Digitalization of the Economy in the Inertial and Target Scenarios of Ukraine's Development

The article analyzes the prospects for changes in the labor sphere under the conditions of digitalization. The analysis was carried out according to two scenarios of Ukraine's development: inertial and target. The object of the research is the labor sphere with a certain system of social and labor relations, which is changing in the context of digitalization. Based on the results of the study, a system of factors and consequences of the impact of digitalization on the labor sphere was determined, which made it possible to simulate a system for the formation of socio-economic risks caused by the digitalization of the economy. The use of a scientific and methodological approach based on the Concept of Path analysis is proposed. This made it possible to assess social risks even with changes in baseline indica-

tors. The changes in the labor sphere during digital transformations were determined according to the inertial and target scenarios for the development of the Ukrainian economy. According to the results of the analysis, while maintaining a low level of economic development, outdated technological modes of industry (inertial scenario), it is expected that the manifestation of certain types of social risks will be mitigated. But such a development perspective leads to the degradation of the entire economic system, a drop in the country's competitiveness and, as a consequence, a decrease in the material well-being of the population. According to the target scenario, two opposite processes are predicted with negative consequences that are directly related to the degree of implementation of digitalization. The first one is responsible for the growth of external labor migration, the second is unemployment.

Conditions will also be created for the precarization employment, and the risks of social exclusion and social isolation will increase.

The advantages of the proposed scientific and methodological approach to assessing social risks based on the use of Path analysis lies in its versatility, which makes it possible to use it even with a change in the initial indicators and the inclusion of cause-effect relationships and the probabilities of risk manifestation without violating the basic model of the concept.

Keywords: digitalization of the economy, labor sphere, Path analysis, risk assessment and forecasting, inertial scenario, target scenario.

**Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Шастун А. Д.
Перспективи змін в трудовій сфері при
цифровізації економіки по інерційному і
цільовому сценаріям розвитку України**

В статті визначені і проаналізовані перспективи змін в трудовій сфері при умовах цифровізації. Аналіз проведений по двом сценаріям розвитку України: інерційному і цільовому. Об'єктом дослідження є трудова сфера з опреде-

ленной системой социально-трудовых отношений, которая меняется в условиях цифровизации. По результатам исследования определена система факторов и последствий влияния цифровизации на трудовую сферу, которая дала возможность смоделировать систему формирования социально-экономических рисков, обусловленных цифровизацией экономики. Предложено использование научно-методического подхода, который базируется на Концепции ПАТ-анализа. Это позволило оценить социальные риски даже при изменениях исходных показателей. Определены изменения в трудовой сфере при цифровых трансформациях по инерционному и целевому сценариям развития экономики Украины. По результатам анализа, при сохранении низкого уровня экономического развития, устаревших технологических укладов промышленности (инерционный сценарий), ожидается смягчение проявления отдельных видов социальных рисков. Но такая перспектива развития обуславливает деградацию всей экономической системы, падение конкурентоспособности страны и, как следствие, снижение материального благосостояния населения. По целевому сценарию прогнозируются два противоположных процесса с негативными последствиями, которые непосредственно связаны со степенями внедрения цифровизации. Первый – обуславливает рост внешней трудовой миграции, второй – безработицу.

Создадутся также условия для прекаризации ЭАН и незащищенной занятости, усилятся риски социального отторжения и социальной изолированности.

Преимущества предложенного научно-методического подхода к оценке социальных рисков по применению ПАТ-анализа заключается в его универсальности, что обеспечивает возможность использования даже при изменении исходных показателей и включении причинно-следственных связей и вероятностей проявления рисков без нарушения основной модели концепции.

Ключевые слова: цифровизация экономики, трудовая сфера, ПАО-анализ, оценка и прогнозирование рисков, инерционный сценарий, целевой сценарий.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2020
Прийнято до друку 11.06.2020

С. В. Іванов,
*член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-1205-3797,*

В. П. Антонюк,
*доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0003-2100-7343,*

В. І. Ляшенко,
*доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0001-6302-0605,*

Інститут економіки промисловості НАН України

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ НАУКОВИХ КАДРІВ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ ДОНБАСУ І ПРИДНІПРОВ'Я ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Вступ. На сучасному етапі стратегічним пріоритетом для України та її регіонів є перехід до інноваційної моделі економічного розвитку на основі якої можливо досягти динамічного економічного зростання, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки та поступово подолати значне відставання від провідних країн світу. Для забезпечення інноваційного розвитку необхідна розбудова ефективної національної та регіональної інноваційної екосистеми. Особливо це важливо для старопромислових регіонів України Донбасу і Придніпров'я, економіка яких потребує нагальної суттєвої структурної перебудови на користь високотехнологічних галузей переробної промисловості та інших прогресивних секторів економіки.

Найважливішою умовою інноваційного розвитку є формування та ефективне використання науково-дослідної сфери – невід'ємного структурного елемента інноваційної екосистеми. Як підкреслював П. Ромер, основоположник концепції ендегенного зростання, саме дослідницький сектор та виробництво проміжних капітальних товарів забезпечують технологічний прогрес і зростання [1]. У дослідницькому секторі використання наявного в ньому людського капіталу формує нове знання (наукові розробки, відкриття), яке матеріалізується в нових технологіях. Приріст нового знання залежить від кількості працівників науково-дослідного сектору та параметрів їх наукової продуктивності, що безпосередньо впливає на рівень інноваційного розвитку країни та її регіонів. Отже, для інноваційної модернізації економіки регіонів надзвичайно важливим є збільшення чисельності працівників, зайнятих у сфері наукових досліджень та розробок (НДР). Саме в результаті їх діяльності виникають нові ідеї, які потім втілюються у наукові розробки, патенти, промислові зразки, які є джерелом інновацій. Їх впровадження на виробництві створює технологічну основу незалежного від придбання за кордоном зовнішніх знань інноваційного розвитку. В розвинених

країнах частка виконавців НДР динамічно зростає, що забезпечує їм лідерські позиції в інноваційному розвитку. В Україні кількість працівників, зайнятих у сфері наукових досліджень та розробок, неухильно скорочується. Якщо у 2010 р. їх було 182,5 тис. осіб (разом із сумісниками), то у 2014 р. на підконтрольній Україні території – лише 136,1 тис. осіб, що пов'язано як з втратою наукового потенціалу у зв'язку з окупацією частини території, так і перманентним скороченням чисельності науковців. У 2018 р. кількість виконавців НДР складала всього 88,1 тис. осіб (без сумісників) [2]. Скорочення наукових кадрів відбувається і в досліджуваних регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблемою. Вітчизняні дослідники значну увагу приділяють проблемам розвитку старопромислових регіонів. У роботах О. Амоші, О. Ляха, М. Солдак, Д. Череватського [3; 4], Я. Жаліла [5], О. Снігової [5; 6], В. Ляшенка, І. Підоричевої [7], С. Федулової [8], І. Хаджинова [9] та в багатьох інших публікаціях досліджуються проблеми і причини структурної деформації та соціально-економічної деградації старопромислових регіонів, до яких переважна більшість дослідників відносять Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Луганську області. При цьому особливу увагу приділяють необхідності інноваційного розвитку та проблемам, які з цим пов'язані. В статті О. Амоші та І. Петенко ще у 2012 р. відзначалося, що в старопромислових регіонах спад старих галузей не компенсується розвитком нових, питома вага галузей високої технології мінімальна, вони майже позбавлені новітніх наукомістких виробництв, НДДКР, ділових послуг тощо, що обумовлює вплив найбільш кваліфікованих кадрів [3, с. 51]. З тих пір ситуація внаслідок деіндустріалізації значно загострилася, особливо в регіонах Донбасу, що обумовлено окупацією частини території та продовженням воєнних дій. У статті, яка присвячена впровадженню концепції смарт-спеціалізації в старопро-

мислових шахтарських регіонах України, автори, спираючись на численні публікації зарубіжних дослідників відзначають, що інноваційний розвиток регіону та економічне зростання стимулюються процесами взаємодії між близько географічно розташованими представниками бізнесу й установами, що мають відношення до продукування і поширення знань, якими є університети, науково-дослідницькі організації, центри трансферу технологій тощо [4, с. 323]. Це вказує на необхідність формування в регіонах значного потенціалу наукових кадрів. Однак в реальній дійсності відбувається протилежна тенденція – втрата працівників науково-дослідного сектору.

Мета роботи – здійснити аналіз стану і динаміки кадрового потенціалу науково-дослідного сектору старопромислових регіонів Донбасу і Придніпров'я та окреслити пріоритетні завдання його відтворення.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці під старопромисловим регіоном розуміють промислово розвинену територію, яка опинилася в занепаді внаслідок розвитку науково-технічної революції та зміни технологічних укладів, а також під дією стійких кон'юнктурних факторів сучасної ринкової економіки. Період розквіту старопромислових регіонів припав на індустріальну епоху середини ХХ століття, коли в економіці переважали галузі так званої «важкої промисловості» в яких діяли великі підприємства з традиційними стандартизованими технологіями виробництва. На сучасному етапі це території з відносно низьким рівнем технологічного розвитку, для яких характерні такі проблеми: застаріла матеріально-технічна база промислового й інфраструктурного комплексів; вузька спеціалізація і домінування низькотехнологічних галузей важкої промисловості; випуск недостатньо конкуренто-

спроможної продукції низького рівня переробки; слабка здатність економіки регіону адаптуватися до нових економічних умов; переважання низькорентабельного або нерентабельного виробництва; загострення екологічної ситуації та соціогуманітарних проблем.

В умовах стрімкого розгортання четвертої індустріальної революції (Індустрія 4.0), розвиток економічного потенціалу старопромислових регіонів можливий на основі суттєвої модернізації промислового комплексу, структурної перебудови економіки на користь високотехнологічних і креативних секторів. В даних регіонах має бути здійснена неоіндустріальна модернізація на основі підвищення частки наукомісткого виробництва, розвитку смарт-промисловості та широкого використання в усіх сферах новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. З позицій людського чинника, такі трансформації потребують не лише висококваліфікованих кадрів, а передусім значного потенціалу наукових працівників і дослідників.

За останні роки в Україні в цілому, і в цих областях передусім, відбувається стагнація економічного та інноваційного розвитку, згорнення промислового виробництва. Це позначилося і на їх науковому потенціалі, параметри якого неухильно погіршуються. Відбувається зменшення чисельності організацій, які здійснювали наукові дослідження і розробки (табл. 1). Порівняно з 2010 р. їх кількість зменшилася у Дніпропетровській області на 28%, в Запорізькій – на 22%. Катастрофічно зменшилася їх кількість у Донецькій (майже в 4 рази) та Луганській (на 70%) областях, що обумовлено окупацією обласних центрів, де були сконцентровані науково-дослідні установи. Відбувається зменшення наукових установ і відносно 2016 р., лише в Донецькій області їх кількість збільшилася на дві одиниці.

Таблиця 1

Динаміка кількості організацій, які здійснювали НДР*

	2010	2016	2017	2018	У % до 2010	У % до 2016
Україна	1303	972	963	950	72,9	97,7
Дніпропетровська	78	58	54	56	71,8	96,6
Запорізька	33	30	31	26	78,8	86,7
Донецька	65	15	18	17	26,2	113,3
Луганська	41	14	15	12	29,3	85,7

* Складено авторами за джерелом [10, с. 13].

При цьому негативна динаміка кадрового потенціалу науково-дослідної сфери у більшості досліджуваних регіонів була більш вираженою. Динаміку виконавців НДР у старопромислових регіонах, їх якісний склад за 2016-2018 рр. наведено у табл. 2. Слід відзначити, що залучити до аналізу попередні роки не було можливим, оскільки змінилася статистика виконавців НДР.

Дані табл. 2 свідчать, що кадровий потенціал науково-дослідної сфери складав мізерну частку в загальній чисельності зайнятих у регіонах і при

цьому вона скорочувалася. Найвищою частка виконавців НДР в складі зайнятих була у Дніпропетровській області – 0,68% у 2016 р. та 0,62% у 2018 р., дещо меншою – в Запорізькій області (0,53% у 2018 р.) В регіонах Донбасу вона була критично низькою – в Луганській області в межах 0,10-0,12% в загальній кількості зайнятих, а Донецька область фактично втратила свій науковий кадровий потенціал, оскільки працівники сектору НДР складають лише 0,03% зайнятих.

Динаміка чисельності працівників Придніпровського і Донецького економічних районів, зайнятих у сфері наукових досліджень та розробок, у 2016-2018 рр., осіб*

	Дніпропетровська	Запорізька	Донецька	Луганська
Кількість працівників, задіяних у виконанні НДР				
2016	9675	4203	217	369
2017	8954	4216	238	350
2018	8658	3913	226	301
2018 у % до 2016	89,5	93,1	104,1	81,6
З них дослідники				
2016	6039	1458	146	195
2017	5604	1508	170	186
2018	5216	1295	158	168
2018 у % до 2016	86,4	88,8	108,2	86,2
У т. ч. доктори наук				
2016	380	78	20	30
2017	414	88	26	24
2018	383	78	25	12
2018 у % до 2016	100,8	100,0	125,0	40,0
У т. ч. кандидати наук				
2016	1086	288	31	56
2017	1158	284	43	50
2018	1018	215	40	33
2018 у % до 2016	93,7	74,7	129,0	58,9
Частка працівників, задіяних у виконанні НДР, у % до всіх зайнятих в регіонах				
2016	0,68	0,57	0,03	0,12
2017	0,64	0,59	0,032	0,12
2018	0,62	0,53	0,03	0,10
2018 до 2016, +/-	-0,06	-0,04	0	-0,02

* Складено за даними статистичних збірників Наукова та інноваційна діяльність України за відповідні роки.

Слід відзначити, що Донецька і Луганська області на початку цього десятиліття були значними науковими центрами. У 2010 р. у Донецькому регіоні нараховувалося 5056 дослідників, у Луганському – 3138 [11, с. 32]. Внаслідок сепаратизму, зовнішньої агресії та окупації значної частини території і, що найважливіше, обласних центрів, чисельність наукових кадрів зменшилася в десятки раз і продовжує скорочуватися.

Наведені в табл. 2 дані свідчать, що у Дніпропетровській і Запорізькій областях чисельність дослідників зменшується більшими темпами, ніж усіх працівників, задіяних у виконанні НДР. При цьому якісний склад дослідників погіршується, в основному за рахунок зменшення чисельності кандидатів наук, найбільше скорочення яких спостерігається в Запорізькій і Луганській областях, остання за 3 роки втратила майже половину кадрів з науковими ступенями.

Ці дані говорять про те, що наявний сектор НДР регіональних економік практично не в змозі впливати на їх інноваційний розвиток. Його потенціал є на порядок, а то і більше, нижчим від розвинених країн світу, і навіть суттєво меншим від низки постсоціалістичних країн, які раніше мали досить невеликий науково-дослідний сектор. За даними Державної служби статистики, у 2017 р. частка виконавців НДР (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого насе-

лення України становила 0,58%, у тому числі дослідників – 0,37%. За даними Євростату, у 2015 р. найвищою ця частка була у Фінляндії (3,21 і 2,35%), Австрії (3,10 і 1,92%) та Швеції (2,97 і 2,33%); найнижчою – у Румунії (0,53 і 0,33%), Кіпрі (0,83 і 0,61%), Польщі (1,0 і 0,75%) та Болгарії (1,0 і 0,65%) [12, с. 33].

Проблемою як для України, так і для досліджуваних регіонів також є те, що відбувається зменшення частки дослідників молодшого віку (табл. 3), що створює загрозу для відтворення кадрового потенціалу науки і розвитку наукових шкіл. Найбільше зниження частки молодих науковців відбулося в Запорізькій та Луганській областях. Донецька область має найнижчу частку молодих виконавців НДР, яка зменшується, при цьому у віці до 30 років у 2018 р. в регіоні працювало лише 4 дослідники.

Таблиця 3

Частка дослідників молодшого віку (до 39 років) у загальній чисельності дослідників, %

[13, с. 638-640]

	2016	2018	Динаміка, +/-
Україна	37,1	33,5	- 3,6
Дніпропетровська	45,3	41,5	-3,8
Запорізька	36,0	31,7	- 4,3
Донецька	26,7	24,6	- 2,1
Луганська	46,7	41,4	- 5,3

Для забезпечення інноваційного розвитку важливим є розподіл дослідників за сферами наукової діяльності (табл. 4). Джерелом технологічних інновацій, які вкрай необхідні цим регіонам для модернізації і розвитку промисловості, є здебільшого результати діяльності дослідників у сфері технічних наук. В середньому по Україні частка дослідників у сфері технічних наук становить 42%. У Дніпропетровській області вона є значно вищою – 80%, у Запорізькій – 76%. У Донецькій області дослідників технічного профілю дуже мало і вони складають лише 23% від усієї їх чисельності, в Луганській області – 29%.

Можна зробити висновок, що на підконтрольній Україні території Донбасу на сучасному етапі практично немає внутрішнього наукового потенціалу для забезпечення інноваційного розвитку економіки. Він був втрачений внаслідок воєнного конфлікту на їх території, переміщення науково-дослідних установ у інші регіони України. В Донецькій області він відновлюється дуже повільно, а в Луганській відбувається подальше його зменшення. До такої вкрай негативної ситуації призвела втрата обласних центрів – міст Донецька і Луганська, які були осередками освітньо-наукового і культурного життя регіонів.

Таблиця 4

**Розподіл дослідників, що здійснюють НДР, за галузями наук у 2018 році
в досліджуваних регіонах [10, с. 35]**

	Усього	У тому числі науки					
		природничі	технічні	медичні	сільсько-господарські	суспільні	гуманітарні
Україна	57630	16301	24138	3966	4790	5939	2496
у %	100	28,3	41,9	6,9	8,1	10,3	4,3
Дніпропетровська	5216	430	4173	207	266	123	17
у %	100	8,2	80,0	4,0	5,1	2,3	0,3
Запорізька	1295	59	990	57	134	51	4
у %	100	4,5	76,4	4,4	10,3	3,9	0,3
Донецька	158	77	37	24	20	–	–
у %	100	48,7	23,4	15,6	12,7		
Луганська	168	44	49	28	18	29	–
у %	100	26,2	29,2	16,7	10,7	17,3	

Слід відзначити, що потреба в наукових кадрах будь-якої країни або регіону розвивається в контексті загального соціально-економічного розвитку. Технологічний розвиток економіки створює попит на висококваліфіковану робочу силу та впливає на стандарти професійної освіти. В Україні саме низький рівень технологічного розвитку економіки, а також, як відзначають інші дослідники, стиснення сектору промисловості та примітивізація структури господарства (зменшення частки високотехнологічних секторів на користь низько технологічних ВЕД) [14], гальмує формування і розвиток інноваційної робочої сили та її найбільш високоосвіченої частини – наукових кадрів.

Технологічна застарілість економіки старопромислових областей, структурна розбалансованість

їх промислового комплексу, в якому переважають галузі зі слабкою інноваційною сприйнятливістю, не сприяє формуванню попиту на дослідників та фахівців вищої кваліфікації з науковими ступенями. Тому відбувається зменшення обсягу їх підготовки, яка здійснюється в магістратурі та в аспірантурі (табл. 5). Позитивним було те, що зростав випуск фахівців кваліфікаційного рівня «магістр», який є освітнім підґрунтям для подальшого здобуття наукової освіти. Однак це відбулося внаслідок зміни освітніх рівнів підготовки. В подальшому обсяги підготовки магістрів у ВНЗ будуть зменшуватися, оскільки базовим дипломом вищої школи стає диплом бакалавра, якого достатньо для працевлаштування. Уже зараз виші України мають значні проблеми з наборами студентів на магістерські курси.

Таблиця 5

Динаміка підготовки магістрів та аспірантів [10, с.35; 15; 16]

	Випуск магістрів, осіб				Кількість аспірантів, осіб			
	2015	2017	2018	% до 2015	На 1.01. 2014	2015	2018	% до 2015
Україна	80412	79107	157113	195	31482	28487	22829	80,1
Дніпропетровська	4444	3636	12178	274	1455	1380	1224	88,7
Запорізька	2516	3074	5518	219	809	890	828	90,0
Донецька	1403	1075	2794	199	1610	339	266	78,5
Луганська	1028	916	2727	265	809	381	224	58,8

Незважаючи на збільшення підготовлених магістрів, кількість аспірантів скорочується. В цілому по Україні за період 2015-2018 рр. число аспірантур

зменшилася на 12% (з 490 до 431) внаслідок зменшення кількості наукових установ та ВНЗ. Чисельність аспірантів у 2018 р. на 20% була меншою по

рівняно з 2015 р., а прийом до аспірантури скоротився на 27%. Дані табл. 5 свідчать, що кількість аспірантів зменшилась в усіх старопромислових регіонах, найбільше в Донецькій та Луганській областях.

Слід відзначити, що в регіональному розрізі підготовка докторів філософії здійснюється дуже нерівномірно. Основними центрами, в яких сконцентровано підготовку є: м. Київ, де навчається 34,3% загальної чисельності аспірантів, Харківська область – 13,2%, Львівська область – 8,2, Одеська область – 6,7 та Дніпропетровська область – 5,4%, в них здійснювали навчання більше 2/3 усіх аспірантів 2018 р. Донецька та Луганська області раніше були потужними центрами підготовки наукових кадрів, у 2013 р. їх частка в загальному обсязі навчання аспірантів складала відповідно 5,1 та 2,6%. Нині вони готують мізерну їх частину – в Донецькій області їх частка складає 1,2%, у Луганській області – менше 1% і при збереженні сучасної тенденції буде відбуватися подальше зменшення обсягів підготовки аспірантів, що може призвести до нездатності цих регіонів відтворювати кадровий потенціал науки.

Негативна динаміка кадрового потенціалу науково-дослідної сфери обумовлена низкою причин, однак до найбільш вагомих слід віднести такі.

Низький технологічний рівень економіки України і досліджуваних регіонів, стагнація інноваційної діяльності. Фахівці відзначають, що сьогодні в Україні переважно розвинуті III та IV технологічні уклади, яким притаманні індустріальні технології розвитку машинного виробництва, їх сумарна питома вага складає 95%. На V технологічний уклад приходить 5%, а шостий взагалі відсутній [17]. Третій та четвертий технологічні уклади базуються на вугільній промисловості, чорній металургії, виробництві і прокаті сталі, важкому та електротехнічному машинобудуванні, неорганічній хімії, лініях електропередач. Саме ці галузі, які мають низьку сприятливість до інновацій, домінують у старопромислових регіонах. Тому в регіонах відбувається зменшення кількості інноваційно активних підприємств, частка яких у структурі великих і середніх підприємств даних областей коливається в межах 4-7%. Кількість інноваційно активних промислових підприємств у Запорізькій області зменшилася з 42 у 2017 р. до 36 у 2018 р., в Луганській – відповідно з 7 до 5, у Донецькій їх було 22 і 23 одиниці, тобто зросла не суттєво. І лише Дніпропетровська область показала більш значну динаміку – з 51 до 71 інноваційно активних підприємств [13, с. 643]. При цьому інноваційна діяльність в основному зводиться до придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, здебільшого із-за кордону. Підприємства виділяють мізерні кошти на дослідження і розробки та на придбання зовнішніх знань. Наслідком є згорнення науково-дослідної сфери, оскільки відсутній попит на вітчизняні науково-технічні розробки, та

зниження потреби у формуванні і використанні кадрів вищої кваліфікації.

Слід відзначити, що науковий потенціал будь-якої країни або регіону розвивається в контексті загальної динаміки соціально-економічного розвитку. Високотехнологічний розвиток економіки створює попит на інтелектуальні нематеріальні активи та науковців, що їх продукують. В Україна саме низький рівень технологічного розвитку економіки, стиснення сектору промисловості, відсутність процесів його модернізації, наслідком чого є примітивізація структури господарства (зменшення частки високотехнологічних секторів на користь низько технологічних ВЕД) [14], гальмує розвиток науково-дослідного сектору.

Низькі обсяги фінансування науково-дослідної сфери, що не забезпечує можливості проведення якісних наукових досліджень та матеріальної мотивації працівників даної сфери. Україна має катастрофічно низькі обсяги фінансування сфери НДР. У 2017 р. питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,45%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. За даними 2016 р., частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03%. А в Швеції та Австрії цей показник перевищує 3% [18].

У регіонах України рівень і динаміка цих витрат суттєво відрізняються. Дані табл. 6 свідчать, що в поточних цінах у 2018 р. відносно 2016 р. витрати на виконання НДР у досліджуваних регіонах зросли, однак меншими темпами ніж в середньому по Україні, а в Донецькій області вони скоротилися на 25%. Розраховані обсяги витрат у цінах 2015 р. мають негативну динаміку в усіх досліджуваних регіонах. У розрахунку на одного дослідника найвищий рівень витрат мала Запорізька область – більше 400 тис. грн у 2018 р., у Дніпропетровській області цей показник майже вдвічі нижчий і зменшується. Найгірше фінансове забезпечення дослідницької сфери мають Донецька і Луганська області – 100-50 тис. грн на одного дослідника, яке практично не дає змоги здійснювати ефективну наукову діяльність.

При такому низькому рівні фінансування науково-дослідної неможливо здійснити якісні в глибокі дослідження, результати яких суттєво впливали би на технологічний і соціально економічний розвиток країни, оскільки вони вимагають досить коштовного сучасного обладнання та інформаційного забезпечення. При низькій оплаті праці неможливо залучити у цю сферу та утримувати високопрофесійних та креативних дослідників. Внаслідок цього в Україні відбулося зниження популярності наукової діяльності, низькою є престижність кар'єри вченого, що обумовлено недостатністю матеріального стимулювання, а також низьким рівнем суспільного усвідомлення вагомості наукової діяльності для забезпечення соціально-економічного прогресу.

Таблиця 6

Внутрішні поточні витрати на виконання наукових досліджень і розробок, млн грн [13, с. 641]

	Витрати на виконання НДР в поточних цінах			Витрати на виконання НДР в цінах 2015*		Витрати на одного дослідника в цінах 2015* тис. грн	
	2016	2018	%	2016	2018	2016	2018
Україна	10954,7	16009,3	146,1	9355,00	9702,60	146,87	168,36
Дніпропетровська	1809,64	1910,20	105,6	1545,38	1157,70	255,90	221,95
Запорізька	681,61	865,12	126,9	582,08	524,32	399,23	404,88
Донецька	17,70	13,23	74,75	15,12	8,02	103,56	50,76
Луганська	23,05	25,85	112,1	19,68	16,67	100,92	99,23

* Розраховано на основі дефлятора ВВП у постійних цінах 2010 р.

Занепад кадрового потенціалу науково-дослідного сектору стримує розвиток інноваційного комплексу, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. Інноваційна активність є інтерактивним процесом між наукою і виробництвом, вона забезпечує одночасне створення й поширення знань всередині та ззовні підприємств та організацій. Тим самим забезпечується розвиток науково-дослідного сектору, наукомістких виробництв, передусім високотехнологічної обробної промисловості, інноваційної інфраструктури, зокрема сфера бізнес-послуг, освітніх послуг тощо. Це в свою чергу формує попит на наукові розробки та наукові кадри. Відсутність прогресивних технологічних і структурних змін в економіці призводить до занепаду науково-дослідної сфери, що так само стає перешкодою на шляху інноваційного розвитку. Виникає замкнуте коло науково-технологічної деградації, яка поглиблює занепад старопромислових регіонів, які все більше перетворюються на відсталі периферійні території, неспроможні до саморозвитку. На що вказують й інші дослідники: «На периферію надходять переважно масове налагоджене виробництво, рутинні послуги. Навіть у разі передавання, скажімо, частини НДДКР, ділових послуг створюються лише "установи", необхідні для функціонування нових виробничих підрозділів, збуту їх продукції. У результаті в старопромислових регіонах формується філіальна економіка, яка контролюється ззовні. Це призводить до таких негативних наслідків, як декваліфікація населення, відносно скорочення прибутків, погіршення стану навколишнього середовища тощо. Саме такий тип економіки найбільш вразливий у періоди криз» [3, с.52].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз показав, що старопромислові регіони Донбасу і Придніпров'я мають суттєві проблеми у формуванні кадрового потенціалу науки, необхідного для розвитку регіональних інноваційних екосистем. Частка працівників, задіяних у виконанні НДР, в загальній чисельності зайнятих досліджуваних регіонів скорочувалася. Однак ситуація в цих регіонах кардинально відрізняється. Якщо в Дніпропетровській області частка працівників НДР у складі зайнятих становить 0,62%, що вище ніж в середньому по Україні (0,58), у Запорізькій області – 0,53%, тобто майже на загальноукраїнському

рівні, то в регіонах Донбасу ці показники вже перетнули критично низьку лінію. В Луганській області частка працівників НДР у складі зайнятих становить 0,1%, а в Донецькій області лише 0,03%, що вказує на майже повну втрату кадрового потенціалу науково-дослідного сектору. Можна зробити висновок, що Донбас внаслідок війни й окупації значної частки території втратив внутрішні можливості для технологічного розвитку і будь-які проекти відродження даних регіонів будуть натикатися на вагомому перешкоду – відсутність людського капіталу, передусім наукових кадрів.

Забезпечення інноваційного розвитку регіонів не може бути обмеженим інвестиціями в інновації, переважно на закупівлю новітньої техніки і технології за кордоном. Мають бути створені умови для розвитку регіональної науково-дослідної сфери, її ефективної діяльності на потреби інноваційного розвитку економіки регіону. Мають бути забезпечені збалансовані зміни наукового, технічного, інвестиційного і виробничого потенціалів, які необхідні для забезпечення інноваційних процесів в регіонах. Наукові кадри в цьому процесі відіграють основоположну роль, забезпечуючи ідеї та наукові розробки для інновацій.

Можна зробити висновок, що для інноваційного розвитку старопромислових регіонів *необхідна комплексна модернізація їх соціально-економічних комплексів*, яка має забезпечувати паралельні процеси розвитку освітньо-наукової сфери і формування людського капіталу, з одного боку, та технологічного розвитку всіх сфер економічної діяльності на інноваційній основі, з іншого боку, шляхом реіндустріалізації та смарт-спеціалізації регіональних економічних.

У зв'язку з цим, необхідні більш глибокі дослідження умов і можливостей комплексної модернізації соціально-економічних комплексів цих регіонів. Однак для кожного регіону стоять свої завдання у сфері досліджень.

Проведений аналіз показав, що Дніпропетровська і Запорізька області мають значний науково-дослідний потенціал і *головними завданнями є його збереження і забезпечення розширеного відтворення*, що можливо лише у взаємозв'язку з модернізацією та розвитком на новій технологічній тих видів економічної діяльності, в яких регіони мають конку-

рентні переваги. Передусім, це мають бути високо-та середньотехнологічні сектори переробної промисловості. Необхідно здійснити комплексну оцінку регіонального економічного комплексу з позицій перспективності технологічного розвитку, визначити найбільш конкурентоспроможні й перспективні галузі та забезпечити науковий супровід їх модернізації і розвитку.

Перед Донецькою та Луганською областями стоять більш складні завдання. І промисловий, і науково-дослідний потенціал в них практично втрачений. Тому стоїть завдання забезпечення відродження регіонального науково-дослідного потенціалу – науково-дослідних підрозділів академічного, вузівського та підприємницького секторів та забезпечення спрямованості їх діяльності на потреби інноваційного розвитку економіки регіонів. Мають бути досліджені та вирішені питання: які види економічної діяльності і галузі промисловості мають найбільші перспективи розвитку і які ресурси для цього необхідні, науковці якого профілю потрібні в регіонах, де їх взяти і на яких умовах залучати талановитих вчених і молодь в регіональні науково-дослідні установи Донбасу. При цьому дослідження цих питань повинно мати як мінімум два просторово-часові горизонти: в короткостроковому періоді, коли ще якийсь невизначений термін зберігається нинішня воєнно-політична ситуація в регіонах; у довгостроковому періоді, коли відбудеться примирення і об'єднання усієї території регіонів.

Література

1. Romer P.M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Econom.* 1986. № 94, October. P. 1002-1037. doi: <http://dx.doi.org/10.1086/261420>.
2. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Амоша О. І., Петенко І. В. Пріоритети розвитку депресивних регіонів. *Наукові праці НДФІ*. 2012. № 3 (60). С. 50-56.
4. Амоша О., Лях О., Солдак М., Череватський Д. Інституційні детермінанти впровадження концепції смарт-спеціалізації: приклад старопромислових шахтарських регіонів України. *Журнал європейської економіки*. Том 17. 2018. № 3 (66). С. 310-344.
5. Жаліло Я. А., Снігова О. Ю. Послаблення залежності економіки старопромислових регіонів України від зовнішньоекономічних чинників як стратегічний орієнтир структурної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 1 (22). С. 85-91.
6. Снігова О. Старопромислові регіони України: як позбутися стокгольмського синдрому. *Дзеркало тижня*. 2016. № 19. URL: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/staropromislovi-regioni-ukrayini-yak-pozbutisya-stokgolmskogo-sindrom-u-.html>.
7. Ляшенко В. І., Підоричева І.Ю. Інноваційні перспективи староосвоєних територій: іноземний досвід та можливості його використання в Україні. *Інноваційне промислове підприємство у формуванні сталого розвитку* / за ред. О. І. Амоші, Х. Джвігола, Р. Мішкевіча. Київ : НАН України, Ін-

8. Федулова С.О. Економіка старопромислових регіонів України: сучасне розуміння та реалії. *Економіка: реалії часу*. 2015. №4(20). С. 12-18.
9. Хаджинов І. В. Старопромислові регіони України: тенденції розвитку. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2012. Вип. 1, т. 3. С. 72-77.
10. Наукова та інноваційна діяльність України у 2018 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Наукова та інноваційна діяльність України у 2013 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Наукова та інноваційна діяльність України у 2017 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Регіони України 2019. Статистичний збірник. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 1.
15. Вища освіта в Україні у 2015, 2017, 2018 роках. Статистична інформація. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Підготовка наукових кадрів у 2013 і 2015 роках. Статистичні бюлетені. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
17. Федорова Ю. В. Перспективи інноваційного розвитку України: технологічні уклади. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 1. С. 123-126.
18. Здійснення наукових досліджень і розробок у 2017 році. Статистична інформація. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Romer P.M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94, October, pp. 1002-1037. doi: <http://dx.doi.org/10.1086/261420>.
2. Kilkist pratsivnykiv, zadianykh u vykonanni naukovykh doslidzhen i rozrobok za katehoriiamy [Number of employees involved in research and development by category] Statistical information. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Amosha O. I., Petenko I. V. (2012). Priorytety rozvytku depresyvnykh rehioniv [Priorities of development of depressed regions]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 3 (60), pp. 50-56 [in Ukrainian].
4. Amosha O., Liakh O., Soldak M., Cherevatskyi D. (2018). Instytutsiini determinanty vprovadzhenia konseptsii smart-spetsializatsii: pryklad staropromyslovykh shakhtarskykh rehioniv Ukrainy [Institutional determinants of smart specialization concept implementation: an example of old industrial mining regions of Ukraine]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of the European Economy*, Vol. 17, no 3 (66), pp. 310-344 [in Ukrainian].
5. Zhalilo Ya. A., Snihova O. Yu. (2012). Poslablennia zalezhnosti ekonomiky staropromyslovykh rehioniv Ukrainy vid zovnishnoekonomichnykh chynnykiv yak stratehichniy oriientyr strukturnoi polityky [Weakening of dependence of economy of old-industrial regions of Ukraine on foreign economic factors as a strategic refe-

rence point of structural policy]. *Stratehichni priorityety – Strategic priorities*, 1 (22), pp. 85–91 [in Ukrainian].

6. Snihova O. (2016). Staropromyslovi rehiony Ukrainy: yak pozbutysia stokholmskoho syndromu [Old industrial regions of Ukraine: how to get rid of the Stockholm syndrome]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*, 19. Retrieved from <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/staropromislovi-regioni-ukrayini-yak-pozbutysya-stokgolmskogo-syndromu-.html> [in Ukrainian].

7. Liashenko V. I., Pidorycheva I. Yu. (2018). Innovatsiini perspektyvy staroosvoienykh terytorii: inozemnyi dosvid ta mozhyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Innovative perspectives of old-developed territories: foreign experience and possibilities of its use in Ukraine]. (pp. 119-147). *Innovative industrial enterprise in the formation of sustainable development Innovatsiine promyslove pidpriemstvo u formuvanni staloho rozvytku*. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

8. Fedulova S.O. (2015). Ekonomika staropromyslovykh rehioniv Ukrainy: suchasne rozuminnia ta realii [Economy of old industrial regions of Ukraine: modern understanding and realities]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: the realities of time*, 4(20), pp. 12-18 [in Ukrainian].

9. Khadzhyrov I. V. (2012). Staropromyslovi rehiony Ukrainy: tendentsii rozvytku [Old industrial regions of Ukraine: development tendencies]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, Issue 1, Vol. 3, pp. 72-77 [in Ukrainian].

10. Scientific and innovative activity of Ukraine in 2018. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

11. Scientific and innovative activity of Ukraine in 2013. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

12. Scientific and innovative activity of Ukraine in 2017. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

13. Regions of Ukraine 2019. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

14. Sidenko V.R. (2018). Hlobalni strukturni transformatsii ta trendy ekonomiky Ukrainy [Global structural transformations and trends of Ukraine's economy]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and forecasting*, 1 [in Ukrainian].

15. Higher education in Ukraine in 2015, 2017, 2018. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

16. Training of scientific personnel in 2013 and 2015. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

17. Fedorova Yu. V. (2016). Perspektyvy innovatsiinoho rozvytku Ukrainy: tekhnolohichni uklady [Prospects of innovative development of Ukraine: technological ways]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 1, pp. 123-126 [in Ukrainian].

18. Implementation of research and development in 2017. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

Іванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. І. Проблеми відтворення наукових кадрів старопромислових регіонів Донбасу і Придніпров'я для забезпечення їх інноваційної модернізації

У статті здійснено аналіз стану і динаміки наукових кадрів старопромислових регіонів України. Виявлено негативні тенденції: скорочення зайнятих у сфері наукових досліджень та розробок, зменшення чисельності дослідників; погіршення якісного складу кадрового потенціалу науки, що проявилось у зниженні частки дослідників з науковими ступенями та науковців більш молодого віку; зменшення обсягів підготовки наукових кадрів в аспірантурі. Це перешкоджає інноваційній модернізації регіональних економік. Особливо негативні процеси у сфері кадрового забезпечення науки відбулися в Донецькій і Луганській областях внаслідок окупації частини території та подальшого занепаду їх економік, частка виконавців НДР в цих регіонах складає відповідно 0,03 та 0,1% від усіх зайнятих. Основними причинами втрати кадрового потенціалу науки старопромислових регіонів є технологічна відсталість їх економік та надзвичайно низький рівень фінансування науково-дослідної сфери. Зроблено висновок про необхідність комплексної модернізації соціально-економічного комплексу старопромислових регіонів, яка має базуватися на взаємопов'язаній реіндустріалізації і смартспеціалізації регіональних економік та відродженні науково-дослідного сектору.

Ключові слова: старопромисловий регіон, науково-дослідна сфера, дослідники, кадровий потенціал науки, інноваційний розвиток, модернізація.

Ivanov S., Antoniuk V., Liashenko V. Problems of Reproduction of Research Personnel in the Old Industrial Regions of Donbass and Dnieper to Ensure their Innovative Modernization

The state and dynamics of quantitative and qualitative parameters of research personnel in the old industrial regions of Ukraine – Dnepropetrovsk, Donetsk, Zaporozhye, and Lugansk regions have been analyzed. Negative trends have been identified in all regions: a reduction in employment in research and development, a decrease in the number of researchers; the deterioration in the qualitative composition of human capacity in science which has been reflected in a decrease in the share of researchers with scientific degrees and scientists of a younger age; reducing the volume of training of research personnel in graduate school. The loss of human capacity in science hinders the innovative modernization of regional economies. Particularly negative processes in the field of staffing science occurred in the Donetsk and Lugansk regions as a result of the occupation of part of the territory, the movement of some research institutions to other regions and the further decline of their economies. The share of R&D performers in these regions is respectively 0.03% and 0.1% of all employees. It has been concluded that in the regions of Donbass there are practically no internal sources of scientific and technological development currently. The main causes of the loss of human resources capacity of science of the old industrial regions are technological backwardness of their economies, stagnation of innovation and extremely low level of financing scientific research. The conclusion

has been drawn on the need for a comprehensive modernization of the socio-economic complex of the old industrial regions, which should be based on interconnected processes of reindustrialization and smart specialization of regional economies and the revival of the research. These require the identification of promising high-tech types of economic activity in the regions and those branches of scientific research that will ensure their support.

Keywords: old industrial region, research area, researchers, human resources capacity of science, innovative development, modernization.

**Иванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. И.
Проблемы воспроизводства научных кадров старопромышленных регионов Донбасса и Приднепровья в контексте обеспечения их инновационной модернизации**

В статье представлен анализ динамики научных кадров старопромышленных регионов Украины. Систематизированы негативные тенденции, такие как: сокращение занятых в научно-исследовательской сфере, уменьшение численности исследователей; ухудшение качественного состава кадрового потенциала науки, что выразилось в уменьшении удельного веса исследо-

вателей с научными степенями и ученых более молодого возраста; уменьшение объёмов подготовки научных кадров в аспирантуре. Это препятствует инновационной модернизации региональных экономических комплексов. Наиболее негативные процессы в сфере кадрового обеспечения науки произошли в Донецкой и Луганской областях вследствие потери части оккупированной территории и продолжающегося падения их экономик, удельный вес исполнителей НИР в этих регионах составляет соответственно 0,03 та 0,1% всего занятого населения. Основные причины потери кадрового потенциала науки старопромышленных регионов кроются в технологической отсталости их экономик и критически низком уровне финансирования научно-исследовательской сферы. Сделан вывод о необходимости комплексной модернизации социально-экономического комплекса старопромышленных регионов, которая должна базироваться на взаимоувязанной реиндустриализации и смартспециализации региональных экономик и возрождению научно-исследовательского сектора.

Ключевые слова: старопромышленный регион, научно исследовательская сфера, исследователи, кадровый потенциал науки, инновационное развитие, модернизация.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

О. В. Білецький,

*кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-6032-0677,*

Головне управління Національної гвардії України, м. Київ,

О. А. Дороніна,

*доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0001-7430-4881,*

Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕФЕКТИВНОГО ОБОРОННОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Вступ. Незаперечним фактом є те, що соціально-економічний розвиток країни та її регіонів може відбуватися тільки за умови відсутності загроз національній безпеці, безпеці життєдіяльності людини та ведення бізнесу. В іншому випадку, соціально-економічний розвиток уповільнюється, а в умовах підвищеної небезпеки в різних сферах суспільного життя зароджується криза. Останніми роками в Україні надзвичайно актуальним завданням державної політики є реалізація безпекового вектору, а саме – забезпечення гарантій безпеки у різних формах її прояву державі, громадянам, бізнесу тощо. З цією метою в країні проголошено та запущено низку реформ, зокрема, розпочато реформування системи національної безпеки та оборони, активно розробляється та впроваджується система оборонного менеджменту.

Оборонний менеджмент – це система діяльності Збройних Сил України та інших складових сил оборони на основі демократичного цивільного контролю й нової військової системи управління згідно з принципами і стандартами НАТО для забезпечення ефективного механізму досягнення визначених цілей воєнної та оборонної політики, інтеграції оборонного й бюджетного планування та управління з метою ефективного використання обмежених ресурсів (матеріальних і фінансових), збалансованих бюджетних видатків на розвиток, утримання Збройних Сил України та інших складових сил оборони і формування бюджетів Міністерства оборони України [1].

Виокремлюють чотири основні складові оборонного менеджменту як інструменту оборонної реформи і процесу: планування; організація та забезпечення кадрами; керівництво і лідерство; моніторинг та контроль [2, с. 18]. Оскільки кадри є одним з основних видів ресурсів в системі оборонного менеджменту, невід’ємною умовою забезпечення його ефективності слід вважати сучасну систему кадрового менеджменту, що ґрунтується на відповідній кадровій політиці. Наразі зростає потреба в запровадженні нових науково обґрунтованих засад державної кадрової політики, державної військової кадрової політики як державного кадрового менеджменту у військовій сфері [3, с. 164].

Проблематика кадрового менеджменту та формування кадрової політики (зокрема, військової кадрової політики) у структурах, що є безпосередніми суб’єктами оборонного менеджменту (Збройні сили України, Міністерство оборони України, Національна гвардія України та ін.) висвітлена в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців О. Ковалю [3], М. Маланчю, А. Медвідю, І. Половінкіна [4], Д. Плехановою, О. Плехановою [8], О. Сахненко, В. Сокурєнкою [5], А. Сиротенкою [2], О. Ставицького, Г. Букур-Марку, Ф. Флурі, Т. Тагарєва [1], С. Gilroy, С. Williams, Beth J. Asch, James R. Hosek, John T. Warner.

Реформування системи національної безпеки та оборони в Україні висуває підвищені вимоги до кадрового забезпечення даної сфери, що обумовлює необхідність запровадження сучасної системи кадрового менеджменту, трансформації складових кадрової політики, еволюції ролі й функцій фахівців та підрозділів у сфері управління персоналом. Вищевикладене обумовлює актуальність даного дослідження, метою якого є обґрунтування ролі кадрової політики як складової ефективного оборонного менеджменту та перспективних напрямів її трансформації.

Виклад основного матеріалу. Кадрова політика є складним та кросфункціональним інструментом кадрового менеджменту, змістовна наповненість якого залежить від специфіки об’єкту управління, усталених традицій та сучасних тенденцій в управлінні персоналом (людськими ресурсами), потенціалу кадрових підрозділів тощо. В науковій літературі достатньо широко висвітлено понятійно-категоріальний апарат, який розкриває предмет даного дослідження. Він ґрунтується на класичних підходах щодо тлумачення кадрового менеджменту й кадрової політики та відображає особливості діяльності в сфері забезпечення національної безпеки та оборони.

Так, наприклад, кадровий менеджмент у Збройних силах України розглядається як комплекс взаємозв’язаних процедур, методів, керівних принципів, практичних заходів та персоналу, який здійснює планування, організацію, керівництво та контроль

за цією системою; засіб реалізації кадрової політики, який включає взаємозв'язані ключові елементи, які називають циклом менеджменту. До таких елементів належать: формування об'єктів і структур управління; організація комплектування Збройних Сил України кадрами; забезпечення потреб військ професійно підготовленим особовим складом персоналу відповідно до потреб сектору національної безпеки та оборони [4, с. 14].

В. Сокурєнко досліджує кадрову політику у сфері оборони та визначає її як сукупність принципів, напрямів, форм і методів діяльності суб'єктів публічного управління сферою оборони, спрямованої на створення цілісної системи формування, підготовки, ефективного використання військового персоналу відповідно до потреб сектору національної безпеки та оборони [5, с. 65].

Наказом Міністерства оборони України у 2017 р. було затверджено Концепцію кадрової політики в Збройних Силах України на період до 2020 року, в якій введено поняття «військова кадрова політика у Збройних Силах» (військова кадрова політика), яка була визначена як сукупність принципів, напрямів, форм та методів діяльності органів військового управління, спрямованих на створення цілісної системи формування, підготовки, ефективного використання персоналу відповідно до потреб Збройних Сил, забезпечення потреб кожної особистості, розвитку в неї стійкої мотивації до військової служби та можливості реалізації свого потенціалу під час її проходження [6]. Основними напрямками розвитку військової кадрової політики є [6]:

- залучення на військову службу;
- система кадрового менеджменту;
- підготовка кадрів;

соціальне та гуманітарне забезпечення персоналу Збройних Сил, адаптація військовослужбовців до цивільного життя.

Головною метою військової кадрової політики є створення умов для гарантованого та якісного комплектування Збройних Сил персоналом, спроможним виконувати завдання за призначенням, і його ефективного використання [6]. На думку зарубіжних дослідників, основна ціль менеджменту людських ресурсів збройних сил полягає в тому, щоб в кожний конкретний проміжок часу забезпечити наявність необхідної кількості людей певної професійної кваліфікації, певного віку та звання, які мають необхідний досвід для підтримки бажаної структури збройних сил [1, с. 120]. Вважаємо, що вона не може обмежуватися суто забезпечувальною роллю, а також має забезпечувати позитивну мотивацію до якісного виконання посадових обов'язків й поставлених завдань та сприяти професійному й особистому розвитку кадрового потенціалу сил оборони.

О. Сахненко вивчає питання управління людським капіталом в системі кадрового забезпечення підрозділів Національної гвардії України (НГУ) та зазначає, що кадрова політика передбачає форму-

вання і реалізацію стратегії системи кадрового забезпечення (системи управління людськими ресурсами) військового формування, яка забезпечує створення умов для гарантованого та якісного комплектування НГУ персоналом, спроможним на виконання завдань за призначенням і його ефективне використання [7].

В системі оборонного менеджменту країни функції кадрового менеджменту реалізуються на трьох рівнях: стратегічному, оперативному та тактичному. Науковці зазначають, що на стратегічному рівні слід вести мову про управління кадровим потенціалом, на оперативному – управління людськими ресурсами, на тактичному – управління персоналом [3, с. 169]. На стратегічному рівні основним інструментом кадрового менеджменту має бути кадрова стратегія, а на оперативному та тактичному – кадрова політика. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» (ст. 25) планування у сферах національної безпеки й оборони поділяється на довгострокове (понад 5 років), середньострокове (до 5 років) та короткострокове (до 3 років) [2, с. 102]. Отже, кадрову стратегію в зазначеній сфері доцільно розробляти на п'ятирічний період, а кадрову політику – на період не довше трьох років. Цілі, завдання та напрями, передбачені зазначеними документами мають корелювати з проголошеними в країні напрямами реформування сектору безпеки та оборони та ґрунтуватися на положеннях відповідних нормативно-правових актів. Запровадження стратегічного управління людськими ресурсами дозволяє якісно вирішувати такі важливі з точки зору запровадження оборонного менеджменту завдання, як кадрове забезпечення державного органу відповідно до його місії та стратегії розвитку; формування такого внутрішнього середовища, в якому внутрішньоорганізаційна культура, ціннісні орієнтації, пріоритети в потребах стимулюють відтворення і реалізацію трудового потенціалу.

Кожна країна світу має власні, притаманні лише їй механізми реалізації кадрової політики у військовому середовищі. Ефективність реалізації кадрової політики залежить від фінансових можливостей держави, престижу військової служби в країні, її ролі й місця в суспільстві та конкурентоспроможності Збройних Сил на ринку праці держави, що забезпечує можливість підготовки кращих фахівців [8, с. 135].

Повноваження з реалізації кадрової стратегії та кадрової політики суб'єктів, що забезпечують національну безпеку та оборону країни наразі реалізують, зокрема, підрозділи департаменту кадрової політики Міністерства оборони України, Головне управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України, Управління кадрової роботи та Управління по роботі з особовим складом Головного управління Національної гвардії України. Фахівці зазначають, що у 2007-2010 рр. в Збройних силах України завершено розробку системи кадрового ме-

неджменту централізованого типу, який зорієнтований на управління кар'єрою кожного військово-службовця та, з одного боку, суттєво підвищує роль командирів при оцінці діяльності підлеглих, з іншого – забезпечує контроль її об'єктивності [4, с. 34]. Проте, наразі продовжується реформування системи кадрового менеджменту, як в збройних силах, так і в інших структурах досліджуваної сфери.

Кадрова політика інституцій із забезпечення національної безпеки та оборони визначає мету, завдання, найважливіші напрями і принципи роботи державних структур з кадрами, головні критерії їхньої оцінки, шляхи вдосконалення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, раціональне використання людського потенціалу. Вона одночасно може розглядатися як похідна державної кадрової політики та інструмент її реалізації.

Кадрова політика як складова ефективного оборонного менеджменту має формуватися та реалізовуватися на таких принципах: відкритість, прозорість, системність, послідовність, гнучкість, адресність, моральність, наукова обґрунтованість, багаторівневість, перспективність, реалістичність та законодавча забезпеченість. В системі оборонного менеджменту вона має виконувати не лише традиційні функції щодо кадрового планування, забезпечення кадрами, формування їх мотивованості й здійснення кадрового контролю, а й підтримувати ефективне використання наявних людських ресурсів, забезпечувати повноцінне виконання цілей воєнної та оборонної політики країни в умовах кадрового дефіциту, сприяти раціональності витрат на персонал та збалансованості відповідних бюджетів.

Планування в системі оборонного менеджменту відносно кадрів має включати, перш за все, планування їх чисельності, планування навчання персоналу та його руху. Чисельність персоналу (пропозиція) має відповідати потребам національної безпеки (попит) та буде залежати від чотирьох критичних чинників: стан міжнародної безпеки, здатність оборонних сил адекватно діяти в умовах конкретного стану міжнародної безпеки, рівень роз-

витку засобів ведення війни, фінансові можливості держави [1, с. 120].

Організація і забезпечення кадрами як складові оборонного менеджменту передбачають оцінювання і координацію ролей, завдань та обов'язків, які повинен виконувати персонал, а також розподіл ресурсів, необхідних для виконання цих завдань та досягнення визначеної мети у певні терміни. Організація і забезпечення кадрами включає: процес відбору, навчання, призначення та розвиток персоналу; мотивацію, лідерство та вплив на персонал на шляху досягнення визначеної мети; моніторинг і контроль для забезпечення скоординованого руху до визначеної мети; оцінювання ефективності та економічності планів і рішень, а також їх коригування у разі потреби [2].

Поділяємо думку про те, що у нових умовах освіта та підготовка кадрів є важливими складовими стратегії будь-якої організації (державного інституту) [7]. Не є виключенням й інституції, на яких покладено функції із забезпечення національної безпеки та оборони. Крім того, науковці Інституту економіки промисловості НАН України досліджуючи проблематику розвитку вищої освіти наголошують, що у постіндустріальному суспільстві вища освіта стає певним соціальним стандартом, що забезпечує людині можливість сучасної зайнятості й відповідного соціального статусу [9, с. 6], а наявність високого рівня освіти у значної частки населення є передумовою формування середнього класу [10], який в свою чергу є певним базисом національної безпеки.

Саме інноваційна система професійної освіти сприятиме формуванню людського капіталу нової якості, спроможного забезпечувати ефективне виконання функцій, покладених на зазначені інституції. Проаналізуємо стан підготовки в закладах вищої освіти України кадрів, які можуть розглядатися як безпосереднє кадрове забезпечення впровадження оборонного менеджменту, тобто проходять підготовку за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону» (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Показники, що характеризують підготовку студентів за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону» в ЗВО України у 2017-2019 рр.*

Показники	2017		2018		2019	
	бакалавр	магістр	бакалавр	магістр	бакалавр	магістр
Кількість студентів на початок навчального року, осіб	5242	663	6765	1082	3410	1147
у т.ч.						
за денної формою	5221	428	6697	702	3304	680
за заочною формою	21	235	68	380	106	467
Кількість осіб, прийнятих на навчання	2203	416	2095	773	1 057	790
в т.ч. за рахунок державного бюджету	2130	370	2006	663	903	636
Із загальної кількості – прийняті на денну форму навчання, осіб	2184	290	2048	537	984	544
Кількість осіб, які здобули освітній ступінь за зазначеною галуззю знань	155	181	321	355	174	403

* Складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [11].

Також зазначимо, що кадрове забезпечення оборонного менеджменту можуть складати випускники ЗВО, які отримали вищу освіту за галуззю знань «Управління та адміністрування», а також інших суміжних галузей.

Представлені в табл. 1 данні демонструють, що за три аналізовані роки ЗВО було випущено 1589 осіб, які здобули освітній ступінь бакалавр або магістр за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону». Щодо тенденцій кількості студентів, які опановують зазначену галузь слід зазначити, що має місце суттєве скорочення кількості бакалаврів (на 37,3%) на фоні зростання кількості магістрів (на 73%). При цьому, отримання ступеня освіти «Бакалавр» відбувається переважно на денній формі, а в магістратурі кількість студентів на заочній формі становить 35-40% загального контингенту студентів, оскільки здобувачі освіти, підвищуючи свою кваліфікацію, поєднують навчання з професійною діяльністю (службою). Те, що навчання відбувається переважно за рахунок державного бюджету підтверджує затребуваність фахівців, які отримали освіту за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону».

У контексті розвитку оборонного менеджменту в системі підготовки кадрів за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону» особливе місце посідає підготовка наукових кадрів, які володіють спеціалізованими вміннями/навичками і методами, необхідними для розв'язання значущих проблем у зазначеній сфері, розширення та переоцінки вже існуючих знань і професійної практики. Динаміка підготовки аспірантів та докторантів за зазначеною галуззю в Україні представлена в табл. 2. З представлених даних видно, що підготовка наукових кадрів для сфери безпеки та оборони в Україні останніми роками відбувається переважно в закладах освіти. Кількість аспірантів та докторантів має позитивну тенденцію, за аналізований період на навчання зараховано 145 аспірантів та 22 докторанти, що потенційно після завершення навчання збагатять інтелектуальний капітал сфери національної безпеки та оборони.

Таблиця 2

Підготовка наукових кадрів за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону» в Україні у 2017-2019 рр.*

Показники	2017	2018	2019
Кількість наукових установ та закладів вищої освіти, які мають аспірантуру, од.	12	8	8
у т.ч. :			
– наукові установи	3	1	1
– ЗВО	9	7	7
Кількість аспірантів на 1 січня наступного року, осіб	99	125	161
у т.ч. :			
– за денною формою, % до загальної кількості аспірантів	77,8	71,2	72,7
– за вечірньою та заочною формами, % до загальної кількості аспірантів	22,2	28,8	27,3
Кількість осіб, зарахованих до аспірантури, осіб	53	49	43
Кількість наукових установ та закладів вищої освіти, які мають докторантуру, од.	6	5	6
у т.ч. :			
– наукові установи	2	-	-
– ЗВО	4	5	6
Кількість докторантів на 1 січня наступного року, осіб	11	13	16
Кількість осіб, зарахованих до докторантури	5	9	8
Кількість осіб, які закінчили докторантуру усього, осіб	-	4	7
у тому числі із захистом дисертації:			
– осіб	-	1	4
– % до кількості осіб, які закінчили докторантуру	-	25,0	57,1

* Складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [10].

У якості позитивного моменту слід зазначити, що питома вага докторантів за галуззю знань «Військові науки, національна безпека, безпека державного кордону», які закінчили докторантуру у 2019 р. із захистом, є доволі високою (57,1%) та перевищує загальний рівень по країні (28,1%). Це дає підстави

стверджувати про те, що підготовка наукових кадрів не тільки зміцнює кадрове забезпечення галузі, а й сприяє розробці нового теоретико-методологічного та прикладного забезпечення оборонного менеджменту.

Висновки. За результатами проведеного дослідження слід зазначити, що чинна кадрова політика в сфері забезпечення національної безпеки та оборони потребує подальшої трансформації у напрямі наближення до актуальних трендів кадрового менеджменту, підвищення її гнучкості та відповідності ключовим векторам оборонного менеджменту.

Пріоритетними напрямами трансформації кадрової політики як складової ефективного оборонного менеджменту мають стати:

перехід від використання переважно закритого типу кадрової політики до розробки та запровадження моделей відкритої кадрової політики, що є більш гнучкою та відповідає сучасним трендам кадрового менеджменту;

розробка сучасних компетентісних профілів для посад різного рівня та організація навчання з використанням компетентісного підходу. При розробці профілів слід враховувати, що в ХХ ст. службовці, задіяні в забезпеченні національної безпеки та оборони, мають бути високоосвічені, рішучі, здатними до виконання керівних функцій, знати культурні традиції інших країн, мати мовну підготовку [1, с. 128];

розвиток кар'єрних можливостей фахівців, наближення їх до моделей кар'єрних траєкторій фахівців аналогічного профіля в комерційному секторі економіки. Нові підходи до управління кар'єрою мають бути більш диференційованими за всією організаційною вертикаллю та бути більш горизонтально інтегрованими в економіку країни в цілому [1, с. 145];

запровадження нових підходів до оплати праці та заохочення, що будуть ґрунтуватися на сучасних методах оцінювання результативності виконання поставлених завдань та посадових обов'язків. У контексті забезпечення професійними кадрами сфери національної безпеки та оборони важливе значення має спроможність системи мотивації персоналу успішно конкурувати з іншими видами діяльності та комерційним сектором економіки в плані можливостей оплати праці фахівців аналогічного рівня кваліфікації та посади [1, с. 144];

впровадження комплексної системи кадрового аудиту, що дозволить отримати об'єктивну картину про стан кадрового забезпечення та створить інформаційну базу для прийняття обґрунтованих кадрових рішень;

діджиталізація процесів роботи з кадрами та запровадження автоматизованої системи управління персоналом, що знизить трудоемкість реалізації кадрової політики та підвищить ефективність прийнятих кадрових рішень.

Поділяємо думку науковців про те, що при проведенні реформ необхідно, щоб нові концепції менеджменту людських ресурсів перед їх впровадженням спочатку проходили стадію експериментів та випробувань. Експерименти дають можливість ви-

явити недоліки нових концепцій та оцінити їх можливі наслідки, скласти схеми практичного впровадження нових концепцій, продумати механізм дій у разі виникнення непередбачуваних наслідків і в кінцевому рахунку мінімізувати вплив можливих негативних наслідків або повністю ліквідувати їх. У разі успішного випробування цих нових концепцій, вони будуть позитивно сприйматись керівниками і посадовими особами, які будуть займатися їх впровадженням, а також тими військовослужбовцями та працівниками, що безпосередньо підпадають під дію нової концепції [12, с. 56].

Адміністрування зазначених трансформацій потребує поєднання стратегічного та наукового підходів; зкоординованості дій на різних рівнях управління; підготовки керівників (військових менеджерів), компетентних в питаннях кадрового менеджменту та управління змінами; оновлення системи менеджменту в цілому. Основним індикатором ефективності оновленої кадрової політики в сфері забезпечення національної безпеки та оборони буде виступати спроможність відповідних установ і формувань максимально ефективно вирішувати завдання національної безпеки та оборони.

Література

1. Букур-Марку Г., Флурі Ф., Тагарев Т. Оборонний менеджмент: Ознайомлення. Security and Defence Management Series № 1. Київ-Женева, 2011. 214 р.
2. **Оборонна** реформа: системний підхід до оборонного менеджменту: монографія / А. Павліковський, В. Фролов, Ф. Саганюк та ін.; за заг. ред. А. Сиротенка. Київ: НУОУ, 2020. 274 с.
3. **Коваль О.** Удосконалення державної кадрової політики в збройних силах України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4 (35). С. 163-173.
4. **Система** кадрового менеджменту в Збройних Силах України: особливості розвитку: монографія / за редакцією А.П. Медвідя, І.М. Половінкіна. Київ, 2009. 108 с.
5. **Сокурєнко В.В.** Кадрова політика в оборонному секторі: поняття, зміст і основні напрями реалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5, т.3. С. 63-66.
6. **Концепція** кадрової політики в Збройних Силах України на період до 2020 року. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/kadrova-politika/konczepczya-kadrovoi-politiki-v-zbrojnih-silah-ukraini/>.
7. **Сахненко О. І.** Управління людським капіталом в системі кадрового забезпечення підрозділів Національної гвардії України. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7597>. doi: 10.32702/2307-2105-2020.1.79.
8. **Плеханов Д. О., Плеханова О. П.** Удосконалення кадрового менеджменту в Збройних силах України в контексті реформ оборонної сфери. *Public Administration and Regional Development*. 2019. № 3. С. 128-140. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal>.
9. **Антонюк В.П.** Сучасні трансформації в сфері вищої і професійної освіти як реакція на потреби ринку праці. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 3-7.
10. **Харзішвілі Ю.М.** Стратегічні орієнтири рівня життя та рівня

освіти як основа існування середнього класу в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1(36). С. 155-160. 11. Вища освіта в Україні у 2019, 2018, 2017 рр. [Higher education in Ukraine in 2019, 2018, 2017]. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 12. Красота І., Тракалюк О., Штанько В. Досвід реформування системи кадрового менеджменту у збройних силах України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. №3 (40). С.53-57.

References

1. Bukur-Marku G., FlurI F., Tagarev T. (2011). *Oboronnyi menedzhment: Oznaomlennia* [Defense Management: Introduction]. *Security and Defence Management Series*, № 1. Kyiv-Zheneva [in Ukrainian].
2. Pavlikovskyi A., Frolov V., Sahaniuk F. et al. (2020). *Oboronna reforma: systemnyi pidkhid do oboronnoho menedzhmentu* [Defense reform: a systematic approach to defense management]. Kyiv, NUOU. 274 p. [in Ukrainian].
3. Koval O. (2017). *Udoskonalennia derzhavnoi kadrovoi polityky v zbroinykh sylakh Ukrainy* [Improving the state personnel policy in the Armed Forces of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya – Public administration and local self-government*, Issue 4 (35), pp. 163-173 [in Ukrainian].
4. Medvid A.P., Polovinkin I.M. (Eds.) (2009). *Systema kadrovoho menedzhmentu v Zbroinykh Sylakh Ukrainy: osoblyvosti rozvytku* [The system of personnel management in the Armed Forces of Ukraine: features of development]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Sokurenko V.V. (2015). *Kadrova polityka v oboronnomu sektori: poniattia, zmist i osnovni napriamy realizatsii* [Personnel policy in the defense sector: the concept, content and main areas of implementation]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, Issue 5, vol. 3, pp. 63-66 [in Ukrainian].
6. *Kontseptsiia kadrovoi polityky v Zbroinykh Sylakh Ukrainy na period do 2020 roku* [The concept of personnel policy in the Armed Forces of Ukraine for the period up to 2020]. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/kadrova-politika/konczepczya-kadrovoi-politiki-v-zbrojnih-silah-ukraini/> [in Ukrainian].
7. Sahnenko O. I. (2020). *Upravlinnia liudskym kapitalom v systemi kadrovoho zabezpechennia pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy* [Human capital management in the personnel system of the National Guard of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 1. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7597>. doi: 10.32702/2307-2105-2020.1.79 [in Ukrainian].
8. Plehanov D. O., Plehanova O. P. (2019). *Udoskonalennia kadrovoho menedzhmentu v Zbroinykh sylakh Ukrainy v konteksti reform oboronnoi sfery* [Improving personnel management in the Armed Forces of Ukraine in the context of defense reforms]. *Public Administration and Regional Development*, 3, pp. 128-140. Retrieved from <https://pard.mk.ua/index.php/journal> [in Ukrainian].
9. Antonyuk V.P. (2019). *Suchasni transformatsii v sferi vyshchoi i profesiinoi osvity yak reaktsiia na potreby rynku pratsi*. [Modern transformations in the field of higher and professional education as a reaction to the needs of the labor market]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(36), pp. 3-7 [in Ukrainian].
10. Kharazishvili Yu.M. (2019). *Stratehichni oriientyry rivnia zhyttia ta rivnia osvity yak osnova isnuvannia serednoho klasu v Ukraini* [Strategic guidelines for living standards and education as the basis for the existence of the middle class in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(36), pp. 155-160 [in Ukrainian].
11. Higher education in Ukraine in 2019, 2018, 2017. *State Statistics Service. ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
12. Krasota I., Trakalyuk O., Shtanko V. (2018). *Dosvid reformuvannia systemy kadrovoho menedzhmentu u zbroinykh sylakh Ukrainy* [Experience of reforming the personnel management system in the Armed Forces of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 3 (40), pp. 53-57 [in Ukrainian].

Білецький О. В., Дороніна О. А. Трансформація підходів до формування кадрової політики як складової ефективного оборонного менеджменту

Статтю присвячено обґрунтуванню ролі кадрової політики як складової ефективного оборонного менеджменту та перспективних напрямів її трансформації. Кадрову політику інституцій із забезпечення національної безпеки та оборони пропонується розглядати як похідну державної кадрової політики та інструмент її реалізації. Визначено принципи формування та реалізації кадрової політики в системі оборонного менеджменту: відкритість, прозорість, системність, послідовність, гнучкість, адресність, моральність, наукова обґрунтованість, багаторівневість, перспективність, реалістичність та законодавча забезпеченість. Зазначено, що в системі оборонного менеджменту кадрова політика має виконувати не лише традиційні функції, а й підтримувати ефективне використання наявних людських ресурсів, забезпечувати повноцінне виконання цілей воєнної та оборонної політики країни в умовах кадрового дефіциту, сприяти раціональності витрат на персонал та збалансованості відповідних бюджетів. Проаналізовано тенденції підготовки в ЗВО України кадрів для сфери забезпечення національної безпеки та оборони. Виокремлено пріоритетні напрями трансформації кадрової політики як складової ефективного оборонного менеджменту (перехід від використання переважно закритого типу кадрової політики до розробки та запровадження моделей відкритої кадрової політики; розробка сучасних компетентістних профілів для посад різного рівня та організація навчання з використанням компетентістного підходу; розвиток кар'єрних можливостей фахівців; запровадження нових підходів до оплати праці та заохочення, що будуть ґрунтуватися на сучасних методах оцінювання результативності виконання поставлених

завдань та посадових обов'язків; впровадження комплексної системи кадрового аудиту; діджиталізація процесів роботи з кадрами та запровадження автоматизованої системи управління персоналом) та визначено вимоги до її адміністрування.

Ключові слова: кадровий менеджмент, кадрова політика, державна кадрова політика, оборонний менеджмент, персонал.

Biletskyi O., Doronina O. Transformation of Approaches to the Personnel Policy Formation as a Component of Effective Defense Management

The article is devoted to the substantiation of the role of personnel policy as a component of effective defense management and promising directions of its transformation. The personnel policy of institutions for ensuring national security and defense is proposed to be considered as a derivative of the state personnel policy and an instrument for its implementation. The principles of the formation and implementation of personnel policy in the defense management system are determined. They are openness, transparency, consistency, consistency, flexibility, targeting, morality, scientific validity, multilevel, perspective, realistic and legislative security. It is noted that in the defense management system, personnel policy should perform not only traditional functions, but also support the effective use of available human resources, ensure the full implementation of the goals of the country's military and defense policy in the face of a personnel shortage, promote the rationality of personnel costs and the balance of relevant budgets. Trends in the training of personnel for the sphere of ensuring national security and defense in Ukraine are analyzed. The priority directions of personnel policy transformation as a component of effective defense management are highlighted (the transition from the use of a predominantly closed type of personnel policy to the development and implementation of open personnel policy models; the development of modern competence profiles for positions of different levels and the organization of training using a competence approach; the development of career opportunities for specialists; the new approaches to remuneration and incentives that will be based on modern methods of assessing the effectiveness of the fulfillment of assigned tasks and job responsibilities; the implantation of an integrated HR audit system; digitalization of HR processes and the implantation of an automated personnel management system). The factors of new personnel policy administration are determined.

Keywords: personnel management, personnel policy, state personnel policy, defense management, personnel.

Билецкий А. В., Доронина О. А. Трансформация подходов к формированию кадровой политики как составляющей эффективного оборонного менеджмента

Статья посвящена обоснованию роли кадровой политики как составляющей эффективного оборонного менеджмента и перспективных направлений ее трансформации. Кадровую политику институтов по обеспечению национальной безопасности и обороны предлагается рассматривать как производную государственной кадровой политики и инструмент ее реализации. Определены принципы формирования и реализации кадровой политики в системе оборонного менеджмента: открытость, прозрачность, системность, последовательность, гибкость, адресность, нравственность, научная обоснованность, многоуровневость, перспективность, реалистичность и законодательная обеспеченность. Отмечено, что в системе оборонного менеджмента кадровая политика должна выполнять не только традиционные функции, но и поддерживать эффективное использование имеющихся человеческих ресурсов, обеспечивать полноценное выполнение целей военной и оборонной политики страны в условиях кадрового дефицита, способствовать рациональности расходов на персонал и сбалансированности соответствующих бюджетов. Проанализированы тенденции подготовки в заведениях высшего образования Украины кадров для сферы обеспечения национальной безопасности и обороны. Выделены приоритетные направления трансформации кадровой политики как составляющей эффективного оборонного менеджмента (переход от использования преимущественно закрытого типа кадровой политики к разработке и внедрению моделей открытой кадровой политики; разработка современных компетентностных профилей для должностей разного уровня и организация обучения с использованием компетентностного подхода; развитие карьерных возможностей специалистов; внедрение новых подходов к оплате труда и поощрения, которые будут основываться на современных методах оценки эффективности выполнения поставленных задач и должностных обязанностей; внедрение комплексной системы кадрового аудита; диджитализация процессов работы с кадрами и внедрение автоматизированной системы управления персоналом) и определены факторы ее администрирования.

Ключевые слова: кадровый менеджмент, кадровая политика, государственная кадровая политика, оборонный менеджмент, персонал.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

НАЦІОНАЛЬНА ЦИФРОВА ПЛАТФОРМА СТРАТЕГУВАННЯ: КОРИСТУВАЧІ, БЛОКИ, АРХІТЕКТУРА

Постановка проблеми. Окремі елементи процесу стратегічного управління використовуються в Україні досить тривалий час, але його ефективність в цілому залишається низькою. Стратегії на всіх рівнях управління після розробки та затвердження досить швидко втрачають актуальність і в кінцевому підсумку не виконуються. Неузгодженість стратегій між собою та з суб'єктами їх реалізації набуває особливого значення при зміні влади (провідного суб'єкту реалізації стратегії). Наприклад, відносно Державної стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка була розроблена та прийнята за часів президенства П. Порошенка, постає питання: (а) «Чи має президент В. Зеленський, обраний у 2019 р., виконувати цю стратегію?»; (б) «Хто має звітувати за результатами її виконання?». Аналогічна ситуація неминує виникати й на регіональному рівні, коли семирічні регіональні стратегії розвитку приймаються представниками одних політичних сил, а після чергових місцевих виборів виконуються (чи не виконуються) іншими політичними силами.

Також існує низка інших проблем у забезпеченні процесу стратегування, які пов'язані з вадами у його архітектурі (дизайні). Як наслідок, низька якість стратегічного управління відображається на динаміці соціально-економічного розвитку країни, яка значно відстає від середніх значень інших країн світу. Це відбувається на тлі поглиблення процесів цифровізації, але можливість цифрових технологій не використовуються в повному обсязі для удосконалення процесу стратегічного управління. Тому актуальною залишається проблема підвищення якості процесу стратегічного управління в Україні з використанням можливостей цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження, пов'язані з питаннями стратегічного управління, постійно привертають увагу широкого кола науковців [1-16], які з одного боку звертають увагу на теоретико-методологічні аспекти стратегування, а з іншого – на наявні проблеми в процесі стратегічного управління в Україні. При цьому можливості використання сучасних цифрових технологій у вигляді цифрових платформ не розглядаються, хоча обговорюються «науково-експертні платформи стратегування в системі стратегічного планування соціально-економічним розвитком країни, макрорегіону, області, міста, району та об'єднаних територіальних громад» [9, с. 92] та доцільність їх створення.

Таким чином при дослідженні питань, пов'язаних із стратегічним управлінням, залишається поза фокусом уваги проблема розумної цифровізації процесу стратегічного управління в Україні, що й обумовило вибір цілі дослідження.

Виходячи з наявної проблематики та аналізу останніх досліджень, **ціллю статті** є обґрунтування цифровізації процесу стратегічного управління в Україні через створення національної цифрової платформи стратегування (далі – НЦПС).

Результати дослідження. Ґрунтуючись на результатах попередніх досліджень [1-3] можна визначити п'ять основних проблем процесу стратегічного управління:

- неузгодженість стратегій між собою;
- неузгодженість стратегій та бюджетів;
- відсутність мотивації та відповідальності за реалізацію стратегій;
- негнучкість стратегій при виникненні «чорних лебедів»;
- низька культура стратегування.

Вирішення цих проблем, з одного боку, знаходиться в нормативній площині, і потребує доопрацювання та прийняття Закону України «Про державне стратегічне планування» [2, с. 36; 9, с. 90], а з іншого – необхідним є організаційно-технологічне забезпечення цього процесу. Інструментом такого забезпечення має потенціал стати НЦПС.

Ґрунтуючись на визначенні національної цифрової платформи, розробленої раніше [17, с. 220], НЦПС являє собою єдину сукупність реєстрів стратегічних документів (далі СД), суб'єктів розробки, виконання, моніторингу та актуалізації СД, алгоритмів їх взаємодії і сховища здійснених між ними транзакцій, яка діє онлайн і знаходиться у власності держави. Виходячи із загальної теорії стратегування [3], наявних проблем стратегічного управління в Україні та можливостей використання цифрових платформ [17-19] НЦПС має складатися з таких блоків:

- 1) Розробка стратегічних документів;
- 2) Виконання стратегічних документів;
- 3) Моніторинг виконання стратегічних документів (та їх актуалізація за необхідності).

Також НЦПС має забезпечувати зберігання стратегічних документів та історії (цифрового сліду) їх створення.

До основних груп користувачів НЦПС належать: громадяни, органи державної влади, громад-

ські організації, органи місцевого самоврядування, бізнес, експертна спільнота. Ці групи досить узагальнені та містять у собі низку підгруп. Наприклад, до групи «Ограни державної влади» входять державні службовці; органи місцевої влади; бюджетні організації; державні підприємства; державні установи; центральні органи виконавчої влади (наприклад, Державна казначейська служба України); Державний фонд регіонального розвитку тощо. Група «Громадські організації» включає в себе такі підгрупи: політичні діячі; партії; громадські об'єднання.

Серед користувачів НЦПС окремого пояснення потребує група «експерт». Під експертом розуміється особа, яка володіє специфічними знаннями в певній сфері. Для розробки та реалізації стратегій різного рівня (національні, регіональні, місцеві) та виду (стратегії територіальних утворень та стратегії організації, наприклад, великих державних підприємств) знадобляться експерти з досить різними специфічними знаннями. Так, при розробці стратегії певної селищної громади до складу групи експертів мають входити як експерти, котрі володіють методологією стратегування, так і ті, що володіють специфічними знаннями про об'єкт стратегування. Таким чином, до кола експертів можна віднести велику кількість населення, яка перевищує потреби процесу стратегування. Тому дискусійним є питання щодо залучення експертів на кожному з етапів процесу стратегічного управління. Одним з варіантів є рандомний (випадковий) відбір експертів за наперед визначеними параметрами. Наприклад, при розробці стратегії регіону А, не менше X% експертів мають бути обізнані щодо соціально-економічного становища цього регіону, не менше Y% мають бути експертами з екологічних питань, Z% – мати експертизу у ЗЕД тощо. У певному сенсі цей підхід можна порівняти з відбором присяжних з кола звичайних, дієдатних громадян певного віку. Цей відбір має відбуватися на НЦПС з кола зареєстрованих на ній громадян.

Прозора діяльність експертної спільноти на НЦПС перетворює її у проміжну ланку, інструмент перетворення найбільш активних громадян з необхідними специфічними знання у кадровий резерв для громадських об'єднань, політичних партій, органів державної влади.

Блок «Розробка стратегічних документів» передбачає в першу чергу тісну взаємодію представників органів державної влади, місцевого самоврядування та експертної спільноти. Цей блок забезпечує: (1) дотримання термінів розробки СД; (2) відбір представників експертної спільноти; (3) врахування позиції відповідних груп населення; (4) узгодження СД між собою.

Як свідчить чинний стан розробки регіональних стратегій розвитку, кожний регіон має свою динаміку [20]. У той час як одні регіони вже ухвалили плани заходів із реалізації регіональних стратегій

розвитку (наприклад, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Львівської та Хмельницької областей), інші – мають лише проекти стратегій (наприклад, Івано-Франківської області). Але стратегії мають створюватися вчасно. Ті, що прийняті зарано, можуть не відповідати новим реаліям у швидко змінному глобальному соціально-економічному середовищі. У разі прийняття СД із запізненням, може бути втрачена можливість бюджетування видатків на реалізацію стратегії в поточному періоді.

При цьому Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року ще не затверджена. Хоча її проєкт розроблено. Виникає декілька питань щодо процесу розробки: «Чим керувалися регіони, коли розробляли свої регіональні стратегії розвитку?», «Як враховує ДСРР 2027 вже прийняті регіональні стратегії розвитку?», «Що робити якщо будуть протиріччя між ДСРР 2027 та регіональними стратегіями розвитку?».

У межах чинної моделі стратегування вирішення цих проблемних питань неможливе. Узгодження стратегій має відбуватися на етапі їх розробки. Важливим етапом розробки кожної стратегії має бути її узгодження із змістом інших діючих стратегій. Це також доцільно робити через залучення експертної спільноти. При цьому не обов'язково стратегія, яка розробляється, має відповідати змісту вже діючих стратегій. Може бути і навпаки. Але в цьому разі в діючій стратегії необхідно передбачити відповідні зміни, які мають бути погоджені (прийняті) суб'єктом розробки (актуалізації) діючої стратегії.

Блок НЦПС «Розробка стратегічних документів» створює цінність для органів державної влади та місцевого самоврядування через доступ до експертної спільноти та позиції населення, а також можливість всебічно урахувати діючі СД. У свою чергу експертна спільнота отримує можливість використати свої знання на користь суспільства та одночасно отримувати кошти за свою роботу. Громадяни та бізнес зможуть не лише спостерігати за процесом, а й також висловлювати свої пропозиції та оцінювати якість роботи (табл. 1, стовпець 2).

Одночасно кожний з основних користувачів НЦПС створює певну цінність для інших користувачів цієї платформи (табл. 1, стовпець 3). Кінцевим результатом роботи в межах блоку «Розробка СД» є проєкт СД.

Проміжним моментом між використанням блоків НЦПС «Розробка СД» та «Виконання СД» є їх затвердження. Затвердження може відбуватися або через рішення представницьких органів (Верховна Рада, обласна рада, місцеві ради), або через референдум. Враховуючи тенденції запровадження онлайн голосування, доцільним є синхронізація інформації на НЦПС з результатами голосування уповноважених на затвердження СД інституцій, яка розміщена на профільних НЦП.

Блок НЦПСУ «Розробка СД»

Група користувачів	Цінність, яку отримують від НЦПС	Цінність, яку створюють для інших користувачів НЦПС
Органи державної влади та місцевого самоврядування	Можливість залучення необхідних представників експертної спільноти в необхідній кількості та якості на етапі розробки СД національного та регіонального рівня	Матеріальний, фінансовий та організаційний ресурс. Знання та інформація для експертної спільноти
Експерта спільнота	Можливість використати свої знання на користь суспільства. Отримання матеріальних ресурсів	Знання та інформація для представників органів та державної влади та місцевого самоврядування
Громадяни та Бізнес	Можливість спостерігати за процесом розробки стратегії, та висловлювати свою думку	Інформація щодо ставлення до змісту СД, та процесу розробки СД для представників органів та державної влади та місцевого самоврядування, а також експертної спільноти

Складено автором.

Блок «Виконання СД». Розроблені та затвержені СД мають впроваджуватися в життя. Для цього в блоці «Виконання СД» передбачено дві функції: (1) мотивація державних службовців до виконання СД; (2) ресурсне й організаційне забезпечення виконання СД.

Мотивація державних службовців до виконання СД має бути реалізована через узгодження ключових показників ефективності (КРІ) їх діяльності з цільовими показниками СД (вимірюваними складовими стратегічних цілей). Перспективним інструментом є «укладення» смарт-контрактів на базі технології блокчейн [19, с. 42-49] між державними службовцями найвищого рівня та уповноваженими представниками населення в особі колегіальних представницьких органів (Верховна Рада, обласні, міські, селищні тощо ради) та інституту президента щодо виконання СД. У разі невиконання умов смарт-контракту повноваження певного державного

службовця найвищого рівня – припиняються. У разі виконання встановлених КРІ термін повноважень продовжується, отримуються матеріальні чи кар'єрні заохочення. Відповідно на НЦПС має агрегуватися та відображатися ця інформація.

Ресурсне й організаційне забезпечення виконання СД передбачає розробку бюджетів, планів, програм тощо відповідно до стратегічних цілей. У процесі узгодження СД та бюджетів також доцільно використовувати знання експертної спільноти та враховувати ініціативи громади, як це досить успішно робиться під час формування «Громадських бюджетів» та реалізації проєктів в межах цих бюджетів.

Провідними користувачами блоку НЦПС «Виконання СД» є органи державної влади та місцевого самоврядування, експертна спільнота, громадяни та бізнес (табл. 2).

Блок НЦПС «Виконання СД»

Група користувачів	Цінність, яку отримують від НЦПС	Цінність, яку створюють для інших користувачів НЦПС
Органи державної влади та місцевого самоврядування	Формувати бюджети відповідно до СД. Підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів. Залучення громадян та бізнесу до реалізації СД. Чіткі цілі і завдання діяльності	Реалізація СД в інтересах всього суспільства та бізнесу, вирішення суспільно значущих проблем
Експерта спільнота	Експертний супровід реалізації СД	Підвищення ефективності реалізації СД в інтересах всього суспільства та бізнесу, вирішення суспільно значущих проблем
Громадяни	Доступ до діючих стратегій та тих, строк дії яких завершився. Інформація про розробників. Звіти про виконання тощо	Участь у реалізації СД. Підвищення ймовірності реалізації СД в інтересах всього суспільства та бізнесу, вирішення суспільно значущих проблем
Бізнес	Участь у реалізації СД, в тому числі через використання інструментів державно-приватного партнерства	Підвищення ймовірності реалізації СД в інтересах всього суспільства та бізнесу, вирішення суспільно значущих проблем. Долучення ресурсів бізнесу до реалізації СД

Складено автором.

Блок «Моніторинг виконання СД». Зараз незалежний моніторинг виконання СД фактично не існує. Наприклад, в Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року вказується, що «Проведення моніторингу і оцінки результативності реалізації Стратегії здійснюватиметься департаментом економіки облдержадміністрації із залученням відповідальних виконавців Стратегії та громадськості» [21, с. 200]. Тобто облдержадміністрація сама виконує і проводить моніторинг виконання стратегії. Це типовий конфлікт інтересів. Хоча проведення самомоніторингу не є зайвим, головним засобом його

проведення мають бути рандомно сформовані експертні групи. Розробка, прийняття та виконання бюджетів та КРІ для найвищих за рангом державних службовців відбувається під наглядом спеціально сформованих груп з представників експертної спільноти, але остаточне рішення залишається за владою. Якщо приймаються та виконуються бюджети, що не відповідають СД, якщо КРІ не виконуються чи суперечать СД – це інформація для громадян, яка буде врахована під час наступних місцевих чи національних виборів (табл. 3).

Таблиця 3

Блок НЦПСУ «Моніторинг виконання СД»

Група користувачів	Цінність, яку отримують від НЦПС	Цінність, яку створюють для інших користувачів НЦПС
Органи державної влади та місцевого самоврядування	Об'єктивна інформація про стан виконання СД. Базис для актуалізації СД	Підтримання змісту СД у стані адекватному змінам внутрішнього та зовнішнього середовища
Експерта спільнота	Експертний супровід моніторингу виконання СД та їх актуалізації	Об'єктивна інформація про стан виконання СД, які використовують органи державної влади та місцевого самоврядування
Громадяни	Інформація про стан виконання СД	Реакція на стан виконання СД через вираз електоральних переваг
Бізнес	Інформація про стан виконання СД, яка дає можливість корегування взаємодії в межах державно-приватного партнерства	Ефективний перерозподіл ресурсів з метою виконання СД

Складено автором.

Актуалізація СД дозволяє підтримувати весь процес стратегічного управління таким, що відповідає зовнішнім та внутрішнім змінам політичного, економічного, соціального, екологічного тощо середовища. Ініціаторами проведення актуалізації СД можуть бути всі користувачі НЦПС, які є суб'єктами їх розробки та виконання (наприклад, Кабінет Міністрів України, виконкоми на регіональному та місцевому рівні), затвердження (наприклад, Верховна Рада, обласні, міські, селищні ради), моніторингу (експертна спільнота, населення, бізнес). При цьому ініціативи населення, бізнесу та експертної спільноти мають носити колективний характер. Визначення мінімально необхідної кількості юридичних чи фізичних осіб, які мають підтримати таке звернення, потребує подальшого обговорення.

Окремо від розглянутих блоків НЦПС треба звернути увагу на функцію агрегування та збереження даних експертів та виконавців у реєстрах СД. На цей час не існує єдиної платформи стратегічного управління розвитком держави, регіонів та територіальних громад. Наявна інформація розпорошена у тисячі різноманітних баз даних.

За наявності такої бази даних виникає можливість реалізації аналітичної функції, яка включає до себе: оцінку ступеня (відсотка) реалізації СД, рейтингування виконання стратегій, рейтингування виконавців СД. За наявності такої інформації у широ-

ких верств населення з'являється можливість для об'єктивної оцінки діяльності політичних діячів, партій, державних службовців топ-рівня, яка може бути покладена в основу рішень під час виборів Президента України, Верховної Ради України, обласних та місцевих рад, мерів, а також проведення референдумів.

Для втілення розробленої концептуальної моделі НЦПС необхідним є значний організаційний, матеріальний та інституційний ресурс, яким володіє лише держава. Також лише держава має можливість консолідувати діяльність всіх користувачів НЦПС. Тому провідним суб'єктом створення НЦПС є держава Україна. Також лише за допомогою органів державної влади можна забезпечити безпеку даних та коректність роботи платформи на всіх рівнях. Під час розробки плану створення НЦПС та реалізації проєкту з його втілення, корисним буде досвід розгортання цифрової платформи «ProZorro» та її адміністрування через діяльність Державного підприємства «Прозоро».

Виходячи з наведеного вище опису блоків та користувачів НЦПС, пропонується наступна концептуальна модель функціонування НЦПС, її загальний дизайн (див. рисунок).

Але, враховуючи масштаб НЦПС, її розгортання потребує не лише значного фінансового та організаційного ресурсу, а також значних витрат часу,

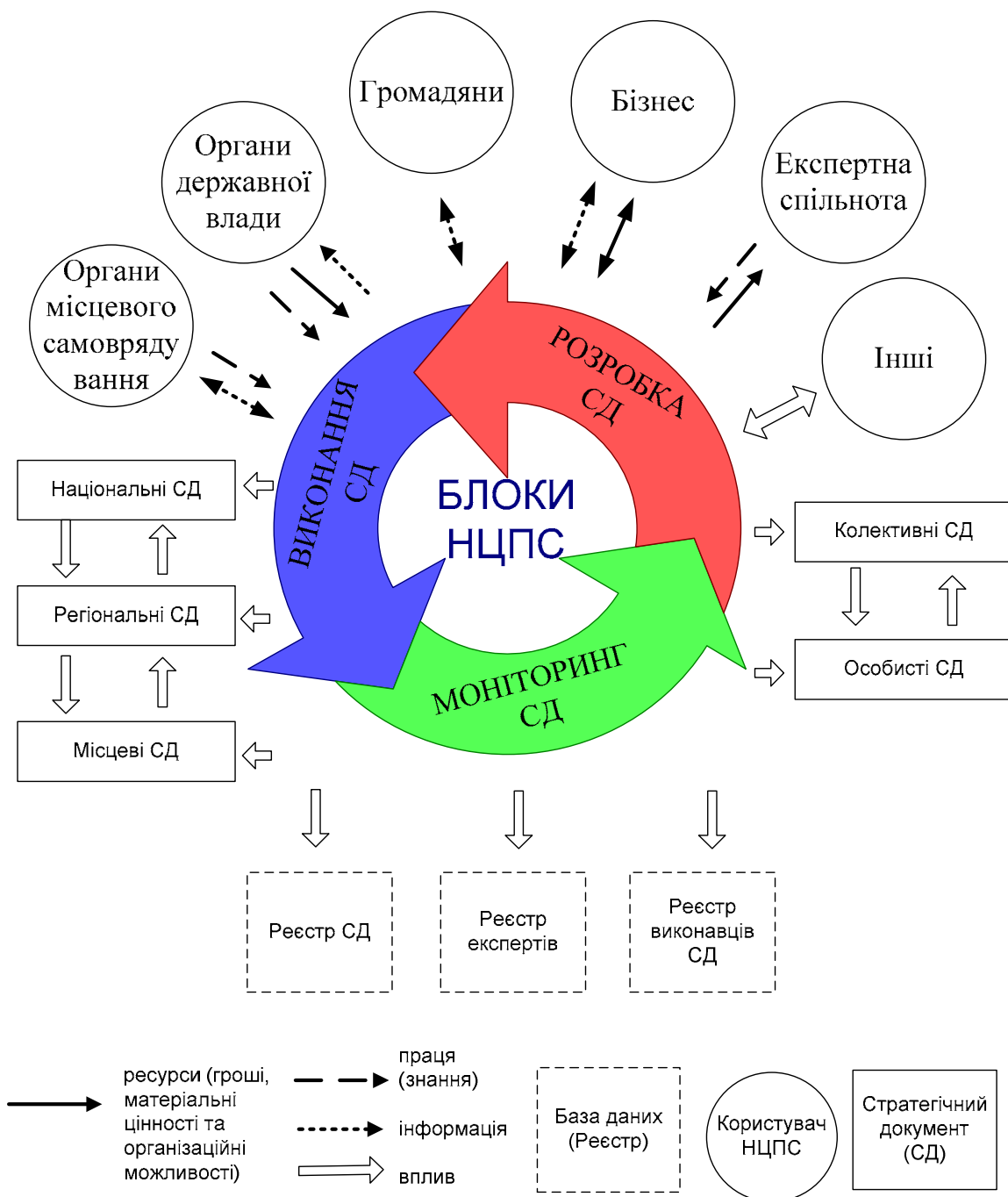

Рисунок. Концептуальна архітектура функціонування НЦПС
(розроблено автором)

навіть для держави це досить ресурсомісткий проєкт, який потребує поступового втілення в життя.

Треба зазначити, що теоретична модель у будь-якому разі буде адаптована при практичному провадженні, бо проблематично передбачити всі можливі ризики та можливості її використання. Але одним з головних позитивних ефектів буде підвищення загальної культури стратегування населення (фізичних осіб) та організацій (юридичних осіб), набуття ними навичок узгодження суперечливих цілей та концентрації ресурсів задля їх реалізації.

Подальший розвиток НЦПС передбачає сходження від національного рівня до бізнесового та індивідуального рівня. Після узгодження процесу стратегічного управління на державному, регіональному та місцевому рівні до нього необхідно долучити СД великих державних підприємств (таких як Нафтогаз, Укрзалізниця, Турбоатом тощо). В подальшому до процесу на добровільній основі можливо долучити весь бізнес. Це фактично відповідає участі компаній у торгах на фондовій біржі власними акціями. Наприклад, в США для реєстрації нових цінних паперів на національних біржах (напри-

клад, Нью-Йоркська фондова біржа) існує форма SEC S-1 (Звіт про реєстрацію згідно із Законом про цінні папери 1933 року). Форма S-1 вимагає від компаній надання детальної інформації про діючу бізнес-модель, яка, як правило, містить місію компанії (ключовий високорівневий елемент стратегії [3, с. 29-37]).

Формування високої культури стратегування дозволяє поступово включити в процес стратегічного управління індивідуальний рівень. Спочатку доцільно долучити до цього процесу державних службовців. Якщо вони будуть подавати декларацію не лише про майновий стан і доходи за минулий період, а також власні стратегічні цілі щодо придбання майна та очікуваних доходів в майбутні періоди, буде можливість враховувати цю інформацію при прийнятті кадрових рішень. Наприклад, якщо державний службовець інформує про бажання надати благодійну допомогу у майбутньому періоді, а по факту покращує матеріальне становище, це важлива інформація для виборців у разі бажання такого державного службовця розбудувати політичну кар'єру.

У кінцевому підсумку можна передбачити можливість декларації стратегічних цілей всіма громадянами країни, що дозволить їм співвідносити власні цілі з цілями, визначеними, з одного боку, у СД на державному, регіональному та місцевому рівні, а з іншого – з СД компаній та організацій, які прямо чи опосередковано на них впливають.

Таким чином можна запропонувати наступні етапи розширення процесу стратегічного управління щодо ступенів узгодження СД:

1. Узгодження СД на національному, регіональному та місцевому рівні між собою.
2. Узгодження КРІ державних службовців та стратегічних цілей.
3. Узгодження СД та бюджетів.
4. Узгодження СД державних підприємств та СД на національному, регіональному та місцевому рівні.
5. Узгодження СД комерційних та недержавних компаній та СД на національному, регіональному та місцевому рівні.
6. Узгодження особистих цілей державних службовців та СД на національному, регіональному та місцевому рівні.
7. Узгодження особистих цілей громадян та СД на національному, регіональному та місцевому рівні, а також СД компаній та організацій, з якими вони взаємодіють.

Втілення всіх етапів дозволить створити проактивне суспільство, яке здатне рухатися у певному напрямі, підтримуючи високі темпи соціально-економічного розвитку.

Висновки.

1. Наявний комплекс проблем у забезпеченні стратегічного управління в Україні обумовлює не-

обхідність пошуку шляхів виправлення наявної ситуації. Нормативна невизначеність та організаційна дисгармонія унеможливають ефективне використання стратегічного управління. Перспективним напрямом підвищення ефективності стратегічного управління, забезпечення його прозорості та адекватності зовнішньому середовищу є цифровізація цього процесу. В якості інструменту такої цифровізації можна використати архітектуру та логіку розвитку великих цифрових платформ.

2. Як різновид великих цифрових платформ запропонована розбудова НЦПС, яка поєднує діяльність громадян, представників бізнесу та влади на тлі узгодження стратегічних цілей та підвищення ймовірності їх реалізації. НЦПС забезпечує діяльність процесу СУ на всіх фазах (розробка СД, затвердження СД, виконання СД, моніторинг виконання СД, актуалізація СД).

3. Враховуючи масштаб НЦПС, її розробка є досить ресурсомістким та тривалим за часом проектом. Тому має проводитися поетапно з поступовим залученням різних груп користувачів та розширенням ступенів їх участі у діяльності НЦПС.

4. У цільовому стані НЦПС дозволить підвищити культуру стратегування в Україні, узгодить стратегії на всіх рівнях, забезпечить консолідацію населення, бізнесу та влади, що матиме позитивний ефект для управління соціально-економічним розвитком України.

Напрями подальших досліджень.

1. Деталізація блоків НЦПС та механізмів їх взаємодії. Обґрунтування регламентів та стандартів взаємодії між користувачами НЦПС.

2. Ідентифікація ризиків впровадження НЦПС та розробка заходів з їх мінімізації та управління ними.

Література

1. Вишневський О.С. Проблеми стратегічного управління соціально-економічним розвитком України з урахуванням процесів децентралізації. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1 (30). С. 14-22.
2. Вишневський О.С. Стратегічне управління в епоху «чорних лебедів». *Приазовський економічний вісник*. 2020. Випуск 2(19). С.33-37. doi: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-2-7>.
3. Вишневський О.С. Загальна теорія стратегування: від парадигми до практики використання. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2018. 156 с.
4. Євмешкіна О.Л. Проблеми державного стратегічного планування в Україні. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2014. № 1 (45). С. 14-18.
5. Євмешкіна О.Л. Теоретико-методологічні засади модернізації системи державного стратегічного планування в Україні: автореферат дис. ... д-ра екон. наук: 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Дніпро, 2018. 36 с.
6. Жихаревич Б.С. О результативности стратегического планирования. *Региональная экономика*. 2018. № 1 (19). С.16-22. doi: <https://doi.org/10.15688/re.volsu.2018.1.2>.
7. Забарна Е.М. Науково-методичні засади формування регіональних

програм розвитку територій. *Економічний форум*. 2018. №4. С.108-115. 8. **Коваленко А.О.** Стратегічне планування сталого розвитку України: природно-ресурсний та екомодернізаційний вимір: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.06; НАН України, Держ. установа "Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України". Київ, 2019. 45 с. 9. **Ляшенко В. І., Петрова І. П.** Стратегування в системі державного управління: виклики сьогодення та науково-експертні платформи. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96). 10. **Рогатина Л.П.** Стратегічне управління економічним розвитком, його особливості та роль у формуванні конкурентних переваг регіону. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 92-96. 11. **Сапельнікова Н.Л., Вознюк Я.С.** Сутність стратегічного управління. *Менеджер*. 2016. №3 (72). С. 52-59. 12. **Сментина Н. В., Гейко Л.М., Байрам Р.** Методологічний аспект стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2018. № 9 (261). С. 177-193. 13. **Сментина Н.В.** Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика: монографія. Одеса : Атлант, 2015. 364 с. 14. **Стратегування** регіонального розвитку: теорія, методологія, концепція: монографія / М. І. Зверяков та ін. Одеса: Атлант, 2019. 241 с. 15. **Строяновский В.В.** Формирование стратегического анализа в сфере национальной безопасности. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2017. №12(28). С. 40-46. 16. **Щукин Б.Н., Круговой В.В.** Формирование системы стратегического планирования экономического развития. *Формирование рыночных отношений в Украине*. 2019. № 1 (212). С. 36-44. 17. **Вишневський А. С.** Национальная цифровая платформа: перспективы создания в Украине. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 219-223. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).219-223](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).219-223). 18. **Іванов С.В., Вишневський О.С.** Електронні платформи як інструмент модернізації економіки України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1 (32). С. 47-53. 19. **Ляшенко В.І., Вишневський О.С.** Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с. 20. **Група радників** з впровадження державної регіональної політики в Україні Програми «U-LEAD з Європою». Стан розробки Регіональних стратегій розвитку на період до 2027 року і планів заходів з їх реалізації на 2021–2023 рр. URL: <http://rdpa.regionet.org.ua/14-anonsy/308-rozrobka-regionalnikh-strategij-rozvitku-2021-2027?month=9&uear=2019> (дата звернення: 26.03.2020). 21. **Стратегія** розвитку Донецької області на період до 2027 року. Затверджено Розпорядження голови облдержадміністрації, керівника обласної військовоцивільної адміністрації 17.02.2020 № 147/5-20. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/doneczka-strategiya-rozvytku-doneczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf>.

References

1. Vyshnevskiy O.S. (2016) Problemy strategichnogho upravlinnja socialjno-ekonomichnym rozvytkom Ukrainy z urakhuvannjam procesiv decentralizaciji. [Problems of strategic management of socio-economic development of Ukraine in view of decentralization processes]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of economic science of Ukraine*, 1 (30), pp. 14-22. [in Ukrainian].
2. Vyshnevskiy O.S. (2020) Strategichne upravlinnja v epokhu «Chornykh lebediv» [Strategic management in the era of «Black swans»]. *Pryazovskyy ekonomichnyj visnyk – Pryazovskyi economic herald*, 2(19), pp. 33-37. doi: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-2-7> [in Ukrainian].
3. Vyshnevskiy O.S. (2018) Zagaljna teoriya strateghuvannja: vid paradyghmy do praktyky vykorystannja [General strategizing theory: from paradigm to practice]. Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Jevmjeshkina. O.L. (2014) Problemy derzhavnogho strategichnogho planuvannja v Ukraini [Problems of state strategic planning in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Serija: Derzhavne upravlinnja – State and regions. Series: Public Administration*, 1 (45). pp.14-18. [in Ukrainian].
5. Jevmjeshkina. O.L. (2018) Teoretyko-metodologichni zasady modernizaciji systemy derzhavnogho strategichnogho planuvannja v Ukraini [Theoretical and methodological principles of modernization of the system of state strategic planning in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Dnipro. 36 p. [in Ukrainian].
6. Zhikharevich B.S. (2018) O rezul'tativnosti strategicheskogo planirovaniya [On the effectiveness of strategic planning]. *Regional'naya ekonomika – Regional economy*, 1 (19), pp. 16-22. doi: <https://doi.org/10.15688/volsu.2018.1.2> [in Russian].
7. Zabarna E.M. (2018) Naukovo-metodychni zasady formuvannja rehional'nykh program rozvytku terytorij [Scientific and methodological bases of formation of regional programs of development of territories]. *Ekonomichnyj forum – Economic forum*, 4, pp.108-115. [in Ukrainian].
8. Kovalenko A.O. (2019) Strategichne planuvannja stalogho rozvytku Ukrainy: pryrodno-resursnyj ta ekomodernizacijnyj vymir [Strategic planning of sustainable development of Ukraine: natural resource and ecomodernization dimension]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. 45 p. [in Ukrainian].
9. Ljashenko V. I., Petrova I. P. (2020) Strateghuvannja v systemi derzhavnogho upravlinnja: vyklyky sjoghodennja ta naukovo-ekspertni platform [Strategies in the system of public administration: current challenges and scientific and expert platforms]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of economic science of Ukraine*, 1(38). pp. 86-96. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).86-96](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).86-96) [in Ukrainian].
10. Roghatina L.P. (2018) Strategichne upravlinnja ekonomichnym rozvytkom, joho osoblyvosti ta rolj u formuvanni konkurentnykh perevagh rehionu [Strategic management of economic development, its features and

role in shaping the competitive advantages of the region]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 2, pp. 92-96 [in Ukrainian].

11. Sapelnikova N.L., Voznjuk Ja.S. (2016) Sutnistj strategichnogo upravlinnja [The essence of strategic management]. *Menedzher - Manager*, 3 (72), pp. 52-59 [in Ukrainian].

12. Smentyna N. V., Ghejko L.M., Bajram R. (2018) Metodologichnyj aspekt strategichnogo planuvannja rozvytku ob'jednanykh terytorialnykh ghromad [Methodological aspect of strategic planning of development of united territorial communities]. *Naukovyj visnyk Odesjckogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu – Scientific herald of the Odessa National Economic University*, 9 (261), pp. 177-193 [in Ukrainian].

13. Smentyna N.V. (2015) Strategichne planuvannja socialjno-ekonomichnogo rozvytku na mezorivni: teorija, metodologija, praktyka [strategic planning of socio-economic development at the meso level: theory, methodology, practice]. *Odesa: Atlant*, 364 p. [in Ukrainian].

14. Zverjakov M. I., et al. (2019) Strateguvannja reghional'nogo rozvytku: teorija, metodologija, koncepcija [Regional development strategizing: theory, methodology, concept]. *Odesa: Atlante*, 241 p. [in Ukrainian].

15. Stroyanovskiy V.V. (2017) Formirovanie strategicheskogo analiza v sfere natsional'noy bezopasnosti [Formation of strategic analysis in the field of national security]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*, 12(28), pp. 40-46. [in Russian].

16. Shchukin B.N., Krugovoy V.V. (2019) Formirovanie sistemy strategicheskogo planirovaniya ekonomicheskogo razvitiya. [Formation of a strategic planning system for economic development]. *Formirovanie rynochnykh otnosheniy v Ukraine – The formation of market relations in Ukraine*, no. 1 (212), pp. 36-44 [in Russian].

17. Vyshnevskiy O. S. (2020). Natsional'naya tsifrovaya platforma: perspektivy sozdaniya v Ukraine [National digital platform: prospects for creation in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of economic science of Ukraine*, 1 (38), pp. 219-223. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1\(38\).219-223](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).219-223).

18. Ivanov S.V., Vyshnevskiy O.S. (2017) Elektronnye platformy kak instrument modernizatsii ekonomiki Ukrainy [Electronic Platforms as a Tool for Modernization the Economy of Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of economic science of Ukraine*, 1 (32). pp. 47-53 [in Russian].

19. Lyashenko V.I., Vyshnevskiy O.S. (2018). Cyfrova modernizacija ekonomiky Ukrajiny jak mozhlyvistj proryvnogho rozvytku [Digital modernization of the Ukrainian economy as an opportunity for breakthrough development]. *Kyiv: Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine*, 252 p. [in Ukrainian].

20. Regional Development in Policy and Action in Ukraine Team, U-LEAD with Europe Programme. (2019) Stan rozrobky Reghional'nykh strategij rozvytku na period do 2027 roku i planiv zakhodiv z jikh realizaciji na 2021-2023 rr. [Status of regional development strategies for the period up to 2027 and action plans for their implementation in 2021-2023]. Retrieved from <http://rdpa-regionet.org.ua/14-anonsy/308-rozrobka-regionalnykh->

[strategij-rozvytku-2021-2027?month=9&year=2019](http://rdpa-regionet.org.ua/14-anonsy/308-rozrobka-regionalnykh-strategij-rozvytku-2021-2027?month=9&year=2019) [accessed 26 March 2020].

21. Donetsk Regional State Administration. (2020) Strateghija rozvytku Doneckjoi oblasti na period do 2027 roku [Development strategy of Donetsk region for the period up to 2027]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/doneczka-strategiya-rozvytku-doneczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf>.

Вишневський О. С. Національна цифрова платформа стратегування: користувачі, блоки, архітектура

Окремі елементи процесу стратегічного управління використовуються в Україні досить тривалий час, але його ефективність в цілому залишається низькою. Це відбувається на тлі поглиблення процесів цифровізації, але можливості цифрових технологій не використовуються в повному обсязі для удосконалення процесу стратегічного управління. Тому метою статті є обґрунтування цифровізації процесу стратегічного управління в Україні через створення національної цифрової платформи стратегування (далі НЦПС).

До основних блоків НЦПС належать: (1) розробка стратегічних документів (далі СД); (2) виконання СД; (3) моніторинг виконання СД (та їх актуалізація за необхідності).

Користувачами НЦПС виступають: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, громадяни, бізнес, експертна спільнота.

НЦПС забезпечує: (1) дотримання термінів розробки СД; (2) відбір представників експертної спільноти; (3) врахування позиції відповідних груп населення; (4) узгодження СД між собою; (5) узгодження СД та бюджетів; (6) моніторинг виконання СД; (7) актуалізацію СД,

Втілення всіх етапів дозволить підвищити культуру стратегування, створити проактивне суспільство, яке здатне рухатися у певному напрямі, підтримуючи високі темпи соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: цифровізація, стратегування, стратегічне управління, національна цифрова платформа стратегування, Україна.

Vyshnevskiy O. National Digital Platform of Strategizing: Users, Blocks, Design

Some elements of the strategic management process have been used in Ukraine for a long time, but its effectiveness as a whole remains low. After development and approval, strategies at all government levels quickly lose relevance and are ultimately not implemented.

The low quality of strategic management is reflected in the negative dynamics of socio-economic development of the country. This is happening against the background of deepening digitalization processes, but the capabilities of digital technologies are not fully used to improve the process of strategic management. Therefore, the purpose of the article is to substantiate the digitalization of the process of strategic management in Ukraine through the creation of a national digital platform for strategizing (hereinafter NDPS).

The main blocks of the NCPS include: (1) development of strategic documents (hereinafter SDs); (2) execution of SDs; (3) monitoring the implementation of SDs (and updating them if necessary). The users of the NDPS are: public authorities, local governments, public organizations, citizens, business, and the expert community.

NDPS ensures: (1) compliance with the terms of DSs development; (2) selection of representatives of the expert community; (3) coordination of SDs with each other; (4) coordination of SDs and budgets; (5) monitoring the implementation of SDs; (7) updating of SDs.

Given the resource-intensive creation of the NDPS, it is proposed to gradually deploy it, which corresponds to the scale of coordination of the SDs: (1) coordination of the SDs at the national, regional and local levels; (2) harmonization of civil servants' KPIs and strategic goals in SDs; (3) coordination of SDs and budgets; (4) coordination of the SD of state-owned enterprises and the SDs at the national, regional and local levels; (5) coordination of the SDs of commercial and non-state companies and the SDs at the national, regional and local levels; (6) coordination of personal goals of civil servants and SD at the national, regional and local levels; (7) coordination of personal goals of citizens and SD at the national, regional and local levels, as well as SDs of companies and organizations.

The implementation of all stages will increase the culture of strategy, create a proactive society that is able to move in a certain direction, maintaining high rates of socio-economic development.

Keywords: digitalization, strategizing, strategic management, national digital strategizing platform, Ukraine.

Вишневский А. С. Национальная цифровая платформа стратегирования: пользователи, блоки, архитектура

Отдельные элементы процесса стратегического управления используются в Украине достаточно длительное время, но его эффективность в целом остается низкой. Это происходит на фоне углубления процессов цифровизации, однако возможности цифровых технологий не используются в полном объеме для совершенствования процесса стратегического управления. Поэтому целью статьи является обоснование цифровизации процесса стратегического управления в Украине через создание национальной цифровой платформы стратегирования (далее НЦПС).

К основным блокам НЦПС относятся: (1) разработка стратегических документов (далее СД) (2) выполнение СД; (3) мониторинг выполнения СД (и их актуализация при необходимости).

Пользователями НЦПС выступают: органы государственной власти, органы местного самоуправления, общественные организации, граждане, бизнес, экспертное сообщество.

НЦПС обеспечивает: (1) соблюдение сроков разработки СД; (2) отбор представителей экспертного сообщества; (3) учет позиции соответствующих групп населения; (4) согласование СД между собой; (5) согласование СД и бюджетов; (6) мониторинг выполнения СД; (7) актуализацию СД,

Воплощение в жизнь всех этапов позволит повысить культуру стратегирования, создать проактивное общество, которое способно двигаться в определенном направлении, поддерживая высокие темпы социально-экономического развития.

Ключевые слова: цифровизация, стратегирование, стратегическое управление, национальная цифровая платформа стратегирования, Украина.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 339.138+61

doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-225-228

В. А. Чеботарьов,

доктор економічних наук,

ORCID 0000-0003-1131-9116,

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,**м. Старобільськ*

COVID-19: НОВІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД МАРКЕТИНГОМ Й АКТУАЛІЗАЦІЯ ЙОГО РОЛІ У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Аналіз перебігу відомих подій, пов'язаних з виникненням і розповсюдженням пандемії COVID-19, як і порівняльний аналіз реакції влади різних типів суспільно-політичного устрою держав, вже дає певні підстави для перших висновків й узагальнень, котрі фокусуються у такій тезі (звісно, – системні дослідження, й обов'язково – на міждисциплінарній основі в означеному напрямі ще попереду).

Отже, COVID-19 виступає:

– як виклик перед маркетингом (маркетингом як наукою, і маркетингом як практичною діяльністю суб'єктів господарювання і суспільства);

– як чинник суттєвого посилення ролі маркетингу у забезпеченні не тільки економічного, а й інституціонального розвитку суспільства (на його сучасному етапі та особливо, – на майбутню довготривалу перспективу).

При цьому, вважаємо за доцільне відмітити наступні принципово важливі гносеологічні (пізнавальні) аспекти.

Перший: такого роду кардинальні виклики й одночасно – перспективи подальшого бурхливого розвитку, COVID-19 не висуває перед іншими фундаментальними складовими економічного знання: ані перед економікою, ані перед фінансами, ані перед менеджментом у сукупності їх усіх сучасних шкіл і течій. Це має бути ще більш очевидним в умовах сучасного насиченого бездефіцитного ринку.

Другий: у гносеологічному розумінні саме стосовно висунутої тези COVID-19 (а не у змістовному сенсі даного явища) не слід розуміти як щось надзвичайне. Він у площині маркетингу (та інших фундаментальних складових економіки як теорії та практики) виступає лише певним «каталізатором» (і лакмусом) явищ, процесів і тенденцій розвитку, котрі у цілому були передбачуваними бо зумовлювалися самою логікою розвитку маркетингу і суспільства у цілому. COVID-19 лише певним чином актуалізував значення та «перебіг» трансформаційних процесів в економіці та суспільстві, «розставив» певну «конфігурацію» тих чи інших чинників, додатково висвітлив роль влади в забезпеченні економічного та інституціонального розвитку держави і країни.

Теоретико-методологічним підґрунтям такої тези виступає, у тому числі й нове прочитання тво-

рів фундаторів соціології, маркетингу, економіки, фінансів і менеджменту: Е. Голдрата [1], Дж.М. Кейнса [2], М.Д. Кондратьєва [3], Ф. Котлера [4], Л. фон Мизеса [5], Дж. Робинсона [6], М.І. Туган-Барановського [7], Й. Шумпетера [8] тощо.

До речі, чи то є простим дивовижним збігом обставин, що дуже багато з цих корифеїв світової економічної науки так чи інше пов'язані з Україною? Так, М.І. Туган-Барановський та Л. фон Мизес народилися в Україні. М.Д. Кондратьєв – учень, послідовник і найкращий друже-товариш великого Туган-Барановського. У фундатора маркетингу Ф. Котлера – і мати, і батько – українці (він сам, інколи, називає себе як Пилип Котляр). Е. Голдрат також має українські коріння; його предки з українського міста Ромни засновували перші кібуци в Ізраїлі. Й. Шумпетер свої кращі наукові здобутки здійснив теж в Україні (та ще й багато у чому, за його визнанням, за допомогою найулюбленішої дружини-українки, з якою він був дійсно щасливою людиною і чоловіком). Дж.М. Кейнс своє справжнє кохання – майбутню дружину Л. Лопухову також вперше побачив в Україні.

А ще пам'ятаємо про таке. Весь світ шанує великого харків'янина –Лауреата Нобелівської премії з економіки (1971 р.) Семена Кузнеця. Вчителем президентів і прем'єрів найуспішніших країн світу визнано Мілтона Фрідмена – Лауреата Нобелівської премії з економіки (1976 р.), який народився у Брукліні, куди доля закинула його батьків з карпатського Берегового. Сучасна світова соціологія (у тому числі, – й маркетинг та усі інші економічні науки) багато в чому «стоять на плечах» Абрама Маслоу (Абрама Маслоу), батьки якого також опинилися у Брукліні після переїзду з Київщини.

До означеної вище тези підводить аналіз й узагальнення досвіду мистецтва бізнесу, якого досягли кращі підприємці-меценати України династії Терещенків, Харитоненків, Симиренків, Яхненків, Бродських, Алчевських тощо.

На підтвердження висунутої тези можемо навести такі аргументи. COVID-19 вже певним чином трансформував і значно більшою мірою буде трансформувати у майбутньому базисну систему взаємовідносин, якою є відносини між виробництвом (виробником) і споживанням (споживачем). Як наслі-

док, ця базисна система взаємовідносин зумовлює трансформацію певною мірою «похідних» взаємовідносин: між владою і суспільством, між владою і особистістю та міжособистісні взаємовідносини. Їх цілком обґрунтовано можемо класифікувати як «похідні», оскільки вони є неможливими без «втілення» у матеріальній товарній формі та у формі надання послуг, які у сукупності спрямовані на задоволення потреб людини, що і є функціональним призначенням маркетингу як такого.

У даній царині, вже виходячи з предметів складових фундаментальних економічних наук, функціонує саме маркетинг, а не економіка, не фінанси, не менеджмент. Це жодним чином аж ніяк не принижує значення чи то економіки, чи то фінансів, чи то менеджменту. Мова йде про визначення логіки, причинно-наслідкової співупорядкованості даних складових у межах блоку фундаментальних економічних наук, що й зумовлює необхідність опрацювання нового інтегралу розробки та реалізації економічної діяльності як суб'єктів господарювання, так і соціально-економічної політики держави (та її інституціонального забезпечення).

При цьому неусвідомлення, недооцінка та тим більше – ігнорування означеної логіки співупорядкування фундаментальних економічних наук призведе (і вже призводить) не просто до зниження потенціалу й ефекту суто економічного, фінансового та менеджерського забезпечення господарювання, а й до прямих втрат, особливо на мікрорівні господарювання, – втрат суб'єктів малого, середнього бізнесу та надвеликих олігархічних бізнес-структур.

Перш, аніж розглядати конкретні прояви трансформації практик маркетингу (насамперед, – комплексних маркетингових досліджень, маркетингової інноваційної товарної політики, маркетингової асортиментної політики, маркетингової політики розподілу, маркетингової комунікаційної політики та реклами і PR), маємо усвідомити таке.

COVID-19 об'єктивно зумовлює необхідність збагачення самого змісту маркетингу: його концептуальних засад. Під впливом COVID-19 маркетинг вже не може розглядатися лише у площині ринкової взаємодії суб'єктів економіки: хай то чи у сфері *B2B* (*business-to-business*), чи у сфері *B2C* (*business-to-consumer*). Це ж саме стосується й верховного інституціонального суб'єкту – держави з метою реалізації економічних функцій саме цього суб'єкту.

Отже, COVID-19 зумовив і ще більшою мірою буде зумовлювати вже у передбачуваному майбутньому збагачення змісту маркетингу історичними, правовими, політичними, релігійними, національними, ментальними, етнічними, моральними, медійними тощо складовими (при цьому роль релігійних чинників буде набувати особливо важливого значення). Сам же зміст маркетингу (насамперед, – його конкретних практик) слід буде розглядати з урахуванням особливостей національних ділових культур тих чи інших країн.

Це – також виклики перед маркетингом і маркетингологією (у тому числі, – і перед вітчизняними закладами вищої освіти економічного спрямування). Бо це, з одного боку, об'єктивно зумовлює збагачення предмету маркетингу як науки завдяки асиміляції знання, котре у початковому вигляді продукується іншими науками: історією, соціологією, правом, культурологією, теологією, етикою, суспільними комунікаціями і, безумовно – економікою, фінансами менеджментом.

З іншого боку, це висуває додаткові суттєві вимоги перед маркетингологами: це має бути високоосвічена гармонійно розвинена висококультурна людина; фахівець, який би певною мірою синтезував у собі економічне та соціокультурне знання. Він, безумовно, має бути підприємцем-новатором, але – соціально відповідальним, вишуканим і навіть, – шляхетним підприємцем. Він має бути прагматиком, але – одухотвореним прагматиком, капіталістом «найвищої проби».

Отже, маємо необхідне і достатнє теоретико-методологічне підґрунтя зазначити, що маркетинг на межі 20-30 років XXI сторіччя набуває свого якісно нового рівня і досягає оформлення у новій концепції. Вона цілком може бути кваліфікована як «інституціональна концепція маркетингу» (виходячи з наведеного вище, вона за своїм змістом, формами втілення та вимогами щодо обґрунтування та реалізації відповідної діяльності є не тільки якісно новою, а й принципово багатшою та «складнішою» у порівнянні з концепцією соціально-етичного маркетингу, становлення котрої припадає на 70-80 роки XX сторіччя).

Тому, маркетингологія, насамперед, – вітчизняна, задля забезпечення конкурентного прориву України в умовах нової геополітичної конфігурації, яка сформується під впливом і внаслідок COVID-19, має усвідомити зміст і прояви трансформаційних процесів, котрі значною мірою зумовить COVID-19 (при цьому, велике значення буде мати ситуація на ринках енергоносіїв з урахуванням передбачуваних перерформатувань Угоди ОПЕК+). Як не парадоксально, виокремлені явища відкривають для України значні економічні та інституціональні можливості здійснення такого роду конкурентного прориву як на європейських, так і на загальносвітових ринках.

Чи скористається ними Україна??? Це багато у чому і буде залежати від української маркетингології (та української влади).

Це і має стати гносеологічною та прикладною «відповіддю» теоретиків і практиків маркетингологів (бізнесу у широкому розумінні) на виклики, які за підсумком повстали перед маркетингом у сучасних умовах.

Усвідомлення та дослідження означених викликів – це перший етап необхідної «відповіді» (його з погляду логіки науково-практичного пізнання можемо кваліфікувати як «гносеологічний»).

Другий етап – «практичний» – полягає в опрацюванні маркетингових практик, котрі б були найбільш адекватними розвитку економіки та суспільства внаслідок COVID-19. Вони мають втілюватися в обґрунтуванні та реалізації маркетингового забезпечення виробничо-комерційної (та статутної) діяльності організацій (підприємств, установ, громадських організацій, державних органів усіх рівнів влади тощо) відповідно до нових економічних та інституціональних умов.

Література

1. Goldratt E., Cox J. *The Goal: A Process of Ongoing Improvement* (1984). North River Press.
2. Кейнс Дж.М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. Москва: Гелеос АРВ, 1999. 352 с.
3. Кондратьев Н. Д. *Проблемы экономической динамики*. Москва: Экономика, 1989. 526 с.
4. Kotler P. and Ravi A. *The Frontiers of Marketing in the Third Millennium*. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2012. № 40(1). P 35-52.
5. Мизес Л. *Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / 2-е испр. изд.* Челябинск : Социум, 2005. 878 с.
6. Robinson J. *Essays in the Theory of Economic Growth*, Macmillan, London, 1962.
7. Туган-Барановский М. *Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь*. СПб., 1894. 314 с.
8. Шумпетер Й. *Теория экономического развития*. Москва: Прогресс, 1982. 455 с.

References

1. Goldratt E., Cox J. (1984). *The Goal: A Process of Ongoing Improvement*. North River Press.
2. Keynes J.M. (1999). *General theory of employment, interest and money*. Trans. from English. Moscow, Geleos ARV, 352 p. [in Russian].
3. Kondratev N. D. (1989). *Problemy ekonomicheskoy dinamiki* [Problems of economic dynamics]. Moscow, Ekonomika. 526 p. [in Russian].
4. Kotler P. and Ravi A. (2012). *The Frontiers of Marketing in the Third Millennium*. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(1), pp. 35-52.
5. Mises L. (2005). *Chelovecheskaya deyatel'nost: Traktat po ekonomicheskoy teorii* [Human Activities: A Treatise on Economic Theory]. Chelyabinsk, Sotsium. 878 p. [in Russian].
6. Robinson, J. (1962). *Essays in the Theory of Economic Growth*, Macmillan, London.
7. Tugan-Baranovskiy M. (1894). *Promishlennyya krizisi v sovremennoy Anglii, ih prichiny i vliyanie na narodnyuyu zhizn* [Industrial crises in modern England, their causes and influence on national life]. SPb., 314 p.
8. Shumpeter Y. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [Theory of Economic Development]. Moscow, Progress. 455 p. [in Russian].

Чеботарьов В. А. COVID-19: нові виклики перед маркетингом й актуалізація його ролі у розвитку суспільства

Узагальнення подій, пов'язаних з виникненням і розповсюдженням пандемії COVID-19 (як і порів-

няльний аналіз реакції на неї влади різних типів суспільно-політичного устрою держав) і сучасними кардинальними змінами на світових ринках енергоносіїв дають теоретико-методологічні й прикладні практичні підстави відмітити, що за сукупністю вони виступають як виклики перед маркетингом і, одночасно – як чинники суттєвого посилення ролі маркетингу у забезпеченні не тільки економічного, а й інституціонального розвитку суспільства. Подібного роду виклики і чинники не постають перед іншими фундаментальними складовими економічного знання: ані перед економікою, ані перед фінансами, ані перед менеджментом у сукупності їх усіх сучасних шкіл і течій (це має бути ще більш очевидним в умовах сучасного насиченого бездефіцитного ринку). За підсумком, сучасні та прогнозовані інституціональні, економічні та природничотехнічні перетворення певним чином вже трансформували і значно більшою мірою будуть формувати у майбутньому нову базисну систему взаємовідносин, якою є відносини між виробником і споживачем, та нову систему відносин між владою та суспільством, між владою й особистістю та міжособистісні взаємовідносини. Це об'єктивно зумовлює збагачення самого змісту маркетингу та його концептуальних засад новими історичними, правовими, політичними, релігійними, національними, ментальними, етнічними, моральними, медійними тощо складовими. Отже, маємо необхідне й достатнє теоретико-методологічне та прикладне практичне підґрунтя зазначити: маркетинг на межі 20-30 років XXI сторіччя набуває свого якісно нового рівня і досягає оформлення у новій концепції. Вона цілком може бути кваліфікована як «інституціональна концепція маркетингу».

Ключові слова: маркетинг, економічні науки, підприємництво, трансформаційні перетворення, COVID-19, Угода ОПЕК+, «інституціональна концепція маркетингу».

Chebotarov V. COVID-19: New Challenges before Marketing and Actualization of its Role in the Development of Society

The generalization of events related to the emergence and spread of the COVID-19 pandemic (as well as a comparative analysis of the reaction of different types of socio-political systems) and current radical changes in world energy markets give theoretical, methodological and practical reasons to note that together, they act as challenges to marketing and, at the same time - as factors that significantly strengthening the role of marketing in ensuring not only economic but also institutional development of society. Such challenges and factors do not face other fundamental components of economic knowledge: neither before the economy, nor before finance, nor before management in the aggregate of all their modern schools and currents (this should be even more obvious in today's saturated deficit-free market). As a result, current and projected institutional, economic and natural-technical transformations have already transformed and will to a much greater extent form a new basic system of relations between producers and consumers, and a new system of relations between government and society, between authorities. and perso-

nality and interpersonal relationships. This objectively determines the enrichment of the content of marketing and its conceptual foundations with new historical, legal, political, religious, national, mental, ethnic, moral, media, etc. components. Thus, we have a necessary and sufficient theoretical, methodological and applied practical basis to note: marketing at the turn of 20-30 years of the XXI century acquires its qualitatively new level and reaches a new concept. It may well be described as an "institutional concept of marketing."

Keywords: marketing, economic sciences, entrepreneurship, transformational transformations, COVID-19, OPEC + Agreement, "institutional concept of marketing".

Чеботарев В. А. COVID-19: новые вызовы перед маркетингом и актуализация его роли в развитии общества

Обобщение событий, связанных с возникновением и распространением пандемии COVID-19 (как и сравнительный анализ реакции на нее власти различных типов общественно-политического устройства государств) и современными кардинальными изменениями на мировых рынках энергоносителей дают теоретико-методологические и прикладные практические основания отметить, что в совокупности они выступают как вызовы перед маркетингом и, одновременно – как факторы существенного повышения роли маркетинга в обеспечении не только экономического, но и институционального развития общества. Подобного рода вызовы и факторы не возникают перед другими фундаментальными составляющими экономи-

ческого знания: ни перед экономикой, ни перед финансами, ни перед менеджментом в совокупности их всех современных школ и течений (это должно быть еще более очевидным в условиях современного насыщенного бездефицитного рынка). Как результат, современные и прогнозируемые институциональные, экономические и естественно-технические преобразования определенным образом уже трансформировали и в еще большей степени будут формировать в будущем новую базовую систему взаимоотношений, каковой является система отношений между производителем и потребителем, и новую систему отношений между властью и обществом, между властью и личностью и межличностные взаимоотношения. Это объективно обуславливает обогащение самого содержания маркетинга и его концептуальных основ новыми историческими, правовыми, политическими, религиозными, национальными, ментальными, этническими, нравственными, медийными и т.д. составляющими. Таким образом, имеем необходимое и достаточное теоретико-методологическое и прикладное практическое основание отметить: маркетинг на рубеже 20-30 годов XXI века приобретает свой качественно новый уровень и достигает оформления в новой концепции. Она вполне может быть квалифицирована как «институциональная концепция маркетинга».

Ключевые слова: маркетинг, экономические науки, предпринимательство, трансформационные преобразования, COVID-19, Соглашение ОПЕК +, «институциональная концепция маркетинга».

Стаття надійшла до редакції 11.05.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Наразі окреслюється потреба в переробленні існуючих підходів до вивчення трансформаційних процесів в економіці і суспільстві з метою розроблення відповідних заходів реформування на базі нових методологічних засад. Сутність процесів трансформації соціально-економічних систем можна розкрити через глибинне дослідження інституту власності як системи на генетичному рівні еволюції суспільства. Дослідження інституту власності в контексті сучасних трансформацій соціально-економічних систем у парадигмі сучасної економічної теорії є актуальним напрямом розвитку науки.

За результатами дослідження автором удосконалено категоріальний апарат інституціональної теорії шляхом змістовного наповнення логічної конструкції основних категорій «інститут», «інституція», «інституціалізація».

За авторським трактуванням, інститутом є сукупність правил і норм суспільних відносин та закономірних зв'язків окремої сфери реальної дійсності, відтвореної у певній науковій категорії, які за принципом сходження від абстрактного до конкретного «підтягують» до себе об'єкти та суб'єкти відповідних відносин, організаційні форми та інституціональний механізм реалізації цих відносин у суспільстві, формуючи певну систему, що складається із визначених елементів – інституцій, які природно між собою є взаємопов'язаними і утворюють функціонуючу цілісність, що еволюціонує в інституціональному середовищі суспільної системи за власними законами та під дією законів суспільного розвитку.

Поняття інституту представлено як систему та здійснено дослідження його в рамках системної парадигми аналізу взаємопов'язаної єдності підсистем або елементів, тобто інституцій, які формують цей інститут, що дозволило здійснити моделювання інститутів як самостійних динамічних об'єктів дослідження. У авторському розумінні інституціональну систему сучасного суспільства формують її економічні, соціально-економічні та соціальні інститути як елементи системи, створені із визначених елементів – інституцій. Кожен інститут має в розпорядженні унікальний склад інституцій, які разом утворюють можливість різноманітних форм організації людської діяльності у всіх сферах буття. Інститут виникає в результаті суспільної еволюції як «тверда структура», що складається з «м'яких» інституцій, які є взаємозалежними й у своїх зв'язках відтворюють певні властивості й відносини в процесі життєдіяльності і пізнання.

На відміну від традиційних підходів, автором запропоновано узагальнене розуміння інституту як відносно автономної цілісної системи для вирішення проблеми зі встановленням її меж, що відповідає сутності окремого інституту. Це оновлений погляд на інститут, за якого стає можливим побудувати систему інституціональних категорій в органічній єдності з системою соціально-економічних категорій, оскільки інститут за своєю сутністю є системою, основу якої закладають певні суспільні відносини, суть яких відображується конкретно науковою категорією (економічною, соціально-економічною, соціальною). Запропонований підхід до трактування інститутів, побудований на системному методі та діалектичному методі інституціональної політекономії, який розгортається в усю суспільну систему, пронизуючи її й не залишаючи нічого поза інституціональних форм. Окремі наукові категорії відображують різні сфери людської діяльності і «формують» відповідні інститути. Таким чином, складається структура інституціональної системи суспільства. Інститути, «побудовані» на системно-категоріальній основі, стають засобом глибокого перетворення суспільства. Системно-категоріальний принцип вираження інституту дає можливість знайти взаємозв'язок ідеального з реальним, формування і ефективного функціонування інституціональних механізмів (інституціалізація), процесів суспільної трансформації з практичними діями та реформування окремих сфер суспільного життя. Систематизація наукових поглядів на зміст категорій «інститут» та «інституція» наведена у таблиці.

За результатами дослідження встановлено, що в цілому інституціональну структуру суспільства як живого організму, утримує інститут власності, що є основою, генетичним центром соціуму, визначає стан та напрям загальносуспільного розвитку й змінюється разом з іншими інститутами в процесі суспільної або інституціональної еволюції. Інституціональна структура виникає в процесі еволюції суспільної системи як синергетичне єднання її складових, тобто інститутів, в яких якраз і відбувається природа суспільства та його еволюція в процесі історичного розвитку. Інститути-системи змінюються еволюційним шляхом та основоположні інституціональні зміни цих систем відбуваються у довготривалому аспекті, а зміни правил, особливо формальних, мають точковий (квантовий, дискретний) характер, тобто інституціональна динаміка залежить від дії інституціональних механізмів.

**Систематизація визначень понять «інститут» та «інституція»
в науковій літературі**

Термін	Визначення	Джерело
1	2	3
Інститут	певний порядок спільного життя, який служить конкретним цілям і має потенціал самостійної еволюції. Він закладає міцну базу для упорядкування соціальних дій на тривалий період часу, як, наприклад, власність, рабство, кріпосництво, шлюб, опіка, ринкова система, монетна система, свобода торгівлі; набір формальних та неформальних правил, включаючи устрої, що забезпечують їх дотримання	Schmoller G. Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Munich and Leipzig: Duncker and Humblot. von. 1900
Інститут	поширений спосіб мислення або дії, відображений в звичках груп і звичаї народу	Hamilton W. Institution. Encyclopedia of the Social Sciences. New York, 1932. V. VIII. P. 84
Інститут	забезпечує структурні рамки повсякденної діяльності, зменшуючи тим самим невизначеність; інститути обмежують сприйняття інтересів, але водночас індивіди можуть змінити ці інституційні межі	North D. C. Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990
Інститути	правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми	Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение. THESIS. Москва, 1993. Т. 1. Вып. 2. С. 73
Інститути	формальні правила, неформальні обмеження та способи забезпечення дієвості обмежень	Норт Д. Институты, идеология и эффективность экономики. <i>От плана к рынку. Будущее посткоммунистических республик</i> / под ред. Л.И. Пяшевой, Дж. А. Дорна. Москва: Catallaxy, 1993. С. 307
Інститути	визначають структуру стимулів у суспільстві і, зокрема, в економіці	North D. C. Economic Performance through Time. American Economic Review 84: 359-68. Alfred Nobel Memorial Prize Lecture in Economic Science, 1994
Інститути	придумані людьми обмеження, які структурують взаємодії людей. Їх утворюють формальні обмеження (правила, закони, конституції), неформальні обмеження (соціальні норми, умовності і прийняті для себе кодекси поведінки) і механізми примусу до їх виконання	Norht D.C Epilogue: economic performance through time. Empirical Studies in Institutional Change. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. P. 344
Інститути	«правила гри» в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми	Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: Фонд экономической книги «Начала», 1997. С.17
Інститути	сукупності діючих правил, на основі яких встановлюється, хто має право приймати рішення у відповідних областях, які дії дозволені або обмежені, які загальні правила будуть використовуватися, яким процедурам необхідно слідувати, яка інформація повинна надаватися, а яка – ні, який вигравш отримають індивіди залежно від своїх дій. Всі правила містять приписи, що забороняють, дозволяють або вимагають певних дій або рішень. Діючі правила – це такі правила, які дійсно використовуються, за дотриманням яких здійснюється моніторинг, і вони захищені відповідними механізмами, коли індивіди вибирають ті дії, які вони мають намір вжити	Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press, 1990
Інститути	стійкі звичаї мислення, які характерні для великої спільності людей; поширений образ думки про те, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю і окремих виконуваних ними функцій	Веблен Т. Теория праздного класса: пер. с англ. / Вступ. ст. С. Г. Сорокиной; под общ. ред. В. В. Мотылева. Москва: Прогресс, 1984. С. 201
Інститути	соціально обумовлений, історично певний, економічний порядок; спосіб мислення і дії людей або народу в цілому; як вираз в звичках і звичаях окремих груп людей або нації; як колективне або суспільне виробництво людей, яке контролює і визначає дію окремих індивідів. Існує тенденція дроблення, фрагментування уяви про інститути, яке супроводжується втратою цілісної картини суспільства і зниженням визначеності самого поняття інституту	Московский А. И. Институциональная экономика: Вводный курс. Москва : ТЕИС, 2003 Московский А. И. Пределы институционализма. Экономист. 2005. № 6. С. 77

Продовження таблиці

1	2	3
Інститут	У використанні терміна «інститут» є чотири ознаки інституту, які утворюють замкнене коло в його визначенні: 1) у використанні поняття «інститут» опосередковано покладатися логічна процедура виведення мікроявищ та процесів на макрорівень. Інститут завжди розглядається як результат соціалізації, суспільного визнання, незважаючи на те, чи визнається приватне – приватним або суспільне – суспільним; 2) поняття «інститут» пов'язується з організаційним чи правовим оформленням забезпечених легітимністю явищ; 3) в економічному плані будь-який інститут – це сфера, а точніше, межі існування та підґрунтя отримання специфікованих, «вменених» форм доходу; 4) у будь-якому інституті ознака соціальності є домінуючою, але не позбавленою природних, психобіологічних засад	Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: монографія. Київ : КНЕУ, 2004. С. 20–24
Інститути	Термін «інститут» можна використовувати для позначення тих організацій, в яких колективне існування не передбачає досягнення результату, який можна об'єктивно виміряти.	Ефективность менеджмента организаций. Москва, 1999. С. 28
Інститут соціальний або суспільний	історично сформована або створена цілеспрямованими зусиллями форма організації спільної життєдіяльності людей, існування якої диктується необхідністю задоволення соціальних, економічних, політичних, культурних чи інших потреб суспільства в цілому або його частини. Інститути характеризуються своїми можливостями впливати на поведінку людей за допомогою встановлених правил	URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ Социальный_институт
Інститути	Пропонується декілька підходів до визначення поняття інституту: – підхід, характерний для традиційного інституціоналізму, відповідно до якого інститути і організації ототожнюються; – найбільш поширений підхід, згідно якого інститути визначаються як «правила гри» у суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми, при цьому організації вважаються суб'єктами дії інститутів; – інститути розглядаються як рівноваги (тобто сукупності рівноважних стратегій учасників взаємодії), що складаються у повторюваних іграх	Измалков С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.). <i>Вопросы экономики</i> . 2008. № 1. С. 4–26
Інститути	представляють те, що акумулює в собі людський досвід, відрізняє людину від усього іншого світу, є накопичувачем справді людського багатства, потенціалу його подальшої соціалізації і гуманізації. Зміна умов життєдіяльності суспільства тягне за собою необхідність інституціональних трансформацій. Залежно від конкретних обставин інститути можуть відкривати широкий простір для розвитку нових відносин, а можуть стати нездоланою перешкодою на їхньому шляху. Проблема інститутів виникає на перетині накопиченого досвіду людського розвитку і продукування нового. І те й інше відноситься до розвитку сутності людини і його творчого потенціалу в різних історичних умовах. Позбавити людство інститутів - значить відкинути його до тваринного існування	Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. Харьков: Форт, 2008. С. 911
Інститути	є соціальними структурами, притаманними суспільствам і спрямованими на організацію не тільки економіки, але і всієї соціальної системи	Кирдина С. Г., Малков С. Ю. Моделирование самоорганизации экономики отраслей с повышающимися и понижающимися предельными издержками. <i>Эволюционная теория, теория самовоспроизводства и экономическое развитие</i> : материалы 7-го Международного симпозиума по эволюционной экономике, 14-15 сентября 2007 г. Московская область, г. Пущино. Москва: ИЭ РАН, 2008. С. 167-168
Інститути	Інститути мають значення, і інституціоналізм направляє їх на службу всьому життєздатному і творчому, що існує в соціальному середовищі. Розбіжності між різновидами інституціоналізму обумовлені різними способами концептуалізації цього інституціонального контексту (що розуміється через категорії культури, закону, держави і т.п.) і його походження (синхронного або діахронного, індивідуального або колективного).	Буаїе Р. К созданию институциональной политической экономики. <i>Экономическая социология</i> . 2008. Т. 9. № 3 (Май). С. 18–19

1	2	3
	Економічні інститути найтіснішим образом переплетені з політичними, юридичними, соціальними та етичними нормами, інституціональна політична економія виступає за відродження інтегрованого підходу і аналіз їх взаємного проникнення. Область політичного, на протипагу більш вузьким сферам політичної влади і заходам економічної політики, виступає саме тим простором, де подібне взаємне проникнення знаходить форму. Інститути як аналог культур, тобто як інтерпретативні схеми колективних форм існування	
Інститути	Саме тоді виникає необхідність використати поняття «інститут», або стати на позиції методологічного інституціоналізму, коли дійсно йдеться про нове досліджуване явище, про такі сплыви формальних і неформальних обмежень, які діють з неминучістю «силових ліній» і структурують суспільство (і його підсистеми) як історично відтворювану структуру людських взаємодій. Інститутам належить системоутворююча роль у суспільному житті, оскільки вони підтримують його «каркас, формують комплекс можливої і передбачуваної поведінки, зменшують невизначеність у суспільстві	Кирдина С. Г. Методологический индивидуализм и методологический институционализм. <i>Вопросы экономики</i> . 2013. № 10. С. 66–89
Інститут інституція	Під інституцією розуміється будь-яке стійке об'єднання людей для досягнення певної мети (сім'я, партія, трест, церква, профспілка, держава тощо), а інститутом (від лат. Institutum – установа, заклад) – сукупність норм права, що охоплюють певне коло суспільних установ; вищі навчальні заклади; науково-дослідні установи тощо	Большая Советская Энциклопедия: в 30 томах. / гл. ред. Прохоров А. М. Изд. 3-е. Москва: Советская Энциклопедия, 1972. Т. 9. С. 293
Інститут інституція	Термін «інституціоналізм» пов'язаний з двома поняттями: «інституція» – настанова, звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, та «інститут» – закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону чи закладу. Поділ цих понять достатньо умовний, оскільки у концепціях інституціоналістів вони мають надзвичайно широкий і розмитий зміст	Сорокина С. Предисловие. В кн. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва: Прогресс, 1984. С. 6
Інститут інституція	«Інституція» – звичай, заведений порядок; «інститут» – порядок, закріплений у формі закону чи установи; часто «інститути» називають і те, і інше	Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. Москва: Дело, 1996. 496 с.
Інститути, інституції	Інституції – звичаї, традиції, правила і норми соціальної поведінки, згідно з якими люди діють в різних сферах життя суспільства (включаючи економічну) саме в силу своєї причетності до інститутів; інститути – специфічні функціональні і організаційні форми колективної діяльності, які є стійкими структурними утвореннями і забезпечують реалізацію системних функцій економіки	Зотов В. В., Пресняков В. Ф., Розенталь В. О. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики. <i>Экономическая наука современной России</i> . 2001. № 3. С. 53
Інститут інституція	У російських економічних джерелах та перекладах зарубіжних праць дотепер поширене вживання цього терміну як цілковитого замітника поняття інституції (як неформальної, так і формальної). В цій якості даний термін був автоматично запозичений (привнесений) в українські джерела як калька русифікованого вжитку. По суті, цим самим відбулась підміна згадуваних понять та безпідставна монопольна інтервенція терміну «інститут» спочатку в радянський, а згодом і сучасний слов'яномовний науковий економічний ужиток. Інституція – це основний об'єкт дослідження, центральна категорія і аналітичний інструмент інституціональної теорії	Гайдай Т. В. Институция как инструмент институционного экономического анализа. <i>Экономическая теория</i> . 2006. № 2. С. 53–64.
Інститут інституція	Основоположный для экономического институционализма термин «institution» в 1970-1980-х роках перекладався на російську мову двоюко: і як «інституція» (В. Афанасьев), і як «інститут» (С. Сорокіна). Підхід Сорокіної закріпився в якості традиції і згодом позначився в перекладах праць Д.Норта, Т. Еггертссона, Дж. Ходжсона і ін., в оригіналі присвячених саме інституціям (institutions), а не інститутам (institutes). В зарубіжній інституціональній теорії основною категорією є «інституція» (institution), а термін «інститут» (institute) має обмежену сферу застосування і практично не вживається в наукових текстах. Всі інституції та інститути виражаються в системі правил і норм, хоча визнання їх змістом інституціональних явищ важко визнати методологічно коректним. Необхідним є розмежування інституцій та інститутів.	Иншаков О., Фролов Д. Эволюционная перспектива экономического институционализма. <i>Вопросы экономики</i> . 2010. № 9. С. 63–77.

Продовження таблиці

1	2	3
	Цей методологічний «перехід» може вивести інституціональну економічну теорію на якісно новий рівень розвитку, для нього вже склалися всі необхідні і достатні умови. Все частіше робляться спроби категоріальної специфікації інституцій та інститутів	
Інститут інституція	<p>Інституція виступає об'єктивно необхідною рушійною силою будь-якої конкретної діяльності, це базова категорія інституційної теорії. Інститути - більш складне явище, ніж інституції. Щоб зрозуміти інститути, потрібно спочатку усвідомити сутність лежать в їх основі інституцій. Суть інституції - закріплюється нею образ дії, похідним від котрого є образ мислення її агентів. На це вказує і етимологічне значення даного слова (від лат. institutio) - пристрій, образ дії, повчання, вчення, вказівка. Тому інституцію слід розуміти як форму соціалізації функції і як звід, систему знань щодо здійснення цієї функції, як її опис для передачі інформації про неї, для навчання, для формування компетенцій агента, здатного виконувати данню функцію в системі правил, норм, конвенцій, інструкцій, санкцій, звичаїв, традицій і т. ін.</p> <p>Інститути – це типові комплекси інституцій, що виступають функціональними генотипами організацій, моделями їх функціональної структури, що еволюційно склалися. Кожен інститут має в розпорядженні унікальний склад інституцій, що забезпечує можливість різноманітних форм організації людської діяльності; еволюційна роль інститутів як «твердих структур» в господарських системах на відміну від «м'яких» інституцій, які, тільки «затвердівши», передаються і зберігаються</p>	Іншаков О., Фролов Д. Эволюционная перспектива экономического институционализма. <i>Вопросы экономики</i> . 2010. № 9. С. 63–77
Інститути, інституції	<p>Утворилось досить велике розмаїття понятійного апарату, передусім використання таких ключових категорій, як «інститути» і «інституції». При цьому, утилітарність в сучасній літературі (від публіцистики до наукових публікацій) терміну «інститут» набула такого поширення, що, без сумніву, ускладнює його зміст. Це можна пояснити триванням формування категоріальної системи інституціоналізму з відсутністю системного підходу. Так, «наївно-інтуїтивний підхід до вивчення інституційних явищ, відносин і процесів переважає над системно-діалектичним, а формальний – над змістовним» (Фролов Д.). У цьому контексті західні інституціоналісти пишуть: «...доки дослідники не знайдуть хоча б якийсь консенсус щодо значення понять, які вони використовують, їхній потенціал здійснити ефективний розвиток знань буде більшою або меншою мірою обмеженим» (Hollingsworth J.R.) і «...жодна галузь наукових досліджень не може бути розвинена, якщо учасники не поділяють загального уявлення про ключові терміни цих досліджень» (Ostrom E.).</p> <p>Використання терміну «інституція» було безпідставно мінімізоване, а його місце монополює заступив «інститут» з ототожненням його також з установою або організацією. Такий підхід став традиційним і втілюється у перекладі праць Д. Норта, Дж. Ходжсона, О. Вільямсона та інших на російську мову, в той час, як в оригіналі їх праці присвячено інституціям. Це закріпило застосування терміну «інститут» і сприяло відмові від категорії «інституція» при описуванні феноменів відповідного характеру. Отже, вихідною категорією інституціоналізму, безперечно, є термін «інституція», під якою «старі» інституціоналісти, попри незначні відхилення у формулюваннях, розуміли сукупність ustalених звичаїв, традицій, способів мислення та поведінкових стереотипів індивідів, соціальних груп та суспільства у цілому</p>	Коваленко Ю. Зміст категорії «інституція» в інституційному економічному аналізі. <i>Вісник Тернопільського національного економічного університету</i> . 2010. № 4. С. 19–29
Інституції	[institutions] – це набори правил, які керують людськими взаємодіями	URL: nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/ecoadv09.pdf .P.1 (дата звернення: 30.05.2019)
Інституції	норми права та умови їх реалізації, що лежать в основі функціонування суспільства	Институции Гая: Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран: в 2-х т. Москва: Норма, 2003. Т. 1. С. 223

1	2	3
Інституції ринкової економічної системи	різновид норм права, умов і засобів їх реалізації, що направляють взаємодію економічних суб'єктів, які діють на засадах приватної власності щодо забезпечення власних і суспільних інтересів. У них відображаються не тільки суспільні умови і статус економічних суб'єктів, але і порядок їх дій, інституції охоплюють як можливості діяльності, так і відповідальність за неї. Інституції представлені звичаями і письмовими установками в формі законів, постанов, розпоряджень, правил та ін., утворюють середовище взаємодії суб'єктів. При цьому вони повинні відповідати цілому ряду вимог, насамперед стану суспільства і рівню розвитку суб'єктів	Інституціональна архітектура і динаміка економічних трансформацій / под ред. А. А. Гриценко. Харьков: Форт, 2008. С. 319
	Сучасні економічні інститути – результат багатовікової еволюції. Ми не володіємо повним описом більшості реальних інститутів , таких як ринок, біржа або парламент; у системному аналізі конкретних економічних інститутів зроблено тільки перші кроки і цей напрямок досліджень залишається слабкою ланкою вітчизняної інституціональної теорії	Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов. <i>Экономическая наука современной России</i> . 2001. № 3. С. 32
	В літературі з інституціоналізму як і раніше присутня неясність щодо того, що ж в точності являє собою інститут . Яка онтологія, який спосіб існування інституціональної реальності? Інституціональна онтологія суб'єктивна. Слід самому подумати вжитися в інститут, щоб зрозуміти його . Суспільство володіє логічною структурою, однак суспільство почасти складається з уявлень, репрезентацій, а ці репрезентації володіють логічними структурами, і будь-яка теорія, в якій розглядаються такі феномени, повинна містити логічний аналіз їх структур	Серл Дж. <i>Что такое институт? Вопросы экономики</i> . 2007. № 8. С. 6, 27
	Проводити будь-який аналіз функціонування інститутів (організацій), не маючи адекватного уявлення про те, що це таке , неможливо. У нас є можливість усунувши деякі перешкоди, знайти такі дефініції, які могли б задовольнити всіх вчених	Ходжсон Дж. <i>Что такое институт? Вопросы экономики</i> . 2007. № 8. С. 28
	Розуміння інститутів, що склалося, не може нас в повній мірі задовольнити . Але в будь-якому випадку під інститутами розуміється частина соціальної і економічної реальності, в суспільстві немає нічого постійного, що не представляло б інститут. Інститути - це не просто елементи суспільства, а все суспільство, розглянуте в певному аспекті. В такому розумінні різні визначення перестають існувати як альтернативні, а стають формами вираження вихідної відносини і принципу. Досліджуються тільки правила, норми, способи діяльності (це збігається з позицією Д. Норта), але вони досліджуються і безпосередньо, і як представлені в організації, в установах (це включає і позицію тих, хто відносить установи до інститутів, але на основі іншого принципу), в техніці і технологіях, в будь-яких предметах людської культури, способі мислення і т. ін. (це розширює поняття інституту до його розуміння як аспекту всієї соціальної реальності). Поняття «інститут» не лише як складова суспільства (частина соціально-економічної реальності), а як суспільство, яке розглядається в інституціональному аспекті. Побудувати систему інституціональних категорій в принципі можливо, але тільки в органічній єдності з системою соціально-економічних категорій . Підставою для цього є викладений вище підхід до трактування інститутів, відповідно до якого інститут, виражаючи правила і норми діяльності, розгортається у всю суспільну систему, пронизуючи її і не залишаючи нічого поза інституціональних форм. Категорія «інститут» розкривається через всю систему, але має і своє особливе місце, що визначається межею зворотного переходу від сутності (інституту) до явища (інституціональних форм), кожна категорія існує і як така, і як представник цілого, системи, точніше, її сутності, кожна система або підсистема і їх архітектура має своє вихідне відношення	Гриценко А. Институциональная политическая экономика: предмет, методология, содержание. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. С. 96–103
	Інститут як сукупність правил і норм суспільних відносин і закономірних зв'язків окремої сфери реальної дійсності, відтвореної у певній науковій категорії, які за принципом сходження від абстрактного до конкретного «підтягують» до себе об'єкти та	Міночка О. М. Трансформація інституту власності як основа реформування національної економіки: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 104.

1	2	3
	<p>суб'єкти відповідних відносин, організаційні форми й інституціональний механізм реалізації цих відносин у суспільстві, формуючи таким чином певну систему, що складається із визначених елементів – інституцій, які природно між собою є взаємопов'язаними і утворюють функціонуючу цілісність, що еволюціонує в інституціональному середовищі суспільної системи за власними законами та під дією законів суспільного розвитку.</p> <p>Кожен інститут має в розпорядженні, відповідно до змісту суспільних відносин, які відображує або втілює в собі «системоутворююча» наукова категорія (будемо визначати її умовно як «засновник»), унікальний склад інституцій, - які разом утворюють можливість різноманітних форм організації людської діяльності у всіх сферах буття. Тоді інститут виникає в результаті суспільної еволюції як «тверда структура», що складається з «м'яких» інституцій, які є взаємозалежними і у своїх зв'язках відтворюють певні властивості й відносини в процесі життєдіяльності і пізнання. Таке розуміння інституту дає уявлення наукового, чітко відрефлексованого образу світу та розуміння можливостей розумного впливу людини на його подальший розвиток. І кожен інститут є окремою «цеглинкою», яка утворює «будівлю» сучасного суспільства та еволюціонує разом із ним в процесі його історичного розвитку.</p> <p>Таким чином, ми приходимо до узагальненого розуміння інституту як відносно автономної цілісної системи та вирішуємо проблему з встановленням її меж, що відповідає поняттю окремого інституту. Крім того, запропонований підхід до визначення інституту може сприяти вирішенню в ідейному і дефініційному відношенні питань, які стосуються субординаційних зв'язків між основними поняттями інституціоналізму, наприклад такими, як інститут і інституції, інститут і організація та ін. Для назви інституту доцільно використовувати ключову наукову категорію, яка виражає зміст окремого інституту.</p> <p>Вважаємо, що за змістом запропоноване нами тлумачення інституту є наближеним до визначень У. Гамільтона й Т. Веблена, а також визначень сучасних дослідників, які пов'язують сутність інституту із поширеним способом мислення та дій людей у суспільстві, базуючись таким чином на системному підході. Системне вираження інституту дає можливість знайти взаємозв'язок ідеального з реальним, об'єктивного із суб'єктивним, процесами суспільної трансформації з практичними діями та реформуванням окремих сфер суспільного життя.</p> <p>У запропонованому варіанті інституціонального розуміння системи власності стає очевидним, що саме система власності формує інституціональну реальність соціально-економічної системи. Економіка сприймається нами як еволюційна, керована процесами, що відбуваються в системі власності, де й знаходиться (прихований), на нашу думку, генетичний рівень еволюції, а також виникає «кумулятивна причинність» (за Вебленом).</p> <p>За визначенням А. Гриценка, якщо інституціональна структура вибудовується, спираючись на базові інститути, поступово нарощуючи і ускладнюючи свою архітектоніку і модифікуючи саму основу, то ми маємо справу з інституціональною еволюцією. Звідси логічним виглядає наше бачення інституціональної структури суспільства в цілому як живого організму, з уявленням інституту власності як його хребта, тобто основи, яка визначає стан та напрям загальносуспільного розвитку й змінюється разом з іншими інститутами в процесі суспільної або інституціональної еволюції</p>	<p>Міночкіна О. М. Системне розуміння інституту власності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки. 2014. Вип. 6. Ч. 2. С. 249–251</p>

Отже, інституціональну структуру суспільства мають утворювати соціально орієнтовані інститути, які сприяють реалізації вимог принципу створювати, що об'єктивно перетворює соціальні механізми у провідний фактор нової якості економічного зростання; забезпечують умови для стійких темпів

зростання людського, інтелектуального, соціального і матеріально-речового капіталів; мотивують людину і різні соціальні групи на здійснення виробничо-трудоного способу привласнення; забезпечують активну участь кожної особистості у вирішенні завдання підвищення власного рівня і якості життя.

Удосконалено тлумачення сутності поняття інституту власності як системи, структура якої сформована за усталеними підходами у розумінні категорій власності, об'єктів та суб'єктів власності, її типів, форм, видів та доповнюється шляхом авторської інтерпретації ключових понять інституціоналізму й їх взаємозв'язків. Взаємодія норм та правил, у рамках трудового способу та суспільної форми привласнення благ, перетворює їх на реальні моделі стабільної взаємодії економічних агентів, формує механізм функціонування відносин власності, який діє як сукупність економічного, юридичного, соціального, політичного, морально-психологічного та ідеологічного механізмів. У визначеній сукупності цей механізм структурує людську взаємодію у відносинах привласнення, одночасно обмежуючи можливість вибору для індивідів. Система власності як спільно-розділена ресурсна система є керованою інституціональним механізмом її управління. Вбудовані один в один інституціональні механізми «збирають» (об'єднують, охоплюють) рівні системи по вертикалі і по горизонталі, пов'язують і включають у взаємодію системоутворюючі елементи, забезпечуючи функціонування такої системи як основи економіки і життєдіяльності суспільства. Запропоновані підходи до формування інституту власності як системи, вивчення її елементів і їх взаємозв'язків відповідають вимогам практичної реалізації отриманих наукових результатів у трансформаційній економіці та створюють можливість науково обґрунтовано впливати на ці процеси, і найбільш раціонально використовувати систему власності у вирішенні усього комплексу соціально-економічних задач.

Удосконалено наукові підходи інституціональної архітектури до ідентифікації проблеми інституціональної динаміки та аналізу її трендів, відповідно до яких встановлено еволюційний шлях трансформації інституту власності (та інших інститутів) із основоположними інституціональними змінами цих систем в довготривалому аспекті та зміною правил (особливо формальних) за точковим, дискретним принципом (характером). На основі запропонованих підходів автором доведено, що інституціональна динаміка залежить від дії інституціональних механізмів. При цьому структура інституціональних механізмів змінюється в результаті суспільної еволюції, а в його елементах, під дією різних факторів (об'єктивних і суб'єктивних, у тому числі реформування), можуть відбуватися більш швидкі й різкі зміни.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення і висновки, отримані автором, є внеском у розвиток економічної теорії та суспільно-економічної практики; становлять наукове підґрунтя розробки цілісної наукової концепції соціально-економічного розвитку країни, визначення, еволюції та становлення нових інституціональних механізмів національного господарства,

що забезпечують його конкурентоспроможність, досягнення високої економічної ефективності господарської діяльності в Україні та інтеграції її у світогосподарські процеси.

Міночкіна О. М. Дослідження інституту власності в контексті сучасних трансформацій соціально-економічних систем

Розроблено теоретико-методологічні засади розвитку та трансформації інституту власності як основи загальних процесів реформування соціально-економічної системи. Визначені методологічні підходи до дослідження проблеми власності й зв'язок реформування та розвитку системи власності із загальними процесами суспільно-економічної трансформації.

Інститут власності досліджено як система, теоретично відтворено у цілісності, у єдності внутрішніх джерел руху й розвитку із зовнішніми формами прояву сутності, а також запропоновано реальний механізм реформування цієї системи у єдності з природними процесами її трансформації. Обґрунтовано підходи до дослідження інституту власності як самостійної одиниці аналізу та основної складової інституціональної системи суспільства.

Проблеми теоретико-методологічного змісту пропонується вирішувати через розвиток інституціональної парадигми, зокрема, стосовно визначень і сутності категоріального апарату, методологічної визначеності, змісту та місця наукових дефініцій у концептуальних побудовах.

Визначений автором системно-категоріальний принцип вираження інституту, побудований на системному методі та діалектичному методі інституціональної політекономії, дає можливість знайти взаємозв'язок ідеального з реальним, формування і ефективного функціонування інституціональних механізмів, процесів суспільної трансформації з практичними діями та реформуванням окремих сфер суспільного життя.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні теоретико-методологічних засад системного дослідження відносин власності, ідентифікації інституту власності як спільно-розділеної ресурсної системи й обґрунтування на цій основі перспектив перетворення соціально-економічної системи.

Ключові слова: система власності, спільно-розділена ресурсна система, методологічний інституціоналізм, інститут, інституція, інституціоналізація, інституціональний механізм, управління, трансформація, реформування соціально-економічної системи.

Minochkina O. Research of the Property Institute in the Context of Modern Transformations of Socio-economic Systems

The theoretical and methodological foundations of the development and transformation of the property institute are developed as the basis for the general processes of reforming the socio-economic system. The methodological approaches to the research of the property problem and the connection between the reform and development of the

property system and the general processes of social transformation are determined.

The property institute are researched as a system, theoretically are reproduced in the integrity and unity of internal sources of movement and development with external forms of manifestation of the essence, and a real mechanism for reforming this system in unity with natural transformation processes are proposed. Approaches to the research of the property institute as an independent unit of analysis and the main component of the institutional system of society are substantiated.

Problems of theoretical and methodological content are proposed to be solved by developing an institutional paradigm, in particular, regarding the definitions and essence of the categorical apparatus, methodological certainty, content and place of scientific definitions in conceptual constructions.

The systemic-categorical principle of the institute's expression defined by the author, built on the systemic method and the dialectic method of institutional political economy, makes it possible to find the relationship between the ideal and the real, the formation and effective functioning of institutional mechanisms, the processes of social transformation with practical actions and reforming of certain spheres of public life.

The scientific novelty of the research lies in the development of theoretical and methodological foundations for the systematic research of property relations, identification of the property institute as a jointly shared resource system and substantiation on this basis of the prospects for transforming the socio-economic system.

Keywords: property system, a jointly shared resource system, methodological institutionalism, institute, institution, institutionalization, institutional mechanism, management, transformation, reforming socio-economic system.

Миночкина О. Н. Исследование института собственности в контексте современных трансформаций социально-экономических систем

Разработаны теоретико-методологические основы развития и трансформации института собственности как основы общих процессов реформирования социально-экономической системы. Определены мето-

дологические подходы к исследованию проблемы собственности и связь реформирования и развития системы собственности с общими процессами общественной трансформации.

Институт собственности исследован как система, теоретически воспроизведен в целостности и единстве внутренних источников движения и развития с внешними формами проявления сущности, а также предложен реальный механизм реформирования этой системы в единстве с естественными процессами трансформации. Обоснованы подходы к исследованию института собственности как самостоятельной единицы анализа и основной составляющей институциональной системы общества.

Проблемы теоретико-методологического содержания предлагается решать путем развития институциональной парадигмы, в частности, относительно определений и сущности категориального аппарата, методологической определенности, содержания и места научных дефиниций в концептуальных построениях.

Определенный автором системно-категориальный принцип выражения института, построенный на системном методе и диалектическом методе институциональной политэкономии, дает возможность найти взаимосвязь идеального с реальным, формирования и эффективного функционирования институциональных механизмов, процессов общественной трансформации с практическими действиями и реформированием отдельных сфер общественной жизни.

Научная новизна исследования заключается в разработке теоретико-методологических основ системного исследования отношений собственности, идентификации института собственности как совместно-раздельной ресурсной системы и обоснование на этой основе перспектив преобразования социально-экономической системы.

Ключевые слова: система собственности, совместно-раздельная ресурсная система, методологический институционализм, институт, институция, институционализация, институциональный механизм, управление, трансформация, реформирование социально-экономической системы.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

УДК 338.24:316.4(477.62)

doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-238-246

В. Ф. Столяров,

академік АЕН України,

доктор економічних наук, професор,

ORCID 0000-0002-4399-7117,

e-mail: stolyarovvf@ukr.net,

Інститут фізичної економіки ім. С. А. Подолінського, м. Київ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДОНБАСУ

*(хроніка альтернативних варіантів державних рішень,
прийнятих у 2014–2019 рр.)*

Частина 1. Загальна характеристика викликів державності і напрямів їх подолання

*Я не знаю, зачем,
И кому это нужно,
Кто послал их на смерть
Недрожавшей рукой.
Только так беспощадно,
Да слов и не нужно,
Опустили их в вечный,
В Вечный покой.*

*И никто не додумался
Просто стать на колени
И сказать этим мальчикам,
Что в бездарной стране
Даже светлые подвиги –
Это только ступени
В бесконечные пропасти
К недоступной весне.*

З пісень Валерія Ободзинського
на слова Олександра Вертинського*

Вступ: актуальність теми і постановка проблеми дослідження. В публічних дебатах 19 квітня 2019 р. діючого на той час позачергово обраного п'ятого Президента України Порошенка Петра Олександровича і кандидата на цей пост, майбутнього шостого Президента України Зеленського Володимира Олександровича на Республіканському стадіоні в Києві була «відпрацьована» мізансцена їхнього становлення на коліна перед українськими виборцями. Різниця в її виконанні полягла в тому, що Порошенко став на коліна обличчям до учасників АТО, серед яких були й інваліди, а Зеленський став на коліна у протилежному напрямі – обличчям до глядачів. Серед глядачів були й ті, хто прийме участь у продовженні громадсько-збройного конфлікту на Українському Донбасі, або у масовках і маніфестаціях на підконтрольній території України проти встановлення миру під гаслами «Ні – розведенню військ» та «Ні – капітуляції».

Відомо, що у прямому значенні капітуляція – «це припинення збройного опору й здача переможцеві на певних умовах», а у переносному визначенні

капітуляція – «це відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-, чим-небудь» [1, с. 95].

Масовки і маніфестації під гаслом «Ні – капітуляції» відбуваються майже щотижня, незважаючи на всі обіцянки припинити взаємні обстріли і повернути полонених за формулою «всіх на всіх». Це є постійною надією українського народу та міжнародних спостерігачів ОБСЄ і країн Нормандської четвірки.

Порошенко у своїй інавгураційній промові 7 червня 2014 р., звертаючись до населення Українського Донбасу, наголошував: «Дорогие наши братья и сестры, сограждане!» – (*чомусь на недержавній мові*) – «Многие из вас уже успели ощутить на себе «прелести» правления террористов. Они, помимо мародёрства и издевательства над мирными гражданами, привели и без того кризисную экономику региона на грань полной катастрофы. Но мы ни при каких обстоятельствах не оставим вас в беде» – (*АТО відбувалася вже два місяці і тому незрозуміло, хто є терористами: ополченці чи бійці добровольчих каральних батальйонів олігархів, які вже були непотрібні для масовок у Києві, чи, може,*

* Романс «То, что я должен сказать» написаний Олександром Миколайовичем Вертинським невдовзі після Жовтневої Революції 1917 р. в Росії, у військах якої напередодні громадянської війни 1918–1920 рр. знаходилося біля мільйона українців. Одесит Валерій Володимирович Ободзинський включив цей романс до свого репертуару пісень після введення радянських військ на територію Афганістану.

представники партії Регіонів минулої влади, в лавах якої у свій час перебував і сам Петро Олексійович, один з її засновників).

«Всенародные выборы президента поставили жирный крест на мифе о якобы нелегитимной киевской власти» – (А як бути з питанням, чому населення непідконтрольної території Українського Донбасу не брало участь у голосуванні?!).

«С чем я, как президент, приеду к вам в самое ближайшее время? С миром. С проектом децентрализации власти. С гарантией свободного использования в вашем регионе русского языка. С твердым намерением не делить украинцев на правильных и неправильных. С уважительным отношением к специфике регионов. К праву местных громад на свои нюансы в вопросах исторической памяти, пантеона героев, религиозных традиций. С проектом программы по экономической реконструкции Донбасса».

Особливо необхідно в його промові відмітити наголос, що «Україна була, є і буде унітарною державою. Марення про федералізацію не має ґрунту в Україні» [2].

Але альтернативним варіантом цього твердження на той час був обґрунтований вітчизняними вченими ще в 2011 р. розгляд України як унітарної держави з бюджетним федералізмом. Цей варіант передбачав розробку й реалізацію Національної й Регіональної програм людського розвитку в межах складових частин консолідованого, зведеного бюджету держави (державного й місцевих бюджетів) на соціально-економічний розвиток регіонів і держави в цілому. Мова не йшла про федеративний устрій унітарної держави з правовим статусом регіонів у громадському житті, а про *бюджетний федералізм*, положення якого вивчалися в економічних університетах і вдосконалювалися в дисертаційних дослідженнях наукових установ [3].

Новий методологічний підхід механізму державотворення в умовах бюджетного федералізму України, як соціальної держави згідно Конституції, був забезпечений діючими (на початок 2004 р.) Законами України: «Про місцеве самоврядування в Україні» (від 21.05.1997 р. № 280), «Про місцеві державні адміністрації» (від 09.04.1999 р. № 586), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (від 05.10.2000 р. № 2017).

Необхідно було тільки прийняти обґрунтовані зміни до Бюджетного кодексу України, які підготували у 2011 р. на замовлення Міністерства Фінансів України: Український державний університет фінансів і міжнародної торгівлі та Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління» (з можливим уточненням на початок 2014 р.).

Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого у 2010 р. Бюджетного кодексу України, які стисло ви-

кладені в Науково-практичному коментарі, визначали:

– напрями сталого розвитку людства, які виражені у девізі ЕКСПО-2005 «Мудрість природи» (Матриця природи; Мистецтво життя; Розвиток екоспільнот);

– систему національних цінностей і моральних засад різноманітних індивідуальних особливостей населення кожного регіону;

– складові людського розвитку на національному рівні і на рівні регіонів, які виступають ознаками класифікації підпрограм Національної і Регіональних програм людського розвитку;

– цільові показники соціально-економічного розвитку регіону і національного господарства в цілому: рівень життя, стандарт життя, якість життя;

– сутність та зміст структурно-відтворювального підходу до розмежування видаткових повноважень центральних, регіональних і місцевих органів влади в соціально-економічних процесах адміністративно-територіальних утворень;

– властивості регіональних фінансів як економічної категорії;

– класифікацію територіальних відтворювальних процесів;

– рекомендації до узагальнених коментарів відповідних глав і розділів Бюджетного кодексу України 2010 року щодо забезпечення планування і фінансування людського розвитку.

Указаний альтернативний варіант державного рішення стосовно стратегічного соціального планування людського розвитку в умовах підвищення фінансової самостійності регіонів 2011 р. випереджаючи розкрив положення інаугураційної промови Порошенка 2014 р. про те, що **«найцінніше – не гроші, не заводи та підприємства, а "людський капітал", який має Україна»**.

Але, на жаль, наступні події засвідчили, що в становленні громадянського суспільства «людський капітал» України має цінність в основному як електорат. Так, 29 жовтня 2017 р. відбулися перші вибори у 201-й Об'єднаній територіальній громаді (ОТГ). Газета «Вечірні Вісті» (Спецпроект № 7, листопад 2017 р.) сповістила, що партія «Батьківщина» Юлії Тимошенко здобула впевнену перемогу, отримавши понад 920 депутатських мандатів (29% від усіх депутатів, обраних від партій). Найближчий суперник «Батьківщини» – партія «Солідарність» Петра Порошенка – значно програла, взявши 657 мандатів (21%).

Напроти, партійна газета «Солідарність» (листопад 2017 р.) констатувала, що на цих виборах партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»» отримала переконливу перемогу, доставши під гаслами підтримки децентралізації найбільшу електоральну підтримку по всій Україні (в розрізі Голів ОТГ, міських рад, сільських і селищних рад).

Вибачте, але як зрозуміти, яка з цих партій вводиться в оману український народ? Хто краще забезпечить соціальну злагоду? А де реальні справи або обгрунтовані наміри щодо програм створення національних точок економічного зростання в громадах?!

Тепер вже партія «Слуга Народу» вважає децентралізацію завершеною завдяки спільним зусиллям Президента України Зеленського, Уряду і депутатів фракції «Слуга Народу» у Верховній Раді України та яку до цього не змогли провести інші партії три десятки років.

Загальнополітичне видання «Слуга Народу» (№4/4, червень-липень 2020 р.) наголошує: «Реформу децентралізації ще потрібно відобразити в Конституції. Ми сподіваємося зробити це до кінця 2020 року». Але місцеві вибори в жовтні цього року вже відбудуться у нових адміністративних одиницях.

Наявне бажання створення вертикалі влади, яка буде діяти за формулою: «гроші – влада – приріст грошей». Для цього потрібна тільки підтримка електорату, начебто з поверненням йому давніх традицій самоврядування.

А де обгрунтування перерозподілу компетенції і повноважень, структури і функцій районних і обласних рад і державних адміністрацій, обіцяні ще у 2014 р. соціальні і екологічні стандарти і нормативи, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості повноважень громад, порядок досягнення збалансованості місцевих бюджетів?

Зрозуміло, що все це «буде потім», а значить НІКОЛИ! Популістам і невігластам (рос. невежам) необхідно населення після знищення історичних місцевих традицій та геральдики районів тільки як електорат. Кінцевим результатом створення ОТГ стане феодално-олігархічна система влади.

За своєю суттю і змістом децентралізація влади – це і є впровадження бюджетної федералізації з одночасним підвищенням фінансової самодостатності місцевих рад і регіонів. Якби Порошенко з його генетично обумовленим могутнім талантом ділоvara міжнародного масштабу взяв на озброєння вітчизняні положення бюджетного федералізму, а не викривлену англосаксонську модель вільного ринку (за порадами позаітатного радника Олександра Пасхавера, який, будучи радником ще Ющенка, багато років надійно й ефективно освоював гранти Світового Банку для України як громадянин США), то в Україні за роки його президентства був би створений середній клас (до 30%) і практично подолана бідність населення.

Подолання бідності було першою з семи адаптованих Україною Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) на період до 2015 року, визначених світовою спільнотою у 2000 р. При таких соціальних результатах взагалі б не відбулися місцеві референдуми окремих

районів Луганської і Донецької областей на початку 2014 р. з мріями отримання зарплат і пенсій, як в анексованому Російською Федерацією українському півострові Крим (на противагу обіцяним в м. Києві європейського рівня зарплат і пенсій). Навпаки, життєвий рівень населення Українського Донбасу, як і всієї України, значно погіршився.

Прийняття Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) на наступні 15 років відбулось на Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, який відбувся у Нью Йорку в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015 р.

Президент України Петро Порошенко, виступаючи на цьому Саміті ООН, зазначав, що **«заради досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проєкти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні»** [4].

Але, нажаль, цей намір Президента не був реалізований ані Урядом України, ані Блоком Петра Порошенка «Солідарність» у Парламенті. У виборах до Верховної Ради України IX скликання передвиборчі програми Петра Порошенка «Українська влада: вчора та сьогодні», «Європейська солідарність» та «Українська стратегія В. Гройсмана» не містили жодного положення щодо цих намірів, не кажучи вже про відповідні розрахунки.

В Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру в східних регіонах України відмічено, що під час її реалізації братимуться до уваги положення Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна 2030» (Постанова Уряду від 13.12.20017 р. № 1071). Явне розходження намірів, обіцянок і справ. Положення цієї Національної доповіді повинні були стати основою Програми, а не «братися до уваги» при реалізації [5].

Прийняття світовою спільнотою наступних після 2015 р. 17 ЦСР на період до 2030 року засвідчило подальшу координацію процесів глобалізації, які призводять до поглиблення стратифікації населення: економічної (за доходами), соціальної (за класами – вищими й нижчими), політичної (за причетністю до влади). І знову, на першому місці – ціль «подолання бідності» (див. таблицю, яка складена за матеріалами [6; 7]).

В преамбулі «Цілі 1 "Подолання бідності"» Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна 2030» наголошено: **«Бідність визначається як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. До бідних верств суспільства належать ті, хто не з власної волі позбавлені необхідного: нормального житла, їжі, одягу, можливості здобувати освіту та лікува-**

Таблиця

Характеристика Цілі «Подолання бідності» в системі ЦРТ до 2015 р. і в системі ЦСР до 2030 р.

Цілі Розвитку Тисячоліття 2001–2015					Цілі Сталого Розвитку 2016–2030			Індикатори Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР)
Завдання ЦРТ	Індикатор ЦРТ	Завдання ЦСР	Індикатор ЦСР	Деагрегування	Цільові значення			
Завдання 1.А. Ліквідувати до 2015 р. бідність за критерієм 5 дол. США на добу за ПКС	1.1. Частка населення, чие добове споживання є нижчим 5 дол. США на добу за ПКС, %	1.1. Скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм	1.1.1. Частка населення, чий середньодушовий еквівалентні сукупні витрати є нижче від фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму, % 1.1.2. Частка осіб, добове споживання яких є нижче 5,05 дол. США за ПКС, %	<ul style="list-style-type: none"> • За віком (до 18 років, 18-34 роки, 35-59 років, понад 60 років) • За статтю • За наявністю дітей у домогосподарстві 	2015 – 58,3 2020 – 30,0 2025 – 20,0 2030 – 15,0			
Завдання 1.В. Скоротити питому вагу бідного населення (за національним критерієм бідності) до 25% за рахунок зменшення чисельності бідних серед дітей та працюючих	1.2. Частка бідного населення за національним критерієм, % 1.3. Частка бідних серед дітей, % 1.4. Частка бідних серед працюючих осіб, %	1.2. Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки	1.2.1. Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, у загальній чисельності бідного населення, %	<ul style="list-style-type: none"> • За віком (до 18 років, 18-34 роки, 35-59 років, понад 60 років) • За статтю • За наявністю дітей у домогосподарстві 	2014 – 56,3 2020 – 65,0 2025 – 75,0 2030 – 85,0			
Завдання 1.С. Зменшити в десять разів до 2015 р. питому вагу населення, чие споживання є нижчим прожиткового мінімуму, %	1.5. Частка населення, чие споживання є нижчим рівня фактичного прожиткового мінімуму, %	1.3. Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств	1.3.1. Співвідношення рівнів бідності домогосподарств з дітьми та домогосподарств без дітей, рази 1.3.2. Частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств, %	<ul style="list-style-type: none"> • За типом місцевості проживання (м/с) • За статтю голови домогосподарства • За типом місцевості проживання (міська / сільська) 	2015 – 1,77 2020 – 1,60 2025 – 1,40 2030 – 1,27			

Блок 4. Добробут

4.1. Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75% медіанного рівня), %.

4.2. Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість, %.

4.3. Кількість мінімальних продуктових коштів, які можна придбати за середньодушовий дохід.

4.4. Валовий регіональний продукт (на 1 особу).

4.5. Питома вага домогосподарств, які мають всі товари

тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), %

тися. Крім того, бідність – це ще страх перед майбутнім, обумовлений непевністю людини у своїх можливостях. Подолання бідності є ключовим завданням суспільного розвитку» [7].

В своєму виступі при інавгурації 20 травня 2019 р. Зеленський запевнив: «Без вагань готовий втратити свою посаду, щоб тільки настав мир. Не втрачаючи наших територій. Не ми почали цю війну, але нам цю війну закінчувати». Черговий шостий президент України Зеленський підкреслив: «Донбас – це наша українська земля, де ми втратили найголовніше: це – люди. І сьогодні ми повинні повертати їх свідомість. Вот что мы потеряли. За эти годы власть не сделала ничего, чтобы они чувствовали себя украинцами. Знали, они – не чужие, они наши, они украинцы» (*виступ на змішаній російсько-українській мові*) [8].

Але, на жаль, в державних рішеннях 2014–2017 рр. щодо Українського Донбасу проглядається недостатня, в деяких випадках повна відсутність комплексного соціально-економічного аналізу дійсності і наукової обґрунтованості соціально-економічної, регіонально-екологічної та інноваційно-інвестиційної політики, а також механізмів їх реалізації у Стратегіях, Програмах, Проектах і Планах.

Державні рішення повинні були б базуватися на відповідальних, чесних і об'єктивних оцінках життєдіяльності населення «до» і «після» «Революції Гідності» (листопад 2013 – лютий 2014 рр.), яка була визнана загальнонаціональною владою (населення ж, регіональні і місцеві органи влади окремих районів Луганської і Донецької областей вважають її державним переворотом).

Новою президентською раттю окремі, невідконтрольні загальнонаціональній владі території Луганської і Донецької областей з українським населенням бачаться в соціально-економічній єдності з населенням усіх регіонів України, як суверенної, незалежної, правової, соціальної та унітарної держави в межах міжнародно визнаних державних кордонів 2013 року з Російською Федерацією.

Державне регулювання соціального та економічного відновлення Луганської й Донецької областей в органічній єдності з усіма регіонами України передбачає впровадження принципово нових методологічних підходів досягнення соціальної цілісності на засадах системи національних цінностей з врахуванням різноманітних особливостей населення кожної місцевості та його моральних засад: духовності й освіченості, історичної спадщини та етнічних цінностей, звичаїв і традицій, культури і світогляду, мирного менталітету та територіальної єдності.

В національній доповіді НАН України у 2015 р. «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» визначено: «Донбас – це специфічна соціокультурна

спільність, що виникла як синтез сукупності процесів (економічних, політичних і культурних), ні один з яких не може трактуватись як абсолютна детермінанта. В її основі лежить синтез двох головних (російської і української) і цілого ряду інших культур, який має не призводити до кризи будь-якої з її складових, а навпаки, як найбільше відкривати її внутрішній потенціал» [9].

Активно налаштована україномовна меншість, з одного боку, та патріотична, але пасивна російськомовна більшість, з іншого боку, повинні переосмислити передумови виникнення та результати громадсько-військового конфлікту на Українському Донбасі у 2014–2019 рр. і усвідомити те, що у соціальної держави якість соціально-економічних зв'язків передбачає органічну єдність в різноманітності складових національної системи цінностей. Ідеологія прискорено-примусової українізації російськомовної більшості шляхом організації загальнонаціональними органами влади каральних експедицій добровольчих батальйонів олігархів, створених на основі русофобії у 2014 р., не привела до миру на протязі 2014–2019 рр.

Склалося враження, що завдяки узгодженості інтересів і зусиль окремих представників центральних органів влади, силових структур і олігархату США, Російської Федерації і України, а також керівництва деяких країн-членів ЄС, Український Донбас під гаслами «свободи і демократії» перетворений в полігон Міжнародного геополітичного бізнесу. Життєдіяльність населення Луганської і Донецької областей та й України в цілому перетворено в керований хаос, в якому правлять обман і брехня, популізм і невігластво, хабарництво і грабіж.

Людське життя знецінено, діти, молодь та людські внутрішні органи стали об'єктами купівлі-продажу. Такі соціальні хвороби як наркоманія, проституція, бомжування, толерантність, суїцид проявляються в безглузді, сваволі, мародерстві, ігноруванні честі і гідності людей. Диктаторські та феодално-олігархічні форми правління завжди закінчуються смутами і громадянською війною.

Україна, як держава, поступово перетворюється на сферу бізнес-діяльності національних і міжнародних бандитів і олігархів. Діюча система і механізми державотворення не базуються на соціальних передбаченнях, настановах і порадах, рекомендаціях і пропозиціях професіональних фахівців вітчизняної науки гуманітарної, економічної і екологічної спрямованості, а охоплені корупцією і рейдерством під наглядом зовнішніх кукловодів.

Вітчизняні фахівці, як правило, ігноруються. Перевага надається англо-саксонським консультантам та експертам, а також обраними кукловодами «агентами впливу», які плідно освоюють закордонні гранти або фінансові та матеріальні ресурси так званої «технічної допомоги» в розвитку «свободи і демократії».

Вітчизняні науково-дослідні інститути економіки, фінансів, розміщення та розвитку продуктивних сил, міжнародної економіки і міжнародних фінансів, національної безпеки і взаємодій з Російською Федерацією знищені, незважаючи на великий досвід та належний професійний рівень роботи в плановій економіці та в перехідний період народного господарства до ринкових умов господарювання.

Визначивши в своїй промові при інавгурації характеристики **українців як переселенців, заробітчани та борців з бідністю, які змушені втрачати власну гідність**, Зеленський з оптимізмом запевнив: «Ми все це подолаємо! Бо кожен з нас – українець. Ми всі – українці... Не існує більших чи менших, правильних чи неправильних. І ми маємо бути єдині. Адже тільки тоді – ми сильні.»

Саме наведені в інавгураційних промовах твердження про українців як Порошенка, так і Зеленського надали підстави для формулювання предмету і об'єкту, мети і завдань гносеологічного дослідження, сутності та змісту проблеми, теоретичної і робочої гіпотез її вирішення.

Український народ як частина слов'янської цивілізації, виконуючи планетарну місію по використанню законів природи в управлінні суспільством і розвиваючи моральні традиції французького гуманізму епохи Відродження і Просвіти, спроможний реалізувати власнообґрунтований євроінтеграційний проєкт з використанням людиноцентристського підходу до стратегічного соціально-економічного планування людського розвитку в Українському Донбасі одночасно з усіма регіонами нашої та сусідніх держав.

Використовуючи ідеї і положення Бюджетного федералізму унітарної держави та Соціально адекватного менеджменту, Концепції людського розвитку та Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року, центральні органи виконавчої влади, парламент і президент призвані забезпечити соціально-економічне відновлення Луганської і Донецької областей. Необхідно забезпечити органічну єдність українського та російськомовного населення підконтрольної та непідконтрольної частини Українського Донбасу між собою та регіонами України і сусідніх держав.

Соціологічна енциклопедія, розглядаючи гармонію соціальну, наголошує, що **«гармонійними вважають зв'язки, яким притаманні: узгоджена єдність елементів, що дає змогу кожному з них якнайповніше виявити свою індивідуальність; симетрія, або домірна рівновага; наявність функціонального ритму; здатність до стійкого розвитку. Соціальну систему вважають гармонійною, коли кожен з її елементів як свою передумову передбачає наявність інших, а їх взаємодія породжує соціальну синергію. Якісні зміни такої**

системи характеризуються наступністю та переважанням еволюційних форм переходу над революційним» [10].

Базуючись на теорії соціальних систем, вчені і фахівці Інституту економіки промисловості НАН України (м. Донецьк – м. Київ) підкреслюють: **«Відновлений та розбудований мир на сході України – це відсутність протистояння, конфліктів, протестів завдяки створенню умов їх попередження та виникнення. Умовами його створення є: високий рівень та якість життя більшості населення країни; низька частка бідного населення; низький рівень безробіття; високий рівень інформаційної та кримінальної безпеки; подолання соціальної нерівності; довіра населення до влади; низький рівень корупції; наявність патріотичної національної еліти тощо»** [11].

Досягнення миру на сході України та подолання бідності населення не тільки Луганської та Донецької областей, а й на території всієї держави об'єктивно вимагають дій майбутнього Президента України під гаслом «Слово і Справа!».

Висновок. Головним викликом державності України як суверенної, незалежної, правової, соціальної і унітарної держави стало відновлення та розбудова Миру в східних регіонах. Впровадження англо-саксонської моделі ринкової економіки призвело до порушень Конституції України, тому внутрішнім підґрунтям «Революції гідності» стала об'єктивна необхідність переходу до стратегічного соціального планування людського розвитку регіонів та держави в цілому.

Передумовою виникнення громадсько-військового конфлікту в Луганській і Донецькій областях стала соціальна стратифікація населення, його бідність та втрата духовних засад. Життєдіяльність українського Донбасу була доведена до матеріального та морального зубожіння населення, перетворення його території в довготривалий полігон Міжнародного геополітичного бізнесу.

Основні напрями подолання сучасних викликів були визначені в інавгураційних промовах позачергово обраного п'ятого Президента України П.О. Порошенка та обраного за чергою шостого Президента України В.О. Зеленського. Стратегічні і середньострокові цілі напрямів подолання викликів державності доцільно визначати в соціально-економічній політиці, програмах діяльності Уряду і законах ВРУ України.

Державне регулювання соціально-економічного відновлення Українського Донбасу бачиться в розробці національної і регіональних програм людського розвитку держави та усіх регіонів України, а Луганської і Донецької областей полягає в територіальній єдності частин, які підконтрольні та непідконтрольні центральному уряду в межах визнаних

державних кордонів з Російською Федерацією 2013 року.

Підвищення соціальності людського розвитку буде сприяти підвищенню державності регіонів та України в цілому.

Література

1. **Словник** української мови: в 11 томах. Київ : Наук. думка, 1973. Том 4. 840 с. 2. **Промова** Президента України П. Порошенка під час церемонії інавгурації. URL: <http://web.archive.org/web/20140701084417/http://www.president.gov.ua/news/30488.html>. 3. **Наукові** основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України // *Науково-практичний коментар до Бюджетного Кодексу України* / Кол. авторів; заг. редакція Ф.О. Ярошенка, відп. виконавець проекту, наук. ред. – В.Ф. Столяров]. 2-е вид., доп. та перероб. Київ: ДНУ АФУ; УДУФМТ, 2011. 560 с. (С. 12-27). 4. **Виступ** П. Порошенка на 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=nN5o9pGuK54&feature=emb_logo. 5. **Про затвердження** Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-п#Text>. 6. **Цілі** розвитку тисячоліття "Україна – 2010": національна доповідь. Київ: Міністерство економіки України, 2010. 108 с. 7. **Цілі** сталого розвитку «Україна – 2030: національна доповідь. Київ: Міністерство економіки України, 2017. 174 с. 8. **Інавгураційна** промова Президента України Володимира Зеленського 20 травня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>. 9. **Політика** інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь)» / Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін., за ред. Е.М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с. 10. **Соціологічна** енциклопедія / укладач В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с. (Серія "Енциклопедія ерудита"). 11. **Проект** Концепції державної цільової Програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, В.І. Ляшенко, Ю.С. Залознова, Л.М. Логачова, О.В. Панькова, О.Ю. Касперович, О.В. Іщенко. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С.4-15.

References

1. Dictionary of the Ukrainian language : [in 11 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka, 1973. Vol. 4. 840 p. [in Ukrainian].
2. Promova Prezydenta Ukrainy P. Poroshenko pid chas tseremonii inavhuratsii [Speech by President of Ukraine Petro Poroshenko during the inauguration ceremony]. *web.archive.org*. Retrieved from <http://web.archive.org/web/20140701084417/http://www.president.gov.ua/news/30488.html> [in Ukrainian].

3. Naukovi osnovy podalshoho rozvytku ta vdoskonalennia kontseptualnykh polozhen onovlenoho Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy [Scientific bases of further development and improvement of conceptual provisions of the updated Budget Code of Ukraine]. *Naukovo-praktychnyi komentar do Biudzhethnoho Kodeksu Ukrainy – Scientific and Practical Commentary to the Budget Code of Ukraine*. (2011). (2nd ed., rev.). (pp. 12-27). Kyiv, State Educational and Scientific Institution "Academy of Financial Management", Ukrainian State University of Finance and International Trade [in Ukrainian].

4. Poroshenko's speech at the 70th session of the UN General Assembly. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=nN5o9pGuK54&feature=emb_logo.

5. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilivoi prohramy vidnovlennia ta rozbudovy myru v skhidnykh rehionakh Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrudnia 2017 r. № 1071 [On approval of the State target program for the restoration and development of peace in the eastern regions of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 13, 2017 № 1071]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-п#Text> [in Ukrainian].

6. Tsili rozvytku tysiacholittia «Ukraina – 2010». Natsionalna dopovid [Millennium Development Goals Ukraine 2010. National report]. (2010). Kyiv, Ministry of Economy of Ukraine [in Ukrainian].

7. Tsili rozvytku tysiacholittia «Ukraina – 2030». Natsionalna dopovid [Millennium Development Goals Ukraine 2030. National report]. (2017). Kyiv, Ministry of Economy of Ukraine [in Ukrainian].

8. Inavhuratsiina promova Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho 20 travnia 2019 roku [Inaugural speech of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky on May 20, 2019]. *president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489> [in Ukrainian].

9. Libanova E.M., Horbulin V.P., Pyrozhkov S.I. et al. (2015). Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi: natsionalna dopovid [The policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in the Donbass]. Kyiv, NAS of Ukraine [in Ukrainian].

10. Horodianenko V. H. (comp.) (2008). Sotsiologichna entsyklopediia (Seriiia "Entsyklopediia erudyta") [Sociological Encyclopedia (Erudite Encyclopedia Series)]. Kyiv, Academic Press [in Ukrainian].

11. Amosha O.I., Novikova O.F., Antoniuk V.P., Liashenko V.I., Zaloznova Yu.S., Lohachova L.M., Pankova O.V., Kasperovych O.Yu., Ishchenko O.V. (2016). Proekt Kontseptsii derzhavnoi tsilivoi Prohramy z vidnovlennia ta rozbudovy myru u skhidnykh rehionakh Ukrainy [Project of the Concept of the state target Program on restoration and development of the world in the eastern regions of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (43), pp. 4-15 [in Ukrainian].

Столяров В. Ф. Державне регулювання соціально-економічного відновлення Українського Донбасу (хроніка альтернативних варіантів державних рішень, прийнятих у 2014–2019 рр.). Частина 1. Загальна характеристика викликів державності і напрямів їх подолання

У статті розкриті концептуальні положення підвищення державності, які містяться в інавгураційних виступах п'ятого та шостого президентів України. Наведені наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення Бюджетного кодексу України в умовах впровадження бюджетної федералізації.

Державне регулювання соціально-економічного відновлення життєдіяльності Українського Донбасу обґрунтовується в територіальній єдності Луганської і Донецької областей з усіма регіонами України, що забезпечить відтворення міжрегіональних культурно-освітнянських і виробничо-технологічних зв'язків.

Основними викликами збереженню сучасної державності України визнано припинення громадянського військового конфлікту шляхом встановлення та розбудови Миру в Українському Донбасі, подолання бідності населення, перехід до стратегічного соціального планування людського розвитку.

Уточнення діючої англо-саксонської моделі ринкової економіки бачиться в розробці і реалізації Національної і Регіональних програм людського розвитку з використанням людиноцентристського підходу та вихідних положень теорії соціальних систем.

Забезпечення єдності слів і справ в інавгураційних виступах п'ятого і шостого Президентів України повинно досягатися в парламентсько-президентській республіці розробкою та реалізацією Планів дій Уряду на підставі прийняття відповідних постанов і законів Верховною Радою України.

Наведені завдання та індикатори «Подолання бідності» в системі Цілей Розвитку Тисячоліття, які діяли до 2015 р. та в системі Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року, які адаптовані до України.

Визначено духовні складові системи національних цінностей та вихідні положення соціальних систем, які призвані досягти порозуміння конфлікуючих на Українському Донбасі сторін та їх покаяння для відновлення та розбудови Миру.

Ключові слова: державне регулювання, державні рішення, соціально-економічне відновлення, бюджетний федералізм, подолання викликів державності, людиноцентристський підхід, парламентсько-президентська республіка, людський розвиток, життєдіяльність Українського Донбасу, феодално-олігархічні форми правління, соціальні хвороби, подолання бідності.

Stoliarov V. State regulation of the socio-economic recovery of the Ukrainian Donbass (a chronicle of alternative options for government decisions taken in 2014–2019). Part 1. General characteristics of the challenges of statehood and directions for overcoming them

The article reveals the conceptual provisions of increasing statehood, contained in the inaugural speeches of

the fifth and sixth presidents of Ukraine. The scientific basis for the further development and improvement of the Budget Code of Ukraine in the context of the introduction of budgetary federalization.

State regulation of the socio-economic restoration of life in the Ukrainian Donbass is based on the territorial unity of the Luhansk and Donetsk regions with all regions of Ukraine, which will ensure the reproduction of interregional cultural, educational and industrial and technological ties.

The main challenges to the preservation of the modern statehood of Ukraine are recognized to be the end of the public military conflict through the establishment and development of Peace in the Ukrainian Donbass, overcoming the poverty of the population, and the transition to strategic social planning of human development.

Clarification of the current Anglo-Saxon model of a market economy is seen in the development and implementation of National and Regional Human Development Programs using a person-centered approach and the initial provisions of the theory of social systems.

Ensuring the unity of words and deeds in the inaugural speeches of the fifth and sixth presidents of Ukraine should be achieved in the parliamentary-presidential republic by the development and implementation of Government Action Plans on the basis of the adoption of relevant decrees and laws by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The tasks and indicators of "Overcoming poverty" in the system of the Millennium Development Goals, which were valid until 2015 and in the system of Sustainable Development Goals for the period up to 2030, which are adapted for Ukraine, are given.

The spiritual components of the system of national values and the initial provisions of social systems are determined, designed to achieve an understanding of the conflicting parties in the Ukrainian Donbass and their repentance for the restoration and development of the Peace.

Keywords: state regulation, state decisions, socio-economic recovery, budget federalism, overcoming the challenges of statehood, human-centered approach, parliamentary-presidential republic, development of society, life of the Ukrainian Donbass, feudal-oligarchic forms of government, social diseases, overcoming poverty.

Столяров В. Ф. Государственное регулирование социально-экономического восстановления Украинского Донбасса (хроника альтернативных вариантов государственных решений, принятых в 2014–2019 гг.). Часть 1. Общая характеристика вызовов государственности и направлений их преодоления

В статье раскрыты концептуальные положения повышения государственности, содержащиеся в инавгурационных выступлениях пятого и шестого президентов Украины. Приведены научные основы дальнейшего развития и совершенствования Бюджетного кодекса Украины в условиях внедрения бюджетной федерализации.

Государственное регулирование социально-экономического восстановления жизнедеятельности

Украинского Донбасса обосновывается в территориальном единстве Луганской и Донецкой областей со всеми регионами Украины, что обеспечит воспроизведение межрегиональных культурно-образовательных и производственно-технологических связей.

Основными вызовами сохранению современной государственности Украины признано прекращение общественного военного конфликта путем установления и развития Мира в Украинском Донбассе, преодоление бедности населения, переход к стратегическому социальному планированию человеческого развития.

Уточнение действующей англо-саксонской модели рыночной экономики видится в разработке и реализации Национальной и региональных программ человеческого развития с использованием человекоцентристского подхода и исходных положений теории социальных систем.

Обеспечение единства слов и дел в инаугурационных выступлениях пятого и шестого президентов Украины должно достигаться в парламентско-президентской республике разработкой и реализацией Пла-

нов действий Правительства на основании принятия соответствующих постановлений и законов Верховной Радой Украины.

Приведены задачи и индикаторы «Преодоления бедности» в системе Целей Развития Тысячелетия, которые действовали до 2015 г. и в системе Целей Устойчивого Развития на период до 2030 года, которые адаптированы под Украину.

Определены духовные составляющие системы национальных ценностей и исходные положения социальных систем, призванных достичь понимания конфликтующих на Украинском Донбассе сторон и их покаяние для восстановления и развития Мира.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственные решения, социально-экономическое восстановление, бюджетный федерализм, преодоление вызовов государственности, человекоцентристский подход, парламентско-президентская республика, развитие общества, жизнедеятельность Украинского Донбасса, феодально-олигархические формы правления, социальные болезни, преодоление бедности.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020

Прийнято до друку 11.06.2020

НАШІ ЮВІЛЯРИ

АКАДЕМІКУ АКАДЕМІЇ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ – ОЛЕКСАНДРУ МИКИТОВИЧУ БУТУ – 80!

80 років тому Олександр Микитович Бут народився у м. Дебальцеве Донецької області. По дитинству науковця на окупованій території пройшла Друга світова війна: *«Как оказалось, наши семейные запасы быстро закончились, помощи ожидать было не откуда и не от кого. Державе было не до нас. ...После очередной бомбёжки советскими лётчиками нашего посёлка летом 1943 г. ... бомбовым ударом был в нашем дворе разбит сарай, где находился погреб, в котором мама пряталась с нами во*

время налётов авиации, обстрелов артиллерии». Саме після цього Олександр Микитович отримав поранення, яке дається взнаки протягом усього життя.

У школі був активістом, кореспондентом міської газети «Дебальцевский рабочий», став одним із перших «золотих» учнів в історії школи № 62. Протягом 1957–1962 р. навчався на історичному факультеті Харківського державного університету імені О. М. Горького.

По завершенню 1 курсу істфаку Харківського державного університету, 1958 р.

На основі періодичних джерел 1920–1930-х років з Німеччини, яких майже не торкалася рука дослідників, захистив дипломну роботу на тему «Перші роки діяльності на чолі Комуністичної партії Німеччини Е. Тельмана» під керівництвом доцента Р.С. Альпера. За держнаправленням працював у м. Чистякове Донецької області вчителем історії середньої школи № 10, викладаючи у класах з українською мовою навчання. Громада двічі висувала та обирала Олександра Микитовича членом міськкому партії, депутатом міськради від трудового колективу шахти № 17-біс. Історика було запрошено викладати історію КПРС до Торезького ЗТФ Донецького політехнічного інституту.

У 1971 р. О.М. Бут вступив до аспірантури Донецького політехнічного інституту. З переводом наукового керівника Г.Я. Пономаренка завідувачем кафедри в Донецький державний університет туди

перейшов і аспірант. Невдовзі у стінах Донецького університету відбувся захист кандидатської дисертації.

Особисті наукові інтереси Олександра Микитовича перебувають на стику історії та економіки, що продемонстрував його успішний захист докторської дисертації у Київському державному університеті на тему «Управління промисловістю України. 1921–1941 рр. Історико-партійний аспект». Варто наголосити, що науковець відстояв свою позицію, навідріз відмовившись від загальноприйнятої тоді назви теми дослідження: не «Боротьба КПРС...», не «Діяльність Комуністичної партії...», а тільки «Управління промисловістю...: історико-партійний аспект». Член-кореспондент НАН України В.Ф. Солдатенко по завершенні захисту сказав: *«Бачите, який земляк прийшов у науку. Ну і впертий козак!»*. Як дисертант Олександр Микитович кинув виклик

старим традиціям радянської історіографії та у своєму дослідженні поставив питання про ціну здійснення радянської індустріалізації. О.М. Бут уперше довів, що Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) по вугільному Донбасу (квітень 1933 р.) започаткувала командно-адміністративний метод управління, а Донбас став «полігоном» його випробування, режимом розповсюдження на всі галузі господарства. Крім того, він категорично заперечив сталінське визначення стахановського руху як «соціалістичного змагання». Такий висновок базувався не лише на глибокому вивченні архівних документів і системному аналізі опублікованих джерел і літератури, а й на особистому спілкуванні з О.Г. Стахановим, від якого, працюючи в м. Чистякове, Олександр Микитович почув такі слова: *«Я не за рекордом опускався в забой»*. Відстоюючи правду історії перед науковими колами, вчений також переймався вихованням студентів як патріотів України та рідного Донецького краю.

У колі наукових інтересів дослідника перебувають проблеми управління промисловістю радянської України в 1920–1930-ті роки, сутність «нової економічної політики», значення для регіону та країни Постанови Раднаркому і ЦК ВКП(б) по вугільному Донбасу (квітень 1933 р.), теорія концентрації гірничих робіт, забуті імена новаторів і професіоналів промисловості України, у тому числі репресованих режимом. Численні імена господарників, новаторів виробництва передвоєнної доби стали відомі у нашій країні завдяки ретельному дослідженню та використанню істориком документів архівів народного господарства СРСР, СБУ, обласних державних архівних установ. Підсумком тривалих історико-економічних наукових пошуків О.М. Бута стала монографія «Економічна контрреволюція», присвячена проблемам на тлі соціально-економічних перетворень у радянській Україні 1920–1930-х років, а в цьому році друкуватиметься монографія «Україна та Республіка Польща: еволюція від білатеральних відносин до євроатлантичної інтеграції», яка демонструє і досягнення Олександра Микитовича як вихователя нових поколінь істориків. Старання науковця відзначили Академія економічних наук України і Петровська Академія наук і мистецтв (м. Санкт-Петербург), у яких він став, відповідно, академіком і членом-кореспондентом.

У межах державного проекту науково-документальної серії книг у 27-ми томах «Реабілітовані історією» Олександр Микитович Бут впродовж десятиріч є дослідником, автором і заступником голови редколегії тому «Реабілітовані історією. Донецька область». Головна редколегія засвідчила як попередній результат по Донецькій області: 6 збірок «Правда через роки», «Книга пам'яті греков України», і найголовніше досягнення: 9 книг (станом на 2020 р.) Донецького тому «Реабілітованих історією».

За своє життя Олександр Микитович пройшов усі шаблі дослідницьких (кандидат історичних наук з 1974 р., доктор історичних наук з 1991 р.) і викладацьких сходин: старший викладач, доцент, професор, очільник кафедри історії України. На всіх цих посадах він завжди доводив творче ставлення до професійної діяльності, демонстрував унікальний особистий підхід, достеменно досліджуючи всі аспекти своїх предметів, щоб знайти істину історії та ліквідувати застарілі міфи, що залишилися в історичній науці ще з часів сталінізму. Наукова позиція професора О.М. Бута – знати історію, якою вона була, зі сльозами на очах і від радощів, і від бід. Не провина молодого вибійника і руху, чиїм ім'ям почали його називати, а біда, яка йшла від сталінської оцінки руху як «вищої форми соціалістичного змагання», з усіма наслідками цього для промисловості, інженерів і робітників. Викликами старим парадигмам заявив про себе як активіст краєзнавців Донбасу, Національної спілки краєзнавців України, членом правління якої він є.

Тисячі фахівців народного господарства були студентами доцента (1975 р.), а потім і професора (1992 р.) О.М. Бута. Як методист Олександр Микитович активно розробляв навчальні та навчально-методичні посібники, виступав з доповідями на методичному семінарі кафедри, союзних, всеукраїнських і університетських конференціях, часто керував на них секціями. Серед його навчальних посібників: «НЭП в Украине: развитие и размещение производительных сил»; «Сталинизация промышленности УССР (вторая половина 1920–30-е годы)»; «Україна в 30-ті роки ХХ століття»; «Історія сучасного світу»; «Міжвоєнна доба світової історії (1918–1938 рр.)»; ««Історія України: семінари, кредитно-модульний зріз»»; «Історія України: Деякі актуальні питання середини ІХ – початку ХХ ст.»»; «Україна в умовах радянської тоталітарної системи»; «Історія України: проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів» та ін. За активної участі О.М. Бута до високо оціненого підручника «Історія України: погляд із сьогодення» були додані три навчально-методичні посібники: «Історія України: навч. посібник для студентів неісторичних спеціальностей ВНЗ», «Історія України: кредитно-модульна система організації навчального процесу»; «Історія України мовою документів».

Під керівництвом професора О.М. Бута відбулися захисти кандидатських і докторських дисертацій, автори яких презентують молоде покоління професійних дослідників історії. Винесені у заголовок слова про Олександра Микитовича вперше почув його вихованець Кирило Ігорович Мелекесцев, і в ході знайомства з ним переконався в їх правоті.

З початком російської агресії проти України Олександр Микитович Бут залишився на боці рідної країни та був одним з перших професорів, хто ева-

куювався до Вінниці, де взяв участь у розбудові нового ДонНУ – в екзилі. У складних умовах переміщення Олександр Микитович очолив кафедру історії України. Традиційно пов'язаний з викладанням історії на економічному й біологічному факуль-

тетах, професор повернувся до студентів рідного істфаку, викладаючи ключові програмні дисципліни та авторські спецкурси, присвячені боротьбі із забуттям імен новаторів промисловості та репресованих.

Урочистості з нагоди 80-річчя ДонНУ імені Василя Стуса

На Вінниччині вчений розширив дослідження, вивчивши документи з місцевого держархіву щодо долі керівників та інженерів цукрової промисловості Поділля радянської доби. Особливо актуальними в ході широкій співпраці факультету історії та міжнародних відносин з Генконсульством Республіки Польща, Варшавським університетом, ГО «Конфедерація поляків Поділля – ХХІ ст.» стали його новітні роботи з історії репресій сталінського режиму проти етнічних поляків Вінницької області, які займали важливе місце у розвитку промисловості краю. Під керівництвом Олександра Микитовича кафедра історії України популяризувала святкування на факультеті Дня козацтва, Масляної, а також проведення традиційних уже пробних тесту-

вань ЗНО та навчальних квестів з історії м. Вінниці для школярів старших класів.

Колеги шанують професора Бута Олександра Микитовича за його наполегливість, чесність, віддану працю заради історичної істини та виховання нової генерації громадян України. Щирозердно вітаємо Олександра Микитовича з 80-річчям, зичимо довгих літ життя, творчої наснаги, втілення визначених дослідницьких цілей. Нехай доля шле міцне здоров'я, добро та щастя, а віра, надія та любов будуть вірними супутниками на життєвому шляху.

Бажаємо успіхів у будь-яких починаннях. Нехай підтримують і надихають рідні люди, розуміють і допомагають колеги, радують досягненнями учні, а негарзди та непорозуміння оминають стороною.

Вчена рада Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,

Вчена рада Інституту економіки промисловості НАН України,

Редколегія журналу «Економічний вісник Донбасу»

Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Економічний вісник Донбасу

№ 2 (60) 2020

Здано до склад. 29.06.2020 р.
Підп. до друку 11.06.2020 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 24,6.
Наклад 350 прим. Зам. № 1472.
Ціна вільна.

Виготовлювач

**Відділ інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України**
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057
Тел.: (050) 476 55 63
E-mail: slaval.aenu@gmail.com

Надруковано

**Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»**
к. 115, вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014; тел.: (0532) 50-24-81
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3827 від 08.07.2010 р.